

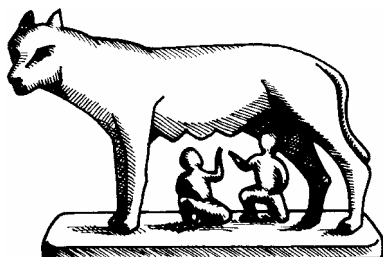
RAULARIAN RUSU

ORGANIZAREA SPAȚIULUI GEOGRAFIC ÎN BANAT

MVSEVM BANATICVM
TEMESIENSE

BIBLIOTHECA HISTORICA
ET ARCHAEOLOGICA
BANATICA

XLII

Edenda curavit
Dr. Florin Draşovean

TIMIŞOARA MMVII

RAULARIAN RUSU

ORGANIZAREA SPAȚIULUI GEOGRAFIC ÎN BANAT

Timișoara, 2007

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
RUSU, RAULARIAN

Organizarea spațiului geografic în Banat / Raularian Rusu. –
Timișoara: Mirton, 2007
Bibliogr.
ISBN 978-973-52-0201-9

913(498.5)

CUPRINS

Cuvânt înainte	9
Din partea autorului	11
Cap. 1. Fundamentele teoretice și metodologice ale unui demers privind organizarea spațiului geografic în Banat	15
1.1. Spațiu și spațiu geografic – concept și semnificații	15
1.2. Spațiul geografic funcțional și sistemele de așezări	19
1.3. Limitele Banatului din punctul de vedere al organizării spațiului geografic	21
Cap. 2. Condiționări fizico-geografice în organizarea spațiului bănățean	23
2.1. Probleme generale	23
2.2. Relieful. Principalele unități fizico-geografice	23
2.3. Clima	44
2.4. Hidrografia	47
2.5. Vegetația, fauna și solurile	60
Cap. 3. Resursele umane și organizarea spațiului geografic în Banat	65
3.1. Dinamica populației	65
3.1.1. Perioada pre-statistică	65
3.1.2. Perioada statistică	67
3.2. Mișcarea naturală a populației	89
3.3. Structuri demografice	91
3.3.1. Structura pe sexe și pe grupe de vârstă	91
3.3.2. Structura etnică	93
Cap. 4. Structura fondului funciar și modul de utilizare a terenurilor în Banat	100
4.1. Probleme generale	100
4.2. Metodologie	101
4.3. Spațiul forestier	101
4.3.1. Localizarea pădurilor în Banat	101
4.3.2. Principalele specii lemnoase și asociații vegetale din pădurile bănățene	106
4.4. Spațiul pastoral	109
4.4.1. Distribuția suprafețelor pășunabile în Banat	109
4.4.2. Principalele tipuri de pajiști din Banat	112
4.5. Terenurile arabile	115
4.5.1. Ponderea terenurilor arabile în Banat	115
4.5.2. Principalele plante de cultură	118
4.6. Pomicultura și viticultura	122
4.7. Considerații finale	126
Cap. 5. Evoluția organizării administrative a spațiului bănățean	127
5.1. Probleme generale	127
5.2. Perioada daco-romană	127

5.3. Perioada medievală	132
5.4. Ocupația otomană și Principatul Transilvaniei	143
5.5. Stăpânirea habsburgică și reîncorporarea în Regatul Ungariei	156
5.5.1. Teritoriul de la nord de Mureș	156
5.5.2. Teritoriile de la sud de Mureș	162
5.6. Regimintele grănicerești bănățene și comitatele până la instaurarea dualismului austro-ungar (1867)	171
5.6.1. Regimintele grănicerești	171
5.6.2. Comitatele până la instaurarea dualismului (1867)	178
5.7. Organizarea administrativă în epoca dualismului austro-ungar	195
5.8. Organizarea administrativă în epoca interbelică	211
5.9. Organizarea administrativă în perioada comunistă	234
5.10. Organizarea administrativă după 1990	244

Cap. 6. Analiza repartii în teritoriu și a structurilor spațiale din Banat ale unor instituții și servicii cu rol polarizator 255

6.1. Organizarea ecleziastică a spațiului în Banat	255
6.1.1. Probleme generale	255
6.1.2. Organizarea spațială a confesiunilor tradiționale, „apostolice”	258
6.1.2.1. Biserica Ortodoxă Română	258
6.1.2.2. Biserica Ortodoxă Sârbă	269
6.1.2.3. Vicariatul Ortodox Ucrainean	272
6.1.2.4. Biserica Catolică de rit latin (romano-catolică)	274
6.1.2.5. Biserica Română Unită cu Roma (greco-catolică)	279
6.1.3. Organizarea spațială a confesiunilor protestante	283
6.1.3.1. Biserica Reformată (Calvină)	283
6.1.3.2. Cultele lutherane	286
6.1.4. Organizarea spațială a cultelor neoprotestante	287
6.1.4.1. Biserica Creștină Baptistă	287
6.1.4.2. Biserica lui Dumnezeu Apostolică (Penticostală)	290
6.1.4.3. Biserica Creștină Adventistă de Ziua a Șaptea	290
6.1.4.4. Organizația religioasă „Martorii lui Iehova”	290
6.1.5. Cultele necreștine	290
6.2. Organizarea judecătorească a spațiului bănățean	294
6.2.1. Probleme generale. Scurt istoric	294
6.2.2. Organizarea judecătorească în prezent	299
6.2.2.1. Instanțele de judecată	299
6.2.2.2. Ministerul Public	304
6.2.2.3. Statutul judecătorilor și procurorilor	306
6.2.2.4. Auxiliarii justiției	307
6.3. Instituțiile de învățământ și polarizarea educațională în Banat	312
6.3.1. Școlile cu clasele I-IV	313
6.3.2. Învățământul în clasele V-VIII	324
6.3.3. Învățământul liceal, profesional și de ucenici	337
6.3.4. Învățământul superior	351
6.4. Instituțiile și serviciile medico-sanitare și polarizarea medicală în Banat	356
6.5. Instituțiile culturale	369
6.6. Instituțiile și serviciile financiare, bancare și de asigurări	379

6.6.1. Probleme generale	379
6.6.2. Unitățile fiscale teritoriale ale Ministerului Finanțelor Publice	379
6.6.3. Instituțiile și serviciile bancare	384
6.6.4. Companiile de asigurări și serviciile în domeniul asigurărilor	409
6.7. Instituțiile și serviciile din domeniul transporturilor în Banat	426
6.8. Serviciile poștale și de telecomunicații din Banat	437
6.9. Magazinele, piețele și polarizarea comercială în Banat	442
Cap. 7. Identificarea și ierarhizarea așezărilor cu rol de loc central din Banat și zonele de influență ale acestora la diferite nivele ierarhice	446
7.1. Probleme generale. Ierarhizarea așezărilor la nivel național	446
7.2. Ierarhizarea așezărilor din Banat	450
7.3. Zonele de influență ale locurilor centrale din Banat	455
7.3.1. Teoria locurilor centrale a lui Christaller și zonele de influență teoretice	455
7.3.2. Teoria atracției urbane și modelul gravitațional Reilly-Converse ..	470
7.3.3. Metode analitice de determinare a zonelor de influență	482
7.3.4. Zonele de influență ale locurilor centrale din Banat	484
Cap. 8. Căile de comunicație și indicii de conectivitate al așezărilor din Banat	494
8.1. Căile de comunicație. Probleme generale	494
8.2. Căile de comunicație feroviare	494
8.3. Căile de comunicație rutiere	506
8.4. Căile de comunicație fluviale	521
8.5. Indicii de conectivitate al așezărilor din Banat	530
Cap. 9. Analiza corematică a spațiului bănățean	535
9.1. Coremele – concept și definiție	535
9.2. Clasificarea coremelor	536
9.3. Coremele – un alfabet al geografiei?	543
9.4. Analiza corematică a spațiului bănățean	546
The organization of the geographical space in Banat (Summary)	551
Bibliografie	599

CUVÂNT ÎNAINTE

Domnul Raularian Rusu s-a impus în viața științifică printr-un remarcabil talent de cercetător și rafinat interpret al realităților teritorial-geografice. Pregătirea profesională la Facultatea de Geografie din cadrul Universității „Babeș-Bolyai” a fost fortificată cu stagii de pregătire, câștigate prin competiție, la universitățile din Alicante, Chichester, Salzburg și Bruxelles. Deși tânăr, autorul a fost prezent la marile evenimente științifice internaționale din ultimii șapte ani, dintre care evocăm cel de-al 30-lea Congres al Uniunii Internaționale de Geografie de la Glasgow, din 2004.

Cartea de față este rezultatul unei stăruitoare munci de documentare și confruntare cu realitatea teritorială. Autorul sesizează și argumentează corect faptul că, din punctul de vedere al organizării spațiului geografic, limitele istorice sunt adesea „anulate” (cum este și în cazul de față, cu referire la Banat), preluându-se limitele administrative, în cadrul cărora se înfiripă și se încheagă relații de tip sistemic. Autorul fundamentează aspectele teoretico-metodologice pe baza cărora construiește întregul edificiu al cărții, aceasta impunându-se în literatura geografică printr-o remarcabilă originalitate și o prezentare riguroasă.

Prin formele și metodele specifice geografiei, „devenirea teritorială” a spațiului Banatului Românesc este descrisă și explicată, cu trimiteri și conexiuni la „părțile bănățene” situate în afara granițelor României.

Cu această carte, de referință specială asupra spațiului geografic al Banatului, autorul realizează saltul calitativ cel mai expresiv al prezentului său profesional și al devenirii sale științifice.

*Cluj-Napoca,
23 mai 2007*

Prof. Univ. Dr. Vasile Surd,
Facultatea de Geografie
Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca

DIN PARTEA AUTORULUI

Această lucrare a fost elaborată în decursul a șapte ani de zile și a presupus eforturi însemnate din partea autorului, în special în ceea ce privește recoltarea și interpretarea datelor. Este posibil, însă, ca această lucrare să nu fi ajuns la un bun sfârșit, sau rezultatul să nu fi fost același, dacă nu ar fi existat sprijinul atâtor oameni, în fața cărora mă închin și doresc să le mulțumesc în aceste rânduri, chiar dacă nu voi reuși să-i amintesc pe toți (să mă scuze cei pe care i-am uitat), iar unora, paradoxal, nici măcar nu le cunosc numele. A fost o surpriză plăcută, în decursul acestor ani, să constat că sunt primit cu amabilitate, la diferite instituții, de persoane pe care le-am văzut pentru prima dată în viață, și care mi-au pus la dispoziție date și mi-au acordat asistență de câte ori a fost nevoie.

Țin, astfel, să-i amintesc aici și să le mulțumesc tuturor doamnelor și domnilor directori, și tuturor doamnelor secretare, de la toate colegiile naționale, liceele și grupurile școlare din județele Arad, Timiș și Caraș-Severin, de unde am recoltat date cu privire la polarizarea educațională la acest nivel. De asemenea, mulțumesc doamnelor de la Serviciul Plan din cadrul celor trei Inspectorate Școlare Județene, pe care le-am vizitat de atâtea ori, și care au dovedit atâta răbdare.

Datele cu privire la organizarea ecleziastică nu le-aș fi putut obține fără bunăvoința reprezentanților diferite confesiuni și organizații religioase. Mulțumesc așadar pr. Zaharia Pereș, consilier cultural la Mitropolia Banatului, pr. Vasile Pop, consilier cultural la Episcopia Aradului, pr. Coriolan Mureșan, vicar judecătoresc al Episcopiei Greco-Catolice de Lugoj, pr. Ilie Albiciuc, de la Vicariatul Ortodox Ucrainean din Lugoj, reprezentanților Episcopiei Romano-Catolice a Timișoarei (Cenadului), reprezentanților cultelor baptist și penticostal din Arad. Mulțumiri speciale se cuvin pr. Pavel Vesa, dr. Marius Eppel – pe care mă simt onorat să îi consider acum prieteni – și pr. Walter Sinn, de la Semlac, care mi-a oferit numeroase date cu privire la așezarea în Banat a lutheranilor (evangelici) de confesiune augustană.

Amănuntele cu privire la instituțiile spitalicești și medici le-am obținut prin amabilitatea directorilor Direcțiilor județene de Sănătate Publică. Le

mulțumesc pe această cale și celor care m-au ajutat efectiv: doamna Iacob, de la DSP Arad, doamna Savu, de la DSP Timiș, și domnul jurist Dan Miloș, de la DSP Caraș-Severin. Mulțumesc de asemenea reprezentanților Colegiilor Farmaciștilor din cele trei județe pentru amabilitatea cu care mi-au oferit datele privitoare la farmacii.

Cele mai calde mulțumiri le adresez doamnei Lucia Duțu, de la Direcția Regională de Poștă Timișoara, domnului ing. Laurențiu Gabriel Florescu, de la DJDP Arad, domnilor directori ai DJDP Timiș și Caraș-Severin, doamnei Mariana Lugojan de la Direcția Regională de Drumuri și Poduri Timișoara, doamnei Voichița Aslău, de la Direcția pentru Agricultură și Dezvoltare Rurală Arad.

Un ajutor deosebit am primit și din partea cadrelor didactice de la Departamentul de Geografie a Universității de Vest din Timișoara. Mulțumesc în mod special domnului profesor Martin Olaru, care mi-a facilitat accesul la numeroase date, domnilor profesori Gheorghe Ianoș, Nicolae Popa, Constantin Vert, Sorina Voiculescu. Cele mai calde mulțumiri pentru sprijinul moral și material (măsurabil în date și idei) le adresez și prietenilor mei din cadrul aceluiași departament: Sorin Pavel, Cătălina Ancuța, Ramona Ișfănescu, Mircea Ardelean, precum și Marinelei Istrate, de la Departamentul de Geografie a Universității „Al. I. Cuza” din Iași.

Fără îndoială, ajutorul cel mai însemnat în redactarea acestei lucrări l-am primit din partea cadrelor didactice de la Facultatea de Geografie a Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca. Îi mulțumesc în primul rând domnului profesor Vasile Surd, care a avut ingrata sarcină de îndrumător științific al acestei lucrări, pentru sprijinul constant, sfaturile utile și metodele eficace de a mă motiva.

Mulțumesc de asemenea domnului decan prof. univ. dr. Pompei Cocean, domnilor pro-decani prof. univ. dr. Virgil Surdeanu, prof. univ. dr. Jozsef Benedek, prof. univ. dr. Ionel Haidu, domnilor profesori Virgil Gârbacea, Grigor P. Pop, Nicolae Ciangă, Vasile Zotic, Voicu Bodocan, Filip Ipatiov, Ștefan Dezsi, domnului dr. Viorel Puiu.

Nu pot să trec cu vederea sprijinul deosebit pe care mi l-au acordat colegii de catedră, îndeosebi domnul conf. univ. dr. Wilfried Schreiber, care este și referent al acestei lucrări, domnișoara lector dr. Alina Mureșan, prietenii mei lectori, Sorin Filip și Iuliu Vescan.

O mențiune cu totul aparte merită colegii mei de birou, care mi-au fost alături în toți acești ani, și care m-au ajutat de câte ori a fost nevoie, de cele mai multe ori în momente grele: șef lucrări dr. Titus Man, șef lucrări dr. Ioan Fodorean, șef lucrări dr. Lucian Drăguț, conf. univ. dr. Liviu Muntean. În mod deosebit, trebuie să-l menționez pe mai tânărul meu coleg de birou,

asist. univ. drd. Ciprian Moldovan, care a muncit cot la cot cu mine, zi și noapte, în prima jumătate a anului 2006, în vederea elaborării - aproape în întregime - a materialului cartografic, motiv pentru care îi mulțumesc și îi rămân îndatorat.

Îi mulțumesc domnișoarei doctorand Ana-Maria Pop, pentru răbdarea și meticulozitatea cu care a făcut corectura acestei lucrări și pentru sugestiile deosebit de folositoare.

Nu pot să nu-i amintesc în aceste rânduri și pe prietenii mei: Cosmin Costaș, Mile Purza, Cristi Roman, Burian Fendall, Gheorghe Dămăcuș, Dorel Gureanu, Marius Țiu, Adrian Glogovețan, care au avut contribuții însemnate pe parcursul elaborării acestui studiu.

Le mulțumesc din tot sufletul referințelor acestei lucrări, domnului prof. univ. dr. Ioan Ianoș, de la Universitatea din București, și doamnei Marina Todorović, de la Institutul de Geografie din Belgrad, care, alături de domnul Wilfried Schreiber, au transmis sugestii utile, mi-au adresat cuvinte frumoase și încurajări.

Nu în ultimul rând doresc să-i mulțumesc soției mele, Daniela, pentru suportul moral acordat în această perioadă, pentru răbdarea cu care s-a înarmat în acești ani de muncă, pentru ajutorul concret pe care mi l-a oferit în momentele de cumpănă. Le mulțumesc, de asemenea, și celorlalți membri ai familiei: mamei și bunicii mele, pentru tot ce au făcut pentru mine (și câte se ascund în spatele acestor cuvinte banale!), și tatălui meu, căruia i se datorează pasiunea mea pentru geografie și cunoaștere.

În final, gratitudinea mea se îndreaptă spre domnul dr. Florin Drașovean pentru onoarea de a include acest studiu în cadrul prestigioasei colecții „Bibliotheca Historica et Archaeologica Banatica”, pe care dânsul o coordonează.

FUNDAMENTELE TEORETICE ȘI METODOLOGICE ALE UNUI DEMERS PRIVIND ORGANIZAREA SPAȚIULUI GEOGRAFIC ÎN BANAT

1.1. SPAȚIU ȘI SPAȚIU GEOGRAFIC – CONCEPT ȘI SEMNIFICAȚII

Noțiunea de spațiu este frecvent utilizată de geografi, deși conținutul său este rareori precizat. De cele mai multe ori, este însoțită de un adjectiv, care îi conferă un conținut specific: spațiu rural, spațiu urban, spațiu montan, spațiu agricol.

Aproape toate definițiile recente ale geografiei fac referire la spațiu. După G.M. Mura (1978), spațiul a devenit un concept organizatoric fundamental în geografie, însăși istoria acestei științe putând fi confundată cu istoria conceptului de “spațiu” în geografie. De la concepția unui spațiu absolut, obiectiv, care conține toate obiectele materiale, la cea a unor spații subiective, există o întreagă gamă de alte concepții care fac dificilă o reflecție unitară asupra spațiului (Gabriela-Alina Mureșan, 2002).

Utilizarea noțiunii de spațiu nu este un atribut exclusiv al geografiei, cu toate că nici o știință empirică nu acordă spațiului un loc atât de central în abordările sale asupra realității înconjurătoare și în definirea conținutului său ca știință. Fără îndoială, geografii au fost însă puternic influențați de accepțiile spațiului în alte științe, îndeosebi în matematică, fizică, filozofie și economie, motiv pentru care considerăm necesară schițarea câtorva dintre acestea.

Spațiul a fost definit în matematică de **geometria euclidiană**, definită ca “știința exactă a spațiului și a relațiilor spațiale”. Ea a fost singura geometrie cunoscută timp de mai bine de două mii de ani și, chiar dacă astăzi cunoaște și alte direcții de dezvoltare, forma sa inițială a fost aplicată cu succes în geografie (exemplu: suprafața sferică a Pământului), stând la baza descrierii geografice. Este geometria reprezentată pe cele mai multe

din hărțile obișnuite și geometria care fundamentează numeroase modele matematice ale proceselor geografice.

Din punct de vedere **filozofic**, spațiul reprezintă forma obiectivă și universală a existenței materiei, exprimând ordinea coexistenței obiectelor lumii reale (I. Ianoș, 1987). Spațiul, atribut al materiei, este infinit. I. Kant definește spațiul, în “Critica Rațiunii Pure”, ca o categorie apriorică a cunoașterii, alături de timp, deci o construcție ideală și în acest sens nelimitată, dar care devine reală și se organizează pe anumite direcții prin raportarea la sine sau la un obiect care se situează în acest spațiu. Filozofia kantiană a fost preluată în definirea spațiului geografic ca produs social, afirmându-se că nu există spații în afara prezenței umane, că fără acesta suprafața terestră și în sens mai larg Universul există, dar nu sunt spații (R. Brunet, R. Ferras, H. Thery, 1993).

În **fizică** se pot deosebi două concepții privitoare la spațiu. În primul rând, **spațiul absolut** din fizica newtoniană reprezintă un fundal, un decor, în interiorul căruia poziția obiectelor poate fi precizată cu exactitate iar mișcarea lor descrisă, cu ajutorul unui sistem de coordonate. Aceasta este în bună măsură rezultatul aplicării fizicii newtoniene mecaniciste în geometria euclidiană. Pe de altă parte, o dată cu dezvoltarea geometriilor neeuclidiene și apariției teoriei relativității a lui Einstein, fizica modernă introduce noțiunea de **spațiu relativ**, care derivă din concepția că spațiul și timpul sunt relative și inseparabile. Astfel, structura și proprietățile spațiului sunt strâns legate de procese, care generează relații între diferite obiecte, puncte, locuri. Aceste relații, la rândul lor, structurează spațiul (de exemplu, în funcție de relațiile stabilite între oraș și teritoriul înconjurător, se poate delimita spațiul funcțional al acestui oraș, a cărui structură se modifică în funcție de schimbarea proceselor din oraș, deci este un spațiu relativ). Orice proces presupune o serie continuă și coordonată de activități cu durată în timp și care au drept scop obținerea unui rezultat. Aceste schimbări în timp modifică relațiile și, prin urmare, apar noi structuri spațiale; relațiile exprimă asocierea spațiului cu timpul. Reconcilierea spațiului și timpului sau, în termeni geografici, a formei și procesului, a fost exprimată prin noțiunea de proces spațial, care le asociază într-o relație dialectică: forma este rezultatul schimbărilor, dar influențează la rândul ei procesele, impunând anumite constrângeri în desfășurarea lor (Gabriela-Alina Mureșan, 2002).

Ideea unui spațiu a cărui structură și proprietăți sunt strâns legate de procese a fost cu mult succes aplicată în geografie, știință care multă vreme a studiat mai degrabă formele, a descris distribuția fenomenelor pe o arie determinată, fără a lua în considerare procesele care generează aceste forme. Revoluția cantitativă a introdus în geografie o direcție de cercetare teoretică,

orientată spre formularea unor legi generale privind geneza și evoluția formelor spațiale, și a condus la depășirea acestei abordări pur descriptive și la conștientizarea importanței proceselor ce dau naștere unor configurații spațiale determinate și la considerarea dimensiunii temporale a fenomenelor (Gabriela-Alina Mureșan, 2002).

Spațiul economic se definește prin relațiile spațiale dintre consumatori, producători, forța de muncă și materia primă. Valoarea sa în geografie rezultă din posibilitatea dezvoltării teoriilor privind efectele unor factori geografici, cum ar fi distanța, asupra activităților economice. Formularea teoriilor asupra localizării a influențat considerabil dezvoltarea concepției spațiului relativ. Astfel, localizarea absolută se raportează la un sistem de coordonate utilizat exclusiv în acest scop, în vreme ce localizarea relativă indică poziția unui element în raport cu alte localizări. Teoriile localizării și definirea spațiului economic evidențiază o caracteristică a spațiului relativ, care îl deosebește de cel absolut, newtonian: diferitele puncte nu au valoare indiferentă, ci sunt “mai bune” sau “mai puțin bune” pentru scopul urmărit, în funcție de poziția lor relativă față de alte puncte semnificative din spațiu.

Spațiul geografic este echivalat, în accepțiunea sa cea mai largă, cu învelișul geografic planetar, iar organizarea spațiului geografic trebuie abordată în concordanță cu structurarea învelișului geografic (Gabriela-Alina Mureșan, 2002). Acest punct de vedere este foarte caracteristic literaturii geografice românești. Încă din 1901, Simion Mehedinți definea geografia ca știința care cercetează relațiile dintre cele patru învelișuri planetare, precizând ca obiect de studiu al geografiei ceea ce mai târziu s-a definit ca zona de interferență a învelișurilor planetare, urmărită pe plan vertical și pe plan orizontal, aceeași cu cea numită de G. Vâlsan înveliș geosferic, iar de V. Mihăilescu înveliș terestru complex, sinonim cu înveliș geografic. Toate aceste denumiri surprind un anumit spațiu definit ca spațiu geografic, adică “spațiul specific obiectelor geografice” (I. Ianoș, 1987) sau, din perspectivă sistemică, “acea parte a spațiului terestru ocupată de sistemul geografic” (I. Donisă, 1989).

Pe de altă parte, spațiul geografic este echivalat cu sistemul natură-societate (“man-environment system”, după Coffey), ca o consecință a intensificării utilizării și amenajării elementelor naturale de către societatea umană, în vederea asigurării existenței acesteia și a desfășurării multitudinii de acte sociale. În anumite cazuri, spațiul geografic este considerat ca un produs social organizat, un rezultat al activității antropice, el fiind astfel redus la suprafața terestră utilizată și amenajată de societatea umană în vederea asigurării propriei existențe. S-a afirmat chiar că nu există spațiu

natural, ci ansambluri de elemente naturale ale spațiului geografic (R. Brunet *et al.*, 1993).

Principalele trăsături ale spațiului geografic sunt următoarele:

- este un spațiu *finit*, limitat, fapt determinat de dimensiunea obiectelor geografice;
- este *complex*, fiind caracterizat de întrepătrunderea fenomenelor componentelor fizico-geografice și cele geografico-umane;
- este *variabil*, respectiv deține o dinamică accentuată care rezultă din necesitatea reajustării continue a raportului dintre componenta naturală și cea umană, principalul factor remodelator fiind omul;
- este *perfectibil*, fiind supus schimbărilor, atât în conținut, cât și în dimensiune;
- deține o trăsătură *palimpsestică*, care rezultă din menținerea elementelor tradiționale în procesul transformărilor moderne din societate, din coexistența stărilor trecute alături de cele prezente;
- este *structurat* pe nivele de organizare, în sensul existenței unor subspații caracteristice: geomorfologic, climatic, social, economic etc;
- este *anizotrop*, spre deosebire de spațiul economiștilor, adică prezintă direcții privilegiate de dezvoltare pornind de la asimetriile fundamentale cauzate de forma sferică a Pământului, mișcările acestuia, fluxurile de masă, energie și informație care se desfășoară;
- este *discontinuu*, ceea ce derivă din caracterul său limitat; se diferențiază discontinuități asociate proprietății; cele care rezultă din acțiunea principalelor legi ale spațiului, îndeosebi gravitația; cele reprezentate de linii sau fâșii de contact; cele care marchează trecerea de la un spațiu geografic la altul.

Spațiul geografic poate fi organizat. Fiecare component al său, indiferent de dimensiune sau funcția îndeplinită, are un anumit loc (poziție) în structura statică și în prefacerile temporale ale suprafeței terestre, și este definit de spațiul său concret, inclus spațiului global. Organizarea spațiului poate fi astfel gândită ca organizarea spațială a obiectelor geografice, care în primul rând pornește de la poziționarea spațială a acestora. Poziționarea poate fi absolută, caz în care este raportată la un sistem de coordonate, de obicei cele geografice (latitudine și longitudine), iar în acest caz forma obiectului geografic poate fi precis determinată cu ajutorul tehnicilor cartografice.

Mult mai importantă este însă poziția relativă a obiectelor geografice, și anume în raport cu relațiile stabilite cu alte obiecte geografice. Aceasta este o **poziționare funcțională**, adică de ea se leagă un conținut substanțial care influențează decisiv structura spațiului. Un asemenea spațiu, funcțional, nu mai are limite precise și nici localizare absolută, el devine o relație între obiectele, elementele materiale și se manifestă ca un câmp de acțiune a unor fluxuri diferite datorate unor forțe diverse. Ele devin interesante pentru geograf în măsura în care se combină, parțial sau în totalitate, pentru a se traduce într-o anumită organizare a spațiului, care se poate urmări la toate nivelele de abordare geografică, de la cel local la cel național și chiar global.

De asemenea, putem defini un **spațiu relațional**, structurat de relații care se manifestă unidirecțional, bipolar sau tripolar, respectiv relații de dependență. Într-un spațiu funcțional, se analizează elementul care exercită funcția și funcția în sine pentru a delimita spațiul respectiv. În spațiul relațional interesează relațiile bipolare dintre elemente și structura pe care aceasta o generează (Gabriela-Alina Mureșan, 2002).

1.2. SPAȚIUL GEOGRAFIC FUNCȚIONAL ȘI SISTEMELE DE AȘEZĂRI

Spațiul geografic funcțional este conceput ca un spațiu în care așezările formează un ansamblu clar ierarhizat (I. Ianoș, 1987). Interacțiunile care au loc într-o astfel de entitate teritorială sunt orientate (polarizate) de locuri centrale de diferite ranguri. În acest cadru, **sistemul de așezări** trebuie privit ca un tot unitar, care înglobează relațiile dintre fiecare așezare cu teritoriul său adiacent. Prin urmare, **spațiul geografic funcțional** se compune din reuniunea integrală a spațiilor de influență ale tuturor așezărilor ce îl compun (I. Ianoș, *op. cit.*).

În conformitate cu această definiție, în funcție de poziția pe care o ocupă așezarea coordonatoare (locul central de rang superior) în ierarhia națională, se poate defini subunitatea corespunzătoare. În acest mod, se poate delimita concret fiecare spațiu geografic funcțional, precizându-se și rangul pe care îl deține așezarea coordonatoare.

Structura majoră a spațiului geografic funcțional este următoarea: *componente* (așezările), *mediu* (cuprinzând spațiul din afara vetrei așezărilor) și *relații* (între componente și mediu, precum și între subansamblurile lor). Spațiul geografic funcțional se caracterizează printr-o serie de **trăsături** distincte:

- polaritatea: orice porțiune dintr-un teritoriu, chiar și nelocuit, influențează (prin potențialul său economic) sau/și se află sub influența mai accentuată sau mai difuză a unei așezări;
- integrarea în ansamblul național: spațiul geografic funcțional nu este un sistem închis, ci are legături și relații de diverse naturi cu spațiile geografice funcționale limitrofe, integrându-se în spațiul geografic național;
- unicitatea: nu există spații geografice funcționale identice;
- integrarea funcțională: excedentele locale de materie și energie se însumează și completează deficitele existente la nivele superioare ale ierarhiei de așezări, și invers, excedentele de informații sau de produse prelucrate și servicii specializate de la nivelele superioare vin să completeze deficitele de la nivelele inferioare;
- dinamismul: limitele unui spațiu geografic funcțional pot să varieze în timp, prin procese de restrângere sau de extindere, în funcție de dinamica centrului coordonator și a celorlalte așezări cu rol de loc central pe care le cuprinde.

Pentru I. Ianoș (1987), **spațiul geografic funcțional este unitatea de bază în organizarea spațiului geografic** (fig. 1).

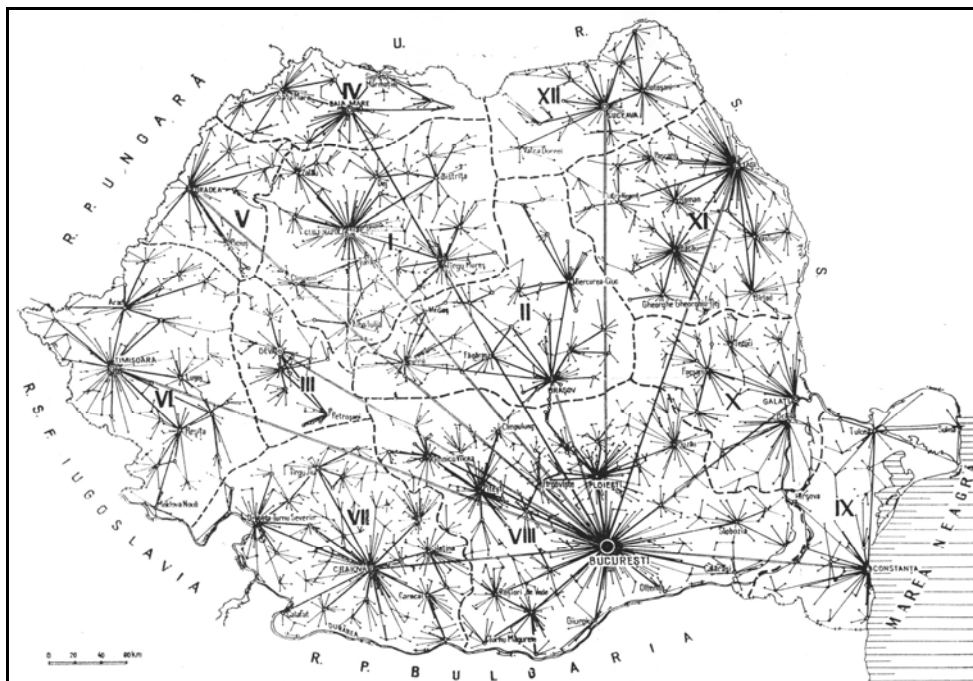

Fig. 1. Spațiul geografic funcțional al României. Principalele centre coordonatoare și regiuni polarizate de acestea. Sursa: I. Ianoș (1987)

Același autor, într-o lucrare mult mai recentă (I. Ianoș, J.B. Humeau, 2000), evită însă să folosească conceptul de spațiu geografic funcțional, și utilizează doar pe acela, mult mai larg, de **sistem de așezări**.

Sistemul de așezări este definit ca o asociere liberă a unor așezări învecinate, indiferent că aparțin ruralului sau urbanului, între care s-au stabilit relații de cooperare strânse, ca urmare a plasării teritoriale diferențiate și inegale dimensional și calitativ a funcțiilor, respectiv a dotărilor cu rol de loc central (V. Surd, 2003).

Sunt delimitate următoarele tipuri morfologice de sisteme de așezări (I. Ianoș, J.B. Humeau, 2000):

- sisteme de așezări excesiv monocentrice;
- sisteme de așezări monocentrice;
- sisteme de așezări monocentrice echilibrate;
- sisteme de așezări bicentrice;
- sisteme de așezări policentrice.

În raport cu nivelul de dezvoltare al fiecărei țări, se poate observa că rolul de așezare coordonatoare la nivel regional îl poate avea o metropolă regională, un oraș mare, sau chiar un oraș mijlociu.

1.3. LIMITELE BANATULUI DIN PUNCTUL DE VEDERE AL ORGANIZĂRII SPAȚIULUI GEOGRAFIC

Banatul este un areal care este oarecum vag definit în prezent. **Limitele istorice** ale acestei provincii sunt Mureșul (la nord), Tisa (la vest), Dunărea și Cerna (în sud) și Carpații între defileul de la Zam și izvoarele Cernei (în est). În urma primului război mondial, circa două treimi din Banat au fost încorporate statului român, aproximativ o treime Serbiei și o mică parte Ungariei, astfel încât limita vestică a Banatului românesc o constituie frontiera de stat cu Serbia și, respectiv, Ungaria. Este evident că sistemul de așezări din Banatul românesc este integrat, în plan ierarhic superior, sistemului de așezări național românesc, iar granița de stat joacă un rol de discontinuitate profundă, astfel încât nu se poate vorbi de o analiză a organizării spațiului din întregul Banat (poate doar dintr-un punct de vedere istoric!), întrucât este vorba de sisteme naționale distincte.

Revenind la limitele regiunii Banat în cadrul mai restrâns al țării noastre, ele au devenit cu timpul tot mai permissive, iar organizările administrativ-teritoriale care s-au succedat au ținut tot mai puțin cont de vechile limite. Mai mult decât atât, anumite orașe (Arad, Lipova, Băile Herculane, Orșova), precum și alte localități, s-au extins pe ambele maluri

ale cursurilor de apă care, în trecut, reprezentau aceste limite. Organizarea administrativ-teritorială din 1968, cea mai durabilă și care este în continuare funcțională, împarte Banatul istoric în patru județe: Arad (parțial), Timiș, Caraș-Severin și Mehedinți (doar o mică parte).

Totuși, în literatura geografică, **Banatul „administrativ”** este considerat ca fiind reprezentat de județele Arad, Timiș și Caraș-Severin, cu mențiunea că unii autori includ Aradul la „Crișana”, regiune cu o identitate îndoielnică.

Considerăm că o cercetare care vizează organizarea spațiului geografic trebuie să țină cont în mod obligatoriu de organizarea administrativă, întrucât aceasta dictează, în multe situații și la anumite nivele, rangul unor așezări care dețin funcții administrative (în speță, reședință de județ), cărora li se subordonează, de asemenea în mod obligatoriu, celelalte așezări urbane din județ. Nu este posibilă o analiză a ierarhiei așezărilor și a zonelor de influență fără a lua în considerare județul ca zonă minimă de influență a reședinței de județ. Studiul de față preia această idee; așadar analiza include teritoriul celor trei județe: Arad, Timiș și Caraș-Severin.

Arealul cercetat corespunde însă și unei alte cerințe fundamentale: el reprezintă un **spațiu geografic funcțional**. Pentru regiunea Banat, Timișoara este așezarea coordonatoare, spre care gravitează întregul spațiu cuprins în cele trei județe, Arad, Timiș și Caraș-Severin; este posibil ca zona sa de influență să cuprindă și părți din județele învecinate (Bihor, Hunedoara, Mehedinți), însă, în aceste cazuri, intervine competiția din partea unor centre urbane de același rang (Cluj-Napoca, Craiova).

Una dintre multiplele cauze ale alegerii teritoriului bănățean prin prisma organizării administrativ-teritoriale este și imposibilitatea obținerii de date statistice coerente la un nivel de detaliere inferior comunei, respectiv ușurința manevrării datelor la nivel județean, în vederea comparării. După părerea noastră, limitele istorice sunt nesatisfăcătoare într-o abordare geografică sincronică, întrucât ele nu mai întrunesc condiția necesară, aceea de discontinuitate între două teritorii distincte.

În concluzie, regiunea studiată, denumită generic „Banat”, corespunde județelor Arad, Timiș și Caraș-Severin, și este concepută ca un spațiu geografic funcțional având Timișoara drept așezare coordonatoare.

CONDIȚIONĂRI FIZICO-GEOGRAFICE ÎN ORGANIZAREA SPAȚIULUI BĂNĂȚEAN

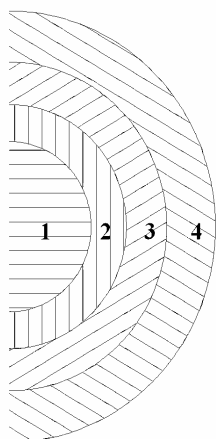
2.1. PROBLEME GENERALE

Factorii fizico-geografici au un aport deosebit în structurarea de ansamblu a spațiului geografic. Dintre aceștia, un rol deosebit îl joacă relieful. Acesta poate imprima, prin însăși dispunerea diverselor sale unități sau structuri, un caracter de favorabilitate sau de restrictivitate a spațiului geografic analizat.

După unele păreri, “Banatul se caracterizează sub raport morfologic prin marea diversitate a reliefului, care coboară în trepte de la est spre vest” (Rodica Munteanu, O. Herșcovici, 1970). Conform modelului prezentat mai jos însă (fig. 2), aceste trepte morfologice sunt dispuse în semicerc, având în partea exterioară munții, iar pe măsură ce înaintăm spre interior, prispa dealurilor piemontane “bănățene”, câmpiile înalte și, în centru, Câmpia joasă a Timișului. Semicercul este larg deschis spre vest, având un diametru de circa 200 de kilometri. Partea nordică a spațiului analizat corespunde unui alt model de dispunere a formelor de relief, cel specific regiunii Crișana, în care, între sectoarele montane, se interpun spații mai coborâte, de tipul depresiunilor-„golf”.

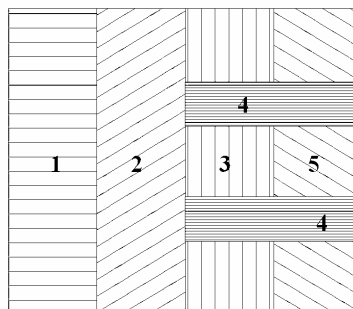
2.2. RELIEFUL. PRINCIPALELE UNITĂȚI FIZICO-GEOGRAFICE

Unitatea montană externă este alcătuită din Munții Codru-Moma, Munții Bihorului (Masivul Găina), Munții Zărandului, Munții Metaliferi, Munții Poiana Ruscă, Munții Țarcu-Godeanu-Cernei și Munții Banatului. Aceștia aparțin Carpaților Occidentali în cea mai mare parte, și în mică măsură grupei Retezat-Godeanu din Carpații Meridionali (Munții Țarcu, Godeanu, Cernei și Mehedinți).

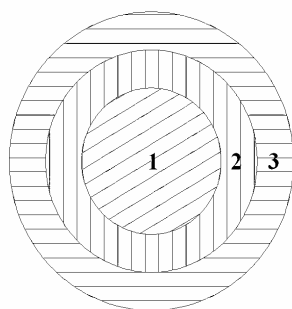
Modelul de dispunere a formelor
majore de relief în Banat

1. Câmpia joasă (a Timișului)
2. Câmpia înaltă
3. Dealurile de Vest (bănățene)
4. Carpații Occidentali

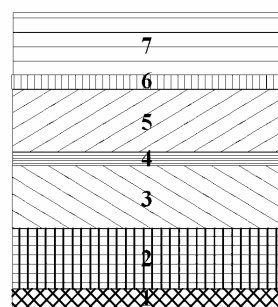
Modelul de dispunere a formelor
majore de relief în Crișana

1. Câmpia joasă (a Crișurilor)
2. Câmpia înaltă
3. Dealurile de Vest (crișene)
4. Depresiunile - "golfuri"
5. Munții Apuseni

Modelul de dispunere a formelor
majore de relief în Transilvania

1. Podișul Transilvaniei
2. Dealurile și depresiunile marginale
3. "Corona montium"

Modelul de dispunere a formelor
majore de relief în Oltenia

1. Lunca Dunării
2. Câmpia Română
3. Podișul Getic
4. Depresiunile intracolinare
5. Subcarpații Getici
6. Depresiunile subcarpatice
7. Carpații Meridionali

Fig. 2. Modele de dispunere a formelor majore de relief pe provincii istorice

Munții Codru-Moma, parte a Munților Crișurilor, reprezintă un horst clar individualizat, orientat pe direcția nord-vest – sud-est (*Geografia României*, III, 1987). Cu excepția sectorului sud-estic, unde intră în contact cu Munții Bihorului prin intermediul înșeuării de la Groși-Criștior, limitele cu regiunile înconjurătoare (Depresiunile Beiușului și Zărandului, Câmpia Cermeiului) sunt „îndulcite” de prezența formațiunilor piemontane. Munții prezintă o asimetrie destul de pronunțată, versantul vestic fiind mai înclinat decât cel estic. Culmea principală dă limita între județele Arad și Bihor, astfel încât teritoriului studiat îi aparține doar versantul sudic și parțial cel vestic, drenat de afluenți ai Crișului Alb și ai Teuzului.

Fundamentul geologic al acestor munți este alcătuit din șisturi cristaline, străbătute de granitoide de Codru, acoperite parțial de formațiuni vulcanice și sedimentare permene, cărora le urmează dolomite, calcare, șisturi negre, gresii, marne mezozoice și roci vulcanice neogene. Amprenta litologiei se poate urmări la nivel de detaliu în relief: rocile dure paleozoice și triasic inferioare au generat un relief masiv, care caracterizează culmile înalte.

Relieful este dispus în trepte, reprezentând resturi ale suprafețelor de nivelare: Pleșu-Izoi (950-1000 m), Dealu Mare-Doida (650-900 m), Moneasa-Finiș (500-550 m) și nivelul umerilor de vale (350-450 m). Încadrarea acestor suprafețe pol ciclice în ansamblul montan se poate urmări în cele trei culmi principale (Codru, Dievii și Moma), din care se desprind numeroase culmi secundare, orientate preponderent est-vest (*op.cit.*).

Hipsometric, Munții Codru-Moma ating 1112 m în vf. Pleșu, cota de 1000 m fiind depășită în alte patru vârfuri: Izoi (1098 m), Dealul Vârfului (1064 m), Osoiu Mare (1063 m) și vf. Dievii (1044 m). Aceste înălțimi se înscriu în general în aria rocilor dure, riolite permene sau curațite triasic inferioare (*op.cit.*).

Mozaicarea destul de accentuată a litologiei a determinat existența unor resurse ale subsolului, exploatate intens încă din epoca medievală, între care mineralizațiile de fier, mangan și alte metale neferoase din zona Moneasa-Dezna, piritele cuprifere și bauxita de la Rănușa, calcarele mar-moreene (de diferite culori) de la Moneasa, precum și andezitele, exploatate cu precădere în defileul Crișului Alb, la Vârfurile, Pleșcuța, Aciuța, dar și la Dieci, Crocna etc. (Gr. P. Pop, 2000).

Munții nu sunt străbătuți decât la extremități de căi de comunicație modernizate cu caracter transversal, dar se află în proiect (destul de avansat) modernizarea drumului care face legătura dintre stațiunea Moneasa și Vașcău, care traversează principala înșeuare a Munților Codru-Moma. Stațiunea Moneasa s-a dezvoltat pe baza numeroaselor resurse atractive ale

zonei, între care apele termale și numeroasele peșteri din carstul din împrejurimi, fiind amenajată și o pârtie de schi pentru iubitorii sporturilor de iarnă.

Masivul (Muntele) Găina reprezintă sectorul sudic al Munților Bihorului, unitatea centrală a Munților Apuseni. Și în cazul acestui masiv, culmea principală reprezintă o limită administrativă, astfel încât județului Arad îi revine versantul sud-vestic, înspre Depresiunea Hălmagiului, drenat de afluenți ai Crișului Alb.

Culmea principală are o altitudine ce variază în jurul valorii de 1400 m, atingând 1486 m în vf. Găina. Culmea este masivă, dar destul de netedă, ca urmare a apartenenței sale la cea de-a doua treaptă a pediplenei Fărcaș-Cârligatele și a modelării în formațiuni senoniene cu caracter de fliș (conglomerate, gresii cuarțoase, marne cu intercalații de calcare) peste care este dispusă o serie de molasă cu gresii micacee în alternanță cu argilite șiistoase. Pe alocuri, aceste formațiuni sunt străbătute de dyke-uri de porfire granodioritice, andezite, dacite, riolite, care dau proeminențele care întrerup monotonia culmii muntoase (*Geografia României*, III, 1987).

Din culmea principală se desprind radiar o serie de culmi prelungi, aparținând suprafeței de nivelare Măguri-Mărișel (1100 – 1200 m). Următoarea treaptă apare în jurul altitudinii de 900 m, integrând o serie de măguri situate între văile afluențe ale Crișului Alb, pentru a se prelungi în unele resturi ale suprafeței de nivelare Feneș-Deva, la 700 m.

Așezările s-au dezvoltat la periferia muntelui, cu gospodării răsfricate de-a lungul văilor și risipite pe versanți. Un imbold al dezvoltării acestora a fost minieritul, practicat la Brusturi, Luncșoara și Bodești, dar acum aflat în recesiune.

Muntele Găina este faimos la nivel național pentru „Târgul de fete”, ce are loc anual pe platoul de lângă vârf, în duminica cea mai apropiată de data de 20 iulie.

Depresiunea Hălmagiu reprezintă sectorul vestic al Depresiunii Brad-Hălmagiu, cu caracter intramontan, situată pe cursul superior al Crișului Alb. Spațiul depresionar este clar delimitat înspre nord și vest de Masivul Găina, iar înspre sud de cumile Munților Metaliferi. Legătura cu Depresiunea Beiușului se face prin intermediul înșeuării de la Groși (Dealul Mare), iar cea cu depresiunea Zărandului (mai exact, Depresiunea Gurahonț), prin defileul Crișului Alb dintre Vârfurile și Gurahonț. Depresiunea corespunde unui braț marin miopliocen, format în urma scufundării acestui areal în Badenian, apele invadând dinspre Depresiunile Beiușului (curmătura amintită) și Zărandului (prin înșeuarea Poiana-Zimbru). În depresiune se remarcă prezența unui nivel al interfluviilor (350 – 500 m) și

un altul al vetrei (200 – 300 m). Formele de acumulare, reprezentate prin formațiuni piemontane largi, au o dezvoltare asimetrică, confirmând acțiunea extrem de activă a afluenților de pe partea dreaptă a Crișului Alb. La nivelul piemonturilor se evidențiază unele remanieri hidrografice, evidente în configurația teraselor locale și a suprafețelor interfluviale (Valeria Velcea, I. Velcea, O. Mândruț, 1979).

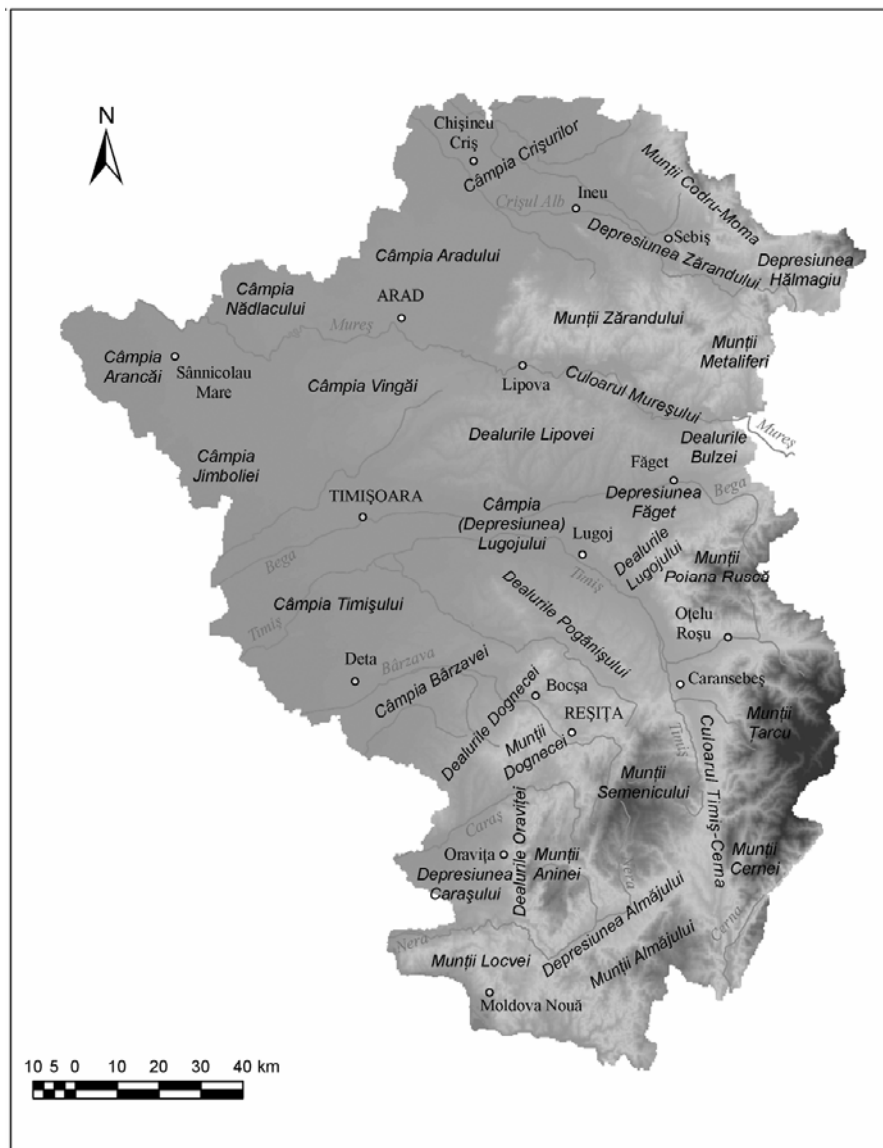

Fig. 3.

Depresiunea este străbătută de șoseaua națională Oradea-Deva și de calea ferată Arad-Brad, centrul său polarizator fiind localitatea rurală Hălmagiu.

Defileul Vârfurile-Gurahonț este cel mai sălbatic și mai tipic de pe valea Crișului Alb. Defileul este dezvoltat est-vest, cu meandre încâtușate, și demonstrează existența unei puternice în crustări la nivelul de 400 m. În sectoarele de lărgire din defileu apar așezări rurale, de dimensiuni mijlocii sau mici.

Munții Zărandului, parte constituentă a Munților Mureșului, formează cumpăna de ape dintre Crișul Alb și Mureș, alcătuită dintr-o suprafață cvasi-continuă de la vest la est, din care se desprind spre nord și sud culmi prelungi, etajate la diferite nivele (Valeria Velcea, I. Velcea, O. Mândruț, 1979). Dacă limitele spre nord (Depresiunea Zărandului), sud (Culoarul Mureșului) și vest (Câmpia Aradului, prin intermediul unui glacis piemontan) sunt cât se poate de evidente, limita estică a suscită unele discuții, aceasta fiind localizată, de diverși autori, pe aliniamentele Căpruța-Gurahonț, Petriș-Vața de Jos sau chiar Deva-Brad. Majoritatea opiniilor converg înspre stabilirea limitei acestor munți pe aliniamentul Căpruța-Slatina de Mureș-Mădrigești-Gurahonț, unde apare o fâșie de calcare cretacice, care desparte șisturile cristaline cu intruziuni granitice, caracteristice Munților Zărandului, în vest, de ofiolitele și rocile eruptive neogene, care caracterizează Munții Metaliferi, în est.

Altitudinile Munților Zărandului sunt reduse (Highiș 799 m, Drocea 836 m) și cresc în general de la vest spre est. Asimetria tipică a culmii principale (5-8 km flancul sudic, 10-12 km flancul nordic) pare a fi legată de prăbușirea mai accentuată a horstului cristalin spre axul tectonic al Crișului Alb. Astfel, versantul sudic este fragmentat de un număr destul de mare de afluenți scurți ai Mureșului, între care Bârzava, Conop, Milova, Șoimoș sau Cladova. Versantul nordic, mai prelung, este drenat de afluenți ai Cigherului.

Suprafețele de nivelare sunt slab reprezentate, fiind conservate fragmentar la nivelul culmii principale și al culmilor interfluviale secundare. Munții sunt bine împăduriți și, în acest sens, ei reprezintă o discontinuitate între valea Mureșului și Țara Zărandului, la aceasta contribuind și slaba dezvoltare a rețelei de drumuri transversale. Accesul auto se poate face pe un drum nemodernizat, care leagă Bârzava de Tauț peste înșeuarea dintre masivele Highiș și Drocea, respectiv pe drumul care urmărește flișul cretacic pe limita dintre Drocea și Husu-Măgura Ciunganilor, de la Căpruța la Gurahonț prin Slatina de Mureș, Mădrigești și Brazii. Pe jos ar fi necesară o zi lumină pentru traversarea munților, deși există și o excepție - satul

Nadăș, de pe cursul superior al Cigherului, din bazinul Crișului, dispune de o haltă pe calea ferată de pe valea Mureșului, la care sătenii pot ajunge pe jos în câteva ore, pe potecă sau pe drum forestier. Iarna însă accesul se face cu dificultate.

Prezența granitelor și apropierea de calea ferată magistrală de pe valea Mureșului au favorizat exploatarea rocilor de construcții, în carierele de la Bârzava, Conop, Radna și Păuliș.

Pentru toată partea de vest a Munților Zărandului este caracteristică descompunerea granitului, care s-a realizat în condițiile unui climat mai umed, ceea ce a condus la formarea unei cuverturi groase de depozite care fosilizează roca din fundament. I. Mac și P. Tudoran (1971) semnalează, pentru această arie, că modelarea s-a făcut printr-un proces de pedimentare, unde, în cadrul versanților, a fost sculptată o treaptă de 150-200 m. Astfel, între munte și Câmpia Aradului se interpune o fâșie îngustă de glacis piemontan, cu utilizare predominant viticolă (Podgoria Aradului).

Munții Metaliferi sunt reprezentați prin subunitatea lor vestică, situată între aliniamentul Căpruța-Gurahonț și cel dintre Petriș și Vața de Jos, ambele urmate de șosele parțial modernizate. Această subunitate a fost denumită Husu sau Măgura (Ciunganilor), însă recent s-a adoptat denumirea de Munții Săvârșinului (*Geografia României*, III, 1987, D. Gureanu, 2003), pe care o considerăm ca fiind oportună, în raport cu localitatea cea mai importantă din apropiere.

Pe formațiunile dominant ofiolitice s-a dezvoltat un relief etajat (700 – 800 m, 400 – 600 m și 350 - 375 m). Complexul ofiolitic este străbătut de câteva corpuri intrusive, aparținând magmatitelor laramice, în lungul unor falii, ca și de magmatite eruptive (andezite, dacite, riolite), la care se adaugă peticul de sedimentar pliocen de la Lupești-Pârnești. Altitudinile acestor munți depășesc pe alocuri 800 m (Văratec 881 m, Husu 804 m), linia marilor înălțimi fiind considerabil mutată spre nord, înspre valea Crișului Alb, în contrast cu Munții Zărandului. Partea nord-estică (Măgura Ciunganilor) reprezintă un aparat vulcanic tipic, cu o dispoziție radiară a rețelei hidrografice. Afluenții Mureșului sunt considerabil mai lungi, pe unii dintre aceștia - Roșia, Troaș, Julița etc – formându-se mici bazine depresionare, care adăpostesc sate de munte, cu funcții pastoral-forestiere (Roșia Nouă, Corbești, Pârnești, Lupești, Slatina de Mureș, Troaș).

Munții Poiana Ruscă au fost incluși, de unii geografi, la Apusenii sudici sau la Munții Banatului. Ei reprezintă totuși un masiv bine conturat, cu trăsături distincte și cu limite destul de clare: Culoarul Mureșului la nord, Dealurile Hunedoarei în est, Depresiunea Hațegului în sud-est, Culoarul Bistrei în sud, Dealurile de Vest la vest și nord-vest. Legătura cu Apusenii

sudici se face la nivelul teraselor superioare și din punct de vedere litologic prin îngustarea de la Brănișca, respectiv prin cea de la Zam, prin intermediul Dealurilor Bulzei și a înșeuării de la Coșevița (300 m), în vreme ce legătura cu grupa Munților Retezat-Godeanu se realizează peste Poarta de Fier a Transilvaniei (700 m). Rolul lor de discontinuitate geografică este dat mai puțin de valorile altitudinale – culminează la 1374 m în Vf. Padeș – cât prin gradul ridicat de împădurire (în medie 75%, dar peste 85% în jumătatea vestică, “bănățeană”). Numai în jurul vârfurilor principale, Padeș, Rusca, Chicera, își fac apariția pășunile. Au o constituție geologică relativ simplă – șisturi cristaline, care dau în relief culmi greoaie, la care se adaugă calcare, cu numeroase forme carstice, și dolomite cristaline.

Văile înguste, cu frecvente inversiuni de temperatură, au condus la stabilirea vetrelor de așezări pe interfluvii, adeseori plane ca urmare a modelării de tip peneplenă. Sunt recunoscute trei suprafețe de nivelare: Poieni (1000-1300 m), Pădureni (600-900 m) și Deva (400-550 m). Cea de-a doua este intens umanizată pe latura estică și își trage numele de la Ținutul Pădurenilor (R. Vuia, 1926). În sectorul nord-vestic, spre Dealurile Surducului, sunt prezente o serie de mici bazine depresionare, cu așezări omenești situate pe văi, având funcții industriale (Tomești, Nădrag), miniere (Luncanii de Jos, Luncanii de Sus) sau forestiere (Poieni, Hăuzești, Crivina).

Situarea principalelor centre polarizatoare (Deva, Hunedoara, Hațeg, Oțelu Roșu, Caransebeș, Lugoj, Făget, Ilia) și axelor majore de circulație la periferia masivului determină o organizare spațială de tip radier (S. Duma, 1998), cu orientarea vectorilor spre exteriorul spațiului montan. Industria extractivă, cu vestite exploatări de fier (Ghelari, Teliuc etc.), marmură (Rușchița), minereuri neferoase (Muncelu Mic) și cea siderurgică de la Hunedoara, Oțelu Roșu, Nădrag, conferă o notă aparte acestei unități montane.

Marginea sud-estică a Banatului este dată de munții înalți din partea centrală și vestică a grupei Retezat-Godeanu din Carpații Meridionali, respectiv **Munții Țarcu**, **Munții Godeanu** și **Munții Cernei**. În vest ei sunt clar delimitați de Munții Banatului prin Culoarul Timiș-Cerna, în nord limita este dată de Culoarul Bistrei și Depresiunea Hațegului, iar în sud – valea Cernei. Între Țarcu și Godeanu se interpune o înșeuare la izvoarele văilor opuse Râu Rece și Râu Șes, iar separarea dintre Munții Godeanu și Munții Cernei o face valea Olanului, afluent de dreapta al Cernei (Gr. P. Pop, 2000). Limita estică o constituie Râul Mare, iar Munții Godeanu sunt relaționați cu Munții Retezat prin Masivul Piule-Iorgovanu.

Altitudinile depășesc 2000 m (Gugu 2291 m, Godeanu 2230 m, Țarcu 2190 m) iar aspectul impunător, masivitatea determinată de prezența șisturilor cristaline (în special în Munții Godeanu și Țarcu) crează premisele unei clare diferențieri între spațiile situate de o parte și de alta a munților. Sunt prezente suprafețele de nivelare, clasic reprezentate în Munții Godeanu: Borăscu (2050-2250 m) și Râu Șes (1350-1800 m). Totodată merită evidențiat relieful creat de ghețarii cuaternari: circuri simple, conjugate sau complexe, bine puse în evidență de pante abrupte și stâncoase, sculptate pe marginea suprafeței Borăscu. Cei mai puternici ghețari au afectat clinele nordice ale Munților Godeanu, în vreme ce în Munții Țarcu au avut dimensiuni mai reduse.

În cadrul Munților Cernei, umanizarea este mai intensă, atât datorită altitudinilor mai scăzute, cât și prezenței depresiunii Cornereva, centrată pe valea Bela Reca, unde sunt situate cca. 40 de sate mici și foarte mici, aparținând comunei Cornereva. În Munții Godeanu și Țarcu, toponimia bogată legată de terminologia oierilor dovedește vechimea și tradiția păstoritului în aceste părți, precum și circulația peste munte practică de milenii între Banat, Transilvania și Oltenia. Intensa viață pastorală are la bază suprafețele extinse de pajiști și pășuni alpine

Turismul este bine dezvoltat la periferia unității montane – în stațiunile climaterice Muntele Mic și Poiana Mărului din Munții Țarcu, respectiv la Băile Herculane pe valea Cernei. Munții Godeanu sunt în continuare dintre cei mai inaccesibili din țara noastră, datorită lipsei unei politici adecvate de marcarea a potecilor turistice și de creare a unei infrastructuri specifice (cabane, refugii).

Munții Banatului sunt situați între Câmpia Lugoșului la nord-est, Dealurile Vestice (ale Banatului) în nord, nord-vest și vest, Defileul Dunării la sud și Culoarul Timiș-Cerna în est. Deși sunt incluși la Carpații Meridionali din punct de vedere geologic, ei se deosebesc de aceștia prin altitudinea mult mai redusă (vf. Piatra Goznei 1447 m, Svinecea Mare 1224 m), mozaicul petrografic, puternica fragmentare tectonică, prezența depresiunilor în alternanță cu culmile. Denumirea lor este justificată în sens istoric, dar apartenența la Banat a versantului sudic al Munților Almăjului este o chestiune discutabilă.

Formațiunile dominante sunt șisturile cristaline ale Pânzei Getice, care suportă în mai multe locuri învelișul sedimentar, între care se remarcă rocile calcaroase. După cutările din orogeneza alpină, are loc o puternică fragmentare în Badenian, formându-se depresiunile, culoarele și o serie de bazine.

Culmile montane care alcătuiesc Munții Banatului sunt: **Munții Semenici, Munții Aninei, Munții Locvei, Munții Almăjului și Munții Dognecei**, la care se adaugă și unele unități mai joase: **Depresiunea Almăjului, Culoarul Reșiței și Culoarul Timiș-Cerna.**

Munții Semeniciului sunt cei mai înalți, situați în partea central-nordică a unității, fiind delimitați de Depresiunea Ezeriș-Brebu și Dealurile Pogănișului în nord, Culoarul Timișului și parțial Depresiunea Mehadica în est, Depresiunea Almăjului în sud și văile Bârzava și Miniș (cu afluentul Poneasca) în vest. Sub incidența agenților externi s-au format suprafețele de nivelare Semenici (1250-1400 m), Tomnacica (1000 m) și Teregova (400-550 m). Sunt bine umanizați în partea lor înaltă, prin prezența stațiunilor Semenici și Crivaia și a complexului de la Trei Ape.

Munții Aninei sunt predominant alcătuiți din calcare și se remarcă prin complexitatea formelor și fenomenelor carstice (peșterile Comarnic și Buhui, cheile Nerei, Carașului, Minișului, platoul Iabalcea, doline, uvale, polii). Dacă în vest prezintă un abrupt spre Dealurile Oraviței, în nord, est și sud sunt delimitați de văi: Bârzava, Minișul cu afluentul Poneasca și respectiv Nera. Ramura economică tradițională este mineritul (exploatare de cărbuni la Secu, Doman, Anina) și industrie asociată la Anina.

Munții Locvei, joși, au următoarele limite: Dunărea în sud și est, Nera în nord și o linie care unește Depresiunea Liubcova (la Dunăre) de Depresiunea Almăjului (la Șopotu Nou) în est. Pe calcare s-a format și aici un relief specific, evidențiindu-se în acest sens Platoul Cărbunari, la cca. 700 m altitudine, cu unele așezări. În Defileul Dunării se remarcă câteva bazine de depresiune – Pojejena, Moldova Veche, Liubcova.

Munții Almăjului continuă spre est și sud-est Munții Locvei, fiind însă mai masivi și mai înalți (peste 1000 m). Cristalinul, împreună cu sedimentarul său, este străbătut de roci magmatice (granite, gabbouri); marginea nordică, cu depresiunea omonimă, este dată de un contact litologic, iar limitele spre sud (Defileul Dunării) și est (Culoarul Cernei) sunt clare. Dețin resurse huilifere, exploatate la Cozla, Bigăr și Baia Nouă, și azbest, pe văile Berzasca și Putna.

Munții Dognecei sunt oarecum izolați în nord-vestul Munților Banatului, fiind cei mai joși (617 m – altitudinea maximă). Sunt închiși de valea Pogănișului în nord și est, Culoarul Reșiței în sud, valea Carașului în sud-vest, Dealurile Tirolului în vest și nord-vest. Chiar prin mijlocul lor trece, transversal, Bârzava, care-i desparte în două unități, una sudică, mai înaltă, și una nordică, mai joasă (Munții Areniș). Minereurile de fier de la Ocna de Fier și Dognecea au contribuit la dezvoltarea orașelor Bocșa și Reșița.

Depresiunea Almăjului sau “Țara Almăjului”, este cunoscută și sub numele de Depresiunea Bozovici după numele așezării polarizatoare. Este bine închisă de spații montane, în spatele cheilor Nerei, inaccesibile altfel decât cu piciorul. S-a format prin aluvionare, în Badenian. Depresiunea este asimetrică față de cursul Nerei, desfășurându-se preponderent pe partea stângă a văii. Legăturile sale se fac peste înșeuări: pe la Cărbunari cu Moldova Nouă și Defileul Dunării, pe la Pârvova – Globu Craiovei cu Culoarul Timiș-Cerna, sau pe valea Minișului cu Anina și Oravița.

Culoarul Reșiței se desfășoară între Munții Dognecei la vest, Munții Semenicului și Aninei la est, culmea dintre râurile Pogăniș și Tău la nord, și valea Carașului, amonte de localitatea Goruia, la sud (*Geografia României*, III, 1987). Cunoscut și sub numele de Depresiunea Caraș-Ezeriș, culoarul are o lungime de 25 km, fiind format pe seama formațiunilor sedimentare mai puțin rezistente la eroziune față de rocile din jur. Pe seama eroziunii diferențiale au luat naștere compartimentele depresionare de la Ezeriș, Reșița și Lupac, despărțite de dealuri prelungi, peste care legăturile se realizează prin înșeuări.

Culoarul Timiș-Cerna reprezintă un graben tectonic impus între culmile Munților Banatului și cele ale Carpaților Meridionali; legătura dintre acestea se face prin pasul Domașnea (540 m), dar și prin îngustarea de la sud de Mehadia. În funcție de caracteristicile morfogenetice, în culoar se individualizează trei sectoare: în nord Culoarul Timișului, în partea centrală Depresiunea Domașnea-Mehadia, iar în cea sudică Depresiunea Orșova. Culoarul Timișului este larg, cu terase bine dezvoltate, mai ales aval de sectoarele de chei de la Teregova și Armeniș. Depresiunea Domașnea-Mehadia este bine individualizată în bazinul hidrografic al văii Bela Rea și în special a afluentului său Mehadica. Depresiunea Orșova este centrată pe actualul golf al Cernei, la vărsarea acesteia în Dunăre, și se prelungește spre nord prin Culoarul Toplețului. Principalii centri polarizatori ai culoarului sunt municipiile Caransebeș și Orșova, situate la cele două capete ale sale.

Dealurile Banatului și Crișanei mărginesc, sub forma unei prispe piemontane, unitățile montane spre interiorul semicercului: Dealurile Lipovei și ale Bulzei, la sud de Munții Zărandului, Dealurile Surducului și ale Lăpugiuului la vest și nord-vest de Munții Poiana Ruscă, Dealurile Pogănișului, Tirolului și Oraviței la nord și nord-vest de Munții Banatului. La nord de Munții Zărandului sunt prezente Dealurile Crișanei, prin Dealurile Măraușului, în partea vestică a Munților Codru-Moma, și Depresiunea Zărandului, cu diversele sale compartimente, tivite de dealuri pe marginile dinspre Munții Zărandului, respectiv Munții Codru-Moma.

Munții Codru-Moma sunt mărginiți, pe latura lor vestică și sudică, de o unitate piemontană cu aspect colinar, cunoscută sub numele de **Piemontul Codrului**, sau Dealurile Codrului. În vederea unei divizări mai corecte, Gr. P. Pop (2005), propune denumirea de **Dealurile Mărașului** pentru unitatea de pe latura vestică a Munților Codru-Moma, înspre Câmpia Cermeiului (Susăgului), respectiv **Dealurile Cărandului** pentru cea de pe latura sudică, integrată ca atare în Depresiunea Zărandului (Crișului Alb). Dealurile Mărașului, cu altitudini de 200 – 300 m, corespund unei fâșii înguste de formațiuni panoniene și cuaternare (petrișuri, nisipuri, argile carbonatice), limita sudică – cea mai puțin evidentă – fiind trasată de autorul citat mai sus pe valea Botfeului.

Depresiunea Zărandului (sau a Crișului Alb) reprezintă vastă arie de forma unui „golf” dintre Munții Zărandului (în sud) și Munții Codru Moma (în nord), axată pe valea Crișului Alb de la ieșirea din defileul Vârfurile-Gurahonț până la aliniamentul Pâncota – Ineu - Beliu. Unitatea a fost divizată și chiar denumită în mai multe feluri, sinteza acestor opinii fiind următoarea: pe axa Crișului Alb se individualizează două subunități, **Depresiunea Gurahonț**, între defileul Crișului Alb de la Vârfurile-Gurahonț și cel de la Joia Mare, respectiv **Depresiunea Ineu-Buteni**, de la Joia Mare și până la ieșirea în câmpie; o altă subunitate se situează pe axa Cigherului, afluent al Crișului Alb, denumită **Depresiunea Cigherului**. După Gr. P. Pop (2005), aceste subunități includ nu doar lunca și terasele, ci și unitățile deluroase înconjurătoare, respectiv Dealurile Nadășului (Cigherului, Taușului) și Dealurile Almașului, înspre Munții Zărandului, Dealurile Cărandului (jumătatea estică a Piemontului Codrului) înspre Munții Codru-Moma, și respectiv Dealurile Cuiedului, dispuse paralel cu axa centrală a depresiunii, între subunitățile de pe Crișul Alb și Cigher.

Unitățile deluroase amintite sunt aliniate pe trei linii de fracturi majore, care au generat erupții miocene. Aceste fracturi, desprinse din arealul eruptiv Gurahonț-Vârfurile, au determinat apariția unor insule vulcanice badeniene și sarmațiene, care dau un relief de măguri de andezite și aglomerate vulcanice badeniene și sarmațiene. Pe aliniamentul nordic, la limita Dealurilor Cărandului cu câmpul depresionar al Crișului Alb, sunt prezente măgurile Berindia (363 m), Pleșa (403 m), Husumal (284 m) și Gălălău (224 m). Aliniamentul central, al Dealurilor Cuiedului, se termină în extremitatea vestică cu o măgură eruptivă tipică, Dealul Mocrea (387 m), care domină orașul Ineu. Aliniamentul sudic, la limita cu Munții Zărandului, se încheie la rândul său printr-o astfel de măgură, Dealul Pâncotei (230 m).

Alăturat formațiunilor eruptive menționate, peste fundamentul de tip carpatic al depresiunii s-au depus formațiuni sedimentare badeniene,

sarmațiene, panoniene și cuaternare, primele două fiind acoperite aproape în totalitate de pietrișurile, nisipurile și argilele panoniene și cuaternare. De-a lungul Crișului Alb și a Cigherului, sunt evidente luncile, larg extinse, și terasele, în număr de șase, dezvoltate cu precădere pe stânga celor două văi, în vreme ce pe dreapta (spre Dealurile Cărandului, respectiv Cuiedului) se pun în evidență cueste destul de abrupte.

Din punct de vedere hidrografic, se remarcă anomalia cursului Teuzului, care, venit dinpre Munții Codru-Moma înspre sud, ajunge la 1 km de Crișul Alb, după care cotește brusc spre vest, având un curs paralel cu acesta în depresiune, și colectând astfel toți afluenții de pe partea dreaptă. Tot paralel cu Crișul Alb, dar la sud, se află Canalul Morilor, al cărui curs artificial începe la Buteni. Construit în 1834-1840 pentru a degaja albia Crișului de numeroasele mori care ajutau, prin micile baraje amenajate, revărsarea apelor în sezoanele ploioase, a căpătat o funcție preponderent de alimentare cu apă o dată cu dispariția morilor.

Pe marginea vestică a Munților Zărandului se află o fâșie îngustă de tranziție spre Câmpia Aradului, numită **Glacisul Șiriei** (Gr. P. Pop, 2005), care corespunde cu arealul de maximă dezvoltare a viticulturii, cunoscut sub numele de Podgoria Aradului.

Culoarul Mureșului, numit și Defileul Mureșului (Zam-Lipova) sau Culoarul Brănișca-Păuliș, include mai multe sectoare de bazine (lărgiri) și îngustări. Pentru sectorul Zam-Lipova s-a enunțat un număr de ipoteze cu privire la geneza sa. R. Ficheux (1929) și Gh. Pop (1947) consideră că valea Mureșului curgea de la Dobra mai spre sud, pe valea Begăi, prin pasul Coșevița, iar actualul traseu s-ar fi format datorită eroziunii regresive exercitate de un râu viguros, care s-a adâncit în sectorul Lipova și a înaintat, captând sectorul din amonte. N. Orghidan (1969) atribuie întregului sector al Mureșului o origine antecedentă.

În linii mari, se disting trei sectoare în aval de defileul de la Zam: unul de bazinet între Ilteu și Bătuța, unul de vale îngustă, pe direcție SE-NV, până la Căpruța, și ultimul, o lărgire, până aproape de Lipova (Șoimoș). Aval de îngustarea de la Șoimoș, Mureșul străbate o mică depresiune de tip „golf”, la Lipova, și iese în câmpie la Păuliș.

În totalitatea sa, valea Mureșului apare încrustată sub nivelul de 300-350 m, fiind delimitată de pante abrupte în care pot fi depistate fazele de adâncire.

Cursul apei este meandrat ca rezultat al pantei scăzute și a numeroșilor afluenți care-i primește, îndeosebi de pe dreapta.

Reprezintă o axă majoră de circulație (cale ferată magistrală, drum european), iar localitățile de pe malul drept al Mureșului (Bârzava, Săvârșin)

și, mai rar, cele de pe malul stâng (Lipova), au rol polarizator pentru o arie extinsă din Munții Zărandului (versantul sudic) și Dealurile Lipovei (versantul nordic).

Dealurile Lipovei sunt delimitate la nord de Culoarul Mureșului, care le desparte de Munții Zărandului, la sud de Bega, la est de valea Șomonița; în vest trecerea la Câmpia Vingăi se face printr-o denivelare de 40-60 m, la baza căreia se pun în evidență o serie de izvoare. Rocile cele mai răspândite aparțin molasei neogene – marne, argile, pietrișuri, nisipuri – care stau pe un fundament cristalin și roci sedimentare mezozoice. Tectonismul a generat falii, care au determinat apariția la zi a eruptivului în masivul bazaltic de la Lucareț-Șanovița.

Relieful apare sub forma a două trepte ușor înclinate: treapta înaltă, mai restrânsă, se află la peste 300 m altitudine (D. Înalt 311 m, D. Cugla 318 m, Măgura 353 m). Treapta mai joasă, de 200-300 m, este larg dezvoltată și se desfășoară periferic, îndeosebi în partea sudică și vestică.

Subsidența Câmpiei Timișului s-a reflectat în fragmentarea mai intensă a versantului sudic al dealurilor, afluenții Begăi pătrunzând prin eroziune regresivă mult în interior și mutând spre nord cumpăna principală de ape. Rocile ușor friabile au favorizat dezvoltarea unor văi largi. La est de pârâul Chizdia se observă asimetria văilor, cu versantul stâng abrupt, având, sub influența structurii, un caracter de cuestă.

Despădurirea și înlocuirea vegetației naturale cu culturi și pășuni agricole a avut ca efect accelerarea fenomenelor de eroziune torențială, de distrugere a orizontului de sol și de favorizare a alunecărilor de teren.

Așezările din Dealurile Lipovei fac parte din categoria celor mici și foarte mici.

Dealurile Bulzei reprezintă prelungirea spre est a Dealurilor Lipovei, dar se deosebesc de acestea prin înălțimea mai mare (peste 400 m: vf. Ciordan 459 m, Dâmbul Cornului 437 m), cât și prin alcătuirea petrografică. Din aceste puncte de vedere ele se aseamănă cu munții de dincolo de Mureș, fapt dovedit și de nivelele de eroziune, care sunt comune în cele două unități. Defileul Mureșului de la Zam, destul de îngust, nu reprezintă o discontinuitate morfologică (V. Ardelean, I. Zăvoianu, 1979). Morfologic, se poate vorbi de două culmi principale, cu direcție aproximativ nord-sud, despărțite de valea Pestișului (afluent al Mureșului). Sunt bine împădurite, iar Valea Mare și valea Iaciului îi desparte de Depresiunea Ilia, respectiv Dealurile Lăpugiului.

Depresiunea Făget, prezentată uneori și ca o câmpie, este situată în lungul Begăi și a afluenților săi (între care cel mai important este Sărazul), corespunzând teritoriului dintre Dealurile Lăpugiului și Surducului, pe de o

parte, și Dealurile Lipovei, pe de altă parte, limita vestică, spre Câmpia (Depresiunea) Lugojului putând fi trasată pe aliniamentul Șanovița – Gruni – Coșteiu – Lugoj (Gr. P. Pop, 2005). Depresiunea, alungită pe cca. 40 km, are un profil asimetric, în condițiile în care albia Begăi a fost împinsă spre latura nordică a depresiunii de către afluenții viguroși care provin din Munții Poiana Ruscă.

Depresiunea s-a format în lungul unei dislocații tectonice importante, peste care s-au sedimentat pietrișuri, nisipuri și argile carbonatice. Relieful său este alcătuit din terasele Begăi (pe stânga) și lunca largă a acesteia, și scade altitudinal de la 170 m în est la 150 m în vest. Contactul cu aria deluroasă este clar evidențiat prin rupturi de pantă. Întreaga arie este polarizată de orașele Lugoj și Făget.

Dealurile Lăpugiului se află în partea de nord-est a Munților Poiana Ruscă și fac legătura dintre aceștia și Dealurile Bulzei-Apusenii Sudici, pe la Coșevița - Holdea. Limita spre Dealurile Surducului, în vest, este dată de Bega Luncanilor. Sunt formate din culmi scurte, netezite, care se desprind din marginea muntelui după o ruptură de pantă evidentă la contactul dintre rocile friabile din dealuri și șisturile cristaline. Față de Depresiunea Făgetului prezintă denivelări de peste 100 m.

Altitudinile depășesc cu puțin 300 m, cu unele excepții (D. Săliștei 518 m, D. Corbului 408 m, înscrise pe roci mai competente). Râurile care fragmentează unitatea aparțin atât bazinului Mureșului (Plaiul, Dobra, Abucea), cât și Begăi (Bega Poieni și Bega Luncanilor, care se unesc la sud de Românești). Satele sunt mici, cu un grad de ridicat de dispersie a gospodăriilor în vatră.

Dealurile Surducului (sau ale Lugojului, în *Geografia României*, IV, 1992) se desfășoară între Bega Luncanilor și valea Bistrei, dominând Câmpia Lugojului și Depresiunea Făgetului cu peste 100 m. Aspectul lor general este de culmi prelungi, netezite și largi (aflate la peste 600 m) în jumătatea de nord, și culmi scurte, rotunjite, de la Crivina spre sud, unde de altfel fâșia de dealuri se îngustează treptat.

Sunt alcătuite din formațiuni pannoniene – nisipuri, pietrișuri, argile – dispuse transgresiv peste șisturile cristaline, care apar la zi în Măgura Surducului (496 m). Se remarcă și culmea prelungă, pe direcție N-S, între valea Sărazului și Câmpia Lugojului, cu altitudinea de peste 200 m. Sunt fragmentate de văi alohtone, din Munții Poiana Ruscă, aparținând bazinului Begăi, respectiv al Timișului. Pe Bega Luncanilor și Săraz, terasele și luncile intră adânc în dealuri, facilitând construirea căilor de comunicație și dezvoltarea așezărilor.

Se evidențiază două subdivizuni ale Dealurilor Surducului (V. Ardelean, I. Zăvoianu, 1979): Dealurile Lugoșului, în vest, și Dealurile Bucovățului, în est. **Dealurile Lugoșului** sunt cuprinse între valea Timișului, în vest, valea Glavița, la nord, și pîntenul cristalin al Surducului, la est, în sud intrînd în contact cu Munții Poiana Ruscă. Reprezintă un piemont de acumulare, cu altitudini de aproximativ 200 m, fragmentat de afluenți ai Begăi sau Timișului. **Dealurile Bucovățului** reprezintă compartimentul estic, situat între pîntenul Surducului și Bega Luncanilor. Sunt alcătuiți tot din depozite panoniene, iar la limita cu aria montană, spre sud, pe valea Gladnei se remarcă prezența unor mici bazine depresionare – Gladna și Fârdea. Aceste bazine sunt situate în amonte de defileul Gladnei de la Surduc, unde valea a secționat pîntenul cristalin, reprezentat de Măgura Surducului (496 m), la vest, și Fața Mare (359 m), la est. În defileu s-a amenajat un baraj, rezultînd lacul de acumulare Surduc.

Dealurile Pogănișului (Sacoș-Zăgujeni, Silagiului, Sacoșului sau Buziașului) se desfășoară sub forma unei fâșii lungi de 50 km, între Câmpia (Depresiunea) Lugoșului, valea Pogănișului, Câmpia Buziașului și Munții Dognecei și Semenicolui. Sunt alcătuite din marne, nisipuri și pietrișuri panoniene, iar la extremitățile de nord-vest și sud-est apar la zi șisturile cristaline din fundament. Sunt ușor asimetrice, deoarece văile mai evolute și mai lungi sunt cele ce curg spre nord-est, spre Câmpia Lugoșului. În ansamblu, se evidențiază culmi largi, cu aspect de podiș, nivelate la aproximativ 300 m, dar apar și câteva proeminente, pe sâmburi cristalini (D. Scaunului 324 m, D. Luncariu 367 m, Măgura Poieni 448 m).

Aproape trei sferturi din suprafața acestor dealuri este în momentul de față despădurită, acest covor protector păstrîndu-se doar pe câteva culmi mai înalte. Terenurile sunt în prezent folosite pentru cultivarea cerealelor, pomicultură și pășunat, fenomenele de eroziune fiind foarte active.

De obicei, **Depresiunea Brebu** este încadrată tot Dealurilor Pogănișului; ea se desfășoară pe cursul Pogănișului între Delinești și Dezești, avînd vatra situată la cca. 200 m. Este asimetrică, cu versantul drept abrupt, iar cel stîng în trepte de terasă. La Delinești se exploatează mangan.

Dealurile Tirolului (Doclinului, Dognecei) mărginesc Munții Dognecei între văile Pogănișului și Carașului. Limitele lor cu munții în sud-est și cu câmpia în nord-vest sunt puse în evidență prin rupturi de pantă și diferențieri litologice. Nu depășesc 300 m, cu excepția D. Verzișor (362 m), pe un sîmbure de șisturi cristaline. În rest apar marne, nisipuri și pietrișuri panoniene, iar între văile Vornicu și Bîrzava – banatite.

Culmile netezite, acoperite cu argile pleistocene, scad în altitudine spre câmpie și Depresiunea Carașului. Spre deosebire de celelalte unități de

dealuri, reprezintă cadrul de dezvoltare a unor aşezări de mărime mijlocie, unele având vetre cu fizionomie ordonată, specifică spaţiului bănăţean.

Dealurile Oraviţei se desfăşoară la vest de Munţii Aninei (limita cu aceştia fiind dată de o linie tectonică majoră), între Caraş la nord, şi Nera, la sud. Limita cu Depresiunea Caraşului este dată de o denivelare evidentă. Altitudinea lor coboară de la cca. 500 m la contactul cu muntele, la 200 m spre Depresiunea Caraşului. Prezintă un piemont de eroziune în partea mai înaltă, situat la 300-500 m, format pe roci cristalino-mezozoice. În cea mai mare parte sunt însă alcătuiţi din marne, nisipuri şi pietrişuri panoniene. Spre periferie au aspectul unui piemont de acumulare-eroziune. Cele mai multe localităţi se află la contact, fie cu muntele, fie cu depresiunea, pe principalele văi şi, mai rar, pe interfluvii largi.

Depresiunea (Câmpia) Caraşului are aspectul unui câmp, rezultatul eroziunii fluviale a râului omonim care o străbate de la NE spre SV şi care a lăsat numeroase terase pe partea stângă, şi are o luncă inundabilă cu o lăţime de aproape 3 km. Altitudinea sa coboară în luncă până la 100 m. Principalii afluenţi ai Caraşului coboară din Munţii Aninei: Gârlişte, Jitin, Lişava, Valea Lungă, Vicinic. Depresiunea este mărginită de Dealurile Tirolului la nord-vest şi Dealurile Oraviţei, la sud şi est, şi este bine populată. Terenurile sunt folosite pentru culturi. Principalul centru polarizator, atât pentru regiunea de dealuri, cât şi pentru cea de depresiune (câmpie) este Oraviţa.

Câmpia Banatului reprezintă aproape jumătate din câmpia vestică. Se observă, cu claritate, că în centrul semicercului bănăţean se află Câmpia Timişului, care se prelungeşte spre vest şi spre nord-vest cu Câmpia Jimboliei şi Câmpia Arancăi, înconjurată din trei părţi de câmpii înalte : Câmpia Vingăi la nord, Câmpia (Depresiunea) Lugojului la est şi Câmpia Bârzavei la sud. Între Mureş şi Crişul Alb este situată Câmpia Aradului, subunitate a Câmpiei Banatului; la nord de linia Pâncota – Olari – Şimand – Sânmartin, se localizează **Câmpia Crişurilor**, cu subunitatea joasă Câmpia Crişului Alb, respectiv subunitatea înaltă, dinspre Dealurile Măraşului – Câmpia Cermeiului (sau a Susagului).

Câmpia Crişurilor, respectiv partea centrală a Câmpiei de Vest a României (Banato-Crişană), se extinde în teritoriul analizat doar cu partea sa sudică, până la localităţile Sânmartin, Şimand, Olari şi Pâncota, unde face limită cu Câmpia Aradului, mai înaltă, respectiv până la Pâncota, Moroda, Ineu, Beliu şi Craiva, în est, aliniamentul de contact cu diverse compartimente ale Depresiunii Zărandului şi, la nord de Beliu, Dealurile Măraşului.

Ca și în alte părți ale acestei câmpii, se poate individualiza o câmpie joasă, aluvionară, în vest, și o câmpie înaltă, situată înspre dealuri, cu precizarea că se tinde și spre definirea unei câmpii intermediare, între cele două (G. Posea, 1997).

Câmpia joasă din acest sector al Câmpiei Crișurilor poate fi, fără discuții, numită **Câmpia Crișului Alb** (G. Posea, 1997, Gr. P. Pop, 2005), după râul care a creat-o. Reprezintă de fapt o luncă amplă și complexă a Crișului Alb, ajungând în nord până la Crișul Negru, cu a cărui luncă se îngemănează, formând o câmpie aluvială de mari dimensiuni. Crișul Alb divaga în trecut peste această câmpie, brațele sale fiind ulterior utilizate de alte cursuri de apă (cazul Teuzului) sau amenajate antropic (Canalul Morilor). Frecvențele revărsări ale Crișurilor și Teuzului au determinat îndiguirea timpurie a albiilor, din această cauză acestea apar acum supraînălțate față de nivelul câmpiei. În ciuda digurilor, se mai produc inundații catastrofale, când apele celor două Crișuri se reunesc, distrugând totul în calea lor. Câmpia ar putea fi subdivizată în două compartimente, cel vestic, numit Câmpia Socodorului, și cel estic, Câmpia Teuzului (Gh. Măhăra, 1977).

Pentru câmpia înaltă din acest sector adoptăm numele de **Câmpia Cermeiului** (în sensul dat de G. Posea, 1997), pentru această subunitate fiind utilizate și numele de Câmpia Susagului (V. Mihăilescu, 1966, Gr. P. Pop, 2005), a Călăcei (*Geografia României*, IV, 1992), a Craivei etc. Localitatea cea mai importantă este însă Cermei, care are rang supracomunal și polarizează parțial satele din această câmpie. Este situată între valea Teuzului, în sud, și cea a Crișului Negru, în nord, fiind o câmpie de glacisuri de eroziune și acumulare, la care se adaugă terasele Crișului Negru, în partea nordică. Este traversată axial de canalul Beliului sau Cermeiului (între Beliu și Tăut), care a fost realizat în urma modificării cursului albiei râului Beliu la intrarea în câmpie, perpendicular (sud-nord) pe direcția de curgere a cursurilor mici de apă ce coboară dinspre Dealurile Măraușului, pe care acest canal le colectează. În funcție de poziția față de canal, se pot deosebi două trepte ale acestei câmpii: treapta intermediară, situată la vest de canal, și treapta înaltă, la est de canal, cunoscută și sub numele de Câmpia Susagului (în sensul dat de Gr. P. Pop, 2005).

Câmpia Aradului este net delimitată la est de Munții Zărandului, cu care face contactul prin intermediul unui pediment, iar la sud, de Mureș. În vest, limita este de-a lungul albiilor părăsite ale Mureșului, Ierul și Mureșul Mort, iar în nord, pe la sudul Canalului Morilor (aliniamentul Pâncota, Olari, Șimand, Sânmartin). Este o câmpie aluvionar-piemontană cu aspect tabular, fiind constituită din conuri ale Mureșului dirijate spre NV (către Criș) dar care au suferit o lăsare subsidentă până recent. Altitudinile medii

sunt de 110-115 m. Prezintă două nivele, unul mai înalt care pare a coincide cu terasa a doua din Câmpia Vingăi, și altul mai jos care depășește cu numai 2-4 m lunca Mureșului. Acesta se compune din foste albi, largi și meandrate, ale unor brațe ale Mureșului care se dirijau fie spre Crișul Alb, fie spre actualul Ier. Se mai păstrează doar Valea Seacă (Canalul Matca), Budierul și Ierul. Suprafața înaltă este acoperită cu depozite loessoide groase de 2 m, inclusiv pe grădiștile dintre meandre pe care se dezvoltă crovuri. Se întâlnesc și nisipuri discontinui, ondulate în dune mici. Câmpia Aradului are patru subunități: Câmpia Șiriei, Câmpia Livadei, Câmpia Curticiului și Câmpia Ierului, la care se adaugă lunca Mureșului, cu o lățime de până la 9 km la vest de Arad (G. Posea, 1997). Poate fi încadrată ca o unitate de câmpie intermediară, între Câmpia joasă a Crișurilor la nord și cea înaltă a Vingăi. Principalul său centru polarizator este orașul Arad; se mai remarcă aliniamentul aproape continuu de așezări de la contactul cu muntele, în Podgoria Aradului.

Câmpia Nădlacului, inclusă uneori la Câmpia Aradului, reprezintă de fapt o continuare spre NV a Câmpiei Vingăi, la nivelul terasei 2 sau 3, peste lunca actuală a Mureșului, între localitățile Zădăreni și Secusigiu, pe de-o parte, Pecica și Șeitin, pe cealaltă parte. Este situată la vest de valea Ierului, pătura de loess se îngroașă la 10-30 m. Genetic, este o câmpie piemontan-terminală, deoarece sub loess se află o structură de conuri aluviale ale Mureșului; ca funcție prezintă este totuși o câmpie tabulară, a cărei suprafață este presărată cu crovuri de 2-4 m adâncime și sute de metri lungime. Este nefragmentată, doar marginal apar două văiugi. Așezările sunt puține, dar mari, iar comuna Pecica, cu peste 13000 de locuitori, a fost declarată oraș în 2004. Peste 95% din suprafața câmpiei reprezintă terenuri arabile. Orașul Nădlac este al doilea centru urban al câmpiei, declarat ca atare încă din 1968, dar de dimensiuni mai reduse decât Pecica. Importanța sa este evident dată de localizarea la frontieră, acesta fiind cel mai important punct rutier de trecere a frontierei din vestul României.

Câmpia Vingăi, la sud de Mureș, are o formă de evantai în patru trepte, deschis spre SV și cu punctul de inserție la Lipova. Se situează la vest de Dealurile Lipovei; limita vestică a sa este dată de o linie sinuoasă, aproximativ în semicerc, pornind de la Secusigiu, pe Mureș, pe la Satchinez, Sânandrei, Ianova, la o altitudine de aproximativ 100 m. Altitudinile maxime apar în vestul văii Măgheruș (Luda Baru), de 180-190 m. O altă anomalie altimetrică constă în deplasarea cumpenei apelor spre Mureș, Măgherușul fiind, în opinia lui G. Posea (1997), o vale antecedentă. Aceasta se datorează subsidenței accentuate din Câmpia Timișului (unele văi largi au fost considerate drept vechi cursuri ale Mureșului). Este cea mai veche și

cea mai înaltă câmpie mureșană, fiind totodată și cel mai tipic piemont din toată Câmpia Vestică, fapt indicat de grosimea pietrișurilor și geneza lor, de conuri ale Mureșului. În nord se pun în evidență terasele largi ale Mureșului; văile care se drenează spre acesta sunt scurte, în vreme ce toate celelalte sunt colectate de Beregsău (Bega Veche), au fundul plat, sunt largi, și seacă vara. Este acoperită cu pietrișuri și nisipuri fluviatile în est și depozite loessoide în vest. Așezările, în întregime rurale, gravitează spre Arad sau Timișoara, iar în partea de NE, spre Lipova.

Câmpia (Depresiunea) Lugojului se extinde de-a lungul Timișului și Begăi, între Dealurile Lipovei la nord, Dealurile Surducului la est, Dealurile Pogănișului la sud. În vest contactul cu Câmpia Timișului se face pe aliniamentul Recaş – Sârbova – Buziaș. Spre sud-est se îngustează treptat și trece pe nesimțite în Depresiunea Caransebeșului. Altitudinile sale sunt de 140-170 m. Se distinge o treaptă mai înaltă la poalele dealurilor, mai bine dezvoltată la baza Dealurilor Pogănișului, unde are aspect de câmpie piemontană joasă. Aici se pot recunoaște terasele mijlocii și inferioare ale Timișului și Begăi. Treapta mai joasă este alcătuită din lunca recentă a celor două râuri, prin care acestea meandrează puternic. În urma lucrărilor de hidroameliorații, lunca a fost scoasă de sub incidența inundațiilor. Termenul de depresiune, dat de Gr. P. Pop (2005), este justificat de aspectul de „golf”, situat între unități colinare la nord, est și sud, dar cu o largă deschidere spre vest, determinată de îngemănarea luncilor celor două râuri, Timiș și Bega.

Câmpia Bârzavei este situată la nord de Dealurile Pogănișului (Buziașului) și Tirolului (Dognecei); ea pătrunde, sub formă de golfuri, de-a lungul Pogănișului și Bârzavei, în aria dealurilor. Dacă limita cu dealurile este ușor de evidențiat, cea cu Câmpia Timișului este convențională, pe la Jamu Mare, Moravița, Deta, Sacoșu Turcesc, Buziaș. Se pot separa două trepte de relief: una înaltă, mai extinsă, la 160-170 m, și una joasă, sub forma unei fâșii înguste, la 100-110 m, spre câmpia joasă. În ansamblu, este alcătuită din interfluvii plane, separate de văi largi dispuse divergent, ceea ce subliniază caracterul său piemontan. În cadrul său se pot individualiza următoarele subunități: Câmpia Buziașului, cu numeroase terase ale Timișului și Pogănișului; Câmpia Tormacului, între Pogăniș și Bârzava; Câmpia Gătaiei, între Bârzava și frontiera cu Serbia, care se remarcă prin interfluvii netezite dintre care se înalță conul bazaltic Șumig (198 m); Câmpia Moraviței, străbătută de râul omonim. Este alcătuită din prundișuri cristaline acoperite de o pătură, de grosimi variabile, de argile pleistocene. Buziașul, Deta și (din 2004) Gătaia sunt singurele orașe, de mărime mică.

Câmpia Timișului se suprapune centrului geometric al semicercului bănățean și reprezintă aria de subsidență de pe cursul inferior al râurilor Timiș, Bega, Bârzava și Moravița. Limita cu unitățile înconjurătoare este strict convențională. Altitudinea mai mică (80 m) și panta redusă a acestei câmpii favorizează inundațiile și menținerea apelor pe perioade îndelungate de timp, băltirea fiind înlesnită și de creșterea nivelului apelor freatice. Toate aceste caracteristici au determinat efectuarea lucrărilor de canalizare, îndiguire și desecare încă din secolele precedente. Acestea se continuă și în prezent. Adâncimea mică a apelor freatice a favorizat apariția numeroaselor sărături, care predomină de exemplu în câmpul Dinașului. Terenurile mai ridicate, cu o adâncime mai mare a nivelului freatic, au fost folosite pentru stabilirea așezărilor omenești.

Partea nordică este reprezentată de câmpia de divagare a Begăi, în trecut cu mlaștini. Pe interfluviul dintre Bega și Timiș, relieful este puțin mai ridicat în nord-est (90 m), dar apele freatice sunt destul de aproape de suprafață și aici. Între Timiș și Bârzava, această câmpie se caracterizează printr-un număr mare de lacuri și cursuri părăsite ale Timișului, tot ca rezultat al unei pante foarte mici, care a favorizat mult acțiunea de meandrare și de apariție a cursurilor părăsite.

Peisajul geografic actual este puternic antropizat, cu numeroase sate mari și întinse culturi agricole. Spre orașul Timișoara gravitează întreaga câmpie.

Spre nord-vest sunt situate Câmpia Jimboliei și Câmpia Arancăi, prelungiri ale Câmpiei joase bănățene, dar cu unele trăsături distincte.

Câmpia Jimboliei are cca. 90 m altitudine și face trecerea între Câmpia Timișului și Câmpiile Mureșului, dar apare și ca o continuare a Câmpiei Vingăi spre vest. Reprezintă o câmpie tabulară, cu loess, cu numeroase crovuri alungite, la care se adaugă excavațiile antropice (pentru scoaterea argilei), unele devenite cuvete lacustre prin ridicarea nivelului freatic. Înălțimea maximă este atinsă pe interfluviul dintre Aranca și Galața, unde atinge 100 m pe un fost grind al Mureșului. În împrejurimile localității Teremia Mare, suprafața câmpiei este acoperită cu dune de nisip fixate, pe care se cultivă vița de vie. Singurul oraș este Jimbolia.

Câmpia Arancăi reprezintă o deschidere în con larg a luncii Mureșului, începând de la Periam spre SV. Este cea mai nouă câmpie a Mureșului, pe centrul său meandrând Aranca, care își are obârșia în lunca Mureșului, la Sâmpetru German. Altitudinea dominantă este de 80-85 m, pe unele grinduri urcând la 90 m. Rocile de suprafață sunt aluviuni recente, dar peste ele apar și nisipuri dunificate sau roci luto-argiloase care conduc la stagnarea apelor meteorice sau chiar la inundare. Morfologic, este o câmpie

joasă, subsidentă, de luncă și divagare. Se impun microforme de tipul albiilor și meandrelor părăsite, canale de drenaj, grinduri fluviale, grădiști acoperite de loessoide, dune, movile antropice. Ca vechi albiile ale Mureșului, se păstrează bine Aranca și Mureșanul.

2.3. CLIMA

Fără nici o îndoială, Banatul prezintă anumite trăsături climatice care îi sunt specifice. Poziția geografică a Banatului și diversitatea formelor de relief determină atât trăsăturile majore ale climatului, cât și nuanțele locale ale acestuia. Pentru a putea evidenția mai bine potențialul climatic local, în delimitarea unităților taxonomice s-au avut în vedere criteriile geografice complexe, care evidențiază interdependența între toți factorii genetici ai climei (radiația solară, circulația generală a atmosferei și particularitățile suprafeței active). Astfel, dacă *zona climatică* este determinată de modul de distribuție a radiației solare, *sectoarele de provincie climatică* au fost individualizate pe baza influenței circulației generale a atmosferei. Mai departe, *ținuturile climatice* (corespunzătoare etajelor climatice) au fost evidențiate în conformitate cu treptele majore de relief (câmpie, deal, munte).

Cea mai mare parte a Banatului aparține sectorului de climat temperat continental de tranziție, cu influențe submediteraneene. Acesta apare și în jumătatea sud-vestică a Olteniei, dar cu unele diferențieri marcante. Limita arealului climatic cu influențe submediteraneene poate fi urmărită în țara noastră începând de la nord de Nădlac, Semlac, Periam, Giarmata (N de Timișoara), Recaș, S de Lugoj, Caransebeș, peste Muntele Mic, Țarcu, Godeanu, izvoarele Cernei, Tismana, interfluviul dintre Motru și Jiu, apoi valea Jiului până la N de Craiova, de unde cotește spre Slatina, de-a lungul Oltului pe malul stâng și de-a lungul Dunării, conturând lunca acesteia până în amonte de Giurgiu.

Se poate remarca că Munții Poiana Ruscă, Munții Zărandului, Munții Codru-Moma, Masivul Găina, Depresiunile Hălmagiu, Gurahonț și Zărandului, Dealurile Lipovei, Dealurile Bulzei, Dealurile Lăpușului, Dealurile Surducului, Câmpia Crișurilor, Câmpia Aradului, Câmpia Vingăi și parte din Câmpia Lugojului nu sunt incluse, ele aparținând climatului continental de tranziție, cu influențe oceanice. Cu toate acestea, mulți autori le includ în sectorul climatic mai sus menționat.

Principalele caracteristici ale climatului cu influențe submediteraneene sunt: iarna, advecții de aer cald din sud-vest, generate de ciclonii meditera-

neeni, care determină un climat mai cald, cu precipitații mai frecvent sub formă de ploaie și lapoviță, fenomene climatice de iarnă, slabe ca intensitate, durata mică a stratului de zăpadă (15-20 de zile), durată a intervalului de îngheț dintre cele mai lungi din țară; în unii ani, înghețul este periodic, iar durata perioadei de vegetație este aproape continuă. În regimul anual al precipitațiilor se înregistrează un maxim principal în mai-iunie și altul secundar, în decembrie. (*Geografia României*, vol. I, 1983).

Temperatura medie anuală a Banatului este în ansamblu de 11° C în câmpie, situație care ne face să credem că aceasta este cea mai caldă regiune a țării. Temperaturile medii anuale de peste 11° C se înregistrează în partea vestică a Câmpiei Timișului, în Câmpia Gătaiei, Câmpia Moraviței, Dealurile Tirolului, Depresiunea Carașului și de-a lungul Defileului Dunării; se ating 11,4° C la Berzasca și 11,8° C la Orșova (maxima în România). În rest, valorile sunt aproape de 11° C și nu scad sub 10,5° C la altitudini de până la 200 m : Timișoara și Lugoj 10,9° C, Arad și Sânnicolau Mare 10,8° C, Chișineu Criș, Caransebeș (la 201 m) și Reșița (295 m) 10,5° C. Acestea sunt net mai ridicate decât cele din Crișana, Transilvania sau chiar Oltenia. Astfel, spre nord se înregistrează de abia 10,4° C la Oradea, 9,7° C la Satu Mare, la altitudini apropiate de cele de la Arad sau Sânnicolau Mare; în Transilvania se ating 9,5° C la Alba Iulia; spre sud-est, la Strehaia sunt 10,0° C, dar la Craiova abia 9,7° C. O situație excepțională se remarcă la stația Miniș din Podgoria Aradului, unde temperatura medie anuală este de 11,1° C, probabil datorită condițiilor topoclimatice de excepție în care se situează stația (V. Ardelean, O. Herșcovici, 1970). În lungul Culoarului Mureșului valorile depășesc peste tot 10° C (cât se înregistrează la Deva), ca și în Dealurile Banatului (excepție fac unele înălțimi mai mari), în Culoarul Timiș-Cerna (9,5° C la Teregoava, valoarea minimă), Depresiunea Almăjului (10,3° C la Bozovici). O dată cu altitudinea, valorile scad în mod evident, până la 3,7° C la stația Semenici (1400 m) și - 0,5° C la Țarcu (2180 m).

Diferențele sunt și mai vizibile atunci când se analizează **distribuția valorilor mediei termice multianuale a lunii ianuarie**; acestea sunt, în cele mai multe cazuri, peste - 1,5° C. Se constată că datorită frecvențelor inversiuni de temperatură, valorile descresc dinspre dealuri spre câmpia joasă: - 0,2° C la Reșița, - 0,8° C la Caransebeș (în aria deluroasă), - 1,0° C la Lugoj (în câmpia înaltă) și -1,2° C la Timișoara, la care se adaugă - 1,5° C la Jimbolia (82 m). La Arad valoarea medie a temperaturii lunii ianuarie este de - 1,1° C, iar la Drobeta Tr. Severin, -0,9° C. Comparativ cu acestea, se observă o scădere spre nord (- 1,5° C la Oradea, -2,4° C la Satu Mare), spre est (-2,2° C la Deva, -3,3° C la Alba Iulia) și spre sud-est (- 1,5° C la Calafat, -2,5° C la Craiova). În culoare și depresiuni aerul rece rămâne multă

vreme pe fundul acestora, determinând valori net mai scăzute, $-1,9^{\circ}\text{C}$ la Teregovă și $-2,2^{\circ}\text{C}$ la Bozovici. Spre înălțimi se ating minimele de $-6,1^{\circ}\text{C}$ la Semenici și $-9,2^{\circ}\text{C}$ la Țarcu.

Climatul mai moderat al Banatului (veri nu excesiv de calde, ierni blânde) este cel mai bine exprimat de **amplitudinea medie anuală**. Aceasta crește de obicei de la munte la câmpie, dar comparând valorile acesteia în Banat cu cele din Oltenia sau Transilvania, se remarcă diferențe evidente. În Banatul sârbesc, amplitudinea medie anuală este de $21,1^{\circ}\text{C}$, cu valori între $20,2^{\circ}\text{C}$ la Pancevo și Susara, și $22,5^{\circ}\text{C}$ la Jasi Tomic. Amplitudini asemănătoare cu aceasta din urmă se regăsesc la Lugoj, Timișoara, Caransebeș ($22,4^{\circ}\text{C}$), Arad, Reșița ($22,5^{\circ}\text{C}$); valorile scad ușor spre nord ($22,7^{\circ}\text{C}$ la Oradea), ceva mai accentuat spre est ($22,7^{\circ}\text{C}$ la Deva, $23,8^{\circ}\text{C}$ la Alba Iulia) și foarte evident spre sud-est ($24,0^{\circ}\text{C}$ la Drobeta Tr. Severin, $24,9^{\circ}\text{C}$ la Calafat, $25,2^{\circ}\text{C}$ la Craiova).

Cantitatea medie de precipitații este un alt indicator climatic de maximă importanță pentru individualizarea spațiului bănățean. Cantitățile de precipitații, mai mari față de regiunile înconjurătoare, pot fi puse pe seama influențelor oceanice, vestice, care se adaugă celor submediteraneene, determinând caracterul de specificitate al Banatului sub aspect climatic.

În spațiul de câmpie, precipitațiile medii anuale depășesc 600 mm în partea de sud și de est (Timișoara 631 mm, Denta 602 mm, Lipova 623 mm, Ciavoș 610 mm) și chiar 700 mm la contactul cu aria deluroasă – Caransebeș 737 mm, Făget 734 mm, Tirol 722 mm. La doar 189 m altitudine, se înregistrează 841 mm la Bocșa Montană, o valoare superioară celei de la Reșița (820 mm) la 295 m, iar la Oravița – 853 mm. De la anumite înălțimi, funcție și de expoziția versanților, mai spre munte, se ating și se depășesc 1000 mm anual – 1017 mm la Nădrag (287 m), 996 mm la Rusca Montană, 1002 mm la Văliug (535 m), 1037 mm la Anina, atingând un maxim de 1301 mm la Cuntu (1500 m altitudine, în Munții Țarcu). O valoare asemănătoare se înregistrează la stația Semenici (1400 m) – 1259 mm, în vreme pe vf. Țarcu, abia 1151 mm. Aceasta ne face să credem că optimul pluviometric se situează la altitudini medii (1200–1600 m), pe versanții cu expunere vestică, în vreme ce mai sus valorile scad. Cele mai scăzute cantități medii anuale de precipitații se înregistrează în câmpia joasă: Chișineu Criș 581 mm, până la 536,3 mm la Sănnicolau Mare.

Față de valorile de aproximativ 600 mm în Câmpia Banatului, în sudul Câmpiei Crișurilor se depășesc 550 mm (la Salonta 560 mm), iar în Transilvania, în sud-vest, mai puțin, 537 mm la Alba Iulia, 578 mm la Deva. Pe de altă parte, comparativ cu cei 734 mm la Orșova, la Drobeta Tr. Severin cad abia 661 mm, iar la Craiova 523 mm.

Regimul precipitațiilor este de asemenea diferit, datorită incidenței ciclonilor mediteraneeni, care determină **un maxim secundar** în lunile de toamnă (octombrie). Acesta apare în întreg Banatul, chiar și la Lipova, dar și în ariile înconjurătoare, de exemplu la Hunedoara, Tg. Jiu și Craiova. El este ușor deplasat, în noiembrie, la Orșova și Drobeta Tr. Severin, arie în care este cel mai clar evidențiat. Dimpotrivă, maximul secundar apare slab la Arad, Chișineu Criș, Salonta, Deva sau Caracal, și este inexistent la Alba Iulia sau Petroșani.

După cum se știe, regimul precipitațiilor în climatul mediteraneean are drept trăsătură fundamentală **ponderea semnificativă** (peste 50%) a precipitațiilor în semestrul rece al anului. Deși aceasta nu se realizează în Banat, totuși se constată existența unei tendințe de uniformizare a ponderii pe sezoane, între care o importanță remarcabilă deține sezonul de iarnă, cel mai secetos. Totuși, în acest sezon cad peste 19% din totalul precipitațiilor la stațiile bănățene, cu un maxim de 23,8% la Orșova, 20,4% la Timișoara, 19,4% la Arad. Spre nord, aceasta este de abia 18,1 % la Chișineu Criș, 16,2 % la Salonta, spre est – 17,9% la Lipova, 16,0% la Deva, 13,4 % la Alba Iulia. În Oltenia se evidențiază o scădere mai lentă și ponderi mai ridicate: 22,5% la Drobeta Tr. Severin, 20% la Craiova, 18,5 % la Caracal.

Considerăm că aceste caracteristici termice și pluviometrice sunt suficiente pentru a sublinia individualitatea climatică a Banatului. Acesta are drept cauze specifice circulația generală a maselor de aer. Circulația din NV și SV afectează diferite arii ale vestului țării în funcție de anotimp. Apare pregnant caracterul de componentă vestică. Circulația din NE acționează numai la nivelul creștelor montane, remarcându-se rolul de baraj orografic al Carpaților, fapt ce cauzează moderarea sub aspect termic a anotimpului rece. Aspectul moderat al regimului termic se datorează influenței dominante a circulației vestice în toate anotimpurile, pe fondul căreia se greșează influența celorlalte tipuri de circulații. În sezonul cald al anului se produce o intensificare a circulației din NV, care imprimă verilor un aspect mai răcoros, iar în sezonul rece se intensifică circulația de SV, care include circulația tropicală maritimă și cea polară înnoată, care dau caracterul blând al iernilor, precipitații preponderent lichide și dezecheturi frecvente.

2.4. HIDROGRAFIA

Din punct de vedere hidrografic, în Banat se individualizează grupa râurilor sud-vestice, numite și bănățene. Aceasta include sistemele Aranca, Bega (afinenți direcți ai Tisei), Timiș și Cerna (afinenți direcți ai Dunării).

Bazinele hidrografice ale Mureșului și Crișurilor se includ în grupa râurilor de vest, afluenți ai Tisei. Acest subcapitol a fost redactat în special pe baza lucrării lui I. Ujvari (1972).

Teritoriul studiat include, din **sistemul Crișurilor**, o parte din bazinele Crișului Negru și a Crișului Alb. Izvorul Crișului este considerat ca fiind Crișul Alb, din cauza lungimii sale maxime. **Crișul Negru** are o suprafață a bazinului de 4476 km² și o lungime de 144 km pe teritoriul României, din care doar o porțiune de câțiva kilometri pe teritoriul județului Arad, în apropierea comunei Zerind, unde are un debit mediu de 29,2 m³/s. Cel mai important afluent al Crișului Negru este **Teuzul** (are o suprafață a bazinului de 1166 km², o lungime de 100 km și un debit mediu de 2,01 m³/s la Cermei). Acesta izvorăște din Munții Codru-Moma, de sub vârful Ponorașului. Sectorul superior, până la Ignești, se caracterizează prin pante repezi. La ieșirea în lunca Crișului Alb, cotește brusc spre vest și nord-vest, de-a lungul unei albie părăsite a Crișului Alb, pe care-l urmează în paralel. Are un bazin asimetric, având practic toți afluenții pe partea dreaptă, dinspre Dealurile Cărandului și Mărașului: Groși, Beliu, Sartiș și Frunziș (Leveleş). Este îndiguit pe partea stângă, vărsându-se în Crișul Negru în apropiere de Mișca. Din cauza inundațiilor produse mai ales de către afluenții săi, în anul 1903 s-a amenajat canalul Beliului (Cermei-Tăut) pe o distanță de 20,9 km. În bazinul Teuzului s-au amenajat și alte canale, precum și două sisteme de desecare.

Crișul Alb are o suprafață a bazinului de 3957 km² și o lungime de 238 km pe teritoriul țării noastre, din care aproximativ trei sferturi pe teritoriul județului Arad. Debitul său mediu, de doar 21,4 m³/s la Chișineu Criș, este mai mic decât cel al Crișului Negru ca o consecință a utilizării apelor sale în diverse scopuri (alimentarea cu apă a Canalului Morilor, a unor lacuri antropice etc). În lungul râului se disting mai multe sectoare, dintre care cel mijlociu (de culoar) și cel inferior (de câmpie) se desfășoară în teritoriul studiat.

În Depresiunea Hălmagiu, Crișul Alb primește cu precădere afluenți din dreapta, între care Ociul, Hălmagiul (suprafața bazinului de 113 km², lungimea de 19 km, debitul mediu la Hălmagiu de 1,75 m³/s) și Valea de la Lazuri, pâraie care fragmentează versantul sudic și sud-vestic al Masivului Găina. Între Vârfurile și Gurahonț, Crișul Alb își taie un defileu sălbatic în piroclastite. Aici primește primul afluent dinspre Munții Codru-Moma, Aciuța sau Tăcășele (70 km² suprafață bazinală, 19 km lungime), parțial urmat de șoseaua națională DN 79 A, ce ocolește defileul. În lunca acestui pârâu are loc anual Nedeia de la Tăcășele. Înspre aval, în Depresiunea Gurahonț, valea se lărgeste considerabil, lunca și terasele sunt bine

dezvoltate. Primește afluenți mici de stânga (Zeldișul este cel mai important) și de dreapta (Fenișu, Crocna etc). După scurtul defileu de la Cociuba – Joia Mare, Crișul Alb intră în sectorul său inferior, amenajat antropic încă de la Buteni, de unde s-a derivat spre stânga Canalul Morilor (1834-1840). Canalul urmărește în paralel cursul Crișului Alb, pe la sud de acesta, colectând și majoritatea afluenților (de mici dimensiuni) de pe stânga, cu excepția Cigherului, pe sub care trece printr-un sistem de sifonaj, la Seleuș. În câmpia joasă a Crișului Alb, canalul își descarcă apele în Canalul Ciohoș și revine în Crișul Alb în amonte de ieșirea acestuia din țară, la Vărșand. Este dimensionat la un debit de $2,5 \text{ m}^3/\text{s}$ și are 13 căderi de apă de-a lungul său, de câte 2 m fiecare, în trecut acestea fiind utilizate pentru morărit.

În apropiere de Sebiș, Crișul Alb primește ultimul său afluent important de dreapta, valea Deznei, cu scurgere bogată, având un debit mediu de $2,62 \text{ m}^3/\text{s}$ la postul hidrometric menționat. Acest pârau, venit din Munții Codru-Moma, are o suprafață bazinală de 210 km^2 și o lungime de 33 km, și are ca afluent pâraul Moneasa, de asemenea bogat în ape, și afectat și de regimul carstic din apropierea stațiunii care îi dă numele.

În special în câmpie, cursul Crișului Alb a fost supus unor modificări importante, lucrările hidroameliorative având drept scop apărarea împotriva inundațiilor frecvente și îndepărtarea excesului de umiditate. Astfel, încă din 1855, au fost corectate coturile meandrelor, Crișul Alb fiind scurtat cu cca. 39 km și fiind îndiguit pe o lungime de 140 km.

Principalul afluent al Crișului Alb pe cursul inferior (și de altfel pe întreaga sa lungime) este **Cigherul**. Acesta izvorăște de sub vârful Drocea, din Munții Zărandului, iar cursul său superior are o direcție est-vest. La ieșirea din munte înspre Dealurile Nadășului (sau Taușului), cursul își schimbă direcția spre nord-vest, iar la Tauș este barat în dreptul unei îngustări a văii în formațiunile permo-triasice. S-a format așadar lacul de acumulare Tauș, relativ recent (anii 80), având ca funcție principală aceea de regularizare a debitelor, iar în secundar, funcție turistică. După ce drenează larga depresiune care îi poartă numele, Cigherul iese în Câmpia de Vest la Moroda și se varsă în Crișul Alb în apropiere de Zărand. Suprafața bazinului său este 670 km^2 , are o lungime de 58 km și un debit mediu (la Chier) de $1,50 \text{ m}^3/\text{s}$, redus ca urmare a amenajărilor din amonte.

Cel mai mare afluent al Tisei este **Mureșul**, al cărui bazin hidrografic acoperă o suprafață de 29767 km^2 , din care 27919 km^2 pe teritoriul românesc, are o lungime de 766 km (716 km în România) și un debit mediu la graniță de $165 \text{ m}^3/\text{s}$. Cursul Mureșului poate fi divizat în mai multe

sectoare, județului Arad revenindu-i sectorul de culoar dintre Zam și Lipova, și cursul inferior, din câmpie, între Păuliș și granița cu Ungaria.

La intrarea în județul Arad, debitul Mureșului este deja unul ridicat ($141 \text{ m}^3/\text{s}$ la Brănișca) și parțial regularizat de instalațiile de la termocentrala Mintia. Aceasta, și mai ales panta destul de accentuată pentru un râu în câmpie ($0,35 - 0,45 \text{ m/km}$) explică frecvența mai scăzută a inundațiilor de pe Mureș, în raport cu oricare dintre celelalte râuri importante care străbat Câmpia de Vest. În culoarul dintre Zam și Lipova, Mureșul primește afluenți scurți, fără importanță, de pe dreapta, dinspre Munții Metaliferi (Petriș, Troaș) și Munții Zărandului (Bârzava, Conop, Milova, Șoimoș, Cladova). Aceștia au în general debite de până la $1 \text{ m}^3/\text{s}$ și o suprafață a bazinului între 50 și 100 km^2 . Afluenții de stânga, dinspre Dealurile Lipovei, aproape că lipsesc cu desăvârșire. Singurul afluent care depășește stadiul unui simplu torent este Șomonița, care se varsă în Mureș în apropiere de Valea Mare (Săvârșin).

De la ieșirea din defileu și până la graniță, Mureșul divaghează prin câmpia înaltă, producând o eroziune laterală puternică. La Păuliș, din Mureș se desprinde, pe traseul inițial al unui fost braț, canalul Matca, amenajat pe direcție sud-nord, astfel încât colectează pâraiele mici care coboară versantul vestic al Munților Zărandului, și le drenează spre sistemul Crișului Alb (Cigher).

La Arad, Mureșul are un debit mediu de $154 \text{ m}^3/\text{s}$, fiind deja îndiguit pe ambele maluri. De aici și până la ieșirea din țară, la Nădlac, Mureșul traversează o arie împădurită de tip zăvoi (pădurile Ceala, Popina etc) recent declarată ca Parcul Natural Lunca Mureșului. Digurile (având denumirea locală de „dolmă”) sunt situate la o oarecare distanță de albia minoră, la limita luncii inundabile cu terasele, pe care sunt situate vetrele de așezări. Inundațiile frecvente din luncă au determinat abandonarea parțială sau totală a amenajărilor turistice din lunca Mureșului, între care cele mai cunoscute sunt insulele din apropierea Aradului, în pădurea Ceala. Insula a III-a, transformată în ultimele decenii într-o zonă turistică și chiar rezidențială - pentru populația înstărită din oraș, a fost acoperită de ape în primăvara anilor 2004 și 2005.

Lucrările principale de hidroameliorații s-au executat cu precădere pe malul drept al Mureșului, în Câmpia Aradului. **Ierul** s-a adaptat la un braț părăsit al Mureșului, același cu cel care a fost folosit inițial pentru amenajarea canalului Matca. Construit între anii 1890 și 1900, canalul Ier are un rol important în îndepărtarea excesului de apă freatică și de suprafață între Mureș și Crișul Alb. Acoperă o suprafață de 530 km^2 și are o lungime de 65 km pe teritoriul țării noastre, revenind în Mureș pe teritoriul Ungariei.

Debitul total al canalului Ier în apropiere de graniță, la Turnu, este de 8,95 m³/s, dar debitul ce poate trece frontiera prin stăvilare, conform acordurilor cu Ungaria, este de doar 3,5 m³/s. Partea din debit care rămâne este redistribuită prin canalele Turnu-Dorobanți și Arad-Pecica. Tot în sistemul Ierului se cuprind și celelalte canale din Câmpia Aradului – canalul Sânpaul, Sederhat, Sâncleani, Militaru și Budierul (ultimele două fac legătura cu sistemul Crișului Alb).

Dintre celelalte canale, Mureșul sau Mureșul Mort pornește de la Arad (carteriul Micălaca) printr-o priză cu stație de pompare, având rol de aducțiune și colectare a apelor reziduale din oraș. Ca urmare a mirosurilor neplăcute pe care le emana, cursul canalului a fost în bună parte acoperit, rămânând în subteran. În porțiunea de la Pădurice, pe cursul canalului (încă neafectat de apele reziduale) a fost amenajat un lac cu rol peisagistic, care iarna este uneori folosit (cu destul de multe pericole) și ca patinoar. Mureșul Mort revine în Mureș amonte de Pecica.

Bazinul hidrografic al **sistemului Aranca** se suprapune peste cursurile holocene ale Mureșului, care erau inundate de acesta înainte de a fi îndiguit. Complexul Aranca este astăzi influențat de apele Mureșului pe cale subterană.

Izvoarele Arancăi se află la Sâmpetru German, iar locul de vărsare în Tisa - la Pade, în Serbia. Bazinul hidrografic al Arancăi are, pe teritoriul țării noastre, o suprafață de 1016 km² și se prezintă ca o arie de divagare puternic aluvionată și cu ape freatice la adâncimi de 0 – 2 m. Cursul său principal are o lungime de 108 km până la frontieră.

Lucrările de hidroameliorații se axează pe patru sisteme de desecare: Timiș-Aranca, Aranca superior, Galața și Aranca mijlociu.

Sistemul Bega. Este ultimul afluent al Tisei, pe stânga. Pe teritoriul țării noastre are două componente, Bega și Bega Veche, care confluează în Serbia, amonte de gura de vărsare în Tisa, la Titel. Împreună ele drenează o suprafață de 4262 km².

Bega, având o lungime de 169 km pe teritoriul țării, își culege apele din Munții Poiana Ruscă, de sub Vf. Padeș (1359 m). Imediat după obârșie, traversează calcarele cristaline de la Luncani, formând chiar o mică depresiune de eroziune și chei.

La poalele nordice ale munților, Bega primește primul său afluent din dreapta, Sașa (31 km lungime) iar de aici se îndreaptă spre vest. O dată cu deschiderea tot mai accentuată a depresiunii de tip golf piemontan, primește afluenți tot mai importanți, între care Bunea, Cladova, Minișul, Chizdia (34 km lungime), Gherteamoșul și Luchinul de pe dreapta, din Podișul Lipovei, iar de pe stânga Vădana, Balașina și cel mai mare afluent al său, Gladna

(243 kmp suprafața bazinului, 30 km lungime). În acest sector, râul are tendința de abatere spre dreapta și divaghează destul de puternic ca urmare a pantelor reduse. În câmpia de divagare din aval se remarcă lucrările hidroameliorative din ultimele trei secole. Între Bega și Timiș s-au constituit două canale de legătură, unul de la Coștei, canal de alimentare al Begăi din Timiș, și canalul de descărcare al Begăi în Timiș, la Topolovăț-Hitiaș, ambele proiectate de Fremaut.

Primele lucrări de ameliorare au început încă din 1728, aval de Timișoara, prin construirea canalului navigabil și respectiv a sectorului canalului Făget – Chizătau, folosit pentru transportul lemnului. Ambele au fost terminate în 1756, iar Bega navigabilă a fost separată de Bega Veche. Au continuat îndiguirile, în special pe dreapta Begăi, și s-a construit un canal spre mlaștinile de la Alibunar. La începutul secolului nostru au fost construite o serie de ecluze și o uzină hidroelectrică de mică capacitate la Timișoara (1909). O dată cu dezvoltarea altor tipuri de transporturi terestre, Canalul Bega a intrat în desuetudine.

Bega Veche reprezintă cursul părăsit al Begăi, având o lungime de 88 km. Cursul Beregsăului este considerat ca izvor al sistemului; obârșia sa se află în Dealurile Lipovei unde, ca urmare a scurgerii bogate și pantelor destul de mari, produce o eroziune puternică, dar și pierde din debite în depozitele nisipoase cuaternare, prin infiltrare. Primește de pe stânga Băcinul, iar de pe dreapta, Apa Mare și Slatina. Aval de confluența cu Matca, albia sa a fost de asemenea îndreptată și îndiguită.

Sistemul Timișului – are cea mai mare extindere din Banat, cu o suprafață a bazinului hidrografic de 5248 km² și o lungime a cursului de 241 km. Izvorăște de pe versantul estic al Semenicolui, de sub Vf. Piatra Goznei (1447 m), primește doi afluenți mici, Brebu și Semenice, iar după 25 km de la izvoare intră în sectorul de culoar, la Teregova, unde se află o piață de adunare a apelor; aici se varsă în Timiș pâraiele Teregova, Criva și Hidegul sau Râul Rece, acesta din urmă izvorând de sub Țarcu și având o lungime de 34 km. În aval de confluența cu Hidegul, Timișul pătrunde în Cheile Armenișului, după care valea sa se lărgeste treptat. Culoarul se termină de fapt aval de Caransebeș; până aici primește drept afluenți Feneșul cu Pârâul Alb, Armenișul, Bolvașnița, Zagna și Sebeșul, coborâți din Munții Țarcu, respectiv Slatina, Golețul și Valea Mare din Munții Semenicolui, dintre cei mai importanți.

Cel mai mare afluent al Timișului este însă Bistra (908 km², 46 km lungime), care colectează toate apele din culoarul omonim dintre Munții Țarcu și Munții Poiana Ruscă. Izvoarele sale se întâlnesc în circurile glaciare de la nord de Vf. Pietrii (2192 m), în lacurile glaciare Bistra I, II și

III. Iese în culoar la Bucova și primește câțiva afluenți mici, între care Marga, din stânga. Primul afluent important este Rusca, de pe dreapta (21 km lungime). La Oțelu Roșu se varsă în Bistra cel mai important afluent al său, Bistra Mărului (36 km), alcătuit din Bistra Roșie și Șucul, izvorâte din ariile de maximă altitudine a Munților Țarcu, cu pante foarte mari. În aval de Oțelu Roșu, Bistra își menține pantele mari, efectele de eroziune accentuată, sedimentări cu aluviuni de dimensiuni mari și divagări. Pe conul aluvial, spre Timiș, există rezerve mari de ape freatice (I. Ujvari, 1972). După confluența cu Bistra, Timișul și-a creat un con de dejecție sub formă de evantai, care ține până la granița cu Serbia. În arealul său s-a observat o abatere certă a Timișului spre dreapta, probabil din cauza asimetriei bazinului (cu numeroși afluenți de stânga), dar e posibilă și existența unor mișcări neotectonice. De pe dreapta primește Nădragul (33 km), în vreme ce pe partea stângă apar câteva cursuri părăsite, dintre care se remarcă Timișana (434 km², 47 km lungime), care colectează pâraiele ce vin din Dealurile Pogănișului. Mai spre aval, un alt braț părăsit este Timișul Mort, altădată cursul principal.

Dealurile Pogănișului sunt, în bună măsură, drenate de râul omonim, **Pogănișul** având 100 km lungime, însă doar 696 km² suprafață bazinală. Aval de confluența cu acesta, panta Timișului se reduce foarte mult, ultimul său afluent fiind Lanca-Birda, cu pante foarte reduse, dar cu o lungime similară cu cea a Bistrei (45 km).

În spațiul de câmpie s-au realizat ample lucrări hidroameliorative, avându-se în vedere în special suprafețele inundabile de peste 1000 kmp și existența apelor freatice aproape de suprafață. Lungimea digurilor depășește 100 km pe ambele maluri, iar sistemele de desecare împânzesc întreg spațiul de câmpie, cum ar fi cele din complexul ameliorativ Timiș-Bega sau Timiș mal stâng (la Timișat, Giulvăz, Topolovăț, Utvin, Hitiaș, Coștei, Ciavoș etc).

Bârzava își are izvoarele în Munții Semenici și și-a format o vale adâncă în munte, având chiar aspect de defileu între Văliug și Reșița. De la Reșița pantele sale scad mult. Necesarul de energie de la Combinatul Siderurgic de la Reșița a determinat crearea unor complexe hidroenergetice pe Bârzava încă de la începutul secolului (1902-1909), deservite de lacul de acumulare de la Văliug. S-a realizat un nou plan de amenajare complexă a râului, din 1947, prin captarea izvoarelor Timișului la Trei Ape, construirea lacului de la Gozna și a canalelor Semenici și Zănoaga. Un alt lac de acumulare este cel de la Secu.

Lățimea medie a bazinului de recepție al Bârzavei este de doar 7,5 km, ceea ce indică lipsa de semnificație a afluenților săi. Cel mai important este

Fizeșul (31 km lungime), care s-a adaptat la un curs părăsit al Bârzavei și curge aproximativ paralel cu aceasta. De la Gătaia malurile sunt consolidate, iar de la Deta, însoțite de diguri. În câmpie, Bârzava primește pe dreapta Birda Veche, braț părăsit aval de Gătaia (26 km). În arealul de câmpie joasă Deta – Denta, unde apele freatice sunt aproape de suprafață, se produc inundații datorită apelor interioare. Pentru evitarea lor, s-au realizat trei sisteme de desecare: Bârzava mijlocie, Partoș și Banloc – Tolvădia. În condiții naturale, Bârzava se drena spre mlaștinile Alibunar, împreună cu afluentul său actual Moravița, dar cursurile lor au fost direcționate spre Timiș prin sistemul de desecare Terezia, construit în secolul al XVIII-lea.

Moravița are o suprafață bazinală de 445 km² și o lungime de 34 km, izvorând lângă Ferendia, în Dealurile Tirolului. Colectează toate pâraiele care își au obârșia în aceste dealuri. Până la ieșirea sa în câmpie are pante destul de mari, dar de la Șemlacu Mare acestea scad brusc, fapt ce determină stagnarea apelor (observată și la afluenții Clopodia și Semnița cu Crivaia). În partea inferioară a sa are cursul împotmolit și deci neîncăpător la viituri. Bazinul său este asimetric, cu predominanța afluenților de stânga.

Carașul izvorăște de pe versanții vestici ai Munților Semenic și străbate în cursul său superior o fâșie de calcare mezozoice, ceea ce conduce la crearea unei văi de tip canion, de 28,5 km lungime, partea cea mai sălbatică fiind dată de Cheile Carașovei (sau Carașului). Pe platoul calcaros, dezvoltarea normală a rețelei hidrografice nu a fost posibilă; astfel, ambii afluenți, atât Buhuiul, din stânga, cât și Ponicovala, din dreapta, au cursuri parțial subteranizate și afectate de fenomene carstice.

Următorul sector este cel al dealurilor piemontane și are o lungime redusă, Carașul intrând în Depresiunea omonimă (sau Câmpia Carașului) la Secășeni. Pantele reduse au determinat formarea unei câmpii aluviale, care se lărgeste spre vest.

Principalii afluenți, pe stânga, sunt: Gârliște, Lișava cu Oravița, Ciclova (28 km) și Vicinicul (29 km), iar pe dreapta, Lupacul, Dognecea, Barheș și Ciornovățul (32 km lungime), toți având obârșia în ariile deluroase sau montane înconjurătoare.

Lungimea totală a Carașului este de 123 km, din care 85 km pe teritoriul României, iar suprafața bazinului în țara noastră, de 1118 km².

Nera drenează, prin afluenții săi din cursul superior, sudul Munților Semenic, de unde și izvorăște, și străbate rocile cristaline, formând o vale adâncă. La Pătaș pătrunde în Depresiunea Almăjului, unde cursul râului se liniștește. În acest sector primește afluenți dinspre Munții Almăjului, pe stânga, între care Prigorul, Rudăria, Bănia, Șopotul și Răchita, respectiv din

Munții Aninei, pe dreapta, cel mai important fiind Minișul cu Poneasca (24 km lungime).

Aval de Șopotul Nou, Nera pătrunde în sectorul de chei, traversând calcarele pe o distanță de 18 km. De la ieșirea din chei până la vărsarea în Dunăre, lângă Socol, pe granița cu Serbia, are pante destul de mari, ceea ce asigură o eroziune liniară destul de puternică.

Râurile mici de pe versanții sudici ai Munților Locvei și Almăjului sunt afluenți direcți ai Dunării, având lungimi reduse, dar pante mari, și produc o eroziune puternică. Între aceștia merită menționați Radimna, Liuborajdea, Camenița, Oravița, Berzasca (228 kmp suprafață bazinală, 36 km lungime), Sirina, Mraconia și Eșelnița.

Sistemul Cerna se drenează în mare parte pe linia tectonică dintre Munții Cernei și Munții Mehedinți, respectiv Munții Banatului în cazul afluentului Bela Reca. Izvoarele Cernei pot fi considerate ca fiind cele ale Cernișoarei, pe cumpăna apelor cu Jiul. Aceasta primește afluenți din etajul subalpin (Măneasa și Gârdomanul), traversează o fâșie de calcare și, în mica lărgire de la Urzicari, captează izbul carstic considerat de localnici ca fiind izvorul Cernei.

Până la confluența cu Bela Reca, valea Cernei este aproape dreaptă și foarte adâncă. Are aspectul de vale tânără, cu afluenți mici dezvoltati pe partea dreaptă, numeroase chei, praguri și mici lărgiri. Lățimea maximă a bazinului atinge abia 14 km. Până în dreptul depresiunii Cerna sat, primește afluenți cum ar fi Valea Cărbunelui, Valea lui Iovan, Balmoșul, iar în depresiune, Olanul. De aici spre aval, valea se îngustează, primind doar afluenți nesemnificativi, și intră în cheile de la Băile Herculane. Aici se evidențiază o serie de fracturi transversale pe sistemele de fracturi longitudinale, apărând izvoarele termominerale, cunoscute încă din antichitate.

La Pecinișca, Cerna primește principalul său afluent, tot de dreapta, Bela Reca (706 km² suprafață bazinală, 35 km lungime), care izvorăște lângă Cornereva. În cursul superior al acesteia domină rocile competente, rezistente la eroziune, în care și-a creat o vale cu repezișuri, îngustări, lărgiri, praguri. La intrarea în Depresiunea Domașnea-Mehadia produce o puternică aluvionare și formează un con aluvial, cu ape freatice de bună calitate. Aria de divagare are dimensiuni mai mari la Plugova. Singurul afluent mai important este aici Bolvașnița sau Lubiana, dar la Mehadia primește pe Mehadica (394 km², 42 km lungime), care își depășește recipientul ca dimensiuni. Aceasta, izvorâtă din Munții Semenici, s-a adaptat la relieful depresiunii Domașnea-Mehadia, având ca principali afluenți pe Belenicia și Globu de pe dreapta, respectiv Cornea de pe stânga. Înainte de

vărsarea cu Cerna, Bela Reca primește încă un afluent, Sverdinul Mare, dinspre Munții Almăjului.

Aval de confluența cu Bela Reca, Cerna crează o vale de tip defileu, săpată în calcare și șisturi cristaline; între ele se interpune bazinetul Bârza – Topleț. Se varsă în Dunăre la Orșova, în golful omonim.

Caracteristicile hidrologice ale râurilor bănățene. Există anumite trăsături ale râurilor din grupa de sud-vest care le diferențiază de celelalte.

În primul rând, aici sunt prezente atât tipurile de regim vestice, cât și tipul carpatic meridional. *Tipul pericarpatic vestic* apare în spațiul de câmpie și dealuri, cu două variante: nivo-pluvială în părțile joase și pluvio-nivală în ariile piemontane și chiar montane. Scurgerea medie din timpul iernii ajunge la 35-43%, valori asemănătoare prezentând și scurgerea de primăvară. Ele ajung, împreună, la 85,8% pe Bega Veche la Beregsău, 77% la Gladna la Surduc, 75,7% pe Pogăniș la Otvești (I. Ujvari, 1972). *Tipul carpatic vestic* prezintă trăsături asemănătoare cu variantele Crișurilor, astfel scurgerea de iarnă scade cu altitudinea până la sub 20%, cea de primăvară este de peste 40%, cea de vară în jur de 20%, iar cea de toamnă până la 12%. *Tipul carpatic meridional* apare la râurile care coboară din Munții Țarcu, care au o pondere mai ridicată a curgerii de vară (25-30%) și scurgere redusă de iarnă.

Volumul maxim al scurgerii medii lunare se realizează în februarie-martie în regiunile joase, aprilie-mai în cazul tipului carpatic vestic și în mai în cazul tipului carpatic meridional.

Scurgerea și debitele maxime se formează mai ales din ploile de la începutul verii. În ansamblu, scurgerea maximă pe râurile din Banat este mai ridicată pe aceleași categorii de suprafețe comparativ cu alte regiuni ale țării, fapt datorat umidității mai abundente a climei la începutul verii și în timpul iernii-primăverii.

Secetele hidrologice cele mai îndelungate în Banat sunt specifice perioadei de sfârșit de vară - toamnă. Secarea râurilor este un fenomen des întâlnit în Dealurile Lipovei și în întreaga câmpie bănățeană.

Particularități deosebit de importante rezultă din regimul termic și de îngheț. Există în mod evident o legătură între temperatura aerului și cea a apei; aceasta din urmă poate atinge 30-32° C pe râurile mici din câmpie, chiar 38° C pe Gladna, la Surduc (28 VIII 1956). Mediile lunare maxime se înregistrează în iulie și august, iar mediile minime în ianuarie și februarie. Temperaturi ridicate se remarcă pe Bârzava, ca urmare a influenței lacurilor de acumulare și a apei calde evacuate de la Reșița, dar și pe Cerna, aval de Băile Herculane, determinate de izvoarele termale.

Frecvența anuală a podului de gheață este foarte redusă, în medie de 12% la Otvești pe Pogăniș, 15% pe Bârzava inferioară, 19% pe Carașul inferior, 28% pe Bela Reca, 18% pe Cerna la Slătinic, lipsind complet la Băile Herculane. În anumiți ani acestea nu se produc deloc, de exemplu în iarna 1954-55, când la nici unul din posturile hidrometrice de pe râul Timiș nu s-au produs formațiuni de gheață, doar pe afluenții Hideg, Bistra, Sucu și Bistra Roșie apare gheață la mal, dar pentru scurt timp (Rodica Munteanu, 1976).

În ceea ce privește *caracteristicile hidrochimice* ale apelor din Banat, în majoritate domină apele carbonatate din grupa calciului, excepție făcând cele din sistemul Aranca, unde există unele tendințe de acumulări de clorură de sodiu, provenite din Mureș.

Eroziunea și transportul aluviunilor în suspensie are o intensitate relativ redusă în Banat, datorită predominanței rocilor rezistente la eroziune în spațiul montan. În regiunile de câmpie, incintele sunt de fapt niște arii de sedimentare a apelor formate între diguri, deci o parte din suprafața câmpiei se exclude din aria erodabilă.

Dunărea intră în țara noastră pe teritoriul Banatului, la Baziaș, la 1685 km de la izvoarele sale din Munții Pădurea Neagră și 1075 km de gura de vărsare în Marea Neagră. Aici se poate considera că începe sectorul de defileu carpatic al Dunării, între Munții Locvei și Almăjului pe stânga și respectiv Podișul Miroc pe dreapta. La Moldova Veche asistăm la o lărgire a văii, în dreptul insulei omonime, unde fluviul își împarte apele în două brațe. Imediat în aval urmează îngustarea de la Coronini, determinată de prezența unor impunătoare creste calcaroase transversale pe cursul apei. La ape mari, din cauza îngustării bruște a râului, se forma în spate un lac temporar, numit "Mare Album"; el se întindea până la Beograd, iar pe Tisa, până la Szeged. Aici apăreau și primele stânci în albie, dar o dată cu prezența lacului de acumulare acestea sunt acum mult sub nivelul apei: stânca Babacaiului, crestele cataractelor de la Cozla, Doica, Islaz, Tahtalia, Vrani, Iuți..., iar peste Pregrada s-a construit barajul.

Relieful anterior al Defileului Dunării se conturează prin șerpuirea, îngustarea sau lărgirea lacului de acumulare. Se conturează așadar îngustările de la stânca Grebeni, Clisura Cazanelor Mari și cea a celor Mici, despărțite de lărgirea de la Dubova. Aval de Cazane se intră deja în Depresiunea Orșovei, unde impactul construcției barajului s-a resimțit cel mai puternic. Fosta depresiune este actualmente acoperită de apele golfului Cernei, orașul Orșova a fost strămutat pe teritoriul satului Jupalnic, iar mai spre aval a dispărut insula Ada-Kaleh.

La Vârciorova, în aval de gura de vărsare a Bahnei, încep Porțile de Fier, cu o lungime de 8 km și o lățime variabilă. Totodată aici era limita Banatului istoric, în dreptul stâncilor calcaroase tithonice care, alături de formațiuni șistoase și granitice, traversează albia. Prin construirea barajului de la Gura Văii – Sip s-a reușit regularizarea navigației pe acest sector de maximă dificultate în trecut, cu importante alte beneficii pentru economia națională, în primul rând legate de energia asigurată de cele 6 turbine, cu o putere instalată de 1068 MW pentru fiecare parte implicată (română și iugoslavă). Lungimea Defileului Dunării este de 144 km.

Numărul **lacurilor** din Banat este mult mai mic comparativ cu alte regiuni ale țării. Răspândirea geografică a suprafețelor lacustre și modul în care au luat naștere sunt condiționate în primul rând de particularitățile reliefului. De asemenea, alături de condițiile morfologice și de scurgerea artificială, regimul hidrologic al lacurilor este influențat și de regimul termic și pluviometric al spațiului în care sunt amplasate. În caracteristicile de regim ale factorilor climatici apare o evidentă zonalitate verticală.

Luând în considerare răspândirea lacurilor în cadrul unităților de relief, se observă numărul mai mare al acestora în spațiul de câmpie, îndeosebi în luncile râurilor. În munții înalți s-au păstrat câteva lacuri glaciare numite popular tăuri, iezere sau zănoage, ca de exemplu iezerele Țarcu, Nevoia, tăul Custurii, tăurile Pietrii, între care cel mai întins este Tăul Mare (3 ha). În Munții Semenic există Baia Vulturilor, rezultată în urma tasării depozitelor deluviale, având o stabilitate redusă. În ariile calcaroase ale Munților Banatului se întâlnesc o serie de lacuri de natură carstică, dintre cele mai vestite fiind Ochiul Beiului, pe Beușnița, Lacul Dracului, la intrarea Nerei în chei, lacul Coronini, pe un afluent al Minișului, și lacul suspendat din peștera Alibeg din Clisura Dunării.

Un mare număr de lacuri de acumulare sunt situate în apropierea centrelor miniere sau industriale (Rodica Munteanu, O. Herșcovici, 1970). Între acestea, 13 sunt situate pe: râul Bârzava, lângă Văliug (3), la Colțan (1), lângă Ocna de Fier (3), lângă Dognecea (2), lângă Oravița (2), lângă Anina (2). Lacurile Mic și Mare de la Oravița au fost realizate prin bararea pârâului Oravița în anul 1888. Lacul Buhui de lângă Anina a fost creat în anii 1907-1908 pentru a asigura debitul necesar întreprinderilor din oraș, având o suprafață de 10 kmp. Lacul Mărghițaș, tot în apropiere de Anina, a fost realizat în 1940, având drept scop acționarea unei hidrocentrale pentru iluminarea unei ferme, dar în prezent aceasta nu mai funcționează iar principala funcție a lacului este de agrement. La intrarea în Dognecea sunt

două lacuri de baraj, cel mai mare fiind creat cu aproape 250 de ani în urmă pe râul Dognecea pentru a folosi căderea apei la mașinile de mărunțit minereul. Pe Bârzava sunt situate trei importante lacuri, destinate alimentării cu apă a orașului și industriei reșițene, obținerii energiei electrice, regularizării debitelor, atenuării viiturilor și prevenirii inundațiilor. Lacul Gozna, situat în amonte de Văliug, a fost creat în perioada 1948-1953, suprafața sa fiind de 60 ha. Are funcțiuni complexe. Lacul Văliug este localizat la cca. 3 km aval de localitatea care-i dă numele și este mai vechi (1907-1909) dar mai mic, doar 12,6 ha. Principala sa funcție a fost de a alimenta cu apă canalele de transportat lemnele și pentru alimentarea uzinei hidroelectrice Grebla. Lacul Secu, situat amonte de Reșița, are o suprafață de 101,9 ha și servește la alimentarea cu apă potabilă și industrială a orașului, respectiv la atenuarea viiturilor. Pe Timiș s-a creat un baraj în locul numit Trei Ape, la confluența pâraielor Semenice, Grădiște și Brebu, cu funcție preponderent de agrement. Pe Miniș și afluentul său Poneasca au fost realizate de asemenea două lacuri de acumulare.

După 1970 s-au realizat noi lacuri de acumulare, îndeosebi în scopuri hidroenergetice. Astfel, pe Cerna au luat naștere lacurile Iovanu, în amonte de Cerna Sat, având cca. 10 km lungime și o suprafață de 678 ha, și lacul Herculan, cu funcție complexă, la 5 km amonte de stațiune, în care sunt aduse și ape din Bela Reca. Pe o serie de afluenți ai Cernei de pe partea dreaptă (Craiova, Olanul, Stârminosul, Balmezul) s-au creat acumulări care contribuie cu apa lor la Lacul Iovanu. Din 1980 a început amenajarea hidroenergetică a unor afluenți ai Timișului și Bistrei, în Munții Țarcu. S-a realizat deci barajul Poiana Mărului de pe Bistra Mărului, aval de stațiunea montană care-i dă numele, cu o lungime de 7 km, lacul Zervești, pe Sebeș, lacul Scorilo, pe Șucu, și lacul Poiana Ruscă, pe Hideg (Râul Rece) și Hididel, ce alimentează UHE Râul Alb (Gr. P. Pop, 1996).

În Banat, cele mai numeroase lacuri sunt în regiunea de câmpie, din lunca Mureșului până în Depresiunea Carașului. Cele din lunca Mureșului au rămas în locul belciugelor - lângă Birchiș, la Ostrov, la Chelmac, balta Găvojdiei și a Odvoșului, apoi cele din câmpie, de la Păuliș, Sâmbăteni sau Arad. În bazinul hidrografic al Begăi se găsesc anumite lacuri, resturi ale vechilor mlaștini care acopereau câmpia până în secolul al XVIII-lea, cum ar fi cele de la Jimbolia (3), Cărpiniș (2), Vinga (4), Becicherecul Mic (2) și Satchinez (4), acestea din urmă fiind și cele mai mari, unul având o suprafață de 58 ha. La Valcani se găsește un lac într-o depresiune de tasare, alimentat din precipitații și din pânza freatică, cu o suprafață de 4,7 ha.

Lacurile de lângă Jimbolia și Timișoara (Freidorf, Fratelia și Pădurea Verde) sunt formate în excavațiile rezultate din urma extragerii argilei pentru cărămidă.

În bazinul Timișului, corespunzător spațiului de câmpie, există cca. 25 de lacuri, diferite ca geneză. Acestea sunt concentrate în jurul localităților Giera (2), Macedonia (1), Giulvăz (5), Cebza (8), Ciacova (3), Obad (3), Ionel (6). Pe canalul Lanca Birda, în jurul localității Ghilad se găsesc 9 lacuri, iar pe Pogăniș, la Nițhidorf și Bereni, se găsesc lacuri de tasare cu suprafețe reduse (Rodica Munteanu, O. Herșcovici, 1970). În scopuri piscicole s-au amenajat lacurile de la Bucova, Dinaș, Bazoșul Vechi, Nădrag, Bucova, Urseni.

În spațiul de câmpie drenat de Bârzava, lacurile se află în apropierea localităților Topolia, Denta, Gătaia, numărul lor fiind mai redus. Un lac de tasare se găsește la Deta. În bazinul Carașului, heleștee sunt localizate la Greoni.

2.5. VEGETAȚIA, FAUNA ȘI SOLURILE

Banatul, ca urmare a unor trăsături morfologice și climatice prezentate anterior, deține caracteristici biogeografice distincte, deși trebuie menționat că în regionarea de acest tip este inevitabilă raportarea perpetuă la altitudine, principalul fenomen fiind în acest sens etajarea vegetației și a faunei.

Pe baza analizei repartiției geografice a diferitelor elemente floristice, a gradului lor de participare la formarea covorului vegetal, au fost efectuate mai multe **regionări fitogeografice** ale României. Toate regionările pornesc de la realitatea că România este situată la întâlnirea a trei mari regiuni fitogeografice ale Europei: centrală, estică și sudică. Delimitarea unităților în cadrul acestor regiuni este diferită, în funcție de autor (*Geografia României*, vol. I, 1983).

Conform acestui tratat, teritoriul țării este divizat în: regiunea central-europeană, regiunea macaronezo-mediteraneeană și regiunea ponto-caspică. Se poate observa că Banatul este cuprins, alături de sudul țării și o parte din Crișana, în regiunea macaronezo-mediteraneeană, exceptând doar munții înalți, care constituie de fapt limita de sud-est (Țarcu, Godeanu), care revin regiunii central-europene.

Regiunea macaronezo-mediteraneeană prezintă în România o singură subregiune, cea mediteraneeană, caracterizată prin prezența a numeroase

specii mediteraneene și submediteraneene, care formează grupări vegetale cu elemente autohtone dacice, constituind vegetația de tip submediteraneean.

Între provinciile subregiunii mediteraneene, pe teritoriul Banatului sunt prezente următoarele: provincia dacică, provincia daco-ilirică și provincia panono-ilirică. Nici una nu este însă exclusiv bănățeană. Astfel, în cadrul provinciei dacice este inclusă toată partea de sud a țării, la care se adaugă Munții Banatului și Munții Poiana Ruscă, ca districte ale subprovinciei banato-getice. Aceasta se caracterizează prin păduri de fag balcanic (*Fagus sylvatica* var. *moesiaca*) și gorun balcanic (*Quercus petraea* ssp. *dalechampii*) cu numeroase plante ilirice, dacice și moesice. Districtul Munților Poiana Ruscă este reprezentat de păduri de fag balcanic cu elemente dacice, cu *Vitis sylvestris*, *Tamus communis*, *Syringa vulgaris* și *Cotina coggygia*. Districtul Munților Banatului include și Podișul Mehedinți și are drept element specific numeroasele relict terțiare, precum *Corylus colurna*, *Juglans regia*, *Acer monspessulanum*, *Celtis australis* și se întâlnesc multe specii rare și endemice ca *Prangos carinata*, *Tulipa hungarica*, *Linum unjerve*, *Stipa danubialis*, ca tufărișuri de tip submediteraneean.

Provincia daco-ilirică este extinsă în vestul țării și se caracterizează prin largă răspândire a cereto-gârnițetelor, pe alocuri cu *Quercus petraea* ssp. *dalechampii* și *Quercus robur*, precum și a pajiștilor balcanice de *Chrysopogon gryllus*. Între districtele sale, se evidențiază cel al Dealurilor Banatului și Culoarului Mureșului; are ca notă particulară alternanța de fitocenoze în care sunt prezente cerul și gârnița și diverși hibrizi de *Quercus*. Districtul Munților Zărandului, la limita nordică a Banatului, are drept trăsătură specifică întinsele suprafețe acoperite cu păduri de *Quercus cerris* și *Quercus frainetto* și de *Q. petraea* ssp. *dalechampii* cu *Q. cerris*.

Provincia panono-ilirică se caracterizează prin pâlcuri de păduri de *Quercus robur* în amestec cu *Q. cerris* și pe alocuri cu *Q. pubescens*. În districtul Câmpiei Banatului și Crișanei se găsesc multe specii sudice precum *Vitis sylvestris*, *Moenchia mantica*, *Muscari botryoides*, *Sedum cepaea*, *Trifolium striatum*, *Chrysopogon gryllus*, *Dasyphyrum villosum*, *Salvia aethyopsis*.

Asociațiile vegetale specifice zonei nemorale și, respectiv, silvostepii, sunt prezentate mai pe larg în capitolul 4.

În ceea ce privește **fauna**, pe teritoriul Banatului sunt prezente nu mai puțin de trei unități zoogeografice (*Geografia României*, vol. I, 1983): provincia dacică, provincia panonică și provincia moesică.

Provincia dacică are o faună central-europeană, dar și numeroase endemisme, având o vechime mai mare decât cea a provinciilor învecinate. Include aproape toate spațiile montane și deluroase din Banat. Deși predomină animalele cu răspândire central-europeană, specificul acestei provincii este dat de unele specii caracteristice României, între care: *Microtus arvalis heptneri*, *Spalax graecus antiquus* (mamifere), *Athene noctua daciae* (cucuveaua transilvană), *Parus montanus transsylvanicus* (păsări), etc., și întregul gen *Alopia*. (op.cit.)

Provincia panonică, cu o faună central-europeană, dar și cu multe elemente pontice, ocupă spațiul de câmpie de la nord de paralela Timișoarei. Între animalele caracteristice, se pot enumera: *Spalax leucodon transsylvanicus* (mamifer), *Rana arvalis woltersdorfi* (batracian), *Eudia spini*, *Laspeyresia dioszeghy* (lepidoptere), etc.

Provincia moesică are, de asemenea, o faună central-europeană, însă cu numeroase elemente submediteraneene și mediteraneene. Din punct de vedere teritorial, ocupă spațiul de câmpie de la sud de paralela Timișoarei, precum și Dealurile Banatului de la sud de Bega, și chiar versantul sudic al Munților Locvei, Almăjului, Mehedinți și Cernei. În marea lor majoritate, speciile sudice sunt termofile, precum: *Vipera ammodytes ammodytes*, *Testudo hermanni* (dintre reptile), *Dryobates syriacus balcanicus*, *Carduelis banaticus* (păsări), etc. (op.cit.)

Modificările altitudinale ale climei și vegetației condiționează formarea etajelor faunistice. Etajul faunistic al pajiștilor alpine și tufărișurilor subalpine, reprezentat în Banat doar pe culmile înalte ale munților Godeanu, Țarcu și Cernei, se caracterizează printr-o faună săracă, ca urmare a condițiilor vitrege de viață.

Etajul faunistic al pădurilor de conifere, care se regăsește atât în munții menționați mai sus, cât și la altitudini mai ridicate din Munții Banatului, Munții Poiana Ruscă și Muntele Găina, se caracterizează prin prezența slabă a unor specii de mamifere (șoarecele vârgat, șoarecele scurmător), dar a numeroase păsări (cocoșul de munte, negraica, cucuveaua încălțată, pițigoiul de brădet, forfecuța, gaița de munte, etc.).

În pădurile de foioase, numărul speciilor și importanța cinegetică a acestora crește. Se evidențiază prezența a numeroase mamifere: mistrețul (*Sus scrofa*), căpriorul (*Capreolus capreolus*), iepurele (*Lepus europaeus*), viezurele (*Meles meles*), lupul (*Canis lupus*), vulpea (*Vulpes vulpes*), pisica sălbatică (*Felis silvestris*), dihorul (*Putorius putorius*), veverița (*Sciurus vulgaris*). De dată recentă (2004) este introducerea muflonului (*Ovis musimon*) în rezervația de vânătoare de la Charlottenburg, în Dealurile

Lipovei, județul Timiș (Gr. P. Pop, 2005, p. 33). Alături de aceste specii de mamifere, conviețuiesc numeroase specii de păsări, reptile și nevertebrate.

În spațiile deschise de câmpie, specifice silvostepii, se regăsesc și o parte din animalele descrise mai sus ca viețuind în pădurile de foioase. Ele sunt atrase de condițiile de viață, uneori mai bune, de la câmpie, de multe ori ajungând până la marginea satelor. Caracteristice câmpiei sunt însă rozătoarele: orbetele panonic (*Spalax hungaricus*), hârciogul (*Cricetus cricetus*), popândăul (*Citellus citellus*).

Din fauna acvatică, o importanță deosebită o au peștii. În râurile mici de munte se află diferite specii de păstrăv (*Salmo*), zglăvoaca (*Cottus gobio*), cicarii (*Eudontomyzon vladykovi*) etc. În râurile mai mari de la munte trăiesc lipanul (*Thymallus thymallus*), mreana de munte (*Barbus meridionalis petenyi*), porcușorul de vad (*Gobio uranoscopus frici*). Pe râurile mai molcome de la deal și câmpie se găsesc specii precum scobarul (*Chandrostoma nasus*), cleanul (*Leuciscus cephalus*), mreana (*Barbus barbus*) etc. (V. Sencu, I. Băcănar, 1976). La câmpie, atât în ape curgătoare, cât și în cele stătătoare, trăiește crapul (*Cyprinus caprio*).

În apele Dunării, în afară de peștii care provin din afluenți, se află cega (*Acipenser ruthenus*), viza (*A. nudiiventris*), nisetru (*A. guldenstaedti*), păstruga (*A. stellatus*), morunul (*Huso huso*).

Solurile, datorită complexității factorilor genetici, prezintă diferențieri semnificative atât pe altitudine, cât și în cadrul aceleiași unități fizico-geografice.

La cele mai mari altitudini din Munții Godeanu, Țarcu și Cernei se găsesc soluri sărace în substanțe organice, uneori chiar scheletice. În arealul pajiștilor alpine și subalpine, sunt prezente soluri podzolice humico-feriiluviale și brune feriiluviale.

Cea mai mare suprafață a munților de altitudini mijlocii este acoperită de păduri de conifere, cărora le sunt caracteristice solurile brune acide, de pădure.

În Dealurile de Vest, în condiții de suprafețe relativ plane, substrat argilos și condiții de stagnare a apei în anumite perioade ale anului, s-au format luvosoluri albice și stagnice, în vreme ce pe versanții înclinați apar eutricambosoluri și luvosoluri tipice. Preluvosolurile roșcate apar în condițiile de prezență a pădurilor termofile de cer și gârniță.

În cuprinsul câmpiei, frecvența cea mai ridicată aparține solurilor intrazonale (50%), în vreme ce solurile zonale și cele de tranziție contribuie fiecare cu câte 25% (Gr. P. Pop, 2005).

Dintre solurile zonale, se remarcă cernoziomurile de stepă și silvostepă (cernozioni cambice și faeozioni argice). La contactul cu dealurile, sunt prezente și luvisolurile, și chiar eutricambosolurile.

Dintre solurile intrazonale, atât de răspândite, se evidențiază hidrisolurile (gleisoli, gleisoli molice și stagnosoli), caracteristice tuturor ariilor de subsidență; salsodisolurile (soloneuri și, rar, solonchaci) în ariile cu terenuri sărăturate, specifice Câmpiei Crișului Alb; psamosolurile (în diferite grade de solificare, de la tipice și molice până la gleice și faeozioni psamice) în ariile nisipoase din Câmpia Banatului; aluviosolurile (tipice și gleice) de-a lungul luncilor principalelor râuri ce străbat această regiune (*op.cit.*).

RESURSELE UMANE ȘI ORGANIZAREA SPAȚIULUI GEOGRAFIC ÎN BANAT

3.1. DINAMICA POPULAȚIEI

3.1.1. Perioada pre-statistică

Teritoriul Banatului a fost populat din cele mai vechi timpuri, existând în acest sens numeroase urme materiale din epoca paleolitică, eneolitică și neolitică. Recent, un grup de specialiști de la Institutul de Speologie din Cluj-Napoca au găsit chiar, într-o peșteră din Banat, denumită „Peștera cu Oase” (localizarea exactă este ținută momentan în secret pentru a se evita deteriorarea sitului), părți din schelete umane de *Homo sapiens sapiens*, despre care se crede că sunt dintre cele mai vechi – dacă nu chiar cele mai vechi! – din Europa. Rezultatele acestor cercetări, la care au participat și specialiști de peste hotare, au fost publicate în revista americană PNAS (E. Trinkaus *et al.*, 2003). Rezultă că Banatul a făcut parte din vasta arie în care s-a conturat antropogeneza, acum 35 000 de ani.

Urmele materiale se înmulțesc în epoca metalelor, atât în cea a bronzului, cât și în cea a fierului. Întreaga regiune se afla în aria de locuire a triburilor geto-dace, unificate de Burebista în sec. I î.e.n. În sec. I e.n., presiunea Imperiului Roman asupra Daciei se intensifică, iar în urma războaielor din 101-102 și 105-106, Dacia devine provincie romană; limita nordică fiind stabilită, probabil, pe Mureș. Așezările mai numeroase se găseau în partea sudică, montană a Banatului, unde se afla și singura așezare urbană, *Tibiscum* (lângă Jupa). Pentru această epocă, istoricii consideră că întreaga Dacie romană avea o populație de circa 100 000 de locuitori. Având în vedere că Banatul reprezenta aproximativ o cincime din acest teritoriu, putem estima populația – pe baza cifrei de mai sus – la circa 20 000 de locuitori. La această cifră ar trebui însă adăugați și dacii liberi de la nord de Mureș, care au lăsat urme materiale în așezări întărite precum cea de la Sântana. Densitatea populației era foarte scăzută în special în câmpie, și ceva mai ridicată în ariile montane.

După retragerea aureliană (cândva între 270 și 275), populația daco-romană și-a continuat existența și în părțile bănățene, având însă de suferit de pe urma migrațiilor diverselor popoare care s-au succedat, între care goții, avarii, iar în jurul anului 602, slavii. Aceștia din urmă s-au așezat și în părțile Dunării, îndeosebi la sud de fluviu, și au contribuit la o ușoară creștere a populației într-o perioadă caracterizată prin instabilitate.

Triburile maghiare și-au făcut apariția în Panonia în secolul IX (896 este data tradițională) și au lansat diverse atacuri de cucerire înspre vest și înspre est, intrând în contact și cu populația românească și slavă așezată în acel moment în Banat. Astfel, în secolele X-XI, Regatul Ungariei își extinde granițele și în aceste părți, mai mult în zona de câmpie, ca o consecință a victoriilor militare obținute de maghiari în fața conducătorilor locali, Menu-morut (între Crișuri), Glad, și apoi a urmașului acestuia, Ahtum (în jurul anului 1000). Informații despre aceste lupte ne oferă atât *Gesta Hungarorum* a notarului anonim a regelui Bela, cât și o serie de scrieri hagiografice despre viața Sfântului Gerard (Gellért), care a întemeiat episcopia romano-catolică de la Cenad, pe locul vechii capitale bănățene.

O dată cu instaurarea treptată a dominației maghiare în Banat în decursul evului mediu, apar și documente scrise, tot mai numeroase, în care sunt consemnate și așezările din regiune. Pe baza acestora, Șt. Pascu (1980) sugerează că populația totală a Voievodatului Transilvaniei ar fi fost de cca. 400 000 de locuitori în secolul al XII-lea, în medie 20 000 pe comitat; ceea ce înseamnă că în Banat se poate estima, cu multă prudență, o cifră de 80 000 de locuitori. Un oarecare spor de populație se înregistrează în primele decenii ale secolului al XIII-lea, până la marea invazie tătară din 1241-1242. În același mod, autorul citat mai sus ia în considerare o populație de circa 550 000 de locuitori pentru toată Transilvania; pentru Banat, în această situație se poate aprecia, cu foarte mare aproximație, o cifră de 100 000 de locuitori.

Invazia tătară a constituit un moment demografic de răscruce, întrucât o bună parte a populației bănățene – și cu deosebire în jumătatea nordică – a fost ucisă sau dusă în robie. Șt. Pascu (*op.cit.*) crede că a fost nevoie de șase decenii pentru ca populația să se redreseze din punct de vedere demografic, atingând la 1300 aceeași cifră ca în 1241.

După o scurtă perioadă de creștere demografică, urmează, și în secolul al XIV-lea, momente în care populația este decimată, de această dată de marile epidemii, între care s-a evidențiat marea epidemie de ciumă din 1348-1349. Alte epidemii, de virulență mai mică, au avut loc și în a doua jumătate a secolului al XIV-lea. Vitalitatea populației a depășit, treptat, nu fără greutate, anii de criză, și a început să sporească, dovadă în acest sens

fiind numărul mare de sate consemnate pentru prima dată în documente, în acest secol al XIV-lea, și în secolul al XV-lea. De exemplu, în comitatul Arad, 75% din numărul total de sate medievale sunt menționate în perioada 1351-1551.

Se crede de altfel că această epocă, în special prima sa jumătate, a fost și una de creștere demografică, populația totală a Voievodatului Transilvaniei atingând probabil o cifră de 1 200 000 de locuitori pe la mijlocul secolului al XV-lea (Șt. Pascu, 1979). Pe baza acestei cifre și a datelor oferite de autorul mai sus citat pentru comitate, se poate estima că populația teritoriului analizat se ridica la circa 300 000 de locuitori, ceea ce înseamnă un spor demografic remarcabil.

Din acest moment însă, sporul demografic înregistrează o anumită stagnare și chiar scăderi, ca urmare a deselor invazii turcești, și a situației de instabilitate instaurată în Regatul Ungariei în secolul al XVI-lea.

Perioada următoare, cea a cuceririi turcești, este și mai vitregită din punct de vedere al izvoarelor demografice. Totuși, se apreciază o scădere semnificativă a acesteia, însă nicidecum nu are loc o „golire” demografică, așa cum susțin unii autori maghiari. Este caracteristic pentru această perioadă procesul de săliștire a satelor, în special în câmpie, multe dintre acestea fiind părăsite de locuitori, stabiliți în așezări mai mari și mai bine apărate, sau retrași în aria montană.

Izvoarele demografice se înmulțesc semnificativ odată cu intrarea spațiului bănățean în cadrul Imperiului Habsburgic.

3.1.2. Perioada statistică

Deși au existat recensăminte și anterior anului 1869 – cel iosefin de la 1785 (N.M. Popp, 1942, 1947) și cele din 1850 și 1857 – fie realizarea acestora nu a fost compatibilă cu cerințele unui recensământ modern (ca și cazul recensământului de la 1785), fie datele publicate până la acest moment ne împiedică să facem aprecieri, altele decât globale. Astfel, recensămintele de la 1850 și 1857 nu cuprind populația pe localități decât în cazul Principatului Transilvaniei, nu însă și pentru Banat și Crișana.

Astfel, pentru a face aprecieri asupra dinamicii populației la nivel de comună (și de sat, acolo unde se impune), am luat în considerare seria recensămintelor moderne începând cu cel din 1869, respectiv cele din 1880, 1890, 1900, 1910, 1930, 1941, 1956, 1966, 1977, 1992 și 2002. De asemenea, ca simplă estimare, am luat în considerare și valoroasa lucrare a lui C. Martinovici și N. Istrati (1921) pentru anul 1920.

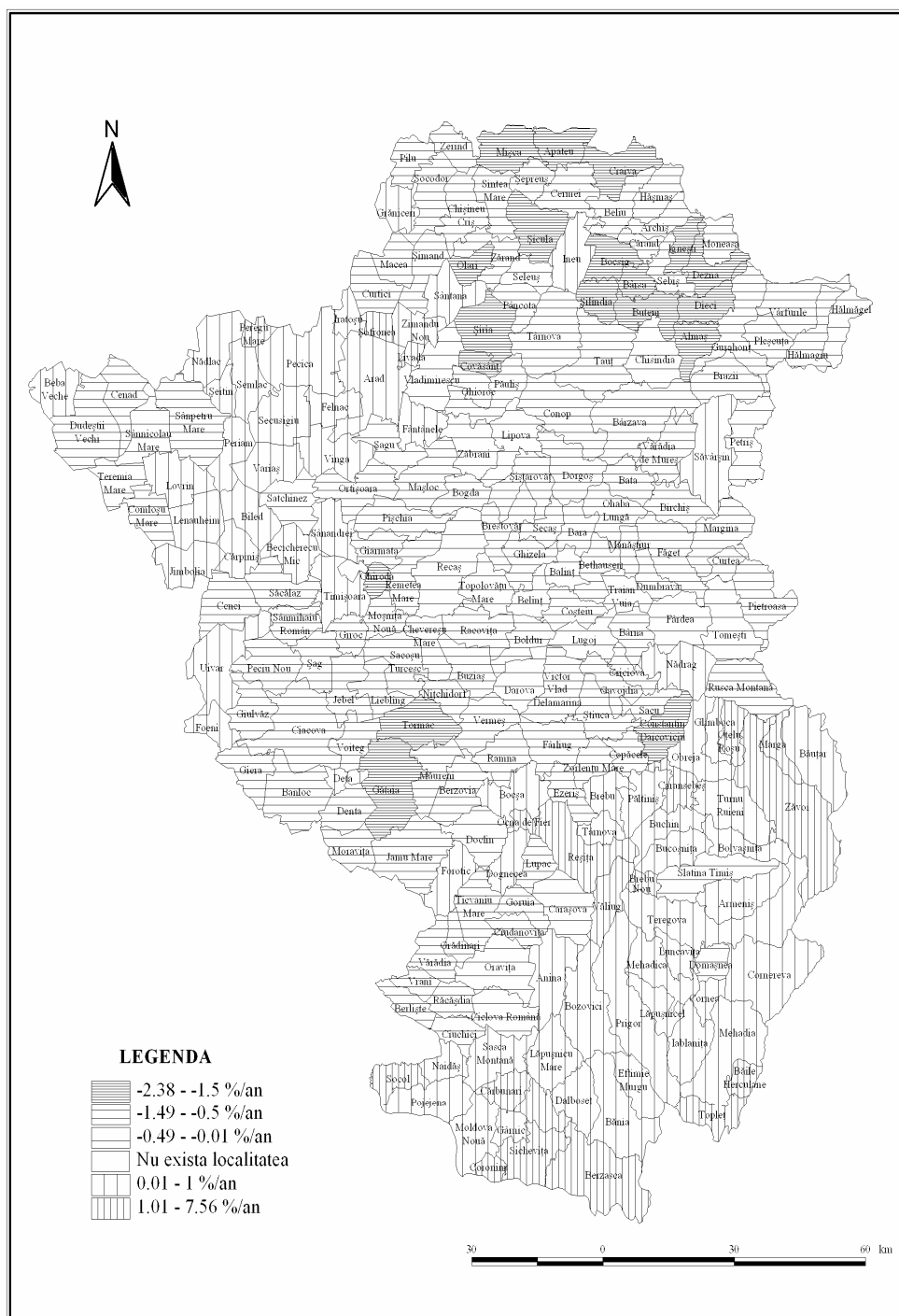

Fig. 4. Dinamica populației între anii 1869–1880

Perioada 1869-1880 (fig. 4) conturează sfârșitul vechiului regim demografic, caracterizat prin creșteri demografice constante, întrerupte de perioade de descreștere, a căror cauză majoră erau epidemiile sau alte catastrofe. Astfel, între acești ani, se constată o scădere a populației la nivelul întregii regiuni, manifestată cu precădere în județele Arad și Timiș. Cauzele acestei dinamici negative, într-o epocă de „explozie demografică”, nu au putut fi explicate coerent până astăzi de către specialiștii în demografie istorică. Pe lângă presupusa incorectitudine relativă (care însă nu putea da erori atât de mari) a Recensământului din 1869, principala cauză a acestei descreșteri a fost epidemia de holeră care a bântuit în 1873, în special în regiunea de câmpie, unde rata mortalității a fost foarte ridicată. O cauză secundară a reprezentat-o și emigrația spre continentul american, care a început să se manifeste în epocă.

Cele mai accentuate scăderi, de peste 1,5%/an, s-au înregistrat în Câmpia Bârzavei și a Timișului (Ghiroda -2,38 %/an), și pe fondul emigrației spre Timișoara și spre centrele industriale ale Banatului montan. Valori deosebit de scăzute s-au mai înregistrat și în Depresiunea Zărandului (Bârsa – 2,23 %/an, Șilindia – 2,15 %/an) și Câmpia Crișurilor (Apateu – 1,76 %/an). O dinamică negativă se remarcă și pentru Dealurile Lipovei, Dealurile Pogănișului, Depresiunea Lugojului și a Făgetului și Câmpia Arancăi.

Singurele areale cu o ușoară creștere demografică în această perioadă sunt situate în actualul județ Caraș-Severin, cu valori de chiar peste 1%/an în Defileul Dunării (Socol 2,55 %/an, Coronini 2,32 %/an) și Munții Almăjului, pe valea Cernei (Băile Herculane 7,56 %/an, Topleț 2,03 %/an), în Culoarul Bistrei și în zona Reșiței (Ocna de Fier 2,66 %/an), în acest caz probabil și pe seama imigrației din ariile rurale înconjurătoare. Un alt areal unde se evidențiază creșterea demografică, dar cu valori de sub 1%/an, este Câmpia Vingăi și Câmpia Aradului, în general supuse influenței celor două orașe aflate în plină exapansiune, Timișoara și Arad, care însă nu se remarcă cu o dinamică pozitivă semnificativă în acest interval temporar.

Perioada 1880-1890 (fig. 5) marchează debutul primei etape a tranziției demografice, adevărata „explozie demografică” de la sfârșitul secolului XIX. Întreaga regiune cunoaște o dinamică pozitivă, cu mici excepții, în areale izolate din Depresiunea Carașului, Dealurile Lipovei și Munții Poiana Ruscă. Cele mai ridicate valori, de peste 1%/an, caracterizează Câmpia Timișului și a Bârzavei, spații care fuseseră puternic afectate în perioada anterioară de epidemia de holeră. Același recul demografic pozitiv este consemnat și Depresiunea Zărandului și Câmpia Crișurilor, unde, totuși, valorile maxime sunt cauzate de acțiunea de colonizare și chiar de înființare a unor sate noi.

Fig. 5. Dinamica populației între anii 1880–1890

Spațiul minier din apropierea Reșiței și al Aninei continuă trendul demografic ascendent, la fel ca și localitățile din Defileul Dunării unde, surprinzător, o creștere demografică moderată se înregistrează tocmai la Moldova Nouă. Valori ridicate ale dinamicii demografice apar și în Câmpia Aradului, cu precădere în apropierea municipiului Arad, precum și în apropierea Timișoarei. Cele două orașe cunosc o decadă de creștere semnificativă a numărului de locuitori, pe fondul dezvoltării industriei și comerțului.

Intervalul 1890-1900 (fig. 6) continuă creșterea semnificativă înregistrată în intervalul anterior, la nivelul majorității unităților din regiune. Și de data aceasta se înregistrează, cum este și normal, unele excepții, însă nu chiar atât de izolate, comunele cu o dinamică pozitivă fiind concentrate în Câmpia Vingăi și mai ales în Câmpia Jimboliei și a Arancăi, precum și în spațiul Depresiunii Carașului și Dealurilor Dognecei. Printre regiunile unde se manifestă o dinamică negativă a numărului de locuitori se mai pot aminti și Câmpia Nădlacului și, parțial, Piemontul Codrului.

În contrast cu acestea, în celelalte regiuni numărul de locuitori continuă să crească, cu valori care depășesc 1%/an în Câmpia Aradului și a Timișului (municipiile Timișoara și Arad chiar cu peste 3%/an), în Depresiunea Lugojului, Dealurile Lipovei, Depresiunea Zărandului, Culoarul Bistrei, Câmpia Bârzavei și Defileul Dunării. Și centrele industriale sau extractive, Reșița, Anina, Nădrag, Oțelu Roșu, prezintă o dinamică accentuat pozitivă, atât pe seama unui spor natural însemnat, cât și pe seama imigrației, care s-a manifestat din plin în această perioadă. O creștere moderată, de până la 0,5%/an, se întâlnește în Culoarul Mureșului, jumătatea vestică a Câmpiei Timișului, Depresiunea Almăjului, Culoarul Timiș-Cerna.

Ultima decadă de dinaintea primei conflagrații mondiale, **1900-1910** (fig. 7), marchează sfârșitul primei etape a tranziției demografice, în condițiile unei ponderi mereu mai mari a comunelor care înregistrează scăderi ale numărului de locuitori.

Valorile pozitive rămân, totuși, cele caracteristice și pentru această perioadă. Se înregistrează valori de peste 2%/an în Timișoara, ca o consecință a apariției de noi cartiere de locuințe pentru numeroșii imigranți din spațiul rural. O dinamică apropiată cantitativ definește și orașele Arad, Caransebeș, Lugoj și Reșița, precum și imediata vecinătate a acestora. O regiune care se impune de data aceasta cu creșteri semnificative este cea a Piemontului Codrului, Depresiunii Hălmagiului, Depresiunii Zărandului și Câmpiei Crișurilor.

Fig. 6. Dinamica populației între anii 1890–1900

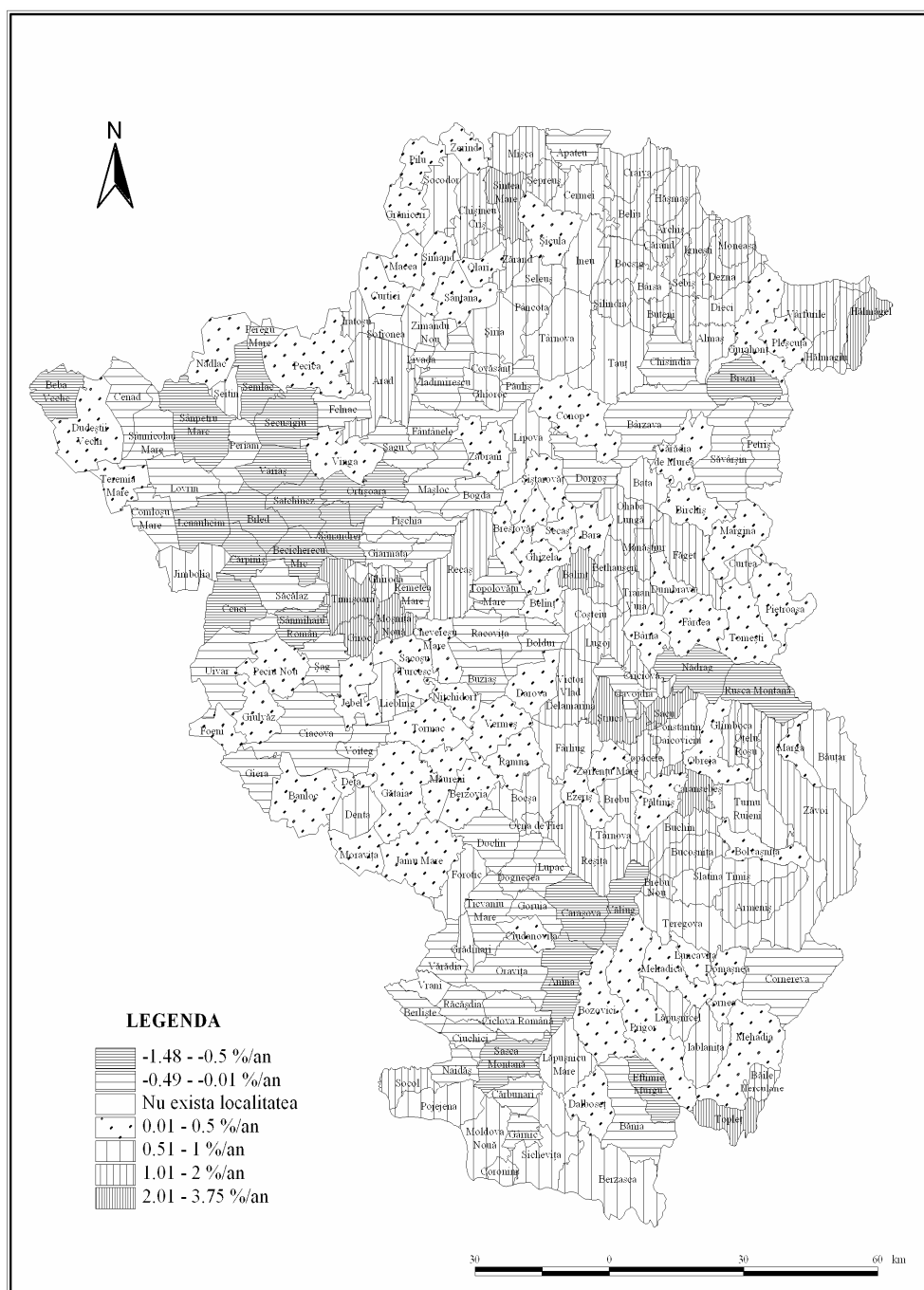

Fig. 7. Dinamica populației între anii 1900–1910

Arealele cu descreșteri ale populației conturate în perioada anterioară continuă trendul negativ, iar suprafața acestora se extinde considerabil. Acum, scăderea demografică, cauzată în special de sporul migratoriu negativ (din cauza plecărilor masive spre America și, în mai mică măsură, spre alte orașe din zonă), caracterizează întreg spațiul de câmpie situat aproximativ la vest de linia Timișoara – Arad, deci Câmpia Vingăi, Câmpia Arancăi și a Jimboliei, jumătatea vestică a Câmpiei Timișului. De asemenea, se evidențiază pregnant aria de depopulare care cuprinde întreg bazinul Carașului, Dealurile Oraviței și Doclinului și Munții Aninei și Dognecei. Dinamica accentuat negativă a unor localități precum Anina sau Sasca Montană are drept cauză emigrația muncitorilor spre America.

În contrast cu acestea, localitățile din Defileul Dunării, Dealurile Pogănișului, Culoarul Timiș-Cerna sau Culoarul Bistrei își păstrează tendința de ușoară creștere demografică. Pe fondul colonizărilor și a unei rate ridicate a natalității, se constată că majoritatea comunelor din Depresiunea Lugojului și Dealurile Lipovei înregistrează aceeași tendință pozitivă.

Perioada 1910-1920 (fig. 8) cuprinde anii războiului mondial, iar harta surprinde dimensiunea demografică a dramei. Deși datele din 1920 sunt doar estimative, ele sunt suficiente pentru a concepe scăderea demografică evidentă din acești ani. Trebuie totuși precizat că unele sate de la granița cu Iugoslavia nu au fost cedate României până în 1923-1924, astfel că populația lor nu a fost luată în considerare de C. Martinovici și N. Istrati (1921). Dinamica puternic negativă a unor comune situate la graniță, de care acele sate aparțin în prezent (Beba Veche, Comloșu Mare, Cenei, Uivar, Banloc, Jamu Mare, Berliște), trebuie tratată cu circumspecție.

Nu același lucru se poate spune despre celelalte regiuni, care prezintă scăderi considerabile ale numărului de locuitori. Deși descreșterea a fost generalizată, valori negative mai mari de 1%/an se consemnează în Depresiunea Carașului (zona cu cea mai intensă depopulare în epocă), Munții Aninei și ai Dognecei, Dealurile Lipovei și Depresiunea Lugojului, Culoarul Mureșului, Depresiunea Zărandului, Câmpia Bârzavei, Munții Poiana Ruscă.

Valori negative mai moderate și chiar ușoare creșteri (izolat, în unele comune) apar în localități din Câmpia Aradului, Câmpia Vingăi și Câmpia Arancăi. Printre localitățile care și-au continuat evoluția pozitivă chiar și în epoca mării conflagrații mondiale se numără și orașele Timișoara și Lugoj. Un alt areal cu dinamică pozitivă, de această dată în contextul imigrației românilor rămași dincolo de graniță (uneori la schimb cu maghiarii din partea română), se evidențiază în apropiere de Curtici, unde iau naștere și așezări noi. Aceeași explicație subzistă și în cazul comunei Copăcele, cu sate noi, colonizate cu populație de naționalitate ucraineană.

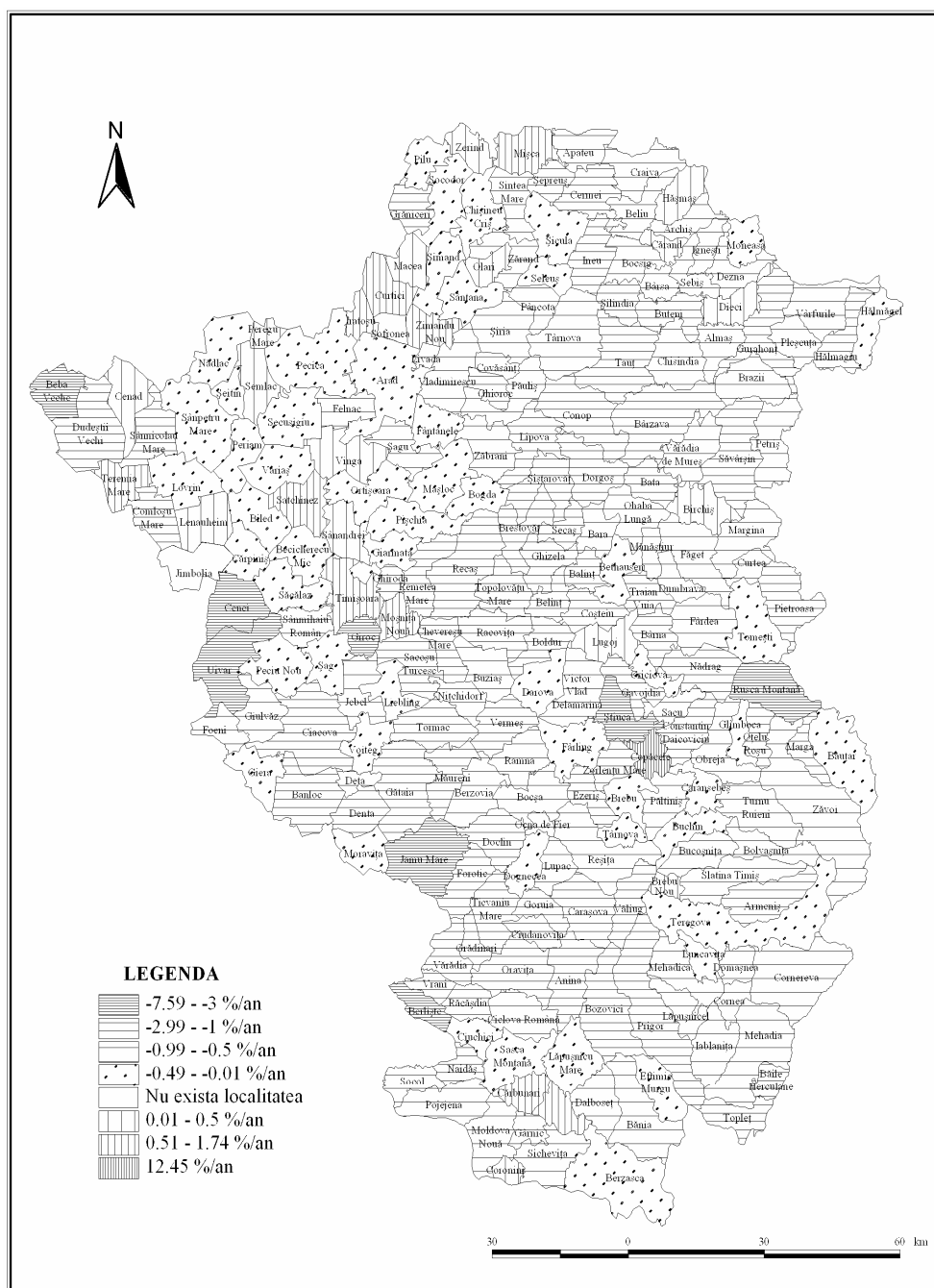

Fig. 8. Dinamica populației între anii 1910–1920

Fig. 9. Dinamica populației între anii 1920–1930

Perioada 1920-1930 (fig. 9) corespunde epocii de stabilizare economică și socială în cadrul noului stat unitar român. Dezvoltarea economică incipientă din anii de după război este însă frânată și sfârșitul perioadei de analiză marchează debutul unei crize economice profunde. Instabilitatea socio-economică se reflectă și în valorile contrastante ale dinamicii demografice din acest interval.

Principalele centre urbane, Timișoara, Arad, Lugoj, Reșița și Caransebeș, manifestă o evidentă tendință de creștere demografică, la care contribuie atât sporul natural, cât (mai ales) cel migratoriu. În mediul rural, valori pozitive au înregistrat localitățile de pe graniță menționate anterior, care, prin „revenirea” între granițele statului român a unor sate, au avut o creștere demografică spectaculoasă (până la 28,59% anual, cifră neverosimilă). În afara acestora, o dinamică demografică pozitivă se evidențiază în rândul satelor din Câmpia Cermeiului, Piemontul Codrului, Defileul Dunării, Culoarul Timiș-Cerna, unde apar doar izolat comune cu scăderi demografice.

Dimpotrivă, dinamica demografică negativă caracterizează suprafețe însemnate din Câmpia Vingăi, Câmpia Aradului, Câmpia Arancăi, Depresiunea Lugojului, Depresiunea Zărandului și, bineînțeles, în clasică regiune a Depresiunii Carașului și ariile învecinate cu aceasta.

Instabilitatea politică și economică capătă noi valențe în **deceniul următor** (fig. 10), la finele căruia debutează al doilea război mondial. Contextul politic, marcat de Dictatul de la Viena (1940) și intrarea României în război, amână cu un an realizarea Recensământului, realizat pe un teritoriu ciuntit abia în 1941. Dinamica demografică a deceniului 1930-1940 este parțial afectată de aceste evenimente, care aduc în Banat un număr mare de imigranți din Ardealul de Nord sau Bucovina.

În ciuda acestor imigrări fortuite, al patrulea deceniu al secolului XX se caracterizează prin generalizarea dinamicii demografice negative în mediul rural, arealele de creștere demografică fiind izolate la nivelul orașelor Timișoara, Arad, Reșița, Caransebeș, Lipova și Lugoj, precum și a altor așezări cu funcție industrială (Oțelu Roșu), și a unor comune din apropierea marilor centre urbane. Ies în evidență, ca „insule” cu valori pozitive și viitoarele centre urbane Ineu, Chișineu Criș, Deta și Băile Herculane.

Cele mai accentuate scăderi, de peste 1%/an, s-au înregistrat și de această dată în Depresiunea Carașului, Culoarul Mureșului, Munții Poiana Ruscă și Depresiunea Făget, Depresiunea Zărandului și Câmpia Crișurilor.

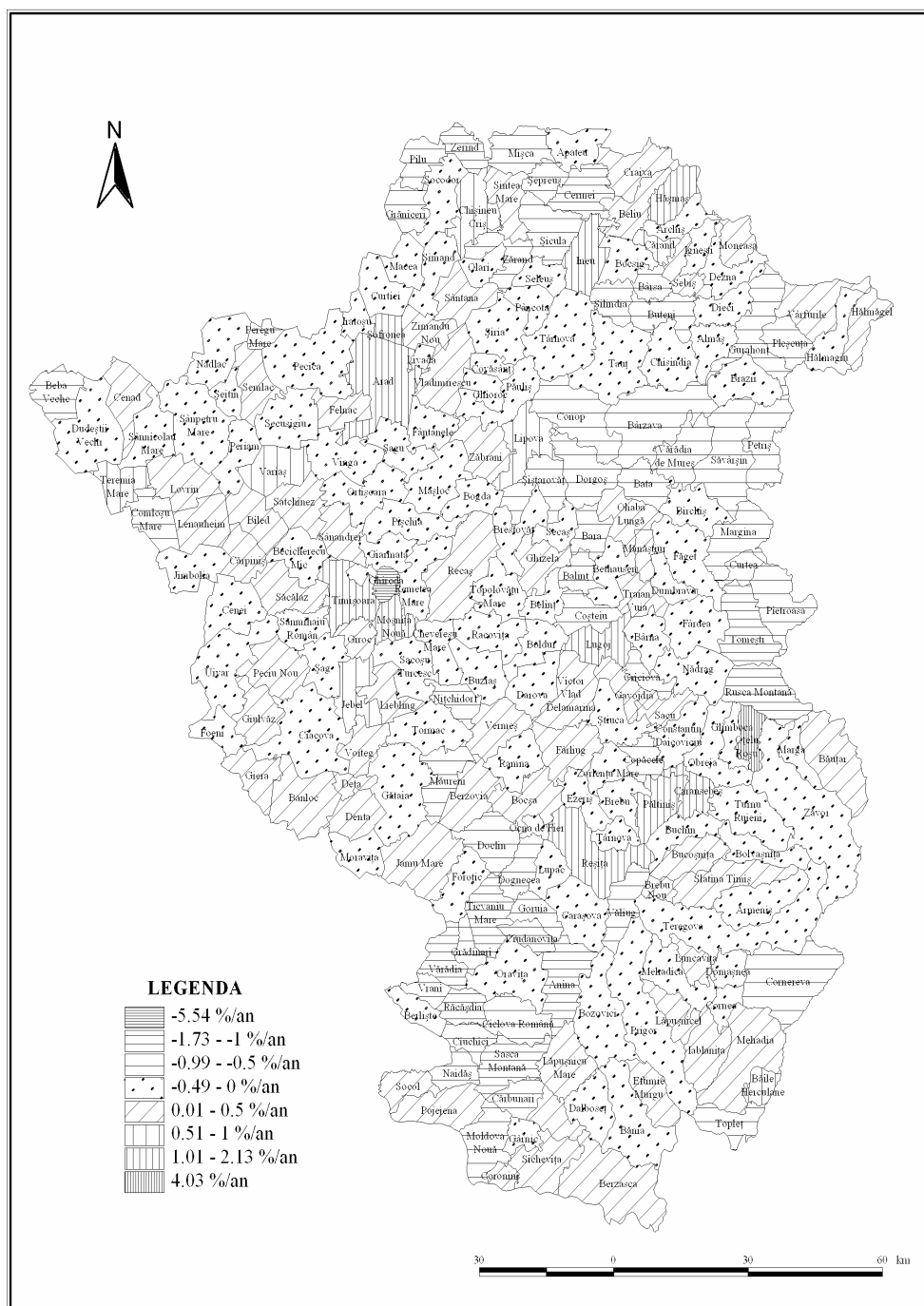

Fig. 10. Dinamica populației între anii 1930–1941

Caracteristica de bază pare a fi însă menținerea la cote relativ constante a numărului de locuitori, majoritatea comunelor înregistrând scăderi sau creșteri moderate, de până la o jumătate de procent anual.

Cum, din păcate, datele de la recensământul din 1948 nu sunt disponibile la nivel de localitate, următorul interval de referință este **1941 – 1956** (fig. 11). Acești 15 ani includ cea mai mare parte a celui de-al doilea război mondial, cu mortalitatea aferentă acestuia și natalitatea scăzută la cote minime, precum și anii în care se instalează definitiv puterea comunistă, caracterizați prin profunde modificări de natură socio-economică. Imediat după război se manifestă așa-numitul „baby-boom” de scurtă durată, ca „recuperare” naturală a generațiilor care n-au apucat să se nască în anii războiului.

Totuși, această „explozie demografică” nu se reflectă într-o dinamică pozitivă, căci creșterea ratei natalității în anii de după război nu compensează, într-un timp atât de scurt, pierderile demografice din timpul războiului. Astfel, spațiul rural rămâne marcat de o scădere semnificativă a numărului de locuitori, cu valorile cele mai negative în localități din Depresiunea Carașului, Câmpia Nădlacului, Dealurile Lipovei, Câmpia Moraviței, Dealurile Pogănișului, Culoarul Mureșului.

Orașele, contrar tendinței generale, se remarcă printr-o dinamică pozitivă, antrenând și ariile din jurul lor: Câmpia Aradului, Câmpia Jimboliei, Culoarul Bistrei, zona de concentrare industrială Bocșa – Reșița – Anina – Oravița. Oarecum surprinzător, o creștere demografică se manifestă și în Câmpia Cermeiului, Piemontul Codrului și Depresiunea Zărandului.

Se evidențiază și de această dată localitățile cu statut urban sau cele cărora urma să li se confere acest statut, ca și puncte izolate, cu dinamică pozitivă, în contrast cu ariile învecinate: Caransebeș, Deta, Băile Herculane, Buziaș, Făget, precum și localități cu funcții industriale ca Nădrag, Rusca Montană, Ciudanovița etc.

Perioada 1956 – 1966 (fig. 12) schițează primele efecte ale exodului rural și ale evoluției accelerate a unor orașe și localităților din ariile de influență apropiată ale acestora. Dinamica industrială din marile centre urbane se reflectă în valorile dinamicii demografice, ieșind în evidență localități precum Timișoara (împreună cu toate comunele din jur), Arad, Reșița, Oravița, Anina, Bocșa, Caransebeș, Lugoj, Moldova Nouă, Oțelu Roșu și comunele din apropiere, Ineu, Sebiș, Chișineu Criș, Sânnicolau Mare sau Jimbolia. În majoritatea acestor cazuri, creșterea demografică s-a realizat preponderent pe baza fluxurilor migratorii dinspre mediul rural din apropiere, dar și din regiunile mai sărace ale țării, în special din Moldova, și secundar din sudul țării.

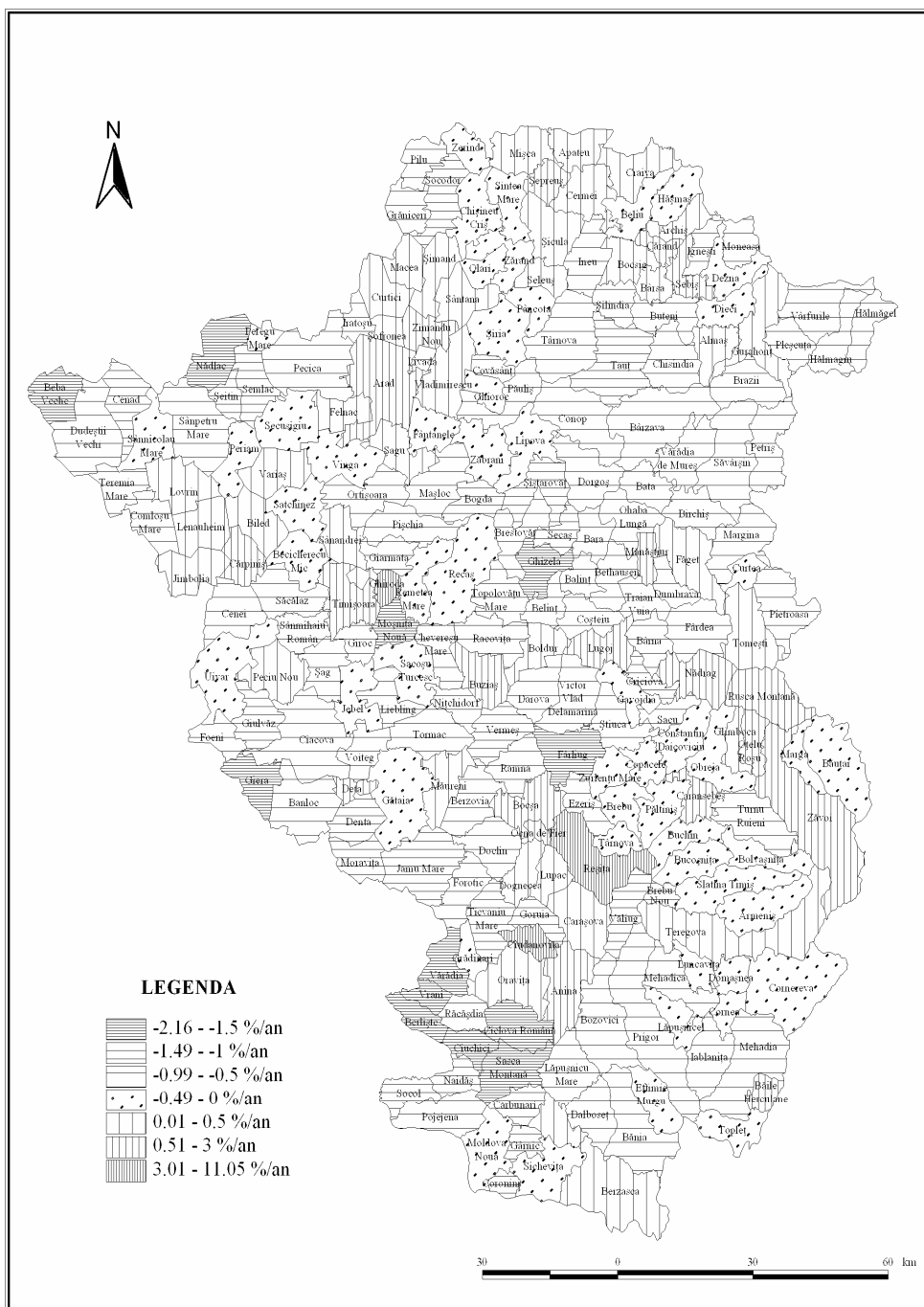

Fig. 11. Dinamica populației între anii 1941–1956

Fig. 12. Dinamica populației între anii 1956–1966

Spațiile cu dinamica negativă cea mai accelerată se individualizează în Câmpia Crișurilor, Dealurile Lipovei, Culoarul Mureșului, Depresiunea Cigherului, Câmpia Arancăi, Dealurile Pogănișului, Depresiunea Carașului și Depresiunea Lugojului.

Următorul interval, **1966 – 1977** (fig. 13), se caracterizează prin generalizarea exodului rural și, deci, prin valori negative ale dinamicii populației în majoritatea ariilor rurale situate la o oarecare depărtare de centrele urbane. În opoziție cu acestea, comunele din zona de influență apropiată a marilor orașe au căpătat și mai pregnant funcția de așezare – „dormitor”, cunoscând în general o creștere demografică. Cele mai coborâte valori ale dinamicii demografice, cu intensități care uneori depășesc valori negative de 2%/an, se înregistrează în Dealurile Lipovei, Dealurile Pogănișului și Doclinului, Depresiunea Almăjului, Câmpia Arancăi, jumătatea vestică a Câmpiei Timișului. Scăderi mai moderate, de până la 1%/an, caracterizează Culoarul Timiș-Cerna, Depresiunea Făget, Depresiunea Zărandului.

Dinamica pozitivă a populației se datorează, aproape în totalitate, orașelor, unde ia avânt edificarea de noi cartiere de blocuri de locuințe, pentru a da posibilitatea imigranților de a locui în condiții „urbane”. Astfel, toate orașele mari, precum și cele mijlocii și o bună parte din cele mici, înregistrează creșteri de peste 1%/an în intervalul amintit, în cea mai mare parte pe seama sporului migratoriu, al celor care au venit să ocupe locurile de muncă create în industrie, ca o consecință a unei politici de investiții axată pe dezvoltarea industrială a centrelor urbane. Pentru numeroasele orașe declarate ca atare în 1968, ca și pentru cele declarate între 1950 și 1968, și care nu aveau o pondere ridicată a populației ocupate în sectorul secundar, au fost prevăzute noi obiective industriale, majoritatea datând din această perioadă.

Creșterea populației s-a datorat și vestitului decret din 1967, care a generat o rată crescută a natalității în 1967 și 1968, și un spor natural semnificativ ca urmare a scăderii constante a ratei mortalității.

Perioada 1977-1992 (fig. 14) surprinde perioada de final a comunismului și primii doi ani, cei mai tulburi, ai perioadei de tranziție de după Revoluția din decembrie 1989. Trăsăturile generale ale epocii anterioare se păstrează și se accentuează. Scăderea demografică, pe alocuri cu caracter de depopulare, afectează vaste arii rurale, în ciuda măsurilor restrictive cu privire la stabilirea domiciliului în orașe a persoanelor venite din mediul rural. Aceste prevederi ale autorităților comuniste, în încercarea de a stopa exodul rural, nu au dat rezultatele scontate, iar în 1990, oricum, s-a produs „liberalizarea” accesului în mediul urban, fapt care a generat o creștere spectaculoasă a populației anumitor orașe în acel an (pe baza populației care și până atunci locuia în orașe, dar fără forme legale).

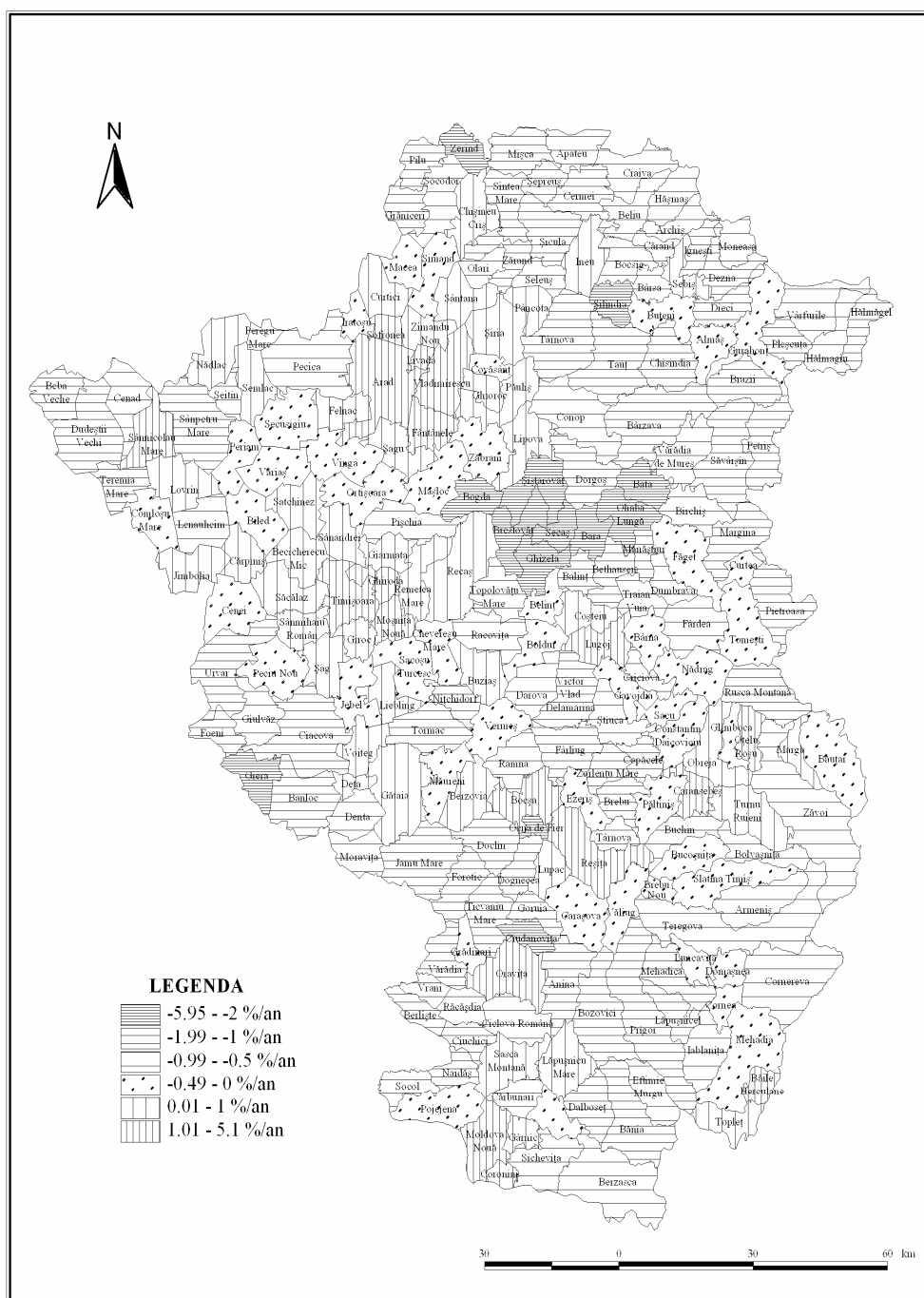

Fig. 13. Dinamica populației între anii 1966–1977

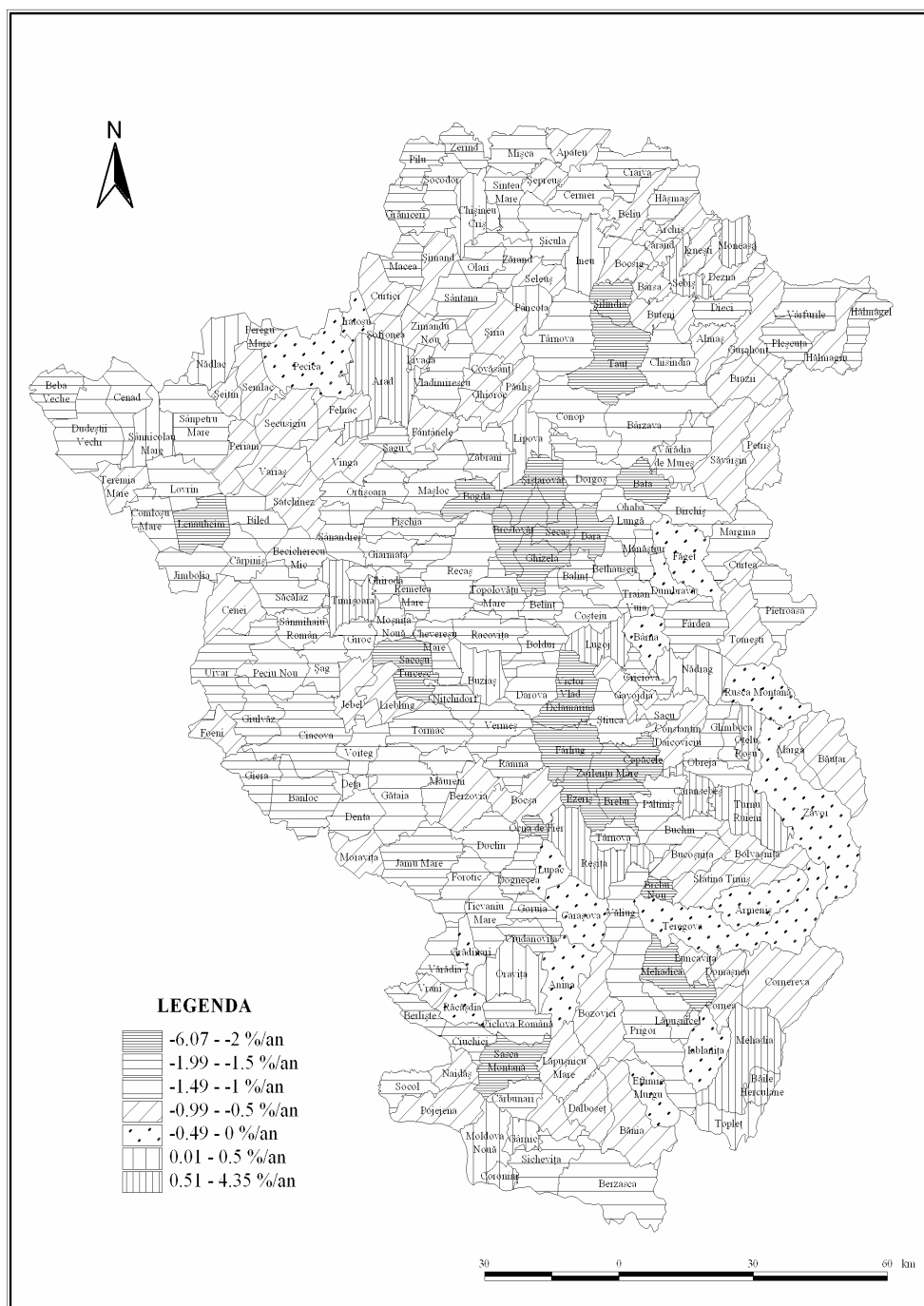

Fig. 14. Dinamica populației între anii 1977–1992

Nici măcar în comunele din apropierea marilor orașe nu se mai manifestă creșterea demografică obișnuită, probabil tot pe fondul emigrației definitive în orașe și al emigrației externe, îndeosebi după 1990. Emigrația populației de etnie germană, în primii ani de după Revoluție, este clar evidențiată în cazul unor comune precum Lenauheim, Bogda, Macea, Vladimirescu etc. Cele mai accentuate ritmuri negative se înregistrează și de această dată în comunele din Dealurile Lipovei, Dealurile Pogănișului, vestul Câmpiei Timișului, Depresiunea Carașului, Munții și Dealurile Dognecei, Câmpia Crișurilor, Câmpia Arancăi și a Jimboliei. Scăderea continuă a ratei natalității, consecință a nivelului scăzut de trai, cu toate măsurile aplicate de autorități, a avut la rândul său un efect considerabil asupra dinamicii populației.

Cu excepția orașelor mari și mijlocii, a căror creștere va fi stopată abia în deceniul următor, o dinamică demografică pozitivă de peste 0,5%/an se mai întâlnește și în localități precum Sebiș, Moneasa, Oțelu Roșu, Turnu Ruieni, Băile Herculane și Mehadia, iar valori reduse, de până la 0,5%/an, în majoritatea celorlalte centre urbane mici și a unor comune cu funcții industriale (Nădrag și Topleț).

Perioada 1992-2002 (fig. 15) încheie analiza dinamicii demografice și totodată un ciclu al tranziției demografice, prin revenirea la un spor natural scăzut, ba chiar negativ, continuând tendința anilor de final ai comunismului. La acesta s-a adăugat și un spor migratoriu negativ, ca urmare a emigrației externe a unei părți a populației, care nu a putut fi compensată de imigrația din alte regiuni ale țării, atât de intensă în epoca comunistă. Principalele așezări afectate au fost orașele care, pentru prima dată în decursul întregii perioade analizate, cunosc o dinamică demografică negativă, chiar accentuată în cazul Reșiței, Lugojului, Caransebeșului, în condițiile restructurării industriei. Nici Timișoara sau Aradul nu scapă de tendința general negativă.

Cu toate acestea, se face simțită o oarecare stabilizare la nivelul populației rurale. O parte din foștii emigranți spre orașe au remigrat spre localitățile rurale de proveniență, o dată cu falimentul fabricilor sau cu ieșirea la pensie, acestora adăugându-li-se și o categorie de orășeni care își doresc liniștea unei gospodării din mediul rural, eventual cât mai aproape de oraș. Acest „exod” de proporții mult mai mici și în sens invers celui din epoca comunistă se evidențiază prin valori ușor pozitive ale dinamicii demografice ale unor comune din apropierea Timișoarei, Aradului și Lugojului.

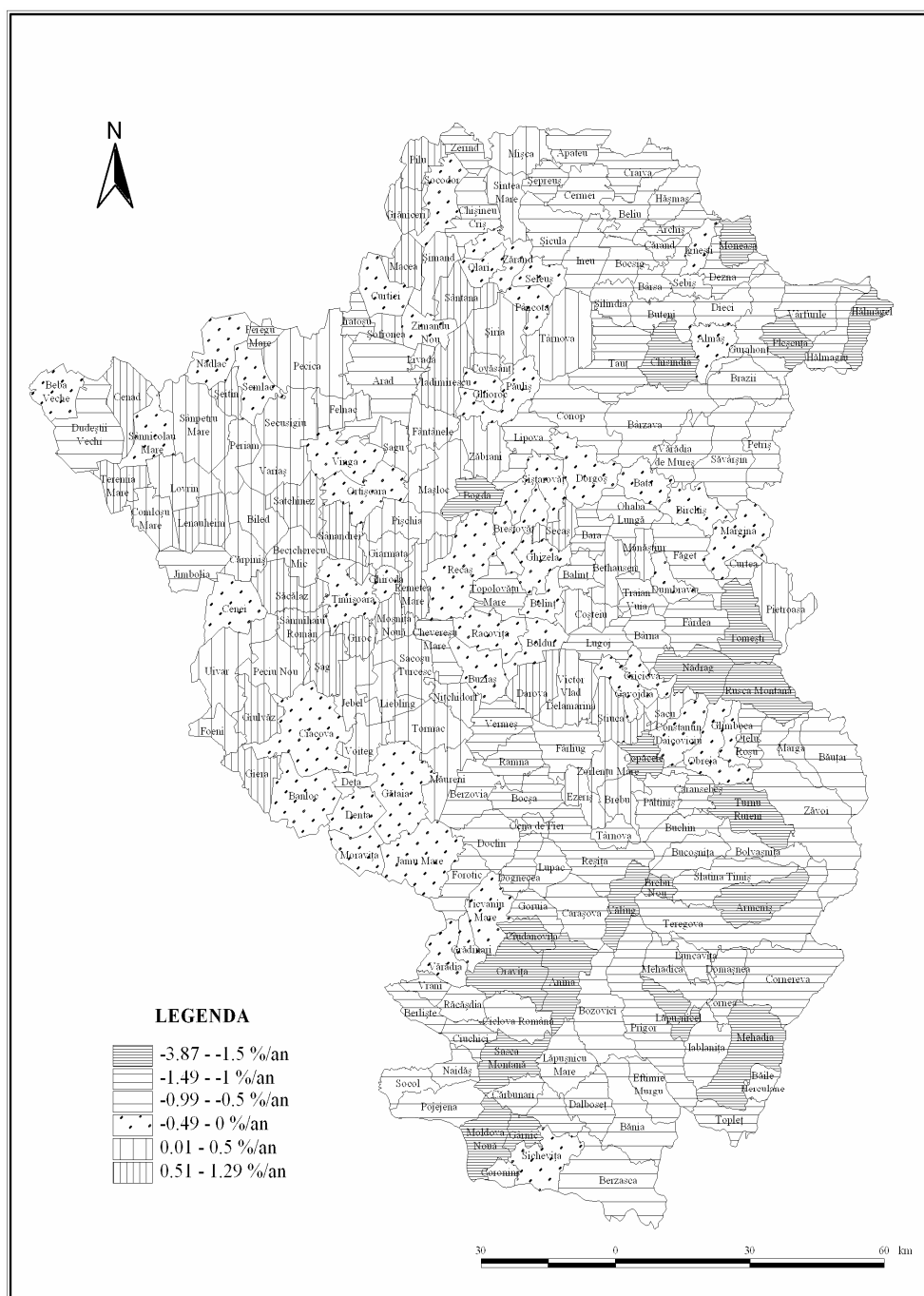

Fig. 15. Dinamica populației între anii 1992–2002

Unele comune care au avut cel mai mare deficit de locuitori în perioadele analizate anterior, cunosc o creștere spectaculoasă – fie prin revenirea foștilor emigranți, fie prin stabilirea unor populații tinere, cu un comportament demografic natalist, în locul etnicilor germani, emigrați definitiv (Lenauheim, Macea, Sântana, Vladimirescu). În unele cazuri, dimensiunea demografică redusă a unor comune a determinat astfel de rezultate aparent pozitive, deși populația aproape că stagnează (Secaș, Pietroasa). În cele din urmă, un fenomen încă insuficient cercetat este și colonizarea, încetul cu încetul, a unor populații provenite din alte părți ale țării (Moldova, Maramureș, nordul Transilvaniei), în special în sate mai mici, și oarecum izolate, unde au putut achiziționa la prețuri minime case cu anexe și pământ.

Tabelul 1.

Dinamica populației la nivelul întregii regiuni și a celor trei județe între 1869 și 2002

Județul /Anul	1869	1880	1890	1900	1910	1920	1930	1941
Arad	414664	391614	437816	480162	509253	482791	488359	489637
Timiș	481529	454205	502582	541849	561770	512891	559591	578881
Caraș-Severin	283810	290162	310217	329759	341952	309748	319286	319381
Total	1180003	1135981	1250615	1351770	1412975	1305430	1367236	1387879

Județul /Anul	1956	1966	1977	1992	2002
Arad	475620	481248	512020	487617	461791
Timiș	568881	607596	696884	700033	677926
Caraș-Severin	327787	358726	385577	376347	333219
Total	1372288	1447570	1594481	1563997	1472936

Pentru întreaga perioadă de analiză (tabelul 1, fig. 16), **1869-2002**, la nivelul întregii regiuni, se constată un prim interval de scădere, între 1869 și 1880, urmat de o creștere accelerată, între 1880 și 1910. Drama primului război mondial cauzează un al doilea interval de descreștere, exagerat în mod artificial prin neincluderea unor localități de la granița cu Serbia (în special din județul Timiș). În perioada interbelică se reia, cu ritmuri moderate, creșterea demografică, însă valorile din 1941 nu ating nivelul celor din 1910. Al doilea război mondial își pune amprenta prin tendința negativă înregistrată în intervalul 1941 – 1956, parțial compensată de anii cu natalitate ridicată de după război.

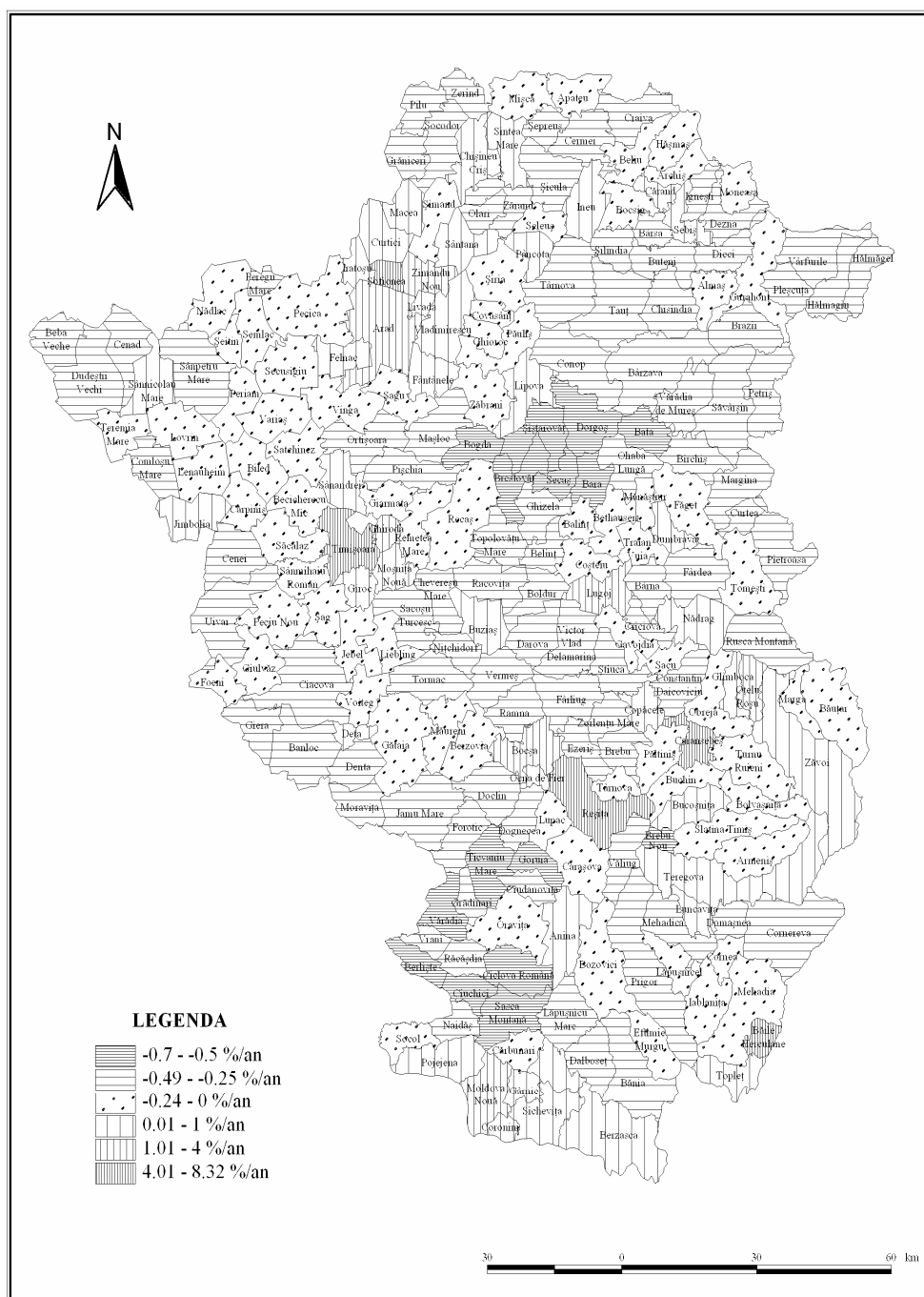

Fig. 16. Dinamica populației între anii 1869–2002

Abia din 1956 se manifestă o nouă dinamică pozitivă, accelerată, cu un maxim absolut atins în 1977. După 1977, sporul natural redus, chiar negativ, și emigrația externă de după 1990 a generat o dinamică negativă, înregistrată ca atare atât în 1992, cât și în 2002, când s-a coborât iar sub pragul de 1 500 000 de locuitori, aproape de valorile din 1910 și 1966. Această tendință de scădere va caracteriza probabil și perioada următoare, mai ales din cauza sporului natural negativ și a emigrației externe.

Analiza la nivelul unităților administrative locale pentru întreg intervalul, 1869-2002, indică o creștere spectaculoasă a unor municipii și orașe, în contrast cu o descreștere generalizată în mediul rural, cu anumite excepții, reprezentate fie de comune periurbane (Vladimirescu, Sănandrei, Coronini), fie de comune cu funcție predominant industrială (Topleț, Nădrag, Ocna de Fier), fie de unele comune care au fost parțial colonizate la sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX (Dumbrava, Copăcele).

3.2. MIȘCAREA NATURALĂ A POPULAȚIEI

Numeroși autori au punctat faptul că Banatul deține o particularitate în privința natalității, respectiv există o natalitate de tip “bănățean”, dată de o mentalitate împrumutată de la populația șvăbească care s-a stabilit aici și a influențat prin anumite trăsături de sorginte culturală populația autohtonă, inclusiv obiceiul de a nu avea mai mult de un copil. Dacă în alte părți ale țării natalitatea era încurajată, inclusiv de factori externi – stat, biserică – în Banat acest obicei a prins rădăcini adânci, principala motivație fiind relaționată cu păstrarea bunurilor familiei în mâinile unei singure persoane.

Recensământul din 1992 oferă date statistice privind numărul de copii născuți vii raportat la cel al femeilor în vârstă de 15 ani și peste. Se constată diferențe importante între județele bănățene și celelalte. Astfel, cel mai mic număr de copii născuți vii/ 1000 de femei este în județul Timiș: 1451,9, urmat de Arad – 1499,7, Hunedoara – 1556,3, Brașov – 1558,4 și Caraș – Severin – 1599,0. Făcând abstracție de județul Brașov și de municipiul București, unde valoarea este și mai redusă, 1245,6, se poate afirma că în decursul anilor, populația bănățeană a avut cea mai redusă natalitate. Pentru regiunile înconjurătoare, valorile sunt următoarele: Crișana – Bihor – 1740,8, Satu Mare – 1949,3, Sălaj – 2052,2; Transilvania – Alba – 1898,5, Cluj – 1697,7, Mureș – 1893,4, Sibiu – 1739,0 etc; Oltenia – Mehedinți – 1785,2, Gorj – 1885,2 etc. Dacă în Banat se întâlnesc așadar valori de 1,4 – 1,6 copii/ femeie de peste 15 ani, în celelalte regiuni se depășesc aceste valori și se tinde spre 2 copii/ femeie de peste 15 ani.

Acesta nu este însă un fenomen recent. Analizând dinamica populației totale în perioada 1910-1948, se constată că, luând în considerare actualele județe, în Arad, Hunedoara și Caraș-Severin, populația a scăzut, iar în Timiș s-a înregistrat o creștere foarte redusă, principalul motiv fiind natalitatea mică, dar și cele două războaie mondiale. La nivel național, acestea au fost singurele județe unde numărul locuitorilor a fost mai mic în 1948 comparativ cu 1910. Între 1948 și 1966, populația a crescut ușor, între 100 și 110% pentru județele Arad, Timiș și Bihor, și între 110 și 120% în Caraș-Severin și Mehedinți. O creștere accentuată a cunoscut județul Hunedoara, de peste 150%, dar în toate cazurile, și îndeosebi în Hunedoara, aceasta se datorează în primul rând imigrației. Pentru intervalul 1966-1982, se constată aceleași tendințe – creștere lejeră, între 100 și 110% în Arad, și între 110 și 120% în Bihor, Satu Mare, Timiș, Caraș-Severin și Hunedoara. Pe unități de relief, trebuie subliniată diminuarea puternică a populației în Dealurile Lipovei, dar și în celelalte arii rurale bănațene.

În 1966, valorile natalității au fost foarte mici în județele Arad, Timiș și Caraș-Severin respectiv sub 11,6‰, comparativ cu media națională de 14,3‰. În anul 1982, față de o medie la nivelul țării de 15,3‰, județul Arad avea 11,4‰, Timiș – 12,5‰ iar Caraș –Severin –12,8‰. După 1990, natalitatea a scăzut și mai mult; de exemplu ea se situa la doar 9,7‰ în județul Arad, în anul 1998.

Mortalitatea a înregistrat o continuă scădere în acest secol, de la 25‰ în 1910 la 8,2‰ în 1966, după care a început să crească, atingând 10‰ în 1982, ca urmare a fenomenului de îmbătrânire a populației și de diminuare a natalității. Județele din partea vestică a țării au o mortalitate mai ridicată decât media pe țară, deoarece aceste fenomene, menționate mai sus, cunosc o intensitate mai puternică.

Sporul natural era și în anii dinainte de Revoluție foarte redus, chiar negativ în Arad, respectiv –2,8‰ în 1982, și foarte mic în Timiș, 0,4‰, și Caraș-Severin, 0,8‰, în același an. Exodul populației tinere de la sate spre orașe a condus la o îmbătrânire excesivă a ruralului, iar pe medii se constata o discrepanță majoră: –3,9‰ în mediul rural și 5,0‰ în cel urban în Caraș-Severin, –6,4‰ și respectiv 0,9‰ în Arad, 3,0‰ și respectiv 3,3‰ în Timiș, –6,5‰ și respectiv 7,8‰ în Hunedoara, –3,1‰ și 8,8‰ în Mehedinți etc. Aceasta a reprezentat o caracteristică generală a României în deceniile “epocii de aur”, dar ea a fost mai vizibilă în această parte a țării.

La recensământul din 1992, 18% din comunele și orașele din Banatul istoric prezentau un spor natural pozitiv, 80% unul negativ, iar 2% aveau valori nule ale balanței demografice naturale. Valori mai mici de –20‰ se întâlneau la Forotic, Secaș, Sasca Montană, Bogda și Zorlențu Mare,

atingând -25,4‰ în această ultimă comună. Valori între -10‰ și -20‰ caracterizează 26% din comunele bănățene, situate mai ales în aria deluroasă, cu o structură demografică îmbătrânită și un declin economic pronunțat. Tot un sfert din localități (25%) aveau sporuri naturale negative între -5,1 și -10‰, mai ales în ariile montane, de exemplu Armeniș, Berzasca, Bozovici, Domașnea, Dalboșeț, Copăcele etc. Un alt sfert din localități au prezentat valori între 0 și -5‰. Acestea sunt situate în toate ariile bănățene, fără să prezinte zone propriu-zise de concentrare, între care Bethausen, Biled, Teremia Mare, Rusca Montană, Moravița, Darova, Măureni. Valori pozitive, atingând un maxim de 10,9‰ la Pescari, se regăsesc insular în întreg spațiul bănățean, cu o oarecare tendință de concentrare în apropierea orașelor mari. În mediul urban, valorile sporului natural sunt pozitive în județul Caraș-Severin, exceptând Oțelu Roșu (-0,7‰), și negative în județele Timiș și partea bănățeană a județului Arad, cu excepția Sânnicolaului Mare și Deta (C. Vert, 2002).

Banatul s-a caracterizat dintotdeauna ca o regiune de puternică imigrare. În afara migrațiilor interne, de altfel foarte intense, de la sat la oraș, fie ele temporare sau definitive, s-a produs o puternică imigrare în perioada de după cel de-al doilea război mondial, continuată în anumite forme chiar și astăzi, principalele arii emise ale populației fiind Moldova, în special județele Botoșani, Suceava și Vaslui, și Oltenia, mai ales Mehedinți, Gorj, Teleorman și Vâlcea. Principalele arii imisive au fost Câmpia Banatului și orașele industriale din județele Caraș-Severin și Hunedoara (valea Jiului, regiunea Brad, Reșița, Anina etc). După 1990, se remarcă o pondere crescândă a imigrației în județul Arad, comparativ cu celelalte, și un fenomen de remigrație în cazul județului Hunedoara, fenomen explicabil prin închiderea exploatărilor miniere. Minerii disponibilizați și muncitorii din industria siderurgică au preferat, de cele mai multe ori, să se întoarcă la locurile de baștină, iar în anumite situații, să se mute în județele învecinate, mai ales Timiș și Arad.

3.3. STRUCTURI DEMOGRAFICE

3.3.1. Structura pe sexe și pe grupe de vârstă

În cele trei județe se constată o structură echilibrată **pe sexe**, cu un ușor avantaj numeric al femeilor, trăsătură normală în contextul îmbătrânirii demografice și al speranței de viață la naștere mai ridicată pentru sexul feminin. Astfel, la recensământul din 2002, ponderea populației feminine pe ansamblul regiunii era de 51,8%, față de doar 48,2% bărbați.

Fig. 17. Ponderea populației feminine în 2002

Analiza la nivel de comune (fig. 17) indică valori maxime, de peste 52% sau chiar peste 53% populație feminină, în Depresiunea Carașului, jumătatea estică a Dealurilor Lipovei, Depresiunea Gurahonț, Depresiunea Lugojului, Câmpia Timișului, precum și în orașele mari, Timișoara și Arad, și în împrejurimile acestora.

Dimpotrivă, ponderi scăzute, sub 50%, a populației feminine, ceea ce indică o predominare a populației masculine, se înregistrează în jumătatea vestică a Dealurilor Lipovei, dar în condițiile unei populații reduse numeric, în unele areale din Culoarul Timiș-Cerna-Bistra, în Munții Aninei, în Defileul Dunării, și, izolat, în comune din aproape toate unitățile geografice ale Banatului, și chiar și într-un oraș (Chișineu Criș)

Structura **pe grupe de vârstă** indică amploarea fenomenului de îmbătrânire demografică. Piramida vârstelor are o bază subțire, consecință a unei rate scăzute a natalității, fenomen conturat încă din perioada comunistă.

Întrucât recensământul din 2002 nu prezintă la nivel de comune decât structura pe grupe mari de vârstă, s-a recurs la reprezentarea grafică a ponderii populației vârstnice (peste 60 de ani) din total (fig. 18), ca indicator al îmbătrânirii demografice.

Astfel, valorile cele mai ridicate, de peste 35% populație vârstnică, se întâlnesc în mod compact în comune din Depresiunea Carașului, în Dealurile Pogănișului, Depresiunea Cigherului, Depresiunea Domașnea-Mehadia și, izolat, în Dealurile Lipovei, Depresiunea Hălmagiu, Munții Aninei. Tot cu valori ridicate, între 30 și 35%, se înscriu jumătatea de est a județelor Arad (Depresiunea Zărandului, Piemontul Codrului, Culoarul Mureșului) și Timiș (Depresiunea Lugojului și parțial Depresiunea Făget), în vreme ce în județul Caraș-Severin, astfel de valori sunt caracteristice Depresiunii Almăjului și ariilor învecinate celor deja menționate.

În contrast, ariile cu o pondere a populației vârstnice redusă, de până la 18%, caracterizează zonele urbane și periurbane, conturându-se, în mod evident, în acest sens arealele din jurul orașelor Timișoara, Arad și, în mai mică măsură, Reșița, precum și orașele Caransebeș, Oțelu Roșu, Băile Herculane, Anina, Oravița, Moldova Nouă și Bocșa, toate în județul Caraș-Severin. Acestea li se alătură anumite comune cu funcție industrială, aceleași amintite și anterior: Nădrag, Topleț, Rusca Montană.

3.3.2. Structura etnică

Românii constituie majoritatea populației în toate provinciile istorice din România și prin urmare este inoportună prezentarea acestora ca trăsătură specifică a unei regiuni. Fără îndoială însă că minoritățile naționale contri-

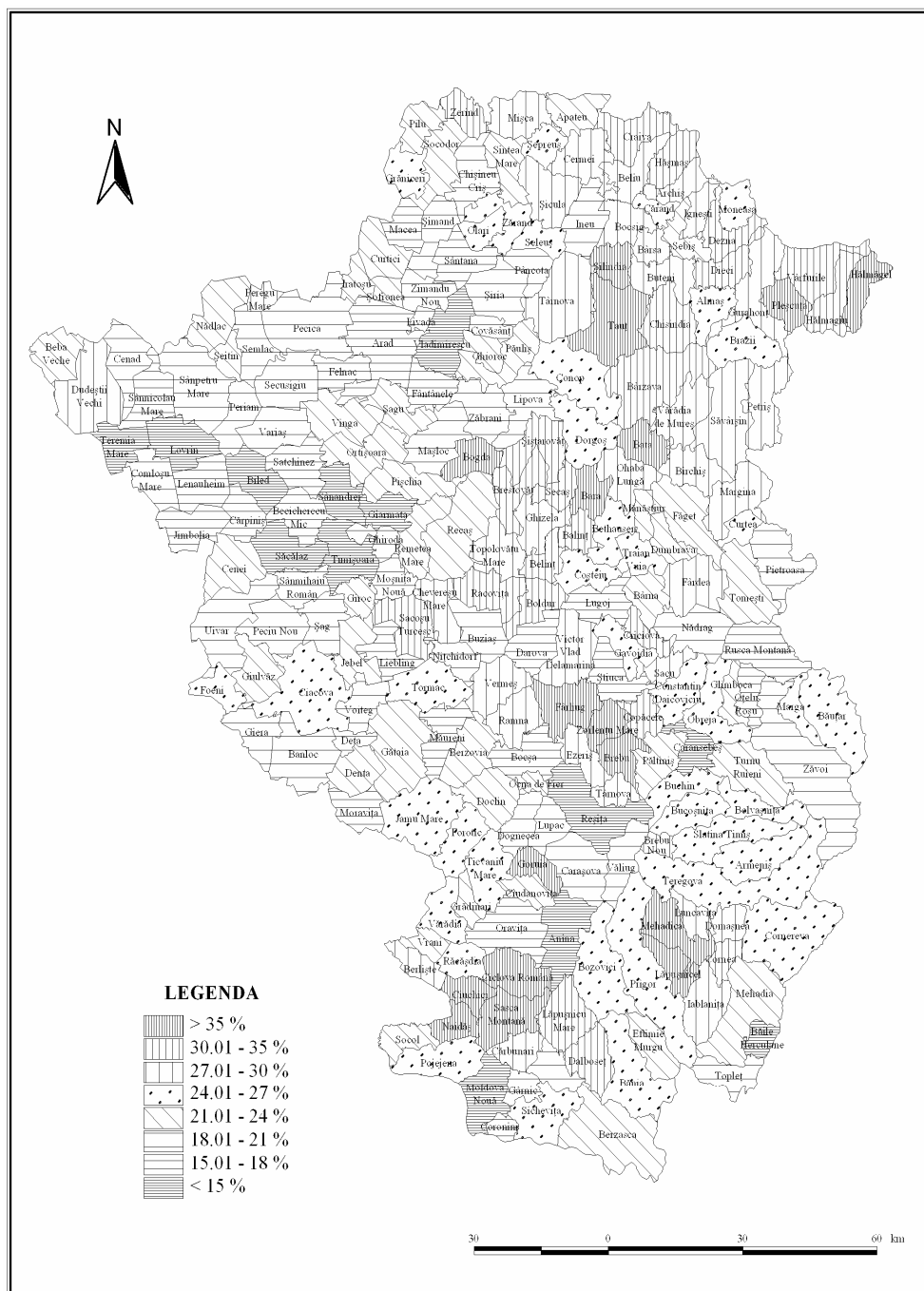

Fig. 18. Ponderea populației vârstnice (peste 60 de ani) în 2002

buie la formarea unei individualități aparte a unor regiuni istorice. Din acest punct de vedere, spațiul transilvan, văzut în sensul cel mai larg, se diferențiază de cel extracarpatic prin adevăratul amalgam etnic și confesional pe care-l deține și prin care se individualizează la nivelul structurilor populației.

Banatul are o structură a populației diversă, net dominată de români, care reprezintă peste 80% din totalul populației.

Maghiarii reprezintă principala minoritate națională din România, ei fiind caracteristici Crișanei și Ardealului, unde, pe alocuri, formează grupuri compacte. Ei nu sunt specifici spațiului bănățean, unde apar doar sub formă de insule diseminate în masa populației românești. Se observă că proporția maghiarilor, în partea de vest a țării, scade de la nord spre sud: 35% în județul Satu Mare, 28,4% în județul Bihor, 12,5% în județul Arad, 9% în județul Timiș, 2,1% în Caraș-Severin și 0,1% în Mehedinți și Gorj.

Se remarcă faptul că maghiarii sunt predominanți în anumite localități din județul Arad: Adea, Iermata Neagră, Satu Nou, Satu Mic, Zerind, Zerindu Mic; au deținut majoritatea la Vânători și Țipari, și prezintă comunități importante (peste 10%) în Chișineu-Criș, Ineu, Pâncota, Cermei, Luguzău, Șilindia, Vărșand. Spre sud, ei sunt de asemenea majoritari într-o serie de localități, de la nord și nord-vest de Arad: Sânpaul, Peregu Mic, Variașu Mare, Variașu Mic, Zimandu Nou, Zimandcuz, Iratoșu, Dorobanți, dar și la sud de Mureș, la Mailat, Cherestur, Pordeanu; au fost predominanți chiar și în Arad, la începutul secolului, și în sate precum Olari, Șimand, Ghioroc, Pecica, Sederhat, Turnu. Comunități importante de maghiari locuiesc la Șofronea, Andrei Șaguna, și la sud de Mureș, la Vinga, Fântânele, Sânpetru German, Colonia Bulgară și Cenad. Din acest punct de vedere, această arie prezintă asemănări cu Crișana. La sud de Mureș, cu excepțiile indicate mai sus, maghiarii formează doar insule etnice, în localități izolate. Ei dețin majoritatea absolută doar în satele Dumbrăvița, Otelec, Sânmartinu Maghiar, Otvești, Tormac, Cruceni, Bodo, Țipari și Dumbrava, toate în județul Timiș, și care se încadrează în categoria așezărilor rurale mici și mijlocii. În județul Caraș-Severin, singura localitate care deține o proporție de peste 10% maghiari este satul Fizeș. În perioada antebelică și interbelică, au mai fost majoritari la Răuți, Iosif, Săcenii, Bunea Mică, Ciacova, Moșnița Nouă și Nevrincea. În mediul urban prezintă comunități importante doar în orașele mici și mijlocii, Deta, Sânnicolau Mare, Jimbolia, Lugoj, Anina, fără să depășească 20% în nici unul din cazuri, în vreme ce la Timișoara sunt sub 10% iar la Reșița în jur de 5%. Comunități mai reprezentative apar izolat, la Urseni, Gătaia, Dragșina, Recaș, Giera, Cenei, Checea, Bazoș, Mănăștur (R. Crețan, 1999).

Maghiarii de la sud de Mureș au apărut pe acest teritoriu cu mult timp după cei din Crișana sau Transilvania, abia după 1790. Cea mai veche colonie maghiară este Sânmartinu Maghiar, fondată în 1806, noi contingente fiind așezate în perioada 1869-1880 (R. Crețan, 1999). Celelalte localități maghiare au fost populate în decursul secolului XIX, în majoritate cu populație venită la lucru pe marile proprietăți funciare. Ei nu au fost niciodată reprezentativi pentru o anumită arie bănățeană, în cel mai bun caz situându-se pe poziția a doua, după români, germani sau sârbi.

Germanii au fost multă vreme principala minoritate națională din Banat. Colonizarea Banatului cu germani șvabi s-a realizat îndeosebi în decursul secolului XVIII, în acest sens F. Kräuter (1929) distingând trei perioade: prima după 1722, a doua după războiul austro-turc de șapte ani, și respectiv cea de-a treia în timpul domniei lui Iosif al II-lea. Politica iozefină a avut un rol activ în Banat, scopurile precise fiind următoarele:

- umplerea regiunilor slab populate, dar bogate, salubre și uscate din câmpie;
- regiunile excepțional de bogate populate de autohtoni au fost și ele colonizate;
- coloniștii trebuiau să fie, în primul rând, germani și catolici, în al doilea rând negermani dar tot catolici, și doar în cazuri speciale de alte religii sau schismatici (R. Crețan, 1999).

Șvabii bănățeni au prezentat o certă unitate teritorială, deosebindu-se de germanii din Transilvania (sași), precum și de șvabii din nordul Crișanei (zona Carei – Ardud), cu care nu au avut decât legături accidentale.

La recensământul din 1992, doar trei localități mai prezentau majoritate absolută germană: Tirol, Brebu Nou și Gârâna, în județul Caraș-Severin. Numărul localităților care au fost preponderent germane în perioada antebelică și interbelică este atât de mare, încât face imposibilă o prezentare, altfel decât cartografică. Trebuie totuși spus că în partea de sud a Banatului, Orșova a fost singura localitate majoritar germană pe Dunăre, iar orașele Oravița și Anina, centre relativ izolate. În jurul Reșiței, satele germane au fost numeroase, inclusiv Reșița Montană fiind populată cu germani. Cele mai multe sate germane sunt consemnate în apropierea Timișoarei, între care Lovrin, Biled, Giarmata, Uivar, Gottlob, Sânnicolau German, Lenauheim, Cărpiniș, Șag, Ieccea Mare etc. ; chiar Jimbolia și Deta au fost așezări nemțești, și în apropierea lor, Voiteg, Jamu Mare, Stamora Germană, Ciacova și altele. Deosebit de interesantă este colonizarea germanilor și în spațiul banato-crișan, inclusiv la nord de limita convențională a Mureșului. La sud de Mureș, numeroase sate mari și foarte mari erau populate în majoritate de germani, între care Aradu Nou, Sânnicolau Mic

(actuale cartiere ale municipiului Arad), Periam, Variaș, Orțișoara, Sânpetru German, Frumușeni, Șagu, iar spre dealurile Lipovei: Mașloc, Neudorf, Bogda etc. și, bineînțeles, orașul Lipova. La nord de Mureș, germanii au fost prezenți în majoritate absolută la Sânmartin, Sântana, Păulișu Nou, Pănadu Nou (Horia), Vladimirescu, Șofronea, iar dacă luăm în considerare proporția importantă de populație germană de la Semlac, se poate afirma că această câmpie a Aradului a fost bine populată cu germani, care au lăsat în acest spațiu o mentalitate specific germanică, și care în prezent are implicații în individualizarea Banatului ca spațiu geografic de sine stătător.

În ultimii ani a avut loc un adevărat exod al populației germane înapoi, spre locurile de origine, astfel încât este posibil ca în curând germanii să mai fie prezenți doar în amintirea bănațenilor, mai ales că cei rămași fac parte din grupa de vârstă +60 ani. La recensământul din 1992, proporția lor era de peste 3% în județele Timiș și Caraș-Severin, de unde scădea la sub 2% în toate direcțiile: 1,9% în Arad, abia 0,2% în Bihor; 0,7% în Hunedoara, 0,8% în Alba; 0,1% în Mehedinți, sub 0,1% în alte județe din Oltenia. În unele din localitățile amintite mai sus mai trăiesc câteva familii de germani; în satele mici, proporția lor poate fi importantă, dar de obicei se menține la 5–10%, depășind ușor aceste valori la Nădrag, Doclin, Dognecea etc. În mediul urban, sunt în jur de 10% germani la Anina, Jimbolia și Sânnicolau Mare, iar la Timișoara, doar 4% (R. Crețan, 1999).

Sârbii sunt concentrați în județele Timiș și Caraș-Severin, unde depășesc 2%, și mai sunt prezenți în județele Arad și Mehedinți (0,4%) la nivelul întregii țări. Reprezintă o populație tipic bănațeană, totodată cea mai veche minoritate națională de aici. Este totuși important să se precizeze că, spre deosebire de slavii de sud, care au ajuns în Banat în timpul marilor migrații și au fost asimilați de populația băștinașă, sârbii din Banat provin de la sud de Dunăre, venind în mai multe valuri succesive în secolele XIV–XVI, precum și ulterior, determinați de înaintarea spre nord a turcilor.

La recensământul din 1992, doar zece sate dețineau majoritate sârbească, între care șase pe malul Dunării, în sectorul de defileu: Șvinița, Belobreșca, Divici, Radimna, Socol și Câmpia. La ele se adaugă Sânmartinu Sârbesc, Petrovaselo, Stanciova și Cralovăț, ultimele trei populate cu așa-numiții sârbi “șocați”, de religie catolică; în documente mai vechi sunt numiți „muntenegreni”, dar se crede că ei provin din Muntenegrul macedonean și nu din cel sârbesc. Un număr important de sate a deținut în trecut majoritate sârbească, între care, în Clisura Dunării, la Cazane: Liubcova, Moldova Veche, Pojejena de Sus, Măcești etc., în județul Timiș: Cenei, Beregsău Mic, Diniaș, Rudna, Ivanda, Soca, Sângeorge, Lescovița, iar spre Mureș: Satu Mare, Sânpetru Mare, Gelu. Importante comunități sârbești se

găsesc în prezent și la Felnac, Variaș, Saravale, Cenad, în orașul Moldova Nouă, sau în sate precum Foeni, Giera, Dejan (R. Crețan, 1999). La nord de Mureș, comunități sârbești, mai puțin importante totuși, există la Arad (îndeosebi în cartierul Gai), Turnu și Nădlac. La Timișoara sunt cei mai mulți sârbi, din punct de vedere numeric, aproape 8000, dar ei reprezintă doar o mică parte din populația orașului.

Slovacii sunt specifici Crișanei, unde s-au așezat în ariile montane din împrejurimile Suplacului de Barcău, creând așa-numitele “hute”. La recensământul din 1992, anumite sate din aria respectivă aveau 99 - 100% slovaci: Huta Voivozi, Socet, Șinteu etc. De aici veneau deseori în Banat pentru a practica agricultura. O altă arie de prezență compactă slovacă era în câmpie, în apropierea orașului Bekescsaba, care era principalul lor centru. În urma stabilirii graniței de vest a României, o parte a acestor slovaci au rămas pe teritoriul românesc – cei din Câmpia Nădlacului. Ei au fost aduși în aceste locuri de nobilii maghiari, la începutul secolului XVIII, și s-au răsfirat și spre est, de-a lungul Mureșului și în Câmpia Aradului.

Singurele localități cu pondere majoritară slovacă sunt orașul Nădlac, principalul centru slovac de pe teritoriul României, iar la sud de Mureș, satul Butin, în Câmpia Gătaiei, din categoria satelor mici. O altă localitate cu numeroși slovaci, preponderenți în perioada interbelică, este Vucova, din estul Câmpiei Timișului. În prezent, comunități slovacăști semnificative se găsesc la Peregu Mare, Mănăstur, Sinte Mică și Țipari, toate în județul Arad, respectiv la Brestovăț, în județul Timiș (R. Crețan, 1999).

Se constată că majoritatea slovacilor din România sunt concentrați în județele Arad (1,4% din populația totală), Bihor (1,2%) și Sălaj (0,6%), în vreme ce la sud de Mureș prezența lor este insulară, în așezări mici și foarte mici (Timiș 0,3%, Caraș-Severin 0,1%). Prezența lor în restul țării este accidentală.

Bulgarii provin din Oltenia, unde au ajuns după răscoala de la Chiproveț (1688). După Pacea de la Pozarevac (1718), ei pleacă în Banat. După locul de origine, sunt chiprovniceni sau pavlicheni (pauliceni), aceștia din urmă venind de lângă Nicopole, din zona Șistov. Din punct de vedere confesional, sunt romano-catolici, iar cele două categorii amintite se deosebesc prin diferite trăsături culturale, sociale, economice.

În 1992, erau prezenți în județele Timiș (0,9%) și Arad (0,2%), în mod aproape exclusiv la sud de Mureș. Singurele localități care prezentau majorități bulgărești sunt Dudeștii Vechi, în Câmpia Arancăi, și Breștea, lângă Deta. În trecut, ei au deținut majoritatea și în Colonia Bulgară, lângă Dudeștii Vechi, și Vinga. Din Vinga, mulți au emigrat în mediul urban, la

Timișoara și Arad. Cel mai important centru al pavlichenilor este Dudeștii Vechi, iar al chiprovnicenilor – Vinga.

Cehii sunt de asemenea prezenți pe teritoriul țării noastre aproape exclusiv în Banat. Satele cehești sunt concentrate în Munții Almăjului și ai Locvei: Sfânta Elena, Gârnic, Ravensca, Șumița, Bigăr, Eibenthal și Baia Nouă. Ei au fost majoritari și în Ogradena Nouă, de unde s-au deplasat la Orșova, după construirea barajului de la Porțile de Fier și inundarea satului. Comunități importante se întâlnesc și la Zlatița, iar în câmpie, la Peregu Mare și Clopodia, în aceste sate numărul lor fiind în prezent mic (R. Crețan, 1999).

Coloniile cehești au fost înființate în perioada 1823-1856, scopul colonizării fiind legat de exploatarea de lemn și cele miniere din această arie. În literatura geografică se arată că nivelul de trai al coloniștilor era foarte scăzut, din pricina renunțării la serviciile cehilor după ce aceștia erau angajați timp de 5-6 ani. Ocupațiile de bază ale cehilor sunt cele relaționate cu minierul, prelucrarea lemnului și metalurgia.

Carașovenii și croații sunt etnii specific bănațene. O parte a carașovenilor s-au declarat croați la recensământul din 1992, după apariția teoriei originii croate a carașovenilor (R. Crețan, 1999). Ei locuiesc în satele din bazinul Carașului: Carașova, Clocotici, Lupac, Nermed, Iabalcea, Vodnic, Rafnic. Majoritatea absolută o dețin carașovenii la Carașova și croații la Clocotici. Croați au fost semnați din secolul XIX și în satele Checea Croată și Ceneiul Croat din județul Timiș.

Capitolul 4

STRUCTURA FONDULUI FUNCJAR ȘI MODUL DE UTILIZARE A TERENURILOR ÎN BANAT

4.1. PROBLEME GENERALE

Capitolul de față vizează o analiză cât mai riguroasă a modului de utilizare și organizare a teritoriului bănățean, diversificat sub aspectul condiționărilor fizico-geografice, și, prin urmare, a modalităților de exploatare economică. Premisele fizico-geografice creionează o sumă de constrângeri, vizibile chiar și în cifrele descriptive ale modului de utilizare a terenurilor la nivelul întregii regiuni: de exemplu, ponderea suprafețelor împădurite este mult mai ridicată în județul Caraș-Severin, unde predomină relieful montan, însă foarte redusă în județul Timiș, situat în cea mai mare parte în câmpie.

Tabelul 2.

Modul de utilizare a terenurilor în Banat

Teritoriu	Total		Arad		Timiș		Caraș-Severin	
	ha	%	ha	%	ha	%	ha	%
Agricol	1573512	64,2	471463	64,6	702355	80,8	399694	46,9
din care:arabil	976916	62,1	321032	68,1	528651	75,3	127233	31,8
- pășuni	429336	27,3	116081	24,6	130394	18,6	182861	45,8
- fânețe	129444	8,2	24186	5,1	29280	4,2	75978	19,0
- vii	10089	0,6	4155	0,9	4714	0,7	1220	0,3
- livezi	27727	1,8	6009	1,3	9316	1,3	12402	3,1
Păduri	709122	28,9	210999	28,9	109018	12,5	389105	45,7
Alte terenuri	169143	6,9	47674	6,5	58292	6,7	63177	7,4
Total	2451777	100	730136	100	869655	100	851976	100

În privința terenurilor arabile, de pildă, lucrurile stau exact pe dos (tabelul 2); nu este însă scopul acestei lucrări acela de a oferi o mostră de

determinism geografic, ci de a cerceta mijloacele prin care teritoriul studiat este valorificat, iar dacă această valorificare nu este optimală, care ar putea fi posibilitățile actuale de optimizare. Fără îndoială, pentru un spațiu atât de extins, această abordare nu poate fi una detaliată, comprehensivă, ci una sintetică.

4.2. METODOLOGIE

Există numeroase căi de analizare a modurilor de utilizare a terenurilor. S-a căutat metoda cea mai simplă, care poate întruni un acord mai general: studiul activităților economice primare, care au la bază valorificarea resurselor de natură extensivă ale spațiului, și care pleacă de la însăși diferențierea spațiilor primare de producție: spațiul forestier, spațiul pastoral, spațiul agricol propriu-zis. O astfel de clasificare coincide și din punct de vedere istoric: omul preistoric a învățat mai întâi să valorifice resursele pădurilor: codrul i-a fost adăpost și i-a oferit hrană. O dată cu domesticirea primelor animale, ia naștere un nou spațiu, cel pastoral, și o nouă ipostază umană, aceea a crescătorului de animale, dar în continuare nomad sau seminomad. În fine, neoliticul aduce cu sine nașterea omului agricultor, cultivator de plante, și totodată sedentar. Terenurile agricole câștigă mereu teren în fața celorlalte categorii de terenuri, prin defrișare și deștelenire: revoluția agricolă schimbă prima față teritoriului, a „pământului”, și consacră *Homo sapiens* ca specie dominantă pe Terra.

Există însă și o etajare altitudinală a acestor spații: cel forestier ocupă cu precădere versanții munților, spațiul pastoral coincide cu platourile alpine și cu suprafețele de netezire de la altitudini intermediare, ajungând uneori până în aria colinară și de câmpie; spațiul agricol se impune cu precădere în câmpie și în zona de dealuri a Banatului. Desigur, cele trei categorii de spații se interferează mereu, la toate nivelele altitudinale: pădurile ocupă, chiar pe suprafețe extinse, luncile joase ale unor râuri (Mureșul, Crișul Alb, Timișul, Bega, Bârzava) pe anumite porțiuni, pășunile și fânețele urcă pe versanți în apropierea localităților, în depresiuni și în culoare, terenuri arabile se învecinează cu pădurea în Dealurile Lipovei sau ale Pogănișului. De aici și impresia de *puzzle* pe care o poate lăsa orice fotografie aeriană sau imagine satelitară asupra spațiului bănățean: omogenitatea condițiilor de relief nu se traduce în mod obligatoriu prin uniformitatea utilizării terenurilor.

4.3. SPAȚIUL FORESTIER

4.3.1. Localizarea pădurilor în Banat

În trecut, pădurile acopereau probabil o suprafață mult mai mare decât în prezent; putem aprecia că aproximativ 80% din teritoriul studiat era acoperit de păduri virgine sau quasivirgine. Principalele câștiguri de noi teritorii arabile și de pășunat s-au făcut mereu în dauna pădurilor; în limba română, există peste douăzeci de nume proprii sau apelative însemnând despădurire (I. Conea, 1984). „Se spune că prin anii 80 î.e.n., o armată romană privind de pe malul drept al Dunării peste Dacia s-a înspăimântat de întunecimea codrilor de acolo ... Dar de câți mari și vestiți codri nu ne vorbesc documentele și nu ne vorbește tradiția poporului? Nu le mai înșirăm numele, dar cine nu știe că ei umpleau țara?” (*op. cit.*, p. 15).

În cele trei județe ale Banatului, pădurile dețineau, conform datelor obținute de la Oficiile Județene de Cadastru și Organizarea Teritoriului în 2002, 28,9% din totalul terenurilor, ceea ce înseamnă puțin peste media pe țară, care este de aproximativ 27%. În această categorie se includ două categorii de terenuri: fondul forestier (pădurile propriu-zise) și vegetația forestieră. Aceasta din urmă include plantațiile forestiere pentru protecția terenurilor agricole, terenurile cu arbori destinate protecției pășunilor, a cursurilor de apă și drumurilor, plantațiile forestiere de pe terenurile degradate, neincluse în amenajamente silvice, vegetația forestieră de pe pășunile împădurite, parcurile din intravilan, jnepenișurile din etajul sub-alpin.

Pe fig. 19, se poate remarca cu ușurință că teritoriile colinare și montane situate în jumătatea estică a Banatului concentrează cea mai mare parte a suprafețelor împădurite, ponderea acestora depășind, în unele comune, 75% din totalul suprafeței comunei. Este vorba de localitățile Moneasa (83,9%) din Munții Codru-Moma, Conop (80,2%) din Munții Zărandului, Nădrag (92,8%) și Rusca Montană (87,3%) din Munții Poiana Rusă, Topleț (81,7%) și Băile Herculane (88,3%) de pe valea Cernei și culmile montane învecinate, Cărbunari (87,1%) din Munții Locvei, Anina (83,2%) și Văliug (86,7%) din Munții Aninei și Semenicului. Ca un paradox, merită semnalat că cea mai mare pondere a pădurilor se înregistrează într-o comună (Nădrag), din județul cu cea mai redusă pondere a acestora (Timiș)!

Pe altitudine, pădurile acoperă un ecart de peste 1500 m, de la cca. 50 m în Defileul Dunării, până la cca. 1750 m în Munții Țarcu.

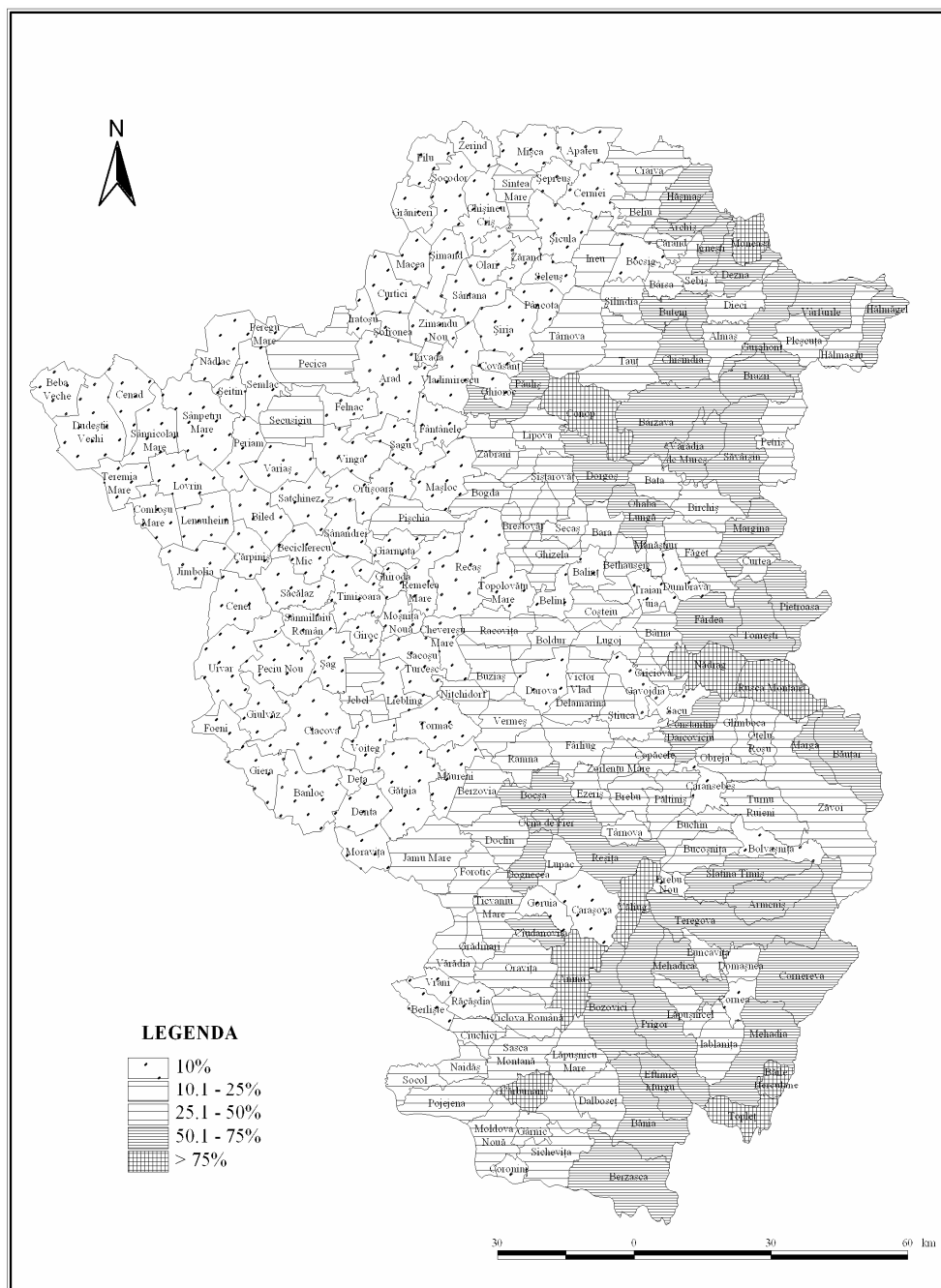

Fig. 19. Ponderea pădurilor din totalul terenurilor

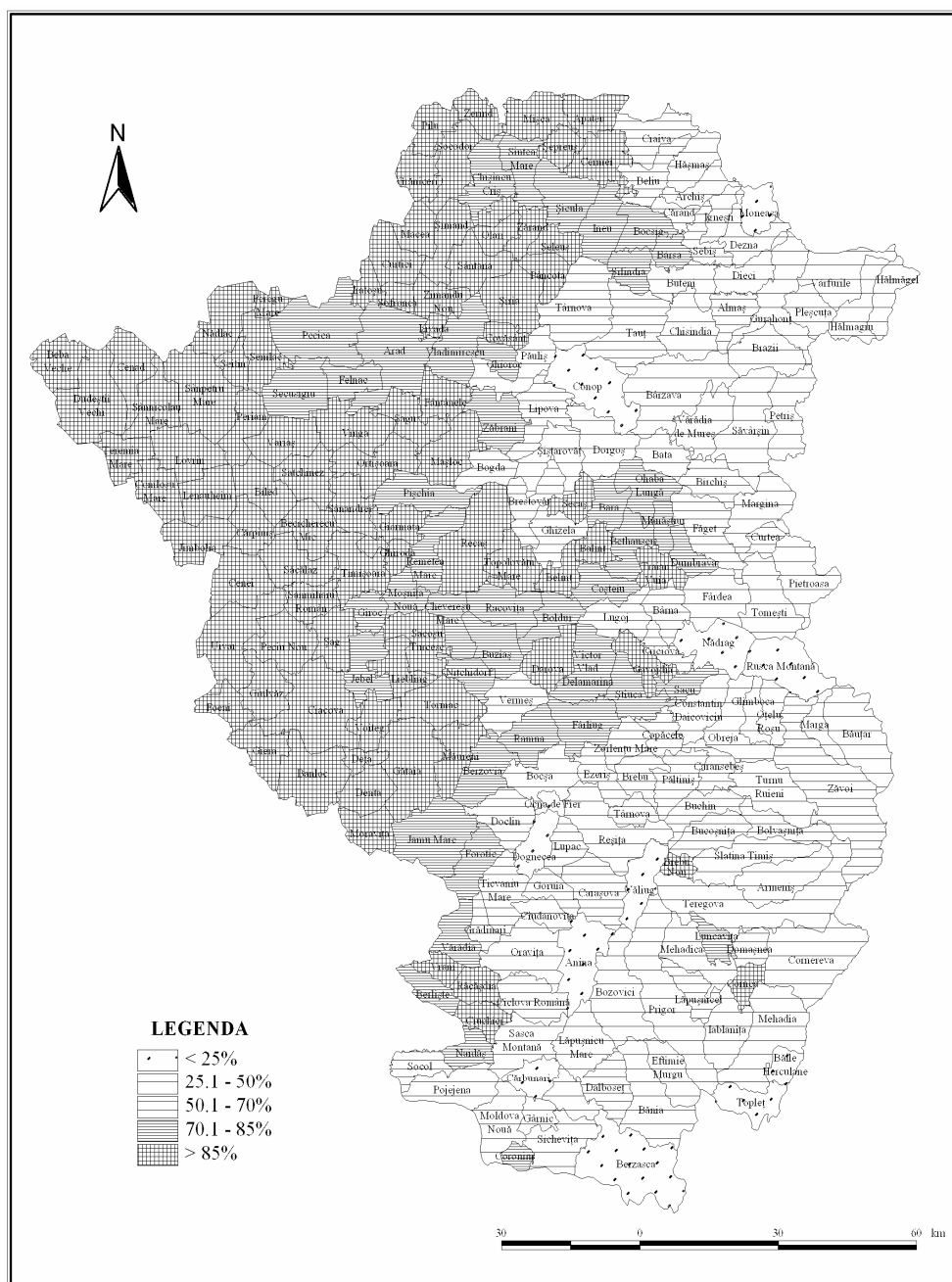

Fig. 20. Ponderea terenurilor agricole din totalul terenurilor

Totuși, extensiunea maximă a pădurilor se înregistrează între 300 și 1600 m, cu un maxim în cazul munților de altitudine joasă și mijlocie (Codru Moma, Zărand, Găina, Poiana Ruscă, Semenicului, Aninei, Almăjului, Cernei), care nu ating altitudinea necesară pentru a deține un etaj subalpin, cu toate că, în unele cazuri, acesta este semnalat chiar pe platourile de maximă altitudine ale acestora (Semenic-Piatra Goznei, Găina, Arjana, Padeș). Există însă semne de întrebare asupra veridicității prezenței acestuia la altitudini atât de joase, a măsurii în care omul și acțiunea antropică a determinat acest fapt.

Aproximativ 56500 ha de pădure se află sub formă de pâlcuri discontinui în Câmpia de Vest a României, partea aparținând administrativ județelor Arad, Timiș și (în foarte mică măsură) Caraș-Severin. Majoritatea localităților din câmpie dețin suprafețe restrânse de pădure, în mod obișnuit sub 10% și chiar sub 5% din teritoriul lor, ajungându-se chiar la 0 (comunele Peregu Mare și Livada din Câmpia Aradului), sau suprafețe de 1 ha în cazul comunelor Lenauheim, Variaș și Săcălaz din județul Timiș. Se constată o pondere ușor mai ridicată a pădurilor în câmpia înaltă, în vreme ce minimele se înregistrează în câmpia joasă, și cu precădere în Câmpia Arancăi și a Jimboliei (sub 1%).

Tabelul 3.

Distribuția suprafețelor împădurite din Banat, pe unități fizico-geografice

Unitatea de relief	Suprafața împădurită (ha)
Munții Codru-Moma, Găina și Piemontul Codrului	60000
Depresiunea Zărandului și Dealul Mocrea	4000
Munții Zărandului, Metaliferi și Dealurile Cigherului	108000
Dealurile Lipovei și Culoarul Mureșului	55000
Munții Poiana Ruscă și Dealurile Surducului	90000
Munții Țarcu, Godeanu, Cernei și Mehedinți	80000
Munții Semenicului, Aninei și Dealurile Oraviței	120000
Munții Locvei, Almăjului și Defileul Dunării	85000
Depresiunea Carașului	2600
Munții Dognecei și Dealurile Doclinului	30000
Dealurile Pogănișului (Sacoș-Zăgujeni)	18000
Câmpia de Vest a României	56500
Total	709100

4.3.2. Principalele specii lemnoase și asociații vegetale din pădurile bănățene

Sub aspectul regionării fitogeografice, teritoriul studiat se încadrează (*Geografia României*, I, p. 396) în două regiuni: central-europeană și macaronezo-mediteraneană. Din regiunea central-europeană, provincia est-carpatică, subprovincia Munților Apuseni, fac parte masivele Codru Moma, Metaliferi și depresiunile intramontane de pe Crișul Alb (Gurahonț, Hălmagiu), iar în subprovincia Carpaților Meridionali, se încadrează Munții Țarcu și Godeanu.

Regiunea macaronezo-mediteraneană se subîmparte în mai multe provincii, toate fiind relevante pentru teritoriul studiat: provincia dacică, cu subprovincia banato-getică, care include și Munții Poiana Ruscă, Munții Banatului, Munții Cernei și Mehedinți; provincia daco-ilirică, cu districtele Dealurile Banatului și Culoarul Mureșului, Munții Zărandului, și Dealurile Crișanei (Piemontul Codrului); provincia panono-ilirică, care include spațiul de câmpie.

Din punct de vedere al zonalității latitudinale a vegetației, teritoriul studiat se include în: zona silvostepii, cu o subzonă a pâlcurilor de pădure de stejari mezofili (în principal *Quercus robur*) în câmpia joasă de la nord de Mureș, și o subzonă a pâlcurilor de pădure de stejari submezofili-termofili (cu *Quercus pubescens*) în câmpia joasă din Banatul propriu-zis; respectiv zona nemorală, subzona pădurilor de stejar submezofili-termofili (îndeosebi *Quercus cerris* și *Quercus frainetto*), în câmpia înaltă și dealurile joase din arealul pericarpatic. Vegetația zonală pe altitudine este reprezentată prin următoarele unități și subunități: etajul nemoral (al pădurilor de foioase), cu subetajul pădurilor de gorun, subetajul pădurilor de fag și subetajul pădurilor de amestec (fag cu rășinoase); etajul boreal (al pădurilor de molid și alte specii de rășinoase); etajele subalpin și alpin, care nu includ specii de arbori decât în mod izolat.

Datorită transformărilor pe care factorii antro- și zoogeni le-au indus în alcătuirea vegetației, actuala etajare apare ca o expresie fizionomică a cărei semnificații nu mai concordă de fiecare dată cu considerentele ecologice și cenotaxonomice. Ca urmare, a avut loc o modificare a limitelor naturale ale zonei forestiere, care a favorizat extinderea considerabilă a grupărilor ierboase, fapt care duce la îngreunarea stabilirii limitelor etajelor de vegetație (N. Boșcaiu, 1971).

Un exemplu în acest sens îl reprezintă extinderea altitudinală neobișnuit de largă a fagului (*Fagus sylvatica*): de la 52 m în Defileul Dunării, unde vegetează la altitudinea cea mai coborâtă din țară, până la altitudini de

peste 1400 m, formând limita superioară a pădurii spre golul Semenicului și în partea sudică a Munților Țarcu și Godeanu. Un alt exemplu este bradul (*Abies alba*), care, sub formă de brădete pure sau în amestec cu alte foioase, coboară la altitudini surprinzătoare față de condițiile climatice generale ale regiunii. Astfel, se citează brădete în amestec cu foioase la est de Oravița, la 375 m altitudine, precum și brădete pure pe valea Marilei și pe platoul Brădet lângă Anina (T. Jurjica, 1981).

Datorită defrișărilor străvechi prin care populația pastorală autohtonă s-a străduit să mărească mereu aria terenurilor pășunabile, împingând cât mai în jos limita naturală a molidișurilor, actuala extindere din Munții Țarcu-Godeanu a acestor cenoze forestiere nu mai coincide arealului lor climatic. La aceasta se adaugă și amploarea exploatărilor industriale inaugurate de la sfârșitul secolului al XIX-lea, care, din sens opus, a îngustat considerabil etajul molidișurilor, ajungând uneori să îl suprime definitiv.

Pe lângă efectele acestor defrișări antropogene, condițiile climatice au restrâns încă de la sfârșitul perioadei atlantice arealul potențial al molidișurilor, care au fost înlocuite în întregime pe versanții sudici ai acestor munți de făgete, care au înaintat până la limita pășunilor subalpine. Acest fapt se datorează (N. Boșcaiu, 1971) efectelor competiției cenotice, făgetele fiind favorizate în expansiunea lor de umezeala fronturilor ilirice.

Pădurile de foioase, din etajul nemoral, acoperă vaste suprafețe în toate masivele montane ale Banatului. În partea superioară, făgetele intră în amestec cu speciile de rășinoase (molid, brad), în vreme ce în partea inferioară a etajului, gorunetele lasă locul pădurilor termofile de cer și gârniță.

Cu toate că extinderea inițială a fost considerabil modificată de intervenția factorului uman, făgetele reprezintă și azi cel mai important component al etajului nemoral. Înalta productivitate a biomasei și amplitudinea ecologică relativ largă în privința substratului edafic conferă făgetelor o capacitate de edificare cenotică pe care nu o poate avea decât cea mai adaptată dintre toate seriile climatogene actuale. Făgetele pure sau aproape pure, uneori cu diseminații de brad sau de molid, se încadrează în *As. Fagetum carpaticum* Klika 1927 (*Symphyto-Fagetum* Vida 1959). Se extinde pe aproape toate expozițiile, pe versanți moderat înclinați, pe solurile eutrofe și rendzinele levigate din Munții Țarcu, Godeanu și Cernei. Insular, aceste fitocenoze ocupă suprafețe restrânse, în locuri umede, pe fundul văilor, în Munții Codru Moma, la altitudini de peste 500 m, în Munții Zărandului doar pe vârfurile Highiș și Drocea, iar în Munții Almăjului și Poiana Ruscă se întâlnește frecvent la altitudini ridicate.

O răspândire deosebită o au pădurile de amestec de fag cu carpen, incluse în As. *Carpino-Fagetum* Paucă 1941. În Munții Codru Moma, aceste fitocenoză sunt larg răspândite între 400 și 1000 m altitudine, pe versanții mai umbriți, atât pe substrat calcaros, cât și silicios. Speciile lemnoase edificatoare sunt *Fagus sylvatica* și *Carpinus betulus*, care se află în raporturi stabile de codominanță, la care se adaugă în mod obișnuit gorunul (*Quercus petraea*) și sporadic paltinul (*Acer pseudoplatanus*), arțarul (*Acer campestre*), frasinul (*Fraxinus excelsior*) și mesteacănul (*Betula pendula*). În Țara Zărandului, aceste păduri formează adevărate inversiuni de vegetație pe fundul văilor răcoroase și umede și în partea inferioară a versanților umbriți (P. Tudoran, 1983).

Pentru subetajul gorunului, asociația vegetală cea mai reprezentativă este *Cytiso-Quercetum petraeae* Paucă 1941. Specia dominantă a asociației este *Quercus petraea*, alături de *Cytisus nigricans*; sporadic, în stațiunile mai umede, se întâlnește și fagul (*Fagus sylvatica*). Această asociație reprezintă un paraclimax în vegetația Munților Codru Moma (V. Buz, 1980), unde este deosebit de frecventă pe versanții sudici și vestici.

Pădurile de gorun și carpen sunt larg răspândite pe întreaga suprafață a Munților Zărandului, la altitudini cuprinse între 220 și 620 m. Până la 400 m, fitocenozele asociației preferă pantele umbrite, iar la peste 500 m ele preferă versanții însoriți, expuși spre sud sau sud-vest. Spre deosebire de I. Pop (1978), E. Ghișa et al. (1971) citează prezența în Munții Zărandului a asociației *Carpino-Quercetum petraeae transsilvanicum* Borza 1941, având în compoziție aceleași specii edificatoare, carpenul și gorunul. Consistența ridicată a acestui arborete împiedică dezvoltarea unui strat arbustiv distinct.

Dintre asociațiile xero-mezo-termofile, cea mai importantă este *Quercetum petraeae-cerris* Soo 1957. Goruneto-ceretele acoperă poalele munților din regiunea studiată, printr-un brâu discontinuu, sau înaintează de-a lungul văilor, ocupând în acest caz versanți cu expoziție în general sudică, la altitudini între 150 și 600 m. Alteori, se întâlnesc pe coamele dealurilor joase, pe platourile acestora sau pe versanți. În stratul arborescent, alături de gorun și cer, care sunt speciile edificatoare, se remarcă prin constanță ridicată carpenul, jugastrul, cireșul sălbatic, teiul, părul pădureț, sorbul.

Frecvente sunt și pădurile de amestec de cer și gârniță, cunoscute sub numele As. *Quercetum farnetto-cerris* Rudski 1944. Acestea ocupă, de obicei, o poziție intermediară între cerete și goruneto-cerete, de jur împrejurul masivelor montane și colinare joase, pe podurile teraselor mijlocii și superioare ale principalelor cursuri de apă, și pe versanți slab înclinați, la altitudini cuprinse în general între 150 și 360 m, în mod excepțional 400 m. Stratul arborescent este edificat de quercineele termofile *Quercus cerris* și

Quercus frainetto. În anumite condiții, asociația menționată se transformă în cerete pure, cuprinse în As. *Quercetum cerris* Georgescu 1941. Aceste fitocenoze sunt întâlnite la periferia masivelor montane joase (Munții Codru Moma, Munții Zărandului și Metaliferi, Munții Locvei, Munții Dognecei, Munții Poiana Ruscă etc.), precum și în spațiul colinar și al câmpiilor înalte, sub formă de pâlcuri, până la 350 m altitudine.

În câmpia de divagare, pădurile sunt alcătuite preponderent din specii de stejar, predominând *Quercus robur* (stejarul pedunculat) în Câmpia Mureșului și a Crișurilor, și *Quercus pubescens* în Câmpia Timișului, a Gătaiei și a Lugojului. Alături de stejar, apar specii precum frasinul (*Fraxinus excelsior*), ulmul (*Ulmus campestre*), care uneori pot da păduri de sine stătătoare – As. *Fraxino-Ulmetum*, citată de A. Ardelean (1999) în cazul pădurilor de la Adea și Socodor, în Câmpia Crișului Alb.

4.4. SPAȚIUL PASTORAL

4.4.1. Distribuția suprafețelor pășunabile în Banat

În spațiul agricol bănățean, pășunile și fânețele acoperă împreună o suprafață de aproape 559 000 ha, reprezentând 35,5% din totalul terenurilor agricole. Dintre acestea, 429336 ha (27,3%) sunt terenuri care se folosesc exclusiv la pășunat, iar 129444 ha (8,2%) sunt fânețe, care se pășunează în majoritatea lor primăvara și iarna (vezi și tab. 1). Ponderea pășunilor și fânețelor din Banat depășește media pe țară, care este în jur de 28%, fapt care confirmă atributele de spațiu pastoral identificabil în ariile montane, colinare și depresionare ale Banatului. Trebuie însă remarcat faptul că ponderea cea mai ridicată se înregistrează în județul Caraș-Severin, unde terenurile pășunabile reprezintă aproape 65% din totalul terenurilor agricole (peste 45% pășuni și 19% fânețe), ceea ce îndreptățește cercetătorul să considere acest județ ca fiind unul cu o economie agricolă preponderent de sorginte pastorală.

Înainte de intervenția omului, formațiunile ierboase nu acopereau mai mult de 15% din teritoriul studiat, fiind concentrate în două regiuni total distincte: etajul alpin și sub-alpin al munților înalți, până la limita superioară a pădurii (Țarcu și Godeanu, posibil Cernei, Semenici, Găina, Poiana Ruscă, însă doar pe vârfurile cele mai înalte), și în zona silvostepii din Câmpia de Vest, unde se prezentau sub formă de petice, insular, alături de formațiunile lemnoase.

Pășunile și fânețele sunt așadar în majoritatea lor formații ierboase secundare, fiind înțelenite în mod natural (spontan) pe teritoriile despădurite și deștelenite de om pentru a-și crea și lărgi baza furajeră necesară creșterii animalelor. Excepție fac pajiștile primare alpine propriu-zise, o parte din pajiștile stepice și unele pajiști de lunci și de sărături mai puțin supuse factorilor antropo- și zoogenici.

Vegetația pășunilor și fânețelor, fiind bogată și mai adaptabilă decât vegetația lemnoasă, înierbează spontan, cu ușurință, diversele stațiuni secundare (tăieturi de păduri, deșteleniri) din cadrul condițiilor naturale de climă, sol și vegetație lemnoasă, alcătuind numeroase și variate asociații și formații ierboase secundare. În corelație cu factorii staționali naturali, diferitele formații de pajiști spontane secundare se repartizează cu o anumită regularitate, prezentând peisaje geobotanice zonale latitudinale, cât și etajate altitudinal în sensul și în legătură cu formațiile primare, de stepă, de pădure și alpine (E. Pușcaru-Soroceanu, 1963).

Comunele cu ponderea cea mai mare a pășunilor din totalul suprafeței agricole sunt situate în cele mai diverse unități ale spațiului colinar, montan și depresionar. Astfel, se remarcă cu peste 60% pășuni din totalul suprafeței, comunele: Zăvoi (85,3%) în Munții Țarcu, Cornereva (65,8%) din Munții Godeanu și Cernei, Mehadia (73,7%) din Culoarul Timiș-Cerna, Bănia (61%) din Munții Almăjului, Văliug (71,8%) din Munții Semenicului, Ocna de Fier (68%) din Munții Dognecei, Rusca Montană (66%) din Munții Poiana Ruscă, Șiștarovăț (61,9%) din Dealurile Lipovei, Conop (92,8%) din Munții Zărandului, Petriș (71,8%) și Brazii (63,6%) din Munții Metaliferi, Pleșcuța (60,6%) din Depresiunea Gurahonț, Cărand (94,1%) din Piemontul Codrului, Bârsa (74,6%) din Depresiunea Zărandului, Târnova (79%) din Depresiunea Cigherului, și Hășmaș (62,2%) din Munții Codru-Moma. Interesant de remarcat că cea mai ridicată pondere a pășunilor, peste 90%, se înregistrează în două comune, Cărand și Conop, care au în hotarul comunei suficiente terenuri plane, una dintre ele în valea Teuzului și a Crișului Alb, iar cealaltă pe valea Conopului și cea a Mureșului. Se constată că nici o comună din județul Timiș nu depășește pragul de 60%.

Pentru fânețe se aleg terenurile depărtate, unde nu se poate organiza pășunatul din lipsă de apă (izvoare, fântâni) sau adăposturi pentru animale. În spațiul de câmpie ele corespund ariilor inundabile din luncile râurilor, în vreme ce în spațiul colinar și montan, ele sunt organizate pe versanții mai mult sau mai puțin înclinați din apropierea vetrelor de așezări.

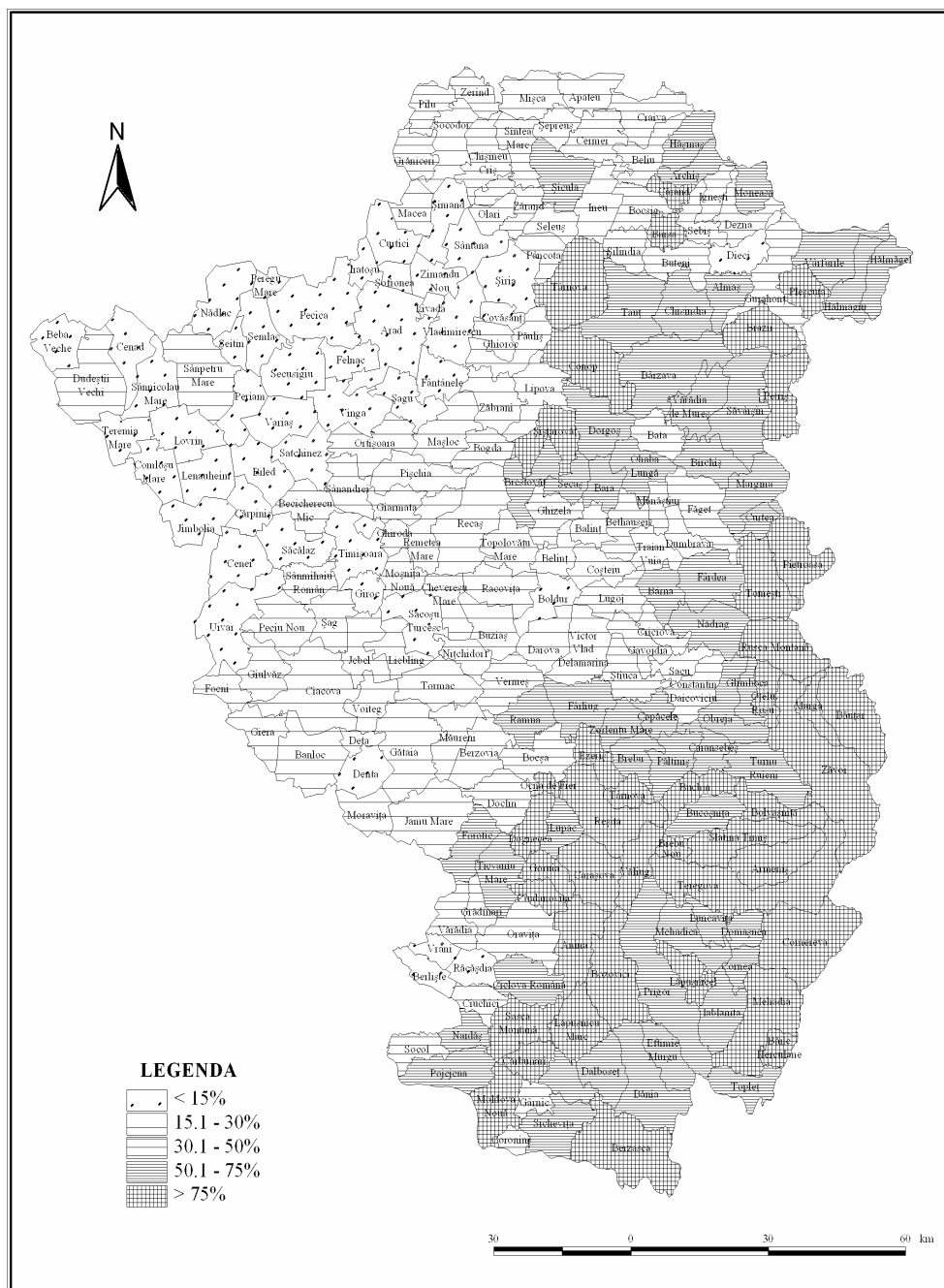

Fig. 21. Ponderea pășunilor și fânețelor din totalul agricol

Ponderi deosebite ale fânețelor din totalul suprafeței agricole, de peste 35%, se înregistrează în comunele din bazinul superior al Bistrei (Marga 63,8%, Băuțar 45,8%), valea Cernei (Băile Herculane 41,1%, Topleț 40,4%), Munții Aninei (Anina 45,8%, Carașova 36,2%), Defileul Dunării (Sichevița 35,7%), Munții Semenicului (Brebu Nou 56,1%, Slatina Timiș 45,3%, Târnova 44,6%), Munții Dognecei (38,5%), Depresiunea Domașnea-Mehadia (Lăpușnicel 37,2%, Luncavița 37,5%).

În ceea ce privește ponderea comună a celor două categorii de terenuri importante pentru spațiul pastoral (fig. 21), aceasta variază de la aproape 100% (Brebu Nou 98,8%, Ocna de Fier 98,7%, Văliug 98,3%, Rusca Montană 97,9%, Anina 97%, Zăvoi 96,7% etc.) la 0% în cazul unor comune din câmpie (Peregu Mare, în Câmpia Aradului), chiar dacă această situație este unică și destul de neobișnuită, comuna respectivă având o pondere de 100% a terenurilor arabile din totalul agricol. În general, comunele situate în spațiile montane din Munții Țarcu, Godeanu, Cernei, Aninei, Locvei, Dognecei, Poiana Ruscă au o pondere a pășunilor de peste 75% din terenurile agricole, iar în Munții Zărandului, Metaliferi, Codru Moma, Găina, Semenicului, Almăjului, Dealurile Lipovei, Doclinului, Pogănișului, Surducului – ponderi cuprinse între 50 și 75%. Cele mai reduse suprafețe se întâlnesc în Câmpia Aradului, Câmpia Torontalului, Câmpia Arancăi, și a Jimboliei, în general sub 15% din totalul suprafețelor agricole.

Cele mai extinse suprafețe pășunabile, în cifre absolute, sunt deținute de comunele Zăvoi (20570 ha), Teregova (12267 ha) și Cornereva (10912 ha) în Munții Țarcu și Godeanu, ceea ce subliniază caracterul eminent pastoral al acestor munți. Însuși numele de Țarcu își găsește explicația tocmai în abundența stânelor, de obicei aflate în apropierea izvoarelor și a pădurii. Numeroase poteci leagă stânele cu plaiurile cele mai umblate sau fac legătura între ele (Gh. Niculescu, D. Călin, 1990).

4.4.2. Principalele tipuri de pajiști din Banat

În munții înalți, climatul este umed și rece, solurile au o slabă activitate microbiologică, reacție acidă, și ca urmare sunt slab aprovizionate cu elemente nutritive. În aceste condiții, vegetația ierboasă este formată din specii relativ puține la număr, de talie joasă, care se folosesc aproape în totalitate prin pășunat.

Pajiștile de păiuș roșu (*Festuca rubra* ssp. *commutata*) ocupă suprafețe relativ restrânse în Munții Țarcu și Godeanu, fiind incluse în As. *Campanulo abietinae-Nardo-Festucetum commutatae* Boșcaiu 1971. În aceste pajiști, țapoșica (*Nardus stricta*) are un rol subdominant sau chiar

codominant. Ele sunt răspândite în etajul subalpin al masivului amintit, întâlnindu-se în perimetrele defrișate ale molidișurilor și avându-și optimul ecologic în zona rariștilor de limită și a ienuperișurilor, cu precădere pe versanții sudici și vestici. Pajiștile de păiuș roșu ocupă suprafețe mai mari pe solurile mai fertile din jurul stânelor sau pe terenurile îngrășate prin târlire. Deși condițiile ecologice care se întâlnesc în etajul molidișurilor favorizează cu precădere dezvoltarea pajiștilor de *Festuca rubra* ssp. *commutata*, pășunatul abuziv și scăderea fertilității solului au determinat transformarea acestora în pajiști de *Nardus stricta*, mult mai puțin valoroase.

Pajiștile de țapoșică (*Nardus stricta*) sunt răspândite pe suprafețe mari în etajul molidișurilor și în cel subalpin, ajungând uneori și în cel alpin. Specia dominantă, țapoșica, are o plasticitate ecologică foarte mare, fiind adaptată la condiții de temperatură și umiditate diferită. De aceea, crește pe terenuri diverse începând din etajul pădurilor de foioase, de la 300 m până la 2200 m. Pajiștile de *Nardus stricta* derivă din tipul de pajiști caracteristice etajului molidișurilor (*Festuca rubra* ssp. *commutata*) și cel al jnepenișurilor (*Festuca ovina* ssp. *sudetica*) degradate mai ales în urma folosirii neraționale. Acoperirea speciilor fără valoare furajeră ajunge pe pajiștile de țapoșică la peste 90%.

Pajiștile de părușcă (*Festuca supina*) au o largă răspândire în etajul alpin și subalpin din Munții Țarcu și Godeanu, între 1750 și 2150 m altitudine. Această extindere corespunde în linii generale cu platforma de nivelare Borăscu, înfiripându-se îndosebi pe platouri și pe coastele domoale. Ca o consecință a articulației nanoreliefului, pajiștile de părușcă apar adeseori în mozaic cu cenozele de *Juncus trifidus* și *Loiseleuria procumbens* sau alcătuiesc împreună cu acestea complexe pe fondul nardetelor. Cenozele pure de *Festuca supina* sunt destul de rare; cele mai răspândite pajiști sunt acelea în care acest edificator se găsește în codominanță cu *Agrostis rupestris*.

Pajiștile de coarnă (*Carex curvula*) sunt pajiști de origine primară răspândite în etajul alpin, la peste 2000 – 2200 m altitudine. Ele au aspectul unor cenoze alpine, care vegetează în condiții oligoterme pe cele mai înalte vârfuri ale masivelor Țarcu și Godeanu, evitând pantele abrupte.

Pajiștile din zona silvostepii sunt alcătuite preponderent din păiușuri (*Festuca sulcata*, *Festuca vallesiaca*, *Agrostis tenuis*) și peliniță (*Artemisia austriaca*). Restrânse ca areal, aceste pajiști s-au mai putut menține doar pe terenurile cu un grad foarte redus de fertilitate, deoarece desțelenirea a dus la recuperarea unor întinse suprafețe. În zona nemorală, în spațiul colinar al stejăretelor, sunt pajiști de *Cephalaria transilvanica* și gura lupului (*Scutellaria altissima*). Între pajiștile stepizate secundare formate în Dealu-

rile Lipovei și ale Surducului, se remarcă prin frecvență cele de *Agrostis tenuis*, *Festuca sulcata*, *Festuca pseudovina*. În pădurile de foioase din etajul montan apar pajiști secundare de păiuș (*Festuca rubra*), iarba vântului (*Agrostis tenuis*) și spânz (*Helleborus purpureus*). În pădurile de amestec ale fagului cu rășinoasele sunt specifice pajiștile din diverse specii de păiuș (*Festuca sp.*) cu iarba vântului (*Agrostis tenuis*). Vegetația de sărătură este caracteristică spațiului de câmpie; suprafețe mai întinse se situează în apropiere de Crișul Alb, la sud și la nord de albia acestuia. Printre speciile halofile care înțelenesc aceste pajiști de sărătură, se numără și *Festuca pseudovina*, *Artemisia austriaca*, iarba câmpului (*Agrostis alba*). În locurile mai înalte sărăturate, numite chelituri, apare o vegetație pionieră secundară, formată din asociații de *Polygonum aviculare* cu *Plantago lanceolata*, *Hordeum sp.*, *Camphorosma sp.* Pajiștile mezofile de luncă sunt dominate de iarba câmpului (*Agrostis tenuis*), pieptănarița (*Cynosurus cristatus*), coada vulpii (*Alopecurus pratensis*), firuța (*Poa pratensis*), păiușul de livadă (*Festuca pratensis*), zăzania (*Lolium perenne*), diferite specii de trifoi (*Trifolium sp.*) și lucernă sălbatică (*Medicago arabica*).

Pajiștile de iarba vântului (*Agrostis tenuis*), în codominanță cu *Festuca sulcata* și *Festuca pseudovina* sunt frecvente în spațiile colinare și munții de altitudine redusă, în etajul pădurilor de gorun și fag, până la 800 m. Vegetația este dominată de *Agrostis tenuis*, ceea ce indică o climă mai răcoroasă decât cea din câmpie. În pădurile de fag din munții cu altitudine mijlocie, îndeosebi de la nord de Mureș (Codru Moma, Găina, Metaliferi) sunt specifice pajiștile de iarba vântului (*Agrostis tenuis*) în asociere cu pieptănarița (*Cynosurus cristatus*) și multe alte specii ierboase de munte. Ele se află mai mult pe terenuri plane, de-a lungul unor văi și pe coaste slab înclinate.

În livezi, cu soluri argiloase grele, revine până la umede și moderat fertile, este caracteristică prezența păiușului de livadă (*Poa pratensis*), împreună cu diverse specii mezofile, îndeosebi în nordul regiunii, în arealele montane de altitudine medie.

În toate arealele montane, în etajul pădurilor de fag și de amestec al acestuia cu molidul, la altitudini cuprinse între aproximativ 900 și 1400 m, este prezentă asociația dintre iarba vântului (*Agrostis tenuis*) și păiuș roșu (*Festuca rubra*), care se află în raporturi stabile de codominanță. Producția pășunilor este 7500 – 8100 kg iarbă la hectar, iar gradul de folosință, de 90%.

În concluzie, în funcție de zonalitatea latitudinală și de etajarea altitudinală, precum și de o serie de factori microclimatici și pedologici specifici, în Banat sunt prezente numeroase tipuri de pajiști, având o productivitate

diversă sub raportul masei verzi la hectar, în funcție de specia sau speciile edificatoare, precum și a modului de utilizare (pășune sau fâneată) și a stadiului de degradare a acestora.

4.5. TERENURILE ARABILE

4.5.1. Ponderea terenurilor arabile în Banat

În mod contrar pășunilor și fânețelor, terenurile arabile corespund acelor arii cu o productivitate deosebită, cu soluri fertile, propice culturii plantelor. Acestea sunt caracteristice mai ales spațiilor deschise din Câmpia de Vest, unde ponderea terenurilor arabile din totalul agricol depășește frecvent 80% și în aproape toate situațiile 60%. Așa se explică ponderea ridicată a arabilului în cele două județe cu importante suprafețe de câmpie, Timiș (75,3%) și Arad (68,1%), în comparație cu județul Caraș-Severin (31,8%), unde doar câteva comune din Câmpia Carașului și Câmpia Gătaiei au ponderi însemnate ale suprafețelor arabile.

Analizând fig. 22, se poate constata că cele mai mari ponderi ale terenurilor arabile le dețin comunele din vestul și sud-vestul județului Arad, precum și din vestul și nord-vestul județului Timiș, respectiv Câmpia Aradului, Câmpia Nădlacului, jumătatea nord-vestică a Câmpiei Vingăi, Câmpia Arancăi și a Jimboliei. Acestea constituie un teritoriu compact, cu ponderi care depășesc 80% și, în anumite cazuri 90%: Semlac 98,6%, Nădlac 96,8% și Șeitin 95,2% în Câmpia Nădlacului, Zimandu Nou 95,7% și Livada 93,5% în Câmpia Aradului, Dumbrăvița 94,2% și Fântânele 91,7% în Câmpia Vingăi, Lenauheim 95,7%, Cărpiniș 95,1%, Comloșu Mare 94,3% etc. în Câmpia Jimboliei, Cenad 90,1% în Câmpia Arancăi. Maxima absolută se înregistrează în comuna Peregu Mare din Câmpia Nădlacului – 100% terenuri arabile din totalul agricol! Singura excepție în acest teritoriu este comuna Teremia Mare, cu „doar” 78,4%, datorită procentului ridicat de vii. De asemenea, din motive similare, în partea estică a Câmpiei Aradului, comunele Covăsânț, Ghioroc și Păuliș, aparținând Podgoriei, dețin mai puțin de 80% terenuri arabile.

Spre sud, în Câmpia Timișului, se disting două categorii de comune: cele care depășesc 80% și cele cu ponderi cuprinse între 60 și 80%. În prima categorie se încadrează câteva comune din Câmpia înaltă a Gătaiei, cu puțin peste 80% (Măureni 84,5%, Tormac 84,3% etc.), cele de la marginea Câmpiei joase a Timișului (Cenei 87,6%, Timișoara 87,3%, Săcălaz 86,2%, Liebling 84,3%), și, în mod excepțional, Boldur (85,3%) – în Câmpia Lugoșului.

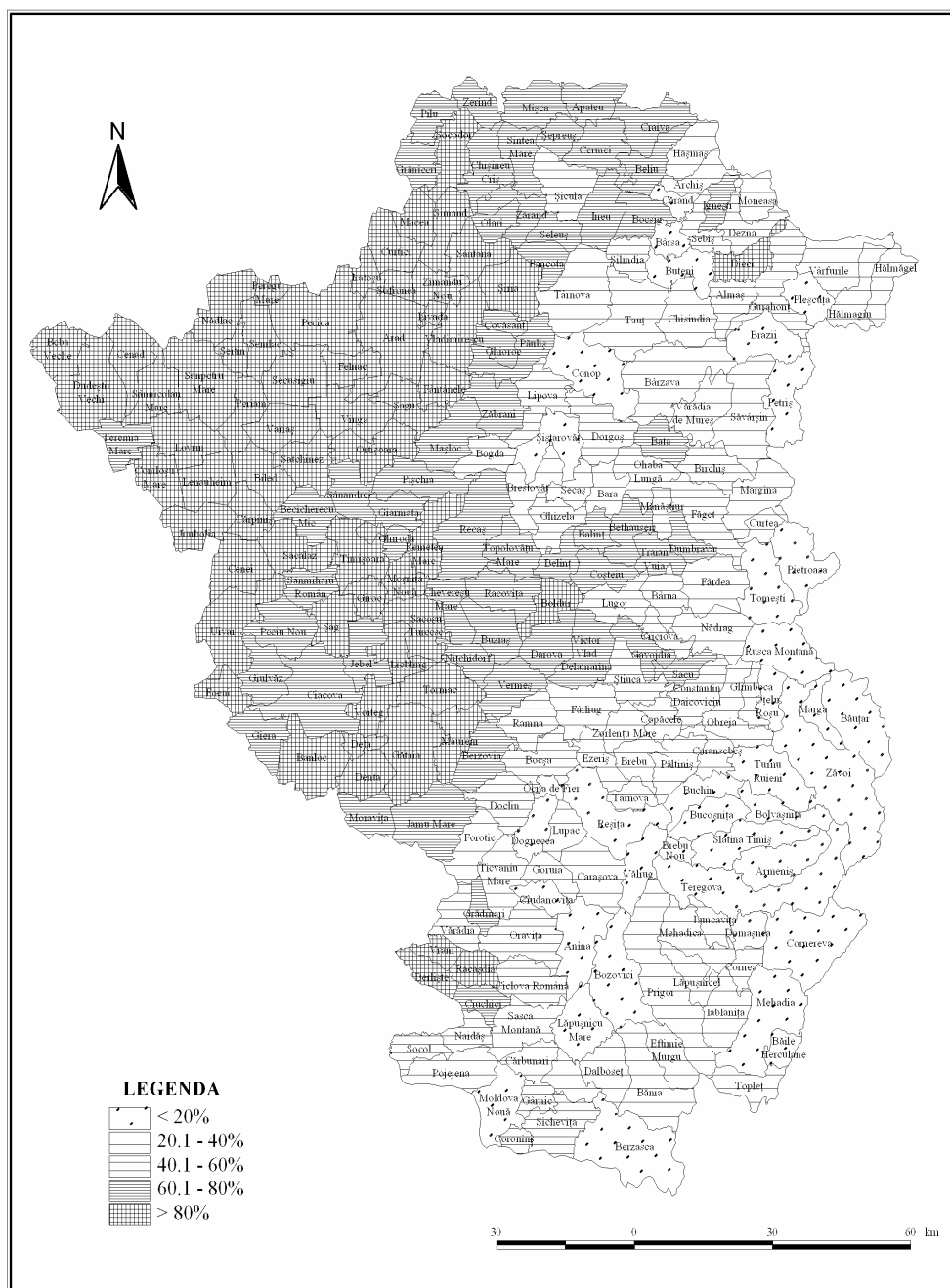

Fig. 22. Ponderea terenurilor arabile din totalul agricol

În a doua categorie se situează câteva comune din Câmpia joasă a Timișului (Ciacova, Giulvăz, Jebel, Peciu Nou etc.), Câmpia înaltă a Gătaiei (Moravița, Jamu Mare, Berzovia) și majoritatea celor din Câmpia Lugojului, pătrunzând și pe culoarul Begăi (Coșteiu, Bethahusen, Traian Vuia, Dumbrava) și pe cel al Timișului (V.V. Delamarina, Găvojdia, Sacu).

Spre nord, Câmpia Crișurilor deține, pe teritoriul drenat de Crișul Alb și parțial de Crișul Negru, ponderi ale arabilului cuprinse între 60 și 80%. O singură comună, Socodor, depășește ușor 80%, în vreme ce comuna Șicula are doar 40,8%. Nu se înregistrează diferențieri semnificative sub acest aspect între aria de câmpie joasă și cea de câmpie înaltă (Câmpia Cermeiului, golful depresionar al Zărandului).

Un teritoriu agricol semnificativ, dar restrâns ca suprafață și ușor izolat de celelalte, este Câmpia Carașului, în vestul județului Caraș-Severin. Trei comune ale acestei câmpii dețin ponderi ale arabilului care depășesc 80%: Răcășdia și Berliște, ambele cu 87,4%, și Vrani 85,3%, în vreme ce comunele Ciuchici și Grădinari au peste 65%, iar celelalte depășesc 40%, valori superioare regiunilor deluroase și montane înconjurătoare.

În regiunile deluroase și montane, ponderea terenurilor arabile scade frecvent sub 50% și chiar sub 20%, fiind utilizate în acest scop terasele inferioare ale principalelor râuri (Dunărea, Mureșul, Crișul Alb, Timișul, Bega, Nera), versanții cu o înclinație mai redusă din ținuturile deluroase de joasă altitudine (Dealurile Lipovei, Dealurile Pogănișului, Dealurile Doclinului) sau ariile joase ale depresiunilor (Depresiunea Gurahonț, Depresiunea Bozovici, Depresiunea Domașnea-Mehadia, Depresiunea Hălmagiu etc). În Culoarul Mureșului și Dealurile Lipovei, procentele obișnuite sunt între 20 și 60%. În Dealurile Pogănișului, comunele de pe versantul nordic, care cuprind și însemnate suprafețe de câmpie, dețin ponderi ridicate (Darova 77,5%, Buziaș 67,9%), în vreme ce în localitățile de pe versantul sudic și dinspre aria montană a Semenicolui, arabilul deține sub 40%: Brebu 29%, Copăcele 31,3%, Păltiniș 32% etc.

În Depresiunea Caransebeșului, pe Culoarul Timișului și al Bistrei, ponderile terenurilor arabile depășesc izolat 40% (C. Daicoviciu 50,1%) și rar 20% (Caransebeș, Obreja, Glimboca), fiind deseori reduse ca urmare a procentelor ridicate a pășunilor și fânețelor. O situație asemănătoare este cea din depresiunile Bozovici și Domașnea-Mehadia, unde, alături de pășuni și fânețe, sunt prezente livezile. Peste 20% arabil au comunele E. Murgu 27,4%, Prigor 27,2%, Dalboșeț, Șopotu Nou în Depresiunea Bozovici, respectiv Cornea 36,5%, Iablanița 33,4%, Mehadica. Pe valea Cernei, comuna Topleț deține peste 27% arabil.

Defileul Dunării nu este o regiune cunoscută pentru cultura plantelor, însă câteva comune din aria de lărgire din amonte de Moldova Nouă, la contactul Munților Almăjului cu cei ai Locvei, dețin suprafețe arabile însemnate: Pescari (Coronini) 56,1%, Sichevița, Gârnice, cu peste 40% din totalul agricol. La confluența Dunării cu Nera, comuna Socol are 50,3% arabil, în vreme ce, amonte pe valea Nerei, comuna Naidăș deține peste 44%.

În partea nord-estică a județului Arad, în depresiunile drenate de Crișul Alb, ponderile terenurilor arabile sunt în general reduse, sub 40%, cu excepția comunelor din Depresiunea Gurahonț (Dieci, Almaș, Gurahonț) și a celor de pe valea Deznei (Sebiș, Dezna), cu peste 40%.

Cele mai scăzute ponderi se înregistrează în ariile montane, în special în cazul localităților care nu au teritoriul aferent extins și în alte spații, deluroase sau depresionare. Este cazul comunelor Brebu Nou (1,2%) și Văliug (1,7%) din Munții Semenicolui, Ocna de Fier (1,3%) din Munții Dognecei, Anina (3%) în Munții Aninei, Rusca Montană (1%) în Munții Poiana Ruscă. În general, terenurile arabile din spațiile montane aparțin gospodăriilor individuale, sub forma unor grădini, și au o slabă productivitate.

4.5.2. Principalele plante de cultură

Cultura cerealelor reprezintă grupa de culturi agricole care ocupă cele mai întinse suprafețe și deține cea mai mare importanță în economia agrară a regiunii.

Revoluția agricolă a neoliticului a fost declanșată pe meleagurile nord-dunărene de purtătorii culturii Starcevo–Criș, populație de origine mediteraneeană, care a sosit în Banat dinspre sud-vest (mileniul VI-V BC). Agricultură se practica cu săpăliga, iar planta cultivată cu predilecție era *grâul* (L. Mărghită, 1979). De atunci și până în zilele noastre, grâul este cea mai importantă și mai răspândită dintre cerealele panificabile. Prezența solurilor molice, dar și a argiluvisolurilor și solurilor aluviale, cât și a condițiilor climatice optime a determinat cultivarea grâului pe suprafețe extinse de teren, îndeosebi în spațiul de câmpie. Astfel, se pot exemplifica comunele Vladimirescu și Pecica din Câmpia Aradului, Vinga, Șagu, Variaș din Câmpia Vingăi, Jimbolia, Lenauheim în Câmpia Jimboliei, unde ponderea acestei culturi este însemnată. Totodată, grâul este cultivat cu succes și în regiunile depresionare de pe valea Crișului Alb (depresiunile Gurahonț, Hălmașiu și Zărandului), în Câmpia Carașului și în câmpiile înalte ale Gătaiei și Lugojului, inclusiv pe culoarele aferente Begăi și Timișului. Datorită gradului de adaptabilitate la condițiile de mediu destul de diferite, grâul este cultivat și în spațiul deluros, pe terase și în lunci, sau

în spațiul montan, în depresiuni și pe culmile de văi (C. Vert, 2002). *Secara* este o cereală panificabilă mai rar cultivată în spațiul bănățean.

Originar din America, *porumbul* este o importantă plantă de cultură în Banat, deținând în medie peste 30% din totalul suprafețelor arabile. Este deopotrivă întâlnit în aria de câmpie, în special în câmpia joasă, cât și în spațiul colinar, datorită plasticității sale ecologice deosebite. Între comunele cu ponderi ridicate ale porumbului, se remarcă cele din Câmpia Aradului și Nădlacului (Nădlac, Peregu Mare, Șofronea), Depresiunea Zărandului (Beliu, Cărand, Bocsig), Culoarul Mureșului și Dealurile Lipovei (Dorgoș, Birchiș), Câmpia Vingăi (Variaș) sau a Lugojului (Topolovău Mare). De asemenea, suprafețe însemnate sunt cultivate cu porumb în județul Caraș-Severin, de-a lungul culmilelor (Timiș-Cerna, Bistra), în depresiuni (Bozovici, Caraș-Ezeriș) și în ariile restrânse de câmpie și dealuri joase, aferente acestuia (Câmpia Gătaiei, Dealurile Pogănișului, Câmpia Carașului, Dealurile Oraviței).

Pe locul al treilea între cerealele cultivate în Banat se situează *orzul* și *orzoaica*. Orzul este o plantă furajeră prin excelență, în vreme ce orzoaica este utilizată în industria berii, iar paiele ca furaj pentru animale și în industria celulozei. *Ovăzul*, cultură specifică regiunilor cu temperaturi moderate și climat mai umed, întâlnește condiții favorabile în câmpie, în spațiile colinare și în depresiuni, fiind utilizat ca principal furaj pentru animalele de tracțiune, și îndeosebi pentru cabaline. Cultivat sporadic în perioada actuală, a fost o cultură deosebit de importantă în perioada antebelică, când deținea locul al treilea în rândul cerealelor cultivate, și chiar al doilea, pentru scurte perioade de timp, în timpul războaielor. După cum atestă L. Kákucs (1998), în perioada războiului Crimeei, în a doua jumătate a sec. XIX, producția de ovăz a Banatului a atins cifra record de 8 979 851 de măsuri.

Primele știri despre cultivarea *orezului* în Banat le avem din 1749, când acesta este cultivat la Ghiroda cu ajutorul familiilor aduse din Italia (L. Kákucs, 1998). Rezultatele promițătoare determină Curtea de la Viena să extindă această cultură și la Gătaia, Denta și Rovinița, în vederea utilizării terenurilor mlăștinoase. După calculele autorului menționat, se cultiva orez pe o suprafață de 6121 de iugăre în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Orezările erau coordonate de familii de italieni, din care se distinge familia Arizi, de la Topolia (Livezile) – Denta, care deținea și în secolul următor o suprafață de 713 iugăre cultivate cu orez. Spre sfârșitul secolului al XIX-lea producția era însă în decădere, patronii italieni pierzând orezăria în favoarea familiei Timary, și apoi Karcsony. În perioada comunistă, s-au făcut numeroase încercări de reintroducere a acestei plante de cultură, în cadrul

sistemelor de irigații dezvoltate în aria de câmpie. S-au creat astfel unități specializate la Fântânele, Pilu (județul Arad), Banloc, Denta și Dudeștii Vechi (județul Timiș). În prezent, producția de orez este aproape inexistentă.

Leguminoasele pentru boabe (mazărea, fasolea, soia) sunt culturi cu veche tradiție, dată fiind importanța lor în alimentația populației și calitatea de a fi conservate. Ele sunt totodată și bune premergătoare pentru alte culturi, deoarece contribuie la fixarea azotului în sol (C. Vert, 2002). Ele ocupă suprafețe foarte restrânse, deși au o arie largă de răspândire, fiind deseori intercalate sau suprapuse cu alte culturi. În ariile periurbane, ponderea este ceva mai ridicată decât media obișnuită, în jur de 1%.

Plantele tehnice au cunoscut după 1990 o perioadă de declin mai accentuată decât a celorlalte culturi, ca urmare a recesiunii economice, în general, și a industriilor prelucrătoare, în special. Dintre plantele uleioase, *floarea soarelui* se menține încă în rândul culturilor importante, în comune din Câmpia Aradului, Câmpia Crișurilor, Câmpia Vingăi, Câmpia Arancăi, Câmpia Timișului. *Inul pentru ulei* era, la un moment dat (V. Ardelean, I. Zăvoianu, 1979), o cultură semnificativă în Banat; de exemplu, județul Timiș deținea locul doi pe țară la această plantă de cultură. Această situație nu mai este reprezentativă astăzi. Suprafețele cultivate sunt cu precădere cele din ariile deluroase (Dealurile Lipovei, ale Surducului), dar și în Câmpia Crișurilor și a Aradului.

Producția de *sfeclă de zahăr* a cunoscut un declin constant în ultimii ani, mai ales după închiderea fabricilor de zahăr din regiune. Totuși, la Fabrica de Zahăr din Arad s-au realizat condițiile necesare conservării acestei plante perisabile, în vederea transportului la Fabrica de Zahăr din Oradea, încă funcțională. Astfel, se mai cultivă sfeclă de zahăr pe teritoriul comunelor din Câmpia Aradului, și sporadic în alte regiuni.

Dintre plantele textile, *cânepa* este cea mai reprezentativă pentru Banat. Deși în mare suferință după 1990, cultura se mai întâlnește în hotarul comunelor din apropierea topitoriilor existente, de la Iratoșu, Nădlac, Sânnicolau Mare și Deta.

Tutunul, fiind o plantă termofilă, se cultivă exclusiv în spațiul de câmpie. Cultura acestei plante este dependentă de contractele realizate între principalele fabrici de țigarete din regiune și producătorii individuali sau asociațiile agricole. Se remarcă comunele din Câmpia Nădlacului, precum și câteva din apropierea municipiului Timișoara, unde există producători tradiționali de tutun.

Cultura *cartofului* rămâne deosebit de răspândită în Banat, atât în aria de câmpie, cât și în spațiile deluroase, depresionare și chiar montane. În județul Arad, ponderi semnificative ale culturii cartofului dețin comunele

din depresiunile Gurahonț și Hălmagiu, Munții Codru-Moma, Culoarul Mureșului, și mai rar în câmpie, unde este cultivat pe suprafețe mai mari, dar mai reduse ca pondere. În județul Timiș, bazinele producătoare de cartofi, cu prioritate timpurii, sunt cele din Câmpia Arancăi și Jimboliei, și în Câmpia Lugojului. Cultura cartofului ocupă un loc important și în economia agrară a județului Caraș-Severin, fiind cultivat în Defileul Dunării, Depresiunea Domașnea-Mehadia, Depresiunea Bozovici.

Prin varietatea produselor, producția timpurie și cantitățile obținute, regiunea de câmpie a Banatului se remarcă printre cele mai importante zone de *producție legumicolă* la nivel național. Producția provine din culturi de câmp, sere și solarii. Cele mai întinse suprafețe se găsesc pe raza localităților perirubane ale marilor orașe, și a celor situate de-a lungul văilor principale din spațiul de câmpie (Mureș, Bega, Timiș, Crișu Alb). V. Ardelean (1969, 1979) prezintă situația legumiculturii în perioada comunistă și determină existența unui număr de bazine legumicole în Câmpia Banatului și sudul Câmpiei Crișurilor. Acestea există și în prezent, cu unele mici modificări. Astfel, în sudul Câmpiei Crișurilor, comuna Socodor este renumită pentru varză, ceapă și pepeni, influențând și un număr important de comune învecinate (Pilu, Grăniceri); în Câmpia Aradului, localitățile Macea, Curtici, Sântana și Șimand sunt faimoase pentru roșiile timpurii, și secundar ardei și varză; în apropierea municipiului Arad, comunele Livada, Zimandu Nou, Vladimirescu și Fântânele s-au specializat în cultura castraveților și ardeilor grași, în Câmpia Nădlacului, comunele Pecica, Semlac, Șetin și Nădlac sunt cunoscute pentru pepenii verzi și galbeni, dar și pentru alte legume. În județul Timiș, bazinul Lovrin se evidențiază prin cultura tomatelor, ardeilor grași, gogoșarilor și a verzei; bazinul Sânnicolau Mare-Cenad este specializat în cultura cepei, usturoiului și a rădăcinoaselor; bazinul Timișoarei, incluzând comunele Ghiroda, Dumbrăvița, Recaș, nu are o specializare anume, aici cultivându-se în regim intensiv toate legumele; bazinul Cărpiniș-Jimbolia este specializat în cultura legumelor timpurii; bazinul Cenei este profilat pe producția de castraveți și rădăcinoase; bazinul Lugoj-Făget, pe cursul mijlociu al Begăi, concentrează un număr însemnat de culturi legumicole, similar cu cel din Câmpia joasă a Timișului (Șag-Peciu Nou). În județul Caraș-Severin, cultura legumelor joacă un rol însemnat în agricultura comunelor din Câmpia Carașului, Câmpia Gătaiei (Berzovia) și culoarul Timișului aval de Caransebeș (C. Daicoviciu, Sacu).

Plantele de nutreț au un rol deosebit în creșterea animalelor. Dintre culturi, cea mai răspândită este lucerna, care ocupă suprafețe importante în Câmpia Arancăi, Câmpia Jimboliei, Câmpia Timișului, Câmpia Nădlacu-

lui, vestul Câmpia Aradului și al Câmpiei Vingăi. Trifoiul se cultivă sporadic în spațiul de câmpie, dar este mai frecvent cultivat în spațiul colinar (C. Vert, 2002).

4.6. POMICULTURA ȘI VITICULTURA

Îndeletnicire cu vechi tradiții în Banat, pomicultura s-a practicat mai întâi pe terenurile din jurul așezărilor omenești, extinzându-se ulterior pe culmile dealurilor sau de-a lungul văilor și în depresiuni, uneori în asociere cu pășuni sau fânețe. Livezile au cunoscut în perioada de după 1990 o epocă de intensă defrișare, dar se mențin încă pe suprafețe însemnate, în special în spațiile colinare și depresionare. Din cele 27727 ha de livadă (2002), reprezentând 1,8% din totalul suprafețelor agricole, aproape jumătate se află în județul Caraș-Severin, care deține cele mai importante bazine pomicole (fig. 23).

Astfel, un prim bazin pomicol este cel din Culoarul Timiș-Cerna, cu prelungiri și pe valea Bistrei și pe Timiș în aval. Se evidențiază comunele Domașnea (568 ha – peste 10% din agricol), Turnu Ruieni (591 ha), C. Daicoviciu (455 ha), Luncavița, Armeniș, Buceșnița, Teregova, Obreja și Glimboca. Un alt bazin pomicol se desfășoară în spațiul colinar, depresionar și chiar montan din jurul orașelor Reșița și Oravița, incluzând comunele Brebu (847 ha – peste 20%), Ticvaniu Mare (611 ha), Ciudanovița, Lupac, Fârliug. În fine, un al treilea bazin pomicol este cel al Depresiunii Bozovici (Almăjului), unde doar comuna Eftimie Murgu deține peste 5% livezi din totalul agricol, dar și comunele Bănia, Prigor, Bozovici, Șopotu Nou, Dalboșeț dețin importante suprafețe pomicole.

În județele Arad și Timiș, livezile sunt concentrate în jumătatea estică a teritoriului lor, în spațiile colinare și în depresiuni. În Dealurile Lipovei, se remarcă suprafețele deținute de orașul Lipova (2172 ha), cu un procent de aproape 30% din terenurile agricole, la care se adaugă comunele Zăbrani (679 ha), Bara, Secaș, Recaș, cu o prelungire spre vest, în Câmpia Vingăi (comunele Mașloc, Pișchia, Giarmata). În Dealurile Lugojului, Surducului și ale Pogănișului, se evidențiază comunele V.V. Delamarina (1184 ha – peste 10% din agricol), Traian Vuia (317 ha), Criciova (225 ha) – cu peste 5% din agricol, Zorlențu Mare, Știuca, Fârdea, Dumbrava.

Un bazin pomicol important se desfășoară pe valea Crișului Alb, în spațiile depresionare și colinare înconjurătoare și pe văile afluenților mai importanți. Dintre comunele cu suprafețe semnificative de livadă, se remarcă: Buteni (525 ha), Gurahonț (354 ha), Bârsa (225 ha), orașul Sebiș, toate cu o pondere de peste 5%; Vârfurile, Moneasa, Chisindia, Tauț.

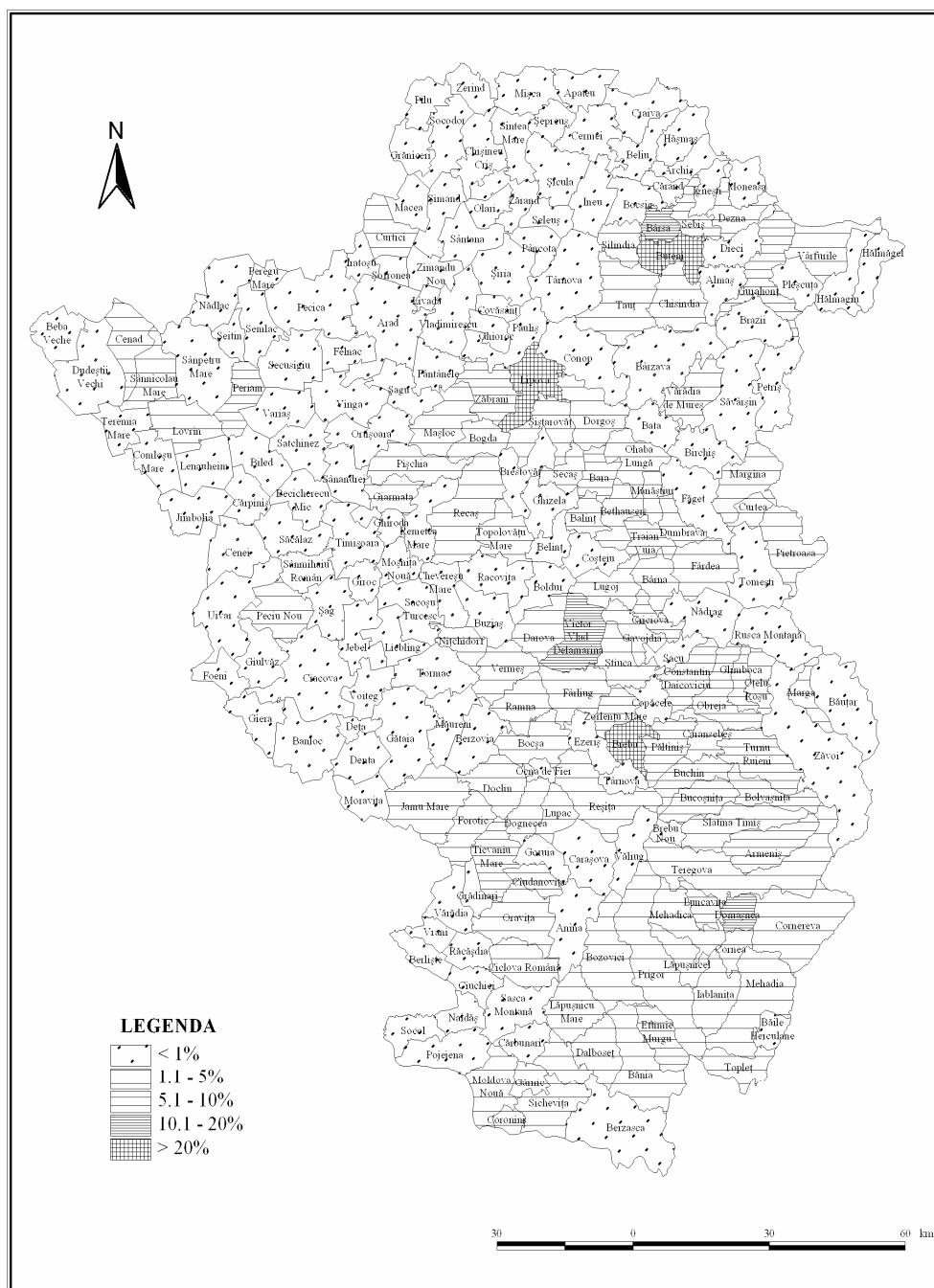

Fig. 23. Ponderea livezilor din totalul agricol

În câmpie, majoritatea livezilor au dispărut. Ele se mai mențin pe suprafețe de peste 100 ha, cel puțin pe hârtie, în localitățile Periam (591 ha) – peste 5%, Peciu Nou, Jamu Mare, Sânnicolau Mare, Cenad, Lovrin, Topolovățu Mare, Curtici, precum și în aria de trecere spre spațiul deluros (Forotic, Vermeș, Doclin).

În componența pomilor fructiferi predomină prunul, frecvent în toate bazinele pomicole, dar reprezentativ pentru Culoarul Timișului, Depresiunea Bozovici, Depresiunea Zărandului și Gurahonț, Dealurile Surducului și ale Pogănișului. Poziția secundă o ocupă mărul, specific bazinului pomicol al Reșiței, Dealurilor Lipovei, ale Lugojului, Câmpiei Vingăi și Depresiunii Domașnea-Mehadia. Se mai cultivă cireșul (în special în vecinătatea Reșiței), piersicul (îndeosebi în câmpie, în comunele Periam, Lovrin, Giarmata, Cenad etc), părul, gutuiul.

Vița de vie, plantă heliofilă, întâlnește în cuprinsul Banatului condiții naturale cultivării, îndeosebi în spațiile de câmpie și cele colinare cu expoziție favorabilă (C. Vert, 2002). Viile apar și sporadic, dar sunt concentrate în mod obișnuit în *podgorii*, între care un renume aparte îl au Podgoria Aradului, Podgoria Recaș, Podgoria Teremia, Podgoria Buziaș (fig. 24). În Podgoria Aradului, viticultura se practica din timpuri străvechi, chiar din antichitate (Valeria Velcea și colab., 1979). După scuturarea regiunii de jugul otoman, vinul din această podgorie va fi apreciat inclusiv pe piața externă, fiind exportat din 1745. Din totalul de 4155 ha de vie din județul Arad, 3750 ha sunt concentrate în această podgorie, pe teritoriul comunelor Păuliș, Ghioroc, Covăsânț, Șiria și al orașelor Pâncota și, în mai mică măsură, Ineu și comuna Șilindia. În acestea se includ și cele 216 ha de pepiniere viticole de la Miniș. Stația de Vinificație Barațca produce un sortiment larg de vinuri, specifice regiunii fiind însă cele roșii, Cadarca, Merlot și Cabernet Sauvignon.

Podgoria Teremia include 730 ha de vie, din care 659 ha pe teritoriul comunei Teremia Mare, pe soluri nisipoase. Se cultivă soiuri precum Creața, Majarca și Stein Schiller, din care se obțin vinuri albe de masă. Podgoria Recaș a cunoscut un puternic reviriment în ultimii ani, ocupând în prezent 1763 ha pe teritoriul comunei omonime. Podgoria este profilată pe obținerea de vinuri roșii, precum Cadarca, dar a crescut și ponderea soiurilor albe pentru vin, Creața și Riesling. Podgoria Buziaș deține 848 ha pe versanții Dealurilor Pogănișului. Sortimentele dominante de struguri sunt Riesling Italian și Muscat Ottonel, care dau vinuri superioare de masă.

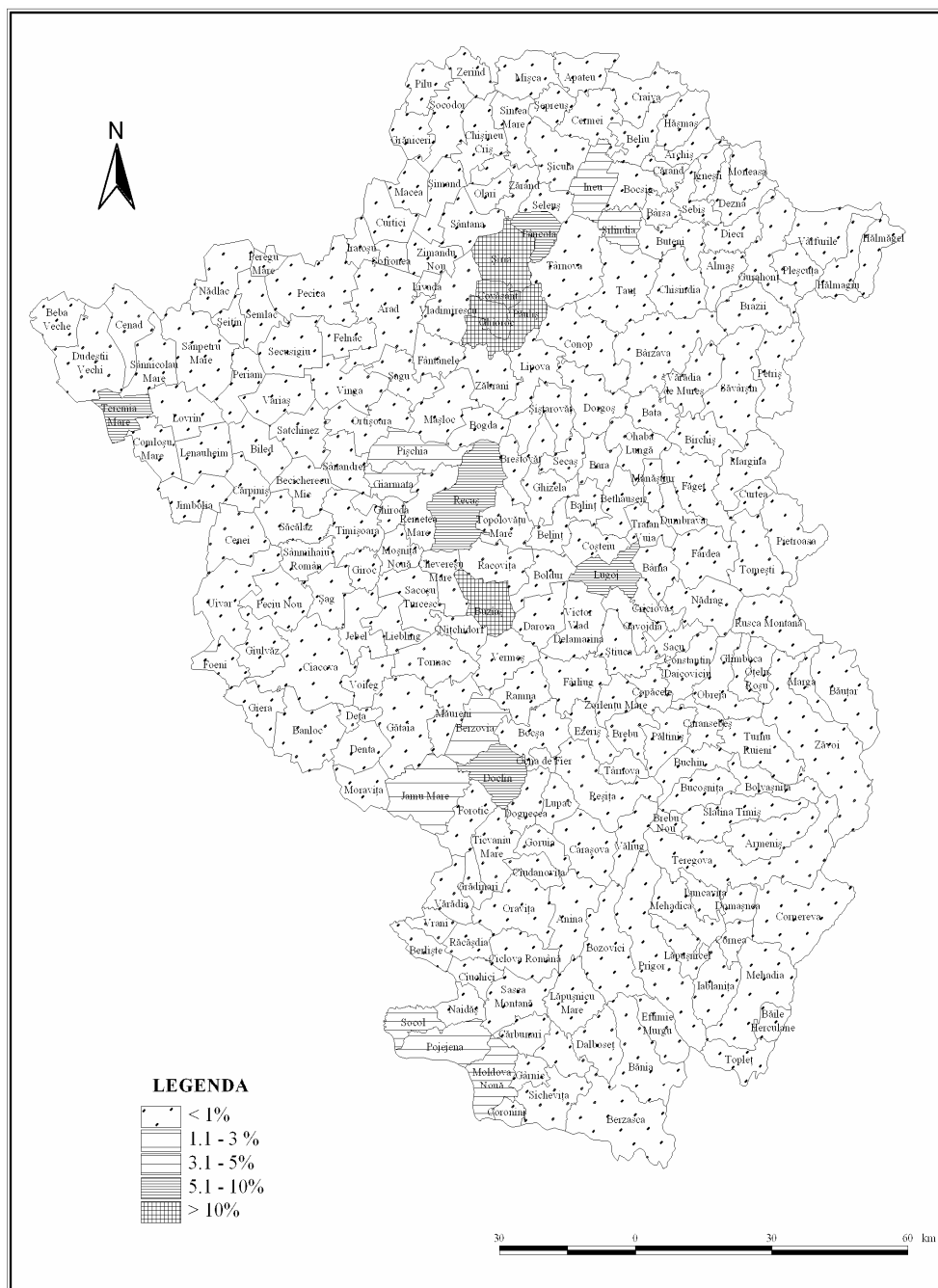

Fig. 24. Ponderea viilor din totalul agricol

În afara podgoriilor recunoscute, câteva localități au ponderi importante ale viilor în structura suprafețelor agricole. Se remarcă comunele Giarmata (184 ha) și Pișchia (285 ha) din Câmpia Vingăi, arie considerată de unii autori ca o podgorie (V. Ardelean, I. Zăvoianu, 1979); comunele Jamu Mare (274 ha), Doclin (369 ha) și Berzovia (231 ha) la contactul Câmpiei Gătaiei cu Dealurile Doclinului; localitățile din extremitatea vestică a Defileului Dunării: Moldova Nouă (220 ha), Pojejena (60 ha), Socol (222 ha); și, în mod oarecum izolat, municipiul Lugoj (295 ha) și comuna Șagu (209 ha).

4.7. CONSIDERAȚII FINALE

Criza economică profundă din ultimul deceniu a generat numeroase conflicte și schimbări fundamentale în modul de utilizare al terenurilor. Trecerea în proprietate privată, mai întâi a terenurilor agricole, apoi și a importante suprafețe de pădure, are consecințe încă insuficient studiate, atât negative, cât și pozitive. Fărâmițarea proprietății agricole, lipsa forței de muncă, distrugerea a numeroase vii și livezi, lipsa de capital ce determină părăsirea unor spații arabile și transformarea acestora în pârlăoagă, practicarea unei agriculturi de subzistență, defrișarea fără scrupule a unor arii împădurite, sunt dintre efectele negative cele mai vizibile. Revirimentul agriculturii și al exploatării forestiere nu poate avea însă la bază decât proprietatea privată, prezența unor investitori care să rentabilizeze munca pământului și a pădurii, astfel încât acestea să devină competitive pe piața europeană și chiar mondială.

Capitolul 5

EVOLUȚIA ORGANIZĂRII ADMINISTRATIVE A SPAȚIULUI BĂNĂȚEAN

5.1. PROBLEME GENERALE

Dintre formele de organizare a spațiului geografic, organizarea administrativă este poate cea mai importantă, întrucât aceasta determină în mod direct configurații spațiale, relații polarizatoare, concentrând instituțiile statului în localități a căror importanță crește ca urmare a desemnării lor ca centru administrativ. În perioada antică sau medievală, funcția administrativă era de cele mai multe ori relaționată cu cea militară a unei așezări. Castele romane sau cetățile medievale au jucat deseori un rol determinant în apariția unor localități cu rol central în epoca respectivă, în care s-a organizat o administrație laică, în paralel cu puterea militară sau ecleziastică. În epoca modernă, funcția administrativă a fost tot mai mult corelată cu prezența industriei și a comerțului. Declararea unor localități ca centre de regiune sau reședință de județ a generat o efuziune social-economică, în vreme ce pierderea funcției administrative a însemnat pentru alte așezări un regres vizibil. De exemplu, Reșița, devenită pentru prima dată reședință de județ în 1968, a reușit de atunci să depășească sub toate aspectele fostele reședințe de județ și regiune, Lugoj și Caransebeș, în vreme ce Oravița a cunoscut un declin și mai accentuat.

5.2. PERIOADA DACO-ROMÂNĂ

Nu se cunosc amănunte privind o eventuală organizare administrativă a populațiilor care au locuit în preistorie pe teritoriul studiat. Putem doar presupune că diferitele triburi ocupau teritorii cu limite mai mult sau mai puțin vagi, acestea fiind tranșante doar de-a lungul principalelor cursuri de apă (Dunărea, Mureșul), sau pe crestele montane înalte. În primul secol î.e.n., spațiul nord-dunărean intră în totalitatea sa în componența statului dac condus de Burebista, care unește triburile daco-gete. Nu se cunoaște însă modalitatea de administrare a unui teritoriu atât de întins – cel mai probabil

aceasta se făcea prin intermediul căpeteniilor de triburi locale. Dintre localitățile importante din perioada dacică, se remarcă „davele”: *Arcidava* (Vărădia), *Ziridava* (Pecica sau Săvârșin?), precum și *Tibiscum* (toponim de origine traco-getică, care derivă din hidronimul *Tibiscos*, folosit pentru actualul râu Timiș, și care la origine ar fi însemnat „loc mlăștinos”) și *Dierna* (sau *Tsierna*, azi Orșova). La sfârșitul secolului I e.n., partea sudică a teritoriului analizat făcea sigur parte din statul dac condus de Decebal, aflat în dispută cu trupele imperiale ale Romei. În urma celor două războaie daco-romane (101-102, 105-106), împăratul Traian reușește să-i supună pe daci și creează în 106 provincia romană Dacia.

Administrația romană este așadar prima despre care există suficiente informații. Până la retragerea aureliană (271 sau 275), teritoriul provinciei este intens romanizat, la fel și ținuturile din apropiere locuite de daci liberi. Granița de nord a Imperiului Roman era trasată pe Mureș, aval de defileul de la Zam (fig. 25). Acest *limes* mureșan este însă discutabil, întrucât Câmpia Banatului prezintă urme arheologice neconcludente, fiind un spațiu de câmpie joasă și mlăștinoasă, prea puțin propice întemeierii așezărilor. Totuși, pe malul sudic al Mureșului există urme ale unor castre romane la Bulci, Aradu Nou și Cenad. Ele apărau probabil drumul care urma valea Mureșului spre vest, făcând legătura cu Pannonia. Mult mai bine sunt evidențiate castrele de la marginea nordică a Munților Banatului și la contactul Dealurilor de Vest cu câmpia, pe aliniamentul *Lederata* (Ram, pe Dunăre) – *Pontes Fulvi* (Palanca) – *Arcidava* (Vărădia) – *Centrum Putaea* (Surduc Mare) – *Berzobis* (Berzovia) – *Aizis* (Fârliug sau Ezeriș) – *Caput Bubalis* (Valea Boului, actualmente Păltiniș) – *Tibiscum* (Jupa). Semne de întrebare ridică valul de pământ cu șanț de apărare, numit „Troianul”, pe care F. Dudaș (1983) îl consideră roman. El proteja regiunea minieră din zona Bradului, la intrarea în Depresiunea Zărandului dinspre vest, pe aliniamentul Dumbrăvița de Codru – Secaci – Agrișu Mic – Comănești – Archiș – Seliște – Răpsig – Mănerău – Iercoșeni, și continuă peste Munții Zărand, până la Lipova. Este acesta o dovadă a includerii Depresiunii Zărandului, în totalitatea sa, în Imperiu? Istoricii nu au oferit încă un răspuns.

În timp ce Traian lupta în Orient, unde își găsește moartea (117), daci liberi, împreună cu sarmații iazigi, au atacat noua provincie dinspre nord și vest, cauzând grave stricăciuni. Până și noua capitală, *Colonia Dacica Sarmisegetusa*, a avut de suferit. Noul împărat, Hadrian, ia mai multe măsuri, între care și aceea a unei noi organizări administrative (118).

Fig. 25.

Astfel, Dacia se împarte în trei: *Dacia Porolissensis* (cuprinzând nord-vestul Transilvaniei), *Dacia Superior* (restul Transilvaniei și Banatul) și *Dacia Inferior* (Oltenia). Noile confruntări cu marcomanii, dacii liberi și sarmații iazigi determină o nouă reorganizare (168) sub împăratul roman Marcus Aurelius (*Istoria Românilor*, II, 2001), schimbându-se mai degrabă numele a două provincii: *Dacia Porolissensis*, *Dacia Apulensis* și *Dacia Malvensis*. Există semne de întrebare cu privire la localizarea orașului *Malva*, dar în general se acceptă că acesta se afla undeva în Oltenia, și deci *Dacia Malvensis* ar moșteni *Dacia Inferior*. Banatul făcea parte din *Dacia Apulensis* care, ca provincie centrală, avea rol coordonator și asupra celorlalte două. În perioade deosebit de dificile, cum au fost războaiele marcomanice (168-170), toate cele trei provincii au fost unite între ele și cu *Moesia Superior*, sub comanda aceluiași guvernator.

În apropierea castrelor romane au luat naștere așezări civile (*canabae*), multe din ele formate din veterani. Dintre acestea, *Tibiscum*, situat la confluența Timișului cu Bistra (lângă Jupa), pe locul unei importante așezări dacice, a fost ridicat la rangul de oraș (*municipium*) poate încă din timpul lui Septimius Severus (opinia lui R. Ardevan, 1998), sau cândva la începutul secolului III, posibil în 214 când a fost vizitat de împăratul roman Caracalla. Era situat și la o importantă răscruce de drumuri: cel care venea de la *Lederata* și cel care urma Culoarul Timiș-Cerna de la *Dierna* se uneau aici, și continuau spre *Sarmisegetusa*, pe Culoarul Bistrei. Un alt drum, mai puțin cercetat, cobora probabil pe Timiș, spre nord. *Tibiscum* a fost singura așezare urbană din teritoriul analizat în perioada romană.

Orice oraș avea un *territorium* al cărui centru economic, administrativ și spiritual era. De fapt, Imperiul Roman apare ca un fel de „fedație” de asemenea entități teritoriale care beneficiau de o autonomie mai mult sau mai puțin largă, numite *poleis* sau *civitates*. Localitatea de statut urban concentra aristocrația locală, în timp ce în restul teritoriului se puteau afla numeroase alte localități mai puțin însemnate, de dimensiuni și statut juridic divers (R. Ardevan, 1998). Inițial, o bună parte a Banatului aparținea teritoriului capitalei provinciale, *Colonia Dacica Sarmisegetusa*. Apariția noilor orașe, *Tibiscum* și *Dierna*, certifică reorganizările teritoriale. Ca oricare alt oraș, *Tibiscum* și-a constituit un *territorium* asupra căruia își exercita jurisdicția. Acesta pare a fi fost destul de întins, îndeosebi de-a lungul văii Timișului, dar și spre vest. Spre sud intra în contact cu teritoriul orașului *Dierna* (Orșova), iar spre est cu cel al capitalei *Sarmisegetusa*. Deși nu există dovezi, putem presupune că limitele erau trasate prin principalele pasuri – Domașnea (*Porta Orientalis*), între *Tibiscum* și *Dierna*, respectiv Poarta de Fier a Transilvaniei. Înspre nord, R. Ardevan (1998) susține

ipoteza unui teritoriu extins până la linia Recaș-Lăpușnic, deci la limita sudică a Dealurilor Lipovei. De asemenea, același autor presupune limita la vest ca fiind cel mai departe la *Berzobis*. Concentrarea unor castre în vestul Banatului, între *Lederata* și *Berzobis*, respectiv în câmpie (Deta, Foeni), poate indica prezența unei alte *civitates*, având centrul într-o așezare de rang inferior. Acest lucru era posibil, municipiile și coloniile reprezentând doar forma superioară, privilegiată, a autonomiei comunale romane. Se pare că oricum, nu toată provincia romană Dacia era acoperită de aceste *civitates*. Acesta pare a fi cazul părții de nord și nord-vest a Banatului, unde așezările importante lipsesc.

Cea mai mare parte a populației trăia la sate, cunoscute sub numele de *pagi* sau *vici*. Denumirea de *pagus* se întâlnește numai pe teritoriul capitalei Sarmisegetusa, o asemenea așezare fiind cea de pe lângă castrul de la Micia (Vețel), pe valea Mureșului. S-a presupus chiar că și Tibiscum a fost (cel puțin până la declararea sa ca oraș) un *pagus* al Sarmisegetusei. În restul Daciei, așezările rurale erau cunoscute sub numele de *vici*. Ele sunt organizate tot după model roman. Nenumărate sunt și satele autohtonilor; acolo unde acestea sunt relativ depărtate de orașe, ele au fost organizate în teritorii rurale, cu centrul într-un sat mai mare. O mare parte a populației autohtone, și cu atât mai mult dacii liberi de la nord de Mureș, nu aveau nici o organizare de tip roman, păstrând vechile forme de organizare, în obști.

O categorie aparte o formează așezările militare, castrele. Acestea aveau, de cele mai multe ori, un rol defensiv. Castrele de pe drumul *Lederata-Tibiscum*, deja amintite, fac parte dintr-o primă generație, încă de pe vremea lui Traian. Cele de pe Culoarul Timiș-Cerna sunt ceva mai târzii. Ele asigurau paza drumului care venea dinspre *Drobeta* (unde se afla podul lui Apollodor ce traversa Dunărea) spre *Tibiscum: Ad Mediam* (Băile Herculane sau Mehadia) – *Praetorium* (între Mehadia și Plugova) – *Ad Pannonios* (Teregova) – *Gaganae* (Armeniș) – *Masclianis* (Slatina Timiș). Un alt șir de castre este cel de pe malul stâng al Dunării, la Liubcova, Pojejena și Moldova Veche (*Mudava*). Între toate acestea este situat castrul de la Dalboșeț (considerat ca fiind o *villa rustica*, în *Istoria Românilor*, II, 2001), care veghea asupra Țării Almăjului. Castrele din câmpie sunt semnificativ mai puține: *Bacaucis* (Foeni), *Potula* (Deta).

Romanii au fost primii care au exploatat apele termale și minerale de la Băile Herculane, stațiune cunoscută de pe atunci sub numele de *Aquae Fontes Calidae* sau *Ad Aquas Herculi Sacras*. Tot romanii au pus baza exploatărilor miniere, în Banat fiind evidențiate exploatările de la Sasca Montană, Moldova Nouă, Bolvașnița (aur), Dognecea, Sasca Montană, Surducu Mare (argint, aramă și plumb), Criciova, Tincova, Ocna de Fier,

Ciclova Română, Maidan (Brădișoru de Jos), Moldova Nouă, Sasca Română, Bocșa (fier), iar cariere de piatră au fost identificate în hotarul așezărilor Iablanîța, Petnic, Surduc, Dalboșeț (*Istoria Românilor*, II, 2001).

După retragerea aureliană, la sud de Dunăre se organizează o nouă provincie, *Dacia Aureliani*, care este ulterior divizată în *Dacia Ripensis* și *Dacia Mediterranea*. *Dacia Ripensis* corespundea teritoriului dintre Dunăre și Munții Balcani, respectiv între Vit (est) și Porecka (vest). Mai la vest de Porecka, se afla provincia *Moesia Prima*. Dunărea constituia o graniță militară fortificată a Imperiului Roman, dar practic și așezările de pe malul său stâng erau incluse în Imperiu, urme concludente în acest sens existând la Pojejena și Svinîța (probabil incluse în *Moesia Prima*), dar mai ales la Orșova (*Dierna*). Romanii au păstrat și au fortificat mai multe „capete de pod” de-a lungul Culoarului Timiș-Cerna, probabil incluse în *Dacia Ripensis*, o dovadă fiind repunerea în funcțiune a castrului *Praetorium* (Mehadia/Plugova), semne de întrebare ridicându-se și pentru castrul de la Teregova și chiar *Tibiscum*. În 535, împăratul Iustinian unește cele două „Dacii”, luând naștere *Iustiniana Prima*. După secolul al VI-lea, Banatul iese complet de sub influența administrației romane, iar eventuale organizări administrative ale popoarelor migratoare care au stăpânit vremelnice acest teritoriu ne sunt necunoscute.

5.3. PERIOADA MEDIEVALĂ

Stabilirea triburilor maghiare în Pannonia la începutul secolului al X-lea a avut un impact puternic și de lungă durată asupra societății din teritoriul studiat. Învățațul împărat bizantin Constantin al VII-lea Porfirogenetul consemna prezența maghiarilor (pe care îi numea „turci”) pe culoarul dunărean la mijlocul veacului X. După mărturia sa, maghiarii se învecinau, în zona Defileului Dunării, cu bulgarii.

Acțiunile de cucerire ale maghiarilor, spre est, se desfășoară lent, în etape, pe o perioadă îndelungată de timp. La est de Tisa, ei au avut de înfruntat rezistența populațiilor de români, bulgari și pecenegi, organizate în formațiunile pre-statale ale lui Menumorut (în Crișana) și Glad (la sud de Mureș).

Conform cronicii notarului anonim al regelui Bela, *Gesta Hungarorum*, ducatul lui Menumorut se extindea între Tisa (vest) și „pădurea Igfon” (în est, probabil în Munții Apuseni), respectiv între Someș (nord) și Mureș (sud). Oastea arpadiană cucerește, după lupte grele, cetatea de scaun a ducelui, Biharea (Bihor), însă Menumorut cade în cele din urmă la pace cu

cuceritorii și rămâne în stăpânirea ei, în schimbul unui tribut. Aceste evenimente pot fi plasate în jurul anului 900 (*Istoria Românilor*, III, 2001).

Ducatul lui Glad era situat între Mureș (în nord) și Dunăre (în sud), limita vestică fiind, de asemenea, Tisa. Chiar dacă limita estică nu este precizată, ea poate fi presupusă ca fiind undeva în Carpați. Armata maghiară, condusă de Zuardu, Cadusa și Baiota, a asediat cu succes cetatea Keve (Cuvin), iar apoi a urmat cucerirea unei alte cetăți, *Urschia* (Orșova sau Vârșeț?). Aceste lupte au loc în jurul anului 934 (D. Țicu, 1998). La acea dată, în voievodatul bănățean condus de Glad exista o feudalitate incipientă și o structură politică care controla acest spațiu, dependent politic de primul țarat bulgar.

Voievodatul bănățean avea în fruntea sa o dinastie, așa cum lasă să se înțeleagă izvoarele narative, căci în jurul anului 1000 pe tronul voievodal se afla un descendent al lui Glad, Ahtum (sau Ohtum). Ca și Glad, Ahtum avea puternice legături cu Vidinul, unde fusese botezat, și de unde adusese călugări „greci” (ortodocși) pentru înființarea unei mănăstiri cu hramul Sf. Ioan Botezătorul în capitala sa, *Morisena* (Cenad). Teritoriul voievodatului său, amintit în izvoare ca „terra” sau „regnum”, se extinsese și la nord de Mureș, până la Crișul Alb, incluzând o parte din fostul voievodat al lui Menumorut. *Legenda Sancti Gerhardi episcopi*, o scriere hagiografică, prezintă conflictul dintre regele maghiar Ștefan I și Ahtum, care vâmuia în detrimentul maghiarilor plutele care coborau cu diverse bunuri (mai ales sare), pe Mureș. Un fost colaborator al lui Ahtum, Chanadinus, îl trădează pe acesta și conduce armata maghiară spre victorie, Ahtum însuși fiind ucis în timpul luptelor. Învingătorul își dă numele cetății cucerite (Chanadinus – Cenad) și organizează aici o episcopie catolică, cu ajutorul episcopului Gerard. Înfrângerea lui Ahtum poate fi datată în jurul anului 1004 (A. Madgearu, 1993).

În urma cuceririlor, regalitatea maghiară a încercat introducerea instituțiilor locale politico-administrative, caracteristice feudalismului de tip occidental, **comitatele** (fig. 26). Potrivit unui principiu răspândit în lumea medievală, teritoriile fără stăpân sau neorganizate din punct de vedere politico-administrativ, precum și cele ocupate prin puterea armelor, deveneau proprietatea regelui. Ele erau împărțite în teritorii variabile ca dimensiune, în jurul unor cetăți regale. Cetatea reprezenta locul de concentrare și păstrare a bunurilor, precum și centrul unui domeniu; acesta, împreună cu cetatea, formau comitatul primitiv, cu limite vagi (Șt. Pascu, 1989). La început, castelanul (conducătorul cetății) îndeplinea și funcția de comite, administratorul regal al comitatului. Nu toate cetățile erau centre de comitate; în zonele mai amenințate, pe teritoriul aceluiași comitat puteau exista

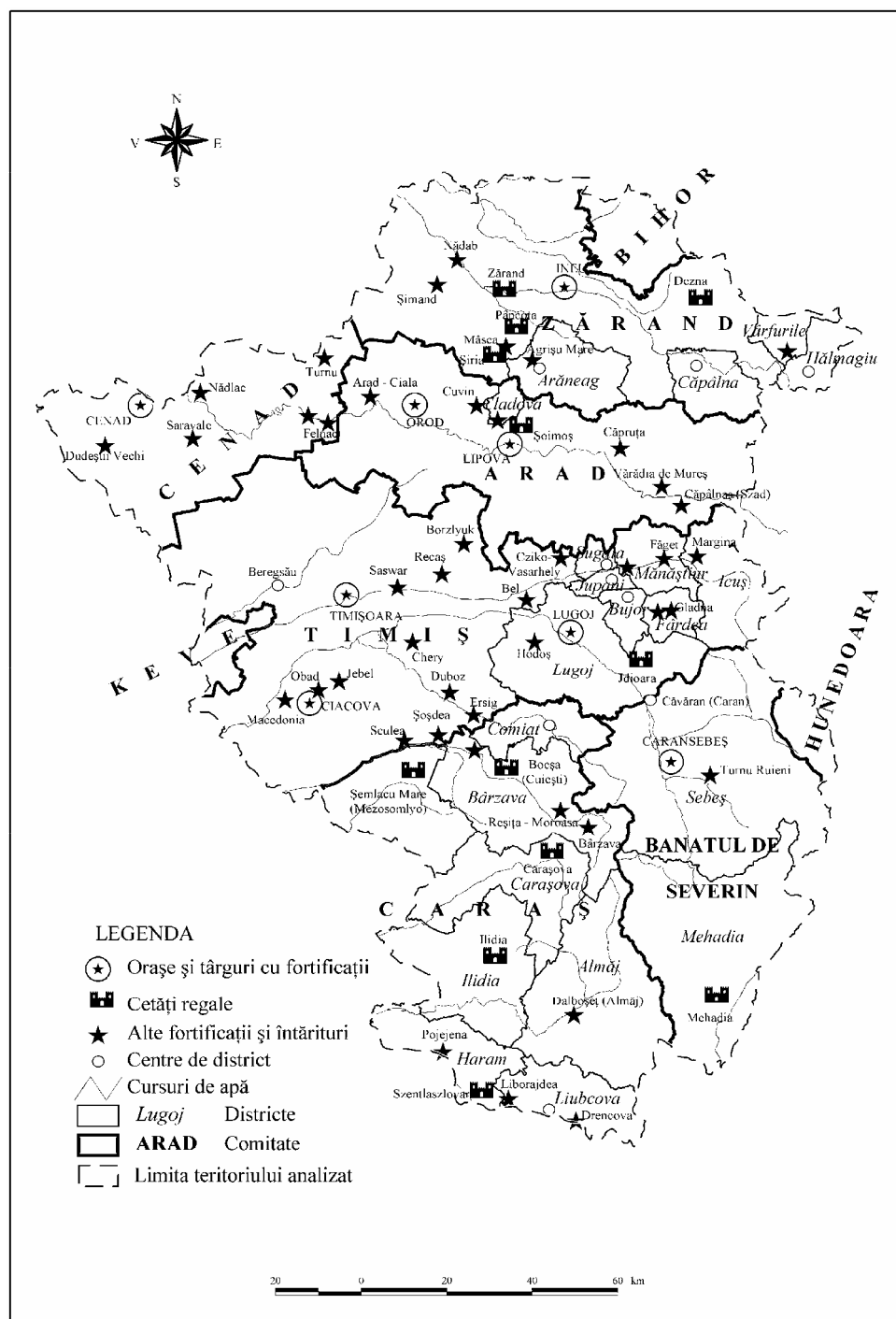

Fig. 26.

mai multe cetăți regale. Ulterior, multe cetăți, împreună cu domeniul lor, au fost dăruite unor nobili.

Comitatele erau situate la început pe cursul inferior al văilor, extinzându-se apoi treptat spre izvoare, așa cum a fost și cazul Timișului, Mureșului sau Crișului Alb. Multe comitate au fost organizate pe un fond instituțional pre-existent, districtele românești, acestea supraviețuind în multe părți ca instituții politico-administrative autohtone, peste care s-au suprapus comitatele, impuse de regalitatea maghiară.

Într-o primă fază, comitatele erau foarte cuprinzătoare din punct de vedere teritorial, corespunzând aproximativ vechilor formațiuni pre-statale din secolul X. Nu este așadar de mirare că Bihorul și Cenadul au fost primele comitate organizate de regalitatea maghiară, ele corespunzând în linii mari fostelor voievodate ale lui Menumorut și, respectiv, Ahtum, cu centrul în cetățile cucerite, Biharea (Bihor) și Cenad. Organizarea acestor teritorii sub formă de comitate a durat însă destul de mult, din moment ce prima mențiune documentară a **comitatului Bihor** se face abia în 1111 (Saul, comite de Bihor), respectiv la 1165 (sau doar 1197) pentru **comitatul Cenad**. Raritatea documentelor din acea epocă ne determină să admitem posibilitatea organizării mai de timpuriu a acestor comitate. Reședința comitatului Bihor s-a mutat, după un timp, de la Biharea la Oradea.

Din aceste două comitate, deosebit de întinse, s-au desprins în următorul secol noi comitate, de-a lungul principalelor văi care străbat spațiul analizat. **Comitatul Timiș** este primul menționat documentar, la 1175. El s-a desprins din comitatul Cenad, avea centrul la Timișoara și ocupa un teritoriu vast, pe cursul inferior al Timișului și Begăi. În 1200 apare în documente și **comitatul Caraș**, situat pe valea Carașului, ajungând în nord până la Bârzava, iar în sud până spre Dunăre. Centrul său era probabil la Șemlacu Mare (*Mezosomlyo*), sau poate la Vârșeț (*Erdsomlyo*). A avut o existență efemeră, fiind inclus în Banatul de Severin la 1464. În 1214 este pentru prima dată menționat documentar și **comitatul Arad**, desprins probabil din cel al Cenadului. Reședința comitelui era la Arad (*Orod*, cetate situată la 7 km de orașul modern Arad, în hotarul satului Vladimirescu, fost Glogovăț), ulterior la Șoimoș. Comitatul Arad se extindea pe ambele părți ale Mureșului, între Munții Zărandului și Metaliferi, la nord, și Dealurile Lipovei la sud, aval de defileul de la Zam. Într-o vreme, în acest comitat a fost inclusă și Depresiunea Făget, de pe cursul superior și mijlociu al Begăi, astfel că limita sa sud-estică era în Munții Poiana Ruscă. În anul 1260 este menționat documentar **comitatul Zărand**, desprins din cel al Bihorului. Acesta se extindea pe valea Crișului Alb, de ambele părți ale acesteia, până la izvoare. Centrul său inițial a fost la Zărand, apoi la Șiria și Ineu. Spre est,

comitatul Hunedoarei este menționat documentar abia în 1270. Din teritoriul analizat, acesta includea doar o mică porțiune de pe culoarul superior al Bistrei, în hotarul actual al satelor Bucova și Băuțar. Centrul său a fost la Hunedoara. În perioada în care la conducerea acestui comitat s-au aflat Corvineștii, domeniul Hunedoarei s-a extins considerabil și în Banat, incluzând, de exemplu, și districtele din Depresiunea Făget.

Temporal, au apărut și alte comitate, despre a căror existență se știe mai puțin, ba uneori este chiar contestată. Ele au fost probabil înglobate la un moment dat în comitatele menționate mai sus. Este vorba despre comitatul **Torontal**, situat la sud de comitatul Cenad și la vest de cel al Timișului, de-a lungul Tisei, într-o arie cu numeroase mlaștini din Serbia de astăzi; comitatele **Keve** (Cubin) și **Haram** (Horom), cu centrele în cetățile omonime, la nord de Dunăre, probabil tot pe teritoriul sârb de astăzi.

O problemă încă discutată este cea a **Banatului de Severin**. Acesta apare menționat pentru prima dată în documente în 1233, același an în care în titulatura arpadienilor apare și cea de „rege al Bulgariei și Cumaniei”, probabil în urma succeselor repurtate de armata maghiară în luptele cu bulgarii, în 1231. Banatul de Severin a fost organizat ca o „marcă”, un ținut de graniță, întins pe un teritoriu vast, care până atunci nu intrase decât nominal sub controlul regilor maghiari: Banatul montan (centrat pe Culoarul Timiș-Cerna) și o bună parte din teritoriul Olteniei, cu precădere în jumătatea vestică a acesteia. Centrul său a fost inițial la Turnu Severin, iar ulterior la Caransebeș. Cel mai probabil, însă, așa cum susțin și unele lucrări recente (V. Achim, 2000, O. Pecican, 2001) care reeditează o idee susținută și mai demult de D. Onciul, acest Banat a fost doar „preluat” de regalitatea maghiară, fiind deja organizat ca un ținut de graniță de către statele care s-au succedat la sud de Dunăre, cel mai probabil de către Imperiul Vlaho-Bulgar al Asăneștilor, principala forță politică în Balcani după 1187. Un argument este chiar numele „Severin” (sever = nord, în limbile slave), deci un „ținut nordic”, evident, raportat la un stat de la sud de Dunăre. Un alt argument este prezența toponimelor sud-slave în regiune, între care se remarcă choronimul „Craina”, care înseamnă chiar „ținut de graniță” (V. Achim, 2000). Originea transdanubiană, și deci antemaghiară, a organizațiilor românești din Țara Severinului este confirmată de prezența instituțiilor de proveniență bizantino-bulgară, ce au prins cele mai puternice rădăcini, în ciuda suzeranității maghiare. Acest teritoriu era condus de un **ban**, ale cărui atribuțiuni le depășeau pe cele ale unui comite.

În momentul Marii Invații a tătarilor (mongolilor) din 1241-1242, comitatele se aflau încă într-un stadiu primitiv de organizare, unele (Zărand, Hunedoara) poate nici nu erau formate. Regii Ungariei stăpâneau efectiv

doar arealele din câmpie, și unele spații colinare, în vreme ce înspre munte stăpânirea exercitată era mai degrabă nominală. Sistemul de apărare se baza pe fortificații slabe, din pământ și lemn, ridicate în spații deschise, și care nu puteau oferi o protecție efectivă în cazul unui asalt bine organizat, cum a fost cel al armatei mongole. Este posibil ca unele dintre aceste fortificații (*Orod*, Zărand) să fi fost complet distruse de mongoli, din moment ce ele nu mai apar în documente ulterioare anului 1241 (Șt. Pascu, 1971, A.A. Rusu, G. Pascu Hurezan, 1999). Altele au necesitat reparații capitale sau au fost refăcute din temelie, cum a fost probabil cazul la Timișoara sau Cenad. Banatul sudic, montan, pare a nu fi fost însă afectat de evenimente (D. Țicu, 1998).

Un alt moment decisiv este însă venirea pe tronul Ungariei a dinastiei angevine, în 1301. Noii monarhi, veniți dintr-un Occident în care instituțiile medievale erau mult mai puternice, mai bine structurate și implementate teritorial, au încercat să aplice realitățile vest-europene în spațiul Regatului Ungariei. Ca reședință secundară (1308-1323) a regelui Carol Robert de Anjou, Timișoara își consolidează poziția de centru regional, iar comiții de Timiș vor juca un rol important începând din aceste timpuri. Comitatele își extind treptat sfera de influență efectivă și asupra regiunilor montane înconjurătoare. Pe întreg teritoriul analizat, sunt edificate cetăți regale, din piatră, și care valorifică avantajele terenului, fiind poziționate strategic, pe vârfuri de deal inexpugnabile, care domină arealele învecinate. Deși unele dintre aceste cetăți au existat din a doua jumătate a secolului XIII (Șoimoș, Pescari – *Szentlászlovár*), nu credem că este o întâmplare faptul că prima atestare documentară a majorității acestora coincide cu perioada în care Timișoara este reședință regală. Documentele consemnează așadar cetățile Pâncota (1317), Șiria și Dezna (1318) în comitatul Zărand; Jdioara (1320) în comitatul Timiș; Ilidia (1321) și Carașova (1323) în comitatul Caraș; Mehadia (1317) în Banatul de Severin. Avem de a face cu un adevărat „program de fortificare” a Banatului inițiat de regalitate, care însă acordă, bineînțeles, o atenție specială cetății sale de reședință, Timișoara, pentru a cărei reconstrucție și edificare aduce meșteri italieni.

În această perioadă, începând cu secolul XIV, de expansiune a teritoriului controlat efectiv de regalitatea maghiară, apar în documente și **districtele**, diviziuni administrativ-teritoriale specifice populației autohtone, românești. Deși comitatele se impun ca realități instituționale în special în spațiile deschise din câmpie, la deal și la munte instituția comitatensă este mult estompată de prezența acestor instituții social-politice și administrative autohtone. În documente, districtele apar și sub alte nume, ca de exemplu provincii (*provinciae*), comitate (*comitatus*), apartenențe (*pertinentiae*) și

chiar scaune (*sedes*), fiind oarecum asemănătoare, din punct de vedere al statutului, scaunelor secuiești și săsești. Ele au caracter mai pregnant politico-administrativ și se constituie în directă legătură cu cnezatele și voievodatele, acestea având însă un caracter social-juridic (Șt. Pascu, 1986). Numărul districtelor românești menționate în Evul Mediu este foarte mare: în Banat sunt menționate 33, iar la nord de Mureș, în actualul județ Arad, cinci. Ele sunt însă de importanță inegală; opt dintre ele, cele mai importante din punct de vedere socio-economic, dar și politico-militar, s-au bucurat de înnoirea privilegiilor din partea regalității maghiare în 1457 (Șt. Pascu, *op.cit.*). Probabil că și celelalte districte beneficiaseră de privilegii în perioade anterioare, dar acestea nu au fost înnoite prin Diploma lui Ludovic V Postumul, la 1457. Cele mai mari districte erau însă cele opt, amintite în Diplomă, și care erau situate în apropierea ținutului de graniță din sud-estul Regatului Ungariei, majoritatea fiind incluse în Banatul de Severin. Cele opt districte privilegiate românești sunt, în ordinea menționării în Diplomă: Lugoj, Sebeș, Caraș, Bârzava, Mehadia, Almăj, Comiat și Ilidia.

Districtul **Lugoj** a fost menționat pentru prima dată în 1390, centrul său fiind târgul (*oppidum*) Lugoj. În sec. XV avea 19 sate, situate pe cursul mijlociu al Timișului. În prelungirea sudică a acestuia se afla districtul **Sebeș**, menționat documentar încă din 1350, și care a înglobat la începutul sec. XIV districtul Caran, fiind tot mai des cunoscut sub numele de Caransebeș, asemenea reședinței sale, Sebeș (Caransebeș). Dintre toate districtele, era cel mai important și cel mai întins, cuprinzând Depresiunea Caransebeș, jumătatea nordică a Culoarului Timiș-Cerna și Culoarul Bistrei până aproape de Poarta de Fier a Transilvaniei. Caransebeșul era nu doar reședința districtului său, ci și a celorlalte districte reunite. În sec. XV, districtul Sebeș avea 83 de sate. Districtul **Carașova** (Izvoarele Carașului) era situat pe cursul superior al râului Caraș, fiind menționat documentar în 1358. Centrul său era cetatea Carașova; în sec. XV includea 17 sate. Districtul **Bârzava** (Izvoarele Bârzavei) ocupa bazinul superior al râului Bârzava. Apare pentru prima dată în documente în 1370. Centrul său se afla în cetatea omonimă, neidentificată. Includea, în sec. XV, doar 9 sate. În 1547 aparținea Banatului de Severin, și în același an este înglobat districtului Caransebeș. Districtul **Mehadia** era situat în jumătatea sudică a Culoarului Timiș-Cerna, în bazinul Cernei. Menționat documentar începând cu 1376, avea centrul în cetatea omonimă și includea în jur de 30 de sate (D. Țicu, 1998). Până în 1552, numărul satelor a crescut la 51 (Șt. Pascu, *op.cit.*). Districtul **Almăj** apare ceva mai târziu în documente, abia la 1430. Ca extensiune, coincidea cu Depresiunea Almăjului și spațiul montan învecinat. Includea 14 așezări rurale, având centrul în cetatea Almăj, presupusă a

fi fost la Dalboșeș, pe Dealul Grădiște. Districtul **Comiat** s-a grefat pe bazinul superior și, parțial, cel mijlociu al văii Pogănișului. Cea dintâi mențiune documentară este din 1369. În 1437, acest district este zălogit fraților Iancu și Ioan de Hunedoara, însă doar până în 1457, când Diploma amintită anula actul de zălogire, în urma achitării datoriilor de către locuitorii districtului, și prevedea recăpătarea drepturilor de care se bucurau și celelalte districte (D. Țeicu, *op.cit.*). Cetatea Comiat, centrul districtului, se poate localiza în apropiere de Fârlug. Districtul includea, în sec. XV, 15 sate. În secolul următor a fost însă înglobat districtului Caransebeș. Districtul **Ilidia** este primul menționat documentar, în 1312. Acesta ocupa Depresiunea Oraviței, și întreg spațiul dintre râurile Caraș și Nera, mărginit în est de Munții Aninei. Spre vest se învecina cu comitatul Caraș. Documentele certifică un număr de 21 de așezări în cadrul acestui district, al cărui centru se afla în cetatea Ilidia, atestată documentar încă din 1223.

Dintre celelalte districte, „neprivilegiate”, se disting cele de pe cursul superior și mijlociu al Begăi. Acest spațiu era inclus, în 1288, comitatului Arad, comunicând cu abația benedictină și portul de sare de la Bulci, pe Mureș. În secolul următor apar în documente districtele Icuș, Fârdea, Bujor, Mănăstur, *Sugdia* și Jupani. Districtul **Icuș** era situat pe cursul superior al Begăi, la granița cu comitatul Hunedoara, incluzând 33 de sate. Menționat documentar la 1365, este predecesorul districtului **Margina**, cu centrul în târgul omonim, și care apare în documente abia din sec. XVI. Districtul **Fârdea** era situat pe cursul superior și mijlociu al văii Gladna, amonte de defileul de la Surduc, incluzând 14 sate. Districtul **Bujor** era localizat la NV de districtul Fârdea, pe cursul inferior al Gladnei și pe valea Sărazului. Avea 20 de sate, centrul fiind la Bujor (azi Traian Vuia). Pe malul drept al Begăi și pe afluenții acesteia se localiza districtul **Mănăstur**, cu centrul în cetatea omonimă. În total, deținea 13 sate. La vest de acesta, tot pe malul drept al Begăi, incluzând și versanții sudici ai Dealurilor Lipovei, se afla districtul **Sugdia**, localitate pe care Șt. Pascu (1989) o identifică cu Sudriaș. V. Achim (2000) revine asupra acestei localizări, precizând că *Sugdia* este o așezare dispărută, situată în hotarul actual al satului Leucușești. Era un district mic, cu doar 9 sate. Districtele Fârdea, Bujor, Mănăstur și *Sugdia* sunt menționate documentar împreună, pentru prima dată, în 1427. Puțin mai târziu, în 1446, apare în documente districtul **Jupani**, situat la sud de Bega, care avea doar patru-cinci sate. Conform hotărârii Dietei din 1518, toate districtele de pe cursul superior și mijlociu al Begăi sunt incorporate comitatului Timiș. Districtul **Făget** este de dată mai târzie, el apare menționat abia în 1548 și putem presupune că includea unele din districtele desființate la 1518. În sec. XVI, majoritatea acestor districte sunt aparțin-

nențe exterioare ale domeniului Hunedoarei, deși incluse în comitatul Timiș (Șt. Pascu, *op.cit.*).

În actualul județ Timiș, în zona colinară și de câmpie, mai apar menționate districtele **Bel** (Belinț?) și **Chery** (cu 62 de sate în 1459), localizate aproximativ între Timișoara și Lugoj, **Beregsău**, probabil la vest de Timișoara, **Borzlyk**, posibil între Timișoara și Arad, **Duboz** (care includea 67 de sate în 1462) și **Sculea** în Câmpia înaltă a Bârzavei.

Dintre districtele situate mai la sud, în vecinătatea celor privilegiate, o polemică mai aprinsă s-a purtat în jurul localizării unui district care apare des în documente, **Cuiești** sau **Găvojdia**. Șt. Pascu (1989) preia idei mai vechi, situând acest district pe cursul inferior al Carașului; D. Țicu (1998) localizează însă cetatea Cuiești la Bocșa, iar districtul, pe cursul mijlociu al Bârzavei. Este menționat documentar încă din 1349, însă în secolul următor dispare, fiind probabil înglobat districtului Bârzava. Districtul **Caran** se situa pe valea Timișului, între districtele Sebeș și Lugoj. Centrul său era probabil la Căvăran (azi, C. Daicoviciu), sau poate în cetatea Jdioara. Atestat în documente începând din 1391, este înglobat încetul cu încetul, în decursul sec. XV, districtului Sebeș. De-a lungul Dunării, în defileu, existau mai multe districte, despre a căror existență sunt puține mărturii. Astfel, din amonte spre aval, sunt menționate districtele **Haram** (probabil același cu comitatul), **Liubcova**, **Drencova**, **Șvinița**, **Goreni** și **Peth**. D. Țicu (*op.cit.*) considera că limita de est a districtului Haram (menționat doar în 1444) ar fi ajuns la Pojejena. Același autor sugerează că mai spre est se situa districtul Liubcova, centrat pe valea Sichevița, afluent al Dunării. Acesta apare în documente în sec. XV, dar a fost înglobat în districtul Almăj, cândva între 1552 și 1611. Cetatea Drencova putea fi centrul unui district aparte (Șt. Pascu, *op.cit.*), sau intra în componența districtului Liubcova (D. Țicu, *op.cit.*). Celelalte trei districte erau situate pe teritoriul actual al județului Mehedinți.

Fără a oferi date suplimentare, Șt. Pascu (*op.cit.*) enumeră și districtele **Ersig**, **Remetea** și **Hodoș**. Primul dintre acestea se situa, probabil, pe valea Pogănișului, între districtele Comiat și Duboz. Districtul Remetea se situa la vest față de Ersig, așezarea care-i dă numele fiind identificată în hotarul actual al satului Berzovia (D. Țicu, *op.cit.*). Cele două districte au fost integrate în marele domeniu nobiliar Himfy. Districtul Hodoș pare a fi relaționat cu satul omonim din județul Timiș. I. Hațegan (2003), fără a oferi alte amănunte, mai enumeră și districtele **Bay**, **Berini**, **Bistra**, **Cheureg**, **Chernolch**, **Jdioara**, **Lipko**, **Maxand**, **Mylos**, **Recaș**, **Sânandrei**, **Șoșdea**, **Themeskuz**, **Zaad**, **Zederyes** și **Zenthlazlo**.

La nord de Mureș, în 1390, sunt menționate documentar șase districte, dintre care cinci pe actualul teritoriu al județului Arad. Astfel, districtul **Cladova** ar putea fi localizat în vestul Munților Zărandului, cu centrul în cetatea omonimă. Districtul **Arăneag** se situa la nord de districtul Cladova, incluzând satele de la contactul Munților Zărandului cu Depresiunea Cigherului. Districtul **Căpâlna** ocupa un spațiu extins la sud de valea Crișului Alb, incluzând 45 de sate în 1439. Ar putea fi localizat în Depresiunea Gurahonț și Dealurile Almașului. Districtul **Vârfurile (Ciuci)** se situa la nord de Crișul Alb, având centrul în localitatea omonimă. Districtul **Hălmagiului** includea, cel mai probabil, satele din Depresiunea Hălmagiu. Mai spre est se afla districtul **Izvoru Crișului**, de pe teritoriul actual al județului Hunedoara.

Districtele, ca și comitatele de altfel, nu erau precis delimitate, în sensul hotarelor clare pe care le cunoaștem azi. Un fenomen care trebuie luat în considerare este enclavizarea: sate precum Ramna, Iabalcea sau Sâlha (Coșteiu), de exemplu, aparțineau districtului Sebeș, deși se aflau la mare distanță de teritoriul unitar al acestuia (M. Bizerea, C. Rudneanu, 1969).

I. Hațegan (2003) ridică următoarea problemă: cum puteau coabita comitatele și districtele? Același istoric oferă răspunsul: românii și-au creat instituții proprii, cnezate și voievodate în epoca pre-statală, și apoi au adaptat aceste forme la forma statală impusă de alogeni, sub forma districtelor. Cu timpul, dregătorii comitatelor au înțeles că autonomiile locale se pot respecta, în interes comun (I. Hațegan, *op.cit.*, p. 88-89). Astfel, districtele Ilidia, Almăj, Carașova și Bârzava erau parte din comitatul Caraș, Lugojul din Timiș, iar Comiat, Sebeș și Mehadia din Banatul de Severin. Apartenența districtelor la comitate era însă mai degrabă teoretică. Prin alipirea comitatului Caraș și a districtului Lugoj la Banatul de Severin în 1464, practic toate districtele privilegiate românești au intrat în componența acestuia.

Acordarea privilegiilor de către regalitatea maghiară a reprezentat următorul pas, determinat de necesitatea protejării graniței de sud-est, aflată sub amenințarea turcilor. Districtele nu erau doar diviziuni administrative, ci și militare, contribuind din plin la luptele anti-otomane. Într-adevăr, turcii atinseseră linia Dunării la sfârșitul secolului XIV, beneficiind și de slăbiciunile interne ale Serbiei și ale celui de-al doilea țarat bulgar. Victoria de la Nicopole (1396) asupra armatelor cruciate plecate din Timișoara sub comanda regelui Ungariei, Sigismund de Luxemburg, confirmă puterea otomană. Intrarea Țării Românești sub suzeranitate otomană după moartea lui Mircea (1418), deschide larg calea turcilor spre Ardeal și Banat; aceștia

lansează incursiuni de pradă în 1420 și 1438. Intrarea în scenă a lui Iancu de Hunedoara, ban de Severin din 1438, și apoi voievod al Transilvaniei și guvernator al Ungariei, modifică temporar raportul de forțe în favoarea creștinătății. Victoria strălucită a armatelor conduse de Iancu la Belgrad în 1456 a întârziat cu jumătate de secol înaintarea turcilor spre centrul Europei. Moartea sa din același an a fost compensată de urcarea pe tronul Ungariei a fiului său, Matia Corvin (1458-1490), a cărui domnie este considerată, unanim de istorici, ca fiind punctul culminant al dezvoltării statului maghiar în Evul Mediu. În timpul său, turcii au îndrăznit o singură dată să atace, fiind înfrânți de trupele conduse de comitele de Timiș, Pavel Chinezu, la Câmpul Pâinii (1478).

În decursul secolelor XIV și XV, domeniile nobiliare se înmulțesc în detrimentul celor regale. Prin dani, multe cetăți, inițial regale, împreună cu domeniile acestora, devin proprietăți ale nobililor. Fărămițarea feudală determină o schimbare de statut a comitatelor, care nu mai sunt „regale”, ci nobiliare. Desigur, ca întindere și denumire, ele rămân în linii mari identice cu cele regale. Se remarcă însă o evidentă creștere a numărului de așezări, precum și a curților nobiliare.

Tabelul 4.

Numărul așezărilor, pe comitate, în timpul lui Matia Corvin

Comitatul	Cetăți și întărituri	Orașe și târguri	Sate și cătune
Zărand	7	7	435
Arad	9	10	382
Cenad	3	9	260
Timiș	30	22	990
Caraș	13	10	290

Sursa: Csánki, D. (1890). Districtele Sebeș și Mehadia - incluse la comitatul Timiș.

Se constituie astfel organizația nobiliară a comitatelor, ale căror foruri de conducere și de judecată reuneau – alături de comitele numit de rege sau de voievod – un vicecomite, câte patru juzi ai nobililor (*iudices nobilium*) și câte 12 asesori jurați, aleși tot dintre nobili (I.A. Pop, T. Năgler, 2003).

După moartea lui Matia Corvin, Regatul Ungariei intră într-o criză internă profundă. Marea răsccoală condusă de Gheorghe Doja (1514) slăbește și mai mult puterea militară a Regatului. În acest context, are loc dezastrul de la Mohács (1526), în urma căruia turcii pătrund în Câmpia Panonică. Luptele pentru tronul vacant al Ungariei între Ioan Zápolya, voievodul

Transilvaniei, și Ferdinand I de Habsburg, oferă prilejul turcilor de a organiza Pașalâcul Budei (1541) în însăși inima Ungariei. La 4 septembrie 1541 se constituie, sub suzeranitatea Porții, Principatul autonom al Transilvaniei, înglobând întreg teritoriul analizat, fără ca structura comitatensă să fie modificată. Înlăturarea suzeranității otomane asupra Principatului în 1551, prin abdicarea reginei Isabella, în numele fiului ei minor, Ioan Sigismund Zápolya, în favoarea lui Ferdinand I de Habsburg, determină reacția imediată a sultanului Süleyman Kanuni. În 1551, o primă campanie condusă de vizirul Mehmed Sokollu, determină cucerirea cetăților Becej, Becicherec (Zrenjanin), Cenad, Felnac, Arad și Lipova, dar aceștia asediază fără succes Timișoara. Trupele generalului imperial Castaldo ripostează, recucerind Lipova. În 1552, trupele conduse de Kara Ahmed Pașa recuceresc cetățile de pe Mureș și Banatul de câmpie, în frunte cu Timișoara, ocupând și linia Dunării bănațene, în întregime. În același an este organizat *Vilayetul* (Pașalâcul) Timișoara. În 1566, prin cucerirea cetăților Gyula, Șiria și Ineu, întreg teritoriul analizat, cu excepția părții sud-estice, intră sub stăpânire turcească. Pacea de la Speyer (1570) consfințește starea de fapt existentă. Sub denumirea de Banatul de Lugoj-Caransebeș, o parte din Banatul de Severin rămâne în componența Principatului Transilvaniei până în 1658, când este cedat turcilor de Acașiu Barcsay, ca preț al numirii sale în scaunul princiar.

5.4. OCUPAȚIA OTOMANĂ ȘI PRINCIPATUL TRANSILVANIEI

Vilayetul (Pașalâcul) Timișoarei a avut o durată de 164 de ani (1552-1716), similară ca extensie temporală provinciei romane Dacia. În acest răstimp, limitele sale au cunoscut modificări diverse, zona Timișoarei fiind singura rămasă mereu în cadrul său organizatoric. În general, ocupația otomană s-a făcut mai ales de la vest spre est, și de la sud spre nord, în vreme ce Principatul Transilvaniei a reacționat mereu în sens opus. Între cele două entități, au rămas mereu teritorii aflate în litigiu. Astfel, o largă fâșie de frontieră a fost supusă atât turcilor, cât și nobililor transilvăneni, țăranii prestând obligații ambelor părți (*Istoria Românilor*, IV, 2001). Mai mult, deseori se instala haosul ca urmare a incursiunilor de jaf ale turcilor și tătarilor, respectiv ale mercenarilor aflați în solda principelui transilvan, neplătiți și nevoiți să trăiască pe spezele țăranilor. Prin urmare, populația s-a împuținat tot mai mult, în special în câmpie, fie ca urmare a mortalității ridicate, fie (mai ales) ca urmare a emigrației în zone mai ferite.

Pașalâcul Timișoarei se învecina spre nord și est cu Principatul Transilvaniei, spre vest cu Pașalâcul Budei, iar spre sud cu cel al Rumeliei, organizat în sudul Dunării. În 1660, prin cucerirea Oradei și organizarea *Vilayetului* de Oradea, limita la nord se făcea cu acesta. După 1699 (Pacea de la Karlowitz), granița dintre Imperiul Otoman și cel Habsburgic s-a stabilit pe Mureș și pe Tisa, în aval de confluența cu Mureșul.

Pașalâcul era condus de un pașă, care de obicei avea rangul de beglerbeg (beg al begilor), cu două tuiuri, iar câteodată avea și demnitatea de vizir, cu trei tuiuri. Beglerbegul Timișoarei, ca și cel al Bosniei, era subordonat celui de la Buda (Cristina Feneșan, 2004). Acest beglerbeg (sau vizir, când era cazul) purta și titlul de *vâli* (valiu), adică guvernator, fiind deci și șeful administrației civile. Centrul său administrativ și militar a fost stabilit la Timișoara, în virtutea importanței sale strategice și a vechii funcții de reședință a comitatului Timiș. Pentru perioade scurte de timp, reședința Pașalâcului s-a mutat la Lipova (care fusese și reședință a Principatului în 1541-1542), la propunerea beglerbegului Gazi Kasim Pașa, între 1555 și 1557 (*op.cit.*), respectiv la Ineu, pe la 1660, după cum ne informează călătorul turc Evlia Celebi (M. Guboglu, 1970, A. Decei, 1974a).

Din punct de vedere administrativ, *Vilayetul* se compunea din mai multe unități administrative numite *sandjak*-uri (sangeacuri, având sensul de „steaguri”) sau *liva*. Acestea aveau în fruntea lor un *sandjakbeg*, comandant militar și totodată administrativ al teritoriului respectiv. Sangeacurile, la rândul lor, se împărțeau în unități administrative mai mici, numite *nahiye* (districte). Autoritățile turcești se ocupau însă aproape exclusiv de soarta populației musulmane (de altfel foarte redusă numeric), în vreme ce populația creștină supusă (*reaya*, sau „raia”) era lipsită de drepturi politice.

Cea mai cunoscută împărțire a Pașalâcului Timișoarei este cea inițială, mai exact de după 1566, în șase sangeacuri: Timișoara, Cenad, Lipova, Moldova, Gyula și Ineu (fig. 27). Trebuie precizat că sangeacul Gyula a fost organizat pe baza sangeacului Arad, ce cuprindea aceleași teritorii (1552-1566), fără cetatea Gyula, cucerită la 1566, iar sangeacul Ineului a inclus domeniile celor două cetăți cucerite în același an, Ineu și Șiria, corespunzând în linii mari cu partea deluroasă și montană a fostului comitat al Zărandului, de-a lungul Crișului Alb și afluenților acestora. La începuturile existenței sale, Pașalâcul Timișoarei a inclus și *sandjak*-uri de la sud de Dunăre sau de la vest de Tisa, precum Semendria (Smederevo), Vidin, Srem, Kruševac și Zvornik, cele de la est de Tisa – Becej și Becicherec, iar cel mai nordic *sandjak* inclus inițial era cel de Szolnok, de pe teritoriul actual al Ungariei. V. Veliman (1985) amintește, pentru perioada de instaurare a dominației otomane, și de sangeacurile Becicherec, Panciova, Ciacova și Orșova (toate, probabil, doar *nahiye*).

Cel mai extins sangeac era cel al **Timișoarei**, care cuprindea un spațiu amplu din Câmpia Banatului, spre est până aproape de Lugoj, spre nord până la Orțișoara, spre vest până la Tisa, incluzând (de la un moment dat) cetățile Becej și Becicherec (Zrenjanin), iar spre sud până aproape de Dunăre. Se limita în est și sud-est cu Banatul de Lugoj-Caransebeș, în nord-est cu sangeacul Lipovei, în nord cu cel al Gyulei, spre nord-vest cu sangeacul Cenad, iar spre sud cu sangeacul Moldovei. Acest sangeac era la rândul său divizat în mai multe *nahiye*: Timișoara, în partea sa nordică, Ictar și Târgoviște pe Bega, înspre est, Cerini (fostul *Chery*, actualmente Sacoșu Turcesc) și Ciacova în partea centrală, la sud de râul Timiș, iar spre sud erau nahiiile Bocșa și *Şemlik* (Şemlacu Mare). Spre vest erau nahiiile Becej și Becicherec, ale fostului comitat Torontal, situate, în mare parte, pe teritoriul actual al Serbiei. O problemă ridică *nahiya* Carașova-Vitelnic (*Kîraşova ve Bîtîlnîk*), de pe valea Carașului, a cărei apartenență – de sangeacul Timișoarei, respectiv al Moldovei – este neclară.

De-a lungul Dunării a fost organizat sangeacul **Moldovei**, cu centrul în localitatea minieră Moldova (Veche). Acesta era delimitat în sud de Dunăre, în vest de Tisa, la nord se învecina cu sangeacul Timișoarei, iar în est și nord-est cu Banatul de Lugoj-Caransebeș, în particular cu districtul Almăjului. Sangeacul moștenește și comitatul Haram (Horom), transformat în *nahiya* Moldova (*Modava*), și comitatul Keve, transformat în *nahiya* Panciova (Pancevo), în cea mai mare parte pe teritoriul actualei Serbii. Este posibil ca acestui sangeac să-i fi fost alipită și *nahiya* Carașova-Vitelnic, poate chiar și celelalte *nahiye* din fostul comitat al Carașului, Bocșa și *Şemlik*, deoarece, din rațiuni de eficiență și funcționalitate, otomanii au avut tendința să adopte împărțirea administrativ-teritorială existentă la data cuceririi, cu hotarele respective, impuse de multe ori de constanțele mediului geografic (Cristina Feneșan, 2004).

De-a lungul văii Mureșului au fost organizate trei sangeacuri. Cel mai important a fost sangeacul **Lipova**, situat în spațiul deluros și montan, amonte de intrarea Mureșului în câmpie. Acesta includea fostul comitat al Aradului, mai puțin partea de câmpie, precum și districtele din Depresiunea Făget, de pe cursul superior al Begăi.

Reședința sa era la Lipova, cetate importantă în acea vreme. Sangeacul se limita spre nord cu sangeacul Ineului, spre vest cu cel al Aradului (Gyula), spre sud-vest cu cel al Timișoarei, iar spre sud și est cu Principatul Transilvaniei, respectiv Banatul de Lugoj-Caransebeș și comitatul Hunedoarei. Era probabil constituit din nahiiile Lipova și Radna (în vest), Vărădia (în est) și cele de pe Bega: Fârdea, Făget, Mănăstur, *Sugdîa*, care moșteneau vechile districte românești. Acestea din urmă vor

constitui împreună, la începutul secolului al XVII-lea, districtul Făget, inclus temporar Principatului Transilvaniei, apoi, revenit sub administrația otomană, sangeacul cu același nume.

Partea de câmpie a comitatului Arad a fost inclusă în sangeacul **Arad** (1552-1566), redenumit **Gyula** odată cu cucerirea acestei cetăți și schimbarea reședinței sangeacului. Acest sangeac includea părțile de câmpie ale fostelor comitate Arad și Zărand, fostul comitat Békés în întregime, partea nordică a comitatului Csongrád și cea sudică a comitatului Bihor. După cum se vede, acolo unde se impuneau interesele strategice ale Imperiului Otoman, s-a ținut cont prea puțin de vechea organizare administrativ-teritorială. Acest sangeac se învecina la nord cu Principatul Transilvaniei (comitatul Bihor), până la înființarea Pașalâcului de Oradea, la vest ajungea la Tisa, în sud-vest se situa sangeacul Cenad, în sud cel al Timișoarei, în sud-est sangeacul Lipovei, iar în est sangeacul Ineului. Cuprindea cinci *nahye*: Arad, Gyula, Békés, Zărand și Bihor. Potrivit recensământului întocmit în 1567, acest sangeac cuprindea 4 orașe, 222 de sate, 15 săliști și o mănăstire.

Pe cursul inferior al Mureșului, până la vărsarea în Tisa, a fost organizat sangeacul **Cenad**, moștenitor – cel puțin în linii mari – a vechiului comitat omonim. Își avea reședința la Cenad, iar teritoriul său se învecina cu cel al sangeacului Gyula (Arad) la nord și la est și cu cel al Timișoarei la sud, iar în vest era limitat de valea Tisei. Era alcătuit din trei *nahye*: Felnac, în est, Cenad, în centru, și Vásárhely (Hódmezővásárhely), în nord, pe teritoriul Ungariei actuale, care a inclus și așezări din fostul comitat Csongrád. În total, în acest sangeac se aflau 228 de sate și puste, precum și 31 de așezări aparținând unei fundații religioase – de tip *vakîf* - patronată de marele vizir Mehmed Sokollu (P. Iambor, 2002).

Sangeacul **Ineului** (*Yanova*) a avut existența cea mai scurtă, această cetate fiind recucerită de ardeleni la 1595, cedată apoi turcilor abia la 1658. În cele două perioade de existență a sangeacului (1566-1595, 1658-1699), acesta s-a extins pe valea Crișului Alb în amonte. Granița de est, cu Principatul Transilvaniei, era însă ambiguă. După T. Mager (1937), în prima perioadă de stăpânire turcească, Nicolae Ciuceanu i-a oprit pe turci la Vârfurile, de unde îi ataca mereu, așa cum se întâmpla și dinspre Dezna și Beliu, care astfel n-ar fi ajuns deloc sub turci, deși erau mereu sub amenințarea unor incursiuni de jaf și prădare a acestora, precum și a tătarilor care iernau în Câmpia Crișurilor. În a doua perioadă însă, turcii au luat în supunere și satele din Depresiunea Hălmagiului, dar, de comun acord, de aici își obțineau drepturile și nobilii ardeleni, ale căror posesiuni fuseseră pierdute în favoarea turcilor. Este așadar un caz clasic de dublă impozitare a

țărănimii din regiunea de graniță, care a durat, conform autorului mai sus menționat, cam de la 1670 până la 1693, când trupele habsburgice ale generalului Veterani au ocupat zona. Împărțirea pe *nahyie* a sangeacului Ineu este mai puțin cunoscută, dar se poate presupune că existau *nahyia* Ineu, în jurul cetății de reședință a sangeacului, *nahyiile* Șiria, Dezna – având în vedere cele două cetăți importante ale sangeacului, Beliu – în Piemontul Codrului, și Almaș, care includea satele Depresiunii Gurahonț (I. Totoiu, 1960, A. Decei, 1974a).

Sangeacurile nu erau doar unități administrative, ci și militare. În caz de expediții militare, sangeacbegii erau obligați să vină în fruntea unui anumit număr de soldați. Aceștia erau în bună parte spahii („călăreți”, sau „cavaleri”), care primeau pământurile sub formă de „feude”, însă nu ca proprietari, ci în arendă. Conform dreptului islamic, pământul aparținea sultanului, iar acesta îl „închiria” acelor soldați care aveau merite în lupte. Spre deosebire de feudalismul occidental, sangeacbegii și spahii (precum și ceilalți supuși musulmani) nu își transmiteau drepturile ereditare, ci le aveau doar pe timpul vieții lor, iar în cazul în care greșeau, puteau fi „maziliți”, pierzându-și așadar aceste drepturi (A. Decei, 1974a). Din punct de vedere practic însă, pentru țăranii iobagi, nobilul feudal maghiar era înlocuit de un soldat turc, care, evident, nu lucra pământul, ci exploata munca țăranimii. Totuși, această exploatare era considerată mai ușoară, spahiul mulțumindu-se să-și primească drepturile cuvenite, de cele mai multe ori prin intermediul cnezilor locali, care jucau rol de intermediar între comunitatea locală, sătească, și spahiul care, aproape niciodată, nu se deplasa din cetatea de reședință să-și vadă feudele (A. Andea, 1996).

Feudele otomane erau de trei categorii: *ziamet*, care aparținea unui „zaim”, al cărui venit anual era de până la 20000 de accele (aspri); *timar* – a unui „timariot”, având un venit anual între 20000 și 100000 de accele; și *has* (*hass*), cu venituri de peste 100000 de accele. *Ziameturile* și *timarurile* aparțineau spahiilor (*zaimi* sau *timarioți*), în timp ce *hass-urile* erau doar ale marilor demnitari. Un alt tip de proprietate era cel de tip *vakîf*, al unei fundații religioase, create de obicei de viziri sau alți demnitari. Acestea aparțineau cultului islamic și erau scutite de orice dări; mai mult, erau ferite de orice fel de primejdii, motiv pentru care aici se concentra populație numeroasă, atât musulmană, cât și creștină. I. Totoiu (1960) prezintă cazul *vakîf*-urilor de la Arad și Ineu, create de marele vizir Mehmet Köprülü, care practic colonizează cele două așezări, și în special Aradul. Acest oraș – de fapt Orod, la 7 km de orașul actual – cunoscuse o decădere accentuată în ultimele secole, ajungând practic pustit și depopulat la epoca (1661) în care marele vizir amintit îl regenerează. Prin firmanul de colonizare din 11

ianuarie 1661, practic ia naștere actualul oraș Arad, care apare în acte ca „Aradu Nou”. Nu este însă vorba de actualul cartier (situat la sud de Mureș), așa cum crede I. Totoiu (*op.cit.*), ci de noul sit al Aradului, spre deosebire de „Aradul Vechi” = Orod, căci cetatea și așezarea *vakîf* sunt construite pe malul nordic al Mureșului, așa cum se poate vedea și pe planul lui Marsigli (Gh. Sebestyén, 1984), sau alte schițe (A.A. Rusu, G. Pascu-Hurezan, 1999), și cum o descrie Evlia Celebi, care o vizitează la scurt timp după aceea (M. Guboglu, 1970).

Veniturile totale ale sangeacurilor variaau de la un an la altul, în funcție de mărimea și numărul feudelor otomane existente, și exceptând *vakîf*-urile. La veniturile acestea se adăugau cele ale „delegatului *defterdar*-ului” (adică ale fiscului), care însumau spre sfârșitul secolului XVII, după mărturia lui Marsigli (A. Decei, 1974a), 640880 accele anual, iar cele ale șefului finanțelor timarioților, de 100000 de accele anual, ceea ce depășea per total, la momentul respectiv (în jurul anului 1690, vezi și tabelul 5) 2 milioane de accele anual, echivalentul a aproape 20000 de taleri (*op.cit.*).

Tabelul 5.

Veniturile sangeacurilor din *vilayet*-ul Timișoarei (în accele)

<i>Sandjak</i> -ul/Anul	1552	1575	1578	cca. 1595	cca. 1690
Timișoara	800000			806795	806795
Lipova		311423	305193	210000	200000
Cenad		240000	280000	207972	270392
Gyula (Arad)		330000	350000	298941	290941
Moldova					260000
Ineu				192420	192422

Sursa: P. Iambor (2002); V. Veliman (1985); A. Decei (1974a) - după Marsigli.

Principalele evenimente care marchează viața *vilayet*-ului de Timișoara, determinând modificări teritoriale însemnate, sunt: războiul cu Austria și cu Țările Române (1593-1606), conflictul cu Gh. Rákoczi II (1657-1660) și războiul cu Imperiul Habsburgic (1683-1699).

În 1593 debutează războiul dintre Imperiul Otoman și cel Habsburgic, în care se implică și Principatul Transilvaniei și Țara Românească, de partea habsburgilor și a „Ligii Sfântă”. După răscoala din 1594, înăbușită de turci, în anul următor, trupele ardelene, conduse de Gheorghe Borbely, banul de Lugoj-Caransebeș, ocupă pe rând, prin cucerire sau în urma capitulării

garnizoanelor turcești, cetățile Bocșa, Vârșeț, Făget, Vărădia de Mureș, Chelmac, Șoimoș, Lipova, Arad, Șiria și Ineu, înconjurând Timișoara din aproape toate părțile (A. Decei, 1974b, T. Ciobanu, 2002, D. Tomoni, 2002). Aceasta este asediată în anii următori de armatele principelui Sigismund Báthory, fără succes. Transilvania intră temporar sub comanda lui Mihai Viteazu (1599-1600), apoi a generalului imperial Basta (1601-1605), dar în 1606 se încheie pacea de la Zsitvatörök. Principatul revine sub suzeranitate turcească, dar cetățile nu sunt înapoiate turcilor, decât cu întârziere: astfel, în 1616, Gabriel Bethlen este în cele din urmă obligat să dea turcilor toate cetățile de pe valea Mureșului, în frunte cu Lipova, precum și cele de pe Bega – Făget, Mănăstur, Margina, Sintești. Șiria este cedată turcilor abia în 1633 (*Istoria Românilor*, V, 2003).

Ca urmare a cuceririlor însemnate din 1595, transilvănenii reînființează comitatele **Arad** și **Zărand**, chiar dacă numai temporar și parțial. Comitatului Arad (1595-1616) îi este alipit și districtul Făgetului, reședința comitelui fiind cetatea Lipova. În 1626, stările decid ca ceea ce mai rămăsese din comitatul Aradului să fie inclus în comitatul Zărandului. Acesta, fără fostele sale posesiuni din câmpie, va rezista până în 1658, având reședința la Ineu. Stările, în adunarea Țării din 1659, discută cărui comitat să fie alăturat teritoriul care mai rămăsese din comitatul Zărandului, dovadă că acesta nu fusese ocupat în întregime de turci (*Istoria Românilor*, V, 2003).

Conflictul lui Gh. Rákoczi II cu turcii debutează în 1657, când principele transilvan pornește, fără voia Porții, cu oaste împotriva Poloniei, unde își dorea tronul. Este învins, Principatul rămâne fără armată, iar nobilimea îi cere abdicarea, numind principe pe Fr. Rhédey (*Istoria Românilor*, V, 2003). Rákoczi II nu renunță, ceea ce favorizează intervenția otomană împotriva sa. Sub amenințarea transformării Principatului în pašalâc, stările se văd nevoite să îl accepte principe pe Acațiu Barcsay, fostul ban de Lugoj-Caransebeș, numit de turci la Ineu, în 1658. Noului principe i se impun condiții dintre cele mai grele: cedarea Banatului de Lugoj-Caransebeș, precum și cetățile Ineu și Dezna, cu pertinențele lor (practic, aproape tot comitatul Zărandului). Rákoczi II continuă înverșunat luptele cu turcii și cu principele (1659-1660) în Crișana și Transilvania, dar oștile marelui vizir Mehmet Köprülü înving, și urmarea este transformarea celei mai mari părți din Partium în *Vilayet-ul* (Pașalâcul) de Oradea (1660). Pacea de la Vasvar (1664) consfințește cedarea către turci a teritoriilor amintite, dar lipsesc prevederile referitoare la limita de demarcație între Imperiul Otoman și Principatul Transilvaniei.

În urma acestor evenimente, întreg teritoriul studiat – cu excepția satelor Bucova și Băuțar, de lângă Poarta de Fier a Transilvaniei, care aparțineau de comitatul Hunedoarei – devine pământ musulman, integrat Pașalâcului Timișoarei.

Până în acel an 1658, **Banatul de Lugoj-Caransebeș** a făcut parte din Principatul Transilvaniei, fiind urmașul de fapt și de drept al Banatului de Severin, ce își încetase existența după cucerirea cetății Severinului de către turci (1522). Acest teritoriu era condus de un ban, care prelua atribuțiile vechiului ban de Severin. Reședința banului era de obicei la Caransebeș, dar uneori și la Lugoj. Alături de el, în conducerea Banatului se afla un viceban (*banus substitutus*), un notar, juzii jurați și juzii asesori, secretari. Majoritatea deținătorilor funcției de ban au fost și membri în Consiliul Princiar al Transilvaniei, iar unii, precum Acațiu Barcsay (de origine român, pe nume Bărceanu) a fost chiar președinte al Tablei Princiare și apoi principe al Transilvaniei.

Banatul de Lugoj-Caransebeș includea, la data cedării sale către turci, doar trei districte: Lugoj, Caransebeș și Almăj. Acestea mai rămăseseră din cele opt districte privilegiate românești, întrucât majoritatea fuseseră deja ocupate de turci și incluse în Pașalâcul Timișoarei. Dintre ele se remarcă districtul central, al Caransebeșului, care era cel mai extins ca suprafață, aici aflându-se și singurul oraș (Caransebeș), căci Lugojul avea doar statut de târg (*oppidum*), și era mai slab populat, ca urmare a poziției sale înspre Timișoara, mereu expus atacurilor și prădăciunilor turcești. În perioada dintre 1522 și 1658, cât a existat acest „Banat”, districtul Caransebeșului și-a extins mereu suprafața. După cucerirea Mehădiei de către turci (1552), satele din fostul district omonim, de la nord de Mehădia, au fost integrate în districtul Caransebeș (M. Bizerea, C. Rudneanu, 1969). Și așezările de pe valea Pogănișului, aval până la Valea Mare, deci din districtul Comiat, au fost alipite, la o dată neprecizată, districtului caransebeșan. Același lucru s-a întâmplat cu unele sate din fostele districte Bârzava, Cuiești sau Carașova, care nu au fost incluse de turci în nahyiile Bocșa sau Carașova. În 1595, când banul Gheorghe Borbely cucerea Bocșa și Vârșetul, acestea au trecut de asemenea, cu pertinențele lor, în subordinea districtului Caransebeș. Și districtul Almăjului, corespunzător depresiunii omonime de pe cursul mijlociu al Nerei, și-a extins suprafața, probabil doar temporar, incluzând districtul Liubcovei de pe valea Dunării, care trebuia să fi aparținut nominal sangeacului și nahyiei Moldova.

Conform mărturiei lui Evlia Celebi la prima sa călătorie în Banat din 1660 (M. Guboglu, 1970), Banatul de Lugoj-Caransebeș, ca parte din *Vilayet-ul* Timișoarei, fusese transformat în două *sandjak-uri*: Lugoj și

Caransebeș, corespunzătoare probabil districtelor. Districtul Almăj a fost probabil alăturat sangeacului Caransebeș.

De altfel, Evlia Celebi, deși afirmă răspicat că *Vilayet-ul* Timișoarei are în componența sa șase *sandjak-uri* (din care cel al Inelui tocmai fusese redat otomanilor), enumeră în total 11 asemenea unități administrativ-militare (*op.cit.*)! Astfel, sunt enunțate și sangeacurile **Caransebeș**, **Lugoj**, **Făget**, **Arad** și **Becicherec** (Zrenjanin). Este posibil, așa cum susține A. Decei (1974a), ca aceasta să fie structura Pașalâcului Timișoarei în epoca sa de maximă extensiune teritorială (1658-1688).

Înfrângerea armatei otomane sub zidurile Vienei (1683) marchează ruperea echilibrului între cele două mari forțe, în favoarea Imperiului Habsburgic. Aceștia lansează o ofensivă generală în fostul Regat al Ungariei. Eșecul tratativelor diplomatice cu Transilvania, vasală Porții, determină intrarea armatelor imperiale în Principat (1685). Ardelenilor li se impun condiții foarte grele. În 1686 este cucerită Buda. Mersul favorabil al operațiunilor militare i-a permis generalului imperial Veterani să ocupe, în vara anului 1688, cea mai mare parte din fostul Banat al Lugojului și Caransebeșului, inclusiv Bocșa (Co. Feneșan, 1997). Acest teritoriu apare pentru prima dată și cu numele de **comitatul Severin**. Se instituie o stare de provizorat, generalul Veterani admitând restaurarea administrației comitatense (1689) și reglementând raporturile sale cu administrația militară din subordinea Comandamentului militar imperial al Transilvaniei de la Sibiu (1693). Între timp, raporturile Transilvaniei – fără comitatul Severin – cu Imperiul Habsburgic fuseseră reglementate prin *Diploma leopoldină* (1691). În 1693, generalul Veterani ocupă satele și cetățile de pe valea Crișului Alb și cucerește cetatea Inelui (Tr. Mager, 1937). Contraofensiva turcească din 1695 determină recucerirea cetăților Lugoj și Caransebeș, în urma câștigării bătăliei de lângă Lugoj, în care generalul Veterani își pierde viața (L. Groza, 1993). Noile operațiuni militare austriece, din 1696-1698, se bucură de un succes parțial. Trupele imperiale comandate de principele elector Friedrich August al Saxoniei ocupă Aradul și Lipova (1696), dar asediază zadarnic Timișoara. Nici victoria zdrobitoare de la Zenta (1697) a armatei comandate de prințul Eugen de Savoia nu determină o capitulare a Timișoarei, luată cu asalt.

Prin Pacea de la Karlowitz (1699), granița dintre cele două imperii se stabilește pe Mureș și Tisa, Banatul de Lugoj-Caransebeș revenind Pașalâcului de Timișoara, care astfel, pentru o scurtă perioadă (1699-1716) a coincis teritorial cu Banatul „istoric”. Printre condițiile Păcii se număra și demantelarea tuturor cetăților bănățene și de pe valea Mureșului, cu excepția Timișoarei și Aradului (Gh. Sebestyén, 1984). Aceasta s-a realizat în 1701

de către trupele imperiale, cu care se afla și Marsigli, de la care au rămas planuri ale acestor fortificații înainte de demolare (*op.cit.*).

Marsigli, istoric și om de știință, totodată general al geniștilor în armata imperială, a participat activ la operațiunile militare anti-otomane din Banat. El a publicat și o *Conscriptio Districtum*, document aflat (în original) la Bologna, și nedatat, decât aproximativ (1690-1700). Întrucât nu sunt cuprinse și localitățile de la nord de Mureș, este probabil ca această conscriere să fi fost redactată pe la 1700, după Pacea de la Karlowitz (1699), având posibil scopul de a enumera doar localitățile și districtele rămase sub ocupație turcească. Surprinde totuși absența localităților din partea nordică și nord-vestică a acestui teritoriu. În lucrările istoricilor români, această conscripție este prezentată, aproape fără a fi deloc comentată, de T. Birăescu (1934) și P. Binder (1970). De altfel, al doilea autor menționat prezintă doar „lista localităților”, având meritul de a identifica unele dintre acestea, fără a se concentra asupra districtelor în sine. Căci, într-adevăr, problema este: cum se relaționează aceste unități administrativ-teritoriale, districtele prezentate de Marsigli, cu realitățile administrative turcești existente la acea dată în Banat, sub formă de *sandjak*-uri, împărțite în *nahyie*? Chiar dacă o mare parte din Banat fusese ocupată de armatele imperiale, este greu de crezut că, într-un răstimp atât de scurt, s-au adoptat noi forme de administrare, mai ales că era vorba de un teritoriu în litigiu, și care în cele din urmă a și rămas (o vreme) sub administrație otomană.

Așadar, aceste districte pot reprezenta, la fel de bine, unități administrative turcești (sangeacuri sau *nahyie*), cât și diviziuni teritoriale cu care operau armatele imperiale. Denumirea de **district**, tradițională pentru unitățile administrative ale românilor bănățeni în perioada medievală, sugerează și o puternică legătură cu diviziunile teritoriale tradiționale, utilizate de populația băștinașă, de multe ori coincidând cu unități naturale, geografice. Faptul că această denumire, „district”, va fi aplicată și după 1718 de către administrația Banatului, întărește cele afirmate mai sus. De altfel, încă din anul 1716, în ciuda operațiunilor militare care se desfășurau, Camera Aulică vieneză trimisese mai mulți funcționari ai săi pentru a se informa asupra organizării administrative de la momentul cuceririi (Co. Feneșan, 1997). Potrivit raportului (*op.cit.*), Banatul otoman fusese împărțit în 12 districte (probabil *nahyie*, nu sangeacuri), anume: Timișoara, Lipova, Făget, Caransebeș, Lugoj, Orșova, Palanca Nouă, Panciova, Vârșeț, Ciacova, Becicherecu Mare-Becej și Cenad.

Această informație aruncă o rază de lumină conscripției realizate de Marsigli, indicând faptul că acesta s-a inspirat din realitățile administrative otomane. Într-adevăr, în *Conscriptio Districtum*, numărul districtelor este mai mare: 17, și, dacă ținem seama de faptul că cele din nord-vest (Cenad și

Becicherecu Mare-Becej) nu sunt deloc amintite, discrepanța este, aparent, mare. Analizând însă, cu atenție, conscripția (care include și localitățile din fiecare district), constatăm că, în afara celor două excepții, toate celelalte zece districte din raport sunt prezente. Celelalte șapte merită câteva considerații. Districtul **Almăjului** a reprezentat o permanență de-a lungul întregii perioade medievale și, deși nu a fost menționat în raportul din 1716, apare ca atare atât la conscripția din 1717, cât și în prima organizare administrativă pe districte a Banatului (1718), fiind însă alipit districtului Orșova în 1720. Districtul **Vărădia** (Totvărădia) avea în componență câteva sate de pe malul sudic al Mureșului. Și existența acestui district (*nahyie*) în perioada otomană este credibilă, mai ales că, și după Pacea de la Karlowitz, va exista ca plasă (cerc) în cadrul comitatului Arad, cel puțin în prima jumătate a secolului XVIII. Stabilirea graniței pe Mureș a divizat districtul în două, partea de la sud fiind ulterior încorporată districtelor învecinate (Făget sau Lipova). La momentul în care s-a realizat conscripția, acest lucru încă nu se realizase, sau poate otomanii au păstrat vechea organizare, atribuind calitatea de centru de *nahyie* unei alte așezări. Denumirile de **Lunca Lipovei** și, respectiv, **Lunca Lugoșului** (în original, *Lippensis Lunka* și *Lugosiensis Lunka*) descriu realitățile geografice ale locurilor. Cele două „districte” reprezintă, de fapt, două fâșii situate de-a lungul cursului mijlociu al Begăi, respectiv al Timișului. Aceste teritorii aveau probabil o organizare mai aparte, dar credem că aparțineau celor două districte, binecunoscute, Lipova și Lugoj. Extinderea districtului Lipovei până în lunca Begăi apare totuși ca surprinzătoare, și ne-a determinat să căutăm o explicație alternativă a denumirii: „lunca râului dinspre districtul Lipovei”, similar și pentru Lugoj. În acest caz, acestea puteau fi chiar districte de sine stătătoare, sau ar fi putut aparține de orice alt district învecinat (în special, Timișoara). Denumirea de „**Infra Timișoara**” de pe hartă (fig. 28) este o prescurtare a celei date de Marsigli, „*pagi neoerrecti infra Temeswar*”. Autorul nici nu pretinde că ar fi vorba de un district, ci doar de satele situate la sud de Timișoara. Este logic să presupunem că acestea erau circumscrise districtului Timișoara. Districtele **Bocșa** și **Porecsa** (Clisura) sunt astfel singurele care nu se regăsesc, într-o formă sau alta, în organizarea menționată de raportul din 1716, sau ulterior. Existența acestora pe la 1700 este însă credibilă, având în vedere că ele se suprapun, cel puțin parțial, nahiilor Bocșa și Moldova, organizate ca atare încă de la începutul dominației otomane. Ele corespund de altfel și cu unități naturale – valea râului Bârzava, respectiv malul stâng al Dunării în defileu, denumirea de „Clisură”, utilizată până azi, fiind pentru prima dată consemnată de Marsigli (P. Binder, 1970). Nu cunoaștem cauzele pentru care în intervalul 1700-1716 aceste două districte au „dispărut”, fiind probabil alipite celor învecinate.

Fig. 28.

Ultimii ani ai perioadei otomane au consemnat o ușoară revigorare demografică și economică a Pașalâcului Timișoarei, ca urmare a înlesnirilor oferite de turci țăranilor băștinași, prin care aceștia deveneau proprietari (*ciftlik*) ai pământului pe care-l lucrau. Aceste reforme au atras și numeroși țărani de la nord de Mureș, nemulțumiți de noul regim habsburgic, în teritoriul Pașalâcului (T. Birăescu, 1934, A. Caciora, E. Glück, 1973).

În perioada 1701-1714, Imperiul Habsburgic a fost puternic implicat în războiul de succesiune la tronul Spaniei, iar în Transilvania și Ungaria imperialii au avut mari dificultăți cu răscoala „curușilor”, începută în 1703, și încheiată abia în 1711. Turcii au reputat unele succese militare, împotriva Rusiei țariste, respectiv a Veneției, în urma cărora s-au crezut capabili de a înfrunta inamicul lor cel mai de seamă (*Istoria Românilor*, VI, 2003). Astfel, în 1716 izbucnește noul război al Imperiului Habsburgic cu Poarta. Datorită calităților militare ale prințului Eugen de Savoia, comandantul oștilor imperiale, dar și degradării capacității de ripostă a otomanilor, campania a fost încununată cu cucerirea Timișoarei (1716) și Belgradului (1717). Prin Pacea de la Passarowitz (1718), care confirma situația *de facto*, întreg teritoriul studiat revine Imperiului Habsburgic.

5.5. STĂPÂNIREA HABSBURGICĂ ȘI REÎNCORPORAREA ÎN REGATUL UNGARIEI

În urma Păcii de la Karlowitz (1699), teritoriile situate la nord de Mureș au fost incluse în Imperiul Habsburgic („Sfântul Imperiu Romano-German”). Chiar dacă și teritoriile de la sud de Mureș au împărțit aceeași soartă după Pacea de la Passarowitz (1718), în realitate Mureșul a continuat să constituie o limită administrativă semnificativă timp de 250 de ani, până la mijlocul secolului XX. În acest interval de timp, s-a cristalizat denumirea de „Banat”, cu limitele sale „istorice” (între Mureș, Tisa, Dunăre și Carpați). Totodată, s-a format „conștiința de bănațean” a locuitorilor acestui teritoriu, puternic impregnată în sânul colectivității.

Este așadar necesară o tratare separată a celor două unități teritoriale – de la nord și de la sud de Mureș – întrucât, pentru o perioadă lungă de timp, fiecareia i-au corespuns realități distincte.

5.5.1. Teritoriul de la nord de Mureș a fost grav afectat de războiul din 1683-1699, în special partea de câmpie, unde au avut loc bătălii și asedii. Cetatea Aradului a fost cucerită și recucerită de cele două armate, fiind aproape complet distrusă din pricina asediilor din 1687-1688. Prințul

Eugen de Savoia a conceput (1689) planul de reconstrucție, pus în aplicare de Georg Haruckern (*Arad. Monografia orașului*, 1999). În paralel, împăratul Leopold I a adresat popoarelor balcanice chemarea la arme împotriva otomanilor, acordând mitropolitului ortodox sârb privilegiile „ilirice”, în 1690. Numeroși sârbi au emigrat în ținuturile dintre Dunăre și Tisa, apoi la vest de Tisa. După Pacea de la Karlowitz (1699), o parte din acești sârbi au fost aduși la nord de Mureș, ca grăniceri, în localități care au format **confiniul militar grăniceresc tisa-mureșan**. Confiniile militare au luat naștere încă din 1699-1700, dar au primit organizarea definitivă, conform dispozițiilor împăratului, abia în 1703 (A. Caciora, E. Glück, 1973). Centrul militar al acestei organizații de graniță a fost **Aradul**, oraș cameral din 1702. Pe teritoriul actual al județului, au fost astfel militarizate 13 localități, din care, la vremea respectivă, zece ar fi făcut parte din comitatul Arad, una din comitatul Cenad (Nădlac) și două – singurele care nu erau pe valea Mureșului – din comitatul Zărand (Ineu și Hălmagiu). Din punct de vedere al regimentelor de grăniceri, localitățile Nădlac, Semlac și Pecica aparțineau regimentului nr. 2, iar toate celelalte regimentului nr. 3 (Gh. Ciuhandu, 1940). Alături de sârbi, în aceste regimente erau încartiruiți și români, maghiari sau germani.

În paralel cu confiniul militar, au fost reînființate nominal comitatele Arad și Zărand. **Comitatul Arad** era însă înjumătățit, căci jumătatea sa de la sud de Mureș aparținea încă Pașalâcului de Timișoara, iar după integrarea acestuia în Imperiu (1718), nu a mai fost recuperată. Pe de altă parte, comitatul s-a extins puțin spre vest, incluzând localitățile Pecica, Semlac și Pereg, în detrimentul comitatului Cenad. Mai mult, comitatul Arad își va mări substanțial suprafața în 1741, când i se vor alipi cercurile Zărand și Ineu, din comitatul Zărandului (fig. 29). Până la acel moment însă, comitatul Arad era format din doar două cercuri (sau plăși, *processus*), **Vărădia** (sau Totvărădia), care includea așezările de la Petriș până aproape de Șoimoș, și **Miniș**, de care aparțineau toate localitățile de la Șoimoș în aval, până la Arad (Gh. Ciuhandu, 1940). Totuși, această împărțire a survenit ulterior anului 1720, căci în descrierile din 1715-1721 (I. Ácsady, 1896), comitatul Arad nu are cercuri. În comitat nu erau incluse decât așezările civile, nu și cele ale confiniului militar. **Comitatul Zărand** acoperea o arie considerabilă, practic întreg bazinul Crișului Alb, de la izvoare până la Gyula, aproape de confluența cu Crișul Negru. Acesta era format din mai multe cercuri (*processus*), dintre care pe teritoriul actual al județului Arad se aflau cercurile **Hălmagiu** (Depresiunea Hălmagiu, și localitățile din aval de aceasta, până aproape de Gurahonț), **Ineu** (toate localitățile de la Gurahonț până la Șicula) și **Zărand** (partea de câmpie, precum și o arie situată între valea Cigherului și Munții Zărandului).

Fig. 29.

Comitatul Cenad a suferit pierderi teritoriale importante față de situația sa de dinaintea cuceririi turcești. O bună parte a sa, inclusiv vechea reședință (Cenad), se aflase la sud de Mureș, iar aceasta nu a redevenit niciodată parte a acestui comitat. Mai mult, localitățile Pecica și Semlac au fost încorporate confiniului militar, apoi comitatului Arad. Dintre localitățile care făceau totuși parte din comitatul Cenad, iar în prezent se află în România, se numără așezările de graniță Nădlac, Șeitin și Turnu. Mai târziu li s-a adăugat satul Dorobanți (Iratoșu Mic).

Comitatul Bihor a fost refăcut aproximativ în limitele sale anterioare. Astfel, din acesta au făcut parte și satele din Piemontul Codrului – care formează actualele comune Beliu, Cărand, Archiș, Hășmaș și Craiva. Ele aparțineau vastului domeniu al episcopiei romano-catolice de Oradea, căreia împăratul Leopold i-a restituit toate bunurile și proprietățile pe care le stăpânise anterior cuceririi turcești, pe baza conscrierii comitatului Bihor din 1552. Întreaga activitate economică a acestui domeniu era coordonată de **inspectorul domenal**, reprezentantul episcopului în probleme economice; alte organe centrale erau **exactoratul** – oficiul contabil de revizie, și **casa generală a domeniului**, care centraliza veniturile (Ana Ilea, 1981). La începutul secolului al XVIII-lea, domeniul era împărțit în două **provizorate**, Oradea și Beiuș. Provizoratul sudic, condus de un **provizor**, cu sediul la Beiuș, era împărțit în șase **șpanate**, din care unul era, conform conscrierii din 1721, cel de **Groșeni** sau **Beliu**. În acel an șpanatul Beliu era format din 20 de sate și 10 predii; era condus de un **șpan**, ales dintre localnici, răspunzător de bunul mers al activităților economice, gospodărești și judecătorești de pe raza sa. Șpanii beneficiau de scutirea de obligațiile feudale; ei erau ajutați de patru juzi primari și mai mulți juzi sătești (*idem*). În 1733, numărul satelor acestui șpanat crescuse la 22, iar cel al prediilor la 19. În 1744, provizoratul Beiuș este reorganizat în trei subunități: Beiuș, Vașcău și **Beliu**, care devin provizorate independente. Șpanul de Beliu, Nagy Iosif, este numit **provizor** al domeniului Beliu. Curând, se înființează și celelalte oficii economice: **clavigeratul**, pentru depozitarea și administrarea băuturilor, și **frumentariatul**, pentru cereale. De obicei, aceste două funcții erau cumulate de aceeași persoană. Localitatea Beliu se bucură de o oarecare dezvoltare economică: alături de fabrica de bere, mai veche, aici este mutată și manufactura de sticlă de la Hășmaș. În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, provizoratul Beliu era împărțit în două șpanate: **Beliu** și **Hășmaș**, care împreună cuprindeau (la 1778) un târg (*oppidum*) – Beliu, 26 de sate și 16 predii. La sfârșitul aceluiași secol, sunt menționate trei șpanate: **Beliu**, **Hășmaș** (Agriș) și **Ucuriș** (Ana Ilea, 1981), acesta din urmă mai mult pe teritoriul actual al județului Bihor. Numărul de sate crescuse la 30, ceea ce

înseamnă zece sate noi înființate din 1721, prin popularea prediilor existente.

Regimentele grănicerești și-au demonstrat eficacitatea și loialitatea față de Imperiu îndeosebi în timpul răscoalei „curuților”. Răsculații au pătruns în regiune încă din 1703, când au cucerit o bună parte din teritoriul zărăndean, inclusiv cetatea Hălmagiului. Aceasta, recucerită temporar de imperiali, a fost distrusă până la temelii în timpul conflictelor din 1706. Curuții au pătruns și pe valea Mureșului, dinspre Transilvania, dar nu au reușit să cucerească Aradul, apărat de trupele grănicerești.

Totuși, după Pacea de la Passarowitz (1718), Mureșul nu mai constituia o graniță între imperii, astfel încât importanța regimentelor scade. Nobilimea maghiară face mari presiuni pentru desființarea regimentelor grănicerești, în paralel cu încorporarea la Ungaria a comitatelor Arad și Zărand, precum și a Banatului Timișoarei. În acel moment, aproape întreg teritoriul amintit era **domeniu erarial**, adică aparținea Curții vieneze. Împăratul nu era de acord cu schimbarea statutului Banatului, care trebuia să rămână domeniu al Coroanei, iar pentru teritoriul de la nord de Mureș, decidea cui se pot vinde sau dona aceste spații, ținând prea puțin cont de proprietarii care existaseră înaintea ocupației otomane, și care își revendicau domeniile.

Spre exemplu, în comitatul Aradului, în primele două decenii ale secolului XVIII, nu exista vreo proprietate nobiliară. Administrația imperială nici nu avea încredere în nobilimea maghiară, și cu atât mai puțin în cea transilvăneană, mai ales după răscoala „curuților”, în care aceasta fusese implicată. Cum nu existau nobili, comitatul era condus de un comisar imperial, administrator erarial, reprezentant direct al Curții de la Viena (A. Caciara, 1971).

Chiar înainte de izbucnirea războiului cu turcii, Dieta Ungariei, întrunită la Bratislava (Pojon) în 1715, a cerut împăratului Carol al VI-lea, prin articolul 92, ca, în calitate sa de rege al Ungariei, să consimtă la viitoarea reîncorporare, atât din punct de vedere politic, cât și al dreptului, a comitatelor (printre altele) Arad, Cenad, Zărand, Békes, Torontal și Severin, ca unele ce aparținuseră Coroanei Sfântului Ștefan (Co. Feneșan, 1997).

Această cerere, reluată în numeroase ocazii, este parțial satisfăcută abia în ultima zi a anului 1732, când **comitatul Arad este încorporat în Regatul Ungariei**, printr-un „înalț rescript împărătesc” (Gh. Ciuhandu, 1940). Totuși, se manifestau unele rezerve cu privire la conducerea comitatensă, întrucât la acea dată, în comitatul Arad, existau doar trei nobili (*op.cit.*). Încorporarea la Ungaria, care a dus la multiplicarea nobililor (maghiari) dornici să cumpere proprietăți, catolicizarea forțată, și, mai ales,

restrângerea drepturilor grănicerești, au determinat răscoala din 1735 a grănicerilor conduși de căpitanul pecican Pero Seghedinaț. Înnăbușită până la urmă, răscoala n-a făcut altceva decât să genereze reiterarea cererilor de desființare a confiniului militar grăniceresc, de către stările nobiliare, dornice de înmulțirea numărului de iobagi prin adăugarea familiilor protejate de drepturile grănicerești.

Noul război cu turcii (1737-1739) a amânat cu puțin desființarea confiniului militar mureșan. Momentul prielnic s-a dovedit a fi în 1741, când, după moartea regelui Carol al VI-lea, fiica sa, Maria Tereza, avea nevoie de sprijinul stărilor feudale maghiare în războiul de succesiune la tronul habsburgic, fiind astfel dispusă să facă unele concesii (*Arad. Monografia orașului*, 1999). Necesitând ajutor militar din partea comitatelor Ungariei pentru a face față presiunii armate a Prusiei, împărăteasa s-a văzut nevoită ca, în cuprinsul jurământului ei de încoronare ca regină a Ungariei, să promită stărilor nobiliare adunate la Bratislava, reîncorporarea tuturor teritoriilor care aparținuseră odinioară Coroanei Sfântului Ștefan la Ungaria (Co. Feneșan, 1997).

Astfel, printre altele, legea (sau articolul) 18 din 1741 prevedea, la paragraful 3, **desființarea confiniului militar grăniceresc „iliric”** și încorporarea așezărilor grănicerești la comitatele respective, în speță la cel al Aradului. Aceeași lege hotăra și **divizarea comitatului Zărandului**, astfel: cele două cercuri (plăși, *processus*) din vest, Zărand și Ineu, erau alipite definitiv comitatului Arad, și, deci, Ungariei, iar cercurile din est, Hălmagiu, Baia de Criș și Brad, rămăneau în componența comitatului Zărand, și, deci, a Principatului Transilvaniei, așa cum recunoaște și garantează rescriptul împărătesc din 1732. Prin aceasta, comitatul Zărandului, în forma sa restrânsă la bazinul superior al Crișului Alb, va face parte din acele *Partes reapplicatae* (părți realipite Principatului), cunoscute în literatura științifică sub numele de *Partium* (I.S. Nistor, 2000). Aceste teritorii vor face obiectul unor dispute mereu reluate între Ungaria și Transilvania în decursul secolelor XVIII-XIX, până la actul dualist de la 1867, în urma căruia întreaga Transilvanie este alipită Ungariei.

Hotărârile adoptate de Dieta din 1741 n-au putut fi aplicate imediat. Abia în anul 1744 cele două cercuri, Zărand și Ineu, sunt definitiv alipite comitatului Arad, încetează administrația erarială și este numit un comite suprem al Aradului (C. Pădurean, 2003). Procesul de încorporare integrală a localităților din confiniul militar a fost și mai îndelungat, fiind finalizat abia în 1752. Unii grăniceri au rămas pe loc ca iobagi, ofițerii superiori au primit rangul de nobili, dar majoritatea au preferat să emigreze, fie în Banat, fie în Ucraina de azi, unde erau primiți bine de țarina Ecaterina a II-a (Gh.

Ciuhandu, 1940). Întrucât majoritatea grănicerilor emigrați erau sârbi, în Ucraina a și luat ființă un ținut având numele de „Serbia Nouă”, cu numeroase localități care poartă numele celor din zona Aradului (Gh. Ciuhandu, 1940, C. Păducean, 2003). Emigrația în Ucraina a cunoscut o intensitate maximă în jurul anilor 1751-1752, dar a continuat cel puțin până în 1760, la o scară mai redusă (*Arad. Monografia orașului...*, 1999).

Astfel, la jumătatea secolului al XVIII-lea, comitatul Aradului ia forma care va rămâne în linii mari neschimbată și în următorii 200 de ani, fiind totodată identic în proporție de aproximativ 75% cu județul Arad de astăzi. Până la Unirea din 1918, singura modificare importantă va fi alipirea cercului Hălmașiu, în urma desființării comitatului Zărand, în 1876.

5.5.2. Teritoriile de la sud de Mureș au trecut în stăpânirea imperială imediat după cucerirea din 1716, consfințită de Pacea de la Passarowitz (1718). Guvernarea civilă și militară a fost încredințată generalului conte Florimond Mercy d'Argenteau, de către prințul Eugen de Savoia, președintele Consiliului Aulic de Război și principalul artizan al victoriilor militare împotriva turcilor. Din punct de vedere civil, guvernatorul se supunea Camerei Aulice (*Hofkammer*), iar din punct de vedere militar, Consiliului Aulic de Război (*Hofkriegsrat*) (Co. Feneșan, 1997).

Încă din toamna anului 1716, contele Mercy a hotărât să împartă noua provincie imperială în **patru districte mari**: Caransebeș, Ciocova, Panciova și Marga, în fruntea cărora a numit câte un vicecomite (*Vicegespan*) (Co. Feneșan, 1997). În aceeași perioadă, se investighează modul de administrare din perioada otomană, ajungându-se la concluzia existenței celor 12 districte (amintite mai sus). Această realitate a influențat, se pare, decizia autorităților de a recurge la diviziuni administrative asemănătoare.

Astfel, în ciuda lui Mercy, care se pronunța pentru păstrarea celor patru mari districte, Camera Aulică a eliminat aplicarea în această formă a proiectului de administrare care amintea prea mult de comitatele din Ungaria (Co. Feneșan, 1997). „Comisia de organizare a Țării Banatului” (*Banater Landes-Einrichtungs-Commission*), înființată în 1717, a avut în vedere realizarea unei conscripții generale a localităților și gospodăriilor, efectuată în același an, pentru a se putea lua o decizie pe baze solide cu privire diviziunile teritoriale. Conscripția s-a realizat pe **11 districte** (*Theile*). La sfârșitul aceluiași an, s-a hotărât înființarea „Administrației Țării Banatului” (*Banater-Landes Administration*), care avea să se ocupe de acum încolo de realizarea infrastructurii administrative și instituționale, în calitate de for superior al administrației imperiale provinciale (*op.cit.*, p. 49). Departamentele militar și civil ale Administrației bănățene urmau să

constituie o „administrație comună” (*eine gemeinschaftliche Administration*) conform rescriptului împăraresc din 3 septembrie 1718 (*op.cit.*, p. 50-51), în fruntea căreia a fost numit ca președinte același general Mercy. Puțin mai târziu, pe 12 septembrie 1718, Camera Aulică a ordonat desființarea celor patru mari districte, și înființarea a **13 districte**, șase companii militare de graniță (toate pe teritoriul sârbesc de astăzi, și transformate în 1726 într-un *Oberkapitanat*) și compania din Clisura Dunării (*op.cit.*, p. 52). Totodată s-a decis și denumirea oficială a noii administrații provinciale - „Administrația imperială a Țării Banatului” (*Kaiserliche Banater Landes-Administration*) (*op.cit.*, p. 53).

Procesul de organizare a structurilor inferioare ale Administrației Banatului a continuat și după 1718, iar în următorii doi ani, **numărul districtelor s-a redus la 11**, prin cuprinderea districtului Almăj în districtul Orșova, a companiei din Clisura în districtul Palanca Nouă, respectiv includerea districtului Făget în cel al Lugojului (*op.cit.*, p. 54). Cele 11 districte stabilite în 1718-1720 au rămas identice până la înființarea regimentelor grănicerești (1768-1774) și reforma din 1775, singurele modificări fiind la nivel inferior – al cercurilor sau al apartenenței unor localități. Până la Pacea de la Belgrad (1739), când habsburgii pierd teritorii importante, Administrației Banatului i-au fost subordonate și două oficii administrative de la sud de Dunăre – Golubac și Negotin (*op.cit.*, p. 55-56).

Cele 11 districte care au existat pentru o jumătate de secol sunt (fig. 29): Caransebeș, Ciacova, Cenad, Lipova, Lugoj, Orșova, Palanca Nouă, Timișoara, Vârșeț, Panciova și Becicherecu Mare (azi Zrenjanin). Ținând cont de faptul că ultimele două districte enumerate, Becicherecu Mare și Panciova, se localizează exclusiv pe teritoriul sârb de astăzi, analiza geografică va viza doar celelalte nouă entități spațiale, având la bază, ca surse documentare, lucrările lui N.M. Popp (1942), B. Surdu (1970), Co. Feneșan (1997) și J.J. Ehrler (2000).

Districtul **Caransebeș** cuprindea în jur de 75 de localități, având centrul în orașul omonim. Se compunea din trei cercuri – **Pogăniș**, **Timiș** și **Bistra**, cercul Buceșnița (la Co. Feneșan, 1997 și J.J. Ehrler, 2000) înlocuind cercul Pogăniș în urma unei erori de transliterare; de altfel, localitatea Buceșnița nici nu se află în acest cerc. Cercul **Pogănișului** includea localitățile situate pe malul stâng al Timișului, aval de Caransebeș, până la Găvojdia, precum și cele de pe cursul superior al Pogănișului, până la Zorlențu Mare, iar spre vest ajungea până la Târnova și Soceni. Cercul **Timișului** cuprindea toate localitățile de pe valea omonimă, amonte de Caransebeș, precum și de pe văile afluențe. În acest cerc erau incluse și localități de la sud de pasul Domașnea, din partea nordică a Depresiunii

Domașnea-Mehadia. Cercul **Bistrei** cuprindea satele de pe valea Bistrei, precum și cele de pe malul drept al Timișului, aval de confluența cu Bistra, până la Măguri. Suboficii administrative se aflau la **Prisaca**, (posibil) **Slatina Timiș** și, respectiv, **Jdioara**.

Districtul **Ciacovei** administra un număr de circa 65 de localități, grupate în patru cercuri: **Ciacova**, **Jeruga**, **Bârzava** și **Timiș**. Cercul **Ciacovei** includea satele din Câmpia joasă a Timișului, de pe ambele maluri ale acestui râu, până în Serbia de astăzi. Cercul **Jeruga** era situat la sud-est de acesta, în jurul localității Deta, în câmpia joasă în care se amestecau până la confuzie apele unor râuri precum Bârzava sau Birda, denumirea cercului fiind probabil dată de vreun braț al unui râu („ierugă”). Satele situate între Bârzava și Pogăniș, de la contactul cu dealurile până pe malul stâng al Timișului, aparțineau cercului **Bârzavei**. În fine, cercul **Timișului** includea toate așezările de pe malul stâng al acestui râu, de la Racovița până la confluența cu Pogănișul, extinzându-se până în Dealurile Buziașului, la Buziaș și Vermeș. Centrul districtului era târgul **Ciacova**, iar suboficiile administrative funcționau (în ordine) la **Lighet** (azi Pădureni), **Denta**, **Jebel** și **Chevereșu Mare**.

Districtul **Cenad** a cunoscut o creștere constantă a numărului de localități, de la 15 în perioada de început până la 36 spre final, ca urmare a numeroaselor colonizări efectuate. Structura sa a rămas însă aceeași, având două cercuri – **Tisa** și **Mureș**, situate în colțul nord-vestic al Banatului „istoric”. Cercul **Mureșului** se extindea pe malul sudic al acestui râu, de la Periam până la Cenad, incluzând și localități situate pe Aranca, până la Dudeștii Vechi, și mai spre sud, până la Lovrin. Cercul **Tisei** cuprindea așezări situate azi în Ungaria sau Serbia, la vest de cercul Mureșului, incluzând și localități din colțul vestic al României, de-a lungul graniței (Beba Veche - Comloșu Mic) sau puțin în interior (Gottlob, Tomnatic). Sediul districtului a fost inițial la **Cenad**, după care s-a mutat la **Sânnicolau Mare**. **Cenadul** a rămas probabil sediu al cercului Mureș. Celălalt cerc avea sediul la **Kanjiza** (în Serbia de azi).

Districtul **Lipovei** a constituit la rândul său o arie de intensă colonizare, numărul localităților evoluând de la 42 la 66 în decurs de circa 50 de ani. Diviziunile sale nu s-au schimbat, respectiv cercurile **Lipova**, **Căpâlnaș**, **Bara** și **Sânnicolau Mic**. Cercul **Lipova** se întindea la sud de Mureș, între Lalașinț și Lipova, până în Dealurile Lipovei, pe aliniamentul Bruznic-Șiștarovăț. În componența sa intrau și unele sate din bazinele de obârșie ale unor afluenți ai Begăi. Cercul **Căpâlnașului**, situat la est, includea toate satele de pe malul sudic al Mureșului, de la Pojoga și Sălciva (azi în județul Hunedoara) până aproape de Lalașinț, fiind limitat în sud de

culmea sinuoasă a Dealurilor Lipovei. Cercul **Bara** cuprindea toate satele de pe versantul sudic al Dealurilor Lipovei, între valea Nieregîşului (est) și cea a Beregsăului (vest). Cercul **Sânnicolau Mic** se extindea la sud de Mureș, între Lipova și Aradu Nou, până la terminațiile vestice ale Dealurilor Lipovei, incluzând așadar porțiunea corespunzătoare din Câmpia înaltă a Vingăi. Centrul districtului era orașul **Lipova**, iar suboficii administrative se aflau la **Lipova, Valea Mare, Bara și Sânnicolau Mic**.

Districtul **Lugoj** s-a caracterizat printr-o mai mare constanță în ceea ce privește numărul de așezări, între 90 și 100. A fost un district extins, ca urmare a alipirii la acesta a districtului **Făget**, în 1720. A avut mereu patru cercuri, **Lugoj, Lunca** (forma „Luncani” la Co. Feneșan, *op.cit.*, este greșită), **Făget** și **Sărăzani**. Cercul **Lugojului** se extindea la vest de oraș, de-a lungul Timișului până aproape de Racovița, și pe versantul nordic al Dealurilor Sacoșului, până la Sacoșu Mare, respectiv la nord, până la Bega, între Nevrincea și Chizătău. Cercul **Lunca** includea toate așezările de pe malul drept al Begăi, de la Răchita până la Topolovățu Mare, urcând și pe unii afluenți ai Begăi, în Dealurile Lipovei. Cercul **Făget** îi corespundea bazinul superior al râului Bega, amonte de Răchita, mai ales pe versanții nordici ai Munților Poiana Ruscă. La vest era situat cercul **Sărăzani**, incluzând satele de pe văile Sărazului și Surducului, afluenți de stânga ai Begăi. Reședința districtului și cercului omonim era orașul **Lugoj**, iar a celorlalte cercuri – **Topolovățu Mare, Făget și Sărăzani**.

Districtul **Orșovei**, având în jur de 40 de localități, a fost și el mărit în 1720 prin alăturarea districtului **Almăj**. Cele două foste districte au supraviețuit ca cercuri în noua entitate teritorială. În 1739, orașul Orșova a fost cedat turcilor (B. Surdu, 1969), dar denumirea districtului nu s-a schimbat, doar sediul s-a mutat la **Mehadia**. Cercul **Orșovei** includea valea Dunării aval de Șvinița, până la Orșova, precum și bazinul Cernei cu toți afluenții, mai puțin nordul Depresiunii Domașnea-Mehadia. Cercul **Almăjului** se suprapunea perfect cu depresiunea omonimă. Nu se cunosc sediile suboficiilor administrative.

La vest de acest district, pe culmile sud-vestice ale Munților Banatului, de-a lungul văilor Carașului și Nerei de la ieșirea acestora din munte și până la vărsarea în Dunăre, precum și de-a lungul Dunării în defileu până aproape de Svinița, se localiza districtul **Palanca Nouă**. Acesta apare inițial ca fiind compus din patru districte – **Jasenovo, Ilidia, Răcășdia** și **Clisura**, dar apoi acesta din urmă apare ca fiind inclus la Răcășdia (la J.J. Ehrler, preluat de Co. Feneșan, *op.cit.*), ceea ce este probabil o eroare sau o neatenție, întrucât, pe de o parte, această prezumtivă apartenență este illogică sub aspect geografic, iar pe de altă parte, deși

funcționarul german include în anexă localitățile de pe Dunăre la cercul Răcășdia, el prezintă în text cercul Clisura. Cercul **Jasenovo** era situat pe cursurile inferioare ale Carașului și Nerei, preponderent în Serbia de azi, dar avea suboficiul administrativ la **Iam**. Cercul **Ilidiei** se situa mai în amonte, pe Nera până la mănăstirea Zlatița, precum și pe pârâul Vecinic, până la Rusova Veche. Suboficiul administrativ era probabil la **Ilidia**. Cercul **Răcășdiei** se mărginea în nord cu valea Carașului, între confluența cu Jitinul și cea cu Ciclova (Vrani), incluzând toate localitățile din bazinul hidrografic respectiv, până în munte. Suboficiul administrativ era localizat la **Oravița**. În fine, cercul **Clisura** se desfășura de-a lungul Dunării, din aval de Baziaș până la Berzasca, în nord până la culmile montane ale Locvei și Almăjului. Suboficiul administrativ era probabil la **Moldova Veche**. Sediul districtului se afla la **Palanca Nouă** (azi Banatska Palanka, în Serbia).

Cel mai important district era cel al **Timișoarei**, o arie de asemenea caracterizată prin colonizări, astfel că numărul așezărilor a crescut de la 42 la 61. Au rămas însă aceleași trei cercuri componente, **Sânandrei**, **Bucovăț** și **Parța**. Cercul **Sânandrei** se întindea la nord de Timișoara, până la Mureș, cuprinzând aproape în întregime Câmpia înaltă a Vingăi. Cercul **Bucovăț** avea în alcătuire satele de la est de Timișoara, între Timiș și Bega până la Medveș (azi Urseni), și de pe malul drept al Begăi aval de Topolovățu Mare, urcând și în zona de dealuri. Cercul **Parța** includea așezările situate la vest de Timișoara, până dincolo de granița actuală cu Serbia. Suboficiile administrative se localizau la **Sânandrei**, **Recaș** și, respectiv, **Lenauheim**.

Districtul **Vârșeț** avea suprafața cea mai mare, extinzându-se de pe culmile nord-vestice ale Munților Banatului până în câmpie. Inițial, acest district avea cinci cercuri: **Carașova**, **Ticvani**, **Ramna**, **Jamu** și **Vârșeț**, dar se pare că la un moment dat cercurile **Ticvani** (parțial) și **Ramna** (cu satele de pe valea Bârzavei) au fost incluse la **Carașova**. Astfel, acesta a ajuns să includă valea Carașului până la Secășeni și valea Bârzavei până la Ghertenish, precum și Munții Dognecei în întregime, până pe valea Pogănișului. Totuși, persistența a trei oficii administrative – la **Carașova**, **Dognecea** și, respectiv, **Bocșa**, ar putea implica păstrarea unei anumite diferențieri între cele trei cercuri. Cercul **Jamului** s-a situat spre vest față de acesta, pe valea Ciornovățului și în Câmpia înaltă a Gătaiei, la sud de valea Bârzavei. Suboficiul administrativ se localiza la **Comorâște**. Cercul **Vârșețului** se extindea aproape exclusiv pe teritoriul sârb de astăzi, incluzând o singură localitate care în prezent se află pe teritoriul românesc: Vărădia.

Guvernatorul Banatului era ajutat de patru consilieri, din care doi erau civili (camerali) - pentru probleme economice, administrative sau de justiție, și doi militari, din care unul era obligatoriu comandantul cetății Timișoara

(Co. Feneșan, *op.cit.*, p. 57). Împreună cu aceștia mai lucrau 12 funcționari cu diverse funcții, doi inspectori provinciali și patru administratori superiori (*Oberverwalter*), doi cu sediul la Timișoara, iar câte unul la Lugoj și Orșova. Atribuțiile acestora erau de a controla și îndruma administrațiile de district, precum și de a strânge obligațiile fiscale datorate de supuși, iar unul dintre ei era responsabil cu colonizările (*op.cit.*, p. 58).

În fiecare district se afla un **oficiu administrativ de district** (*Distrikt-verwalteramt*), condus de un administrator districtual (*Distriktverwalter*). Acesta era ajutat de mai mulți subadministratori (*Distriktunterverwalter*) în funcție de mărimea districtului, precum și de un perceptor, un controlor, un grefier și un practicant (J.J. Ehrler, 2000). Administratorul de district era totodată și prima instanță de judecată în cazul unor delictе minore.

La nivel local, administrația imperială a menținut **instituția cnezială** (Co. Feneșan, 1996, 1997). Astfel, fiecare sat avea un **chinez** (cnez) – un fel de primar, care răspundea de bunul mers al lucrurilor și, totodată, reprezenta veriga de legătură a comunității satești cu administrația străină, așa cum se întâmplase și până atunci, sub stăpânirea otomană (A. Andea, 1996). Principala sa îndatorire era stabilirea, repartizarea și încasarea obligațiilor fiscale ale sătenilor. Cât timp era în funcție (de obicei 2-3 ani), cnezul nu era salarizat, dar era scutit de dări și robote (Co. Feneșan, *op.cit.*). În paralel, administrația imperială a înființat și funcția de **obercnez**, respectiv reprezentantul cnezilor satești dintr-un cerc (*processus*). Acesta era în subordinea unui subadministrator districtual. Obercnezul nu era ales, ci doar propus de cnezii satești, fiind nevoie de aprobarea oficiului administrativ și al Administrației Banatului, fiind în cele din urmă numit de guvernator însuși.

Bazele administrației bănățene au fost puse în timpul primului guvernator, Mercy d'Argenteau, unanim apreciat ca cel mai eficient dintre cei care au deținut această funcție. Moartea sa, pe câmpul de luptă din Italia, în 1734, a lăsat un gol de putere care a fost resimțit de bănățeni, guvernatorii care au urmat fiind incapabili sau chiar corupți. Exploatarea nemiloasă a țărănimii a făcut ca populația să se răscoale, profitând de războiul austro-turc (1736-1739). Răscoala (1738) a fost în cele din urmă înăbușită (A. Marchescu, 1941), iar în urma Păcii de la Belgrad (1739), Banatul, devastat de război, a rămas în componența Imperiului Habsburgic. Epidemia de ciumă (1738-1740) și războiul de succesiune de după moartea împăratului Carol al VI-lea (1740) au contribuit și ele la decăderea economică și socială a regiunii. Aflată într-o situație delicată, noua împărăteasă, Maria Tereza, a fost nevoită să promită (1741) stărilor nobiliare ale Ungariei reîncorporarea Banatului la acest Regat, atunci când situația o va permite. În următoarele

decenii însă, împărăteasa va reuși să amâne acest eveniment printr-o abilitate politică de tergiversare.

În Banat, o primă încercare de reformă a administrației, fără a fi însă aplicată, a avut loc în 1740, imediat după războiul cu turcii. Reforma la nivelul întregului Imperiu, inițiată de contele Friedrich Wilhelm von Haugwitz (1749), a avut însă urmări și în Banat. În 1751, Maria Tereza decretează separarea administrației mixte, civilă și militară, a Banatului. Din acest moment, guvernatorul Banatului va avea doar atribuții civile, iar generalii care sunt trimiși aici vor răspunde exclusiv de armată. Cu toate acestea, generalul comandant Engelshofen va deține ambele funcții până în 1753, când, pentru a evita orice ambiguitate, a fost numit ca guvernator civil al Banatului contele de Vilana-Perlas (Co. Feneșan, *op.cit.*).

În noua organizare, Administrația Banatului era formată dintr-un președinte și șase consilieri, răspunzând de diverse probleme, acestea fiindu-i subordonate și departamentele de contabilitate, silvicultură, minerit și construcții. Administrația avea ședințe de lucru săptămânale, procesele verbale fiind trimise noului organism central ce înlocuia Camera Aulică în problemele acestei regiuni, și anume Deputația Aulică a Banatului și Părților Ilire (*Hofdeputation in Banaticis et Illyricis*). Această deputație aulică a fost desființată abia la 1777, la insistențele stărilor ungare (*op.cit.*).

Mineritul a fost o activitate deosebit de însemnată pentru statul habsburgic, aducând numeroase venituri. Încă în 1717 se înființează Comisia Bănățeană pentru organizarea mineritului (*Banater Bergwerks-Einrichtungs-Comission*) (R. Gräf, 1997). În cadrul Administrației Țării Banatului, unul din cei doi consilieri civili inițiali era totodată inspector minier. Se înființează oficii miniere în principalele centre: Oravița (1719), Majdanpek (1719), Dognecea (1722), Sasca Montană (1754), Reșița (1776), Moldova Nouă (1804), iar la Bocșa – Oficiul Administrativ al Fierului (1776) (R. Gräf, 2002). Majoritatea acestora au aparținut inițial de Oficiul Minier Superior Oravița (*Oberbergamt*), fondat în 1720. Acesta răspundea în fața Administrației Banatului, în cadrul căreia ia naștere, în 1727, **Direcția Minieră Bănățeană** (*Banater Bergwerks-Direktion*), ca o secție distinctă, iar în anul următor, o contabilitate distinctă (*Banater Bergbuchhalterei*) (*op.cit.*).

Reforme tereziene se fac simțite și în activitățile miniere. Pe plan central, ia ființă, în 1745, Colegiul Aulic pentru Monetării și Minerit (*Münz-und-Bergwerks-Direktions-Hofkollegium*), iar apoi Camera Aulică pentru Monetării și Minerit (*Hofkammer für Münz-und-Bergwesen*), care va activa până în 1849 (R. Gräf, 1997). Pe plan local, **Oficiul Minier Superior Oravița** preia atribuțiile Direcției Miniere Bănățene în 1747. În 1760,

Direcția Minieră Bănățeană este reînființată la Timișoara, apoi este mutată la Oravița în anul următor. În 1771 este reînființat Oficiul Minier Superior Oravița, desființat în 1760 (*op.cit.*). Oravița își păstrează calitatea de centru administrativ al mineritului, fiind situată aproximativ în centrul geometric al exploatărilor de minereuri neferoase de la Ciclova Montană, Sasca Montană, Dognecea, Moldova Nouă și, evident, Oravița, la care se adăugau minereurile feroase de la Bocșa și Ocna de Fier, iar, mai târziu, cărbunii de la Anina și Reșița.

În timpul Războiului de 7 ani (1756-1763), necesitatea finanțării cheltuielilor de război a făcut ca împărăteasa să concesioneze toate veniturile Banatului unei Deputații Ministeriale Bancare (*Ministerial-Banco-Deputation*), în schimbul unui credit de la Wiener Stadtbank. Ea a acționat ca o autoritate tutelară a Administrației Banatului între 1759 și 1769. Din 1769, după încheierea concesiunii, responsabilitatea ca for superior a revenit așa-numitului *Departament in Banaticis et Domanialibus*, organism independent de Camera Aulică. În urma reformei din 1772, problemele publice, impozitele și colonizarea au trecut în subordinea Cancelariei Aulice Boemo-Austriece (*Bömisches-Österreichische Hofkanzlei*), iar celelalte chestiuni, în subordinea diverselor departamente ale Camerei Aulice (Co. Feneșan, *op.cit.*, p. 42).

Aceste schimbări ale forurilor superioare nu au modificat însă, cu nimic esențial, modul de funcționare al Administrației Banatului. Vizitele coregentului Iosif al II-lea, din 1768, 1770 și 1773, nu au condus la modificări de substanță, deși situația consemnată de viitorul împărat le-ar fi impus, ci doar la înlocuirea guvernatorilor civili Vilana-Perlas (1768) și Karl Ignaz von Clary und Altringen (1774).

Noul guvernator, Iosif de Brigido, a trecut în cele din urmă la reforme radicale, înlocuind districtele existente cu **patru mari cercuri** (*Kreise*), conduse de câte un căpitan cercual (*Kreishauptmann*) și formate din **domenii** (*Herrschaften*), la rândul lor compuse din sate (*Dorfschaften*). Fiecare domeniu era condus de un **funcționar domenal** (*Herrschaftliche Beamte*), subordonat căpitanului cercual. Acesta, ca șef al oficiului cercual (*Kreisamt*), realiza legătura cu Administrația Banatului, în toate domeniile de activitate (Co. Feneșan, *op.cit.*, p. 78). Aparatul birocratic al oficiului era redus, alături de căpitan aflându-se adjunctul său și doi asesori, din care unul îndeplinea atribuțiile judecătorești (*ibidem*). Proiectul a fost aprobat în 1775 și a fost pus în aplicare în 1776-1777.

Conform acestuia, luau ființă cercurile **Cetad** (azi Lenauheim), cuprinzând zona nord-vestică a Banatului istoric, **Vârșet** – pentru zona sud-vestică, **Timișoara**, în zona centrală și nordică, și **Lugoș**, care includea

fostele districte estice. Evident, nu erau incluse localitățile din confiniul militar, a cărui organizare era în desfășurare. Sediile oficiilor cercuale se aflau în localitățile care dădeau numele cercului.

Această reformă administrativă n-a mai avut însă când să-și demonstreze eficiența (N. Bocșan, 1986). Presiunile stărilor nobiliare maghiare privind reîncorporarea Banatului la Ungaria continuau din 1741, când Maria Tereza promisesese acest lucru (articolul 18 al Dietei de la Pojon - Bratislava). Sub influența ginerelui ei, prințul Albert von Sachsen-Teschen, și a cancelarului aulic ungar, contele Eszterházy, împărăteasa a semnat decretul prin care ordona încorporarea Banatului (sub numele de *districtus Temessiensis*) în Ungaria, la 1 februarie 1778 (Co. Feneșan, 1997, p. 34). Procesul de încorporare s-a realizat prin intermediul unei comisii aulice ungare (*Königlich Ungarische Incorporation-Hof-Commission*), conduse de contele Niczky Kristóf (*ibidem*). La 6 iunie 1778 s-a desfășurat, la Timișoara, festivitatea în cadrul căreia comisarul regal, contele Niczky, a proclamat solemn **reîncorporarea Banatului la Ungaria**. Procedura de predare practică a administrării Banatului către noile autorități comitatense s-a prelungit până în anul următor. Abia la 1 mai 1779 administrațiile numite ale celor trei comitate înființate – **Caraș, Timiș și Torontal**, și-au preluat efectiv atribuțiile (*op.cit.*, p. 35-36). Doar regimentele grănicerești bănățene, constituite începând cu anul 1765, au rămas sub administrație militară imperială.

Cele trei comitate nou formate s-au subordonat Consiliului Locumtenențial Maghiar (*Magyar Helytartótanács*) și, prin acesta, Cancelariei Aulice Ungare (*Ungarische Hofkanzlei*) de la Viena (*op.cit.*, p. 43). Puterea legislativă era deținută de Dieta Ungariei, în care noile comitate aveau reprezentanți. Aceasta se întrunea la Pojon (Bratislava) până în 1848, când s-a mutat la Pesta.

Astfel, din 1779, din teritoriul studiat nu au mai rămas în afara Regatului Ungariei și a regimentelor grănicerești decât **cercul Hălmagiu**, din comitatul Zărand, cuprinzând actualele comune Hălmagiu, Hălmăgel, Vârfurile și Pleșcuța, precum și **satele Băuțar și Bucova** (actuala comună Băuțar), din apropierea Porții de Fier a Transilvaniei, care aparțineau comitatului Hunedoarei. Acestea țineau de **Principatul Transilvaniei**, al cărui titlu oficial, din 1765, este **Marele Principat al Transilvaniei**. Marele Principat era condus de **Consiliul Gubernial Regesc** (*Regium Gubernium* sau *Consilium Regium Guberniale*), având în frunte un guvernator, supus habsburgilor. Acesta prelua și exercita prerogativele de odinioară ale principelui (A. Răduțiu, L. Gyemant, 1995). Relația Curtii cu Principatul se realiza prin intermediul **Cancelariei Aulice a Transilvaniei** (*Cancellaria*

Caesareo-Regia Transilvanico-Aulica) de la Viena. Pe parcursul secolului al XVIII-lea, sediul Guberniului a fost aproape mereu la Sibiu, din 1703 până în 1790, când s-a mutat la Cluj. Dieta Transilvaniei avea, cel puțin formal, puterea legislativă. Aceasta se întrunea însă rar și nu în același loc.

Pe plan local, comitatele transilvănene erau conduse de congregația nobililor, având în fruntea lor un comite. Reședința comitatului Zărand era la Baia de Criș, iar a comitatului Hunedoara, la Deva.

5.6. REGIMENTELE GRĂNICEREȘTI BĂNĂȚENE ȘI COMITATELE PÂNĂ LA INSTAURAREA DUALISMULUI AUSTRO- UNGAR (1867)

La sfârșitul secolului al XVIII-lea, aproape întreg teritoriul studiat fusese reîncorporat Regatului modern al Ungariei, ca parte a Imperiului Habsburgic (care până la 1804 și-a menținut titulatura de „Sfântul Imperiu Romano-German”, fiind numit apoi Imperiul Austriac, până la 1867). Singurele excepții erau, pe de o parte, cele câteva comune amintite mai sus, ce intrau în componența Marelui Principat al Transilvaniei, și, respectiv, teritoriul militarizat de la graniță, organizat ca atare începând cu anii 1765-1774. Întrucât acest teritoriu a păstrat un regim aparte, fiind subordonat direct Consiliului Aulic de Război (*Hofkriegsrat*) de la Viena timp de aproximativ un secol (până în 1872), se impune o separare a celor două unități teritoriale majore.

5.6.1. Regimentele grănicerești

Regimentele grănicerești bănățene, și cu deosebire regimentul nr. 13 cu sediul la Caransebeș, au făcut obiectul a numeroase studii, între care se remarcă cel al lui A. Marchescu (1941), iar mai târziu cele aparținând lui Co. Feneșan (1970), Aurora Dolga (1976, 1978a, 1978b), L. Groza (1983, 1993), lucrări care au constituit principala sursă de informare în elaborarea acestui subcapitol.

Deși organizate mai târziu, istoria acestor regimente începe încă din epoca guvernării lui Mercy. Acesta a propus, pentru o mai bună apărare a „Țării Banatului”, înființarea unei armate de milițieni (*Banatische Landmiliz* sau *Temeser Grenzmiliz*). Proiectul său este aprobat în 1726 și astfel iau ființă companii de „haiduci” (formate din 140 de soldați) și de husari (având 100 de călăreți), organizate în patru protocăpitanate: Timișoara, Ciacova, Hedjac și Mâtnic (A. Marchescu, 1941). Întreținerea acestei armate nu

reclama nici o cheltuială, întrucât ofițerii și soldații (recrutați mai ales din fugari de pe teritoriile turcești) primeau pământ de cultură spre liberă folosință, în loc de soldă.

După războiul cu turcii din 1736-1739, granița cu Imperiul Otoman revine la Dunăre. Decretându-se desființarea confiniului grăniceresc tisa-mureșan, se hotărăște delimitarea unui nou confiniu de-a lungul noii granițe (1741). Această hotărâre nu este însă pusă imediat în practică, întrucât autoritățile habsburgice priveau cu mare neîncredere populația românească din potențiala arie grănicerească, ca urmare a faptului că, în timpul războiului, aceasta se aliase cu turcii, răsculându-se împotriva „nemților” și cauzând mari pierderi armatei austriece. Abia în 1747 se întrunește comisia de delimitare, propunând militarizarea majorității comunelor din Culoarul Timiș-Cerna, a celor din Defileul Dunării și a două sate din Culoarul Bistrei. Propunerea nu este momentan sancționată.

Între timp, guvernatorul Banatului, Engelshofen, a reorganizat milițienii din *Banater Landmiliz*, acestora adăugându-se și alți voluntari, cu precădere cei proveniți din confiniul militar tisa-mureșan. S-au format șase companii (patru de „haiduci” și două de „husari”), așezate de Engelshofen în prediile nelocuie din districtele Lipova și Panciova (1746-1747). Acest batalion bănățean al voluntarilor este desființat în 1753, iar cei care nu doreau să treacă la „civile”, au fost organizați în două companii: Potoc și Ocruglița. În același an, sunt însă înființate alte șase companii, alcătuite preponderent din foștii grăniceri tisa-mureșeni (în mare parte etnici sârbi), emigrați de la nord de Mureș: Franiova, Chichinda Mare, Mocrin, Melențe, Idvor și Botoșeni (*op.cit.*), toate pe teritoriul actual al Serbiei. În afara acestor milițieni, paza și ordinea în districtele Caransebeș și Orșova era menținută de „plăieși”; pentru serviciile lor, aceștia primeau hrană și soldă.

Inspectarea milițienilor în 1762 a dovedit grave carențe disciplinare și de instrucție. Planul de înființare a unui nou confiniu militar grăniceresc, preconizat în 1741, revine în actualitate, mai ales după încheierea războiului de șapte ani (1756-1763). La 1 mai 1764 se decretă trecerea sub administrație militară a unui teritoriu vast de la nord de Dunăre.

Regimentul confiniar **iliro-bănățean**, format din foștii milițieni, a fost înființat în perioada 1766-1768. S-au organizat inițial două batalioane de pedestrași („fouseliere”) și două companii de husari. Teritoriul acestui regiment era practic divizat în două părți: nouă companii se aflau în nord (*Obere*) – toate pe teritoriul sârbesc din prezent, și trei în sud (*Untere*), cuprinzând și localități din Depresiunea Carașului: Potoc, Petrilova, Macoviște, Câmpia și Socol. În 1768, grănicerii din primele trei sate

enumerate mai sus au fost obligați să se mute în satele Crușița, Hotina și Lescovița, făcând „schimb” cu locuitorii de acolo.

Regimentul confiniar **germano-bănățean** s-a format în perioada 1765-1768, în mare parte din soldați veterani, mai mult sau mai puțin valizi, germani sau austrieci. Aceștia au acceptat colonizarea în sud-vestul Banatului (districtul Panciova), primind o serie de privilegii. Lor li s-au alăturat sute de familii de sârbi care au acceptat statutul de militar. Inițial au existat patru companii, apoi s-au mai format patru, iar în 1770 s-a adăugat una (Opova), fiind în final nouă companii, toate pe teritoriul sârb de astăzi.

În data de 18 aprilie 1768, coregentul Iosif al II-lea îi dă însărcinarea locotenent-colonelului baron Paul Dimic von Papilla (originar din Arad) să procedeze la înființarea și organizarea unui **batalion de grăniceri români** în Banat (A. Marchescu, *op.cit.*). În acest scop, au fost desemnate 35 de sate camerale, în linii mari aceleași cu cele stabilite de comisia de delimitare din 1747. La Caransebeș au fost chemații cnezii și delegații tuturor satelor desemnate, cărora li s-au explicat condițiile de militarizare. Cei care nu doreau să devină militari, erau liberi să emigreze, dar numai în Banat; totuși, s-au făcut numeroase încercări de convingere a populației pentru ca aceasta să rămână pe loc. În general, atmosfera era favorabilă militarizării, deși s-au ivit, pe alocuri (Domașnea, Cănicea), și unele împotriviri.

Astfel, în perioada 1769-1773, se organizează **batalionul românesc** de la Jupalnic (*Zupanecker Grenze* sau *Wallachen-Bataillon*), compus din patru companii: Ohababistra (pe Culoarul Bistrei), Ilova (pe Culoarul Timișului), Globurău (în Depresiunea Domașnea-Mehadia) și Topleț (pe valea Cernei).

În această perioadă, se constată că numărul satelor și al oamenilor era insuficient, chiar și pentru serviciul de cordon. Pichetele de grăniceri (*Wachhäusern-Cardacken*) erau situate la distanțe relativ mari de domiciliul noilor grăniceri.

Astfel, în 1774, s-a format o nouă comisie, care a procedat la completarea și delimitarea circumscripțiilor confiniilor. Astfel, batalionul românesc mai primește satele din Defileul Dunării, aval de Svinița; toate satele din jumătatea vestică a Depresiunii Domașnea-Mehadia („Craina”), precum și toate satele din Depresiunea Almăjului. Completările aduse de Iosif al II-lea și Papilla au făcut ca toate satele din Culoarul Timiș-Cerna să intre în acest batalion. Regimentul iliro-bănățean a primit, la rândul său, satele din Defileul Dunării, amonte de Svinița, precum și o serie de sate din Banatul sârbesc, în schimb s-au desființat mai toate companiile sale din nord.

În același an, 1774, Consiliul Aulic de Război a hotărât unirea celor două confinii, român și ilir, într-un singur regiment, **valaho-ilir**. Acesta a

primit inițial nr. 72, având sediul la Biserica Albă (Bela Crkva); abia în 1790 regimentele de graniță au primit o numărătoare distinctă de cea a regimentelor de linie. Astfel, regimentul valaho-ilir a primit numărul 13, iar cel germano-bănățean, numărul 12. Regimentul germano-bănățean și-a lărgit teritoriul atât în 1770, cât și în 1776, în acest din urmă caz primind sate de la fostul regiment ilir, toate pe teritoriul de azi al Serbiei.

În ceea ce privește regimentul valaho-ilir, acesta a cunoscut o lărgire teritorială importantă în anul 1783, când primește orașul **Caransebeș**, împreună cu alte 12 sate din apropiere. Acestea făceau parte, în acel moment, din comitatul Caraș, recent (re)înființat. Sediul regimentului s-a mutat de la Biserica Albă la Caransebeș. Din acest an până în 1872, teritoriul militarizat din Banatul românesc a rămas același, fiind doar organizat în mod diferit în diverse perioade. Cea mai semnificativă modificare a fost cea din 1838, când regimentul s-a scindat (din nou) în două părți: regimentul româno (valaho)-bănățean și batalionul sârbo (iliro)-bănățean, transformat și el în regiment din 1745.

Cea mai mică unitate administrativă de pe teritoriul confinar era **comuna grănicerească**. O comună corespundea unui sat. Ea era condusă de bătrânii satului (*Ortsältesten*), aleși din rândul gospodarilor, având un trecut fără pată, cu știință de carte și, de preferință, cu stagiul militar satisfăcut (A. Marchescu, *op.cit.*, p. 37). În afara sfatului bătrânilor, în fiecare comună exista și un „comandant al pieții” (*Stations-Commandant*), având grad de ofițer la comunele mai mari, sau subofițer, la cele mai mici. El reprezintă organul superior de control pe raza comunei respective. Toate ordinele care priveau comuna se publicau, duminica sau de sărbători, la sediul comendurii sau în piață (*ibidem*).

Toate comunele situate în circumscripția unei **companii** stăteau sub autoritatea directă și nemijlocită a comandantului acesteia. Căpitanul comandant avea sub ordinele sale, pentru problemele administrative, un ofițer de administrație cu personalul inferior necesar. Compania purta numele comunei de reședință a comandamentului companiei. La reședință se țineau rapoarte săptămânale, într-o zi fixată, când se prezentau toți ofițerii subalterni ai companiei, comandanții piețelor și bătrânii satelor (*op.cit.*, p. 38).

În prima formă de organizare a regimentului valaho-ilir, cea din 1774 a colonelului Papilla, acesta avea **16 companii**, fiecare cu 240 de oameni. Această structură a suferit modificări în următorii 10 ani, prin cedarea unor companii regimentului germano-bănățean, respectiv prin completarea cu orașul Caransebeș și alte 12 sate în 1783. Structura organizatorică a fost apoi oarecum stabilă până la separarea în două regimente din 1838-1845. Astfel, la 1845, regimentul grăniceresc nr. 13, româno-bănățean, avea **12**

companii, iar cel sârbo-bănăţean (nr. 14), tot atâtea, după ce fusese înfiinţat ca batalion în 1838, cu şase companii; celelalte şase fie au fost preluate în 1845 de la cele două regimente, din vest (româno-bănăţean) sau din est (germano-bănăţean), fie s-au înfiinţat prin scindarea unor companii deja existente. Companiile aveau nu doar nume, ci şi un număr de ordine.

Întrucât numărul de ordine al companiilor a fost schimbat în diverse perioade de timp, prezentăm companiile de la nord la sud şi de la est la vest. Satele din Culoarul Bistrei au făcut parte din compania **Ohababistra** (Oţelu Roşu). Aceasta a funcţionat pe toată perioada de existenţă a regimentului, iar numărul de sate aparţinătoare a crescut de la 8 (1774) la 14 (1845). Compania **Caransebeş** includea oraşul omonim şi satele situate în imediata sa apropiere, la sud şi la est. Iniţial (1774), sediul era la Cârpa (Valea Timişului), dar în 1783, prin alăturarea oraşului şi a altor sate, sediul se mută la Caransebeş. Astfel, numărul de sate creşte de la 11, câte avea compania Cârpa în 1774, la 15 sate în 1845. Satele de pe Culoarul Timişului, de la Armeniş până la Petroşniţa, aparţineau companiei **Slatina Timiş**. Aceasta a avut în prima fază (1774) sediul la Ilova, dar din 1783 Slatina Timiş devine reşedinţă permanentă. Şi în acest caz numărul de sate creşte de la opt (1774) la 12 (1845), mai ales prin înfiinţarea de sate noi, de colonişti. Este vorba despre Gârâna, Brebu Nou şi Sadova Nouă. Compania **Terego** cuprindea satele de pe cursul superior al Timişului, precum şi cele din partea nord-vestică a Depresiunii Domaşnea-Mehadia. În 1774 avea 10 sate, dar rămâne doar cu jumătate din acestea prin înfiinţarea companiei **Cornea**, la o dată neprecizată, poate tot în 1783, sau la începutul secolului al XIX-lea. Ea exista deja în 1810. Această companie cuprindea satele din actualele comune Domaşnea şi Cornea. În 1845, cele două companii aveau câte cinci sate fiecare. Spre sud, pe valea Belareca, fiinţa compania **Globurău**, care şi-a schimbat numele în **Mehadia**, cândva, între 1810 şi 1828. Iniţial, cuprindea doar şase sate, corespunzând actualelor comune Cornereva şi Mehadia; la 1845, cu numele de Mehadia, se extinde şi asupra Băilor Herculane, fiind formată deci din şapte sate. Spre vest, în aşa numita „Craina”, funcţiona compania **Petnic**, care corespundea actualelor comune Iablaniţa, Mehadica şi Lăpuşnicel. A rămas aceeaşi pe toată perioada de existenţă a regimentului; numărul de sate a crescut de la şase la şapte prin înfiinţarea satului de colonişti cehi, Şumiţa.

În Depresiunea Almăjului au existat iniţial două companii, apoi, la 1845, s-a mai format una. În est, funcţiona compania **Prigor**, având la 1774 şase sate, apoi opt sate la 1810, iar în 1845 este din nou redusă la şase sate, corespunzând actualelor comune Prigor şi Eftimie Murgu. Este posibil, ca la un moment dat, pe la începutul secolului al XIX-lea, sediul companiei să fi

fost mutat la Prilipeț, într-o epocă în care această companie cuprindea și acest sat, precum și satul Bănia. Compania **Bozovici** era compusă din satele din jumătatea vestică a Țării Almăjului. Pe la 1774, nu avea decât cinci sate; pe la 1830, și ca urmare a colonizărilor, numărul acestora crește la opt. La 1845, prin înființarea companiei **Dalboșeț**, mai rămâne doar cu patru sate, din care două (Prilipeț și Bănia), preluate de la compania Prigor. Astfel, aproape tot teritoriul de vest al Depresiunii Almăjului revine companiei Dalboșeț, înființată la 1845 cu șase sate. Este posibil ca, temporar, această localitate să fi fost și reședință de companie și înainte; apare în această postură la 1808, în locul Bozoviciului.

Pe valea Cernei și în Defileul Dunării din preajma Orșovei a funcționat compania **Topleț**. Aceasta s-a extins spre nord și până la Mehadia și Băile Herculane; apoi aceste localități au fost incluse în compania Mehadia. Numărul de localități crește după 1791, când Orșova este recucerită de la turci. Astfel, deși inițial compania avea cinci sate, pe la 1810 avea deja vreo opt sate. Înainte de 1828 își schimbă numele (și sediul) în **Orșova**. La 1845, compania Orșova „înghite” și satele din compania Plavișevița, ajungând la 13 sate. Compania **Plavișevița** cuprindea sate de pe valea Dunării din actualul județ Mehedinți; numele său, la 1774, era Svinița, având șase sate; abia la 1810 apare cu noul nume, iar la 1845 este desființată, satele fiind integrate, cum s-a menționat, companiei Orșova. Spre vest, în Defileul Dunării, funcționa compania **Berzasca**, corespunzând actualelor comune Berzasca, Sichevița și (parțial) Gârnic. Ea n-a existat de la început; în 1774 nu se numără printre companiile fondate de Papilla. Apare prima dată menționată cu numele de **Liubcova**, în 1810, având patru sate, probabil preluate de la companiile vecine (Pojejena și Svinița), apoi cu numele de **Berzasca** la 1828, cu ocazia înființării satelor de coloniști cehi Bigăr și Gârnic. În 1845 este **transferată regimentului nr. 14 sârbo-bănățean**, din care va face parte până în 1872. Compania **Pojejena**, numită și Pojejena Sârbească, cuprindea satele din Clisura Dunării, de la Divici până la Coronini. În 1774 avea nouă sate; este posibil ca, teritorial, să fi fost afectată de înființarea companiei Liubcova (Berzasca) pe la începutul secolului al XIX-lea, dar numărul de sate chiar crește, prin înființarea de colonii de cehi (de exemplu Sfânta Elena, la 1824-1825). În 1838, la scindarea regimentului, trece la batalionul iliro-bănățean, care din 1845 devine regimentul nr. 14, sârbo-bănățean. Își păstrează structura, cu cele 10 localități.

Pe valea Nerei, a existat la 1774 compania **Socol**, cu șapte sate, din care Socol și Langenfeld (Câmpia), pe teritoriul românesc de azi. Este menționată și la 1810, dar apoi este probabil încorporată uneia din companiile vecine, cel mai probabil Cusici. Aceasta este transferată la 1838 batalionului

iliro-bănăţean; la 1845, cu ocazia transformării batalionului în regiment, este înfiinţată şi compania **Vracevgai**, în care regăsim şi satele Socol şi Câmpia. Mai în amonte pe Nera se găsea compania **Cusici**, care includea încă din 1774 satele Zlatiţa, Naidăş şi Lescoviţa, plus alte două din teritoriul actualei Serbii. Şi-a păstrat denumirea mereu, extinzându-se însă teritorial. La 1838, este alipită noului batalion iliro-bănăţean, iar în 1845 pierde din teritoriu, ca urmare a înfiinţării companiei Vracevgai. Mai avea totuşi şapte sate, inclusiv cele menţionate la început, de pe teritoriul României.

Celelalte două companii, **Iasenova şi Izbişte**, se găseau exclusiv pe teritoriul sârbesc de azi. Compania **Deliblata**, tot din Serbia de azi, menţionată la 1774, a fost cedată încă din 1776 regimentului germano-bănăţean, dar în 1838 este inclusă în batalionul iliro-bănăţean, ulterior regimentul sârbo-bănăţean.

În cadrul **regimentului**, întreaga activitate administrativă se concentra în mâinile colonelului comandant de regiment. El era ajutat de referenţii săi speciali: auditorii pentru afacerile judiciare, căpitanul de administraţie pentru cele politico-economice, ofiţerul constructor, manipulantul etc. (*op.cit.*, p. 39). Toţi aceştia împreună formau cancelaria sau „ştabul” regimentului, care se întrunea în şedinţe săptămânale (*ibidem*).

Sediul regimentului nr. 13 valaho-ilir a fost la Biserica Albă, de la înfiinţare până în 1783 când, prin alipirea oraşului **Caransebeş**, acesta devine sediul regimentului până la desfiinţare (1872). **Biserica Albă** (Bela Crkva) a fost din nou sediu după scindarea regimentului valaho-ilir: din 1838, al batalionului iliro-bănăţean, şi din 1845, al regimentului sârbo-bănăţean. Sediul regimentului nr. 12, germano-bănăţean, a fost, de la înfiinţare şi până la desfiinţare, oraşul **Panciova** (Pancevo).

Între regimente şi comandamentul general se interpune **comandamentul de brigadă**, având ca atribuţii supervizarea regimentelor. În Banat au existat două brigăzi, la Caransebeş şi Panciova. Autoritatea superioară brigăzilor era **comandamentul general**, condus de un general comandant. Acesta avea atribuţii numeroase, astfel încât generalul comandant era un adevărat guvernator. În cadrul comandamentului general, funcţionau cinci departamente: militar, politic, economic, juridic şi al aprovizionării (*ibidem*). Sediul comandamentului general, pentru toate regimintele şi brigăzile bănăţene, era la **Timişoara**. Autoritatea supremă era **Consiliul Aulic de Război** (*Hofkriegsrat*) de la Viena, funcţionând cu două departamente: militaro-confiniar şi al justiţiei, conduse de câte un consilier aulic. Întreaga corespondenţă ajungea de la Consiliul Aulic de Război, pe cale ierarhică, până la cea mai îndepărtată comună grănicerească din Imperiu, în cel mult 6-8 săptămâni (*ibidem*).

Desființarea regimentelor grănicerești bănățene a avut loc în anii care au urmat actului dualist din 1867. Autoritățile maghiare, temându-se de forța militară a regimentelor grănicerești, ce li se arătase potrivnică în atâtea situații (și îndeosebi în timpul Revoluției din 1848-1849), s-au grăbit să pună capăt unei potențiale amenințări. Pe de altă parte, una din cauzele majore ale înființării acestor regimente – pericolul otoman – dispăruse din sudul Dunării. Existau și rațiuni de natură economică și socială în favoarea trecerii teritoriilor grănicerești sub administrație civilă.

Procesul de desființare a regimentelor grănicerești a luat sfârșit în anul 1872; rescriptul regal din 9 iunie a indicat data de 1 noiembrie 1872 ca moment formal de desființare a celor trei regimente grănicerești bănățene. Autoritățile regimentare au fost înlocuite de comisiile de provincializare (*op.cit.*). De la acea dată ia ființă un nou comitat, **Severin**, cu reședința la Caransebeș, pe teritoriul regimentului româno-bănățean nr. 13, plus compania a 12-a (Berzasca) din regimentul sârbo-bănățean. Multe cadre militare intră în administrația civilă a noului comitat. Teritoriile celorlalte două regimente se împart între comitatele bănățene deja existente – Torontal, Timiș și Caraș, care astfel se extind de la Mureș, în nord, până la Dunăre, în sud.

5.6.2. Comitatele până la instaurarea dualismului (1867)

În 1779, la (re)încorporarea în Regatul Ungariei a teritoriilor dintre Mureș, Tisa, Dunăre și Carpați, sunt (re)înființate comitatele Torontal, Timiș și Caraș (fig. 30). Autoritățile maghiare au fost atente ca noile comitate să aibă niște nume care să poată fi identificate de istorici și în Evul Mediu, ca și teritorii care aparțineau „de drept” Coroanei Sfântului Ștefan. Suprapunerea cu comitatele medievale era însă mai mult decât aproximativă, și nici nu era necesară: interesul era dovedirea unei continuități, dincolo de sincopile istorice reprezentate de ocupația turcească și apoi de statutul de domeniu al Coroanei. Pentru denumiri, maghiarii nu aveau multe opțiuni. Comitatul **Timiș** fusese cel mai întins în epoca medievală, și acesta urma să devină comitatul „central”, cu reședința la **Timișoara**. El nu mai avea forma alungită de-a lungul Timișului, ci „tăia” diverse structuri geografice, de la Mureș, în nord, până la sud de Vârșeț. La est, paralel cu comitatul Timiș, dar „îngustat” din pricina regimentelor grănicerești, a luat ființă comitatul **Caraș**, cu reședința la **Lugoș**. Se alungea de la Mureș, în nord, până aproape de Dunăre, în sud, integrând localitățile montanistice, inclusiv Moldova Nouă. De altfel, doar jumătatea sa sudică corespundea, oarecum, cu limitele acestui comitat în perioada medievală.

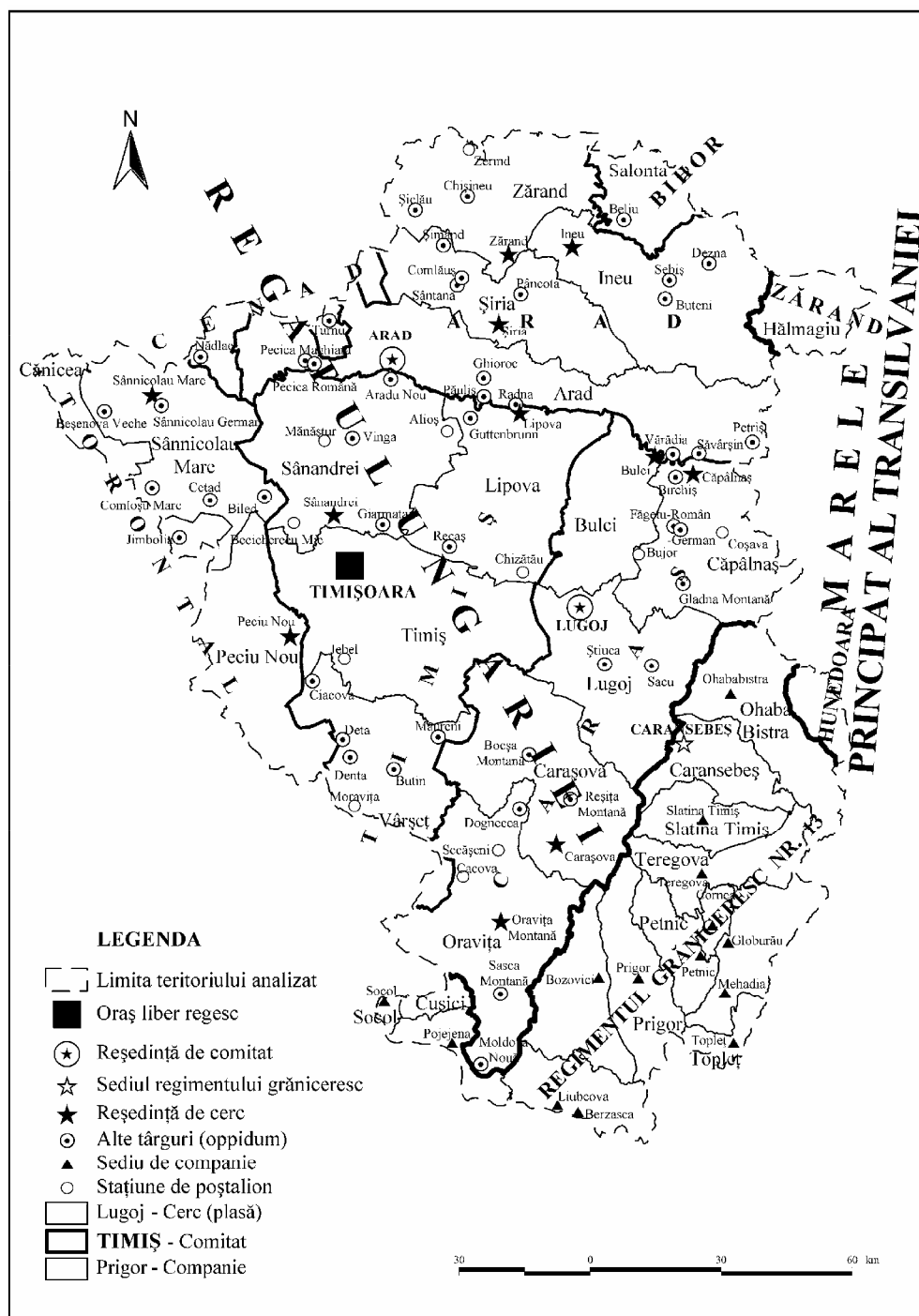

Fig. 30.

Cea mai interesantă decizie a fost aceea de a denumi comitatul vestic – dinspre Tisa – cu numele de **Torontal**. Acest comitat existase, într-adevăr, în Evul Mediu, dar învățații vremii îl căutau, în mod greșit, pe la nord de Mureș (V. Meruțiu, 1929). S-a ajuns până la urmă la concluzia că acesta existase pe undeva pe lângă Becicherecu Mare (Zrenjanin), fiind de dimensiuni foarte mici. Probabil această localizare a determinat alegerea numelui, întrucât nu existau alternative viabile. Comitatul **Cenad**, care se întindea în aceste părți în Evul Mediu, exista deja, încă din 1715, la nord de Mureș. Un alt comitat, **Keve**, care se situase în partea sud-vestică a Banatului, nu putea fi reînființat, căci se localiza pe teritoriul regimentului de graniță. Astfel, singura opțiune a rămas „Torontal”.

De altfel, comisia de delimitare nici nu a luat în calcul eventualele drepturi „istorice” ale comitatelor de la nord de Mureș, Arad și Cenad, asupra teritoriilor de la sud de acest râu, pe care acestea le administraseră în Evul Mediu. Opțiunea a fost de a înființa comitate noi, nu de a le augmenta pe cele existente.

Niciunul din comitate nu se afla în întregime în cadrul teritoriului analizat. Acesta se suprapune, în mare măsură, cu comitatele Arad, Timiș și Caraș, precum și cu părți din comitatele Torontal, Bihor, Zărand, Cenad și Hunedoara. În afara teritoriului analizat, comitatul Arad includea și o arie din Ungaria de azi, în apropiere de Elek (Aletea), precum și localitatea Talpoș (în prezent în județul Bihor). Comitatul Timiș se extindea spre sud și în Serbia de azi, în zona orașului Vârșeț (Vrsac). Comitatul Caraș includea și el, în extremitatea sa sud-vestică, localități care azi se află în Serbia, iar în extremitatea opusă, nord-estică, satele Pojoga și Sălciva, în prezent în județul Hunedoara.

Comitatul Torontal se extindea preponderent în Banatul care în prezent aparține Serbiei. Cam o treime din acest comitat a fost inclusă în România, respectiv partea de la graniță până la o linie (aproximativă) Periam - Biled - Cărpiniș - Peciu Nou - Banloc.

Comitatul **Bihor** intra în cadrul teritoriului analizat cu zona Piemontului Codrului, ajungând în sud până la Beliu și Cărand, respectiv teritoriul actualelor comune Craiva, Beliu, Archiș, Hășmaș și Cărand. Acestea erau incluse, în timpul Recensământului iosefin (1787), în districtul **Beliu** (N.M. Popp, 1947), dar la 1839 făceau parte din cercul **Salonta** (Fenyés E., 1839).

Comitatul **Zărand** ocupa partea nord-estică a actualului județ Arad, cu cele patru comune amintite (în jur de 34 de sate), care făceau parte din cercul **Hălmagiu**.

Comitatul **Cenad** ocupa și unele părți vestice ale actualului județ Arad, mai exact localitățile Nădlac, Șeitin, Turnu (până la Sederhat, în sud)

și Iratoșu Mic (Dorobanți). Temporar, în acest comitat a fost inclus și satul Peregu Mare, între 1849 și 1861, perioadă în care comitatul Arad a pierdut, în favoarea comitatului **Békés**, și satele Elek, Otlaca (Grăniceri), Vărșand, Pilu și Șiclău (C. Pădurean, 2003). Inițial, comitatul Cenad, datorită dimensiunilor sale reduse, nu avea nici un cerc (N.M. Popp, 1947). Totuși, în 1839 (E. Fenyés, *op.cit.*) avea trei cercuri: **Makó**, **Battonya** și **Nădlac**. Localitățile Nădlac și Șeitin aparțineau cercului Nădlac, iar Turnu și Iratoșu Mic – cercului Battonya (Bătania). Reședința comitatului era la **Makó** (Macău).

Comitatul **Hunedoarei** includea, din teritoriul analizat, doar satele actualei comune Băuțar, de lângă pasul Poarta de Fier a Transilvaniei.

Limitele acestor comitate au înregistrat puține modificări. Ele au rămas, în linii mari, aceleași până în 1918. Cele mai importante schimbări, survenite după 1867, au fost determinate de desființarea regimentelor grănicerești (1872) și crearea comitatului Severin, de desființarea comitatului Zărand (1876) și alipirea plășii Hălmagiu la comitatul Arad, respectiv de desființarea comitatului Severin (1880) și alipirea sa la comitatul Caraș, rezultând comitatul Caraș-Severin.

De altfel, inițial s-a manifestat o stabilitate ridicată și a numărului și teritoriului unităților administrative de rang inferior, adică a cercurilor (sau plășilor, *járás*). Astfel, cercurile au rămas aceleași până în preajma Revoluției din 1848. După acest moment, se constată o tendință de creștere a numărului de cercuri, odată cu restrângerea suprafeței acestora. O nouă perioadă de stabilitate începe după 1876, cercurile menținându-se aceleași până la Marea Unire din 1918, și chiar după, autoritățile române menținând vechile structuri până la Legea de unificare administrativă din 1925.

În comitatul **Arad**, cele patru cercuri existente la mijlocul secolului al XVIII-lea, Vărădia, Miniș, Ineu și Zărand, au fost ușor modificate, astfel încât, la 1776, deja existau cercurile **Arad**, **Șiria**, **Zărand** și **Ineu** (V. Meruțiu, 1929, N.M. Popp, 1947). Dintre acestea, doar cercul **Ineu** acoperea aceeași arie ca și la alipirea sa în comitatul Arad (1741-1744), respectiv Depresiunea Zărandului până la Gurahonț. Cercul **Arad** însuma de fapt suprafața celor două cercuri sudice, Vărădia și Miniș, fiind alungit de la Petriș, în est, până la Semlac, în vest, pe malul nordic al Mureșului. Cercurile **Șiria** și **Zărand** au rezultat din divizarea fostului cerc Zărand. Astfel, cercul Șiria a primit jumătatea sudică a acestuia, inclusiv teritoriul mărginit la sud de Munții Zărandului, iar în nord de Cigher; în vest ajungea până la Curtici, integrând așadar jumătatea nordică a Câmpiei Aradului. Cercul Zărand rămânea cu partea din Câmpia Crișurilor corespunzătoare comitatului Arad.

Comitatul **Caraș** a fost organizat (1780) în cinci cercuri: **Bulci**, **Căpâlnaș**, **Lugoj**, **Caransebeș** și **Oravița**, cu reședința la **Lugoj** (Co. Feneșan, 1997). Această informație este dată și de V. Meruțiu (1929), care arată însă că, ulterior, în locul cercului Caransebeș, este enumerat cercul **Carașova**. La I. Boroș (1930), unde sunt consemnate toate satele comitatului Caraș și apartenența lor pe cercuri în anul 1796, apare deja cercul Carașova. Este foarte probabil ca această schimbare să fi survenit în anul 1783, când, așa cum am menționat, orașul Caransebeș, împreună cu mai multe sate din apropiere, a fost încorporat regimentului grăniceresc valaholilor. Satele rămase în comitat au fost, în parte, alipite cercului Lugoj (care a crescut de la 36 de sate la 1780 la 45 în 1796), respectiv noului cerc al Carașovei, care avea (în 1796) 36 de sate. Cea mai mare parte a acestora proveneau însă din cercul Oraviței, care a scăzut de la 64 de sate (1780) la 39 în 1796.

Astfel, cercul **Oravița** acoperea partea sudică a comitatului, incluzând toate centrele miniere de extracție a minereurilor neferoase, de la Dognecea (în nord) până la Moldova Nouă (în sud), unde teritoriul său aproape atinge linia Dunării, îngustând semnificativ spațiul administrat de regimentul de graniță. Cercul **Carașova** cuprindea bazinul superior al văii Carașului până la Goruia, bazinul văii Bârzavei până la Berzovia (incluzând așadar uzinele de la Reșița și Bocșa), Depresiunea Ezeriș și valea Pogănișului între Dezești și Izgar. Cercul **Lugoj** se desfășura preponderent la sud de acest oraș, ajungând până lângă Caransebeș, la Jupa și Rugi. De asemenea, aici se includeau satele de pe cursul superior al Pogănișului, până la Zorlențu Mare și Remetea Pogănici. Spre vest, limita cu comitatul Timiș era la Boldur. Partea nordică a comitatului Caraș era împărțită în două cercuri – **Bulci**, în vest, și **Căpâlnaș**, în est. Localizarea excentrică, la Mureș sau în apropiere, a celor două sate reședință, relevă importanța comerțului cu produse (îndeosebi sare) care se desfășura pe acest râu la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul veacului următor. Aceste „porturi” au fost preferate unor centre tradiționale, precum Făgetul. Cercul **Bulci** cuprindea malul sudic al Mureșului, de la satul reședință până la Lalașinț, iar spre sud se întindea peste Dealurile Lipovei până la Bega (între Răchita și Târgoviște) și chiar până la Timiș, la Coșteiu. Cercul **Căpâlnaș** se extindea la sud de Mureș, în colțul nord-estic al comitatului, integrând cea mai mare parte a Depresiunii Făget, respectiv bazinul Begăi până la Bujor (Traian Vuia), în sud atingând creasta Munților Poiana Ruscă.

Dacă în 1839 aceeași structură pe plăși este indicată de E. Fenyés, în 1847 același autor ne relevă o schimbare, cercul **Bega** înlocuind cercul Căpâlnaș. În realitate, după cum reiese din descriere, noua plasă ocupa

partea sudică a fostei plase Bulci, iar noua plasă Bulci preia jumătatea sa nordică și plasa Căpâlnaș în întregime.

Spre deosebire de comitatul Caraș, care a înregistrat mici modificări ale organizării administrative înainte de 1848, comitatul **Timiș** și-a păstrat nealterată structura pe cercuri în intervalul 1780-1848. Cele patru cercuri erau, de la nord la sud: **Sânandrei**, **Lipova**, **Timiș** (sau Timișoara) și **Vârșeț**. Cercul **Sânandrei** acoperea o suprafață semnificativă, de la Mureș în nord, între Frumușeni și Satu Mare, până aproape de Timișoara, în sud. În acest fel, includea toată Câmpia Vingăi, precum și prelungirile vestice ale Dealurilor Lipovei. Mai la est se situa cercul **Lipova**, extins între Mureș în nord și Bega în sud, incluzând partea centrală a Dealurilor Lipovei. Ajungea chiar la sud de Bega în extremitatea sa estică, la Belinț și Chizătău. În partea centrală a comitatului se localiza cercul **Timiș**. Față de orașul **Timișoara**, reședința cercului și a comitatului, acesta se extindea mai cu seamă spre sud și spre est, în Câmpia joasă a Timișului, ajungând până în Dealurile Pogănișului, la Sacoșu Mare și Buziaș. În sud se întindea până la Șoșdea, în schimb în vest limita cu comitatul Torontal era la Beregsău. Cel mai sudic cerc era **Vârșeț**. Acesta includea așezările din câmpie de la sud de linia Ciacova - Voiteg - Gătaia, precum și multe sate din Serbia de azi. În est ajungea până la Vărădia, pe valea Carașului, unde era limita cu comitatul Caraș.

Comitatul Torontal a fost, la rândul său, divizat în patru cercuri: **Becicherecu Mare** (Zrenjanin), **Cănicea** (sau Cănicea Turcească, Kanjiža), **Sănnicolau Mare** și **Peciu Nou**. Dintre acestea, ultimele două se situau preponderent pe teritoriul de azi al României. Cercul **Sănnicolau Mare** ocupa malul sudic al Mureșului, de la Periam până dincolo de Cenad, iar spre sud ajungea până la Biled și aproape de Jimbolia. Cercul **Peciu Nou** se situa mai la sud, începând de la Iecea Mică și Cărpiniș în nord, până dincolo de Banloc și Giera în sud. Ambele cercuri includeau și așezări care astăzi se află în Serbia. Pe de altă parte, și cercul **Cănicea**, deși preponderent localizat în Serbia de azi, integra unele localități de pe actuala graniță, precum Beba Veche, Vălcani, Teremia Mare și Mică, Jimbolia. Cercul **Becicherecu Mare** se afla exclusiv pe teritoriul de azi al Serbiei. Dacă în 1839 E. Fenyés confirmă această structură, același autor indică, în 1847, apariția unui nou cerc, **Becej**, în partea vestică. Reședința comitatului Torontal era la **Becicherecu Mare**.

În afara jurisdicției comitatelor se aflau **orașele libere regești** (*szabad király város*). Ele aveau și dreptul de a trimite proprii reprezentanți în Dietă, și se bucurau de numeroase privilegii. În teritoriul studiat, doar două orașe au obținut acest statut: **Timișoara** și **Arad**.

Timișoara devine oraș liber regesc prin Diploma din 21 februarie 1781 dată de împăratul Iosif al II-lea. Statutul este reconfirmat în 1790, dar, după moartea împăratului Leopold al II-lea (1792), autoritățile maghiare nu vor mai recunoaște majoritatea privilegiilor orașului. De abia în 27 august 1824, printr-o nouă Diplomă, emisă de împăratul Francisc al II-lea, este impusă respectarea acestor privilegii. (I. Munteanu, Rodica Munteanu, 2002, p. 71-72). Spre deosebire de Arad, care pierde statutul de oraș liber regesc în perioada 1849-1860, această calitate îi este recunoscută Timișorii și în perioada neoabsolutistă, prin Ordonanța Imperială din decembrie 1851 (*op.cit.*, p. 81).

Locuitorii **Aradului** au cerut trecerea orașului lor în rândul orașelor libere regești încă din secolul al XVIII-lea. Primele promisiuni în acest sens datează din 1725. Cererea a fost reînnoită cu ocazia vizitei lui Iosif al II-lea, în calitate de coregent, în 1773. În perioada imediat următoare însă, orașul este amenințat cu mutarea în pusta Zimandului (*Arad. Monografia orașului...*, 1999). Odată pericolul de mutare îndepărtat, cererile se reiau, și abia la 12 aprilie 1832, în urma depunerii unor însemnate sume de bani, împăratul Francisc I semnează diploma prin care orașul Arad primește statutul de oraș liber regesc. Festivitatea oficială de atribuire a acestei calități a mai întârziat doi ani, având loc în data de 21 august 1834 (C. Pădurean, 2003, p. 73). Conform Diplomei, orașul avea dreptul la un consiliu intern format din primar, jude și opt consilieri, și un consiliu extern format din 60 de membri (*ibidem*).

Această structură administrativă, în comitate și orașe libere regești, a fost schimbată în perioada 1784-1790, apoi după Revoluția de la 1848.

Împăratul **Iosif al II-lea** (1780-1790) a fost cel mai de seamă reprezentant al iluminismului din rândurile împăraților casei de Habsburg. Deși reformele iluministe fuseseră inițiate încă din perioada domniei mamei sale, Maria Tereza (1740-1780), și în special după 1765, când Iosif al II-lea a devenit coregent, totuși, deceniul în care a domnit singur a fost unul caracterizat prin reforme radicale. Acest program de reforme a fost lansat și aplicat conform principiilor absolutismului lămurat, fără consultarea Dietelor diverselor țări de coroană care compuneau „Sfântul Imperiu”. Acest fapt a atras nemulțumirea claselor privilegiate, cel mai puternic afectate de reforme.

Între nemulțumiți se numărau și nobilii Regatului Ungariei. Împăratul renunțase la încoronarea sa cu coroana Sfântului Ștefan, ba mai mult, a ordonat transferul la Viena al acestui simbol național maghiar în 1784 (E. Zöllner, 1997). A impus limba germană ca limbă oficială în locul limbii latine, pe care o considera o limbă moartă, și a obligat funcționarii maghiari

să învețe și să utilizeze noua limbă oficială a Imperiului. N-a convocat Dieta regală și nici adunările comitatense. Mai mult, a desființat congregațiile nobililor din comitate și însăși comitatele, reorganizate în 1784 ca simple diviziuni administrative în cadrul unor districte mari. Acestea erau conduse de comisari imperiali, numiți direct de către împărat, având în subordine un aparat administrativ format din funcționari loiali monarhului (M. Guțan, 2003). Tot din punct de vedere administrativ, a tins spre o uniformizare a oficiilor de vârf, o reducere a birocrăției, și în acest context a unit, în 1782, Cancelaria Aulică a Ungariei cu cea a Transilvaniei și cu cea Iliră (E. Zöllner, 1997).

În spațiul bănățean, reformele iosefine nu au avut așa de mare impact, întrucât comitatele abia se înființaseră la sud de Mureș. Ele au rămas aceleași, Caraș, Timiș și Torontal, dar ca subdiviziuni ale unui district al **Banatului**, cu reședința la Timișoara.

La nord de Mureș, comitatul Aradului, ca și comitatele Cenad și Bihor, au fost înglobate în districtul **Oradea**, cu reședința în orașul omonim.

În Marele Principat al Transilvaniei, prin rescriptul din 26 noiembrie 1783, teritoriul este împărțit în zece comitate și nouă cetăți libere, fără enclave și fără a ține cont de „drepturile” celor trei națiuni privilegiate. Reprezentanții Guberniului transilvănean se opun, dar sunt în cele din urmă siliți să accepte această divizare, cu o singură adăugire, a unui comitat. Astfel, proiectul final, cu 11 comitate, intră în vigoare prin rescriptul din 3 iunie 1784 (I. S. Pușcariu, 1864). În urma acestuia, comitatul **Zărand** este pentru prima dată desființat și alipit în întregime comitatului **Hunedoarei**, în care se aflau și satele din apropierea Porții de Fier a Transilvaniei.

În Transilvania, fiecare comitat era condus de un comite suprem, ajutat de un vicecomite „ordinar”; cercurile erau administrate de vicecomiți „substituiți”, iar subcercurile de comisari procesuali, care se ocupau doar de problemele politico-administrative. Justiția a fost separată de administrație (*op.cit.*).

În 1786, comitatele transilvănene au fost și ele integrate în trei districte mari, conduse de câte un guvernator imperial.

Deși reformele iosefine au fost în bună măsură corecte și, în anumite cazuri, au depășit cu mult spiritul timpului, anticipând reforme care se vor aplica mai târziu, împăratul nu a înțeles necesitatea de a le negocia cu reprezentanții stărilor privilegiate. Pe patul de moarte, în ianuarie 1790, împăratul a revocat majoritatea reformelor sale, inclusiv cele de natură administrativă, revenindu-se așadar la sistemul anterior.

A doua schimbare majoră a structurilor administrative are loc după Revoluția de la 1848-1849. Revoluția maghiară, la care a aderat inițial și

intelectualitatea română din Banat și Crișana, a fost înfrântă, iar generalii armatei revoluționare au fost executați la Arad. Bătăliile care s-au purtat între armatele imperiale și cele revoluționare au lăsat urme adânci în special în comitatele bănățene, unde s-au desfășurat aprige lupte în finalul Revoluției. Conform principiului „divide et impera”, guvernul vienez a utilizat mișcările naționale slave (îndeosebi sârbe) și române (în Transilvania) împotriva aspirațiilor naționale maghiare. Împăcarea între liderul revoluționar român (Avram Iancu) și cel maghiar (Ludovic Kossuth) a survenit prea târziu.

Drept favoare pentru serviciile militare împotriva Revoluției maghiare, sârbilor li se promite, de către împăratul Francisc Iosif, organizarea unui ținut autonom al Voivodinei sârbești, ca o țară de coroană a monarhiei austriece, independentă de coroana maghiară, conform Constituției din 4 martie 1849, articolul 72 (T. Filipescu, 1929). În toamna aceluiași an 1849, în întreaga monarhie este instaurată guvernarea neoabsolutistă, în care rolul cel mai important în luarea deciziilor îl are ministrul de interne Bach.

În 18 noiembrie 1849, Francisc Iosif confirmă organizarea provizorie a noii provincii, intitulată „**Voivodina Sârbească și Banatul Timișan**” (*Vojvodatu Serbico et Temesiensi Banatu*). Proiectata alipire a Banatului Timișan la Voivodina generează un val de proteste al românilor, care cereau o eventuală alipire la Principatul Transilvaniei; dar protestele rămân fără rezultat.

Noul teritoriu cuprindea fostele comitate Caraș, Timiș și Torontal, precum și Bacica. Provizoriu, a fost condus de un guvernator militar, direct subordonat Ministerului de Interne de la Viena, și un comisar ministerial, ca locțiitor, ce avea în atribuții problemele civile (T. Filipescu, 1929). Guvernul își avea reședința la **Timișoara**.

Voivodina Sârbească și Banatul Timișan a fost organizată prin decretul imperial din 31 decembrie 1851. Guvernul de la Timișoara era format dintr-un guvernator (vice-prezident), un consilier aulic și din consilieri guverniali (*op.cit.*). Noua structură politico-administrativă va fi „definitivă” la intrarea în vigoare a Ordinului Ministrului de Interne din 1 februarie 1854, respectiv la 1 mai 1854 (*op.cit.*). Spre dezamăgirea sârbilor, aproape toți funcționarii Guvernului de la Timișoara au fost aleși dintre germani; între aceștia s-au „strecurat” și patru români, dar nici un sârb (*op.cit.*). După T. Filipescu (1929), sârbii ar fi denaturat adevărul pretinzând un rol istoric pe care l-ar fi avut elementul sârbesc în Banatul Timișan, ca parte integrantă a Voivodinei Sârbești. Pe astfel de argumente false, sârbii au avut (la sfârșitul Primului Război Mondial) pretenții teritoriale asupra

unei părți mai mari din Banat decât cea care a fost atribuită statului iugoslav în urma tratatelor de pace.

Autorul mai sus citat prezintă date exhaustive preluate din lucrarea intitulată „Handbuch der Wojwodschaft Serbien und des Temescher Banates, sammt der Militärgränze für das Jahr 1855”, apărută la Timișoara în 1855. Lucrarea conține toate numele funcționarilor publici ai Guvernului, precum și ai celor din administrația locală, până la nivel de sat, și numeroase alte informații din cele mai diverse domenii.

Date privind populația și organizarea administrativă sunt prezente și la E. Fényes (1857). Astfel, noul ținut a fost format din cinci **districte: Lugoj, Timișoara, Becicherecu Mare, Neoplanta (Novi Sad) și Zombor**. Districtele „Banatului Timișan”, Lugoj, Timișoara și Becicherecu Mare, corespundeau în totalitate fostelor comitate Caraș, Timiș și Torontal (fig. 31). Se schimbaseră însă unitățile administrative de rang inferior, adică cercurile. Numărul acestora a crescut, cu excepția districtului Lugoj (fostul comitat Caraș).

Astfel, în districtul **Lugoj**, cercurile Bulci și Căpâlnaș au dispărut, fiind înlocuite de cercul **Făget**. Mai spre sud se localiza cercul **Lugoj**, a cărui suprafață se mărise prin înglobarea părții sudice a fostului cerc Bulci (care forma la 1847 un cerc separat, denumit Bega) și a câtorva sate de pe cursul mijlociu al Pogănișului (Dezești, Fârliug, Valea Mare). Cercul **Bocșa** moștenea fostul cerc al Carașovei, fără satele menționate care au trecut la Lugoj, dar cu localitatea Dognecea, transferată de la cercul **Oraviței**. Acesta din urmă își păstra nealterată competența teritorială, cu excepția menționată.

În districtul **Timișoara**, numărul cercurilor crește de la patru la șase. În locul cercului Sânnandrei, ia ființă cercul **Aradu Nou**. Față de vechiul cerc, acesta cedează partea sudică (inclusiv localitatea Sânnandrei) cercului Timișoara. Aceeași situație o regăsim și în cercul **Lipova**, care pierde localitățile din lunca Begăi în favoarea aceluiași cerc, al Timișoarei. Fostul cerc Timiș a fost divizat în trei părți. Partea nordică revine cercului **Timișoara**, alungit pe direcție est-vest, axat pe valea Begăi și având râul Timiș ca limită sudică. Partea centrală și sud-estică este integrată unui cerc nou al **Buziașului**, alcătuit din satele situate între valea Timișului, în nord, și Dealurile Pogănișului, în sud. Partea sud-vestică participă, alături de jumătatea nordică a fostului cerc Vârșet, la formarea unui alt cerc nou, al **Ciacovei**, corespunzător Câmpiei joase a Timișului și Câmpiei Bârzavei. În fine, în sud se localiza cercul **Vârșet**, în care erau cuprinse și satele care azi formează comunele Jamu Mare și Moravița.

Districtul **Becicherecu Mare** suferă cea mai mare fragmentare, numărul cercurilor crescând de la patru (cinci în ajunul Revoluției) la opt. Pe teritoriul României se situau, în bună parte, cercurile **Sânnicolau Mare**, **Biled** și **Modoș** (Jasa Tomić), și unele porțiuni din cercurile **Cănicea Turcească** și **Jimbolia**. Cercul **Sânnicolau Mare** a fost înjumătățit, păstrând doar jumătatea sa nordică, dar câștigând în vest satele Pordeanu, Cherestur, Teremia Mare și Teremia Mică. Astfel, cercul **Cănicea** a rămas, pe teritoriul din prezent al României, doar cu satele Beba Veche și Vălcani.

De-a lungul graniței actuale, de la Comloșu Mare până la Checea, a fost organizat noul cerc al **Jimboliei**, care se extindea și în Serbia de azi. Mai la est s-a format cercul **Biled**, constituit din jumătatea sudică și estică a fostului cerc Sânnicolau Mare și, respectiv, jumătatea nordică a fostului cerc Peciu Nou, extinzându-se de la Mureș (Periam), în nord, până la Bega (Pustiniș), în sud. La sud de acesta, moștenind cea mai mare parte din fostul cerc Peciu Nou, se localiza cercul **Modoș** (azi Jasa Tomić, oraș în Serbia).

Cercurile **Becicherecu Mare** (Zrenjanin), **Becej** (Novi Becej) și **Kikinda** se situau exclusiv pe teritoriul sârbesc din prezent.

La nord de Mureș, după Revoluție, Regatul Ungariei a fost împărțit, precum în perioada iosefină, în **districte mari** (în total cinci). Acestea înglobau un număr variabil de comitate, multe dintre ele cu limite schimbate. Comitatul **Arad** și noile comitate **Bichiș-Cenad** (rezultat din alipirea celor două comitate, și alte adăugiri) și **Bihorul Sudic** (rezultat din divizarea marelui comitat al Bihorului) au fost înglobate, exact ca în perioada iosefină, districtului **Oradea**.

Această împărțire provizorie din 1850 urma a fi rectificată în anul următor, preconizându-se și împărțirea în două a comitatului Arad, după modelul Bihorului, cu o jumătate nordică având reședința la **Buteni** și jumătatea sudică cu reședința la **Arad** (C. Pădurean, 2003, p. 65). Revocarea Constituției din 4 martie 1849 prin Patenta din 31 decembrie 1851 prelungește însă starea de provizorat și anulează acest proiect. În urma vizitei efectuată la Arad în 16-18 iunie 1852 de împăratul Francisc Iosif, comitatul Arad este reorganizat administrativ în șase cercuri (*ibidem*). Această structură devine operațională în urma ordinelor din 10 ianuarie și 3 aprilie 1854, fiind pusă în aplicare din 6 aprilie 1854 (*ibidem*).

Astfel, în perioada neoabsolutistă comitatul Arad a fost împărțit în cercurile **Arad**, **Radna**, **Pâncota**, **Chișineu**, **Ineu** și **Buteni**. Cercul **Arad** moștenește partea de la Arad spre vest a fostului cerc omonim, dar îngloba și câteva sate care aparținuseră cercului Șiriei (Curtici, Macea, Sânmartin). Cea mai mare parte a fostului cerc Arad a fost integrată în noul cerc **Radna**. Acesta se alungea de la Petriș până la Glogovăț (Vladimirescu) pe malul

nordic al Mureșului. Cercul **Pâncota** se aseamăna cel mai bine cu un fost cerc – cel al Șiriei. Spre deosebire de acesta însă, nu înainta în vest mai departe de Sântana, dar în schimb avea în plus unele localități în sud și est. Fostul cerc al Zărandului a fost la rândul său redenumit **Chișineu** și a suferit modificări teritoriale, în vest, est și sud. Cercul **Ineu** a rămas doar cu jumătatea sa vestică, pe Crișul Alb aval de Bârsa, până la Șicula, dar în schimb și-a mărit teritoriul cu satele din Câmpia Cermeiului care ținuseră de cercul Zărand. Jumătatea estică a cercului Ineu a format un nou cerc, al **Buteniului**.

La vest de comitatul Arad a luat naștere un nou comitat, **Bichiș-Cenad**, cu reședința la **Gyula**. Acesta a fost format din șapte cercuri, din care trei se extindeau și pe teritoriul analizat: **Makó**, **Battonya** și **Gyula**. Cercul **Makó** includea așezările Nădlac și Șeitin. Cercul **Battonya** era alcătuit și din satele Turnu și Iratoșu Mic (Dorobanți), la care se adăugau Peregu Mare și câteva puste din jur, preluate de la comitatul Arad. Satele Șiclău, Otlaca (Grăniceri), Pilu și Vărșand au fost transferate din comitatul Arad în plasa **Gyula** a comitatului Bichiș-Cenad.

Înspre nord, **Bihorul Sudic** (cu reședința la Oradea) era la rândul său compus din șapte cercuri. Între acestea, cercul **Tinca** îngloba satele din Piemontul Codrului, care azi aparțin comunelor Beliu, Cărand, Archiș, Hășmaș și Craiva.

În **Marele Principat al Transilvaniei**, împărțirea provizorie din 1850 s-a făcut de către guvernatorul civil și militar, baronul Wolgemuth, împreună cu comisarul civil Eduard Bach, pe baza Constituției din 4 martie 1849 (I. S. Pușcariu, 1864). Principatul era împărțit în șase **districte**, la rândul lor divizate în cercuri și subcercuri. Părțile din teritoriul studiat se aflau, conform acestei împărțiri, în districtul **Alba**, cercul **Baia de Criș** (fostul comitat Zărand), subcercul **Hălmagiu** (cu excepția satului Târnăvița, inclus la subcercul **Baia de Criș**). Satele Băuțar și Bucova, din actualul județ Caraș-Severin, aparțineau aceluiași district al Albei, cercul **Hațeg**, subcercul **Densuș**.

Proiectul de organizare administrativă „definitivă” din 1851 are la bază împărțirea provizorie din 1850, grupând însă cercurile și subcercurile în **căpitanate cercuale** (*op.cit.*). În districtul **Alba**, regăsim căpitanatele **Criș** și **Hațeg**. Proiectul este sancționat la 12 mai 1851, dar nu este pus în aplicare, căci prin Patenta din 31 decembrie se revocă Constituția din 4 martie 1849. În 1852 se face o a doua împărțire provizorie, tot în districte, cercuri și subcercuri; pentru teritoriul analizat nu există modificări față de prima împărțire provizorie.

Prin înalta rezoluție din 30 decembrie 1852, s-au dat instrucțiuni pentru o împărțire „definitivă” a Principatului, în prefecturi și preturi. Acest proiect a fost înaintat unei comisii, menit să dezbată și să aleagă cea mai bună variantă. Noul proiect a fost aprobat prin rezoluția din 17 februarie 1854 și a fost pus în aplicare începând cu data de 30 noiembrie 1854 (*op.cit.*).

Transilvania a fost împărțită în zece **prefecturi**, între care și cea a **Orăștiei**, divizată în nouă **preturi**, inclusiv cea a **Hălmagiului** și respectiv a **Hațegului**.

Perioada neoabsolutistă se sfârșește odată cu **Diploma din 20 octombrie 1860**, prin care se proclamă și se promite autonomie națională tuturor provinciilor și popoarelor din monarhie. Prin Diplomă, se restituie Ungariei și Transilvaniei vechile lor Constituții, anterioare anului 1848.

Astfel, în ciuda numeroaselor proteste ale bănășenilor, ce doreau să își păstreze autonomia sau să fie alipiți Principatului Transilvaniei, în 15 decembrie 1860 provincia „**Voivodina Sârbească și Banatul Timișan**” este anexată Ungariei.

În Transilvania, președintele Cancelariei Aulice a Transilvaniei, Francisc Kémeny, este invitat să facă propuneri pentru reorganizarea țării, pe 21 decembrie 1860. Prin rezoluția imperială din 24 martie 1861, este reinstaurată vechea împărțire a țării, în comitate, scaune secuiești și scaune săsești, începând cu data de 15 aprilie 1861 (I.S. Pușcariu, 1864). Comitatele și districtele din *Partium* (**Zărandul**, Chioarul, Solnocu de Mijloc, Crasna și orașul Zalău) erau alipite Ungariei.

Patenta din 26 februarie 1861, deși era aparent o prelungire a Diplomei din octombrie, contrazicea spiritul federalist al acesteia. Astfel, ea are un caracter centralizator, transformând Dietele provinciale din Imperiu în simple colegii electorale pentru Parlamentul vienez (*Reichsrat*). Chiar și acest Parlament urma să fie controlat îndeaproape de noul guvern, al lui Anton Ritter von Schmerling (A.J.P. Talyor, 2000). Dietele diverselor provincii ale Imperiului aveau atribuții limitate.

Deși Diploma și Patenta, în fond noile acte fundamentale ale Imperiului, nu recunoșteau legile maghiare din 1848, guvernul Schmerling a avut misiunea de a-i „împăca” pe maghiari. Aceasta s-a dovedit a fi însă imposibil. Aleasă printr-un scrutin reprezentativ, Dieta maghiară întrunită în aprilie 1861 se pretindea de Parlament, și își afirma continuitatea cu Parlamentul pașoptist, deși Croația și Transilvania nu erau reprezentate. Mai mult, maghiarii nu recunoșteau legalitatea Diplomei și a Patentei, și de altfel a niciunui act legislativ ulterior anului 1848, iar extremiștii nici pe împăratul Francisc Iosif în calitate de rege al Ungariei. Petiția lui Deák Ferenc, în

numele Dietei maghiare, respingea compromisul și reafirma legitimitatea legilor din 1848, refuzând negocierile până când acestea nu vor fi recunoscute (*op.cit.*, p. 98). La propunerea lui Schmerling, petiției i s-a răspuns cu un ultimatum: Dieta Ungariei trebuia să-și trimită delegații în Parlamentul de la Viena. Întrucât acest lucru nu s-a întâmplat, Dieta a fost dizolvată nu mult timp după ce se constituise, în ciuda numeroaselor concesi, inclusiv teritoriale, pe care Viena le făcuse maghiarilor – alipirea la Regatul Ungariei a Banatului și a Voivodinei Sârbești, precum și a *Partium*-ului. Se instituie o criză instituțională, o situație de **provizorat**.

Din punct de vedere administrativ, se revine la formula organizatorică anterioară evenimentelor din martie 1848 (*Vormärz*), fiind repuse în drepturi comitatele și cercurile (fig. 32). Astfel, districtele Lugoj, Timișoara și Becicherecu Mare revin la denumirile lor tradiționale de comitate, **Caraș**, **Timiș** și **Torontal**. Comitatele **Bichiș** și **Cenad** se separă și revin în vechile lor hotare, iar comitatul **Arad** preia de la comitatul Bichiș localitățile Elek, Șiclău, Pilu, Otlaca (Grăniceri) și Vărșand. Comitatul **Bihor** este la rândul său reînființat, prin alipirea celor două părți (Bihorul Nordic și cel Sudic). Comitatul **Zărand**, alipit Ungariei, își păstrează limitele. Singura părțică ce a mai rămas din teritoriul studiat în Marele Principat al Transilvaniei este actuala comuna Băuțar, inclusă tot în comitatul **Hunedoarei**, cercul **Hațeg**.

La nivelul cercurilor apar însă unele modificări (E.A. Varga, 2002). Este neclar dacă aceste schimbări au apărut puțin înainte de martie 1848, și deci comitatele au revenit exact la formula de organizare administrativă existentă la debutul Revoluției, sau dacă ele exprimau o necesitate curentă a unei reorganizări administrative, luând în considerare și modificările din perioada neoabsolutistă (1854-1860).

Situația cea mai conformă cu cea anterioară anului 1848 pare a se întâlni la nord de Mureș, în speță în comitatele **Arad**, **Bihor** și **Cenad**. Astfel, comitatul Arad revine la cele patru cercuri – **Arad**, **Șiria**, **Ineu** și **Zărand**. Totodată, orașul **Arad** își recâștigă statutul de **oraș liber regesc** (*szabad király város*), obținut în 1834. Singurele modificări teritoriale minore sunt apartenența la cercul Șiria a satelor Covăsinț, Pănatul Nou (Horia) - din cercul Arad, și Sinteia Mică - din cercul Zărand. În comitatul **Bihor**, zona Beliu aparține cercului **Salonta**. În comitatul Cenad, localitățile Nădlac și Șeitin sunt incluse în plasa **Nădlac**, iar Turnu și Iratoșu Mic (Dorobanți) la **Bătania**. Doar în comitatul **Zărand** se poate constata o scindare a cercului Hălmagiu, în două: **cercul de jos al Hălmagiului**, incluzând toate satele situate la vest (aval) de Hălmagiu, și **cercul de sus al Hălmagiului**, cu satele din amonte. Această divizare originală se va menține doar puțin timp însă.

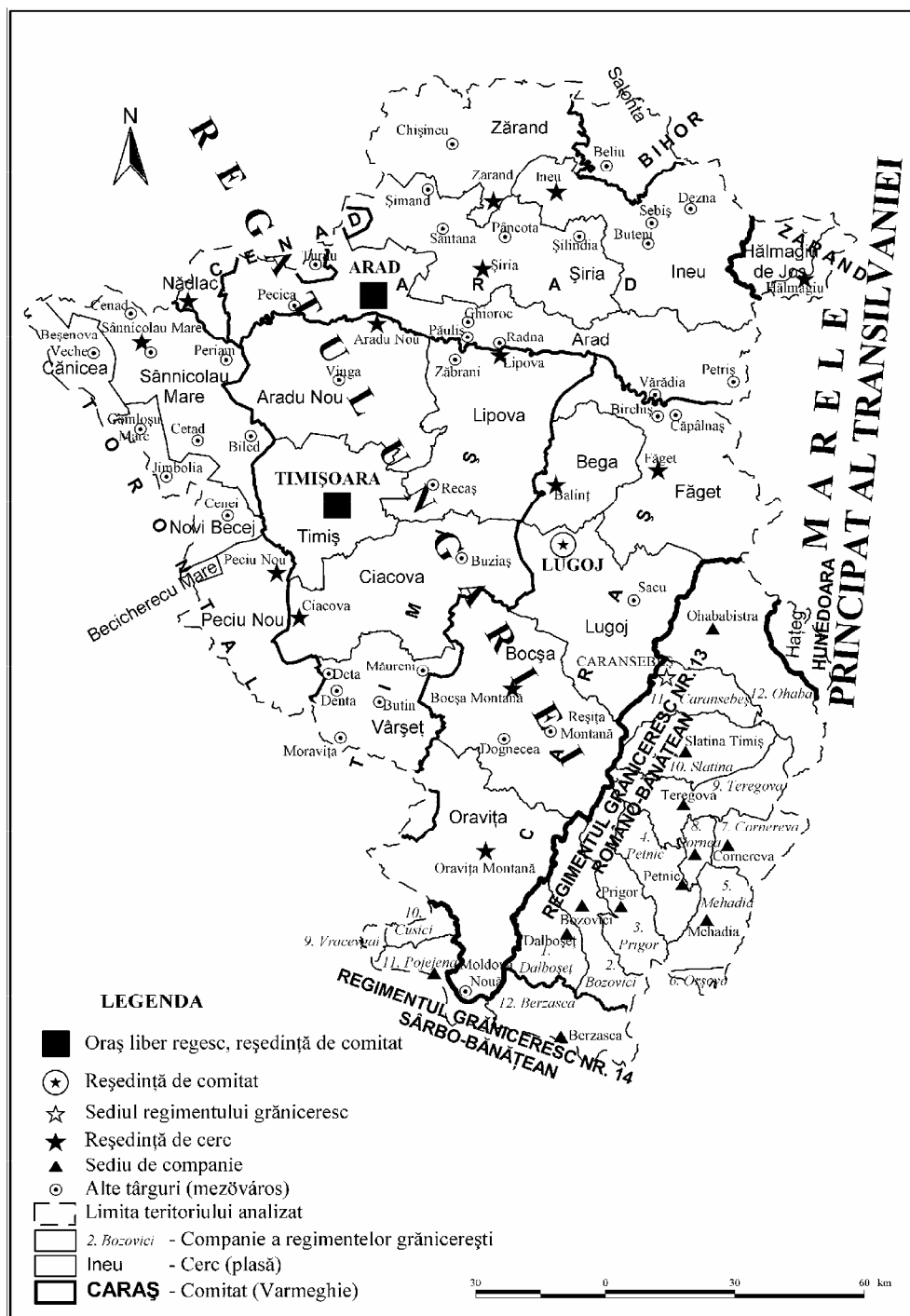

Fig. 32.

La sud de Mureș, în fosta Voivodină Sârbească și Banatul Timișan, se evidențiază schimbări mai importante. Cele mai semnificative sunt cele din comitatul **Torontal**, deși cercurile rămân aceleași cu cele semnalate de E. Fényes (1847). Totuși, cercul **Peciu Nou**, de exemplu, situat în sud, pierde teritoriile care îi aparținuseră la nord de Bega, în favoarea cercului **Novi Becej**, întins spre est până la Răuți – Cenei – Jimbolia – Grabaț – Comloșu Mare - Vizejdia. Astfel, și cercul **Sânnicolau Mare** își reduce suprafața spre vest, dar spre sud ajunge până la Cărpiniș. Chiar și la sud de Bega, cercul **Becicherecu Mare** se extinde spre est, incluzând și satul Otelec, iar cercul **Cănicea Turcească** (Kanijsa) atinge în est linia Beșenova Veche (Dudeștii Vechi) – Teremia Mare.

În comitatul **Timiș** existau de asemenea cinci cercuri, spre deosebire de cele patru cunoscute de dinainte de 1848. Apare astfel cercul **Ciacova**, cu un teritoriu mărginit în nord de Timiș, și incluzând cercul Buziaș din perioada neoabsolutistă. Raportându-ne la situația ante 1848, noul cerc se formează, în mare parte, pe teritoriul fostului cerc **Timiș**, și într-o mică măsură, pe teritoriul cercului **Vârșeț**. De fapt, cercul **Timiș** își reduce semnificativ suprafața, la zona periurbană a orașului Timișoara. Înspre est, el cedează lunca Timișului și a Begăi amonte de Bucovăț în favoarea cercului **Lipova**, care atinge astfel dezvoltarea sa teritorială maximă, de la Mureș (în nord), până la Timiș (în sud). În schimb, fostul cerc **Sânandrei** rămâne cu denumirea - **Aradu Nou** - și limitele consacrate în deceniul anterior, pierzând astfel partea sa sudică (inclusiv opidul Sânandrei) în favoarea cercului **Timiș**. Cercul **Vârșeț**, în partea sudică a comitatului, includea aproape aceeași suprafață ca înainte de 1848, cu excepția zonei Ciacova – Ghilad – Voiteg.

Și în comitatul **Caraș** sunt prezente cinci cercuri, aproape aceleași cu cele din E. Fényes (1847). Se schimbă doar denumirea unora: apare astfel cercul **Făget** în loc de **Căpâlnaș** sau **Bulci**, și cercul **Bocșa** în loc de **Carașova**. Cercul **Bega**, menționat, dar nu și delimitat de E. Fényes (1847), ocupă jumătatea sudică a fostului cerc Bulci, până aproape de Lugoj. Cercul **Oravița** pierde câteva localități în favoarea cercului **Bocșa**, pe cursul mijlociu al Carașului, amonte de Secășeni, inclusiv opidul Dognecea.

O categorie aparte de așezări, **târgurile** (*oppidum, mezőváros, Markt*), definind micile centre cu funcții comerciale, la limita între rural și urban, este pentru ultima dată utilizată în lucrări de natură statistică sau geografică. Ele dispar după aprobarea Legii municipiilor XLII din 1870 și a Legii comunale XVIII din 1871, care stabilesc în mod oficial diferite categorii de așezări, între care însă nu se găsesc și târgurile. În 1863 (după E.A. Varga, 2002), pe teritoriul studiat se aflau 55 de târguri, numărul maxim înregistrat

vreodată; aici se includeau și localități care urmau să primească în curând statutul de oraș (Lugoj, Caransebeș), altele care aveau un statut aparte, ca de exemplu cel de oraș privilegiat (Vinga, încă din 1741, privilegiile fiind acordate de Maria Tereza), centre industriale și extractive (Reșița, Moldova Nouă, Oravița). Față de situația prezentată de E. Fényes (1839, 1851, 1857), există însă și câteva localități care nu mai au acest statut în 1863: Șiclău, Săvârșin, Hălmagiu, Sasca Montană, Ebendorf (Știuca), Giarmata, Gladna Montană și Comlăuș, dar sunt mult mai multe târguri noi, ceea ce evidențiază creșterea economică a regiunii în perioada care a urmat Revoluției de la 1848.

5.7. ORGANIZAREA ADMINISTRATIVĂ ÎN EPOCA DUALISMULUI AUSTRO-UNGAR

Era evident că o asemenea situație de provizorat nu putea să dureze la nesfârșit. Guvernul Schmerling eșuase în încercarea de a înfrânge rezistența maghiarilor și pierduse și încrederea germanilor. Aceștia au ajuns la concluzia că dominația maghiară în Ungaria era singura alternativă la federalizare și singura șansă de a avea o dominație germană în restul Imperiului. Într-o serie de articole din primăvara lui 1865, Deák Ferenc și-a prezentat propunerile de compromis: odată repusă în drepturi constituția legală, Ungaria va recunoaște nevoile Imperiului și va încerca să le satisfacă la egalitate cu teritoriile austriece (A.J.P. Taylor, 2000, p. 107). Vizita împăratului la Pesta era o nouă dovadă a orientării acestuia spre un compromis cu maghiarii.

În iulie 1865 guvernul Schmerling era demis și perioada „neoliberală” se încheie. Noul guvern Belcredi desființează Dieta transilvană, nefavorabilă Budapestei. O nouă Dietă, a cărei singură sarcină era de a vota încorporarea Transilvaniei la Ungaria, a fost aleasă în toamna aceluiași an. Parlamentul vienez a fost și el închis; în loc să negocieze cu Austria, Ungaria putea să negocieze direct cu împăratul.

Negocierile din 1866 au fost întrerupte de războiul cu Prusia, de care maghiarii se temeau; căci în cazul unei victorii imperiale, planurile lor de divizare a imperiului puteau fi periclitate. Înfrângerea în război a repus pe tapet și a grăbit problema compromisului. Andrassy Gyula a negociat cu împăratul la momentul prielnic, propunând o Austrie centralizată, liberală și germană, în paralel cu o Ungarie centralizată și maghiară. Francisc Iosif era dispus să facă o serie de concesiuni maghiarilor, pentru a evita concesiile făcute altora (*op.cit.*, p. 114). Odată convins că propunerile maghiare aveau

să-i permită să păstreze controlul asupra armatei și afacerilor externe, monarhul a lăsat cale liberă dualismului.

La 5/17 februarie 1867, împăratul a restabilit Constituția Ungariei și legile din 1848, consfințind totodată unirea Transilvaniei cu Ungaria și desființând Cancelaria Aulică transilvană de la Viena (*Istoria Românilor*, VII-1, 2003). Dualismul a fost aprobat printr-o lege a Parlamentului maghiar, în martie 1867, și a fost consfințit prin încoronarea formală a lui Francisc Iosif ca rege al Ungariei. Lua astfel naștere Imperiul Austro-Ungar, format din două state separate: Austria și Ungaria, o uniune cu caracter economic. Partea comună se limita la împărat și curtea sa, ministrul de externe, ministrul de război și cel de finanțe. Nu exista prim-ministru sau cabinet comun. În schimb, monarhia comună își avea expresia în delegații; fiecare jumătate imperială avea câte o delegație a câte 60 de membri. În Ungaria, Camera Magnaților alegea prin vot direct 20 dintre ei, din care unul era obligatoriu croat, iar Camera Reprezentanților – 40, din care cel puțin patru croați.

Încorporarea Transilvaniei în noile structuri de stat s-a făcut treptat. Uniunea Transilvaniei cu Ungaria a fost reglementată printr-o lege specială, în 1868 (*op.cit.*, p. 749). Guberniul Transilvaniei, menținut o vreme, a fost suprimat la 19 aprilie/1 mai 1869, iar dieta a fost lichidată (*ibidem*).

La baza compromisului a stat dreptul „istoric” al maghiarilor, proclamarea Ungariei ca stat național în granițele Coroanei Sfântului Ștefan, cu o singură națiune recunoscută, cea maghiară, și o limbă oficială unică, limba maghiară. Cea mai elocventă expresie a acestei ideologii a constituit-o legea naționalităților din 1868. Deși legea includea și unele prevederi favorabile naționalităților, menirea ei fiind aceea de a le „împăca”, în realitate aceste prevederi au fost tot mai puțin aplicate pe măsură ce politica de maghiarizare devenea tot mai apăsătoare. După 1875, politica de asimilare a naționalităților nemaghiare a fost ridicată la nivel de politică de stat.

Organizarea administrativă a noului stat maghiar s-a definitivat prin legile din anii 1870, 1871, 1876 și 1886, care confirmă **comitatele** (*megye*) ca unități administrative de bază, și crează **comunele**, ca forme de organizare cu personalitate juridică. La baza organizării **comitatelor** a stat **Legea municipiilor** XLII din 1870. Comitatele erau deopotrivă unități administrativ-teritoriale și politice, prin intermediul lor exercitându-se puterea executivă pe plan local (*op.cit.*, p. 751). Expresie a unei autonomii tradiționale, municipalitatea comitatensă reprezenta întreaga comunitate a comitatului.

Legea reglementa primele organe deliberative și executive ale comitatului. Ca organ deliberativ, funcționa **consiliul municipal** format, pe

de o parte, din membri aleși, și respectiv din membri de drept, numiți viriliști. Aceștia din urmă erau cei mai înstăriți oameni din comitat, numirea lor fiind făcută în funcție de impozitul plătit statului. Consiliul era convocat de două ori pe an în sesiuni ordinare, dar se putea întruni de oricâte ori era nevoie în sesiuni extraordinare.

Ca organe executive, legea reglementa un **vicecomite**, un protonotar secondat de un notar, un jurisconsult, un președinte al sedriei orfanale, un casier și contabilul șef. Aceștia erau aleși din șase în șase ani, executau hotărârile Consiliului și asigurau administrarea comitatului între sesiunile Consiliului. Pe lângă acești funcționari aleși, apăreau o serie de funcționari numiți „pe viață” de comitele suprem: medici, căpitani de poliție, contabili, arhivari, registratori, medici veterinari și scribi (M. Guțan, 2003).

Ca reprezentant al Guvernului central, funcționa în comitat un **comite suprem**, numit de Ministerul de Interne. Acesta asigura aplicarea legilor și dispozițiilor guvernamentale și exercita tutela asupra actelor organelor comitatului (*op.cit.*, p. 250). Organul executiv principal și șef al administrației comitatense era însă **vicecomitele**.

Reorganizarea administrației comitatense s-a făcut prin **Legea municipiilor XXI** din 1886. Alături de comitate, de dreptul de municipiu se bucurau (încă din 1870) și o serie de orașe mari – de fapt fostele **orașe libere regești** (*szabad király város, Königliche Freistadt*), care astfel aveau același rang cu comitatele. Ele au fost redenumite **orașe cu consiliu** sau **orașe cu drepturi municipale** sau, mai simplu, **municipii** (*törvényhatósági jogú városok* sau *törvényhatósági joggal felruházott város*), acesta fiind și cazul orașelor **Timișoara** și **Arad**. Denumirea de „oraș liber regesc” s-a mai păstrat până către anul 1900, fiind tot mai rar folosită, întrucât statutul de municipiu era acordat și unor orașe care nu fuseseră niciodată orașe libere regești. Un exemplu în acest sens este **Caransebeș**, care a primit statutul de municipiu în 1873, pe care avea însă să-l piardă în 1876, fiind degradat la rangul de oraș cu magistrat. Ca și comitatele, municipiile erau supuse direct tutelei Ministerului de Interne.

Atât comitatele cât și orașele cu drept de municipiu se bucurau prin lege de toate elementele autonomiei administrative moderne. Astfel, ele puteau dispune în mod independent de afacerile lor interne, luau hotărâri și aprobau statute, care ulterior erau executate prin organele proprii, își alegeau funcționarii (*op.cit.*, p. 251).

Ca organ deliberativ, comitatul avea din 1886 o **Congregație**, organ ales pe șase ani și reînnoit, pe jumătate, la trei ani. Pe lângă jumătatea aleasă prin vot secret, cealaltă jumătate a membrilor era formată din viriliști. Chestiunile supuse deliberărilor erau pregătite de o *Comisie Permanentă*,

compusă din membri aleși pe cinci ani. Adunările Congregației erau conduse de comite sau de vicecomite. Atribuțiile Congregației vizau toate afacerile comitatului (*ibidem*).

Organele executive erau aceleași, cu **vicecomitele** ca șef al administrației. El executa toate hotărârile Congregației, ordona cheltuielile în limita bugetului, exercita acțiunea disciplinară asupra funcționarilor comitatului, avea drept de control asupra administrației comunale. Avea și atribuții deliberative în chestiuni care nu erau de competența Congregației. Vicecomitele era ajutat de diverși funcționari, respectiv protonotar (care, împreună cu vicenotarii, avea în atribuții redactarea proceselor verbale ale organelor deliberative și erau referenții vicecomitelui), protofiscal (jurisconsult), protomedic, etc. Unii dintre ei erau numiți pe viață și nu puteau fi revocați, fapt care mărea autonomia comitatului (*ibidem*).

Orașele cu drept de municipiu beneficiau de o Congregație similară cu cea a comitatului. Chestiunile supuse deliberărilor erau pregătite de un **Consiliu orășenesc**. Ca organ executiv colegial, acesta era compus din primar, căpitanul de poliție, consilieri, prim-notar și prim-avocat, și rezolva chestiuni de interes general sau de detaliu, care erau puse în seama sa și nu erau puse în sarcina Congregației (*op.cit.*, p. 252). Șeful administrației municipiului era **primarul**.

Tutela Ministerului de Interne se exercita prin dreptul acestuia de a aproba actele autorităților administrative locale, prevăzute expres în lege.

Guvernul era reprezentat în comitate de un organ propriu – **comitele** – cu atribuții asemănătoare prefecților. Comitele avea subalterni și o cancelarie separată de cea a comitatului (*ibidem*). El avea atribuții de supraveghere și control asupra activității administrative din jurisdicții și cercuri. El prezida ședințele corpurilor deliberative mai importante (Congregație, Comisie Permanentă, Comitet Administrativ), avea drept de recurs asupra hotărârilor acestora, precum și dreptul de a numi unii funcționari (*op.cit.*, p. 253).

Un organ aparte era **Comitetul Administrativ**, care avea drept misiune armonizarea intereselor comitatului cu cele ale statului. Înființat prin legea VI din 1876, era compus atât din funcționari ai statului – comitele suprem, procurorul Tribunalului, revizorul școlar etc. – cât și din cei ai comitatului – vicecomitele, protonotarul, protofiscalul etc. Lor li se alăturau zece membri ai Congregației, aleși pe termen de doi ani (*ibidem*).

Comitatele erau împărțite în **cercuri** (*járás*), ca și mai înainte. Acestea erau unități administrativ-teritoriale care nu aveau personalitate juridică. În fruntea unui cerc se afla un protopretor sau prim-pretor, sau solgabirău (*szolgabíró*). Acesta era ales pe șase luni, și reales, prin tradiție, până la

pensie (*op.cit.*). El exercita dreptul de supraveghere și control asupra administrației comunale și menținea ordinea publică. În subordinea lui se aflau unul sau mai mulți vicepretori, un revizor contabil, un medic cercual și un veterinar (M. Guțan, 2003, p. 253).

Organizarea comunală s-a realizat prin legile XVIII din 1871, V din 1876, XXXIV și XXXIX din 1881, și s-a definitivat prin legea XXII din 1886. Spre deosebire de România, în Ungaria legiuitorul a înțeles să acorde fiecărui sat o organizare administrativă proprie, deci fiecare sat era, totodată, comună, de unde și existența unei autonomii administrative mai largi. Totuși, erau supuse reglementării prin lege constituirea de noi comune (practic, de noi sate) și schimbările de denumire ale comunelor existente. Comunele se împărțeau în **comune mici** (*kis községek*), **comune mari** (*nagy községek*) și **orașe cu magistrat** (*rendezett tanácsú városok*). Între acestea din urmă se numărau și orașele **Lugoj**, **Caransebeș** (din 1876) și **Vinga**. Vinga a deținut acest statut până aproape de anul 1900, când a renunțat la el din cauza insuficienței resurselor financiare pentru a face față cheltuielilor organismului administrativ. Din același motiv, cetățenii localității Lipova au refuzat în repetate rânduri calitatea de oraș cu magistrat, rămânând la statutul de „comună mare” (A. Caciora, E. Glück, 1980).

Ca organ deliberativ, fiecare comună avea o **reprezentanță comunală**, formată din membri aleși și viriliști. Reprezentanța era prezidată de jude, în comunele mici și mari, și de primar, în orașele cu magistrat. În atribuțiile reprezentanței intrau toate problemele locale, iar hotărârile sale erau direct executorii. O parte din deliberările sale erau însă supuse tutelei administrative a municipiului (M. Guțan, 2003, p. 254). Ele aveau în vedere bugetul, repartizarea și perceperea impozitelor, achiziționarea sau înstrăinarea bunurilor comunale, contractele de închiriere și arendă care treceau de șase ani, funcționarea serviciilor și desființarea lor, întreținerea, repararea sau demolarea monumentelor artistice sau istorice (*ibidem*).

Organul executiv era **antistia comunală**. Alcătuită mai demult doar din primar (jude) și notarul comunal, ea s-a transformat într-un organ colectiv din care făceau parte, în comunele mici, judele, doi jurați și medicul cercual, iar în cele mari, judele și supleantul său, cel puțin patru jurați, casierul, notarul, directorul orfelinatului, medicul și veterinarul. În orașele cu magistrat, antistia era compusă din primar, căpitanul de poliție, consilierii magistratului, primul notar, vichenotari, primul avocat, șeful asistenței publice, casierul, contabilul, rectorul orfelinatului, medicul, veterinarul, arhivarul etc. (*ibidem*).

Primarul, viceprimarul și consilierii erau aleși de obștea alegătorilor; primarul avea un mandat de trei ani, respectiv de șase ani în orașele cu

magistrat. Ceilalți funcționari erau aleși de membrii reprezentanței comunale.

Antistia avea în atribuții executarea hotărârilor reprezentanței și ordinerile autorităților superioare administrative. Pentru eficientizarea activităților comunei, s-a înființat, pe lângă antistie, și un **Senat**, ca organ executiv colectiv cu un număr mai mic de membri – Primarul, căpitanul de poliție, jurații, notarul, primul avocat și medicul comunei (*ibidem*).

Șeful administrației în comunele mari și mici era **notarul**, care îndeplinea sarcinile unui secretar al Primăriei. Totodată, era singura persoană cu activitate permanentă la nivelul administrației comunei, și deseori rămânea neschimbat până la pensie. Era încasator de impozite în comunele mici, iar în cele mari controla strângerea acestora de către casier. Ținea în evidență cadastrul funciar, era ofițer de stare civilă și întocmea acte de tot felul pentru locuitorii comunei (M. Guțan, 2003). Pentru a activa ca notar, un candidat trebuia să urmeze cursuri de specialitate.

Întreținerea întregului aparat funcționăresc comunal, și îndeosebi a notarului, revenea în sarcina comunei. Unele comune, dintre cele mici, și mai ales cele situate în zone montane cu potențial economic scăzut, nu puteau întreține notarul. Astfel, ele se asociau, constituind **cercuri notariale** (a nu se confunda cu cercurile de tip plasă, ca subunități administrative ale comitatelor). Aceste cercuri notariale, privind retrospectiv, erau **prototipul comunei de azi**, fiind în unele cazuri identice (din punctul de vedere al așezărilor care intrau în componența lor) cu unele comune din prezent. Se distingeau așadar două tipuri de notariate: **notariate comunale**, atunci când notarul răspundea de o singură comună, și **notariate cercuale**, când notarul avea în sarcină mai multe comune (sate) constituite într-un cerc notarial.

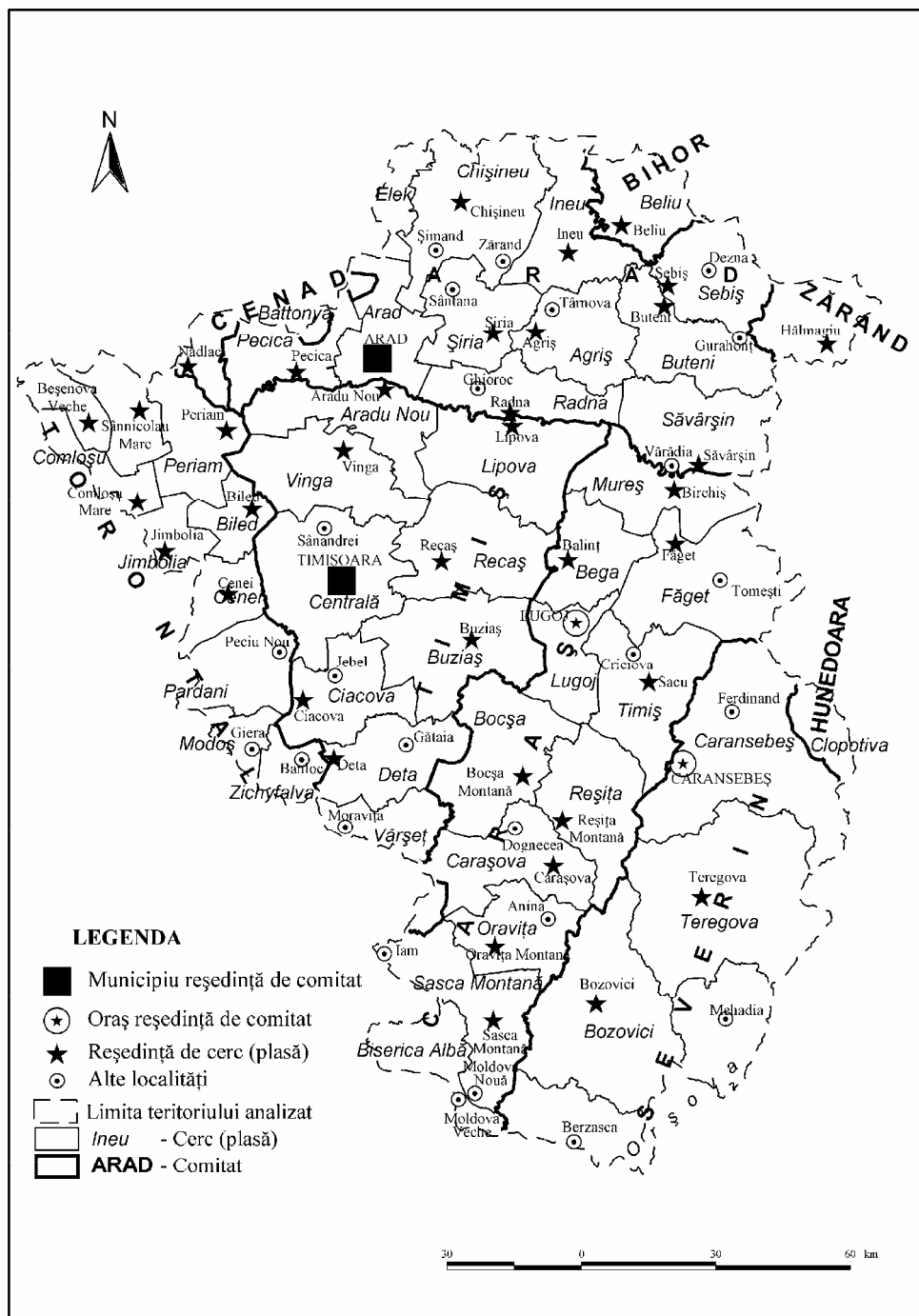
Organizarea administrativă efectivă a teritoriului actualelor județe Arad, Timiș și Caraș-Severin a cunoscut, de la crearea dualismului (1867) și până la Marea Unire din 1918, două etape: una de mari prefaceri, în deceniul 1870-1880, și una de stabilitate, vreme de aproape patru decenii (1880-1918). Ținând cont de faptul că majoritatea structurilor și-au păstrat formula organizatorică și în cadrul statului român până la Legea de unificare administrativă din 1925, se poate spune că organizarea administrativă din această perioadă este una de referință, concurând ca durată epoca dintre domnia lui Iosif al II-lea și Revoluție (1790-1848), respectiv epoca actuală (din 1968 până în prezent, cu schimbări minore la nivelul întregii regiuni).

Prima etapă, cea a marilor prefaceri, poate fi la rândul său subdivizată în mai multe „subetape”, anul de referință fiind 1876. Astfel, după apariția Legii municipiilor XLII din 1870 și a Legii comunale XVIII din 1871, numărul cercurilor crește semnificativ în toate comitatele. Prin desființarea

regimentelor grănicerești bănățene (1872), ia naștere un nou comitat, Severin, cu reședința în orașul Caransebeș, iar comitatele Caraș, Timiș și Torontal își măresc considerabil teritoriul, atingând în sud linia Dunării (fig. 33). Organizarea noului comitat, precum și a părților incluse la comitatele bănățene deja existente, se face prin legea XXVII din 1873. Prin aceeași lege, localitățile Caransebeș, Panciova și Biserica Albă primesc statutul de oraș cu consiliu (*önálló városi hatóság*, E.A. Varga, 2002).

După 1875, în condițiile escaladării naționalismului maghiar, au loc și unele modificări, cele mai importante fiind cuprinse în Legea XXXIII din 1876, prin care au fost desființate o serie de comitate și redefinite altele. Pe de o parte, această operațiune a însemnat o raționalizare necesară, în condițiile existenței unor certe disparități între comitate și alte structuri administrative (scaune, districte), multe fiind „moștenite” din Evul Mediu fără prea multe modificări. Pe de altă parte, nu se poate trece cu vederea desființarea unor comitate și districte românești, prin alipirea la comitate vecine cu pondere mai redusă a populației de naționalitate română. Un astfel de caz este cel al **comitatului Zărand**, „Mica Dacie”, cum era preamărit în epocă de fruntașii românismului. În acest comitat, ca și în altele care au avut o soartă similară în 1876, alegerile erau câștigate mereu de români, care câștigau și locurile „viriliste”, întrucât, în lipsa marilor aristocrați sau industriași maghiari, acestea reveneau intelectualității, alcătuită preponderent din învățători, preoți și avocați români. Și la conducerea comitatului se instalaseră românii, situație de neacceptat pentru forurile superioare centrale, de la Budapesta (I.S. Nistor, 2000). Guvernul Tisza, de factură naționalistă, a considerat necesară divizarea acestui comitat astfel: cercurile Brad și Baia de Criș au fost alipite comitatului Hunedoarei, iar **cercul Hălmagiu – comitatului Arad**.

Nu a fost nevoie de prea mult timp pentru ca cercurile naționaliste de la Budapesta să observe „greșeala” majoră pe care o făcuseră prin crearea unui comitat nou din regimentul româno-bănățean. Liderii acestuia erau români, aleși în Parlamentul de la Budapesta, în frunte cu generalul Traian Doda, și, mai mult, nu arătau nici un pic de respect maghiarimii. Astfel, comitatul **Severin** urmează soarta comitatului Zărand: prin legea LV din 1880, comitatele Caraș și Severin se unesc într-un comitat nou cu denumirea de **Caraș-Severin**, și cu reședința la Lugoj. Și de această dată, argumentele logice și protestele îndreptățite ale românilor bănățeni nu au fost luate în seamă. Decizia a fost chiar mai puțin conformă cu principiile raționalității, întrucât comitatul Severin era unul destul de mare, ca și Carașul, iar prin unirea celor două se crea un comitat de proporții gigantice!

Pentru Caransebeș, centrul românismului bănățean în acea epocă, pierderea statutului de reședință de comitat a fost cea de-a doua lovitură suferită în decurs de doar patru ani. Nu cu mult înainte, prin legea XX / 1876, un număr de 46 de orașe cu consiliu (municipii) din Regatul Ungariei își pierduseră această calitate, fiind „degradate” la rangul de oraș cu magistrat, între acestea și **Caransebeș**.

Situația anterioară anului 1876 este reflectată în Dicționarul (*Helységnévtár*) din 1873 (E.A. Varga, 2002). În noua împărțire pe cercuri, autoritățile au părut să țină cont atât de vechile cercuri, de dinainte de 1848, și aduse „la viață” în deceniul anilor 1860, cât și de divizările efectuate de regimul neoabsolutist din anii 1850. Principala caracteristică este **numărul mare de cercuri**, de fapt cel mai mare din toată perioada antebelică.

În **comitatul Arad**, existau 11 cercuri, față de cele patru sau șase anterioare. La baza noilor subdiviziuni par să fi stat mai degrabă structurile din anii 1854-1860, mai adaptate schimbărilor intervenite în spațiul geografic odată cu introducerea relațiilor capitaliste. Astfel, cercurile **Chișineu** și **Ineu** se aseamănă mult cu cele din perioada neoabsolutistă. Mai la vest, localitățile care fuseseră alipite comitatul Bichiș-Cenad în acea perioadă (Elek, Pilu, Vărșand, Șiclău, Otlaca – Grăniceri, la care se adăuga satul Sânmartin) formau un cerc nou, **Elek** (Aletea). În partea nord-estică a comitatului, cercul Buteni din anii 1850 a fost divizat în două: partea de la nord de Crișu Alb forma cercul **Sebiș**, iar cea de la sud – cercul **Buteni**. Și cercul Pâncota din acei ani a fost divizat în două jumătăți: partea vestică, de câmpie, a format cercul **Șiria**, iar cea estică, din spațiul colinar și chiar montan al bazinului Cigherului, cercul **Agriș**. De-a lungul văii Mureșului, pe malul drept, unde, până în 1848 și în anii 1860, exista un singur cerc – al Aradului, s-au format patru cercuri! Astfel, de la intrarea Mureșului în comitat și până la Monoroștia, era cercul **Săvârșin** (sau Soborșin), de la Bârzava până la Mândruloc, cercul **Radna** (înjumătățit față de situația din 1854-60), în jurul Aradului, și mai ales către nord, până la Macea, era cercul **Arad**, iar în aval de oraș, până la Semlac, cercul **Pecica**, care ajungea în nord-est până la Iratoșu.

În comitatul **Cenad** nu sunt schimbări: localitățile Nădlac și Șeitin aparțin cercului **Nădlac**, iar Turnu și Iratoșu Mic (Dorobanți) – cercului **Bătania**. În comitatul **Bihor** apare pentru prima dată cercul **Beliu**, incluzând toate așezările acestui comitat de pe actualul teritoriu al județului Arad. În comitatul **Zărand**, încă existent, se revine la cercul **Hălmagiu**, care cuprindea toate așezările acestui comitat din actualul județ Arad.

Comitatul Timiș ia forma și organizarea pe care și-o va păstra, în linii mari, până la război. Astfel, în loc de cinci sau șase cercuri, câte existaseră

în perioada anterioară, se formează **nouă cercuri**, cărora li se adaugă cercurile sudice, dunărene, rezultate în urma desființării regimentelor grănicerești, dar situate pe teritoriul sârb de azi. De fapt, cele cinci cercuri ale anilor 1860 sunt divizate în două, cu excepția cercului **Timiș**, care rămâne în aceeași configurație, fiind doar redenumit ca „central” (*Központi járás*) sau plasa **Centrală** (denumire care va fi adoptată în perioada interbelică). Astfel, cercul Aradu Nou se împarte în două jumătăți: cea nordică conservă denumirea cercului, **Aradu Nou**, iar cea sudică este numită **Vinga**; cercul Lipova este divizat în același mod: jumătatea nordică cu denumirea **Lipova**, iar cea sudică, **Recas**; cercul Ciacova revine aproximativ la împărțirea din epoca absolutistă, jumătatea vestică revenind **Ciacovei**, iar cea estică – **Buziașului**. În fine, cercul **Vârșeț** este și el divizat – partea nordică este redenumită **Deta**, iar cea sudică, în care intră doar sate aparținând în prezent comunelor Moravița și Jamu Mare, precum și satul cărășean Vărădia, rămâne cu numele de **Vârșeț**.

Fragmentarea maximă se regăsea, ca și mai înainte, în comitatul **Torontal**. Doar pe teritoriul românesc de astăzi se găseau, total sau parțial, zece cercuri, față de cele maxim cinci de până atunci. Unele cercuri cuprindeau numai câteva sate, însă de obicei bine populate. În partea sa nordică, cercul **Sănnicolau Mare** se restrângea la un teritoriu îngust în jurul comunei de reședință, întrucât în partea sa estică lua naștere cercul **Periam**, iar în cea sudică – cercul **Biled**, acesta din urmă o „umbră” a celui din anii 1850. De-a lungul actualei granițe, teritoriul fostelor cercuri Cănicea și Novi Becej (Beceiu Turcesc) era împărțit în patru cercuri. Acestea erau, de la nord la sud, următoarele: **Beșenova Veche** (Dudeștii Vechi), **Comloșu**, **Jimbolia** și **Cenei**. Toate își aveau reședința pe teritoriul actual al României, dar depășeau ca întindere acest cadru. La sud de Bega, fostul cerc Peciou Nou sau, în perioada neoabsolutistă, Modoș, era la rândul său divizat în trei părți. Partea cea mai mare revenea cercului **Pardani**, localizat aproximativ între Bega și Timiș. Mai spre sud, câteva sate din apropierea graniței (din comuna Giera de azi) erau incluse în cercul **Modoș** (Jasa Tomić). În fine, satele ce azi compun comuna Banloc intrau în cercul **Zichyfalva** (Plandiște).

Și în comitatul **Caraș** are loc o fragmentare accentuată și o creștere a numărului de cercuri, în paralel cu extinderea comitatului spre sud, prin alipirea unei părți din fostul regiment sârbo-bănățean. Astfel, în nord ia ființă cercul **Mureș**, incluzând partea nordică a cercului Făget și unele așezări din cercul Bega. Cercurile **Făget** și **Bega** rămân astfel restrânse la teritoriile lor din bazinul superior și respectiv mijlociu al Begăi. Cercul **Lugoj** conservă doar teritoriile sale din vest, căci jumătatea sa estică, respectiv valea Timișului între Caransebeș și Lugoj (excluzând aceste două

orașe) este inclusă într-un cerc nou, **Timiș**. Mai spre sud, fragmentarea este și mai mare. Din fostele cercuri Bocșa și Oravița se crează nu mai puțin de cinci cercuri! Cercul **Bocșa** își păstrează doar partea sa vestică, de pe cursul mijlociu al Bârzavei și Pogănișului, la ieșirea din munte a acestor văi, și în spațiul deluros adiacent. Jumătatea estică, pe cursul superior al văilor menționate, revine unui cerc nou, al **Reșiței**. Deși nu mai apăruse după 1848, este reînființat cercul **Carașovei**, incluzând aproape toate satele din bazinul superior și mijlociu al Carașului, în special din partea sa nordică. Acest cerc „împrumută” teritorii atât de la cercul Bocșa, cât și de la Oravița. Cercul **Oravița** păstra doar un teritoriu restrâns în jurul centrului său. Cea mai mare parte a sa era înglobată în cercul nou, **Sasca Montană**, care ajungea în sud până la Moldova Nouă. Spre Dunăre, fostele companii ale regimentului sârbo-bănățean, cu excepția companiei a 12-a – Berzasca – formau un cerc nou, **Biserica Albă** (Bela Crkva).

În sud-estul Banatului, aproximativ pe amplasamentul Banatului de Severin din Evul Mediu, lua naștere în comitat nou – al **Severinului**. El era format din companiile regimentului grăniceresc româno-bănățean desființat în 1872, precum și din compania a 12-a – Berzasca – a regimentului sârbo-bănățean, desființat în același an. Fostele companii au fost reorganizate, formând patru cercuri, în felul următor: compania Ohaba-Bistra și Caransebeș – cercul **Caransebeș**, în Culoarul Bistrei și Depresiunea Caransebeș; companiile Cornea, Cornereva, Petnic (parțial), Teregova și Slatina – cercul **Teregova** – pe cursul superior al Timișului și în partea nordică a Depresiunii Domașnea-Mehadia; companiile almăjene Dalboșeț, Bozovici și Prigor – cercul **Bozovici**, în Depresiunea Almăjului; companiile Petnic (parțial), Mehadia, Orșova și Berzasca – cercul **Orșova**, în Defileul Dunării aval de Coronini, pe valea Cernei și în jumătatea sudică a Depresiunii Domașnea-Mehadia.

Satele Băuțaru Inferior, Băuțaru Superior și Bucova intrau pe mai departe în componența comitatului **Hunedoarei**, dar în cercul **Clopotiva**.

În anul 1876, prin Legea maghiară XXXIII se instituie ample restructurări teritoriale, care afectează și spațiul analizat (fig. 34). În urma desființării comitatului Zărand și a districtului Kikinda (Serbia de azi) – înglobat comitatului Torontal, au loc reorganizări ale comitatelor **Arad** și **Torontal**.

Comitatului **Arad** îi este atașat cercul **Hălmagiu** din comitatul Zărand, în componența sa anterioară. Considerând probabil că, prin aceasta, numărul cercurilor ar fi prea mare, autoritățile au hotărât desființarea unor cercuri din partea estică a comitatului, locuită aproape exclusiv de români.

Astfel, este desființat cercul **Buteni**, fiind alipit cercului **Sebiș**, precum și cercul **Săvârșin**, alipit cercului **Radna**. Cercul Radna, în schimb, și-a restrâns teritoriul spre vest, cedând satele din câmpie, de pe valea Mureșului aval de Păuliș, cercului vecin, **Arad**. Cercul **Agriș** a fost redenumit **Târnova**, o dată cu schimbarea reședinței sale. Au mai avut loc și alte câteva mici modificări: satele Bârsa, Aldești și Voivodeni au fost mutate în cercul **Ineu**, iar Hodiș și Cuied în cercul **Târnova**, toate aceste așezări aparținând anterior cercului Buteni. Și cercul **Șiria** a „pierdut” satul Pănatu Nou (Horia) în favoarea cercului Arad. Această organizare a comitatului Arad n-a mai suferit modificări până în 1919.

Din punct de vedere al centrelor noilor cercuri, se constată tendința de înlocuire a localităților românești cu cele maghiare, sau măcar cu o minoritate maghiară, în ciuda considerentelor geografice sau de centralitate spațială. De exemplu, Sebiș (1885 de locuitori în 1869) este preferat în locul comunei Buteni (3313 locuitori în același an), Chișineu Criș (2174 loc.) în locul Zărandului (2973 loc.) etc. Aceste așezări nici nu au mai avut vreodată funcție administrativă, cedând calitatea de loc central comunelor care le-au luat locul.

În comitatul **Torontal** se recurge la o restrângere necesară a numărului de cercuri. Dispare așadar cercul **Beșenova Veche** (Dudeștii Vechi), al cărui teritoriu este împărțit între cercurile **Sânnicolau Mare** (partea estică) și **Cănicea Turcească** (partea vestică, cu o singură localitate pe teritoriul de azi al României: Beba Veche). Cercul **Comloșu** este la rândul său desființat, cea mai mare parte a sa fiind înglobată cercului **Jimbolia**, iar satele Vălcani, Teremia Mare și Teremia Mică – cercului **Sânnicolau Mare**. Dispare și cercul **Biled**, inclus în cercul **Cenei**, cu excepția satului Șandra, alipit cercului **Periam**. La sud de Bega, cercul **Modoș** se extinde în dauna cercului **Pardani**, de la care ia satele Rudna și Macedonia. În fine, cercul **Zichyfalva** (Plandiște) este redenumit **Banloc**, schimbându-și reședința.

În comitatele **Caraș** și **Timiș**, cea mai importantă modificare a fost divizarea cercului **Biserica Albă** (Bela Crkva) în două: jumătatea vestică, de pe teritoriul sârb de astăzi, a rămas cu aceeași denumire și a fost alipită comitatului **Timiș**, iar jumătatea estică a primit numele de cercul **Moldova**, cu reședința la **Moldova Nouă**, rămânând și mai departe în componența comitatului **Caraș**. În acest scop, s-au făcut și alte câteva schimbări: cercul **Sasca Montană** a fost redenumit cercul **Iam**, mutându-și reședința; localitățile Moldova Nouă, Moldovița și Padina Matei, din fostul cerc Sasca Montană au fost incluse cercului **Moldova**, în vreme ce satele Naidăș și Lescovița, din fostul cerc Biserica Albă, au fost înglobate cercului **Iam**. În

același comitat, localitatea Dognecea a fost mutată din cercul **Carașova** în cercul **Bocșa**.

În comitatul **Severin** ar fi de menționat doar restrângerea teritoriului cercului **Teregova**, care a cedat satul Vârciorova cercului **Caransebeș** și satele Șumița și Pârvova cercului **Bozovici**.

În decada 1880-1890, are loc o reorganizare de mică amploare a noului comitat **Caraș-Severin**, rezultat în urma unei fuziuni impuse de Legea maghiară LV din 1880. Cercurile existente la momentul fuziunii își păstrează în linii mari teritoriul, cu excepția cercului **Carașova**, care este definitiv desființat. Localitățile acestuia sunt înglobate cercurilor vecine: **Oravița** și **Reșița**. Cercul **Moldova** își extinde substanțial teritoriul spre est, în dauna cercului **Orșova** din fostul comitat Severin, prin înglobarea satelor din fosta companie a 12-a (Berzasca) din regimentul sârbo-bănățean: Berzasca, Bigăr, Liubcova, Gornea, Sichevița și Gârnici. Astfel, cercul **Moldova** includea toate așezările din Defileul Dunării, de pe teritoriul actual al județului Caraș-Severin. Un alt cerc care și-a mărit teritoriul a fost cel al **Lugojului**, care a preluat de la cercul **Făget** satele Bârna, Botești, Drinova, Jurești, Pogănești și Sărăzani (în prezent, componente ale comunei Bârna), și de la cercul **Bega** satele Coșteiu Mare, Coșteiu Mic, Sâlha (acestea trei formează azi, prin contopire, satul Coșteiu) și Gruni. Este interesant de remarcat că în această perioadă are loc și o modificare a limitei de comitat, între **Timiș** și **Caraș-Severin**, prin trecerea satului **Darova** de la cercul **Buziaș**, comitatul Timiș, la cercul **Lugoj**, comitatul Caraș-Severin, probabil din cauza distanței mici care despărțea satul de orașul Lugoj.

De altfel, în comitatul Timiș, singurele modificări (minore) se leagă de cercul **Buziaș**. În această decadă, în afara satului amintit mai sus, acesta a mai cedat cercului **Ciacova** așezările Berini, Cerna și Stamora Română.

În comitatul **Hunedoara**, satele din actuala comună Băuțar au fost incluse, la 1880, în cercul **Densuș-Clopotiva**, iar din 1890 până la Marea Unire în cercul **Hațeg**.

În orice caz, modificările din deceniul 1880-1890 au fost ultimele care au mai afectat structura majoră a comitatelor până la Marea Unire. În decada 1900-1910 mai au loc mici relocări, astfel: satele Teremia Mare și Teremia Mică, din cercul **Sânnicolau Mare**, sunt incluse în cercul **Kikinda Mare**, ambele în comitatul Torontal; cercul **Teregova**, din comitatul Caraș-Severin, cedează satul Lăpușnicel cercului **Bozovici**, și satul Globu Craiovei cercului **Orșova**. Cercul **Moldova** își schimbă numele în **Moldova Nouă**, fără însă a-și schimba organizarea.

Cele mai importante schimbări au fost însă la nivel **comunal**, prin schimbarea denumirilor majorității satelor în anul 1908. Dacă până atunci

satele își păstrasera denumirea, doar transcrisă oficial conform regulilor limbii maghiare, în anul 1908 toate satele care aveau o denumire românească, germană, sârbă sau de altă limbă decât maghiară au primit **denumiri noi**. Se cunoaște foarte bine ce importanță simbolică are numele unei așezări pentru locuitorii săi, precum și pentru Stat. Nu corespundea intereselor statului „național” maghiar din acele vremuri ca numele unor așezări de pe cuprinsul „Coroanei Sfântului Ștefan” să aibă denumiri românești, slave sau chiar germane, fapt ce ar fi dovedit, la o primă privire aruncată pe harta Ungariei Mari, eterogenitatea etnică a acestui spațiu multinațional.

Astfel, în tumultul naționalist maghiar creat în jurul manifestărilor Mileniului din 1896 (cu ocazia a 1000 de ani de la sosirea maghiarilor în Panonia sau, după expresia uzitată de maghiari, în „Bazinul Carpatic”), și ulterior acestui eveniment, au fost redactate numeroase lucrări istorice, etnografice, geografice, unele având o reală valoare științifică, mai ales raportându-ne la nivelul acelor vremuri. În același timp au apărut însă și lucrări cu opinii care exaltau la maxim sentimentul național al maghiarimii, înclinând spre șovinism și chiar ură față de națiunile conlocuitoare (de altfel nerecunoscute ca atare), care trebuiau cu orice preț „asimilate” de marea națiune maghiară, ca singura existentă în spațiul „Bazinului Carpatic”.

Schimbarea denumirilor de sate este așadar răspunsul autorităților la această cerință de maghiarizare: dacă nu se poate schimba (momentan!) naționalitatea locuitorilor, să se schimbe măcar denumirile satelor, și astfel să nu mai fie chinuite limbile „sărmanilor” funcționari maghiari cu pronunții care mai de care mai nemaghiare. De altfel, această perioadă coincide și cu tendința de independizare totală față de Viena, Parlamentul maghiar cerând insistent împăratului să aprobe constituirea unei armate naționale maghiare (A.J.P. Taylor, 2000). Astfel, de maghiarizare nu scapă nici germanii, după cum ne povestește în operele sale literare, cu atâta tristețe în suflet, scriitorul șvab Adam Müller Guttenbrunn.

Schimbarea oiconimelor a avut și o latură rațională: aceea de a nu avea două nume identice pentru localități diferite. Această cerință era greu de îndeplinit, ținând cont de numeroasele denumiri care erau comune pentru diverse părți ale Ungariei din acele vremuri. S-a găsit însă și soluția: pentru satele cu același nume, dar din comitate diferite, s-a adăugat la numele satului și cel al comitatului, pentru a face distincția. În acest mod, satul Secaș (*Székás*) din comitatul Timiș a devenit Secașul Timișan (*Temesszékás*), iar satul Secaș (*Székás*) din comitatul Caraș (azi Secășeni) a devenit Secașul Cărășan (*Krassószékás*).

Desigur că, dacă ar fi fost vorba doar despre o astfel de raționalizare a denumirilor, pentru ca să nu existe încurcături, această idee ar fi fost demnă

de laudă! Din nefericire, în majoritatea cazurilor a fost simpla dorință a autorităților de a avea nume maghiare. Acolo unde numele românești, germane sau sârbe aveau o semnificație evidentă, s-au tradus: *Turnul* (Turnu Ruieni) a devenit *Sebes Torony*, *Belobreska* (Belobreșca) s-a transformat în *Fejérdomb*, *Gurahoncz* (Gurahonț) s-a schimbat în *Honctő*, *Engelsbrunn* (Fântânele), inițial *Kisfalud*, a devenit *Angyalkut*, *Guttenbrunn* (Zăbrani) - *Temeshidegkut* etc. Există și situații „distractive”, în care s-a tradus greșit: astfel, satul Brusturi (planta *Lappa major*) a fost tradus ca „Ferigă” (planta *Pteris aquilinum*), în maghiară *Páfrányos* (T. Mager, 1937).

Au fost eliminate toate referirile la naționalități: *Németgladna* (Gladna Germană, azi Gladna Montană) a devenit *Galadnabánya*, *Romángladna* (Gladna Română) s-a transformat în *Galadna*, *Németbogsán* (Bocșa Germană / Montană) a fost schimbat în *Boksánbánya*, *Románbogsán* (Bocșa Română) în *Várbogsán*, și la fel s-a procedat pentru Oravița Germană și Română, Stamora Germană și Română etc.

În majoritatea cazurilor însă, plecând de la denumirea inițială (românească în aproape toate situațiile, pentru spațiul analizat), autoritățile maghiare și-au folosit imaginația și au creat denumiri noi, care să „sune” cât mai ungurește, cu o oarecare legătură cu vechea denumire, astfel încât să creeze iluzia (argumentată științific!) că denumirile originale ale satelor reprezentau nimic altceva decât o „deformare” în timp, în decursul veacurilor, a unor denumiri maghiare și mai vechi, pe care autoritățile le-ar fi „reconstituit”. Este astfel generată o legătură falsă între realitatea teritorială nou creată prin denumiri inventate și teoriile istorice roesleriene care argumentau primatul maghiarilor în fața celorlalte popoare conlocuitoare, și dreptul istoric al maghiarilor asupra teritoriilor locuite preponderent de acestea.

Este perfect adevărat că noile denumiri au subzistat, din fericire, doar un deceniu, și astfel n-a fost timp pentru ca acestea să intre în limbajul comun al locuitorilor, și nici măcar al maghiarilor.

Suntem, iată, la un secol distanță de acele vremuri tulburi și încărcate de tensiuni naționale, descătuse în ororile celor două războaie mondiale. Considerăm că este realmente straniu ca în contextul actual, de bună înțelegere și reală apropiere între români și maghiari, împreună sub aceleași faldiri ale Uniunii Europene, să persiste obișnuința maghiarilor de a se referi mereu la așezările transilvănene, bănățene, crișene și maramureșene, cu aceste nume false, inventate în 1908 și utilizate doar la Recensământul din 1910 și documentele deceniului următor. Mai mult, **unele din aceste denumiri se oficializează** din nou. Astfel, prin Legea Administrației Publice Locale nr. 215 din 23 aprilie 2001, respectiv Hotărârea de Guvern nr. 1206 din 27 noiembrie 2001, modificată prin HG nr. 1615 din 6

noiembrie 2002, se aprobă dispozițiile privitoare la dreptul cetățenilor aparținând minorităților naționale de a folosi limba maternă în administrația publică locală, inclusiv dreptul de a se utiliza denumirea localității în acea limbă. De fapt, denumirile satelor în limbile minorităților sunt statuate tocmai în anexele acestor acte normative, devenind astfel denumiri oficiale, în paralel cu cele românești.

Nu trebuie înțeles că această lege este greșită sau că aceste drepturi sunt contestate; dimpotrivă! Credem că maghiarii, ca și celelalte minorități naționale, au dreptul de a utiliza denumirea localităților chiar și acolo unde nu ating procentul de 20% statuat în lege. De fapt, în cazul majorității acestor așezări, denumirea nici n-a fost schimbată la 1908. Ceea ce contează însă este ca, acolo unde s-a întâmplat acest lucru, denumirea în limba maghiară să fie cea reală, utilizată de secole, și nu cea inventată în 1908! Aceste oiconime inventate tind de altfel să se generalizeze – în cazul tuturor localităților – și pe toate hărțile și atlasele (altfel, de foarte bună calitate) realizate de maghiari pentru spațiul transilvan și bănățean (și bănuim că și pentru celelalte teritorii care au aparținut Ungariei Mari *ante bellum*). Nu se știe dacă revenirea la denumirile originale este împiedicată de necunoașterea acestora sau, dimpotrivă, avem de a face cu o acțiune conștientă de reafirmare a unor „drepturi istorice” maghiare, prin afișarea cartografică a unei toponimii false și superflue.

5.8. ORGANIZAREA ADMINISTRATIVĂ ÎN EPOCA INTERBELICĂ

La sfârșitul Primului Război Mondial (1914-1918), la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918 se proclamă Unirea cu Țara; întreg teritoriul studiat intră în granițele sale naturale, ale statului român.

În ciuda voinței populare, instalarea noii administrații românești în aceste părți a fost ușor întârziată de încheierea **armistițiului de la Belgrad** (13 noiembrie 1918), între guvernul maghiar al contelui Károly și mandatarul Antantei, generalul Franchet d'Esperey. În acest armistițiu s-a prevăzut o linie demarcațională pe valea Mureșului, dar ea a fost ulterior mereu împinsă spre vest. Teritoriul care separa trupele române de cele maghiare a fost ocupat de trupele franceze, care au intrat în Arad în ianuarie 1919. La sud de Mureș, alături de trupele franceze au intrat și trupele sârbești, care au ocupat inițial întreg Banatul. Din ianuarie trupele sârbești s-au retras, ocupând doar fostele comitate Timiș și Torontal, în timp ce

comitatul Caraș-Severin a rămas în subordinea trupelor franceze. În luna martie, Consiliul Dirigent, făcând abstracție de linia de demarcație, îl numește prefect al județului Arad pe Iustin Marșieu. Întrucât acestuia nu i se permite instalarea în Arad, va ține prima ședință la Radna în data de 17 mai 1919 (*Aradul...*, 1978). Prefectura orașului va fi cedată abia în 7 iulie, după care, în zilele următoare, trupele franceze se retrag. De la sud de Mureș se retrag în cele din urmă și trupele sârbești, iar dr. Aurel Cosma este instalat ca primul prefect român al județului Timiș în 28 iulie 1919. În decursul lunii august, întreg teritoriul este ocupat de armatele române.

Noua frontieră româno-maghiară, așa cum este astăzi, a fost trasată orientativ la Conferința de pace de la Paris din iunie 1919 și stabilită definitiv în urma **Tratatului de la Trianon** (4 iunie 1920). Granița româno-iugoslavă a fost decisă în urma **Tratatului de la Sévres** (10 august 1920). Această graniță a mai fost modificată în anii următori, prin acorduri bilaterale între cele două state (R. Săgeată, D. Baroiu, 2004). Astfel, la 24 noiembrie 1923, localitățile Jimbolia, Beba Veche, Cherestur, Ciortea și Iam intră în componența statului român, care cedează în schimb localitățile Modoș (Jasa Tomić), Pardani, Gaiu Mare (Veliki Gaj), Surjan și Crivobara. *Dicționarul* lui C. Martinovici și N. Istrati (1921) nu menționează nici alte localități – între care Jamu Mare, Lățunaș, Comloșu Mic, Soca etc, ale căror situație era probabil încă incertă la acea dată. Printr-un protocol din 14 iunie 1927 încheiat la București, granița româno-iugoslavă a mai suferit o schimbare de mică importanță, fiind creat punctul de „triplex confinium” între Beba Veche (România), Kübekháza (Ungaria) și Rabe (Serbia). De altfel, granițele se mai modifică pe cale... naturală, acolo unde urmează cursuri de apă, respectiv, în cazul teritoriului analizat, pe Dunăre, Mureș și Nera. În acest caz, tratatele prevăd ca granița să fie stabilită pe șenalul navigabil al râului, sau pe talveg. De exemplu, Mureșul și-a „mutat” cursul mai spre Ungaria în acești ani, și, în consecință, România a „câștigat” aproximativ 5000 de metri pătrați (*Bănățeanul*, 10 februarie 2004).

Imediat după Unire, s-a procedat la menținerea **provinciilor**, ca entități administrativ-teritoriale de mare întindere. Prin *Decretul privitor la instituirea conducerii serviciilor publice în Transilvania nr. 3622 din 11 decembrie 1918*, se precizează că, în mod provizoriu, conducerea serviciilor publice din Transilvania revine **Consiliului Dirigent**, emanat din voința Adunării Naționale de la Alba Iulia. Acesta fusese desemnat încă din 2 decembrie de către Marele Sfat Național Român, fiind investit ca organ politic și administrativ, cu activitate permanentă și atribuții guvernamentale, care să conducă treburile curente ale Transilvaniei (I.S. Nistor, 2000). Primul decret, din ianuarie 1919, prevedea ca, în interesul ordinii publice și

pentru a asigura continuitatea de drept, legile maghiare de până la 18 octombrie 1918 să rămână provizoriu în vigoare, dar se introducea în mod obligatoriu limba română ca limbă oficială în toate serviciile publice.

Astfel, rămâneau în vigoare și legile administrative maghiare, respectiv XXI și XXII din 1886; era un prim semnal dat autorităților de la București că nu se va accepta necondiționat legislația de profil a Vechiului Regat (M. Guțan, 2005). Primele modificări au avut în vedere terminologia utilizată. Astfel, *Decretul nr. IV pentru statorirea unor denumiri românești în administrație și justiție* din 30 ianuarie 1919 a introdus termenii de **județ** (în loc de comitat), **plasă** (în loc de cerc), **oraș cu consiliu** (în loc de oraș cu magistrat), **prefect** (în loc de comite suprem), **subprefect** (în loc de vice-comite), **secretar comunal** (în loc de notar comunal) etc.

În această perioadă (1919-1920) toți funcționarii publici au fost numiți, deși prin Decretul II al aceluiași Consiliu Dirigent se desființa principiul virilismului, precizându-se că, în viitor, administrația locală va avea în componență doar membri aleși. Aceste tendințe centralizatoare sunt explicabile, întrucât marea majoritate a administrației publice din Transilvania era maghiară sau maghiarizată, constituind o piedică în calea desăvârșirii unirii cu România. Din nefericire, în multe cazuri funcționarii români care i-au înlocuit pe aceștia au avut o pregătire necorespunzătoare și au făcut cu greu față sarcinilor și atribuțiilor încredințate (M. Guțan, 2005).

Încetarea mandatului Consiliului Dirigent din Transilvania a avut loc prin efectul *Decretului-Lege nr. 1462 din 2 aprilie 1920*. Ultima ședință a Consiliului, condusă de Iuliu Maniu, s-a ținut la Cluj în 10 aprilie 1920, când a avut loc ceremonia de predare a puterii către guvernul regal de la București. La Cluj a rămas un **secretariat general**, înlocuit în 1921 cu un **directorat general**, cu câte un departament corespunzător fiecărui minister al Guvernului, ca organ detașat al acestuia. Directoratul general din Cluj a fost definitiv desființat în 1924.

În spațiul analizat, până la *Legea de unificare administrativă* din 1925, au rămas în vigoare, în general, vechile limite (fig. 35). Acestea pot fi ușor reconstituite pe baza *Dicționarului* lui C. Martinovici și N. Istrati (1921).

Astfel, județul **Arad** a fost alcătuit din fostul comitat Arad, plus satele din fostul comitat Cenad rămase în România (Nădlac, Șeitin, Turnu și Iratoșu Mic – Dorobanți). Plășile au rămas în linii mari aceleași. Plasa **Aletea (Elek)** s-a desființat, fiind parțial inclusă în Ungaria, iar satele Pilu, Vărșand, Pilu și Șiclău au fost incluse în plasa Chișineu, în vreme ce satul Sânmartin a fost integrat plășii Arad. Aceasta a mai primit și satul Dorobanți, în vreme ce celelalte trei localități din fostul comitat Cenad au fost incluse în plasa Pecica. În județul **Bihor**, plasa **Beliu** a rămas în componența sa antebelică.

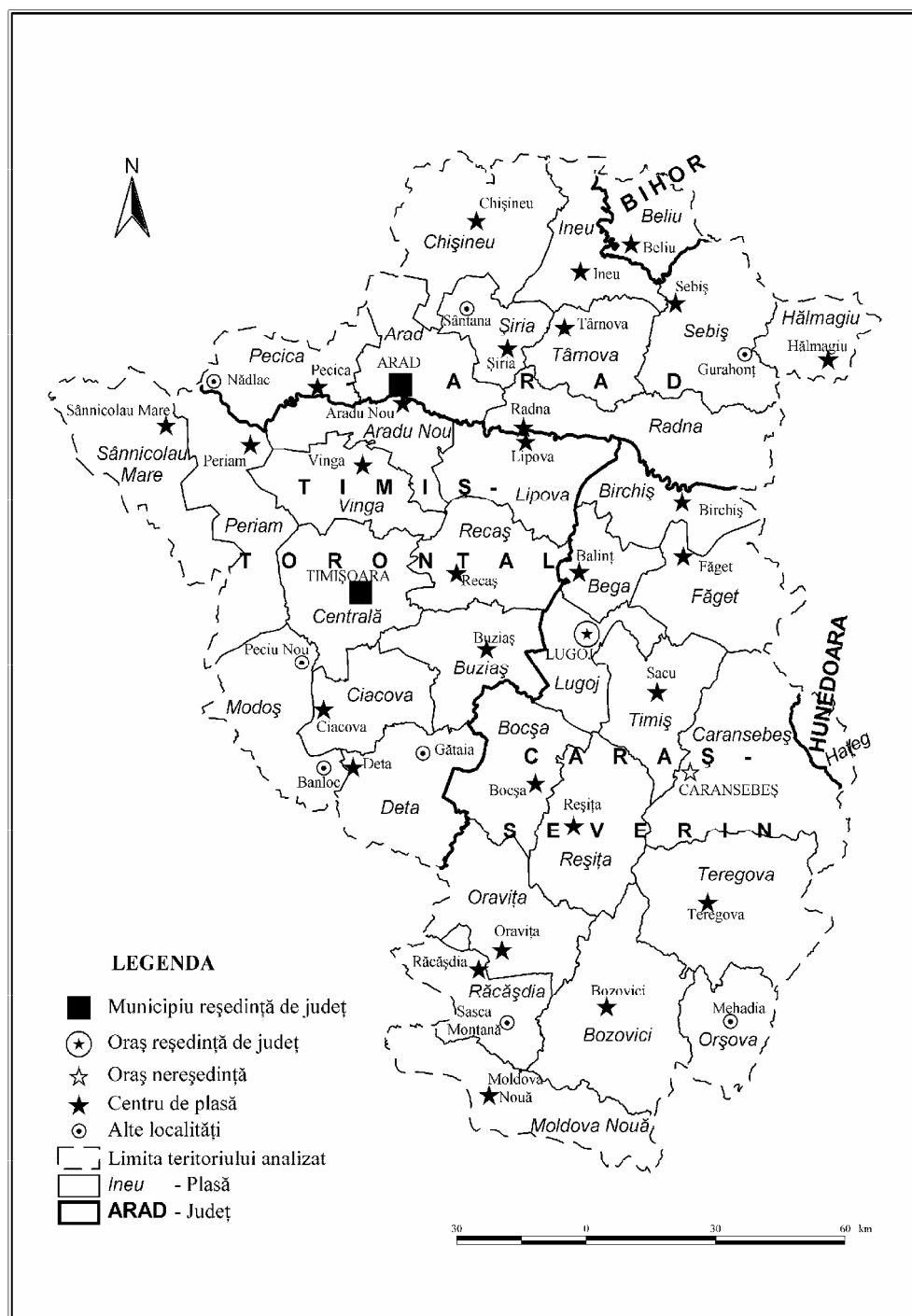

Fig. 35.

Din părțile românești ale fostelor comitate **Timiș** și **Torontal** a luat naștere un nou județ, **Timiș-Torontal**. În cadrul acestuia, majoritatea plășilor (cercurilor) antebelice au rămas neschimbate. Au suferit modificări doar acele plăși situate în apropierea graniței, astfel: plasa **Deta** a inclus și satele din fostul cerc Vârșeț; plasa **Periam** (Grădiștea) a integrat și satele din fostul cerc Cenei; plasa **Modoș** (localitatea se afla încă în România) s-a extins și asupra teritoriului fostelor plase Pardani și Banloc, iar plasa **Sânnicolau Mare** a primit localitățile din fostele cercuri Jimbolia, Kikinda și Cănicea (Kanjža). În județul **Caraș-Severin** nu au loc schimbări, decât de nume: plasa Mureș a fost redenumită **Birchiș**, plasa Iam s-a numit **Răcășdia**, în condițiile în care localitatea Iam se afla încă în Serbia. Plasa **Oravița** a inclus satul Vărădia, de la fostul cerc Vârșeț. În județul **Hunedoara**, satele actualei comune Băuțar se găseau tot în componența plășii Hațeg.

În vederea organizării administrativ-teritoriale a noului stat român unificat, în 1920 a fost instituită o comisie pe lângă Ministerul de Interne, în care au fost incluși geografi precum Simion Mehedinți și Vasile Meruțiu. Examinând situația existentă la acea dată, comisia a formulat următoarele aprecieri: între cele 76 de județe existau nepotriviri foarte mari ca suprafață, ca populație, ca densitate a rețelei căilor de comunicație; unele județe prezentau anomalii în privința formei, iar altele aveau o capitală (reședință) excentrică și greu accesibilă.

Într-o primă fază, comisia a sugerat guvernanților formarea unor județe mari, care să favorizeze dezvoltarea vieții publice și descentralizarea administrativă. Acest prim proiect, din anul 1921, prevedea împărțirea țării în 48 de județe (V. Meruțiu, 1929). În cadrul acestui proiect, județul Arad primea de la județul Timiș-Torontal plasa Aradul-Nou, iar județul Timiș-Torontal își extindea teritoriul spre sud și est, luând de la județul Caraș-Severin plasa Bocșa și câteva localități din Dealurile Lipovei (Zăbalț, Spata, Sălașul și Ohaba). În afara acestor modificări, proiectul menținea cele trei județe, Arad, Timiș-Torontal și Caraș-Severin, cu reședințele lor anterioare.

Din motive lesne de înțeles, reprezentanții județelor care urmau a fi desființate (în alte părți ale României) au protestat vehement, astfel încât Ministerul de Interne a fost nevoit să comunice comisiei că acest proiect nu este acceptat. A fost astfel realizat un al doilea proiect, care prevedea un număr de 62 de județe, de mărime mijlocie (V. Surd *et al.*, 2005). Conform acestui proiect, județul Arad primea de la județul Timiș-Torontal plasa Aradul-Nou, precum și o bună parte din plasa Lipova. Județul Timiș-Torontal pierdea atât teritoriile menționate mai sus, cât și plasa Deta, cedată județului Caraș. În fine, județul Caraș-Severin, conform acestui al doilea

proiect, urma să fie divizat în două județe: Caraș și Severin. Județul Caraș urma să primească plășile Oravița, Bocșa, Moldova Nouă (parțial), Reșița și Răcășdia din fostul județ Caraș-Severin, plus plasa Deta din județul Timiș-Torontal. Capitala județului urma să fie la Oravița. Județul Severin urma să fie alcătuit din plășile Teregova, Bozovici, Moldova Nouă (parțial), Timiș, Lugoj, Bega, Făget și Mureș din fostul județ Caraș-Severin. Plasa Orșova urma să fie alipită județului Mehedinți. Capitala județului Severin urma să fie stabilită la Lugoj sau la Caransebeș (V. Meruțiu, 1929).

Nici acest proiect nu a avut mai mult succes, pe adresa comisiei venind nenumărate scrisori de protest din partea autorităților locale și chiar a unor grupuri de cetățeni, unele descrise de V. Meruțiu (1929). Acestea conțineau și propuneri de îmbunătățire a organizării administrative, și unele aveau chiar un caracter oficial, fiind redactate de reprezentanții județelor.

De exemplu, în **județul Arad**, reprezentanții conducerii județene cer ca localitatea Aradul Nou să fie alipită municipiului. Locuitorii din Aradul Nou depun un memoriu în care protestează, „refuză onoarea de a fi alipiți la orașul Arad”, și cer nu numai să rămână ca și până atunci, comună de sine stătătoare, dar și parte din județul Timiș-Torontal! De asemenea, conducerea județului cere comisiei ca la județul Arad să fie incluse mai multe sate din plășile de pe stânga Mureșului decât cele prevăzute în proiect, căci acestea „trag toate foloasele de la Arad și nu contribuie cu nici un impozit la orașul și județul Arad” (*op.cit.*, p. 160). Se mai propune ca Nădlacul să devină comună urbană (oraș), întrucât nu este suficient teritoriu în jur pentru a forma o plasă, dar în schimb are populație suficientă (14 000 de locuitori pe vremea aceea). Cât privește plășile, se propune ca plasa Șiria să se numească Pâncota, și să se înființeze o plasă nouă, Sfânta Ana (Sântana), cu comune de la plășile Arad și Chișineu. Plasa Hălmagiu să primească de la plasa Sebiș localitățile din Depresiunea Gurahonț, și centrul de plasă să se mute la Gurahonț.

V. Meruțiu (1929) prezintă și memoriul cetățenilor din Șiria, care cer ca localitatea lor, centru al românismului (spre deosebire de Pâncota și Sântana), să rămână centru de plasă, aducând numeroase argumente în acest sens.

În cele din urmă, într-o propunere de completare, Prefectura județului Arad cere împărțirea în 12 plăși: Pecica, Aradu Nou, Arad, Radna, Săvârșin, Hălmagiu, Sebiș, Șiria și Sântana. După cum se vede, s-a renunțat la redenumirea plășilor Șiria (în Pâncota) și Hălmagiu (în Gurahonț), apare în schimb propunerea de înființare a plășii Săvârșin, și, dintre propunerile anterioare, se menține cea de înființare a plășii Sântana. Față de organizarea anterioară, dispare plasa Târnova, împărțită între plășile Ineu, Șiria și Sebiș.

Și din județul Caraș-Severin au sosit pe adresa Comisiei numeroase scrisori de protest. La cererea Ministerului de Interne, Prefectura județului opina că cea mai bună împărțire ar fi cea „istorică”, de dinainte de 1880, în două județe – Caraș (cu capitala la Lugoj) și Severin (cu capitala la Caransebeș). În acest sens, se aduc numeroase argumente, între care și cel legat de faptul că locuitorii fostului județ Caraș se supun legilor din drept civil maghiar, iar cei din fostul județ Severin, legilor de drept civil austriac, cauzele fiind judecate la Caransebeș. Mai mult, pe teritoriul fostului județ Caraș se află domeniile StEG (UDR), iar în fostul județ Severin – comunitatea de avere grănicerească. Acestea nu se pot împărți. Totuși, Prefectura crede că este posibilă și o împărțire în trei județe: Lugoj, Severin și Caraș (cu capitala la Oravița), însă numai după o atentă rearondare a plășilor.

Personalitățile de seamă ale Caransebeșului susțin reînființarea județului Severin, dar cu capitala la Caransebeș, nu la Lugoj, și având în componență plășile fostului regiment grăniceresc (Caransebeș, Teregova, Orșova, Bozovici, Moldova Nouă), la care să se adauge 26 de comune din plășile Reșița și Timiș, și eventual alte comune din județele vecine, Hunedoara și Mehedinți.

La Mehadia au loc manifestări de stradă, împotriva alipirii plășii Orșova la județul Mehedinți, pe motivul că „Banatul e un întreg indivizibil” (*op.cit.*, p. 178-179). Din Țara Almăjului sosește un alt memoriu, în care se cere formarea unui județ nou cu capitala la Orșova, la care să fie alipite plășile Orșova, Bozovici, Teregova și Moldova Nouă, și în nici un caz să nu se alipească plasa Orșova la județul Mehedinți, și nici plasa Bozovici la județul Caraș (*ibidem*). Din contră, profesorul Iosif Popovici era de părere că plășile nordice (Mureș, Făget, Bega) și plasa Bocșa ar trebui adăugate la județul Timiș-Torontal, pentru a întări elementul românesc din acest județ (*ibidem*).

Prefectura județului Caraș-Severin, vis-a-vis de al doilea proiect al comisiei, susține „necesitatea intangibilității teritoriului” județului, în opoziție cu prima opinie, favorabilă unei divizări în două și chiar în trei a acestui județ.

Memoriul senatorului de Oravița, care pare să fi avut cea mai mare influență ulterior, preconiza o divizare în două județe: Severin, cu plășile estice, având capitala la Lugoj sau Caransebeș, și Caraș, cu plășile vestice, și capitala la Oravița.

În timp ce comisia dezbătea aceste opinii, propuneri, proteste și memorii, la 29 martie 1923 este adoptată noua Constituție a României, care statua la articolul 4 că teritoriul statului era împărțit în județe, iar județele în comune. În continuare, stabilea că „numărul, întinderea și subdiviziunile lor

teritoriale se vor stabili după formele prevăzute în legile de organizare administrativă” (V. Surd *et al.*, 2005, p. 350). Conform Constituției, județul era un organism politico-teritorial cu atribuțiuni de putere publică, organ de administrație și gestiune patrimonială, înzestrat cu organe reprezentative. Interesele județene erau girate de Consiliile Județene, ai căror membri erau aleși prin vot universal, direct, secret, obligatoriu, cu reprezentarea minorității, la care se pot adăuga și membri de drept sau cooptați. Printre membrii cooptați se puteau număra și femei.

Punerea în practică a prevederilor noii Constituții s-a făcut prin **Legea pentru unificarea administrativă din 14 iunie 1925** (promulгатă prin Decret Regal nr. 1972 / 13 iunie 1925, publicată în *Monitorul Oficial* nr. 128 din 14 iunie 1925). Aceasta conținea doar prevederile de bază, nu și împărțirea propriu-zisă pe județe.

Noua împărțire administrativă a fost publicată începând cu octombrie 1925 și a intrat în vigoare la data de 1 ianuarie 1926. Pentru reforma administrativă, constata cu amărăciune V. Meruțiu (1929), „nu s-a mai ținut cont de această comisiune și nici de alta. Au intrat în joc interesele politice locale. Din proiectele Comisiei s-a ales ce a fost cu puțință”. Așadar, munca de câțiva ani de zile a comisiei care a funcționat pe lângă Ministerul de Interne a fost aproape în zadar, iar proiectele de județe mari, apoi de județe mijlocii, au fost înlăturate pentru a se crea aceleași județe mici. În total, teritoriul țării a fost împărțit în 71 de județe, 498 de plăși, 8879 de comune, dintre care 8704 comune rurale, iar restul urbane (orașe), din care 17 municipii reședință de județ, 54 de comune urbane reședință de județ, 94 de comune urbane nereședință și 10 comune suburbane (V. Surd *et al.*, 2005, p. 350).

Împărțirea majoră, pe județe și comune, a fost promulгатă prin Decretul Regal nr. 2465, și a fost publicată în M.O. nr. 220 din 7 octombrie 1925. În actul publicat în *Monitorul Oficial*, se arată chiar în articolul 1 că „județele Caraș-Severin și Timiș-Torontal rămân în forma lor actuală până la o nouă cercetare”. Practic, din regiunea analizată, se publică doar împărțirea pe comune a județului Arad și a zonei Beliu din județul Bihor. Împărțirea pe plăși a comunelor s-a făcut, pentru toate județele țării, mai puțin Timiș-Torontal și Caraș-Severin, prin decizia ministerială nr. 87615 din 9 octombrie 1925, fiind publicată în M.O. nr. 223 din 10 octombrie 1925. Pentru județele din Transilvania, noua organizare administrativă, pe județe, plăși și comune, este redată și în *Indicatorul comunelor din Ardeal și Banat* (N. Istrati, 1925). Acesta prezintă, pentru județele Timiș-Torontal și Caraș-Severin, situația existentă în acel moment.

Organizarea celor două județe avea să fie realizată abia în decembrie 1925, prin Decretul Regal nr. 3840 din 21 decembrie, publicat în M.O. nr. 284 din 23 decembrie 1925. Deși nu cu mult timp înainte, în Legea pentru organizarea judecătorească apărea sintagma „județele Caraș, Lugoj și Severin”, dând așadar impresia unei împărțiri în trei a fostului județ Caraș-Severin, decretul prevedea doar două județe, Caraș, cu reședința la Oravița, și Severin, cu reședința la Lugoj. Județul Timiș-Torontal rămânea în linii mari același. Decretul regal, ce prevedea doar arondarea comunelor pe cele trei județe, este completat prin decizia ministerială nr. 2460A din 31 decembrie 1925, publicată în M.O. nr. 4 din 5 ianuarie 1926, în anexele căreia este prezentată arondarea comunelor pe plăși.

Atât în perioada octombrie 1925 – februarie 1926, cât și ulterior, Ministerul de Interne revine asupra decretelor inițiale, fie cu unele modificări minore, fie cu publicarea de erate, de altfel foarte numeroase din cauza timpului scurt avut la dispoziție. Chiar și în timpul anului 1926, când legea intrase deja în vigoare, se semnalează modificări, între care și înființarea unei plăși noi în județul Timiș-Torontal, plasa Comloșu, înființată prin decizia ministerială nr. 16104 din 23 decembrie 1926.

În cele din urmă, reforma administrativă din 1925 a fost pusă în aplicare (fig. 36). Noua organizare administrativă nu a cunoscut, în perioada interbelică, schimbări de substanță la nivelul județelor, ci doar la cele inferioare (plăși și comune).

Județul Arad rămânea în forma existentă și în perioada de până în 1925. Față de numeroasele proiecte și cereri de alipire la acest județ și a unor comune de pe stânga Mureșului, din județul Timiș-Torontal, noua organizare a acordat județului Arad numai câteva comune, și anume Zădărlac (Zădăreni), Zăbrani, Aradu Nou, Segenthau (Șagu), Kreuzstätten (Cruceni), Wiesenheid (Tisa Nouă), Engelsbrunn (Fântânele), Sânnicolau Mic, Schöndorf (Frumușeni), Traunau (Aluniș) și Guttenbrunn (azi inclus la Zăbrani).

Organizarea la nivel inferior includea **un municipiu reședință de județ (Arad), o comună urbană (Nădlac) și zece plăși cuprinzând 194 de comune rurale**. Trebuie precizat că localitatea Nădlac a avut statutul de comună urbană (oraș) numai câteva luni, căci prin Decretul Regal nr. 3924 din 23 decembrie 1925, publicat în M.O. nr. 287 din 31 decembrie 1925, comuna urbană Nădlac redevine comună rurală. Numărul de comune s-a redus de la 215 la 195 (incluzând și Nădlacul) ca urmare a arondării, pentru prima dată, a unor sate din aria montană și colinară, la alte comune. Până în 1925, în sistemul administrativ austro-ungar, o comună reprezenta de fapt un sat, iar din perioada interbelică s-a impus sistemul din Vechiul Regat (existent și astăzi), conform căruia o comună poate fi alcătuită din unul sau mai multe sate.

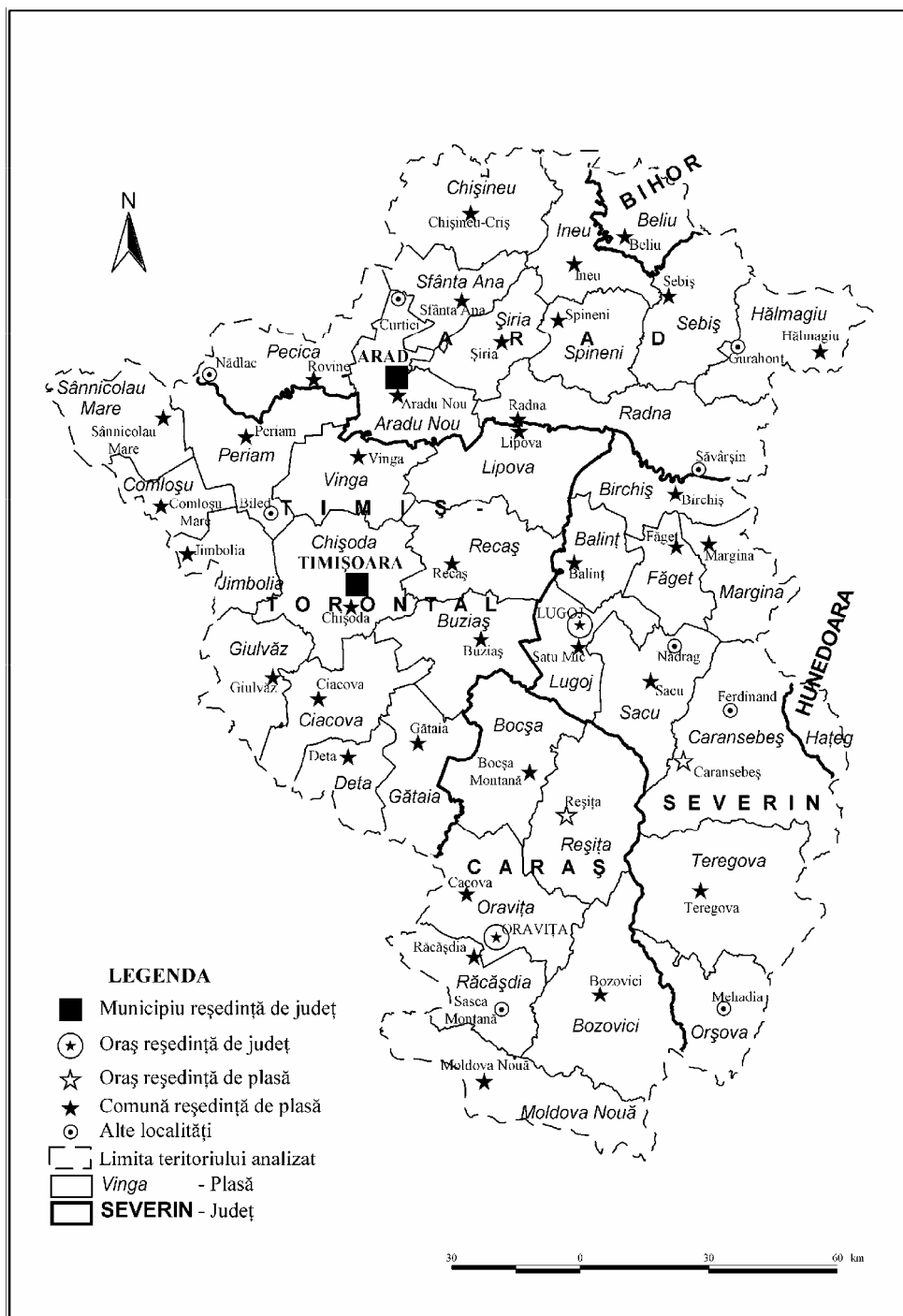

Fig. 36.

Numărul plășilor este de **zece**, ca și în perioada antebelică. Față de situația de până în 1925, apare o plasă nouă, **Sfânta Ana** (Sântana), care grupează comunele din partea centrală și nordică a Câmpiei Aradului, în detrimentul plășilor **Chișineu** – care rămâne cu așezările din Câmpia Crișului Alb – și **Șiria**, care se extinde în schimb spre sud și sud-vest, preluând sate care aparținuseră plășii Arad, și chiar spre nord și est, afectând puțin teritoriul plășilor **Ineu** și **Spineni**. În ciuda proiectelor de desființare enunțate, plasa Târnova își continuă existența, schimbându-și numele în **Spineni** (noua denumire a localității Târnova, de altfel temporară). În schimb, pe valea Mureșului nu se mai înființează plasa Săvârșin, astfel că plasa **Radna** se extinde asupra aceluiași teritoriu. În partea de nord-est a județului, plasa **Sebiș** cedează câteva sate (din actualele comune Gurahonț și Brazii) plășii **Hălmagiu**. În partea vestică, plasa **Pecica** (cu reședința la **Rovine**, sau Pecica Maghiară) își mărește un pic teritoriul spre vest, în detrimentul plășii Arad. Plasa **Arad** (cu reședința la **Aradu Nou**) și-a restrâns mult teritoriul la nord de Mureș, în schimb a beneficiat de aportul satelor de pe malul stâng, alipite din județul Timiș-Torontal. Menținerea localității Aradu Nou ca centru de plasă (conform statutului avut anterior în cadrul județului vecin) este logică, în condițiile în care anexarea la municipiul Arad a acestei comune a fost amânată.

Județul **Timiș-Torontal** era organizat **într-un municipiu reședință de județ (Timișoara) și 12 plăși cuprinzând un număr de 237 comune rurale**. Doar două comune rurale aveau sate aparținătoare: Bodrogu Nou (cu satul Vinga Nouă, azi Călugăreni) și Gad (cu satul Fodorhaz, între timp alipit la Gad). În afara comunelor menționate, alipite la județul Arad, județul Timiș-Torontal rămânea în limitele anterioare anului 1925. În decembrie 1926, după cum s-a arătat, s-a înființat a 13-a plasă, **Comloșu**, care cuprindea comune din plășile vecine, Jimbolia, Sănnicolau Mare și Periam.

Apar o serie de modificări, majoritatea de mică importanță, la nivelul plășilor. Plasa **Lipova** se extinde ușor spre vest, incluzând și așezări ce făcuseră parte din plasa Aradu Nou. Plasa **Recaș** își modifică ușor limitele spre nord și nord-vest. Plasa **Buziaș** pierde în favoarea plășii **Ciacova** localitățile Cerna, Berini și Stămora Română, care la rândul său cedează comuna Șipet în favoarea plășii **Gătaia**. De altfel, dintr-un exces de zel, și probabil pentru a mulțumi pe toată lumea, autoritățile au hotărât organizarea a patru plăși în partea sudică a județului, unde anterior ființaseră doar trei. Practic, plasa nou înființată a fost **Gătaia**, care a preluat localități de la toate plășile din jur, acoperind o bună parte din câmpiile Gătaiei și Moraviței. În consecință, plasa **Deta** și-a micșorat suprafața spre est, compensând însă prin preluarea din actuala comună Banloc, spre vest. Și plasa **Ciacova** și-a

schimbat configurația, atingând granița spre sud-vest, prin includerea localității Giera. În mod evident, plasa Modoș dispare (de altfel și localitatea este inclusă în Iugoslavia după 1923), fiind înlocuită parțial de plasa **Giulvăz**. Noua plasă include toate satele de pe cursul Timișului, aval de Peciu Nou, dar și pe cele dintre Timiș și Bega, extinzându-se și la nord de Bega, la Uivar, și incluzând deci toată partea sudică a plășii Periam.

În partea centrală a județului, plasa **Chișoda** este denumirea fostei plăși „centrale”, după localitatea (de la periferia Timișoarei) care primește statutul de reședință de plasă. Înspre nord, plasa **Vinga** preia unele sate din fosta plasă Aradu Nou, dar își schimbă ușor limita spre vest, în favoarea plășii **Periam**. Această plasă include toate așezările de pe malul stâng al Mureșului, între Felnac și Igrîș, iar spre sud se extinde numai până la Biled, în comparație cu teritoriul său alungit de până în 1925. În fine, colțul nord-vestic al județului, care aparținuse fostului județ Torontal, cunoaște și de această dată fragmentarea cea mai accentuată, mai ales după înființarea plășii Comloșu. De-a lungul graniței, de la nord la sud, se aflau plășile **Sănnicolau Mare**, **Comloșu** și **Jimbolia**, aceasta din urmă fiind cea care a inclus aproape toate satele din jumătatea sudică a plășii Periam. Trebuie evidențiat că, dintre acestea trei, singura care existase până în 1925 era plasa Sănnicolau Mare.

În județul **Caraș-Severin** au avut loc mai puține modificări la nivelul plășilor, principala noutate organizatorică fiind divizarea acestuia în două: județul **Caraș** cu plășile Oravița, Reșița, Bocșa Montană, Răcăjdia, Moldova Nouă și Bozovici (fără comunele Lăpușnicel, Pârvoja și Șumița), plus comuna Gărâna din plasa Teregova, și județul **Severin**, format din plășile Beghei (Balint), Birchiș, Lugoj, Făget, Timiș, Caransebeș, Teregova și Orșova, plus comunele menționate din plasa Bozovici, și fără comuna Gărâna (Wolfsberg).

Județul **Caraș** era alcătuit din **o comună urbană reședință (Oravița), o comună urbană nereședință (Reșița)** – ambele localități declarate în premieră orașe, și **129 de comune rurale, grupate în șase plăși**. Localitățile Oravița Montană, Oravița Română și Răchitova se contopesc pentru a forma comuna urbană Oravița.

Cu excepția celor câteva schimbări deja menționate, rezultate în urma divizării (comunele care au trecut la județul vecin, Severin), cele șase plăși sunt identice cu cele existente până în 1925. Reședința plășii Oravița era **Cacova** (azi Grădinari).

Județul **Severin** era alcătuit dintr-**o comună urbană reședință (Lugoj)**, **două comune urbane nereședință (Caransebeș și Orșova)** și **224 de comune rurale circumscrise unui număr de nouă plăși**. Cu excep-

țiile menționate (satele Lăpușnicel, Pârvova și Șumița, care au fost incluse la plasa Orșova), nu s-au făcut modificări ale plășilor în jumătatea sudică, în schimb a apărut o plasă nouă – **Margina** – în jumătatea de est a Depresiunii Făget. Prin urmare, și plasa **Făget** „ciupește” spre vest din teritoriul plășii Beghei, redenumită **Balinț**, după localitatea de reședință. Plasa **Lugoj** își avea sediul la Satu Mic (azi, Victor Vlad Delamarina).

Spre deosebire de județele Timiș și (mai ales) Arad, în județele Caraș și Severin s-a menținut organizarea anterioară pe comune, în sensul în care fiecare sat era totodată și comună. Această modalitate de „rezistență” la practica din Vechiul Regat de a grupa mai multe sate într-o comună a fost adoptată și de alte județe, de exemplu - județul **Bihor**. În acest județ, plasa **Belii** și-a păstrat neștirbit teritoriul avut anterior.

Comunele Băuțaru Superior, Băuțaru Inferior și Bucova au rămas pe mai departe în județul **Hunedoara**, plasa **Hațeg**.

Un aspect semnificativ al acestei perioade a fost și schimbarea denumirilor de așezări. În fapt, era prima dată când așezările aveau, în mod oficial, nume românești, astfel încât nu a fost nevoie de legi sau decrete speciale pentru aceste schimbări. Totuși, numele românești ale așezărilor erau cunoscute de autorități, fiind de altfel și publicate, atât în *Dicționarul* lui S. Moldovan și N. Togan (1919), cât și în cel al lui C. Martinovici și N. Istrati (1921), ca să nu mai vorbim de numeroasele lucrări antebelice, de șematisme ale Bisericii Ortodoxe Române sau ale Bisericii Române Unite cu Roma. Singurele denumiri care puteau ridica probleme erau cele ale localităților locuite de minoritățile naționale (germani, mai ales, și în mai mică măsură maghiari, sârbi etc), și care nu aveau un corespondent în limba română. În multe cazuri, mai ales pentru denumirile germane, s-a recurs la păstrarea acestora, transcrise în original.

Tabelul 6.

**Localitățile din Banat ale căror nume au fost schimbate
în perioada 1920-1930**

Nr. crt.	Denumirea în 1930	Denumirea în 1920
1.	Pădureni	Erdeiș
2.	Dorobanți	Iratoșu Mic
3.	Prunișor	Chertiș
4.	Bacău de Mijloc	Bacamezeu
5.	Regele Carol	Răpsig
6.	Iacobini	Zeldiș
7.	Păulian	Govoșdia

8.	Joia Mare	Căcărău
9.	Ciuntești	Ciuntăhaz
10.	Grăniceri	Otlaca
11.	Pescari	Hold(mizeș)
12.	Livada	Fachert
13.	Vânători	Vădas
14.	Luntreni	Belzerind
15.	Olari	Vărșandu Vechi (Nou)
16.	Turnu	Tornea
17.	Săvârșin	Soborșin
18.	Caporal Alexa	Cherechiu
19.	Șagu	Segenthau
20.	Iercoșeni	Iarcoș
21.	Minișu de Sus	Cherestameneș, Stupini
22.	Vărădia de Mureș	Totvărădia
23.	Mocioni	Govoșdia
24.	Stejar	Soroșag
25.	Vârfurile	Ciuci
26.	Avram Iancu	Aciuva
27.	Zimandcuz	Zimandu Vechi
28.	Bogda	Bogdarigoș
29.	Sintar	Buchberg
30.	Cărpiniș	Ghertiamoș
31.	Lunga	Constanța
32.	Dumbrava	Igazfalva
33.	Cruceni	Kreuzstätten, Cheresteș
34.	Șanovița	Șuşanovăț, Brusturi
35.	Pădureni	Lighed sau Lighet
36.	Lenauheim	Cetad
37.	Urseni	Medveș
38.	Orțișoara	Cocota
39.	Peciu Nou	Uipeci
40.	Periam	Periamoș, Grădiștea
41.	Cărani	Mertișoara
42.	Saravale	Sarafola
43.	Știuca	Ebendorf, Ciucaș
44.	Tormac	Voicu, Rittberg
45.	Gelu	Chetfel

46.	Răuți	Aurelhaza
47.	Petroasa Mare	Vecehaza
48.	Măcești	Macevici
49.	Milcoveni	Mircovăț
50.	Bigăr	Șnelersruhe
51.	Liubcova	Dolnia-Liubcova
52.	Moldovița	Carlsdorf, Ștaieru Boșneagului
53.	Berzovia	Jidovin
54.	Brebu Nou	Weidenthal
55.	Gărâna	Wolfsberg
56.	Zorile	Zoltanfalva
57.	Greoni	Greovăț
58.	Sălbăgelu Nou	Giulatelep
59.	Gornea	Gornea-Liubcova
60.	Câmpia	Langofăt, Langenfeld
61.	Socol	Socolovăț
62.	Valea Bistrei	Valea Mare
63.	Zorlencior	Zorlențu Mic

Astfel, nu se poate spune că denumirile oficializate de autoritățile române nu au fost în mod conștient modificate. Au fost și unele modificări minore, dar în total 63 de localități (tabelul 6) au primit practic nume noi, mai mult sau mai puțin asemănătoare cu cele vechi. Deoarece schimbările de mult mai mare amploare ale autorităților maghiare (în 1908) erau la acel moment puternic încrustate în memoria colectivă, aceste modificări pot fi interpretate și ca un act de „răzbunare”, fiind în general schimbate numele unor localități locuite de maghiari sau având nume cu rezonanță maghiară: Iratoșu Mic (devenit Dorobanți), Vădas (Vânători), Erdeiș (Pădureni), Vecchaza (Petroasa Mare), Giulatelep (Sălbăgelu Nou), Zoltanfalva (Zorile), Igazfalva (Dumbrava) etc. Într-un număr mult mai mic de cazuri, s-a renunțat la denumirea în germană, în favoarea uneia în limba română: Știuca (în loc de Ebendorf), Șagu (Segenthau), Brebu Nou (Weidenthal), Gărâna (Wolfsberg), Sintar (Buchberg) ș.a., sau denumirea în limba sârbă a fost „românizată”: Socol (în loc de Socolovăț), Șanovița (Șușanovăț), Saravale (Sarafola). În câteva cazuri, localitățile au preluat numele unor personalități – Regele Carol (Răpsig), Mocioni (Govoșdia), Caporal Alexa (Cherechiu), Avram Iancu (Aciuva), sau amintesc de acestea: Lenauheim (în loc de Cetad). Majoritatea denumirilor de așezări stabilite în primul deceniu de după Marea Unire sunt în vigoare și astăzi, cu toate că și denumirile

„neoficiale” ale aşezărilor mai persistă încă în vorbirea curentă a locuitorilor. Unele dintre denumirile adoptate la 1925 au avut totuşi un caracter temporar, revenindu-se la denumirea consacrată, uneori chiar înainte de 1930 (localităţi care din acest motiv nici nu apar în tabel: Caragheorghevici, schimbat înapoi în Bocsig; Movilă, redevenit Iosaş etc).

Legea de unificare administrativă din 1925 a fost aspru criticată în epocă, în special de către reprezentanţii Transilvaniei, Basarabiei şi Bucovinei, care avuseseră parte de o reală descentralizare administrativă sub vechiul regim, în vreme ce noua lege prelua majoritatea ideilor din modalitatea de administrare a Vechiului Regat. La nivelul judeţului, **prefectul** (ca reprezentant al guvernului) avea puteri sporite, ceea ce era inadmisibil pentru reprezentanţii administraţiei locale, care cu greu puteau accepta norme de drept inferioare celor precedente.

În plus, era menţinută şi **plasa**, ca unitate geografică de administrare şi control, condusă de un **pretor** subordonat prefectului de judeţ. Pretorul de plasă avea atribuţii proprii de minimă importanţă, şi atribuţii delegate de prefect. Plasa nu avea personalitate juridică, dar reprezenta o circumscripţie de deconcentrare administrativă, la nivel supracomunal.

Evident, cele mai vii nemulţumiri le-a stârnit gruparea satelor în comune, în vreme ce înainte de război, fiecare sat reprezenta o comună cu organe proprii, deliberative şi executive. Rezistenţa la această idee s-a manifestat prin conservarea (după cum am arătat) vechii organizări la nivel local în majoritatea cazurilor, în teritoriul studiat.

Sub un nou regim politic, al Partidului Naţional-Ţărănesc condus de Iuliu Maniu, care a înlocuit guvernul liberal Brătianu, Legea de unificare administrativă a fost schimbată cu **Legea pentru organizarea administraţiunii locale din 3 august 1929** (promulgată prin Decretul Regal nr. 2721 din 29 iulie şi publicată în M.O. nr. 170 din 3 august 1929).

Principală noutate a legii era reprezentată de apariţia a încă două nivele de organizare, adăugate celor existente: Directoratele Ministeriale, ca nivel suprajudeţean, şi satul, căruia i se conferă, în premieră, personalitate juridică, ca nivel subcomunal.

Directoratele Ministeriale Locale au apărut din necesitatea de a avea un nivel regional al organizării administrative. Constituţia din 1923 prevedea ca unităţi administrativ-teritoriale comuna şi judeţul, astfel încât o organizare bazată pe regiuni administrative ar fi fost neconstituţională (după cum demonstraseră proiectele precedente de organizare pe regiuni). Directoratele Ministeriale Locale, în număr de şapte, activau ca organe deconcentrate ale autorităţii centrale, şi erau compuse din directorul ministerial local şi şefii serviciilor ministeriale locale, ca organe executive ale Guvernului.

Între aceste servicii ministeriale locale, se numărau următoarele: interne, finanțe, instrucție publică, culte, agricultură, domenii, lucrări publice și comunicații, industrie și comerț, muncă, sănătate și ocrotire socială.

Județele Arad, Timiș-Torontal, Caraș, Severin și Hunedoara au fost arondate Directoratului Ministerial de la **Timișoara**, a cărui funcționare (ca și în cazul celorlalte) a început la 1 ianuarie 1930.

În organizarea județeană s-au mandatat două tipuri de organe: deliberative și executive (prefectul, consiliul județean și comisiunea administrativă). În spiritul descentralizator al legii, statutul prefectului a fost schimbat, acesta rămânând un simplu reprezentant al administrației județene. Conducătorul administrației județene devenea **președintele delegației permanente a Consiliului Județean**, ales de acesta pe o perioadă de cinci ani (V. Surd *et al.*, 2005, p. 353).

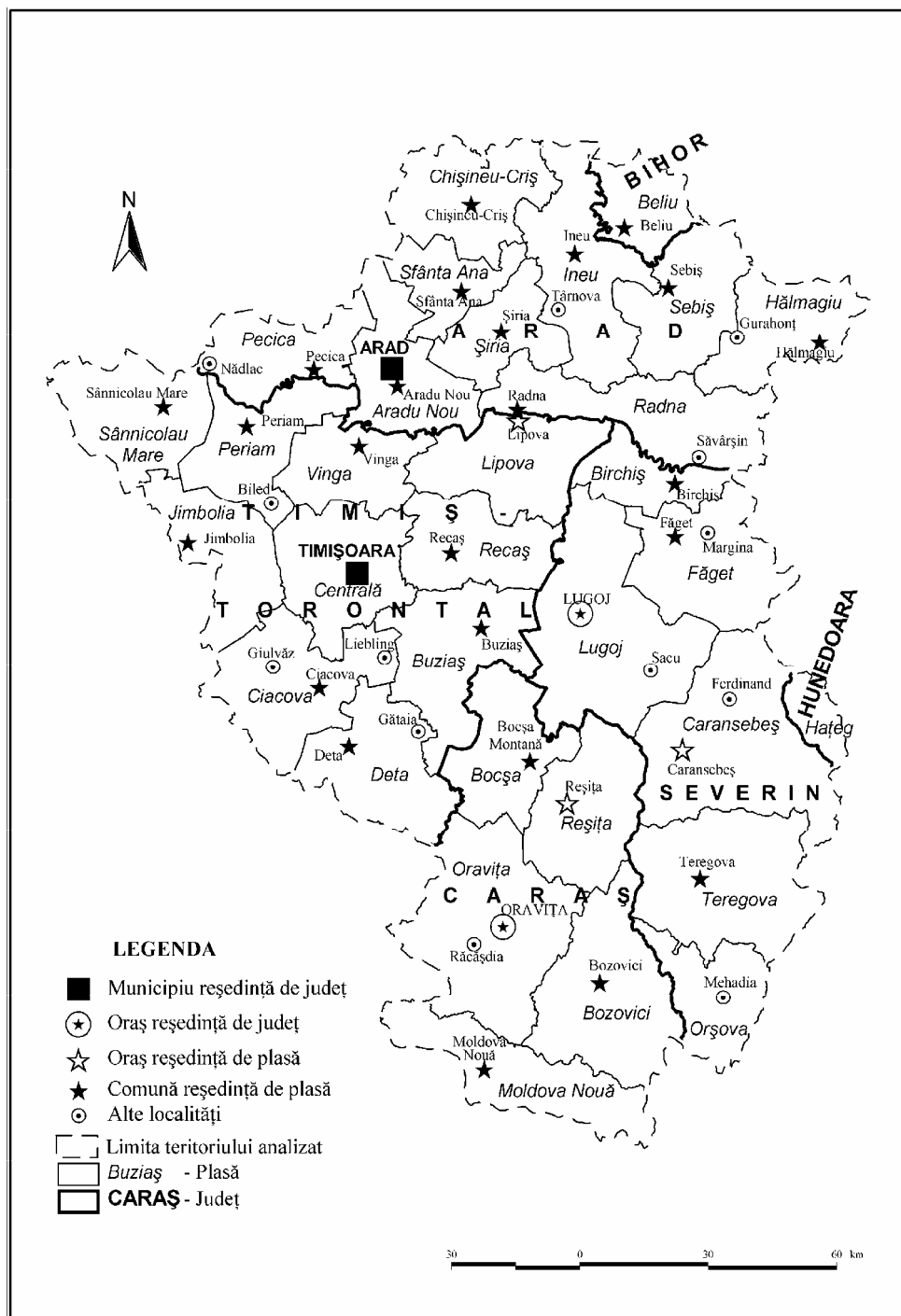
Legea păstrează plasa ca circumscripție teritorială în cadrul județului, în ciuda numeroaselor critici aduse. Plasa era condusă de un prim-pretor, ca reprezentant al prefectului, ofițer de poliție administrativă și organ de supraveghere și control pentru administrația rurală.

La nivelul comunal, legea prevedea un număr minim de 10000 de locuitori pentru o comună, ceea ce era exagerat. Totuși, se arăta și faptul că acele comune care dispun de mijloace financiare suficiente ca să-și îndeplinească singure obligațiile, pot să se organizeze și fără să îndeplinească acest criteriu. Comunele suburbane și cele care sunt stațiuni balneo-climaterice primesc un statut special.

În premieră, satele care fac parte dintr-o comună rurală sunt considerate, din punct de vedere administrativ, sectoare ale acelei comune, dotate cu personalitate juridică. Legea le împarte în sate mici, sub 600 de locuitori, și sate mari, peste 600 de locuitori. Pentru satele mari, alegerea unui consiliu sătesc, ca organ deliberativ, era obligatorie, iar pentru cele mici, facultativă. Satele mici aveau o adunare sătească. În ambele cazuri, primarul era ales de consiliul sătesc sau de adunarea sătească.

Împărțirea efectivă pe județe, plăși și comune s-a făcut în perioada care a urmat, până la finele anului 1929. Principala lege în acest sens a fost cea promulgată prin Decretul Regal nr. 4036 din 7 decembrie 1929, publicată în M.O. nr. 274 din 9 decembrie 1929, ulterior intervenindu-se doar pentru erate și modificări minore.

Numărul de **județe** la nivel național rămânea același (71), legea prevăzând doar mici schimbări ale limitelor de județ. Astfel, județul **Arad** ceda comuna Talpoș județului Bihor (unde este și astăzi), iar județul **Caraș** pierdea în favoarea județului **Severin** satele Dezești, Fârliug și Valea Mare. Județul **Timiș-Torontal** rămânea neschimbat (fig. 37).

La nivel comunal intervin anumite modificări. În județul **Arad** se revine la sistemul anterior anului 1925, fiecare sat reprezentând o comună, cu două excepții: satul Băltele, aparținător comunei Gurahonț, și satul Brusturescu, aparținător de comuna Zimbru. Se schimbă numele satului Cheresteș, în Cruceni (cum e și azi), iar comuna Micălaca, grupurile de case Ceala și Bugeac (Bujac) de la comuna Rovine (Pecica) și o parte din comuna Mureșel sunt alipite la municipiul Arad. În total, în afara municipiului reședință de județ, Arad, erau **225 de comune, grupate în doar nouă plăși**. Dispare plasa **Spineni** (Târnova), al cărui teritoriu este împărțit între plășile **Ineu** (majoritatea), **Sebiș** și **Șiria**. Și plasa **Aradu Nou** își extinde puțin teritoriul în dauna plășii Șiria, celelalte modificări fiind lipsite de importanță.

În județul Timiș-Torontal, principala schimbare la nivel local este declararea localității **Lipova** drept comună urbană. Celelalte schimbări la nivel comunal sunt fără importanță: comunele Checea Croată și Checea Română se contopesc, formând comuna Checea, iar numele comunei Cocota este schimbat în Orțișoara. Fiecare sat reprezenta o comună. În total, în județul Timiș-Torontal existau: un municipiu reședință de județ, Timișoara, **o comună urbană nereședință, Lipova, și 240 de comune rurale, grupate în doar zece plăși**. Au dispărut plășile **Comloșu, Giulvăz și Gătaia**. Teritoriul plășii Comloșu a fost în mare parte preluat de plasa **Jimbolia**, care s-a extins și în partea nordică a plășii Giulvăz. Cea mai mare parte din plasa Giulvăz a revenit plășii **Ciacova**, iar plasa Gătaia a fost împărțită între plășile **Deta** și **Buziaș**. Mici modificări au intervenit și în cazul celorlalte plăși, de exemplu plasa **Lipova** a preluat o parte din teritoriul plășii **Recaș**, în Dealurile Lipovei, în vreme ce aceasta s-a extins spre vest, în detrimentul plășii **Centrale** (noua denumire pentru plasa Chișoda).

Județul **Caraș** era alcătuit, ca și până atunci, din o comună urbană reședință, Oravița, o comună urbană nereședință, Reșița, **două comune suburbane** (Broșteni și Ciclova Montană, la orașul Oravița) și **122 de comune rurale, grupate în doar cinci plăși**. Fiecare sat reprezenta o comună, dar numărul mai mic de comune se explică prin cedarea către județul Severin a comunelor menționate și declararea celor două suburbane. Dispare plasa **Răcășdia**, ale cărei sate sunt integrate în plasa **Oravița**.

Județul **Severin** este singurul care procedează la o grupare a satelor în comune, pentru prima dată apărând în acest teritoriu comune cu mai mult de un sat. În total, existau o comună urbană reședință, Lugoj, două comune urbane nereședință, Caransebeș și Orșova, **două comune suburbane** (ambele la Orșova) și doar **169 de comune rurale**, din care 127 cu un singur sat și 42 de comune cu două sau mai multe sate, în total existând **266**

de sate. Aceste comune erau grupate în numai **șase plăși.** Dispăreau plășile **Margina, Balinț și Timiș.** Satele din plasa Margina au fost incluse plășii **Făget,** cele din plasa Balinț, în plasa **Lugoj,** iar cele din plasa Timiș au fost împărțite între plășile Lugoj și **Caransebeș.** Au rămas nemodificate plășile **Birchiș, Teregova și Orșova.**

După cum se poate observa, legiuitorul a avut în vedere o raționalizare a numărului de plăși, în toate județele.

Legea administrativă din 1929 avea un puternic caracter descentralizator, dar a făcut la rândul său obiectul a numeroase critici. Unele dintre acestea erau îndreptate împotriva Directoratelor Ministeriale Locale, combătute pe baza unui aparente neconcordanțe cu spiritul unității naționale. Se făcea astfel o confuzie (prezentă și azi) între regionalizare, văzută ca „federalizare” (opusă unității naționale), și descentralizare administrativă.

Criticile mult mai pragmatice vizau însă cheltuielile enorme pe care le presupuneau noile organe administrative, extinse pe cinci nivele, față de cele trei de până atunci (județ, plasă, comună). De altfel, la Directoratele Ministeriale Locale s-a renunțat încă din 15 iulie 1931, după venirea la putere a guvernului Iorga. În aceeași perioadă au fost modificate și numeroase alte prevederi, inclusiv cele referitoare la personalitatea juridică a satelor, revenindu-se așadar la județ și comună, ca singure organe ale administrației înzestrate cu personalitate juridică. Prin legi de modificare succesive, în total 11 între 1929 și 1934, s-a revenit practic la prevederile legii din 1925. Era însă nevoie de o lege nouă, care să pună ordine în haosul legislativ creat de numeroasele modificări ale legii administrației.

Acest act normativ a apărut în 1936, din nou sub auspicii liberale: **Legea administrativă din 27 martie 1936,** publicată în M.O. nr. 73 din aceea zi. Se revine aproape în totalitate la prevederile legii de unificare din 1925, iar prefectul devine iarăși reprezentantul Guvernului în județ și șeful administrației județene. Se instituie pentru prima dată Consiliul de Prefectură, ca organ consultativ la prefectului, format din șefii serviciilor publice deconcentrate. Regulamentul de aplicare al acestei legi a apărut abia la 18 februarie 1937, dar acesta reprezintă un real progres, explicând cu maximă claritate atribuțiile proprii fiecărui serviciu și birou din cadrul administrației locale.

Legea nu a apucat să-și arate roadele, căci regele Carol al II-lea a decis, la 10 februarie 1938, în contextul instabilității politice apărute ca efect al rezultatului alegerilor din 20 decembrie 1937 (când nici un partid nu a obținut suficiente voturi pentru a forma Guvernul), instaurarea **regimului monarhic autoritar,** numind în fruntea Guvernului pe Patriarhul Miron

Cristea. Noul regim, de dictatură regală, a fost definitiv instalat în urma publicării unei noi Constituții, la 27 februarie 1938.

Organizarea politică dată statului de noua Constituție impunea reorganizarea administrativă, pe baza următoarelor principii: primatul competenței (arată preferința legiuitorului pentru organele numite pe criterii de competență, în contrast cu cele alese), desființarea unităților administrative artificiale (județele), ordine în administrație și autoritate (conducerea unităților este încredințată unor persoane numite care, eliberate de presiunea electoratului, se vor putea dedica intereselor generale), organizarea și sistematizarea activității administrative (în scopul de a asigura continuitate și eficiență acțiunii de administrație), și, în cele din urmă, divizarea teritoriului țării în **ținuturi** și **comune** (V. Surd *et al.*, 2005, p. 356).

Aceste deziderate au fost incluse în noua **Lege administrativă din 14 august 1938**, publicată în aceeași zi în M.O. nr. 187, Partea I. În primul articol din lege se precizează că administrația teritorială se exercită prin următoarele circumscripții teritoriale: **comuna, plasa, județul și ținutul**. Așadar, nici de această dată nu se desființează plășile, și nici județele, dar acestea rămân simple circumscripții de control și de deconcentrare administrativă. Comuna și ținutul sunt înzestrate cu personalitate juridică și exercită atribuții de administrație generală, conferite prin lege.

Principală noutate este apariția ținuturilor, ca forme de organizare administrativă la nivel regional. Județele Arad, Timiș-Torontal, Caraș, Severin și Hunedoara au fost incluse ținutului **Timiș**, cu reședința la **Timișoara**, iar județul Bihor, ținutului Someș, cu reședința la Cluj. Toate atribuțiile județelor au fost transferate la nivelul ținuturilor. Spre deosebire de Directoratele Ministeriale Locale din 1929, ținuturile aveau la bază o puternică centralizare și restrângerea considerabilă a autonomiei locale.

Nici această organizare nu a fost de durată. În urma evenimentelor externe, respectiv debutul mării conflagrații mondiale și Dictatul de la Viena, regimul carlist este înlocuit, iar noul guvern, instalat la 4 septembrie 1940, a suspendat Constituția din 1938 și toate legile aferente, inclusiv cea administrativă. Se reintroduc prevederile legilor anterioare, printr-un nou act normativ, **Legea nr. 67 din 21 septembrie 1940**. Județul redevine unitate administrativ-teritorială cu personalitate juridică, iar ținuturile sunt desființate.

Împărțirea efectivă pe județe, plăși și comune s-a făcut puțin mai târziu, aceasta fiind preluată conform Recensământului din 1941. Se constată modificări minore față de organizările anterioare, la nivelul județelor din teritoriul studiat. Comunele Bodrogu Nou și Vinga Nou (Călugăreni) sunt singurele care își schimbă apartenența, de la județul **Timiș-Torontal** la județul **Arad**. Denumirea județului Timiș-Torontal se schimbă în **Timiș** (fig. 38).

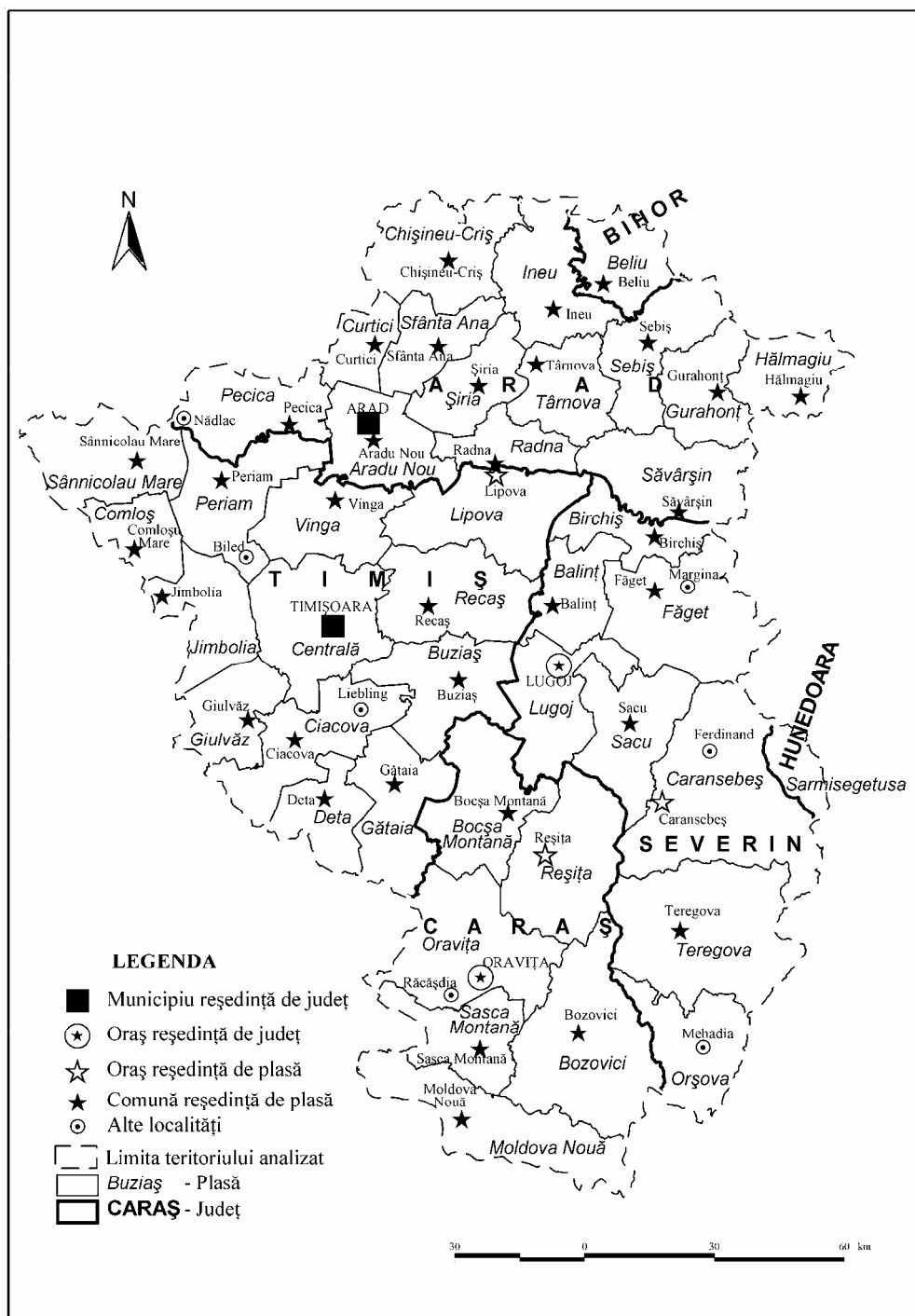

Fig. 38.

Principalele schimbări sunt la nivelul **plășilor**, numărul acestora fiind semnificativ mai mare decât în 1930 și chiar raportat la împărțirea din 1925. Astfel, în județul Arad sunt create **13 plăși**, maximul existent vreodată. Este reînființată plasa **Târnova**, aproximativ pe vechiul său teritoriu, dar apar și plăși noi. Între plășile **Hălmagiu** și **Sebiș**, a fost „înghesuită” plasa **Gurahont**, corespunzând depresiunii omonime, cu teritorii preluate de la cele două. În jumătatea estică a plășii **Radna** a fost creată plasa **Săvârșin**, ecou al unei organizări antebelice, în Culoarul Mureșului până la Monoroștia. În fine, în partea nordică a plășii **Aradu Nou**, respectiv estică a plășii **Pecica** și vestică a plășii **Sântana**, a luat ființă plasa **Curtici**. Plasa Aradu Nou a cedat partea sa estică plășii **Radna**. Singura plasă al cărui teritoriu rămânea neafectat era plasa **Chișineu**.

În județul **Timiș**, numărul plășilor a crescut de la 10 la **13**, revenindu-se, în linii mari, la organizarea din 1925. Au fost deci reînființate plășile **Comloșu**, **Gătaia** și **Giulvăz**, aproximativ în vechile lor hotare.

În județul **Caraș**, s-a înființat plasa **Sasca Montană**, care corespunde aproximativ cu vechea plasă Răcășdia (sau Iam), doar că localitatea Răcășdia este inclusă tot la plasa **Oravița**.

Și în județul Severin se evidențiază creșterea fragmentării la nivel de plasă, fiind reînființate plășile **Balinț** și **Sacu**, aproximativ în circumscriptiile anterioare ale plășilor Beghei (Balinț) și Timiș. Singura plasă creată în 1925 la care s-a renunțat definitiv este plasa Margina.

Organizarea administrativă la nivel local (comunal) este afectată mai ales de **Decretul-Lege nr. 228 din 23 ianuarie 1942** (V. Ureche, 1998). Astfel, în toate județele se instituie comuna ca unitate administrativ-teritorială formată din unul sau mai multe sate. Aceste prevederi aveau să pregătească terenul pentru organizarea comunelor de după 1950.

Astfel, județul Arad era alcătuit dintr-un municipiu reședință de județ, Arad, și 195 de comune, compuse din 227 de sate (s-au desființat 30 de comune prin contopire cu alte comune, și două sate, contopite cu alte sate); județul Timiș-Torontal (se revine la vechea denumire), dintr-un municipiu reședință de județ, Timișoara, un oraș nereședință, Lipova, și 234 de comune rurale compuse din 237 de sate; județul Caraș, dintr-un oraș reședință de județ, Oravița, un oraș nereședință, Reșița, și 125 de comune rurale compuse din 126 de sate (s-a desființat comuna Putna); județul Severin, dintr-un oraș reședință de județ, Lugoj, două orașe nereședință, Caransebeș și Orșova, două comune suburbane Orșovei și 174 de comune rurale compuse din 233 de sate. Au fost desființate în acest județ 50 de comune prin contopirea cu alte comune. Și în județele vecine s-a aplicat aceeași formulă. De exemplu, în județul Bihor (cu plasa Beliu), 84 de comune au dispărut, contopite cu alte comune, iar 11 sate s-au contopit cu alte sate. Față de situația anterioară,

nu mai exista nici un județ unde fiecare sat să fie, totodată, comună. Comunele cu două sau mai multe sate au fost organizate cu precădere în spațiile colinare și montane, unde și dimensiunea demografică a satelor era insuficientă pentru a face față obligațiilor fiscale impuse de statutul de comună.

Organizarea administrativă s-a păstrat neschimbată până la instaurarea unui nou regim politic după război.

5.9. ORGANIZAREA ADMINISTRATIVĂ ÎN PERIOADA COMUNISTĂ

În anii de imediat după război, comuniștii duc o luptă acerbă pentru preluarea totală a puterii în stat, perioadă în care nu au loc modificări majore din punct de vedere administrativ. Are loc un proces de contopire a unor localități rurale cu orașele învecinate, comunele Mureșel, Aradu Nou (1948) și Sânnicolau Mic (1950) fiind, de exemplu, alipite municipiului Arad.

Alte schimbări vizau numele germane ale unor localități, în special din apropierea orașului Arad. Astfel, au fost modificate numele satelor Zădârlac (în Zădăreni), Glogovăț (în Vladimirescu), Engelsbrunn (în Fântânele), Traunau (în Aluniș), Schöndorf (în Frumușeni), Wiesenheid (în Tisa Nouă), Pănatul Nou (în Horia), Guttenbrunn (în Zăbrani). Alte sate cu nume modificate aminteau de unele personalități „negative”: Ferdinand a devenit Oțelu Roșu, Mocioni – Nicolae Bălcescu etc. A fost schimbat și numele satelor Uisenteș, în Dumbrăvița, Moritzfeld, în Măureni, și Luntreni, în Zerindu Mic. Se constată că această operațiune a fost de mică amploare, și s-a desfășurat inegal în teritoriu, întrucât în județul Timiș-Torontal, respectiv Severin, au rămas numeroase sate cu nume germane: Altringen, Bethausen, Iohanisfeld, Charlottenburg, deși pentru unele dintre acestea chiar existau variante românești, intrate în uzul obișnuit: Șarlota, Ionel etc.

În 1950, autoritățile comuniste au luat decizia de a schimba din rădăcini organizarea administrativă din România, copiind modelul sovietic, cu o structură pe trei nivele: regiuni, raioane și comune. Localitățile urbane se divizau în orașe de interes republican, regional sau raional. Aceste prevederi erau conținute în **Legea nr. 5 din 8 septembrie 1950**.

Regiunea reprezenta unitatea administrativ-economică delimitată teritorial, pe care se sprijină direct organele statului, fiind subordonată acestora. Regiunea era alcătuită din raioane și orașe de subordonare regională. **Raionul** reprezenta o unitate teritorială, operativă din punct de vedere economic, politic și administrativ, fiind format din orașe de subordonare raională și comune. Localitatea de reședință a sfatului popular al raionului era centrul raional. Raionul se subordona direct regiunii.

Comuna reprezenta o unitate administrativă și economică delimitată teritorial, alcătuită dintr-unul sau mai multe sate apropiate. Satul în care se găsea reședința sfatului popular comunal era centrul comunal. Comuna era subordonată direct raionului.

Conform împărțirii din 1950, în teritoriul studiat se crează trei regiuni: Arad, Timișoara și Severin, surprinzător de apropiate ca formă județelor actuale (fig. 39).

Regiunea **Arad** era formată din **orașul de subordonare regională Arad (centrul regiunii) și cinci raioane: Arad, Criș, Ineu, Gurahonț și Lipova**. Singurul oraș de subordonare raională era Lipova, celelalte raioane având centrul în localități rurale: Ineu, Gurahonț și Chișineu Criș. Față de județul Arad din perioada interbelică, regiunea omonimă câștigă teritorii la sud de Mureș, în special în Dealurile Lipovei, dar și spre nord, fiind pentru prima dată inclusă la Arad zona Béliu (din județul Bihor). Raioanele Gurahonț, Ineu și Criș sunt organizate pe valea Crișului Alb, din amonte spre aval, în sud ajungând până la Munții Zărandului și Câmpia Aradului, iar în nord, până la Crișul Negru, și chiar dincolo de el în zona Tămașda (azi în județul Bihor).

Regiunea **Timișoara** era formată din **orașul regional Lugoj și patru raioane, Timișoara, Sânnicolau Mare, Deta și Lugoj**, în vreme ce orașul **Timișoara**, sediul regiunii, este declarat **oraș de subordonare republicană**, și deci supus direct autorității centrale. Raionul Lugoj provenea din fostele plăși Lugoj, Balinț și Făget din județul Severin, incluzând o bună parte din Depresiunile Lugoj și Făget, până la vest de Buziaș. Raionul Deta se extindea asupra zonei de câmpie joasă a Timișului, și cea de câmpie înaltă a Bârzavei. Raionul Sânnicolau Mare ocupa partea de la sud de Mureș, din Câmpia Arancăi și partea vestică a Câmpiei Vingăi. Principala noutate este declararea localității **Jimbolia** ca oraș de subordonare raională, în cadrul raionului central, Timișoara. Deta și Sânnicolau Mare, deși reședințe raionale, aveau tot statut de comune.

Regiunea Severin cuprindea un oraș de subordonare regională, **reședință de regiune – Caransebeș**, un oraș de subordonare regională, reședință de raion, **Reșița**, în vreme ce **Oravița** (fosta reședință de județ) rămâne cu statutul de oraș de subordonare raională. Regiunea se compunea din cinci **raioane: Reșița, Caransebeș, Oravița, Almaș și Moldova Nouă**, corespunzând aproximativ cu fostul județ Caraș și plășile sudice (din Culoarul Timiș – Cerna) ale fostului județ Severin. Principala noutate este ridicarea în rang a orașului Caransebeș (temporară, de altfel) și declasarea orașului Oravița, în vreme ce reședința plășii Almaș este stabilită la **Mehadia**, în detrimentul localităților Orșova și Bozovici, foste reședințe de plasă.

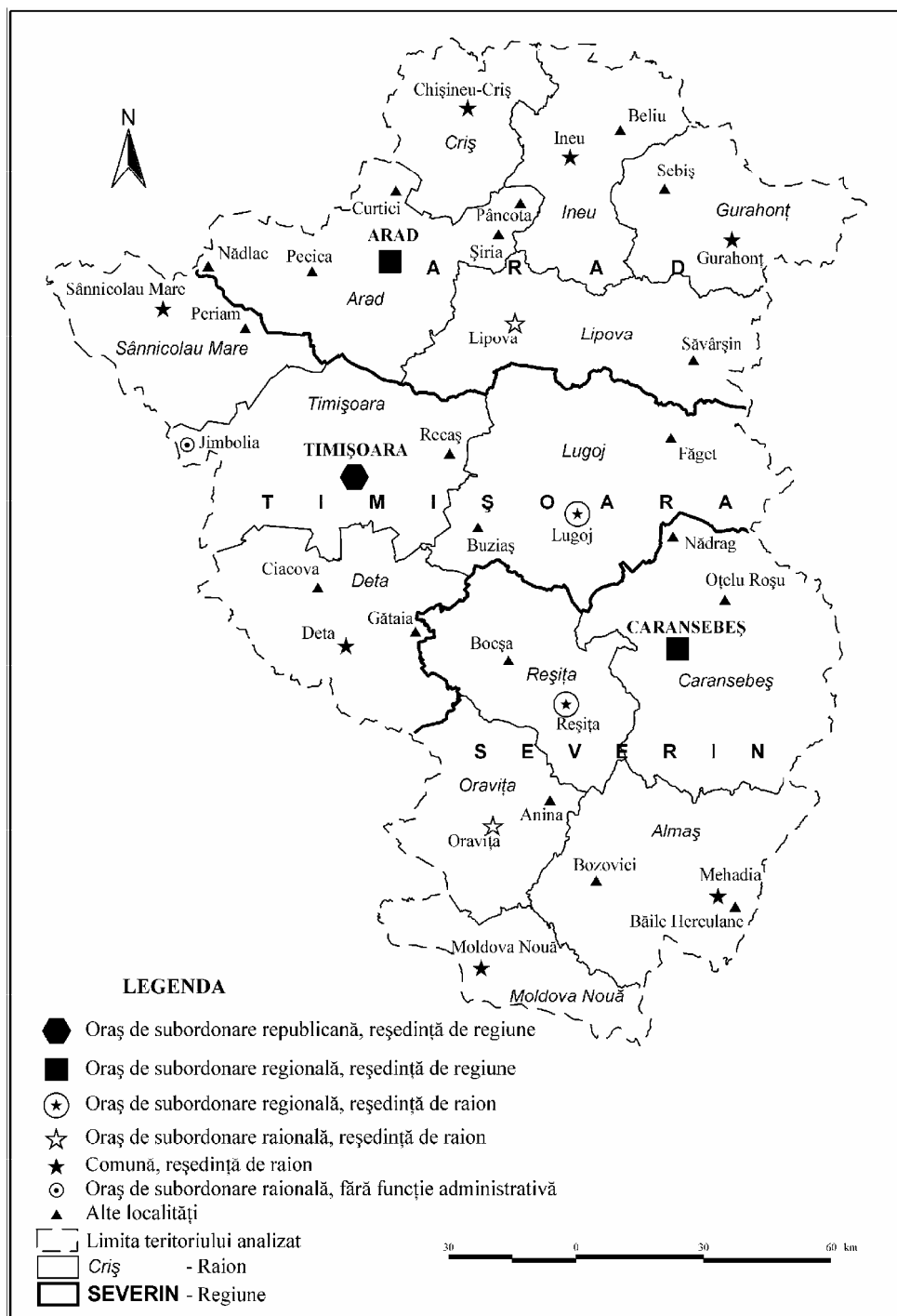

Fig. 39.

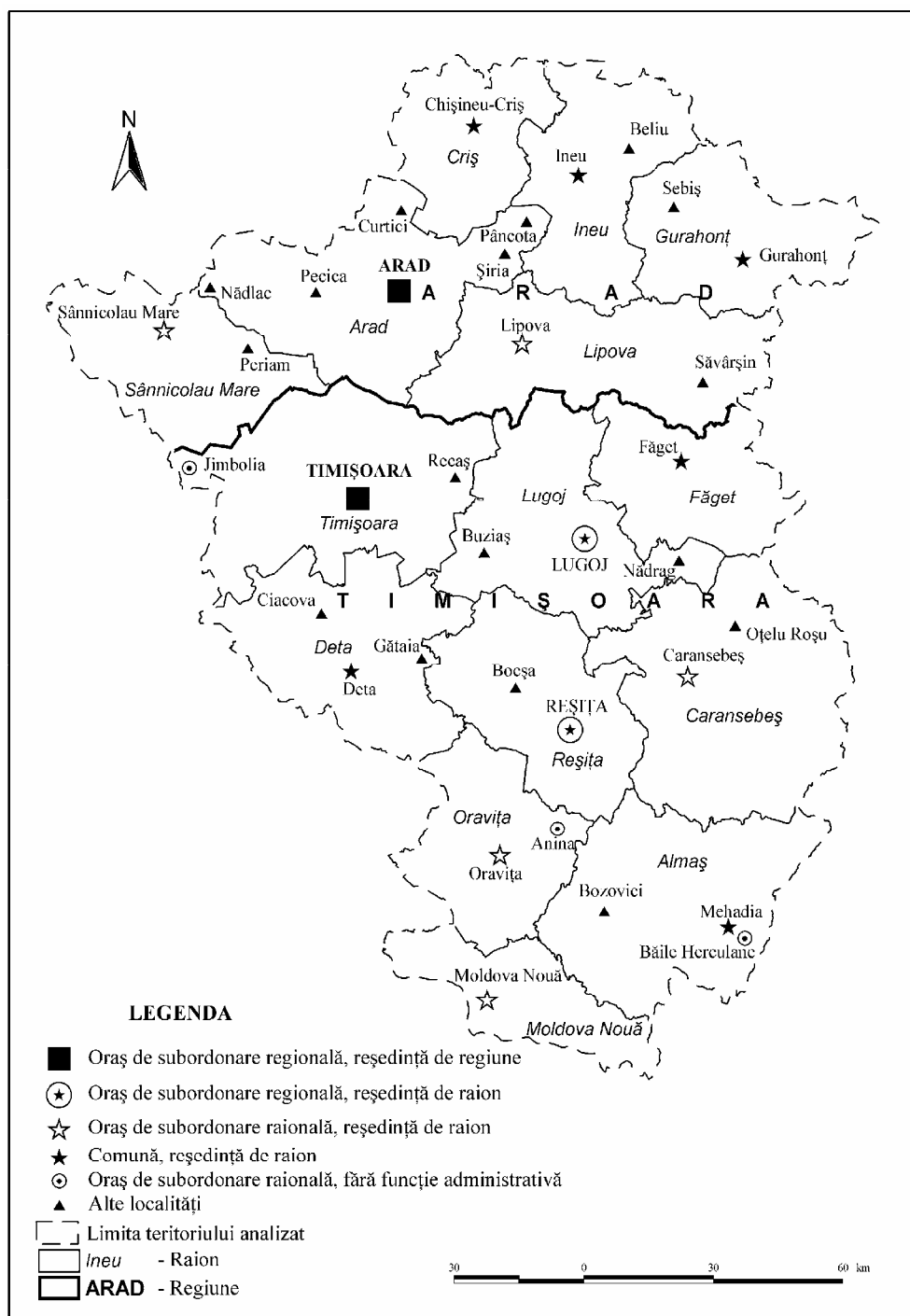

Fig. 40.

În total, la nivel național existau 28 de regiuni. Numărul acestora era considerat probabil prea mare, astfel încât prin **Decretul nr. 331 din 27 septembrie 1952**, numărul regiunilor se reduce de la 28 la 18 (fig. 40).

În teritoriul studiat este desființată regiunea **Severin**, alipită regiunii **Timișoara**. În consecință, după numai doi ani, orașul **Caransebeș** pierde statutul de centru regional, dar și pe cel de oraș de subordonare regională, devenind un simplu oraș de subordonare raională. Întrucât singurul oraș de subordonare republicană a rămas capitala țării, București, și Timișoara este declasată, la nivelul unui **oraș de subordonare regională**.

Întrucât teritoriul regiunii Timișoara se dublase prin preluarea teritoriului regiunii Severin, raionul **Sânnicolau Mare** a fost cedat regiunii Arad, care astfel avea șase raioane. Totodată, localitatea Sânnicolau Mare primește statut de **oraș de subordonare raională**. Nu se produc alte modificări la nivelul regiunii Arad.

În **regiunea Timișoara**, numărul raioanelor și al orașelor de subordonare raională crește. Astfel, în Depresiunea Făget ia naștere raionul **Făget**, din jumătatea estică a raionului **Lugoj**. Acesta, la rândul său, preia unele comune din partea nordică a raionului **Caransebeș**. Principalele centre extractive ale zonei, **Anina** și **Moldova Nouă**, împreună cu stațiunea balneoclimaterică **Băile Herculane**, primesc statutul de oraș (de subordonare raională). Doar trei raioane mai aveau comune drept reședință: Deta, Făget și Almaș (Mehadia).

Tendența de centralizare se manifestă și în anii următori, prin reducerea numărului de regiuni de la 18 la 16, instituită prin **Decretul nr. 12 din 4 ianuarie 1956**. Același decret modifică în sens pozitiv numărul raioanelor și al orașelor.

Principala schimbare în Banat a fost dispariția **regiunii Arad**, ale cărei raioane sudice (Sânnicolau Mare, Arad și Lipova) au fost alipite regiunii **Timișoara**, iar cele nordice (Criș, Ineu și Gurahonț) – **regiunii Oradea** (fig. 41).

Regiunea **Timișoara** ajunge astfel la dimensiunile sale maxime, limita sa nordică fiind trasată pe culmea Munților Metaliferi și ai Zărandului, apoi pe la marginea nordică a Câmpiei Aradului. Pentru prima dată după ocupația turcească, **Timișoara** devine centru administrativ pentru spații situate la nord de Mureș.

În cadrul regiunii Timișoara existau **patru orașe de subordonare regională (Timișoara, Arad, Lugoj și Reșița)** și **16 raioane**, acesta fiind cel mai mare număr de raioane din această epocă, a regiunilor de tip sovietic.

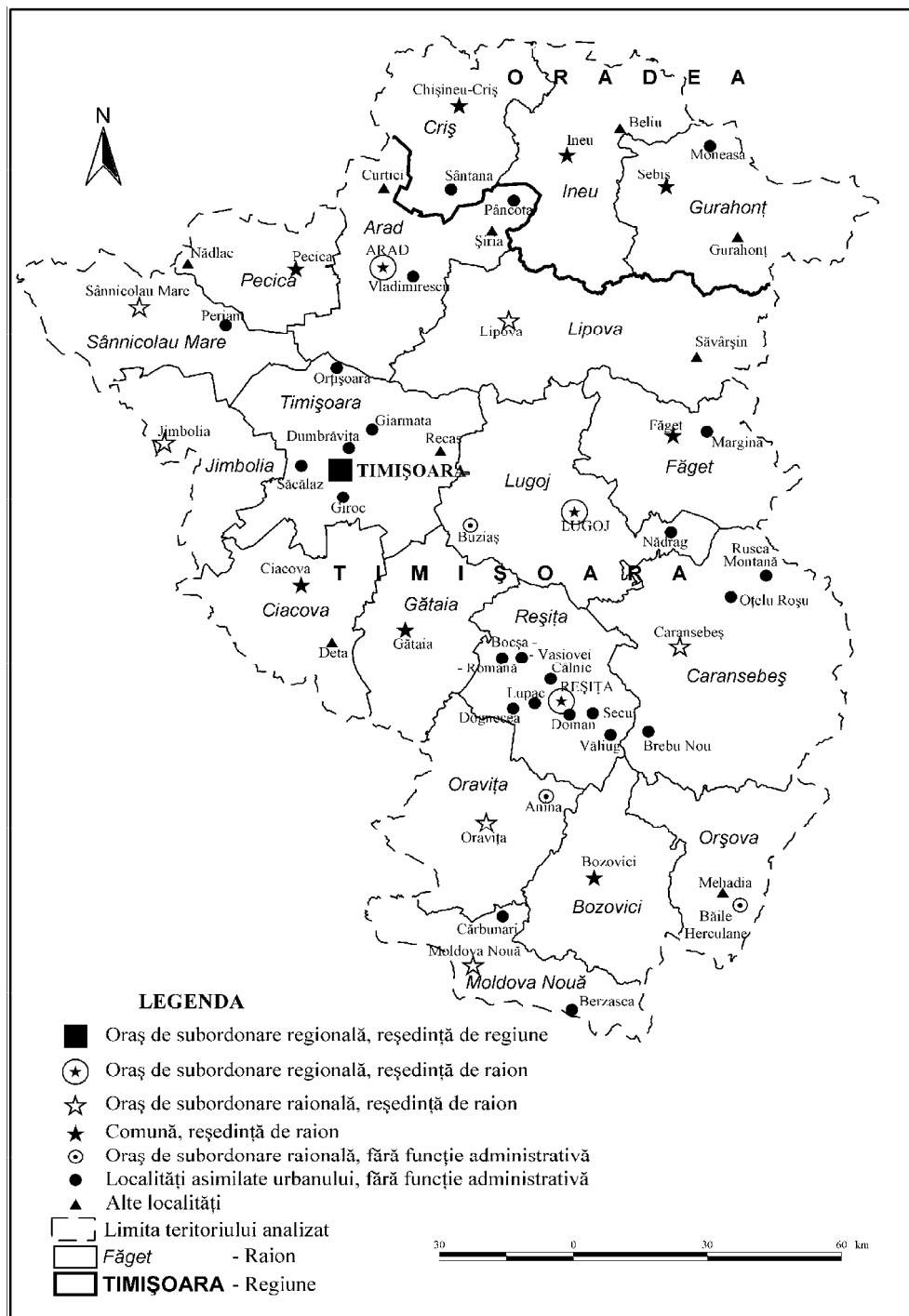

Fig. 41.

Astfel, în jumătatea vestică a raionului **Arad** ia ființă raionul **Pecica**, raionul **Jimbolia** preia din teritoriul raioanelor **Timișoara** și **Sănnicolau Mare**, iar raioanele **Ciacova** și **Gătaia** rezultă din divizarea fostului raion Deta, fiind afectate și raioanele **Reșița** și **Oravița**. Dispare și raionul **Almaș**, din care se formează două raioane noi: **Bozovici**, pe teritoriul Depresiunii Almăjului, și **Orșova**, în jumătatea sudică a Culoarului Timiș-Cerna. Mehadia pierde calitatea de reședință de raion, aceasta fiind preluată de cele două localități care dau numele raioanelor. Raioanele Lugoj, Lipova, Făget și Moldova Nouă rămân aproximativ în vechile lor limite.

În cadrul regiunii **Oradea**, deși denumirea de raionul Gurahonț rămâne aceeași, centrul de raion se mută de la Gurahonț la **Sebiș**.

Se face tot mai puternic simțit un curent ideologic care viza urbanizarea (cu orice preț), prin modificarea statutului unor localități, pentru a avea un număr mai mare de locuitori în „mediul urban”. Astfel, pe de o parte, se declară noi orașe, iar pe de altă parte, anumite localități cu un procent însemnat din locuitori angrenat în activități non-agricole sunt declarate „localități asimilate urbanului”.

În teritoriul studiat, anul 1956 aduce un singur oraș nou, **Buziaș**, dar și multe localități „asimilate urbanului”. Conform Recensământului din 1956, acestea sunt: Moneasa, Sântana, Pâncota, Vladimirescu, Periam, Orțișoara, câteva comune din apropierea Timișoarei (Săcălaz, Dumbrăvița, Ghiroda, Giarmata și Giroc), alte comune din apropierea Reșiței (Bocșa Vasiovei și Bocșa Română, Călnic, Lupac, Dognecea, Doman, Secu, Văliug), diverse comune cu profil industrial (Oțelu Roșu, Rusca Montană, Ciudanovița, Nădrag, Margina, Cărbunari, Berzasca) sau cu funcții de servicii (Brebu Nou). Dintre reședințele raionale, doar localitatea Ineu a beneficiat de acest statut (de altfel, onorific).

La nivel local, apar pentru prima dată ca sate numeroasele cătune cu gospodării risipite din ariile montane și (mai rar) colinare, semnalate încă din 1954 în *Indicatorul alfabetic al localităților din R.P.R.* Crește exponențial numărul de sate, în special în comunele Cornereva, Șopotu Nou, Dalboșeț, Sichevița, din Munții Cernei, Țarcu și Almăjului, precum și în Dealurile Lipovei, în comunele Stanciova și Secaș, în Dealurile Pogănișului (actualele comune Victor Vlad Delamarina și Știuca) etc. Unele dintre aceste sate, cu număr foarte mic de locuitori (uneori sub 50), au fost desființate în anii 60, revenind la statutul anterior, de cătune ale unor sate din apropiere. Altele, în special în comunele Cornereva, Sichevița, Șopotu Nou și Dalboșeț, au rămas până astăzi ca sate aparținătoare acestor comune, deși nu au nici cele mai elementare dotări. Trebuie remarcată optica distinctă a autorităților locale: în vreme ce în Munții Banatului s-a recurs la

această multiplicare a numărului de sate, în Depresiunea Hălmagiului, de exemplu, numeroasele cătune existente nu au primit acest statut de sat, deși unele beneficiază chiar și de școală.

O importantă modificare la nivelul regiunii Timișoara aduce Decretul nr. 431 din 7 noiembrie 1959, prin care **raionul Reșița se desființează**, iar comunele componente intră în componența raioanelor vecine, astfel: comuna Fârliug la raionul Lugoj, comuna Gârliște la raionul Oravița, comunele Ramna și Valeapai la raionul Gătaia, și comuna Zorlențu Mare la raionul Caransebeș. Toate celelalte comune trec în subordinea **orașului regional Reșița**, care în acest mod primește dimensiunile unui raion, fiindu-i alipit și orașul Anina, de la raionul Oravița.

În 1960, regiunile Timișoara și Oradea își schimbă numele în **Banat** și, respectiv, **Crișana**, în urma promulgării **Legii nr. 3 din 24 decembrie 1960**. Această lege marchează revenirea parțială la formele tradiționale de organizare administrativă a teritoriului românesc, și un prim pas spre desprinderea de sistemul sovietizat existent în deceniul al șaselea.

În Banat (fig. 42), legea nu aduce modificări decât la nivelul raioanelor și comunelor. Se procedează la o raționalizare a numărului de raioane, fiind desființate aproape toate raioanele create în 1956, respectiv **Jimbolia**, **Ciacova**, **Gătaia** și **Pecica**. Raioanele Arad, Sănnicolau Mare, Oravița și Timișoara revin la circumscripțiile anterioare anului 1956, iar raionul **Deta** este reînființat. Singura modificare la care nu s-a renunțat a fost cea privitoare la raioanele Bozovici și Orșova, care astfel rămân și pe mai departe în structura stabilită cu patru ani înainte. Orașul regional Reșița își menține statutul aparte, cuprinzând atât localități urbane, cât și rurale. În cadrul acestui oraș de subordonare regională (de dimensiunile unui raion), a luat naștere și un nou oraș de subordonare raională, **Bocșa**. Dintre localitățile asimilate urbanului, una singură face pasul spre statutul de oraș de subordonare raională: **Oțelu Roșu**.

Numărul localităților asimilate urbanului scade în jurul orașelor Timișoara (doar Dumbrăvița, Giroc și Giarmata) și Reșița (doar Dognecea, Secu și Văliug), dar este acordat unor centre de raion, precum Chișineu-Criș, Sebiș, Deta, alături de Ineu, care avea acest statut din 1956. Dintre celelalte noi localități asimilate urbanului (conform Recensământului din 1966), se evidențiază comunele cu funcție industrială Topleț și Tomești.

Decretul nr. 799 din 1964 a însemnat o mare lovitură adusă satelor și toponimiei românești, prin modificarea arbitrară a acelor denumiri de localități, care, după gustul autorităților, nu corespundeau cu noile realități social-economice. O altă măsură a fost aceea de a „boteza” unele sate cu numele unor personalități locale.

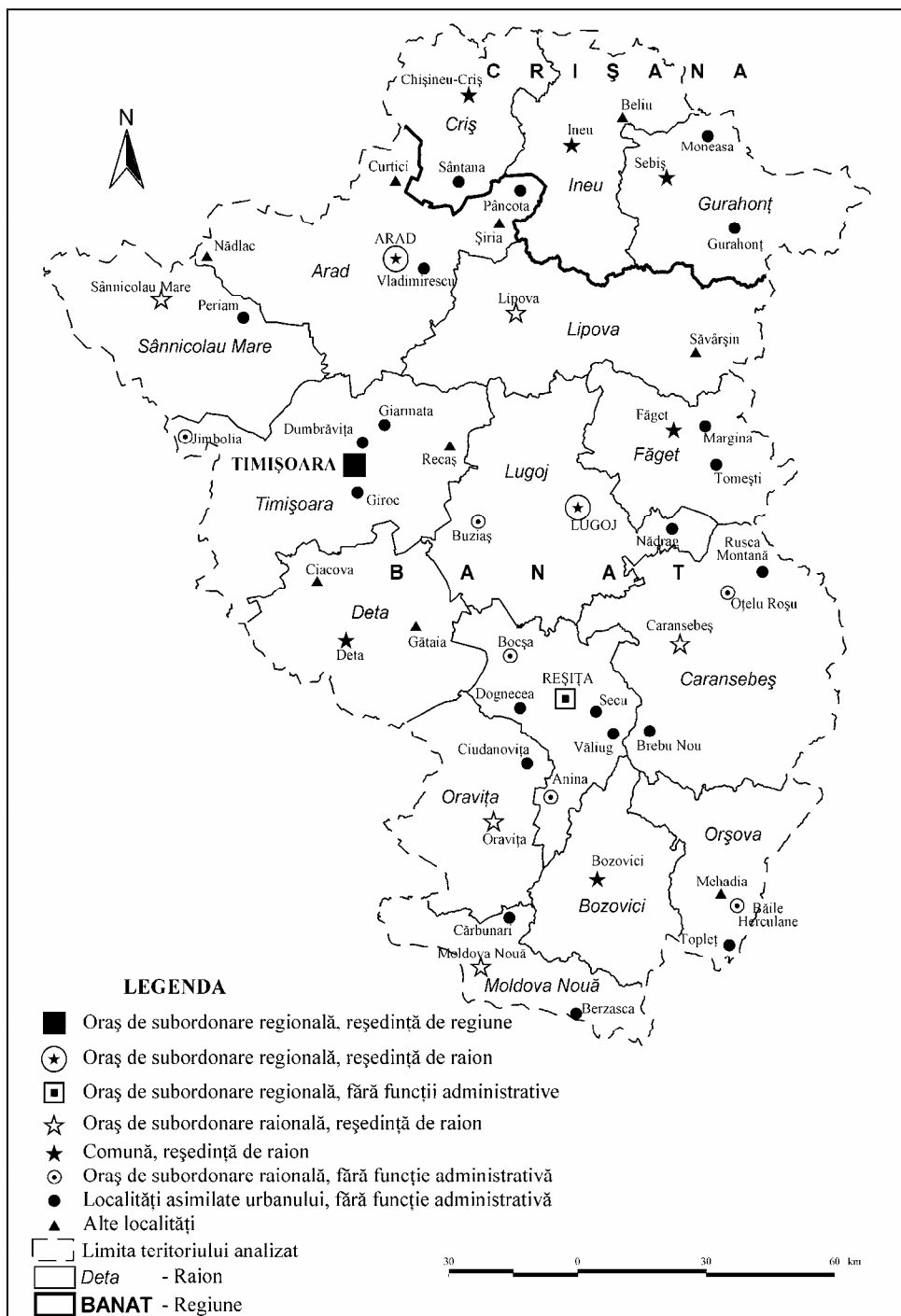

Fig. 42.

În total, în Banat a fost schimbat numele a 20 de sate, conform tabelului de mai jos.

Tabelul 7.

Localități a căror denumire a fost schimbată prin Decretul 799/1964

Nr. crt.	Denumirea nouă	Denumirea anterioară
1.	Brazii	Saturău
2.	Livada	Păulian
3.	Seliștea	Sâc
4.	Livezile	Tolvădia
5.	Dudeștii Noi	Beșenova Nouă
6.	Dudeștii Vechi	Beșenova Veche
7.	Valea Lungă	Valea Lungă Maghiară
8.	Rovinița Mare	Omor
9.	Rovinița Mică	Omoru Mic
10.	Begheiu Mic	Băsești
11.	Cornești	Jădani
12.	Traian Vuia	Bujor
13.	V.V. Delamarina	Satu Mic
14.	Brădișoru de Jos	Măidan
15.	Valea Timișului	Cârpa
16.	Grădinari	Cacova
17.	Păltiniș	Valea Boului
18.	Pescari	Coronini
19.	Măgura	Crâjma
20.	Lunca Teuzului	Mocirla

Ulterior, au mai fost schimbate numele satului (și comunei) Rudăria în **Eftimie Murgu**, și numele comunei Căvăran în **Constantin Daicoviciu**.

În 1968 este revizuit întreg sistemul administrativ și se revine la județ ca unitate administrativă de bază. Se renunță la regiune și raion ca circumscripții administrative. Localitățile sunt organizate în municipii, orașe și comune. Noile reglementări au fost instituite prin **Legea nr. 2 din 1968**, publicată în *Buletinul Oficial* din 17 februarie 1968. Noua lege a fost ușor modificată în același an, prin Legea nr. 55 din 19 decembrie 1968.

Prin legea nr. 2 din 1968 sunt create actualele județe **Arad, Timiș și Caraș-Severin**, în forma existentă și astăzi. Numărul de comune a fost redus și mai mult, în condițiile exodului rural și al reducerii continue a populației rurale. Comunele instituite în 1968 sunt, cu mici modificări (din ultimii ani), aceleași cu cele existente la data redactării acestei lucrări. Au

fost declarate orașe următoarele comune: **Nădlac**, **Curtici**, **Pâncota**, **Ineu**, **Sebiș** și **Chișineu Criș**, toate în județul Arad, și **Deta**, în județul Timiș.

Organizarea administrativ-teritorială din 1968 s-a dovedit a fi una rațională, fiind în linii mari neschimbată până în prezent. În 1989 a fost emisă o nouă lege administrativă, Legea nr. 2 din 1989, care nu aducea modificări la nivelul județelor, și care a fost oricum abrogată în 1990, prin Decretul-Lege nr. 38 din 1990, publicat în M.O. nr. 14 din 23 ianuarie 1990.

5.10. ORGANIZAREA ADMINISTRATIVĂ DUPĂ 1990

În ciuda unor cereri repetate de reînființare a județelor interbelice, organizarea din 1968 a rămas în vigoare. Singurele modificări au fost efectuate la nivel local, prin declararea de noi municipii (Caransebeș), orașe (Făget, Pecica, Sântana, Ciacova, Recaș, Gătaia) și comune, precum și schimbarea denumirii unor localități.

Prima modificare de statut a vizat comuna **Făget**, declarată **oraș** prin Legea nr. 67/1994, publicată în M.O. nr. 188 din 22 iulie 1994, după ce fusese adoptată de Camera Deputaților și Senat în ședințele din 5, respectiv 6 iulie.

Prin Legea nr. 11/1995, privind declararea ca municipii a unor orașe, localitatea **Caransebeș** a primit statut de **municipiu**. Legea a fost publicată în M.O. nr. 12 din 24 ianuarie 1995.

Prin Legea nr. 35/1996, publicată în M.O. nr. 102 din 20 mai 1996, au fost schimbate și denumirile unor sate și comune din întreaga țară. Considerăm că această acțiune trebuia să aibă o amploare mult mai mare și să impună revenirea la denumirile tradiționale ale tuturor satelor. În teritoriul studiat, singurele sate ale căror nume au fost modificate cu această ocazie au fost **Păulian** (fost Livada), în județul Arad, și **Coronini** (fost Pescari), în județul Caraș-Severin. S-a modificat, bineînțeles, și numele comunei Pescari în Coronini.

În 1998, odată cu crearea **regiunilor de dezvoltare** (*Carta Verde. Politica de dezvoltare regională în România*, 1997), întreg teritoriul studiat, plus județul Hunedoara, a fost integrat Regiunii de Dezvoltare V – Vest, cu sediul Agenției de Dezvoltare Regională la Timișoara. Regiunile de dezvoltare au fost legiferate prin **Legea nr. 151/1998** privind dezvoltarea regională în România, ulterior modificată prin **Legea nr. 315/2004** privind dezvoltarea regională, publicată în M.O. nr. 577 din 29 iunie 2004 și rectificată în M.O. nr. 615 din 7 iulie 2004 (M. Preda, 2005). Regiunea de dezvoltare Vest a rămas în aceeași alcătuire, deși ar putea fi adăugat și județul Bihor, de la regiunea de dezvoltare Nord-Vest.

Acestea au fost singurele modificări în organizarea administrativă din teritoriul studiat până la apariția **Legii nr. 351/2001, respectiv Secțiunea IV din P.A.T.N. – rețeaua de localități**, publicată în M.O. nr. 408 din 24 iulie 2001.

Aceasta ierarhizează localitățile țării în **șase ranguri**: rangul 0 (București), rangul 1 (11 municipii de importanță națională și europeană, în fapt toate municipiile cu peste 200 000 de locuitori), rangul 2 (toate celelalte municipii), rangul 3 (toate orașele care nu au statut de municipiu), rangul 4 (satele reședință de comună) și rangul 5 (toate celelalte sate). Această ierarhizare este discutabilă, punând pe același nivel municipii reședință de județ precum Arad, Sibiu, Pitești, cu municipii precum Brad, Gherla, Adjud etc. Dacă într-adevăr legiuitorul dorea să diferențieze municipiile între ele, aceasta se putea face pe criterii administrative (reședințe de județ sau nu), sau să instituie un prag demografic mai scăzut, la 100 000 de locuitori.

Această lege este deosebit de importantă întrucât precizează în ce condiții o localitate poate trece de la un rang la altul. În anexele legii sunt prevăzute o serie de condiții care trebuie îndeplinite, cea mai importantă fiind cea legată de numărul de locuitori: minim 1500 pentru o comună, minim 5000 pentru un oraș și minim 25000 pentru un municipiu. Prin articolul 3 al legii, se mai prevede consultarea populației prin referendum ca și condiție suplimentară. În articolul 4, legea precizează că în zonele lipsite de orașe pe o rază de 25-30 km, Guvernul și autoritățile publice locale trebuie să intervină, respectiv să aloce resurse în vederea modernizării unor localități rurale cu posibilități de a fi declarate orașe (J. Benedek, 2004). Au fost delimitate 17 zone de acest fel, între care una cuprinde și Dealurile Lipovei și jumătatea vestică a Munților Metaliferi (Munții Săvârșinului). Totuși, după cum remarcă și J. Benedek (*op.cit.*), și aici sunt mici scăpări, prin necorelarea factorului distanță cu cel privind importanța orașului din apropiere. De exemplu, o localitate situată la 30 km de Lipova este, în realitate, mai izolată decât una situată la 30 km de Oradea (*op.cit.*, p. 174).

De asemenea, legea definește o categorie aparte de comune, care au avut scăderi ale numărului de locuitori de peste 30%, respectiv peste 50% în ultimele decenii (între 1966 și 1998). Acestea ar urma, la rândul lor, să fie sprijinite de Guvern și autoritățile locale. Ca și alte prevederi, până acum și aceasta a rămas doar la nivelul unui deziderat.

În fine, articolul 7 prevede posibilitatea înființării unor **zone metropolitane**, pentru orașele de rangul 0 și 1 (în speță, **Timișoara**).

După apariția acestei legi, prima schimbare în teritoriul studiat o legiferează Legea nr. 105 din 2002, publicată în M.O. nr. 185 din 18 martie 2002, respectiv schimbarea denumirii satului Lunca Teuzului în **Vasile**

Goldiș. Schimbările de denumiri de localități nu sunt însă tratate în legea expusă mai sus.

În anii următori, 2003, 2004 și 2005, o serie de localități își schimbă statutul, urcând pe scara ierarhică: unele comune devin orașe, iar unele sate – comune.

În județul Arad, comuna **Sântana** este declarată oraș prin Legea 583/2003, publicată în M.O. nr. 931 din 23 decembrie 2003.

În anul 2004 se produc cele mai însemnate modificări, la nivel local, în cadrul județelor Timiș și Arad. Astfel, prin **Legea nr. 83/2004**, publicată în M.O. 310 din 7 aprilie 2004, se declară orașe următoarele comune: **Pecica** (județul Arad), **Ciacova**, **Gătaia** și **Recaș** (în județul Timiș). În același monitor oficial, este publicată și **Legea nr. 84/2004**, pentru înființarea unor comune, respectiv **Dorobanți**, **Frumușeni** și **Zădăreni** (județul Arad), fiind reorganizat orașul Curtici și comunele Fântânele și Felnac. În județul Timiș se înființează nu mai puțin de **12 comune noi**: **Birda** (prin reorganizarea orașului Gătaia), **Checea** (din comuna Cenei), **Dudeștii Noi** (din comuna Becicherecu Mic), **Fibiș** (din comuna Mașloc), **Ghilad** (din orașul Ciacova), **Gottlob** (din comuna Lovrin), **Ieccea Mare** (din comuna Cărpiniș), **Parța** (din comuna Șag), **Pădureni** (din comuna Jebel), **Saravale** (din comuna Sânpetru Mare), **Șandra** (din comuna Biled) și **Tomnatic** (din comuna Lovrin). Toate orașele și comunele din care provin noile comune au fost reorganizate corespunzător.

În anul 2005 au avut loc modificări mai puțin importante. Astfel, prin Legea nr. 5/2005, publicată în M.O. nr. 183 din 3 martie 2005, numele comunei Dorgoș din județul Arad se schimbă în **Ususău**, iar satul reședință de comună devine satul Ususău, satele care compun comuna fiind aceleași.

Ultima modificare, până în acest moment, vizează înființarea comunei **Vălcani** (județul Timiș), și reorganizarea în consecință a comunei Dudeștii Vechi, instituită prin **Legea nr. 67/2005**, publicată în M.O. nr. 251 din 25 martie 2005.

Iese în evidență că toate modificările de statut din perioada de după promulgarea Legii 351/2001 au vizat localități din județele Arad și Timiș, în timp ce în județul Caraș-Severin nu a intervenit nici o schimbare.

În ciuda progresului vizibil introdus de Legea 351/2001, manifestat și prin modificările în statutul unor localități, conform celor prezentate mai sus, suntem de părere că este necesară o nouă organizare administrativ-teritorială, conform următoarelor principii:

1. Limitele județelor trebuie să rămână neschimbate, iar limitele și statutul unităților administrative de rang inferior (comune) să fie schimbate cât mai puțin, doar acolo unde este necesar, conform punctelor 2-10 de mai jos;

2. O comună trebuie să fie alcătuită dintr-un număr cât mai mic de sate, la modul ideal unul singur;

3. Comunele care au o populație sub 1500 de locuitori trebuie reorganizate sau alipite comunelor învecinate;

4. Acolo unde se constată că unele sate ar putea fi mai ușor administrate dacă ar aparține de o comună învecinată, cu al cărui sat reședință de comună au legături mai lesnicioase, comunele în cauză trebuie reorganizate în consecință;

5. Municipiile și orașele trebuie să aibă cât mai puține localități componente sau sate aparținătoare;

6. Așezările ale căror vetre nu mai pot fi diferențiate decât formal trebuie contopite, de regulă prin desființarea (prin contopire) a așezării mai mici, care devine „cartier” al așezării mai mari;

7. Așezările rurale care au funcțiile corespunzătoare statutului urban și dețin instituții care le conferă calitatea de loc central pentru spațiul rural înconjurător, trebuie declarate orașe, indiferent de numărul de locuitori;

8. Grupurile de locuințe situate la o oarecare distanță de cea mai apropiată așezare, ale căror locuitori formează o comunitate încheată, deservită eventual de unele instituții (biserică, școală, grădiniță), trebuie să fie declarate sate aparținătoare ale unității administrative (comună, oraș, municipiu) de care aparțineau și până acum. Numele satului astfel format trebuie propus sau acceptat de comunitate;

9. Satele nelocuite sau cu un număr foarte mic de locuitori (sub 50), și care nu dețin dotările minime pentru o așezare, trebuie desființate prin contopirea cu așezarea cea mai apropiată, pe cât posibil în cadrul aceleiași unități administrative;

10. Orașele și municipiile care nu mai îndeplinesc funcțiile și condițiile corespunzătoare statutului lor actual, trebuie decasate la rangul imediat inferior;

11. Orașele care îndeplinesc funcțiile și condițiile prevăzute de lege să fie declarate municipii;

12. Așezările ale căror nume a fost schimbat în ultimul secol și ai căror locuitori folosesc în mod curent vechea denumire, să revină la aceasta, cu excepția cazurilor în care numele actual desemnează o personalitate locală recunoscută pe plan național.

În prezent, cadrul legislativ favorizează punerea în aplicare doar a unora dintre principiile enunțate mai sus. Astfel, se înființează unele comune, prin reorganizare, dar prin proceduri complicate, inclusiv un referendum. De asemenea, unele comune devin orașe, iar unele orașe,

municipii. Foarte rar se fac demersuri pentru revenirea la vechile denumiri ale așezărilor, sau pentru a se da numele unei personalități locale.

Pe de altă parte, nu se pot face demersuri pentru declasarea unor municipii și orașe, desființarea unor comune sau sate, prin alipire sau contopire, sau declararea unor sate noi, în ciuda faptului că realitățile teritoriale impun asemenea măsuri, ca urmare a modificărilor intervenite de la Legea din 1968 încoace. Astfel, există comune care, la Recensământul din 2002, mai aveau 87 de locuitori (Brebu Nou), în vreme ce, în Câmpia Banatului, unele grupuri de locuințe, cu sute de locuitori, nu au nici măcar statutul de sat. Multe comune ar trebui reorganizate, întrucât unele sate aparținătoare sunt situate la distanțe prea mari de centrul de comună, sau sunt despărțite de acesta prin discontinuități geografice (creste montane, cursuri de apă) care fac dificilă legătura. Este, de exemplu, cazul satelor Chelmac, Belotinț și Lalașinț, de pe malul stâng al Mureșului, care aparțin de comune ale căror sate de reședință (Conop, Bârzava) sunt pe malul drept. Cum nu există nici un pod pe o rază de peste 30 km, legătura se face cu „brodul”, un fel de bac amenajat pentru transportul persoanelor, dar care nu poate fi folosit în caz de ape mari sau intemperii, și în special iarna, din cauza ghețurilor.

Propunem în consecință următoarele modificări pentru teritoriul județelor Arad, Timiș și Caraș-Severin, având în vedere estimările populației la nivel de localitate, conform datelor la nivel de comune ale Recensământului din 2002.

Județul Arad

Nr. crt.	Organizarea actuală	Localități	Pop.	Organizarea propusă	Localități	Pop.
1.	1. INEU 2. PÂNCOTA 3. TÂRNOVA	1. Ineu 2. Mocrea 1. Pâncota 2. Măderat 1. Târnova 2. Agrișu Mare 3. Arăneag 4. Chier 5. Drauț 6. Dud	9312 895 5804 1382 1868 1114 455 1195 917 691	1. INEU 2. PÂNCOTA 3. TÂRNOVA 4. CHIER 5. AGRISU MARE	1. Ineu 1. Pâncota 1. Târnova 2. Dud 1. Chier 2. Mocrea 1. Agrișu Mare 2. Arăneag 3. Drauț 4. Măderat	9312 5804 1868 691 1195 895 1114 455 917 1382
2.	1. LIPOVA	1. Lipova 2. Radna 3. Șoimoș	7920 2287 1029	1. LIPOVA	1. Lipova	11236
3.	1. PECICA	1. Pecica 2. Bodrogu Vechi 3. Sederhat 4. Turnu	11452 13 308 1251	1. PECICA 2. TURNU	1. Pecica 1. Turnu 2. Sederhat	11465 1251 308
4.	1. CHIȘINEU CRIȘ 2. ZĂRAND 3. OLARI 4. SÂNTANA	1. Chișineu Criș 2. Nădab 1. Zărand 2. Cinte 1. Olari 2. Sinte Mică 1. Sântana 2. Caporal Alexa	6556 1787 1429 1245 1494 448 11617 1319	1. CHIȘINEU CRIȘ 2. NĂDAB 3. ZĂRAND 4. OLARI 5. SÂNTANA	1. Chișineu Criș 1. Nădab 2. Cinte 1. Zărand 2. Sinte Mică 1. Olari 2. Caporal Alexa 1. Sântana	6556 1787 1245 1429 448 1494 1319 11617
5.	1. GHIOROC	1. Ghioroc 2. Cuvin 3. Miniș	1801 1545 719	1. GHIOROC	1. Ghioroc	4065
6.	1. VINGA	1. Vinga 2. Mailat 3. Mănăstur	4218 1084 1086	1. VINGA 2. MÂNĂȘTUR	1. Vinga 1. Mănăstur 2. Mailat	4218 1086 1084
7.	1. SEBIȘ 2. CÂRAND 3. IGNEȘTI	1. Sebiș 2. Donceni 3. Prunișor 4. Sălăjeni 1. Cărand 2. Seliște 1. Ignești 2. Minead 3. Nădălbești 4. Susani	5342 186 596 202 763 557 276 135 144 267	1. SEBIȘ 2. CÂRAND 3. IGNEȘTI	1. Sebiș 2. Sălăjeni 1. Cărand 2. Prunișor 3. Seliște 1. Ignești 2. Donceni 3. Minead 4. Nădălbești 5. Susani	5342 202 763 596 557 276 186 135 144 267
8.	1. VLADIMIRESCU	1. Vladimirescu 2. Cicir 3. Horia 4. Mândruloc	6355 924 2278 1092	1. VLADIMIRESCU 2. HORIA 3. MÂNDRULOC	1. Vladimirescu 1. Horia 1. Mândruloc	6355 2278 2016
9.	1. MACEA	1. Macea 2. Sânmartin	3969 2200	1. MACEA 2. SÂNMARTIN	1. Macea 1. Sânmartin	3969 2200

10.	1. PĂULIȘ	1. Păuliș 2. Barațca 3. Cladova 4. Sâmbăteni	1778 222 362 1786	1. PĂULIȘ 2. SÂMBĂTENI	1. Păuliș 2. Cladova 1. Sâmbăteni	2000 362 1786
11.	1. USUSĂU 2. ȘIȘTAROVĂȚ 3. CONOP	1. Ususău 2. Bruznic 3. Dorgoș 4. Pătârș 5. Zăbalț 1. Șiștarovăț 2. Cuveșdia 3. Labașinț 4. Varnița 1. Conop 2. Belotinț 3. Chelmac 4. Milova 5. Odvoș	590 175 237 81 305 298 57 22 6 584 358 380 520 500	1. USUSĂU 2. CONOP	1. Ususău 2. Belotinț 3. Bruznic 4. Chelmac 5. Cuveșdia 6. Dorgoș 7. Pătârș 8. Șiștarovăț 9. Zăbalț 1. Conop 2. Milova 3. Odvoș	590 358 175 380 57 237 81 326 305 584 520 500
12.	1. BATA 2. BÂRZAVA	1. Bata 2. Bacău de Mijloc 3. Bulci 4. Țela 1. Bârzava 2. Bătuța 3. Căpruța 4. Dumbrăvița 5. Groșii Noi 6. Lalașinț 7. Monoroștia 8. Slatina Mureș	522 200 143 361 974 96 314 349 301 428 334 223	1. BATA 2. BÂRZAVA	1. Bata 2. Bacău Mijloc 3. Bulci 4. Lalașinț 5. Țela 1. Bârzava 2. Bătuța 3. Căpruța 4. Dumbrăvița 5. Groșii Noi 6. Slatina Mureș	522 200 143 428 361 1308 96 314 349 301 223

Județul Timiș

Nr. crt.	Organizarea actuală	Localități	Pop.	Organizarea propusă	Localități	Pop.
1.	1. TIMIȘOARA 2. GIROC 3. GHIRODA 4. DUMBRĂVIȚA 5. GIARMATA 6. SÂNANDREI 7. ORȚIȘOARA	1. Timișoara 1. Giroc 2. Chișoda 1. Ghiroda 2. Giarmata Vii 1. Dumbrăvița 1. Giarmata 2. Cerneteaz 1. Sânanndrei 2. Carani 3. Covaci 1. Orțișoara 2. Călacea 3. Cornești 4. Seceani	317660 2291 2004 3499 1408 2693 4405 1002 2826 1794 751 2256 674 555 595	1. TIMIȘOARA 2. GIARMATA 3. CERNETEAZ 4. SÂNANDREI 5. CARANI 6. ORȚIȘOARA	1. Timișoara 1. Giarmata 2. Giarmata Vii 1. Cerneteaz 2. Covaci 1. Sânanndrei 1. Carani 2. Cornești 1. Orțișoara 2. Călacea 3. Seceani	328147 4405 1408 1002 751 2826 1794 555 2256 674 595
2.	1. RECAȘ 2. REMETEA MARE	1. Recaș 2. Bazoș 3. Herneacova 4. Izvin 5. Nadăș 6. Petrovaselo 7. Stanciova 1. Remetea Mare 2. Bazoșu Nou 3. Bucovăț 4. Ianova	4955 943 458 1471 0 331 402 1286 260 1150 825	1. RECAȘ 2. IZVIN 3. REMETEA MARE	1. Recaș 2. Bazoș 3. Herneacova 4. Petrovaselo 5. Stanciova 1. Izvin 2. Ianova 1. Remetea Mare 2. Bazoșu Nou 3. Bucovăț	4955 943 458 331 402 1471 825 1286 260 1150
3.	1. SĂCĂLAZ	1. Săcălaz 2. Beregsău Mare 3. Beregsău Mic	3758 1704 811	1. SĂCĂLAZ 2. BEREKSĂU MARE	1. Săcălaz 1. Beregsău Mare 2. Beregsău Mic	3758 1704 811
4.	1. PERIAM	1. Periam 2. Pesac	4464 2262	1. PERIAM 2. PESAC	1. Periam 2. Pesac	4464 2162
5.	1. VARIAȘ	1. Variaș 2. Gelu 3. Sânpetru Mic	4048 1529 540	1. VARIAȘ 2. GELU	1. Variaș 1. Gelu 2. Sânpetru Mic	4048 1529 540
6.	1. UIVAR	1. Uivar 2. Iohanisfeld 3. Otelec 4. Pustiniș 5. Răuți 6. Sânmartinu M.	1199 899 806 688 565 264	1. UIVAR 2. OTELEC	1. Uivar 2. Răuți 3. Sânmartinu M. 1. Otelec 2. Iohansifeld 3. Pustiniș	1199 565 264 806 899 688
7.	1. OHABA LUNGĂ 2. BARA	1. Ohaba Lungă 2. Dubești 3. Ierșnic 4. Ohaba Română 1. Bara 2. Dobrești 3. Lăpușnic 4. Rădmănești 5. Spata	402 316 220 287 199 49 47 65 18	1. OHABA LUNGĂ	1. Ohaba Lungă 2. Bara 3. Dubești 4. Dubești 5. Ierșnic 6. Lăpușnic 7. Ohaba Română 8. Rădmănești	402 199 49 316 220 47 287 83

8.	1. SECAȘ	1. Secaș 2. Checheș 3. Crivobara 4. Vizma	202 7 81 16	1. GHIZELA	1. Ghizela 2. Crivobara 3. Hisiaș 4. Paniova 5. Secaș 6. Șanovița	332 104 139 314 202 517
	2. GHIZELA	1. Ghizela 2. Hisiaș 3. Paniova 4. Șanovița	332 139 314 517			
9.	1. MAȘLOC	1. Mașloc 2. Alioș 3. Remetea Mică	835 953 519	1. MAȘLOC	1. Mașloc 2. Alioș 3. Bogda 4. Buzad 5. Charlottenburg 6. Remetea Mică	835 953 143 205 111 519
	2. BOGDA	1. Bogda 2. Altringen 3. Buzad 4. Charlottenburg 5. Comeat 6. Sinter	78 27 205 111 33 16			
10.	1. BUZIAȘ	1. Buziaș 2. Bacova 3. Silagiu	5335 1544 893	1. BUZIAȘ 2. BACOVA 3. NIȚCHIDORF	1. Buziaș 1. Bacova 1. Nițchidorf 2. blajova 3. Duboz 4. Silagiu	5335 1544 1194 144 245 893
	2. NIȚCHIDORF	1. Nițchidorf 2. Blajova 3. Duboz	1194 144 245			

Județul Caraș-Severin

Nr. crt.	Organizarea actuală	Localități	Pop.	Organizarea propusă	Localități	Pop.
1.	1. REȘIȚA 2. VĂLIUG 3. BREBU NOU	1. Reșița 2. Călnic 3. Cuptoare 4. Doman 5. Moniom 6. Secu 7. Țerova 1. Văliug 1. Brebu Nou 2. Gârâna	79869 1635 346 758 376 485 557 982 17 70	1. REȘIȚA 2. VĂLIUG	1. Reșița 2. Moniom 1. Văliug 2. Cuptoare 3. Doman 4. Gârâna 5. Secu	82061 376 982 346 758 87 485
2.	1. ORAVIȚA 2. CIUDANOVÎȚA 3. CICLOVA ROM.	1. Oravița 2. Agadici 3. Brădișoru Jos 4. Broșteni 5. Ciclova Mont. 6. Răchitova 7. Marila 1. Ciudanovița 2. Jitin 1. Ciclova Rom. 2. Ilidia 3. Socolari	10222 259 587 682 636 402 70 586 191 1247 383 184	1. ORAVIȚA 2. CIUDANOVÎȚA 3. CICLOVA ROM.	1. Oravița 2. Broșteni 1. Ciudanovița 2. Agadici 3. Brădișoru Jos 4. Jitin 1. Ciclova Rom. 2. Ciclova Mon. 3. Ilidia 4. Socolari	10694 682 586 259 587 191 1247 636 383 184
3.	1. CARANSEBEȘ 2. C. DAICOVICIU	1. Caransebeș 2. Jupa 1. Căvâran 2. Maciova 3. Mătnicu Mare 4. Peștere 5. Prisaca 6. Zăgujeni	27723 578 763 458 438 264 458 565	1. CARANSEBEȘ 2. C. DAICOVICIU 3. ZĂGUJENI	1. Caransebeș 1. Căvâran 2. Maciova 3. Mătnicu Mare 4. Peștere 1. Zăgujeni 2. Jupa 3. Prisaca	27723 763 458 438 264 565 578 458
4.	1. MOLDOVA N. 2. POJEJENA 3. GÂRNIC	1. Moldova Nouă 2. Măcești 3. Moldova Veche 4. Moldovița 1. Pojejena 2. Belobreșca 3. Divici 4. Radmina 5. Șușca 1. Gârnic 2. Padina Matei	3492 606 9510 309 1260 656 342 560 482 524 1009	1. MOLDOVA N. 2. POJEJENA 3. BELOBREȘCA 4. PADINA MATEI	1. Moldova Nouă 1. Pojejena 2. Măcești 3. Radimna 1. Belobreșca 2. Divici 3. Șușca 1. Padina Matei 2. Gârnic 3. Moldovița	13002 1260 606 560 656 342 482 1009 524 309
5.	1. DOGNECEA 1. OCNA DE FIER	1. Dognecea 2. Calina 1. Ocna de Fier	1928 116 792	1. DOGNECEA	1. Dognecea 2. Calina 3. Ocna de Fier	1928 116 792
6.	1. LUNCAVIȚA 1. MEHADICA	1. Luncavița 2. Verendin 1. Mehadica	997 1947 922	1. VERENDIN	1. Verendin 2. Luncavița 3. Mehadica	1947 997 922

7.	1. MEHADIA	1. Mehadia 2. Globurău 3. Plugova 4. V. Bolvașnița	2345 284 970 875	1. MEHADIA 2. PLUGOVA	1. Mehadia 1. Plugova 2. Globurău 3. V. Bolvașnița	2345 970 284 875
8.	1. OȚELU ROȘU 2. ZĂVOI	1. Oțelu Roșu 2. Cireșa 3. Mal 1. Zăvoi 2. 23 August 3. Măgura 4. Măru 5. Poiana Mărului 6. Voislova 7. Valea Bistrei	10554 775 420 717 621 550 1009 411 412 623	1. OȚELU ROȘU 2. ZĂVOI 3. MĂRU	1. Oțelu Roșu 1. Zăvoi 2. Voislova 1. Măru 2. Mal 3. Măgura 4. Poiana Mărului	11329 1961 412 1009 420 550 411
9.	1. TURNU RUIENI	1. Turnu Ruieni 2. Borlova 3. Cicleni 4. Dalci 5. Zervești 6. Zlagna	963 1501 25 248 575 351	1. TURNU RUIENI 2. BORLOVA	1. Turnu Ruieni 2. Dalci 3. Zervești 4. Zlagna 1. Borlova	963 273 575 351 1501

Capitolul 6

ANALIZA REPARTIȚIEI ÎN TERITORIU ȘI A STRUCTURILOR SPAȚIALE DIN BANAT ALE UNOR INSTITUȚII ȘI SERVICII CU ROL POLARIZATOR

6.1. ORGANIZAREA ECLEZIASTICĂ A SPAȚIULUI ÎN BANAT

6.1.1. Probleme generale

În paralel cu organizarea administrativă a statului, Biserica a creat propriile sale structuri teritoriale, care uneori se suprapuneau cu unitățile de administrație laice. Multe confesiuni reprezentau însă organisme supra-statale, având un for superior localizat în afara majorității statelor în care locuiau enoriașii lor: cel mai clar exemplu este cel al Bisericii Catolice, având în fruntea sa pe Papa de la Roma (Vatican). Și credincioșii ortodocși, de diferite naționalități, se aflau, în Evul Mediu, sub autoritatea bisericească a Patriarhului de la Constantinopol. Confesiunile protestante sau neoprotestante au o ierarhie supra-statală mai puțin evidentă, dar și între credincioșii acestora de diferite naționalități există numeroase relații de colaborare.

Cu timpul, statul a câștigat pre-eminență și a încercat să subordoneze clerul intereselor sale, ajungându-se astfel în situația în care o anumită confesiune să fie considerată ca fiind „națională”, „de stat” sau „dominantă” în raport cu celelalte, credincioșii celorlalte culte fiind, uneori, dezavantajați sau chiar tratați într-un mod discriminator. În Evul Mediu, religia de stat a Regatului Ungariei a fost cea catolică, începând cel puțin de la Sfântul Ștefan; astfel, majoritatea ortodoxă a populației din teritoriul bănățean a fost supusă unei propagande catolice. Cel mai puternic afectați au fost nobilii de confesiune ortodoxă, care au fost nevoiți să treacă la catolicism împreună cu familiile lor, pentru a-și putea păstra domeniile și privilegiile. Cu timpul, acești nobili români s-au maghiarizat, pierzând contactul cu poporul din care se trăgeau, în parte și datorită căsătoriilor mixte. Era o epocă în care religia îi unea sau despărțea pe oameni mai mult decât etnia.

În perioada de ocupație otomană, religia islamică înlocuiește catolicismul în postura de religie „de stat”. Totuși, rar se fac mențiuni de propagandă islamică printre credincioșii creștini. Erau însă numeroase cazuri în care, în urma incursiunilor de pradă, erau duși în Imperiu numeroși robi creștini care ulterior, prin forța lucrurilor, se „turceau”, adică treceau la islamism. Chiar corpul ienicerilor a luat naștere pe baza robilor, copii sau tineri, aduși la Istanbul și instruiți militar, și totodată religios, în credință față de sultan și față de Allah. În principiu, mai erau tentate să treacă la mahomedanism și acele persoane care doreau să acceadă la funcții mai înalte în stat, sau să intre în armata otomană. De multe ori, această trecere se făcea formal, și nu impunea un ritual complicat. De altfel, majoritatea funcționarilor otomani din Pașalâcul Timișoarei nu erau turci, ci bosnieci, sârbi, greci, albanezi, bulgari și chiar români care acceptaseră să treacă la credința islamică.

În Principatul Transilvaniei, începând cu secolul al XVI-lea, practic de la înființarea sa, ia un avânt deosebit reforma religioasă. Astfel, majoritatea credincioșilor catolici primesc Reforma și devin reformați calvini, unitarieni (în special maghiarii) sau lutherani (în special sașii). Numărul catolicilor scade considerabil. Populația majoritară românească și-a păstrat credința ortodoxă, în ciuda propagandei calvine. Calvinismul a avut puțină trecere printre români, dar a avut un important rol cultural în secolul al XVII-lea, prin publicarea în limba română a Bibliei și a altor texte cu caracter religios.

Cucerirea habsburgică de la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea aduce cu sine o nouă schimbare sub aspect confesional. „Sfântul Imperiu Romano-German” avea catolicismul drept religie de stat și, în consecință, în Transilvania se lansează Contrareforma împotriva confesiunilor protestante. Până la urmă, sunt acceptate patru „religii recepte”: catolică, reformată (calvină), lutherană și unitariană. Ortodoxia este doar „tolerată”. Pentru a echilibra numeric situația, catolicii caută să atragă la religia lor pe credincioșii ortodocși, majoritari. Ia astfel naștere confesiunea greco-catolică, sau „Biserica Română unită cu Roma”.

În Banat, ocupat anterior de turci, nu prea existau decât credincioși ortodocși, și foarte puțini de alte confesiuni. Ortodocșii erau însă aici protejați de privilegiile ilirice, acordate de împăratul Leopold I prin Diploma din 1690, și ulterior confirmate de împărații habsburgi care s-au succedat la tron. Astfel, în teritoriul studiat, propaganda catolică, în special în vederea unirii, a fost de mai mică amploare, însă conducerea Imperiului a „compensat” prin numeroasele colonizări din secolul al XVIII-lea. Acest program de colonizare a Banatului a schimbat parțial structura etnică și confesională a acestui ținut; toți cei aduși erau, obligatoriu, catolici, iar majoritatea etnici

germani. În paralel și neoficial, au venit în Banat și persoane de alte confesiuni, inclusiv români.

După edictul de toleranță religioasă emis de Iosif al II-lea în 1781, deși Biserica Catolică continuă să aibă preeminență, se intră într-o epocă nouă, în care diferitele culte se bucură de o relativă libertate. Totodată, le este permis să se organizeze și să se structureze ierarhic după cum doresc, atâta timp cât nu interferează cu interesele statului. Practic, problemele confesionale încep să fie înlocuite de cele naționale, pe măsura dezvoltării conștiinței naționale a diferitelor popoare care constituiau Imperiul. Astfel, în secolul al XIX-lea, se produce separarea ortodocșilor români de cei sârbi, anterior uniți de privilegiile ilirice acordate mitropolitului de la Karlowitz. Această tendință de separare pe criterii etnice a continuat și în secolul XX, de exemplu în cadrul confesiunii evanghelice (lutherane), prin divizarea în două culte – cel de confesiune augustană, specific germanilor, respectiv cultul lutheran sinodo-presbiterian, de care aparțin majoritatea etnicilor maghiari și slovaci lutherani.

După Marea Unire, Biserica Ortodoxă Română a avut un rol important în politica statului român, contribuind la desăvârșirea unității naționale și la dezvoltarea spiritului național de sorginte ortodoxă. Chiar și după al doilea război mondial și venirea comuniștilor la putere, Biserica Ortodoxă și-a păstrat, într-o oarecare măsură, privilegiile de „biserică națională” a unui stat „ateu”. Într-un fel sau altul, confesiunea ortodoxă a majorității populației a obligat conducerea statului să facă anumite compromisuri, admitând o oarecare libertate religioasă. Pe de altă parte, și reprezentanții Bisericii Ortodoxe au fost nevoiți să facă asemenea compromisuri. Nu aceeași a fost atitudinea statului comunist față de credincioșii de altă confesiune decât cea ortodoxă. Dacă unele confesiuni au fost acceptate ca aparținând minorităților naționale, credincioșii greco-catolici erau (aproape în unanimitate) români. Pe baza unor argumente discutabile, Biserica Română unită cu Roma a fost desființată prin contopire cu Biserica Ortodoxă Română, din sânul căreia apăruse, este drept, în urmă cu mai bine de două secole! Aceasta a fost o lovitură serioasă dată libertății religioase în România, care se producea însă pe un fond de gravă tensionare a relațiilor cu Vaticanul, în urma abrogării Concordatului. Pe de altă parte, și în sânul Bisericii Greco-Catolice exista, încă de la Marea Unire din 1918, un curent favorabil revenirii la biserica-mamă. Fortărea lucrurilor în 1948 nu a făcut însă altceva decât să confere un caracter ilegal acestui act, fapt care face ca, în prezent, Biserica Română Unită cu Roma, revenită în legalitate după 1990 și sprijinită de Vatican, să ducă o luptă nu lipsită de tensiuni pentru recuperarea patrimoniului și (dacă se mai poate!) a enoriașilor.

Diferitele confesiuni care activează în mod legal în România prezintă ierarhii și structuri care pot fi analizate spațial. Pentru aceasta, s-a propus o divizare a acestor culte în mai multe categorii:

- a) confesiunile tradiționale, vechi, „apostolice”: ortodoxă (română, sârbă, ucraineană) și catolică (de rit latin, grec sau armean);
- b) confesiunile protestante: reformată (calvină), evanghelică lutherană (de confesiune augustină sau sinodo-presbiteriană) și unitariană;
- c) confesiunile neoprotestante: baptistă, penticostală, adventistă de ziua a șaptea, creștină după evanghelie, și organizația religioasă Martorii lui Iehova;
- d) confesiunile necreștine: mozaicii (israeliții) și islamicii (mahomedanii).

6.1.2. Organizarea spațială a confesiunilor tradiționale, „apostolice”

Confesiunile tradiționale, ortodoxă și catolică, au cea mai veche organizare și și-au pus în modul cel mai pregnant amprenta asupra spațiului bănățean. Totodată, acestor culte îi aparține majoritatea populației din teritoriul analizat, înțâietatea revenindu-i Bisericii Ortodoxe Române. Trebuie precizat că în spațiul analizat nu există nici o parohie armeano-catolică, și deci acest rit nu este analizat.

6.1.2.1. Biserica Ortodoxă Română

În vederea redactării acestui subcapitol, și în particular pentru partea de istoric, am recurs la lucrarea de cel mai înalt prestigiu în domeniu, „Istoria Bisericii Ortodoxe Române” a prof. Pr. Mircea Păcurariu (ediția din 2000).

Conform acesteia, **primele dovezi** ale răspândirii creștinismului în spațiul analizat apar după retragerea aureliană din Dacia, dar mai ales după promulgarea Edictului de la Milano (313) de către împăratul Constantin cel Mare. Între dovezile arheologice, se poate aminti un inel de aur pe care este încrustat un delfin, iar deasupra lui un păun, simboluri ale creștinismului timpuriu; acesta a fost descoperit la Băile Herculane și este atribuit secolelor III-IV, fiind de proveniență orientală. S-au mai descoperit inele de bronz cu cruce, pe malurile Carașului și la Sacoșu Turcesc, un opaiț de bronz în formă de pește la Lipova etc, toate fiind databile în sec. IV-VI.

Din actele primelor sinoade ecumenice rezultă că, începând cu secolul al IV-lea, în provinciile romane sud-dunărene exista o organizare bisericească temeinică, cu peste 40 de scaune episcopale; dintre acestea, 15 se situau chiar pe malul Dunării, în apropierea Banatului, de exemplu *Singidunum* (Belgrad) și *Viminacium* (Kostolac) în *Moesia Superior*, *Aquae*, *Bononia* (Vidin), *Ratiaria* și *Oescus* în *Dacia Ripensis* etc. Gh. Cotoșman (1941) presupune chiar că episcopia de la *Aquae* ar trebui localizată la Mehadia sau Băile Herculane, nu la sudul Dunării, plecând de la existența (în Evul Mediu) a unei episcopii a Mehadiiei. M. Păcurariu (2000) nu exclude existența unei asemenea **episcopii la Cenad**, unde arheologii au pus în evidență urmele unei bazilici cu baptisteriu, datată din sec. IV-VI.

Aceste episcopii se aflau, din anul 395, sub jurisdicția Patriarhiei de la Constantinopol. În anul 535, Justinian a ridicat pe locul satului său natal (Tsaricin Grad, la 40 km de Niș) un nou oraș, cu numele **Justiniana Prima**, care devine sediul unei arhiepiscopii, de care ar fi aparținut și eparhii nord-dunărene. Între acestea, documentele menționează *Recidiva* (*Arcidava*? = Vărădia) și *Litterata* (*Lederata*, Banatska Palanca). Noua arhiepiscopie își încheie existența în 602, odată cu intrarea slavilor și avarilor în Peninsula Balcanică. Aceștia nu aveau însă să schimbe caracterul creștin răsăritean al populației locale daco-romane.

Cucerirea treptată a acestei regiuni de către maghiari, convertiți la creștinismul de rit apusean de către regele Ștefan (cel Sfânt) în jurul anului 1000, generează un spațiu de interferență a celor două mari confesiuni creștine – ortodoxă, a Bizanțului, și catolică, a Romei, cu puțin înainte de Marea Schismă din 1054. Astfel, după înlăturarea lui Ahtum, urmașul lui Glad, voievod creștin, botezat la Vidin după *Gesta Hungarorum* (Cronica Notarului Anonim), la Cenad este adus ca episcop Gerard (Gellért). El a venit împreună cu 12 călugări de rit apusean (catolici), care ocupă mănăstirea cu hramul „Sfântul Ioan Botezătorul” care exista aici, iar călugării de rit răsăritean (ortodocși) au fost mutați la o altă mănăstire, „Sf. Gheorghe” de la Orosłanoș (Maidan, Serbia). Rezultă așadar că la începutul sec. al XI-lea exista o viață creștină ortodoxă bine statornicită în aceste părți, existând posibilitatea ca maghiarii să înființeze episcopiile catolice pe locul unde se aflaseră episcopii ortodoxe, în opinia lui M. Păcurariu (*op.cit.*).

În aceeași epocă, într-o diplomă din 1020 dată de împăratul bizantin Vasile al II-lea Bulgaroctonul, era amintită Arhiepiscopia de Ohrida, „a tuturor bulgarilor și vlahilor”, de care aparțineau 31 de episcopii, între care și cea de la **Dibiscos**, identificată de unii autori ca fiind Timișoara, dar mai probabil se localiza la anticul *Tibiscum*, despre care persistă mărturiile

documentare și arheologice până în Evul Mediu. În 1187, Arhiepiscopia de Târnovo o înlocuiește pe cea de Ohrida.

Pe măsură ce regii Ungariei se înstăpânesc asupra Banatului, măsurile luate împotriva ortodoxiei se înăspresc. În 1279, Sinodul episcopilor catolici din Ungaria hotărâ a se interzice „schismaticilor” (ortodocși) săvârșirea slujbelor și zidirea de biserici sau capele. În 1366, regele Ludovic cel Mare decreta ca toți preoții „schismatici”, împreună cu familiile lor, să fie expulzați din Regatul Ungariei dacă nu acceptă să se convertească la catolicism. În 1428, regele Sigismund de Luxemburg dispunea ca în ținutul Caransebeșului (și în general în Banat) nimeni să nu poată deține titluri nobiliare sau proprietăți, dacă nu era catolic. După cum demonstrează studiile mai vechi sau mai noi (Ligia Boldea, 2002), nobilimea românească din Banat, și cu precădere în Banatul de Severin și districtele privilegiate, era destul de numeroasă, și dominantă în raport cu cea maghiară sau de altă origine. Acest edict a însemnat primul pas spre înstrăinarea acestor nobili români de poporul lor; chiar dacă la început trecerea la catolicism a fost doar formală, cu timpul, generațiile următoare au văzut în catolicism o caracteristică a superiorității de clasă, care le conferea un statut aparte, odată în plus, față de „vulg”. Acei nobili care au refuzat catolicizarea au fost nevoiți să renunțe la statutul nobiliar, la proprietăți și la privilegii, iar urmașii lor au devenit simpli iobagi.

Ortodocșii bănățeni erau, de la începutul secolului al XIV-lea, sub oblăduirea **Mitropolitului Ungrovlahiei**, care purta și titlul de „exarh al Ungariei și al plaiurilor”. Este uneori menționată și o **episcopie a Mehadiei**, aflată în subordinea **Mitropoliei Severinului**.

Despre o mitropolie a Transilvaniei se cunosc informații de la sfârșitul secolului al XV-lea, când sediul acesteia era la Feleac. Aceasta își va muta sediul în mai multe rânduri, stabilindu-se definitiv la Alba Iulia, în 1572.

Secolul al XVI-lea corespunde, pentru cea mai mare parte a teritoriului analizat, cu ocupația turcească, care a determinat o sensibilă rărire a populației în arealul de câmpie al Banatului, și o retragere a acesteia înspre Transilvania și Banatul de Lugoj-Caransebeș, aflat în subordinea Principatului transilvănean până la 1658, când este cedat turcilor.

În cadrul Principatului, se manifestă încă din secolul al XVI-lea Reforma, calvinismul devenind în scurt timp religie dominantă. Propaganda catolică este înlocuită cu cea calvină, care totuși dă rezultate slabe la românii ortodocși. În 1582 apare „Palia de la Orăștie”, care cuprinde două cărți ale Vechiului Testament, tipărite în românește sub înrâurirea propagandei calvine. Inițiatorul ei a fost episcopul româno-calvin Mihail de

Turdaș, care a avut ca și colaboratori – pentru traducerea în românește a textului biblic - și români bănățeni: pe Herce Ștefan, din Caransebeș, și Peștișel Moisi din Lugoj. Din cauza propagandei calvine, unii preoți ortodocși au fost nevoiți să fugă din Banatul de Lugoj-Caransebeș în Pașalâcul Timișoarei, unde otomanii nu diferențiau confesiunile creștine, considerându-i pe toți „ghiauri”; după Gh. Ciuhandu (1940), stăpânirea otomană nu a adus beneficii ortodoxiei, dar nici nu a ridicat obstacole în calea răspândirii și conservării datinilor strămoșești.

În secolul următor, ortodocșii din Banat – înmulțiți și ca urmare a imigrărilor de sârbi de peste Dunăre – au mai mulți episcopi și mitropoliți, documentele fiind nesigure în această direcție. Gh. Cotoșman (1941) presupune chiar că scaunul episcopesc de la Mehadia s-ar fi mutat încă din sec. XV la **Caransebeș**, iar primul episcop ar fi fost Partenie. Totuși, primii episcopi de Caransebeș sunt menționați documentar abia la începutul sec. al XVII-lea, iar despre Antonie se știe că s-ar fi refugiat la Vârșet, din „pricina prigoanei calvine”, în 1625. La 1613 este amintit în Banat și un mitropolit, Nifon, posibil predecesor al lui Iosif cel Nou.

În **părțile Aradului**, se cunoaște un episcop, Daniil, la **Lipova**, în 1563; apoi Sava, între 1606 și 1627. După căderea Lipovei înapoi sub turci, scaunul episcopal s-a mutat probabil la **Ineu**, unde-l găsim „mitropolit” pe Longhin Brancovici, unchiul viitorului mitropolit Sava Brancovici, în anul 1628.

Cea mai importantă personalitate ortodoxă a Banatului în secolul XVII este însă mitropolitul **Iosif** (cel Nou), trecut în rândul sfinților de Patriarhia Ortodoxă Română în 1950, canonizarea sa solemnă având loc în 6-8 octombrie 1956. El a fost mitropolit în Timișoara aflată sub turci, între 1650 și 1653, venind de la Athos, de unde a fost trimis de însuși patriarhul ecumenic. În 1653 s-a retras la mănăstirea Partoș, unde a și murit trei ani mai târziu. Cu ocazia canonizării sale în 1956, moaștele sale au fost aduse de la mănăstirea Partoș în catedrala metropolitană din Timișoara.

În secolele XVI-XVII, credincioșii ortodocși din Pașalâcul Timișoarei se aflau în răspunderea **Patriarhiei de la Ipek**, fondată la 1557 de Mehmed Sokolovici. În a doua jumătate a sec. XVII, patriarhul a și întreprins o vizitație canonică în aceste ținuturi, aproape exclusiv ortodoxe (Al. Rădulescu, 2002).

În timpul războiului austro-turc de la sfârșitul veacului al XVII-lea, patriarhul de la Ipek, Arsenie Cernoevici III emigrează din sudul Dunării cu un număr însemnat de credincioși ortodocși sârbi. Prin Diploma conferită în 1690 de împăratul Leopold, credincioșii ortodocși primesc o serie de

privilegii, în schimbul serviciilor pe care aceștia le aduc în luptele contra Semilunii turcești. Aceste privilegii, care vor fi numite **privilegii ilirice**, vor fi confirmate și de împărații habsburgi ulteriori și vor reprezenta un scut al ortodoxiei în fața catolicismului și a Contrareforme. Deși inițial prevăzute doar pentru sârbi, noii patriarhi, stabiliți la Karlowitz (Sremski Karlovce), și-au extins autoritatea și asupra celorlalți ortodocși din Ungaria și Banat, în principal români (Gh. Ciuhandu, *op.cit.*). Competența lor teritorială nu a putut fi extinsă, în acel moment, și asupra Transilvaniei, unde imperialii făceau eforturi mari pentru trecerea la Unire a ortodocșilor. O excepție s-a făcut totuși în cazul Ținutului Hălmagiu, care a intrat sub autoritatea episcopilor de Arad.

Emigrarea sârbilor cu preponderență în părțile Aradului, unde aveau o pondere însemnată în alcătuirea regimentelor grănicerești din confiniul tisa-mureșan după Pacea de la Karlowitz (1699), care consfințea granița pe Mureș, a determinat mutarea scaunului episcopesc de la Ineu la **Arad** în anul 1706, episcop fiind Isaia Diacovici. De această episcopie țineau și părțile Bihorului.

La Timișoara, mitropolia fondată de Iosif cel Nou a fost redusă la rangul de episcopie ortodoxă sârbă, având o serie constantă de episcopi după Pacea de la Passarowitz (1718), când și Banatul intră în Imperiul Habsburgic, ca Domeniu al Coroanei. Din punct de vedere al autorității religioase, **Episcopia Timișoarei** iese de sub oblăduirea Patriarhiei de la Ipek și devine sufragana a noii Mitropolii de la Karlowitz.

Similar se întâmplă cu scaunul episcopal de la **Caransebeș**, mutat de mai multe ori la **Vârșeț**, existând și opinii (combătute de Gh. Cotoșman, 1941) conform cărora existau serii paralele de episcopi, și deci două episcopii diferite. Totuși, unii episcopi purtau titlul de „episcop de Caransebeș și Vârșeț”, ceea ce demonstrează existența unei singure episcopii pentru jumătatea sudică a Banatului.

Așadar, încă din prima jumătate a secolului al XVIII-lea se conturau cele trei episcopii de astăzi, cu singura deosebire că, pe atunci, erau supuse autorității mitropolitului de Karlowitz, și erau conduse, în majoritatea cazurilor, de sârbi. M. Păcurariu (2000) îl menționează totuși pe Gheorghe Popovici (episcop de Timișoara, 1745-1757) ca fiind român; iar episcopi precum Sinesie Jivanovici al Aradului (1751-1768) au adus numeroase foloase comunităților cărora le serveau. Aceluiași Sinesie Jivanovici îi datorăm și o conscripție completă a parohiilor ortodoxe din eparhia Aradului, realizată în 1755 și publicată recent de P. Vesa (2000). Conform conscripției, în acel moment, funcționau opt protopopiate cu 232 parohii

ortodoxe, respectiv protopopiatele Arad (9 parohii), Buteni (88), Hălmagiu (50), Pecica (3), Nădlac (4), Șiria (24), Vărădia (24) și Zărand (30). Este interesant de remarcat că fostul centru episcopal, Ineu, nu era nici măcar centru de protopopiat! Este și acesta, posibil, unul din motivele pe baza căruia s-a argumentat că fosta episcopie a „Ienopolei” nu se referea la Ineu, ci la Ienopolea sârbă – idee falsă și combătută de istoricii contemporani.

După edictul de toleranță a lui Iosif al II-lea (1781), privilegiile ilirice își pierdeau relevanța, iar ortodoxia era pusă pe picior de egalitate cu celelalte culte din Imperiu. Este epoca de debut a manifestărilor naționale, care în spațiul bănățean (și ardelean) s-au tradus prin eforturi deosebite de desprindere de ierarhia ortodoxă sârbă, și de numire a unor episcopi români. În contextul deșteptării conștiinței naționale a sârbilor și românilor, disputele au fost deosebit de aprige, încă de la Congresul „Național Iliric” de la Timișoara din 1790; trebuie menționat că, pe atunci, autoritățile austriece nu diferențiau pe români de sârbi, numindu-i împreună „*natio illyrica*”.

Episcopia de Caransebeș, localizată într-o regiune compact românească, a fost definitiv mutată la **Vârșeț** în anul 1785 (Gh. Cotoșman, *op.cit.*). Înainte de aceasta, ea era structurată pe șase protopopiate: Caransebeș, Vârșeț (Vrsac), Mehadia, Lugoj, Vărădia și Palanca Nouă (Banatska Palanka), având în total 239 de parohii și 29 de filii (*idem*).

În 1792 este fondat la Oradea Consistoriul Ortodox, dependent însă în continuare de Episcopia Aradului.

Eforturile pentru numirea unui episcop român s-au concentrat în jurul episcopiei Aradului, unde, în 1812, a fost înființată Preparandia – prima școală pentru învățători români, iar în 1822 - Institutul Teologic. După moartea ultimului episcop sârb în 1815, Curtea de la Viena amână nejustificat numirea unui episcop la Arad, scaunul rămânând vacant până în 1829! Abia atunci se dă satisfacție repetatelor cereri românești și e numit episcop arhimandritul **Nestor Ioanovici**, egumen la mănăstirea Bezdin, originar din părțile Făgărașului. Din nefericire, acesta păstorește doar un an; abia la 1735, Curtea din Viena catadicsește să-l confirme pe **Gherasim Raț** ca episcop. Acesta a rămas episcop până în 1850, fiind un susținător activ al românilor și al ortodoxiei. Născut în părțile Bihorului, a înlocuit limba slavonă cu româna în Catedrala episcopală, a îndepărtat clericii sârbi din Centrul Eparhial și Institutul Teologic și Pedagogic, a întors la Biserica Ortodoxă majoritatea parohiilor care au trecut la Unire în perioada când scaunul episcopesc rămăsese vacant (M. Păcurariu, *op.cit.*).

În timpul Revoluției de la 1848 românii dau din nou glas cerinței lor pentru o mitropolie proprie, separată de cea de la Karlowitz. Această

revendicare nu va fi împlinită decât la 1864, când se reînființează vechea **Mitropolie a Ardealului**, cu sediul la Sibiu. Este de fapt și momentul de desprindere definitivă de ierarhia ortodoxă sârbă care, deși a dat o mână de ajutor ortodocșilor români în secolul al XVIII-lea, a reprezentat o piedică în realizarea aspirațiilor românești în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Primul mitropolit este **Andrei Șaguna** (1864-1873).

Noua mitropolie avea ca episcopii sufragane **Episcopia Aradului**, precum și reînființata **Episcopia a Caransebeșului** (1865). Primul său episcop a fost **Ioan Popasu** (1865-1889), dintre meritele căruia merită amintită înființarea Institutului Teologic și Pedagogic din Caransebeș, a revistei „Foaia Diecezană”, organ de cultură a românilor bănățeni. A fost propus ca mitropolit al Ardealului după moartea lui Șaguna, dar nu a fost acceptat de cercurile naționaliste maghiare pentru vederile sale „prea românești”.

Cât privește episcopii Aradului, aceștia au ajuns în mod tradițional mitropoliți: **Procopie Ivașcovi** a fost mitropolit al Ardealului (1873-1874) și apoi Patriarh al sârbilor la Karlowitz (1874-1881); **Miron Romanul**, episcop de Arad (1873-1874), a devenit mitropolit al Ardealului (1874-1898), la fel ca și **Ioan Mețianu** (1875-1898 ca episcop de Arad, 1898-1916 ca mitropolit la Sibiu). Ioan Mețianu a pus bazele unei tipografii eparhiale și a înființat revista „Biserica și Școala” (1877); în perioada lui s-au construit și s-au reparat zeci de biserici.

Și episcopii de Caransebeș au fost personalități remarcabile: **Nicolae Popea** (1889-1908) a fost ales membru al Academiei Române, iar urmașul său în scaunul episcopal, **Miron Cristea** (1901-1910) urma să devină primul Patriarh al Bisericii Ortodoxe Române, în 1925.

Cele două episcopii aveau în subordine mai multe cercuri (protopopiate). Conform șematismului publicat în 1903 (*Șematismul bisericeii ortodocse-orientale...*, 1903), cercurile în care își exercitau autoritatea cele două dieceze erau următoarele: Arad, Radna, Șiria, Giula (Gyula), Chișineu, Ineu, Buteni, Hălmagiu, Timișoara, Vinga, Lipova, Comloș, Chizătău, Birchiș, pentru Episcopia Aradului, Consistoriul din Arad, respectiv Oradea, Pesteșu, Tinca, Beliu, Beiuș și Vașcău pentru Consistoriul din Oradea al aceleiași episcopii. Dieceza Caransebeșului era structurată în cercurile: Caransebeș, Valea Boului (Păltiniș), Lugoj, Zgribești, Făget, Coșava, Buziaș, Jebel, Ghilad, Fizeș, Vârșeț, Iam, Sasca Montană, Oravița Montană, Reșița Montană, Bocșa Montană, Teregova, Mehadia, Bozovici și Satu Nou (situat în Serbia de azi).

Rezultă deci că, teritorial, competența celor două episcopii se împărțea astfel: **Episcopia Aradului** – pe întreg teritoriul comitatelor Arad, Bihor,

Bichiș și Cenad, precum și jumătatea nordică a comitatelor Timiș și Torontal, precum și cercul Mureș (Birchiș) din comitatul Caraș-Severin; **Episcopia Caransebeșului** – în comitatul Caraș-Severin cu excepția cercului Mureș (Birchiș) și în jumătatea sudică a comitatelor Timiș și Torontal.

Imediat după Marea Unire se înființează o nouă episcopie, de **Oradea**, în 1920, având ca prim episcop pe Roman Ciorogariu (1920-1936); în aceeași perioadă se înființează și alte episcopii, între care și cea a Clujului.

Anul 1925 corespunde **înființării Patriarhiei Ortodoxe Române**, prin legea publicată în Monitorul Oficial din 25 februarie. La 1 noiembrie același an are loc ceremonia înscăunării lui **Miron Cristea** ca patriarh (1925-1939). La momentul înființării Patriarhiei, Mitropolia Ardealului cuprindea Arhiepiscopia Sibiului și episcopiile Aradului, Caransebeșului, Clujului și Oradiei; în 1937 s-a înființat Episcopia Maramureșului (cu sediul la Sighet), iar în 1939 – prin decretul regal din 7 noiembrie - **Episcopia Timișoarei**.

Noua episcopie prelua de la cele două episcopii vecine, a Aradului și a Caransebeșului, teritoriul corespunzător județului interbelic Timiș-Torontal. Până la alegerea ierarhului titular, eparhia a fost gestionată de episcopul Aradului, Andrei Magieru (1939-1940) și de episcopul Oradiei, Nicolae Popoviciu (1940-1941). Ca prim episcop al Timișoarei a fost înscăunat în anul 1941 dr. Vasile Lăzărescu, fost episcop al Caransebeșului (1933-1940). În această epocă, timp de zece ani (1936-1946), va fi construită Catedrala metropolitană din Timișoara, în condițiile grele impuse de război.

Imediat după război, Episcopia Timișoarei este ridicată la rangul de **Mitropolie a Banatului** (3 iulie 1947), desprinzându-se așadar din vechea Mitropolie a Ardealului, având ca sufragane Episcopia Caransebeșului și Arhiepiscopia Timișoarei. Primul mitropolit al Banatului a fost dr. Vasile Lăzărescu (1947-1961), înscăunat la 26 noiembrie.

În noul context al instaurării comunismului și a unui regim „materialist-ateu”, Biserica Ortodoxă a fost supusă la numeroase presiuni din partea statului. S-au desființat abuziv unele eparhii, printre primele numărându-se și **Episcopia Caransebeșului** (5 februarie 1949), unită cu cea a Timișoarei, care devenea astfel Arhiepiscopia Timișoarei și Caransebeșului. **Episcopia Aradului** s-a afiliat Mitropoliei Banatului pentru a nu rămâne aceasta cu o singură eparhie sufragănă. Această situație a durat până în 1994, când Episcopia Caransebeșului a fost reînființată. Mai mult, de câțiva ani Mitropolia Banatului are eparhii și peste hotare – Episcopia Ortodoxă Română de la Gyula (Ungaria), înființată în 1999, și Episcopia Ortodoxă Română de la Vârșet (Serbia), înființată în 2001.

În prezent, există o certă **suprapunere între structurile administrative laice, ale Statului, și cele ale Bisericii Ortodoxe Române.**

Părțile constituente ale Patriarhiei sunt: mitropolia, eparhia (arhi-episcopie sau episcopie), protopopiatul, mănăstirea și parohia.

Cele trei județe, Arad, Timiș și Caraș-Severin, se află în totalitate în cadrul **Mitropoliei Banatului**. Scaunul mitropolitan este întotdeauna ocupat de arhiepiscopul Timișoarei. Din 1962, această înaltă funcție îi revine Î.P.S. dr. **Nicolae Corneanu**.

Cele trei eparhii, **Arhiepiscopia Timișoarei, Episcopia Aradului** și cea a **Caransebeșului** corespund celor trei județe analizate – Timiș, Arad și Caraș-Severin (fig. 43), cu precizarea că de Episcopia Aradului aparțin și credincioșii ortodocși din județul Hunedoara.

Episcopia Aradului, Ienopolei și Hălmagiului, cum este denumită în mod complet, uneori adăugându-se „și **Hunedoarei**” pentru a se înțelege cuprinderea acestui județ, are în subordine nouă protopopiate, dintre care patru pe teritoriul județului Arad: Arad, Ineu, Lipova și Sebiș. Conform datelor primite de la Episcopie, în anul 2005, în protopopiatul **Arad** se aflau 101 parohii, din care 28 în municipiul Arad. De aceste parohii aparțineau patru filii (sate cu credincioși ortodocși, dar în mod obișnuit fără biserică). Numărul parohiilor nu corespunde cu cel al bisericilor; astfel, în lucrarea lui P. Vesa (2000), în protopopiatul Arad sunt menționate 72 de biserici ortodoxe. Dintre acestea, unele (cu precădere în municipiul Arad) deserveșc mai multe parohii. Tot în acest protopopiat există trei mănăstiri, între care mănăstirea **Hodoș-Bodrog**, menționată documentar din sec. XI, și mănăstirea **Arad-Gai**. Teritorial, protopopiatul Arad include aproape toată partea de câmpie din județul Arad.

Protopopiatul **Ineu** este cel mai mic dintre cele aparținând Episcopiei Aradului, și include 47 parohii, cu 16 filii. P. Vesa (*op.cit.*) menționează însă 60 de biserici, majoritatea filiilor fiind sate cu biserică, deservită însă de preotul paroh din alt sat. Ca extensiune teritorială, protopopiatul Ineu acoperă spațiul corespunzător ieșirii Crișului Alb din depresiune în câmpie, Depresiunea Cigherului, precum și Câmpia Cermeiului și Piemontul Codrului (zona Beliu).

Protopopiatul **Lipova** are în subordine 57 de parohii cu 14 filii, situate în bazinul Mureșului, de la intrarea în județ până la Sâmbăteni-Zăbrani, respectiv întreaga Podgorie a Aradului, ajungând în nord până la Pâncota. Și aici, numărul de 71 de biserici menționate de P. Vesa (*op.cit.*) ne asigură că și filiile dețin biserică proprie. În acest protopopiat se află și mănăstirea **Feredeau**.

Protopopiatul **Sebiș** se extinde în bazinul Crișului Alb, de la intrarea acestui râu în județ până la ieșirea spre câmpie, cuprinzând așadar Depresiunea Hălmagiu, Gurahonț și jumătatea estică a Depresiunii Zărandului. În această arie aproape pur românească ființează 51 de parohii ortodoxe, având 33 de filii. Numărul mare de filii se datorează dimensiunii demografice reduse a unora dintre sate. Acestea au totuși biserică, ba unele sate chiar câte două biserici (de regulă una de lemn și una de zid), astfel că în total există 86 de biserici (P. Vesa, 2000).

În cadrul **Arhiepiscopiei Timișoarei**, conform datelor publicate în *Calendarul Arhiepiscopiei Timișoarei* (2004) și respectiv cele de pe website-ul instituției în 2005 (<http://www.mitropolia-banatului.home.ro/>), sunt organizate cinci protopopiate, cu 267 parohii și 71 de filii.

Protopopiatul **Timișoara** includea (în 2004) 88 de parohii cu 19 filii, iar în anul următor 91 de parohii, și același număr de filii, creșterea având loc exclusiv în municipiul Timișoara, de la 21 la 24 de parohii. În special în Timișoara, multe biserici sunt încă în construcție. Sub aspect teritorial, protopopiatul se extinde în partea centrală a județului, în câmpia largă, de divagare, a Timișului, în Câmpia Vingăi și în extremitatea vestică a Dealurilor Lipovei. Aici se află, lângă Șag, și mănăstirea **Timișeni**.

Și în protopopiatul **Lugoj** numărul parohiilor a crescut de la 62 (în 2004) la 64 (în 2005), ca urmare a înființării de noi parohii la Lugoj (în prezent sunt șase) și la Buziaș (două). Acestea le sunt subsumate 15 filii. Protopopiatul ocupă bazinul mijlociu al Timișului și Begăi, respectiv Câmpia Lugojului, Dealurile Lugojului, partea centrală a Dealurilor Lipovei și versantul nordic al Dealurilor Pogănișului.

În protopopiatul **Făget** numărul parohiilor a rămas același: 46, cu 20 de filii, numărul mare al acestora din urmă explicându-se tot prin dimensiunea demografică mai redusă a unora dintre așezări, care altfel dețin biserici. Protopopiatul se suprapune cu partea estică a județului Timiș, respectiv bazinul superior și parțial cel mijlociu al Begăi, până la Bethausen. În această parte se află și multe din bisericile de lemn ale județului Timiș, precum și mănăstirea **Românești**, sau „**Izvorul lui Miron**”, locul de zidire fiind ales de viitorul patriarh, Miron Cristea, pe vremea aceea (1910) episcop al Caransebeșului.

Protopopiatul **Deta**, situat în partea sud-vestică a județului, avea în subordinea sa 35 de parohii în 2004, și cu una mai puțin în anul următor, când nu se mai regăsește pe listă parohia Lățunaș. De acestea aparțin 12 filii. Se adaugă și mănăstirile **Săraca**, cu existență neîntreruptă din evul mediu, și **Cebza**, reînființată în 1996. Protopopiatul se extinde teritorial în câmpiile înalte și joase ale Bârzavei și Moraviței, pe teritoriul județului Timiș.

În partea de nord-vest a județului funcționează protopopiatul **Sânnicolau Mare**, cu 30 de parohii și 7 filii. În prezent se află în faza finală de construcție și schitul **Cenad (Morisena)**. Numărul mai mic de parohii se datorează ponderii mai ridicate deținute, în trecut, de credincioșii de alte confesiuni, în particular catolici (etnici germani). Protopopiatul coincide cu Câmpia Arancăi, Galațcăi și extremitatea vestică a Câmpiei Vingăi.

Pe baza *Calendarului Creștin Ortodox* (2004) editat de **Episcopia Caransebeșului**, se poate reconstitui organizarea acesteia în patru protopiate: Caransebeș, Reșița, Oravița și Băile Herculane.

Protopopiatul **Caransebeș** are în subordine 75 de parohii, între care 11 în Caransebeș și câte două în Oțelu Roșu și Teregova. Din nefericire, nu există date cu privire la filii. Acest protopopiat se localizează în bazinul Timișului de pe teritoriul județului Caraș-Severin, incluzând deci și Culoarul Bistrei. Aici se află și schiturile **Piatra Scrisă** (Armeniş), cele de pe **Muntele Mic**, **Stațiunea Semenice** etc.

Protopopiatul **Reșița**, localizat în bazinele Bârzavei și Pogănișului, parțial în Munții Aninei, Dognecei și Semeniceului, cuprinde 60 de parohii, dintre care 12 în Reșița, patru în Bocșa și câte două în Anina, Târnova și Zorlențu Mare. În acest protopopiat se află și mănăstirile de la **Bocșa** (Vasiova) și **Brebu**.

Protopopiatul **Oravița**, foarte cuprinzător spațial, are însă doar 59 de parohii, între care cele câte trei din Oravița și Moldova Nouă. Include teritoriul din vestul județului: Dealurile Oraviței și Depresiunea Carașului, precum și rama montană vestică a Munților Banatului și întreaga arie din Clisura Dunării din județul Caraș-Severin. Între așezămintele monahale, se evidențiază mănăstirea **Călugăra** de lângă Ciclova Montană, și mănăstirea de la **Slatina-Nera**.

Protopopiatul **Băile Herculane** include regiunea montană din sud-vestul județului, respectiv bazinul Cernei și Depresiunea Almăjului. Are numărul cel mai mic de parohii din cadrul episcopiei, 41, dar acestea sunt situate într-o arie aproape exclusiv românească. Singurele așezări care dispun de mai mult de o parohie sunt Băile Herculane (cu trei parohii) și Bozovici (cu două).

6.1.2.2. Biserica Ortodoxă Sârbă

Prezența sârbilor pe teritoriul Banatului datează, după unii autori, de pe la 602, când slavii au ajuns prin aceste părți ale Europei. Majoritatea acestora s-a așezat însă la sud de Dunăre, la nord de marele fluviu rămânând probabil doar comunități izolate, care cu timpul au fost asimilate de populația băștinașă, românească.

În general se admite că minoritatea sârbă din prezent are rădăcini mult mai recente (S. Bugarski, 1995, L. Cerović, 1997). Astfel, ca urmare a expansiunii otomane din secolele XIV – XVI, grupuri de sârbi s-au refugiat la nord de Dunăre, în Regatul Ungariei, preponderent în Banat, unde au găsit refugiu la frații lor ortodocși români. Unele familii nobiliare, precum Brancovici – la Șiria și Ineu, au primit chiar domenii de la regii maghiari.

Această primă etapă de imigrare în grupuri mici a fost urmată de o adevărată colonizare la sfârșitul secolului XVII și începutul secolului XVIII. Pe fondul războaielor dintre habsburgi și otomani, patriarhul de la Ipek, Arsenie Cernoevici III, a primit asigurări din partea împăratului Leopold I că poporul sârb va beneficia de o serie de privilegii, atâta timp cât sârbii vor lupta, alături de armatele Sfântului Imperiu, împotriva turcilor. Diploma leopoldină din 1690 a confirmat privilegiile ilirice. Patriarhul, împreună cu 40000 de familii de credincioși ortodocși sârbi, au părăsit teritoriile de la sud de Dunăre, stabilindu-se în Crișana și Ungaria. Prin crearea regimentelor grănicerești tisa-mureșene, majoritatea sârbilor imigrați au devenit grăniceri de-a lungul noilor granițe stabilite de Pacea de la Karlowitz (1699). După Pacea de la Passarowitz (1718), o bună parte din sârbi s-au stabilit în Banat, în special în partea vestică și sudică a acestuia. Dintre cei care au rămas la nord de Mureș, în cadrul regimentelor grănicerești, majoritatea au emigrat în Ucraina de azi pe la mijlocul secolului XVIII, în momentul desființării regimentelor, iar alții s-au mutat la sud de Mureș. Privilegiile ilirice au constituit, pentru sârbi, ca și pentru români, un scut împotriva tendințelor asimilatoare ale Bisericii Catolice, într-o epocă a unei Contrareforme agresive. Privilegiile au fost confirmate de împărații care s-au succedat lui Leopold I – Carol VI, Maria Tereza, Iosif II, însă edictul de toleranță al acestuia din urmă, din 1781, a făcut ca acestea să devină superflue, întrucât toate confesiunile au devenit egale, în teorie, în Imperiu. Mitropolia ortodoxă și-a avut sediul la Karlowitz (Sremski Karlovce) încă de la începutul secolului al XVIII-lea.

Secolul al XIX-lea a fost dominat de disputele dintre români și sârbi în cadrul Bisericii Ortodoxe, comună ambelor națiuni în acea epocă. Conflictele tot mai acutizate au condus la separarea ierarhică din anul 1864.

În cadrul statului român, după Marea Unire, toți credincioșii ortodocși sârbi aparțin de **Episcopia de la Timișoara**. Aceasta este organizată în trei protopopiate: Arad, Timișoara și Socol (fig. 44). Conform datelor primite de la Episcopia Ortodoxă Sârbă din Timișoara, protopopiatul **Arad** are în componență 16 parohii, situate în partea vestică a județului Arad și în partea de nord-vest a județului Timiș, la care se adaugă mănăstirea Bezdin.

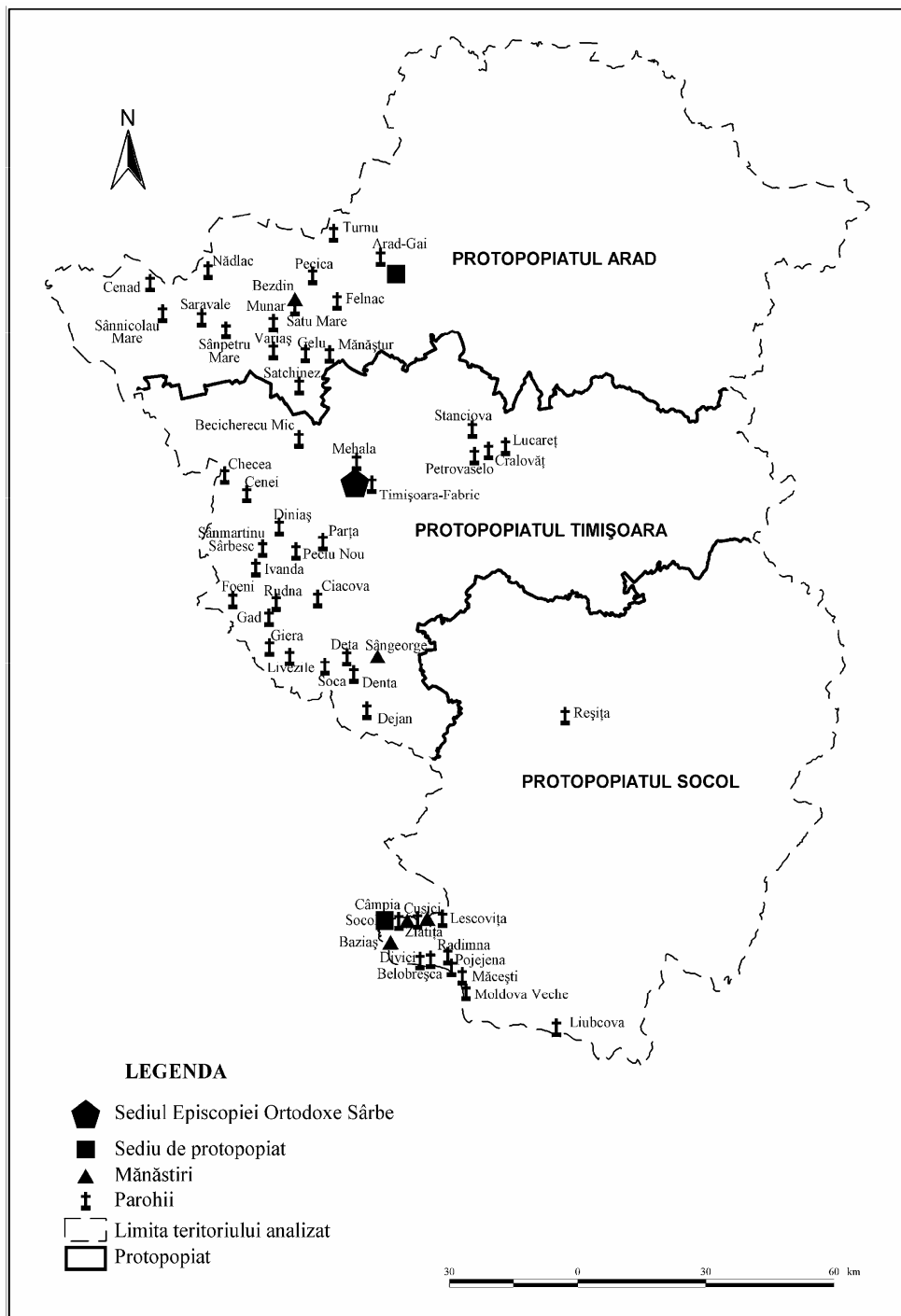

Fig. 44.

Parohiile cu numărul cel mai mare de credincioși (câteva sute) sunt: Arad, Variaș, Gelu, Sânnicolau Mare și Saravale. Unele parohii sunt vacante (nu dispun de preot): Nădlac, Turnu și Satchinez. Trebuie evidențiat că numărul sârbilor este în continuă scădere.

Protopopiatul **Timișoara** este cel mai mare, incluzând 26 de parohii în județul Timiș, cu excepția părții nord-vestice a acestuia. Majoritatea parohiilor se localizează în partea vestică și sud-vestică a județului, iar o mică parte (patru parohii – Stanciova, Petrovaselo, Lucareț și Cralovăț) în Dealurile Lipovei. Sârbii din Dealurile Lipovei sunt cunoscuți și sub denumirea de muntenegreni, dar se crede că provin din Muntenegrul macedonean, nu din actualul stat independent. Cele mai multe parohii se află în Timișoara – trei (Cetate, Fabric, Mehala), cu numărul cel mai mare de credincioși. Alte parohii cu număr semnificativ de enoriași sunt: Cenei, Sânmartinu Sârbesc și Beregsău Mic. Ca și în cazul protopopiatului Arad, câteva parohii sunt vacante, numărul credincioșilor fiind foarte mic: Dejan, Livezile, Ivanda, Gad, Lucareț, Checea. De acest protopopiat aparține și mănăstirea Sângeorge. Un număr mare de sârbi este concentrat în Defileul Dunării și pe cursul inferior al Nerei, aval de Lescovița. Aceștia sunt sub îngrijirea spirituală a protopopiatului **Socol**, care are în subordine 13 parohii și trei mănăstiri (Zlatița, Baziaș și Cusici). În ciuda numărului mic de parohii, enoriașii sunt mai numeroși decât în celelalte protopopiate, depășind 1000 de persoane la Moldova Veche și Liubcova și 200 de persoane în toate celelalte parohii. O singură parohie – Svinița – se află în județul Mehedinți, celelalte fiind în județul Caraș-Severin, și doar Reșița se află la depărtare mai mare de centrul protopopesc.

6.1.2.3. Vicariatul Ortodox Ucrainean

Credincioșii ortodocși ucraineni din România se află sub oblăduirea spirituală a Vicariatului Ortodox Ucrainean de la Sighetu Marmăției, sub directă ascultare a Patriarhiei Ortodoxe Române. Astfel, spre deosebire de sârbi, ucrainenii sunt integrați în structurile ierarhice ale Bisericii Ortodoxe Române.

Vicariatul Ortodox Ucrainean de la Sighetu Marmăției are în componență două protopopiate: Sighetu Marmăției și Lugoj. Ortodocșii ucraineni din Banat aparțin de protopopiatul Lugoj (fig. 45). Ucrainenii din Banat sunt pentru prima dată menționați în număr mai mare sub numele de ruteni la sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX, când au emigrat din Maramureș și Bucovina în aceste părți, cu precădere în împrejurimile Lugojului și Caransebeșului, în Dealurile Pogănișului și Dealurile Lugojului.

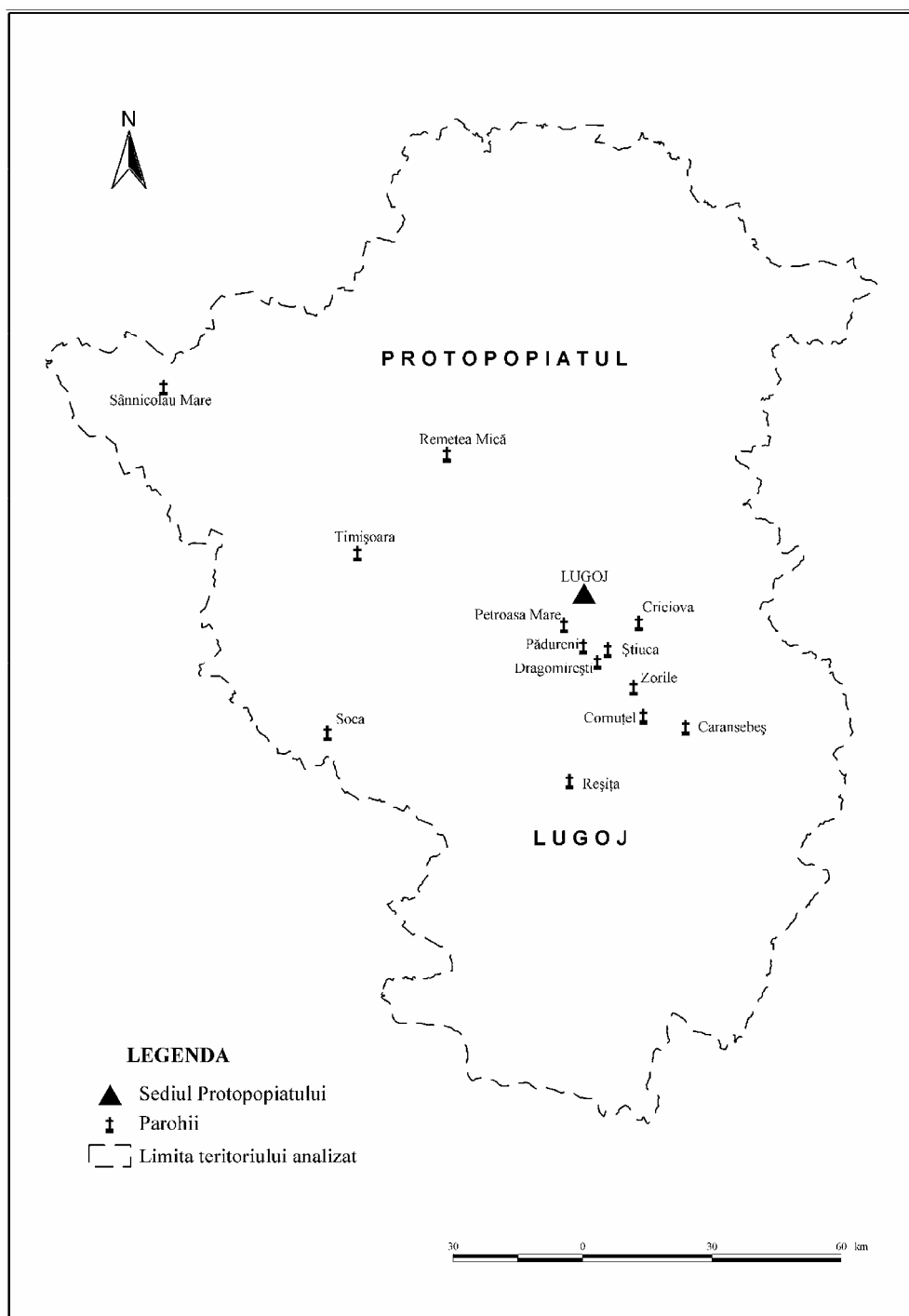

Fig. 45.

Numărul lor a crescut prin imigrație atât în perioada comunistă, cât și după 1990, când comunitățile de ucraineni au crescut numeric în mod semnificativ.

Conform informațiilor primite de la părintele protopop Ilie Albiciuc, protopopiatul Lugoj a luat ființă la 1 noiembrie 1990, ca urmare a eforturilor depuse de Uniunea Ucrainenilor din Banat (cu sediul la Lugoj) imediat după Revoluția din decembrie 1989. Țelul Uniunii a fost edificarea bisericii ucrainene din Lugoj și formarea unui centru protopopesec, prin alipirea la acesta a tuturor parohiilor ucrainene bănățene. Inițial, protopopiatul nou înființat avea în componență cinci parohii: Cornuțel, Zorile, Copăcele, Criciova și Știuca, Lugojul fiind a șasea. Ulterior, parohia Copăcele a revenit în cadrul structurilor românești, însă au luat naștere alte parohii în așezările locuite de ucraineni: Dragomirești, Pădureni, Petroasa Mare, Caransebeș, Reșița, Timișoara, Sânnicolau Mare, Soca și Remetea Mică, astfel că în 2005 protopopiatul Lugoj avea în componență 14 parohii. Majoritatea lăcașelor de cult sunt încă în construcție, cu excepția celor de la Criciova, Zorile, Cornuțel (biserici vechi), respectiv Lugoj, Știuca și Dragomirești (biserici noi). La Remetea Mică, prin amabilitatea Episcopiei Romano-Catolice, slujbele au loc în biserica catolică din localitate. În viitor, se are în vedere înființarea unor parohii noi în localitățile cu număr mare de ucraineni, inclusiv în județul Arad, la Târnova.

6.1.2.4. Biserica Catolică de rit latin (romano-catolică)

Legenda Sfântului Gerard descrie împrejurările în care a luat naștere, în jurul anului 1000, Episcopia romano-catolică de Cenad. Desigur, până la Marea Schismă din 1054, nu putea fi vorba de „catolici” sau „ortodocși”, ci doar de „rit apusean” sau „rit răsăritean”. Legenda prezintă felul în care, după cucerirea voievodatului lui Ahtum, în locul călugărilor de rit răsăritean de la Morisena, au fost aduși călugări de rit apusean în localitatea care avea să preia numele învingătorului (și totodată trădătorului) Chanadinus – Cenad. Aceștia au fost primii catolici de pe teritoriul Banatului, data formală (și nu prea sigură) a înființării Episcopiei de Cenad de către Sfântul Gerard fiind anul 1030.

C. Juhász (1930) este cel care și-a dedicat cercetările Episcopiei catolice de Cenad în perioada Evului Mediu, enumerând întreg șirul episcopilor, precum și alte amănunte, dar fără să precizeze prea multe despre extensiunea geografică a Episcopiei. Din datele sale, rezultă că Episcopia avea în subordine întreg teritoriul de la Mureș până la Dunăre, precum și de la Tisa până la Carpați, dar se extindea și dincolo de Mureș, până pe creasta Munților Zărandului și până în apropiere de Crișul Alb. Limita de nord se

facea cu arhidiaconatul Pâncotei, care aparținea, oarecum ciudat Episcopiei de Agria (Eger); acesta se alungea de-a lungul Crișului Alb, în comitatul Zărand. Și mai în nord, în Piemontul Codrului, așezările aparțineau întinsului domeniu al Episcopiei de Oradea.

Rezultă că în teritoriul studiat, în Evul Mediu, credincioșii catolici aparțineau, în cea mai mare parte, de Episcopia de Cenad, și, într-o mică măsură, Episcopiiilor de Agria și Oradea.

Un document de mare importanță pentru reconstituirea situației demografice a catolicilor în Evul Mediu îl constituie „registrele dijmelor papale” din 1332-1337 (*Rationes Iacobi Berengarii et Raimundi de Bonifato, collectum decimarium sexannualium in Regno Hungariae, 1332-1337*), deoarece în acestea erau trecute contribuțiile ridicate de către delegații Papei de la bisericile catolice din întreg Regatul Ungariei.

În acestea (M. Bizerea, F. Bizerea, 1978), Episcopia Cenadului era divizată în nouă arhidiaconate: unul la nord de Mureș (*Ultramorisensis*), unul, al Aradului, pe ambele maluri ale Mureșului, și celelalte șapte la sud de Mureș: Cenad, de dincoace de Timiș (*ex ista parte Tymisi*), între cele două Timișe (*inter duos fluvios Tymisi*), dintre Timiș și Bârzava (*de medio Tymisi et Burza*), Caraș (Carașova), Sebeș (Caransebeș) și Torontal.

Examinând repartitia teritoriului de unde s-au încasat dijme, autorii mai sus menționați arată că acestea sunt localizate aproape exclusiv în partea de câmpie din vestul Banatului, sudul și estul Banatului rămânând pe dinafară aproape cu totul. De aici, ei concluzionează că aceste părți nu făceau parte, la momentul respectiv, din Regatul Ungariei, ci din Banatul de Severin, ca parte a Țării Românești.

Este însă mai logic să presupunem că, pur și simplu, aceste părți ale Banatului, cu excepția cetăților și târgurilor, nu aveau parohii catolice, cum nu au nici astăzi, în ciuda colonizărilor. După V. Tulescu (1941), conform acelorași registre de dijme, în comitatul Timiș existau 94 de parohii catolice, la un număr de 1042 localități; în comitatul Caraș, 22 de parohii, raportat la 313 localități, iar în Keve, 16 parohii, față de 72 de localități. Dacă dijmele s-ar fi luat și de la locuitorii ortodocși, cum presupun M. Bizerea și F. Bizerea (1978), ce fel de confesiune aveau locuitorii majorității localităților bănățene?

Chiar și cifrele de mai sus indică un avans consistent al catolicismului, pe fondul presiunii și prigoanei exercitate asupra preoților ortodocși. Aceasta se va intensifica și în secolele următoare, mulți preoți ortodocși fiind alungați și înlocuiți cu preoți catolici. În 1428, Sigismund de Luxemburg interzicea oricui să mai dețină titluri nobiliare sau proprietăți, dacă nu era catolic.

În ciuda acestei campanii agresive de convertire la catolicism, acesta a rămas, în linii mari, o confesiune a nobililor și a slujbașilor acestora, marea masă a populației păstrându-și credința ortodoxă.

Unele surse (I.D. Suciu, 1968, citând și alți autori) indică chiar faptul că la 1716 nu ar fi existat nici o parohie catolică în Banat, ca urmare a „prăpădului turcesc”. Este totuși posibil ca unele parohii să fi subzistat, precum cele ale carașovenilor, însă această asumpție confirmă caracterul de confesiune a clasei aristocrate a catolicismului în Banat. Nobilii, împreună cu slujbașii lor, au fugit de pe proprietățile lor la momentul cuceririi turcești, iar masele largi ale populației, care au rămas, nu erau catolice. Puținii catolici maghiari care locuiau în aceste părți au trecut la Reformă în secolele XVI și XVII, iar alții au fost asimilați de marea masă a populației ortodoxe.

Odată cu încorporarea în Imperiu a Banatului, Episcopia de Cenad a fost reînființată la Timișoara în 1735. Spre deosebire de Transilvania, unde Contrareforma s-a manifestat mai ales prin atragerea credincioșilor ortodocși la Unirea cu Roma, în Banat a fost aplicată o strategie a colonizărilor masive, sub comanda directă a statului. Astfel, între 1720 și 1783 au fost colonizați peste 60000 de catolici, în cea mai mare parte germani, dar și de alte nații (bulgari, maghiari, croați, și chiar italieni, francezi și spanioli). Colonizarea a continuat, însă cu o amploare mai mică, și după 1783, dar au fost aduse și persoane aparținând altor confesiuni, și în general statul nu a mai fost coordonatorul acestor colonizări. Între alții, au fost aduși în particular maghiari, pe plantațiile de tutun, și cehi din Boemia (pemi), pentru munca la pădure, în special în Munții Almăjului și Locvei. Numărul germanilor colonizați ulterior anului 1783 a fost mult mai mic, însă populația colonizată până în acel moment a crescut numeric pe cale naturală, dublându-se în scurt timp.

Episcopia de Cenad își extindea jurisdicția până la Dunăre în sud, și în comitatul Arad la nord de Mureș. În teritoriul studiat, singurul teritoriu care se afla sub jurisdicția unei alte episcopii – cea de Oradea – era cel al satelor din Piemontul Codrului (zona Beliu) – care și din punct de vedere administrativ aparțineau comitatului Bihor.

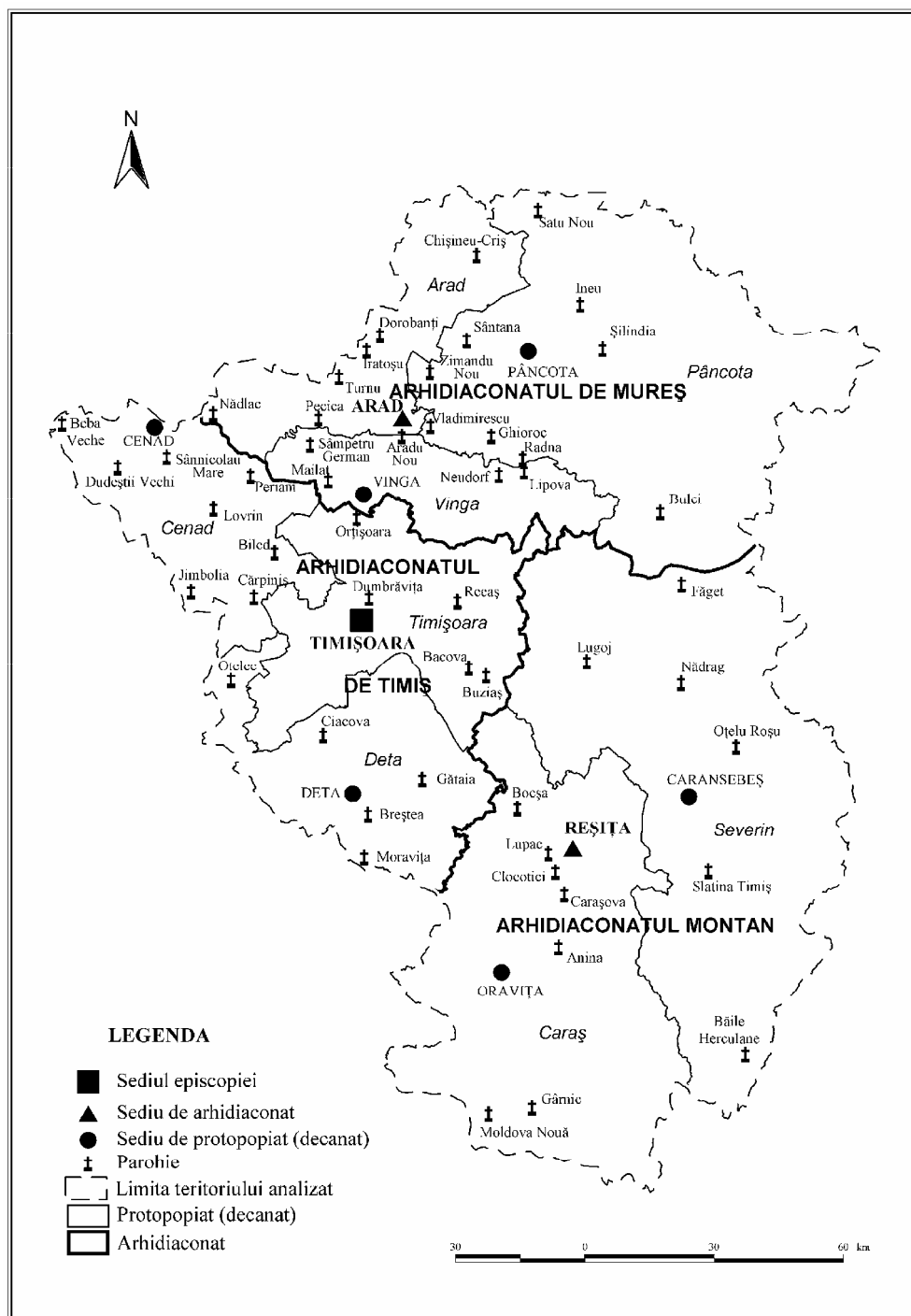
În primii ani ai epocii comuniste, prin abrogarea Concordatului cu Vaticanul din perioada interbelică (act care conferea numeroase drepturi și privilegii Bisericii Catolice din România) și interzicerea cultului greco-catolic, în urma aderării (puțin forțate) a acestora la Biserica Ortodoxă, catolicismul a primit o dublă lovitură. Revoluția de la 1989 a readus lucrurile pe făgașul lor normal.

În prezent, numărul enoriașilor romano-catolici din Banat și Arad înregistrează o scădere dramatică, ca urmare a emigrării celei mai mari părți a populației de etnie germană. Încetul cu încetul, maghiarii devin majoritari în cadrul populației catolice din Banat. Ca o consecință a emigrărilor masive, Episcopia a decis reorganizarea structurilor sale în anul 1992.

Episcopia de Cenad are actualmente o structură (fig. 46) formată din patru arhidiaconate și opt protopopiate (decanate). **Arhidiaconatul Catedralei** (*Archidiaconatus Cathedralis*) are în componență doar catedrala episcopală (Domul) din Timișoara. **Arhidiaconatul de Timiș** (*Archidiaconatus ad Timisium*) își extinde jurisdicția teritorială asupra jumătății vestice a județului Timiș și o mică parte din județul Caraș-Severin (zona Măureni), fiind format din protopopiatele **Timișoara** (cu 12 parohii, din care șapte în Timișoara), **Cenad** (cu 9 parohii) și **Deta** (cu 6 parohii). Limitele **Arhidiaconatului de Mureș** (*Archidiaconatus ad Marusium*) corespund în linii mari cu cele ale județului Arad, extinzându-se foarte puțin în județul Timiș, în Dealurile Lipovei. Este alcătuit din protopopiatele **Arad** (cu 11 parohii, din care cinci în Arad), **Vinga** (cu șase parohii la sud de Mureș, inclusiv Aradu Nou și Lipova) și **Pâncota** (cu 10 parohii, diseminate într-un teritoriu foarte larg). **Arhidiaconatul Montan** (*Archidiaconatus Montanus*) cuprinde aproape tot județul Caraș - Severin și jumătatea estică a județului Timiș, precum și o mică parte din județul Mehedinți. Are sediul în Reșița și cuprinde două protopopiate: **Caraș** (cu 11 parohii, din care 2 în Reșița și una în județul Mehedinți) și **Severin** (cu 8 parohii, din care una în județul Mehedinți).

Sub directa oblăduire a Episcopiei se mai află și trei mănăstiri de călugări (două la Timișoara și una la Arad) și șase de maici (patru la Timișoara, una la Lipova și una în Caransebeș), la care se adaugă șase comunități religioase de femei (trei la Timișoara, și câte una la Tirol, Băile Herculane și Rafnic).

În urma emigrării etnicilor germani, dar și din alte cauze, conform informațiilor primite de la Episcopia de Cenad, în anul 1992 au fost desființate parohiile: Nițchidorf, Bencecu de Sus, Giarmata, Pișchia, Carani, Satchinez, Brestovăț, Iosifălău, Stanciova, Covaci, Săcălaz, Sănandrei, Peciu Nou, Sânmihaiu German, Șag, Becicherecu Mic, Dudeștii Noi, Șandra, Cenei, Iecea Mare, Iecea Mică, Comloșu Mic, Bulgăruș, Gottlob, Grabaț, Lenauheim, Periam Haulic, Sânpetru Mic, Sânpetru Nou, Variaș, Comloșu Mare, Nerău, Teremia Mare, Saravale, Teremia Mică, Tomnatic, Iosif, Dolaț, Livezile, Ofsenița, Voiteg, Jamu Mare, Măureni, Percosova, Dejan, Stamora Germană, Cruceni, Grănicerii, Iohanisfeld, Sânmartinu Maghiar, Uivar, Șimand, Vărșand, Macea, Sânmartin, Sânpaul, Utviniș, Peregu Mare, Fântânele, Tisa Nouă, Aluniș, Frumușeni, Bogda, Mașloc, Remetea Mică, Zăbrani, Cruceni, Șagu, Săvârșin, Șiria, Cermei, Țipar, Odvoș, Sântana II, Buteni, Moneasa, Sebiș, Horia, Livada, Bozovici, Steierdorf, Ersig, Tirol, Dognecea, Rafnic, Ciclova Montană, Brebu Nou, Gărâna, Văliug, Mehadia, Nevrincea, Bethausen, Darova, Ghizela, Petroasa Mare, Știuca și Rusca Montană, în total 97 de parohii.

Unele dintre lăcașele de cult romano-catolice din aceste localități au fost date spre folosință altor culte, în special greco-catolicilor. Au existat oferte făcute chiar și ortodocșilor români, acolo unde nu exista biserică ortodoxă, dar acestea au fost în general respinse, ortodocșii preferând să își construiască singuri biserică (de exemplu la Frumușeni).

6.1.2.5. Biserica Română Unită cu Roma (greco-catolică)

La sfârșitul secolului XVII, Sfântul Imperiu al habsburgilor și-a extins granițele spre est în urma victoriilor armate împotriva turcilor. Religia Imperiului era catolicismul, o confesiune minoritară însă în rândurile populației noilor teritorii imperiale – Transilvania, Crișana și, din 1718, Banatul, unde populația majoritară românească era de confesiune ortodoxă, maghiarii erau în cea mai mare parte reformați și unitarieni, iar sașii – lutherani (evangelici). Astfel, singura posibilitate pentru catolicism de a deveni confesiunea cea mai importantă era atragerea de partea sa a populației majoritare, ortodoxe. Aceasta s-a înfăptuit mai ales în Transilvania, în vreme ce în Banat și Crișana succesele Unirii cu Roma au fost mult mai reduse, întrucât ortodocșii se bucurau de privilegiile ilirice conferite de Diploma leopoldină. Preoții ortodocși, care treceau la Unire, beneficiau teoretic de toate avantajele clerului catolic, aceasta fiind motivația principală a acestora, la care se adăuga și păstrarea ritului strămoșesc ortodox. Existau doar patru puncte pe care noua Biserică Română Unită cu Roma trebuia să le respecte, și care o diferențiau de cea ortodoxă, cel mai important fiind acceptarea Papei de la Roma ca șef al bisericii.

Istoricul acestei confesiuni pe meleagurile bănățene până în 1903 se regăsește în lucrarea coordonată de episcopul D. Radu (1903), „Dieceza Lugojului. Șematism istoric”. Astfel, după restabilirea scaunului episcopal romano-catolic al Cenadului la Timișoara (1735), episcopul Falkenstein propune diverse modalități prin care Unirea religioasă ar putea lua avânt și în părțile Banatului.

Printre aceste modalități, el propune înființarea unei episcopii unite, care să aibă jurisdicție asupra Banatului, Ungariei (inclusiv Crișana), Serbiei și Valahiei. Rezoluția imperială din 10 mai 1738 aprobă înființarea noii episcopii pe malul Dunării, la Moldova (Veche) sau Palanca (Banatska Palanka), însă războiul cu turcii amână în mod nedefinit punerea în aplicare a acestei idei. Noul episcop romano-catolic, Stanislavich, propune Lugojul ca reședință a viitoarei episcopii, în 1741.

Aceste idei nu luau însă în considerare numărul extrem de redus al greco-catolicilor în Banat. La 1766, existau doar două parohii greco-catolice, la Timișoara și Zăbrani.

În 1777 se înființa Episcopia greco-catolică de Oradea, care includea în jurisdicția sa teritorială și Banatul. La Timișoara s-a înființat un Vicariat, dependent de episcopia orădeană. Numărul parohiilor greco-catolice a crescut în Banat, mai ales în perioada 1832-1848, de la 2 la 22, pe fondul conflictelor româno-sârbe din interiorul ierarhiei ortodoxe.

Evenimentele revoluționare de la jumătatea secolului al XIX-lea au marcat și istoria acestei confesiuni. Greco-catolicii au cerut în mod insistent independența față de Arhiepiscopia de Strigoni (Esztergom) și crearea a două noi episcopii: Gherla și Lugoj. Cererile au fost satisfăcute în 1853, când se înființează **Dieceza Lugojului**, cu 22 de parohii provenite de la Dieceza de Oradea Mare și 91 de parohii de la Dieceza Făgărașului (în mare majoritate, în comitatul Hunedoarei).

În anii care au urmat, numărul parohiilor crește constant. La data redactării „Șematismului” (1903), Dieceza era structurată în cinci decanate: Decanatul Catedralei, Decanatul Timișoarei, Decanatul Oraviței, Decanatul Hunedoarei și Decanatul Hațegului. **Decanatul Catedralei** avea în subordine districtele protopopești ale **Lugojului** (cu 9 parohii), **Buziașului** (șase parohii) și **Vermeșului** (șapte parohii); **Decanatul Timișoarei** avea în componență districtele protopopești ale **Timișoarei** (opt parohii), **Ciacovei** (șapte parohii) și **Torontalului** (șase parohii); **Decanatul Oraviței** era alcătuit din districtele protopopești ale **Oraviței** (opt parohii), **Bocșei** (șapte parohii) și **Vărădiei** (șapte parohii). În Decanatul Hunedoarei exista și un district protopopesesc al **Hălmagiului**, iar în Decanatul Hațegului, districtul protopopesesc al Ulpiei Traiane includea și parohiile Băuțaru Inferior, Băuțaru Superior și Bucova.

În afara acestora, în partea de nord a județului Arad ființau parohii care aparțineau în continuare de **Dieceza de Oradea**.

După Marea Unire, Biserica Română Unită cu Roma se află în situația de a fi recunoscută ca și confesiune națională, alături de Biserica Ortodoxă. Dacă aceasta din urmă este socotită, conform Legii pentru regimul general al cultelor (1928), ca biserică „dominantă în stat”, Biserica greco-catolică este considerată ca „un cult național românesc cu întâietate față de celelalte culte” (*Culte religioase în R.P.R.*, 1949). Epoca interbelică este totuși o perioadă dificilă, în care șicanele între cele două confesiuni „naționale” continuă. S-a constatat, încă de atunci, existența a două curente divergente în sânul Bisericii Române Unite cu Roma: unul de apropiere față de Biserica Ortodoxă Română, din sânul căreia acest cult s-a desprins, și unul de îndepărtare față de aceasta și de apropiere față de romano-catolici, mai ales ca urmare a Legii Concordatului (1929), care acorda drepturi și privilegii pe

care Biserica Catolică nu le avusese nici în Imperiul Austro-Ungar, fapt ce a suscitat controverse și polemici aprinse, și care a atras numeroase critici din partea ortodocșilor.

Imediat după al Doilea Război Mondial, puterea comunistă a încurajat tendințele unioniste din cadrul Bisericii Române Unite cu Roma, iar în 1948, mai mult sau mai puțin forțat, o bună parte a clerului greco-catolic a trecut la ortodoxie. Statul comunist a decretat această fuziune ca fiind completă, categorisindu-i pe cei care n-au trecut la ortodoxie drept „dușmani ai poporului” și aliați ai imperialismului reprezentat de Vatican.

După 1990, Biserica Română Unită cu Roma și-a recăpătat identitatea, dar nu neapărat și patrimoniul sau enoriașii. Procesul de recuperare a patrimoniului este unul lent și de durată, în paralel desfășurându-se, în condiții chiar și mai vitrege, un proces de recâștigare a enoriașilor.

Conform datelor puse la dispoziție de reînființata **Episcopie de Lugoj**, reorganizarea se face plecând de la realitățile existente la finalul perioadei interbelice, înainte de desființare. Astfel, Episcopia lugojeană are în subordine 10 districte protopopești, din care șase se află parțial sau total în teritoriul studiat, iar patru în afara lui (în județele Hunedoara și Alba). Cele șase districte protopopești sunt (fig. 47): **Timișoara** (cu 22 de parohii), **Lugoj** (cu 20 de parohii), **Oravița** (19 parohii), **Reșița** (11 parohii) și **Arad** (22 parohii), la care se adaugă Sarmisegetusa cu 21 de parohii, din care numai trei sunt în județul Caraș-Severin. Majoritatea acestor parohii există doar pe hârtie, întrucât majoritatea bisericilor greco-catolice nu au fost retrocedate de către Biserica Ortodoxă, fapt care generează conflicte inter-confesionale nedemne de secolul XXI.

O situație mai aparte se consemnează în județul Timiș, unde Î.P.S. Nicolae Corneanu, mitropolit al Banatului și arhiepiscop de Timișoara, a manifestat înțelegere și deschidere față de credincioșii greco-catolici. Sub înțeleapta sa îndrumare, o serie de biserici, foste greco-catolice, au fost cedate Episcopiei de Lugoj, între acestea numărându-se și Catedrala episcopală din Lugoj.

Un alt ajutor a venit din partea Episcopiei Romano-Catolice de Cenad (Timișoara), care a pus la dispoziția greco-catolicilor propriile lăcașe de cult, acolo unde enoriașii romano-catolici sunt în număr foarte mic și unde există o comunitate greco-catolică semnificativă, de exemplu la Horia, Vladimirescu, Oțelu Roșu, Cruceni, Frumușeni, etc. În același timp, are loc edificarea de noi lăcașe de cult greco-catolice, unul dintre acestea fiind recent inaugurat la Arad.

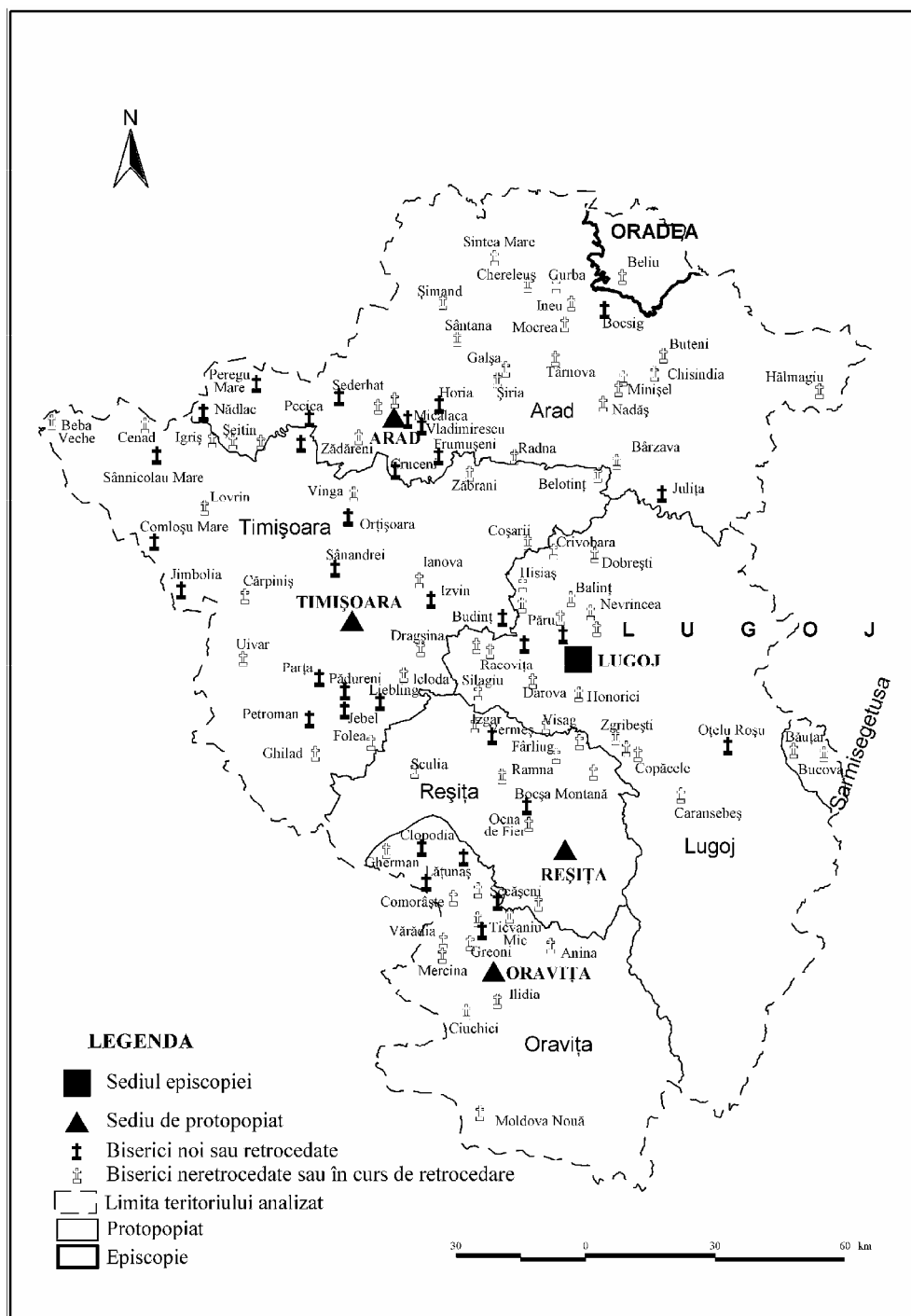

Fig. 47.

6.1.3. Organizarea spațială a confesiunilor protestante

Pornită de la Wittenberg, Reforma n-a pus în discuție numai autoritatea papală, ci întreaga ordine feudală, prin ridicarea împotriva bisericii catolice, principalul sprijin al feudalismului. În particular, în Ungaria, Banat, Crișana și Transilvania, Reforma a fost favorizată de condițiile politice vitrege de la începutul secolului al XVI-lea: situația financiară grea, abuzurile Bisericii Catolice și războiul civil care a urmat dezastrului de la Mohács (1526). Principalii mesageri ai mișcării protestante în Banat, Crișana și Transilvania au fost studenții care frecventau universitățile străine (Viena, Cracovia și chiar Wittenberg), precum și negustorii (C. Popeți, 1982).

Din punct de vedere doctrinar, protestantismul se concentrează în cele patru principii ale Reformei: "Sola Scriptura" (Biblia este unicul izvor autentic al revelației divine), "Sola Fide" (mântuirea se câștigă numai în urma credinței), "Sola Gratia" (nu meritele omului, ci numai harul divin îl salvează pe om în veșnicie) și "Solus Christus" (numai Hristos este mijlocitorul dintre Dumnezeu și oameni).

Prin traduceri ale Bibliei, predici, prin școală și tipografie, prin prozelitism, Reforma a promovat laicizarea culturii și răspândirea ei în rândurile maselor. În Banat, numărul protestanților a fost însă mult mai mic, pe de o parte din cauza slabei răspândiri a catolicismului (din rândurile căruia provin protestanții), și pe de altă parte ca o consecință a ocupației otomane de după 1551-1552. Românii ortodocși au fost refractari la Reformă, cu unele excepții semnificative doar sub aspect istoric sau cultural (autorii lugojeni și caransebeșeni ai Paliei de la Orăștie).

Confesiunile protestante sunt specifice minorităților naționale, în special maghiarilor, germanilor și slovacilor.

Culte protestante din România sunt: reformat calvin, evanghelic lutheran de confesiune augustină, evanghelic lutheran sinodo-presbiterian și unitarian. Între acestea, cultul unitarian nu are în teritoriul analizat nici măcar o parohie, cele mai apropiate fiind la Oradea și în Valea Jiului (Lupeni). Puținii credincioși unitarieni din Banat sunt de naționalitate maghiară și sunt originari din Transilvania.

6.1.3.1. Biserica Reformată (Calvină)

Întemeietorul acestei confesiuni a fost Jean Calvin (1509-1564), preot catolic francez, care a aderat inițial la luteranism, și apoi a dus mai departe ideile luteranismului. Ideile calvinismului sunt concentrate și sistematizate

în „Catehismul de la Heidelberg” (1563) și „A doua confesiune helvetică” (1566).

În Transilvania și Ungaria, Reforma calvină a pătruns imediat, bucurându-se de numeroși aderenți în rândurile claselor avute ale populației maghiare, ale târgoveților și, în mai mică măsură, în rândurile țărănimii. În 1564, Biserica Reformată este recunoscută oficial de principele transilvănean Ioan Sigismund, hotărâre confirmată de Dieta de la Turda, și în scurt timp devine confesiune de stat, fiind sprijinită inclusiv militar de principii calvini. În 1566, Dieta de la Sibiu impune chiar o ierarhie calvină a românilor, care rămâne însă fără urmări. Între 1570 și 1580 se înființează Episcopia Reformată din Transilvania.

În teritoriul analizat, cu excepția Banatului de Lugoj-Caransebeș, unde s-au făcut încercări nereușite de convertire la Reformă a românilor ortodocși, calvinismul s-a răspândit (ca și în alte părți) în mod exclusiv în rândurile maghiarilor. Populația maghiară, redusă numeric, se găsea doar în câteva localități din nordul județului Arad, la Pădurenii (azi, cartier al orașului Chișineu Criș), Zerind, Adea, Vânători, Adea și Iermata Neagră, în Câmpia Crișului Alb, precum și la Sebiș. Acestea sunt de altfel parohiile reformate care existau la începutul secolului al XVIII-lea, când regiunea intră în Imperiul Habsburgic, iar biserica catolică lansează Contrareforma.

Celelalte parohii s-au înființat mult mai târziu, majoritatea reformatorilor calvini din Banat fiind colonizați în secolul XIX pe domenii nobiliare care aparțineau unor familii de această confesiune. De aici, ei s-au răspândit și în principalele orașe ale regiunii.

După Marea Unire, parohiile reformate, ce aparținuseră de episcopii situate în afara granițelor statului român (de exemplu, Episcopia Tiszántul de la Debrecen), au fost reorganizate într-o nouă episcopie, cu sediul la Oradea.

Eparhia de Oradea, numită „**de Piatra Craiului**” (*Királyhágómelléki Református Egyházkerület*), are în componența sa nouă protopopiate, dintre care două, Arad și Timișoara, se află în teritoriul analizat (fig. 48).

Protopopiatul **Arad** include 19 parohii din județul omonim, dintre care trei în municipiul Arad, la care se adaugă două filii (Mailat și Cermei).

Protopopiatul **Timișoara** are sediul la **Lugoj** și include 16 parohii din județele Timiș și Caraș-Severin, jumătate din acestea fiind localizate în mediul urban: patru la Timișoara și câte una la Reșița, Lugoj, Caransebeș și Jimbolia. La acestea se adaugă și șase filii, din care cinci se află de asemenea în orașe.

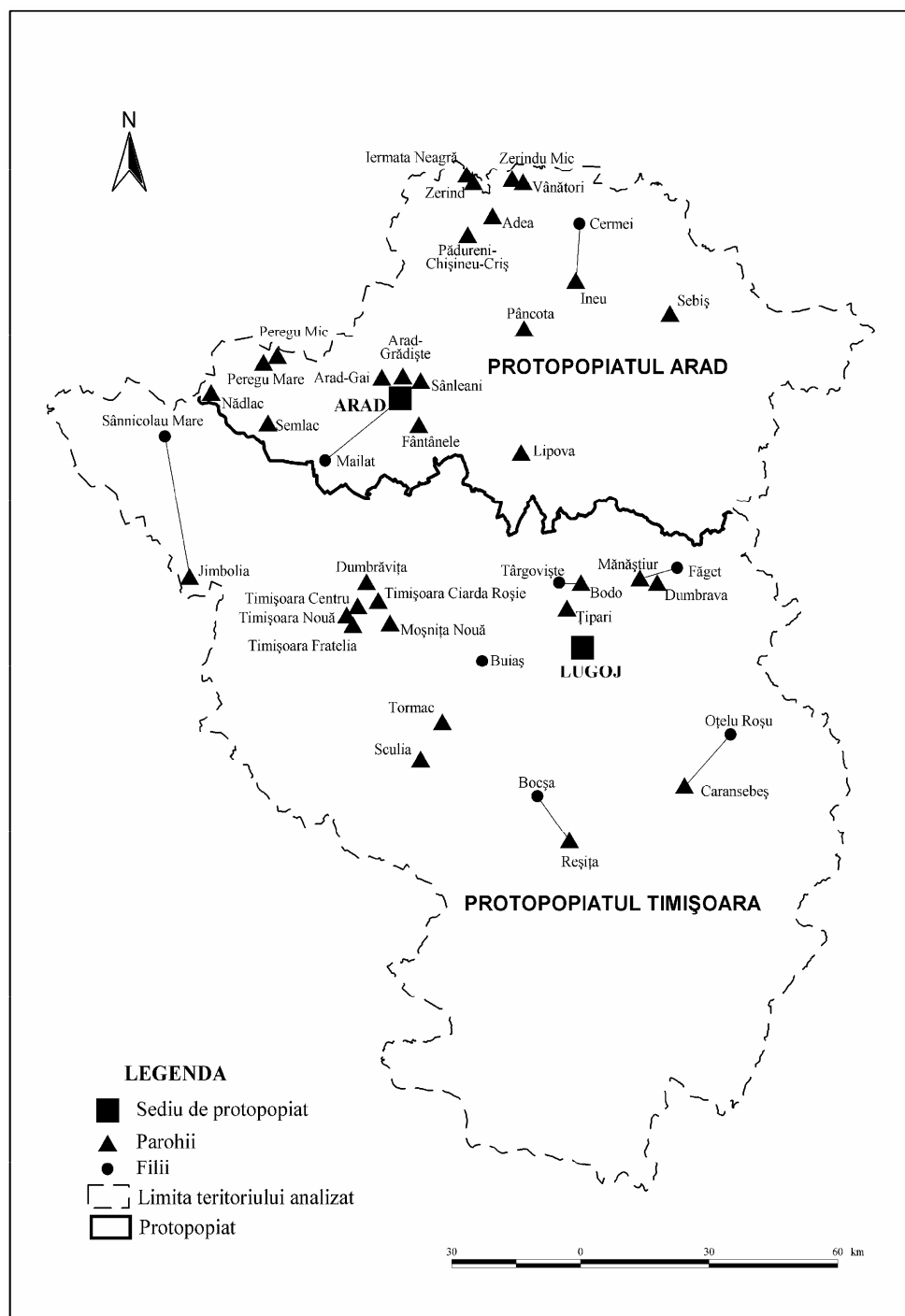

Fig. 48.

6.1.3.2. *Culte lutherane*

Confesiunea evanghelică lutherană s-a răspândit cu precădere în rândurile sașilor, iar în cele trei județe studiate, persoanele de această confesiune au imigrat din alte părți ale Imperiului în special la sfârșitul secolului al XVIII-lea și în secolul al XIX-lea.

De fapt, primii lutherani au sosit în Banat imediat după 1716, făcând parte din armatele austriece, din funcționăria care a participat la organizarea Banatului ca domeniu al Coroanei sau din minierii care au fost aduși în vederea exploatarei bogățiilor subsolului, cu deosebire în Oravița, Sasca și în împrejurimi. Minerii lutherani au și cerut un preot, care a fost adus pentru puțin timp din Transilvania, după care a fost trimis înapoi (A. Țintă, 1972). În urma înăsprii măsurilor împotriva tuturor cultelor, altele decât cel catolic, pe teritoriul Banatului, funcționarii, militarii și minierii lutherani au fost obligați fie să treacă la catolicism, fie să părăsească Banatul. De altfel, coloniștii care au venit în mod organizat în secolul XVIII în Banat, până la edictul de toleranță al lui Iosif al II-lea (1781), au fost exclusiv romano-catolici.

Primele grupuri compacte de lutherani au fost colonizate la nord de Mureș, la Mocrea, în 1753, fiind de etnie slovacă. G. Ciuhandu (1940) arată cum aceștia erau discriminați de autorități, care nu au aprobat pentru mai mulți ani la rând ridicarea unui lăcaș de cult lutheran.

Principalele comunități lutherane din Banat au apărut abia la sfârșitul secolului XVIII și începutul secolului XIX. De exemplu, coloniștii germani de confesiune lutherană din Liebling s-au stabilit în 1786, la doar câțiva ani după edictul de toleranță iosefin. La începutul secolului XIX au fost colonizați slovaci lutherani la Nădlac, cea mai importantă comunitate lutherană actuală din teritoriul studiat. La Semlac, lutheranii au sosit în 1818-1819 din localitatea Mezőberény, din Ungaria de astăzi, unde înaintașii lor se stabiliseră, venind din Germania și Slovacia, la începutul secolului XVIII.

În orașele din Banatul montan, lutheranii s-au stabilit începând cu sfârșitul secolului XVIII, fiind originari din Germania de azi, dar și unii sași transilvăneni veniți la lucru în uzinele sau minele din Reșița, Oțelu Roșu, Steierdorf (Anina), Caransebeș, Lugoj sau Timișoara. Unele imigrații sunt chiar recente: la Fântânele au venit lutherani din Hodod (județul Satu Mare) începând cu anul 1970, însă ulterior marea majoritatea au emigrat în Germania. La Oțelu Roșu, majoritatea lutheranilor provin din sașii transilvăneni veniți la lucru în anii 50-60 ai secolului XX.

În România, lutheranii sunt organizați în două culte: evanghelic de confesiune augustină (al etnicilor germani), și evanghelic lutheran sinodopresbiterial (al etnicilor maghiari și slovaci).

Credincioșii **evangelici lutherani de confesiune augustană** din Banat aparțin de protopopiatul Sebeș și sunt organizați în două parohii: Semlac și Reșița (fig. 49). De parohia din Semlac aparțin lutheranii din Liebling, Birda, Clopodia, Șemlacu Mic și Deta, în general comunități reduse numeric, de etnici germani și slovaci. A existat în perioada interbelică și o mică bisericuță lutherană la Șoșdea Nouă (Waldau), dar localitatea a dispărut după război. Parohia Reșița include toate comunitățile lutherane din spațiul Banatului montan: Steierdorf (Anina), Caransebeș, Oțelu Roșu, și două filiale în județul Timiș, la Lugoj și Știuca (Ebendorf).

Credincioșii **lutherani sinodo-presbiteriali** aparțin de protopopiatul Baia Mare cu sediul la Cluj (maghiarii), respectiv de **protopopiatul Nădlac** (slovacii). Lutheranii preponderent maghiari ce aparțin de protopopiatul Baia Mare se concentrează în cele două mari orașe, Arad și Timișoara, unde au sosit cu precădere în decursul secolului XIX, ca și în localitățile rurale Mocrea, Olari și Satu Nou (localitate colonizată la sfârșitul secolului XIX). Protopopiatul Nădlac include doar trei parohii lutherane de etnie slovacă: Nădlac, Butin și Vucova (fig. 49).

6.1.4. Organizarea spațială a cultelor neoprotestante

Confesiunile neoprotestante au apărut în Banat la sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX. Discriminate uneori de diversele regimuri politice care s-au succedat la putere în secolul XX, aceste culte au cunoscut o epocă de înflorire și dezvoltare după 1990. Numărul aderenților la cultele neoprotestante a crescut în consecință, atât datorită prozelitismului, cât și ca urmare a unei natalități ridicate a populației aparținând acestor confesiuni.

6.1.4.1. Biserica Creștină Baptistă

Conform lucrării *Repertoarul Bisericilor Creștine Baptiste din România* (2003), credincioșii bapțiști sunt organizați pe comunități, în limitele teritoriului studiat fiind trei astfel de comunități (fig. 50): Timișoara (Banat), Arad și Valea Crișului Alb (cu sediul la Sebiș). Bisericile baptiste maghiare se află în subordinea Convenției Baptiste Maghiare, organism separat de Uniunea Bisericilor Creștine Baptiste din România.

Începuturile Bisericii Baptiste în spațiul Banatului datează de la sfârșitul secolului XIX, când cultul se răspândește la Curtici, Macea, Arad etc. Și în prezent, numărul și ponderea credincioșilor bapțiști din zona Aradului este mai mare decât în orice altă parte a țării.

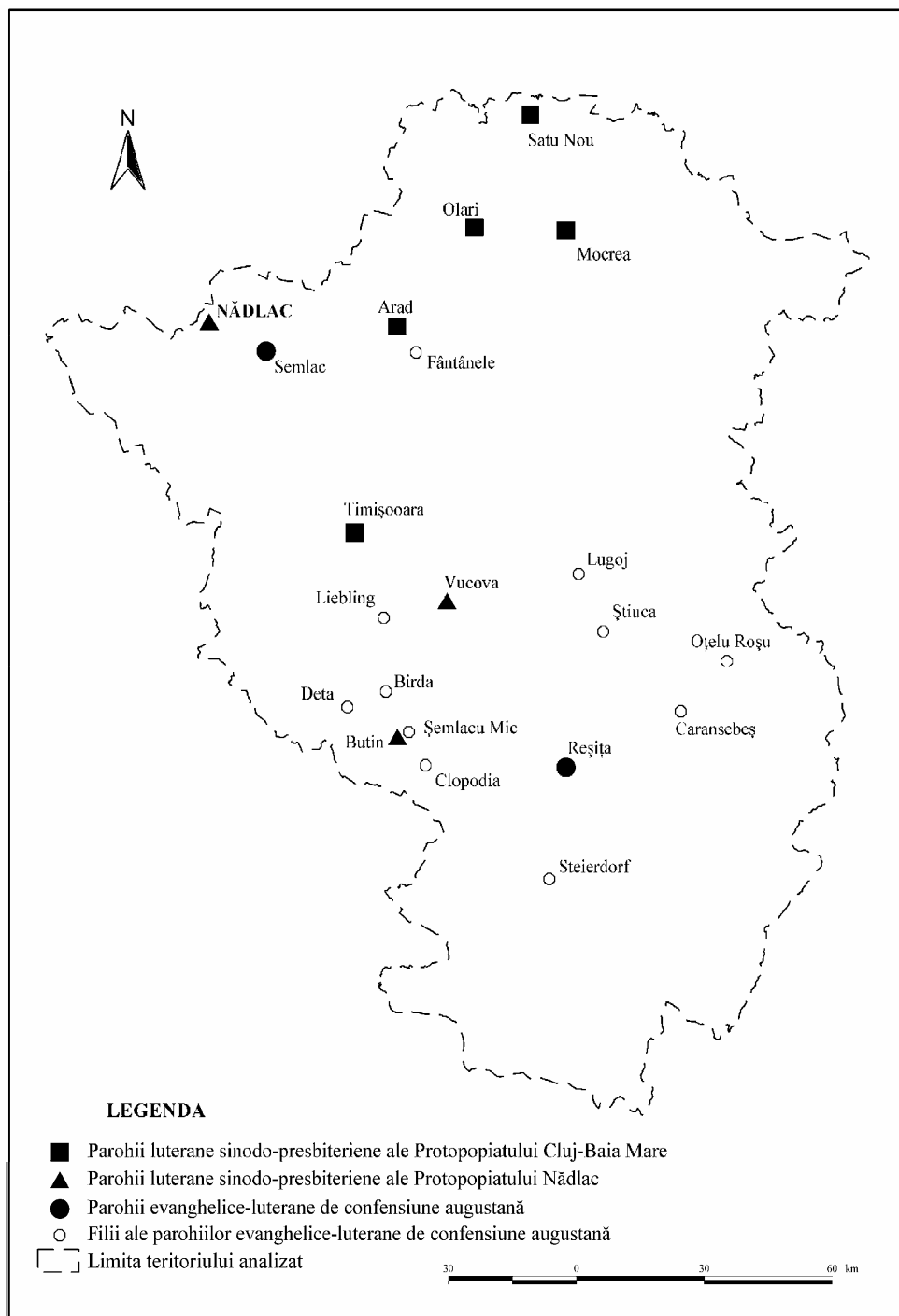
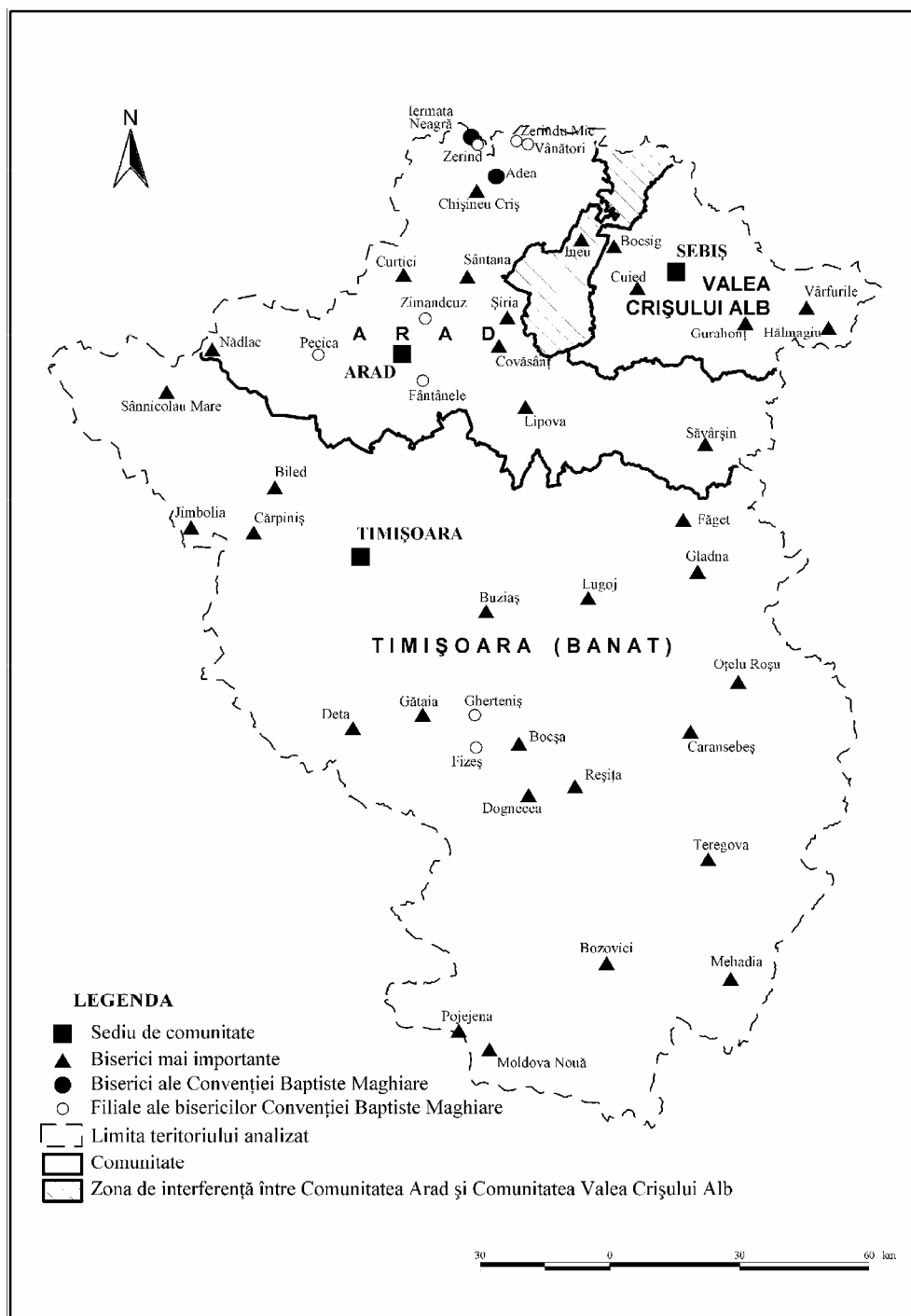

Fig. 49.

6.1.4.2. Biserica lui Dumnezeu Apostolică (Penticostală)

Biserica lui Dumnezeu Apostolică (penticostală) este organizată pe comunități regionale. Comunitatea penticostală din Arad răspunde de toți aderenții acestui cult din teritoriul studiat. La nivel local, aceștia sunt organizați în grupuri de biserici (echivalentul parohiilor); în județul Arad există 40, în Timiș 55 iar în Caraș-Severin, 18 (fig. 51).

Penticostalismul a pătruns în România din Ungaria de azi. Primul român penticostal, considerat întemeietorul penticostalilor de la noi, a fost arădeanul Pavel Budeanu, plecat în America înainte de 1910, unde a intrat în contact cu ideile penticostale. Prima comunitate penticostală din România a apărut la Păuliș, în 1922. De aici, cultul s-a răspândit în alte localități, în special în vestul țării și marile orașe, în ciuda interzicerii sale în 1925, și din nou în 1942. În anul 1950, cultul penticostal, recunoscut de autoritățile comuniste, dar în continuare persecutat (ca orice cult în această perioadă), se reorganizează. În toată această perioadă, sediul central al cultului a fost la Arad.

Cultul baptist și cel penticostal, împreună cu Biserica Creștină după Evanghelie (care în Banat deține doar cinci lăcașe de cult, câte două la Timișoara și Reșița, și unul la Carașova), formează Alianța Evanghelică din România.

6.1.4.3. Biserica Creștină Adventistă de Ziua a Șaptea

Biserica Creștină Adventistă de Ziua a Șaptea are o structură formată din „conferințe”. Conferința Banat (fig. 52) include și județele Arad (14 districte), Timiș (7 districte) și Caraș-Severin (3 districte).

6.1.4.4. Organizația religioasă „Martorii lui Iehova”

Organizația religioasă Martorii lui Iehova este formată din congregații, fiecare având între 60 și 120 de membri. În fiecare județ există mai multe congregații (fig. 53), cu cel puțin o „sală a regatului”.

6.1.5. Cultele necreștine

În afara cultelor creștine, în Banat există un număr relativ redus de persoane de confesiune mozaică (israelită, iudaică), marea majoritate locuind în cele două mari orașe, Timișoara și Arad. Cele două comunități evreiești au ca patrimoniu sinagogile din cele două orașe: două în Timișoara, Cetate și Fabric, respectiv cele două din Arad, ambele în centrul orașului, aproape una lângă alta.

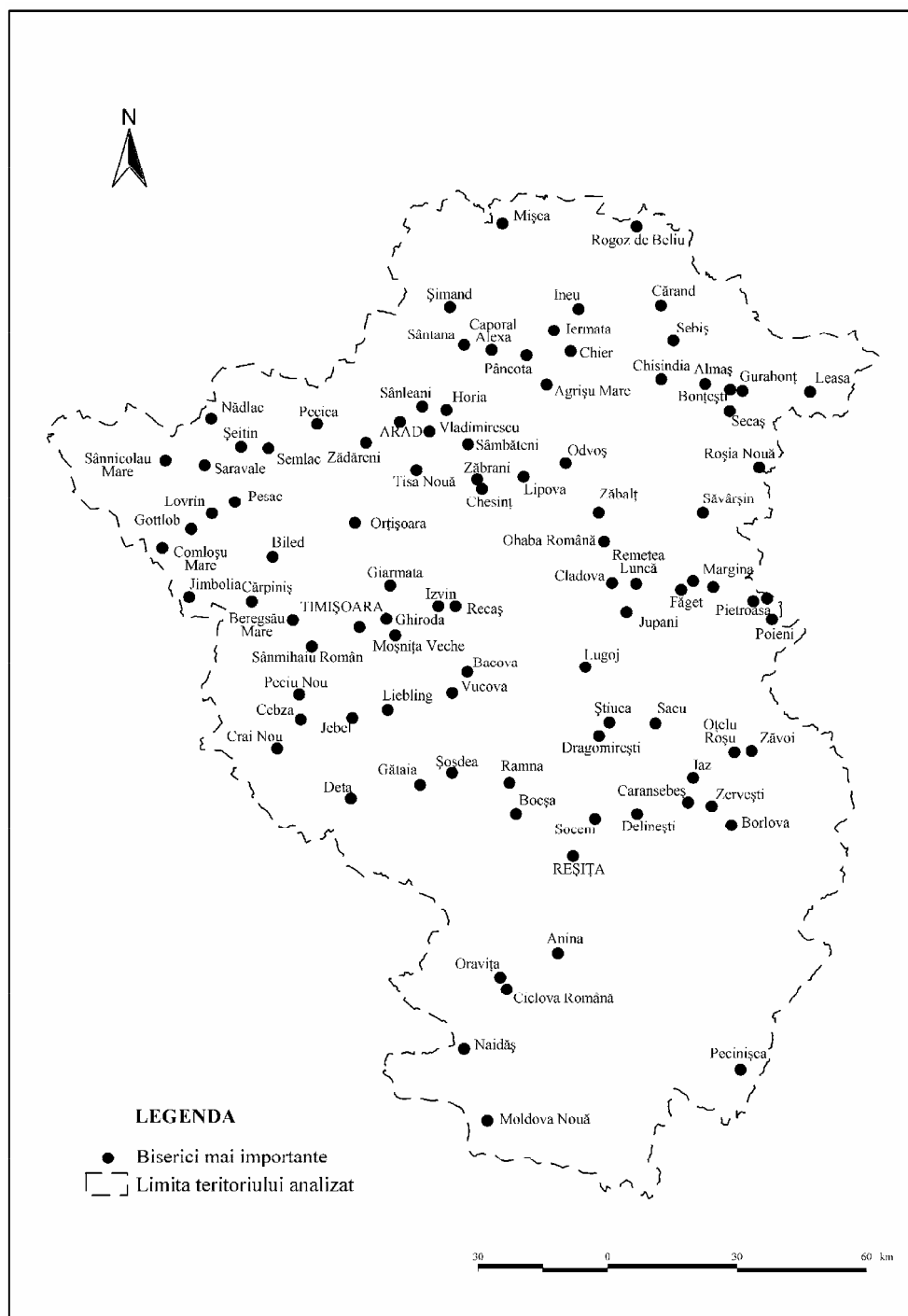

Fig. 51.

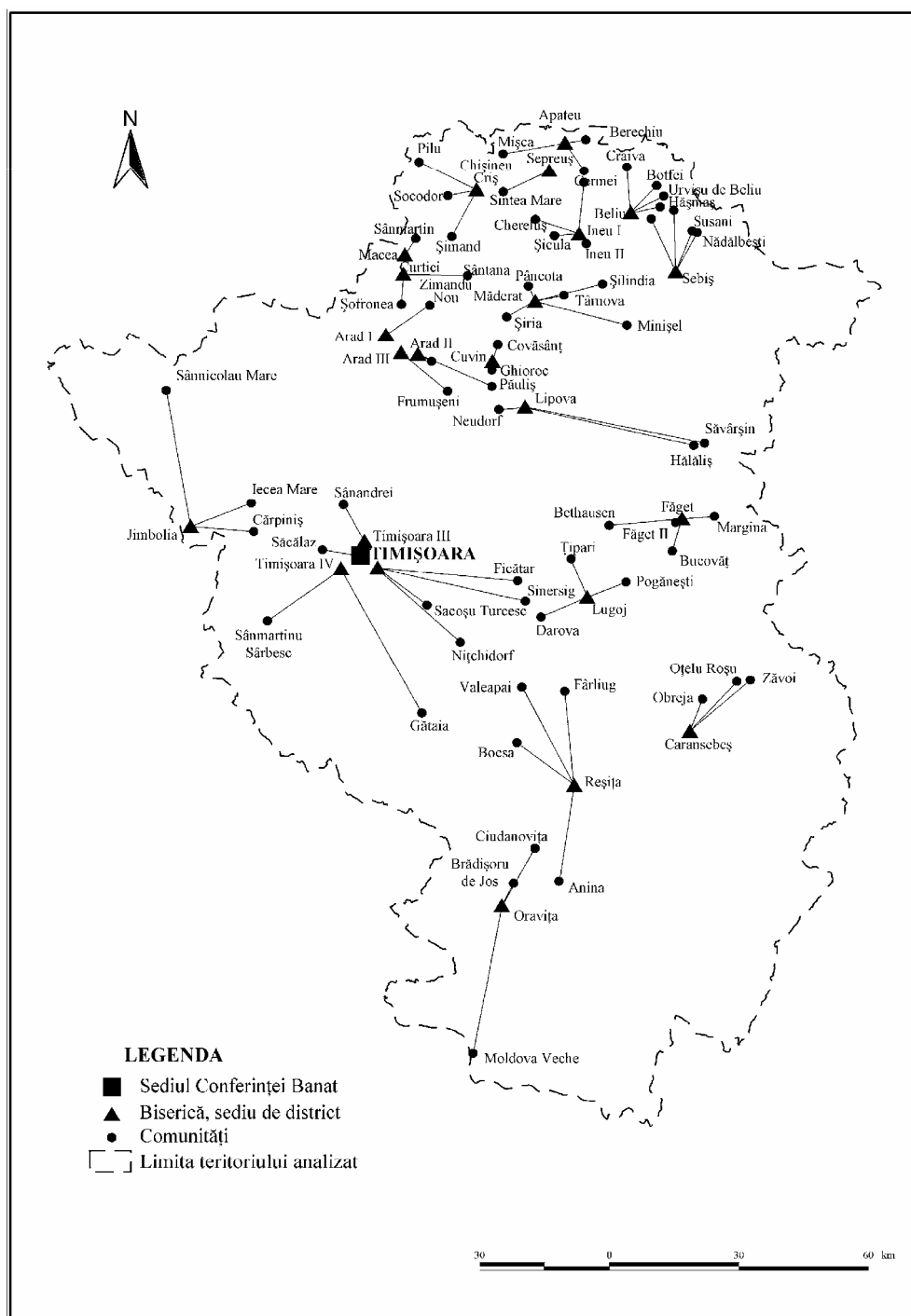

Fig. 52.

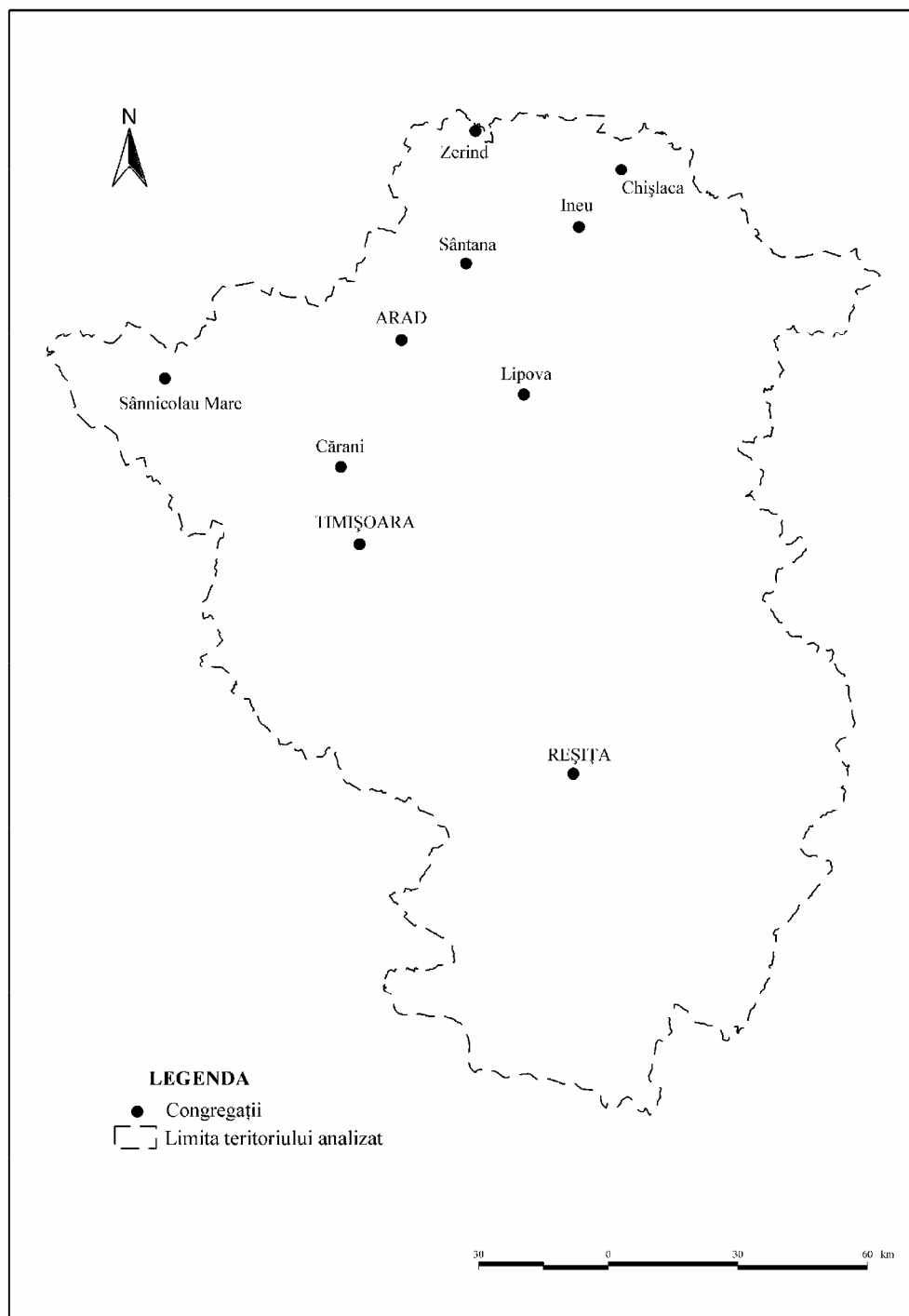

Fig. 53.

Credincioșii musulmani din Banat sunt foarte puțini ca număr și nu dispun de nici un lăcaș de cult în teritoriul studiat. Majoritatea sunt imigranți din țările arabe sau Turcia și foarte puțini sunt imigrați din regiuni din România unde există populație musulmană (în particular din Dobrogea, și câțiva dintre turcii care locuiau cândva la Ada-kaleh).

6.2. ORGANIZAREA JUDECĂTOREASCĂ A SPAȚIULUI BĂNĂȚEAN

6.2.1. Probleme generale. Scurt istoric

Nu dispunem de foarte multe informații în ceea ce privește existența și configurația sistemului de drept corespunzător **societății geto-dace**. Istoricul Iordanes ne asigură că geții aveau legi scrise. Deși preoții exercitau și funcții judecătorești - asemeni druizilor celți contemporani - marele judecător, forul suprem rămâne regele.

După **cucerirea romană**, sud-vestul Daciei este inclus în provincia Dacia Apulensis, preluând organizarea judiciară și normele juridice ale Imperiului. De pildă, cei doi funcționari care conduceau orașele autonome aveau drept de judecată, iar în judecată se aplica *ius gentium*, adică dreptul pe care-l aveau romanii pentru a reglementa raporturile dintre cetățeni și peregrini. Este tolerat însă și dreptul autohton, sub forma unor obiceiuri.

Evident că după **retragerea aureliană** instituțiile romane n-au supraviețuit în Dacia în aceeași formă. Normele juridice aplicate pe parcursul unui veac și jumătate au rămas însă în conștiința locuitorilor și au constituit esența aceluși drept nescris numit „obiceiul pământului”. ***Ius valachicum*** este un drept agrar-funciar, care s-a format în etapa nașterii și dezvoltării relațiilor feudale, ca reglementare obișnuită în obștile sătești. Actele ungurești din Evul Mediu care menționează drepturile românilor văd în acest drept nescris privilegiul românilor de a-și alege singuri conducătorii, judecătorii și pe cei care percepeau birul, ori posibilitatea de a fi judecați de egalii lor.

În Banat, ***ius valachicum*** a declinat cu timpul în favoarea dreptului feudal de stat, dar s-a păstrat ca obicei românesc, ca o formă de autonomie locală (Gh. Ciulei, Gh. C. Ciulei, 1997). El se aplică deci în districtele românești menționate de documentele vremii în Banat (Caransebeș, Lugoj, Comiat, Bârzava, Caraș, Ilidia, Almăjul, Mehadia etc.) și Zărand (Hălmagiu, Vârfurile, Arăneag, Cladova). Aici se instituie o formă de jurisdicție

funciară – **jurisdicția cnezială**, legată de pământul stăpânit de cneaz. În virtutea acestui fapt, cnezii aveau dreptul să judece „orice fel de pricini ce s-ar isca pe pământul lor” (spune un document de la 1352). Numai faptele mai grave – tâlhărie, furt, foc – erau remise spre scaunul de judecată al comitatului sau trimișilor speciali ai regelui în comitate.

După **căderea Ungariei** la Mohács (1526), cea mai mare parte a teritoriilor locuite de români intră în Principatul Autonom al Transilvaniei. Vestul și centrul Banatului devin însă în 1552 pașalâc turcesc cu centrul la Timișoara.

În ariile care intrau în alcătuirea principatului se aplică **dreptul feudal**. Instanțele judecătorești sunt organizate pe **sistemul scaunelor de judecată**:

- scaunul sătesc;
- scaunul senioral;
- scaunul de judecată al comitatului (prezidat de regulă de vicecomite);
- scaunul voievodal;
- instanța regală (de regulă, instanță de apel).

În paralel sunt organizate și anumite **instanțe extraordinare**: Dieta pentru crimele de înaltă trădare, o jurisdicție orășenească în orașele libere, instanțele judecătorești ale Bisericii.

Colecțiile de legi folosite sunt *Tripartitum-ul lui Werböczy* (o codificare a dreptului scris și nescris la 1517), *Approbatele* (1653) și *Compilatele* (1669) – colecții care cuprind normele elaborate de Dietă de la constituirea Principatului autonom.

Pentru **pașalâcul din Banat**, regimul juridic era fixat la Constantinopol prin *kanunnâme-le* (coduri de legi) speciale, care țineau însă seama de ordinea juridică legală anterioară cuceririi. Acestea erau aplicate de *kadiu* alături de legea musulmană bazată pe Coran. Se păstrează totodată pentru **cnezi** dreptul de a judeca unele pricini și neînțelegeri între sătenii creștini.

La 1718, **Banatul trece sub autoritatea Austriei**, iar la 1779 aceeași zonă (alcătuită din comitatele Caraș, Timiș și Torontal) este **alipită Ungariei** din care făcea deja parte Aradul și întregul Partium. Împăratul Iosif al II-lea este cel care inițiază **separarea justiției de administrație**, fixând *scaun de judecată în fiecare comitat, tabla judecătorească de la Cluj și Tg. Mureș și tabla regală*, ca instanță de apel. Tot la răscrucea secolelor al XVIII-lea și al XIX-lea încep să funcționeze *tribunale comerciale*, înzestrate cu o legislație proprie (de exemplu, la 1772 în regimentele grănicerești bănățene se aplică legea falimentului).

Dualismul austro-ungar inaugurat la 1867 aduce o serie de schimbări în structura justiției. Sunt aplicabile atât *norme juridice maghiare* (dreptul cutumiar maghiar - Transilvania fără centru, est și ținuturile confinare bănățene), cât și *legi austriece* (Codul Civil din 1811 - centrul și estul Transilvaniei, plus ținuturile confinare bănățene). Practic, se disting două arii de influență: în centrul și estul Transilvaniei, precum și în ținuturile bănățene se aplică dreptul austriac, iar în rest, cel maghiar. **Noul sistem judiciar** este unul extrem de complicat și de costisitor, având următoarea structură:

- a) *judecătorii de plasă* – competența civilă, comercială și contravențională minoră;
- b) *tribunalul de primă instanță* (comitat);
- c) *Tabla regală* de la Târgu Mureș (din 1890 și la Cluj, Oradea și Timișoara);
- d) *Curtea de al III-lea grad*;
- e) *Curtea de casație* (Curia maghiară).

Treptat, sunt organizate *Parchetul* (1871), *notariatul public* (1874) și *Curtea administrativă* (1896).

De exemplu, la 1921 (deci imediat după momentul istoric de la 1918), Curtea de Apel Timișoara avea în jurisdicția sa patru tribunale (fig. 54):

- Tribunalul Arad, cu 9 judecătorii, fiecare judecătorie exercitând competența teritorială asupra mai multor comune - în total 278: Arad (12 comune), Baia de Criș (64), Buteni (54), Hălmagiu (34), Chereuș (25), Ineu (29), Radna (40), Pecica (10), Șiria (11);

- Tribunalul Caransebeș, cu 4 judecătorii și 105 comune: Bozovici (19), Caransebeș (27), Orșova (29), Teregova (20);

- Tribunalul Lugoj, cu 5 judecătorii și 287 comune: Bocșa Montană (40), Făget (63), Lugoj (81), Oravița Montană (30), Sasca Montană (41);

- Tribunalul Timișoara, cu 11 judecătorii și 243 comune: Aradul Nou (18), Biled (15), Buziaș (25), Craceva (13), Deta (26), Lipova (28), Modoș (26), Recaș (30), Sînnicolaul Mare (22), Timișoara (23), Vinga (17).

După **Unirea cu România**, aceste teritorii adoptă treptat legislația românească. Deși legile privitoare la unificarea administrativă și organizarea judecătorească sunt promovate la 1924-1925, extinderea legislației civile s-a făcut total doar în 1943, iar primul Cod Penal unificat a intrat în vigoare în 1937. Organizarea judecătorească era următoarea:

- a) *judecătorii urbane, rurale sau mixte*;
- b) *tribunale în fiecare capitală de județ* (adică la Arad, Timișoara, Lugoj și Oravița);

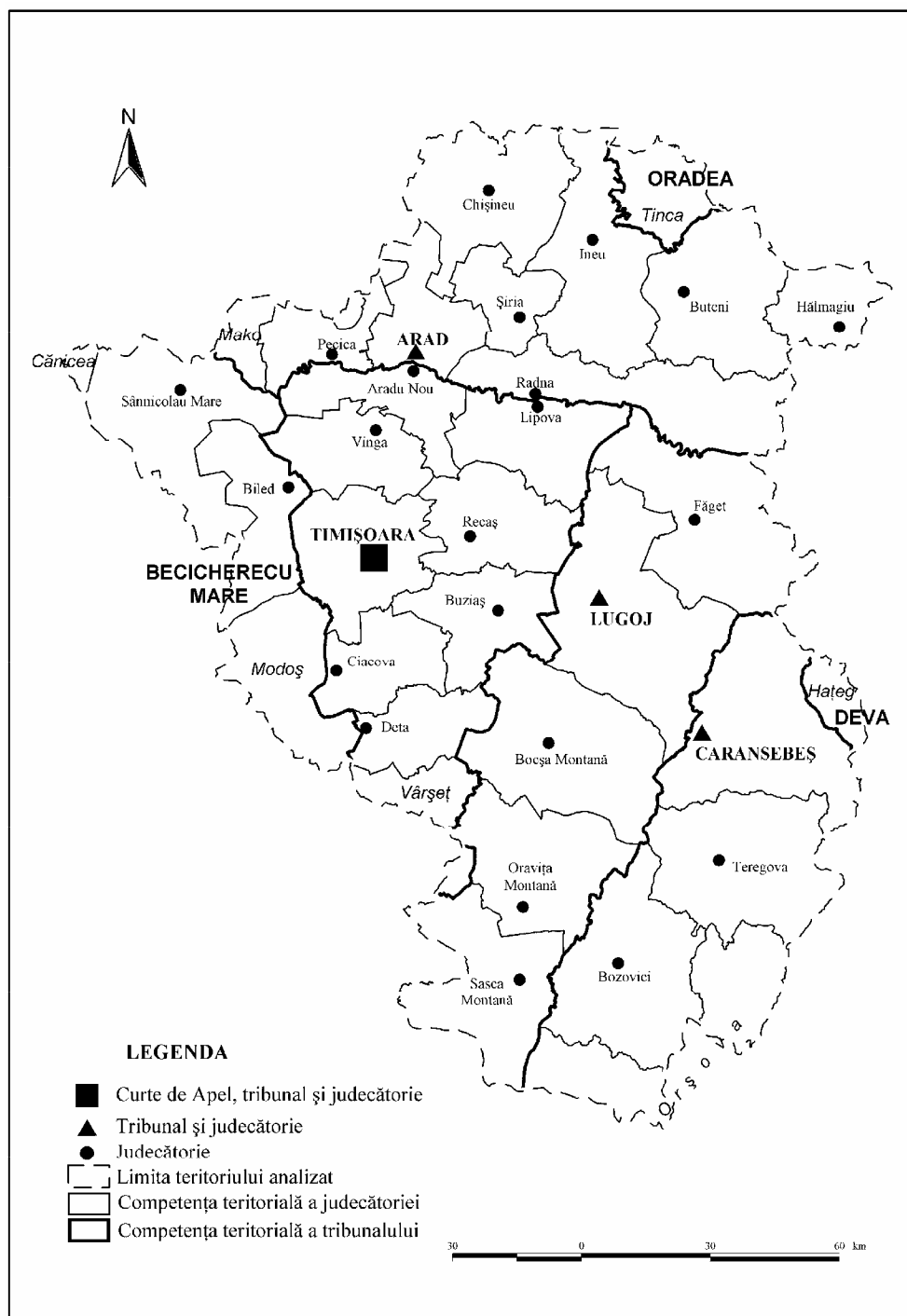

Fig. 54.

- c) *Curțile cu jurați* – organizate pe lângă tribunale, judecă unele crime și delict de presă;
- d) *Curțile de Apel* (în total 12 în toată țara, una din ele la Timișoara pentru județele Arad, Timiș-Torontal, Caraș și Severin);
- e) *Înalta Curte de Casație și Justiție*.

Legea civilă aplicabilă este Codul civil român de la 1865 (în vigoare și astăzi), iar în penal, noul cod din 1937. A fost organizat Ministerul Public.

După reorganizarea administrativă și judecătorească din anul 1925, în subordinea Curții de Apel Timișoara rămân în principiu cele patru tribunale din perioada interbelică, cărora li se adaugă și Tribunalul Hunedoara.

În perioada **dictaturii regale** (11 februarie 1938 - 6 septembrie 1940), prin legea pentru organizarea judecătorească din 20 august 1938 au fost înlăturate curțile cu jurați și s-au creat două feluri de judecătoria, noutatea fiind judecătoria comunală.

Perioada celor peste 40 de ani de **comunism** a avut impact și asupra justiției. Pentru o vreme, în paralel cu instanțele ordinare au funcționat *Tribunalele poporului* (instanțe extraordinare), organizate după modelul sovietic. Acestea îi judecau pe dușmanii sistemului, nu însă pe baza unei legi, ci pe baza așa-numitei „conștiințe revoluționare”. Ministerul Public s-a transformat în Procuratură, iar din structura justiției au dispărut Curțile cu jurați și Curțile de Apel. **Organizarea judecătorească** rămânea deci una cu *judecătoria – tribunale – Tribunalul Suprem*, ca cea mai înaltă instanță.

Pentru domeniul penal, la nivelul primei instanțe au fost introduși *asesori populari* (persoane fără pregătire juridică) în completul de judecată. Studiile arată însă că aceștia nu participau efectiv la actul de justiție, mulțumindu-se să confirme decizia judecătorului profesionist.

Codul civil român din 1864 a fost amputat în părțile care nu corespundeau moralei socialiste, iar noul Cod penal din 1969 a fost unul destul de reușit. Au fost suprimate însă jurisdicțiile comerciale și administrative.

După 1989, s-a revenit în mare parte la organizarea judecătorească din perioada interbelică, chiar dacă vechile Coduri nu au fost decât parțial înlocuite. S-au reînființat Ministerul Public și Curțile de Apel, iar ca instanță supremă a fost instituită Curtea Supremă de Justiție (devenită din 2003 Înalta Curte de Casație și Justiție). De asemenea, au fost reinstituite jurisdicțiile comerciale (secții comerciale la instanțe) și administrative (secții de contencios administrativ).

6.2.2. Organizarea judecătorească în prezent

6.2.2.1. Instanțele de judecată

În prezent, instanțele de judecată din România sunt organizate în conformitate cu prevederile Constituției României și ale noii Legi nr.304/2004 privind organizarea judiciară.

Astfel, potrivit art.126 din Constituția României, Justiția se realizează prin Înalta Curte de Casație și Justiție și prin celelalte instanțe judecătorești stabilite de lege. Determinarea în concret a instanțelor de judecată este făcută de Legea nr.304/2004, potrivit căreia instanțele de judecată sunt: Înalta Curte de Casație și Justiție, curți de apel, tribunale, tribunale specializate, instanțe militare și judecătoria.

A. Înalta Curte de Casație și Justiție

Înalta Curte de Casație și Justiție este instanța supremă din România. Ea are personalitate juridică și are sediul în municipiul București. De principiu, Înalta Curte de Casație și Justiție asigură interpretarea și aplicarea unitară a legii de către celelalte instanțe judecătorești, potrivit competenței sale. Înalta Curte de Casație și Justiție este organizată în 4 secții: Secția civilă și de proprietate intelectuală, Secția penală, Secția comercială, Secția de contencios administrativ și fiscal. Aceștia li se adaugă două forme de organizare speciale, Completul de 9 judecători și Secțiile Unite, fiecare având competență proprie.

Competența materială a fiecăreia dintre secțiile Înaltei Curți de Casație și Justiție este determinată expres de lege pentru fiecare materie (civilă, penală, de proprietate intelectuală, comercială, de contencios administrativ și fiscal).

Competența teritorială a Înaltei Curți de Casație și Justiție este una generală, pentru întreg teritoriul României.

B. Curțile de apel

Curțile de apel sunt instanțe cu personalitate juridică, în circumscripția cărora funcționează mai multe tribunale și tribunale specializate. În cadrul curților de apel funcționează secții sau, după caz, complete specializate pentru cauze civile, cauze penale, cauze comerciale, cauze cu minori și de familie, cauze de contencios administrativ și fiscal, cauze privind conflicte de muncă și asigurări sociale, precum și, în raport cu natura și numărul cauzelor, secții maritime și fluviale sau pentru alte materii.

În România există 15 curți de apel, fiecare având *competența teritorială* asupra a 2-4 tribunale. Zona geografică care constituie obiectul de

interes al lucrării noastre se află în jurisdicția Curții de Apel Timișoara (tribunalele din județele Arad, Caraș-Severin și Timiș).

Din punct de vedere al *competenței materiale*, Curtea de Apel poate judeca în principal următoarele categorii de cauze: litigii comerciale având o valoare mai mare de 10 miliarde ROL; litigii de contencios administrativ și fiscal privind hotărâri emise de autoritățile publice centrale; infracțiuni contra siguranței statului (trădare, spionaj, subminarea puterii de stat, complot); infracțiuni contra păcii și omenirii; unele infracțiuni de corupție; infracțiuni săvârșite de judecătorii și procurorii de la tribunale, precum și de către notarii publici; apeluri sau recursuri împotriva hotărârilor pronunțate de instanțele inferioare.

C. Tribunalele

Tribunalele sunt instanțe cu personalitate juridică, organizate la nivelul fiecărui județ și al municipiului București, și au, de regulă, sediul în municipiul reședință de județ. În circumscripția fiecărui tribunal sunt cuprinse toate judecătoriile din județ sau, după caz, din municipiul București. În cadrul tribunalelor funcționează secții sau, după caz, complete specializate pentru cauze civile, cauze penale, cauze comerciale, cauze cu minori și de familie, cauze de contencios administrativ și fiscal, cauze privind conflicte de muncă și asigurări sociale, precum și, în raport cu natura și numărul cauzelor, secții maritime și fluviale sau pentru alte materii.

Pentru zona care ne interesează, există tribunale în fiecare reședință de județ: Tribunalul Arad (Arad), Tribunalul Timiș (Timișoara) și Tribunalul Caraș-Severin (Reșița). Aria de *competență teritorială* a fiecărui tribunal este deci limitată la întinderea unui județ.

Competența materială a tribunalelor este în general limitată la următoarele categorii de cauze: litigii civile având o valoare mai mare de 5 miliarde ROL; litigii comerciale având o valoare de până la 10 miliarde ROL; contenciosul fiscal în primă instanță; contenciosul administrativ privind acte emise de autorități publice locale; unele conflicte de muncă, adopții, punerea sub interdicție, exproprieri; cereri în materie de creație intelectuală și de proprietate industrială; apeluri și recursuri împotriva hotărârilor judecătoriilor din propria circumscripție teritorială.

D. Tribunalele specializate

Tribunalele specializate sunt instanțe fără personalitate juridică, care pot funcționa la nivelul județelor și al municipiului București și au, de regulă, sediul în municipiul reședință de județ. Ele pot fi înființate pentru a

judeca oricare dintre următoarele categorii de cauze: cauze civile, cauze penale, cauze comerciale, cauze cu minori și de familie, cauze de contencios administrativ și fiscal, cauze privind conflicte de muncă și asigurări sociale, litigii maritime și fluviale.

Tribunalele specializate sunt în curs de constituire. Deocamdată nu au fost constituite tribunale specializate în Banat și în părțile Aradului. Conform aranjamentelor încheiate de România cu Uniunea Europeană, în principiu tribunalele specializate ar trebui să înceapă să funcționeze cel mai târziu la data de 1 ianuarie 2008.

E. Instanțele militare

Potrivit Legii nr.304/2004, instanțele militare sunt: tribunalele militare; Tribunalul Militar Teritorial București; Curtea Militară de Apel București.

În municipiile București, Cluj-Napoca, Iași și Timișoara funcționează tribunale militare, care judecă în principal infracțiunile săvârșite de militarii activi sau în rezervă sau infracțiunile săvârșite în legătură cu aceștia. Soluția existenței doar a patru tribunale militare în România se explică prin aceea că sunt relativ puține cauze care au ca obiect infracțiuni comise de militari, raportat la numărul total al cauzelor aflate pe rolul instanțelor comune de judecată.

Tribunalul Militar Timișoara, constituit în zona noastră de interes, are *competența teritorială* de a judeca infracțiunile săvârșite în județele Dolj, Gorj, Hunedoara, Mehedinți, Arad, Caraș-Severin și Timiș. După cum se poate observa, dată fiind poziția geografică a Tribunalului Militar Timișoara, acesta polarizează practic cauzele militare din sud-vestul țării.

F. Judecătoriile

Judecătoriile sunt instanțe fără personalitate juridică, organizate în județe și în sectoarele municipiului București. Localitățile care fac parte din circumscripțiile judecătoriilor din fiecare județ se stabilesc prin hotărâre a Guvernului, la propunerea ministrului justiției, cu avizul Consiliului Superior al Magistraturii. În raport cu natura și numărul cauzelor, în cadrul judecătoriilor se pot înființa secții sau complete specializate. În temeiul Legii nr.304/2004, în cadrul judecătoriilor se vor organiza obligatoriu secții sau complete specializate pentru minori și familie.

Competența materială a judecătoriilor este una subsidiară, judecătoriile având competența de a judeca toate cauzele care nu au fost date expres în competența altei instanțe.

Competența teritorială a fiecăreia dintre judecătoriile din județele Arad, Caraș-Severin și Timiș a fost determinată prin Hotărârea Guvernului nr.337/1993 și este sintetizată în tabelul 8. Precizăm totuși că unele localități și-au schimbat statutul de la data acestei legi, respectiv localitățile Făget, Pecica, Sântana, Recaș, Ciacova și Gătaia, care apar în tabel drept comune, au devenit între timp orașe, fără ca acest fapt să modifice în vreun fel competențele teritoriale ale judecătoriilor.

Tabelul 8.

Competența teritorială a judecătoriilor din Banat (1993)

JUDEȚUL ARAD			
Judecătoria	Municipii	Orașe	Comune
ARAD	1 (Arad)	2 (Curtici, Nădlac)	16 (Fântânele, Felnac, Iratoșu, Livada, Macea, Pecica, Peregu Mare, Secusigiu, Semlac, Șagu, Șeitin, Șiria, Șofronea, Vinga, Vladimirescu, Zimandu Nou)
CHIȘINEU-CRIȘ	-	1 (Chișineu-Criș)	12 (Apateu, Grăniceri, Mîsca, Olari, Pîlu, Sântana, Sîntea Mare, Socodor, Șepreuș, Șimand, Zărand, Zerind)
GURAHONȚ	-	1 (Sebiș)	13 (Almaș, Brazii, Buteni, Chișindia, Dezna, Dieci, Gurahonț, Hălmagiu, Hălmăgel, Ignești, Moneasa, Pleșcuța, Vârfurile)
INEU	-	2 (Ineu, Pâncota)	13 (Archiș, Beliu, Bârsa, Bocsig, Cărand, Cermei, Craiva, Hășmaș, Seleuș, Șicula, Șilindia, Tauț, Târnova)
LIPOVA	-	1 (Lipova)	13 (Bata, Bârzava, Birchiș, Conop, Covăsânt, Dorgoș, Ghioroc, Păuliș, Petriș, Săvârșin, Șiștarovăț, Vărădia de Mureș, Zăbrani)

JUDEȚUL CARAȘ-SEVERIN			
Judecătoria	Municipii	Orașe	Comune
BOZOVICI	-	-	8 (Bănia, Bozovici, Dalboșeț, Eftimie Murgu, Lăpușnicel, Lăpușnicu Mare, Prigor, Șopotu Nou)
CARANSEBEȘ	1 (Caransebeș)	3 (Băile Herculane, Oțelu Roșu)	25 (Armeniș, Băuțar, Bolvașnița, Buchin, Buceoșnița, Constantin Daicoviciu, Copăcele, Cornea, Cornereva, Domașnea, Glimboca, Iablanița, Luncavița, Marga, Mehadia, Mehadica, Obreja, Păltiniș, Rusca Montană, Sacu, Slatina-Timiș, Teregova, Topleț, Turnu Ruieni, Zăvoi)
MOLDOVA NOUĂ	-	1 (Moldova Nouă)	7 (Berzasca, Cărbunari, Gârnic, Pescari, Pojejena, Sichevița, Socol)
ORAVIȚA	-	2 (Anina, Oravița)	13 (Berliște, Ciclova Română, Ciuchici, Ciudanovița, Forotic, Goruia, Grădinari, Naidaș, Răcășdia, Sasca Montană, Ticvaniu Mare, Vărdia, Vrani)
REȘIȚA	1 (Reșița)	1 (Bocșa)	16 (Berzovia, Brebu, Brebu Nou, Carașova, Doclin, Dognecea, Ezeriș, Fârliug, Lupac, Măureni, Ocna de Fier, Ramna, Târnova, Văliug, Vermeș, Zorlențu Mare)
JUDEȚUL TIMIȘ			
Judecătoria	Municipii	Orașe	Comune
DETA	-	1 (Deta)	11 (Balnoc, Ciacova, Denta, Gătaia, Giera, Jamu Mare, Jebel, Liebling, Moravița, Tormac, Voiteg)
FĂGET	-	-	13 (Bârna, Bethausen, Curtea, Dumbrava, Făget, Fârdea, Margina, Mănăștiur, Ohaba Lungă, Pietroasa, Tomești, Traian Vuia)

LUGOJ	1 (Lugoj)	1 (Buziaș)	17 (Balinț, Bara, Belinț, Boldur, Brestovăț, Coșteiu, Criciova, Darova, Gavojdia, Ghizela, Nădrag, Nițchidorf, Racovița, Secaș, Știuca, Topolovău Mare, Victor Vlad Delamarina)
SÂNNICOLAU MARE	-	1 (Sînnicolau Mare)	10 (Beba Veche, Cenad, Comloșu Mare, Dudeștii Vechi, Lenauheim, Lovrin, Periam, Sînpetru Mare, Teremia Mare, Variaș)
TIMIȘOARA	1 (Timișoara)	1 (Jimbolia)	26 (Becicherecu Mic, Biled, Bogda, Cărpiniș, Cenei, Chevereșu Mare, Dumbrăvița, Foeni, Ghiroda, Giarmata, Giroc, Giulvăz, Mașloc, Moșnița Nouă, Orțișoara, Peciu Nou, Pișchia, Recaș, Remetea Mare, Sacoșu Turcesc, Satchinez, Săcălaz, Sîndrei, Sînmihaiu Român, Șag, Uivar)

După cum se poate observa (fig. 55), determinarea competenței teritoriale a judecătoriilor a fost realizată în principal pornind de la *principiul operativității*. Astfel, s-a urmărit amplasarea judecătoriei într-un punct geografic care să permită judecarea cu celeritate a tuturor cauzelor (inclusiv sub aspectul descoperirii infracțiunilor), accesul facil al justițabililor la justiție. Tocmai pentru acest considerent, localitatea aleasă pentru amplasarea judecătoriei nu este întotdeauna cea mai importantă din punct de vedere administrativ-teritorial (de exemplu, comuna Gurahonț a fost preferată orașului Sebiș), ci localitatea din care justiția poate fi administrată cu un maxim de operativitate.

Numărul judecătorilor sau procurorilor de la fiecare instanță este determinat de numărul cauzelor aflate în atenția instanțelor de judecată sau a parchetelor.

6.2.2.2. *Ministerul Public*

Potrivit Constituției României, în activitatea judiciară, Ministerul Public reprezintă interesele generale ale societății și apără ordinea de drept, precum și drepturile și libertățile cetățenilor. Ministerul Public își exercită atribuțiile prin procurori constituiți în **parchete**, în condițiile legii.

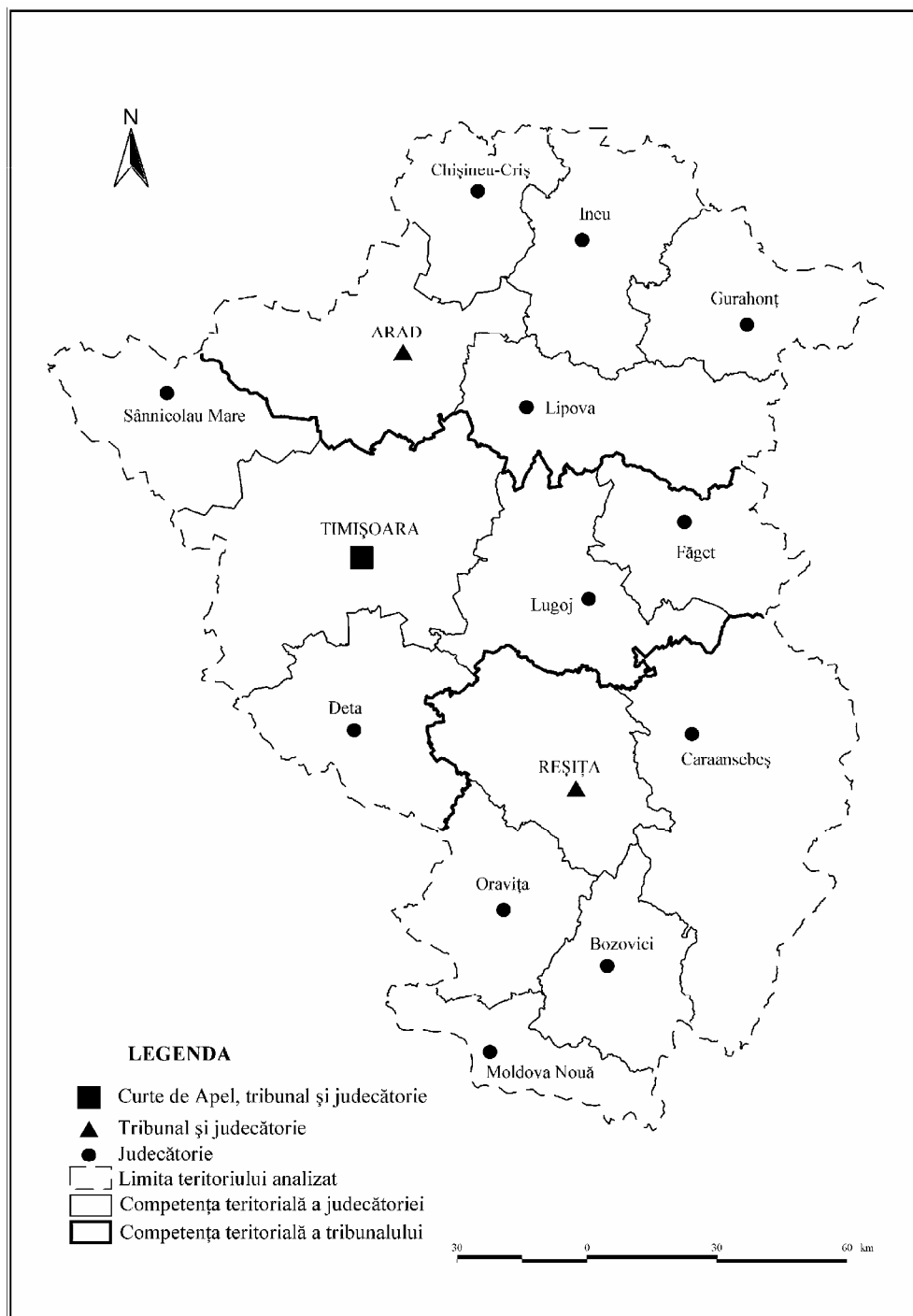

Fig. 55.

Parchetele funcționează pe lângă instanțele de judecată, conduc și supraveghează activitatea de cercetare penală a poliției judiciare, în condițiile legii. Parchetele sunt independente în relațiile cu instanțele judecătorești, precum și cu celelalte autorități publice.

În Banat sunt organizate parchete la nivelul fiecărei judecătării, la nivelul fiecărui tribunal și la nivelul Curții de Apel Timișoara.

Pe lângă fiecare instanță militară funcționează un **parchet militar**. Pe lângă Curtea Militară de Apel București funcționează Parchetul Militar de pe lângă Curtea de Apel București, pe lângă Tribunalul Militar Teritorial București funcționează Parchetul Militar de pe lângă Tribunalul Militar Teritorial București, iar pe lângă tribunalele militare funcționează parchetele de pe lângă tribunalele militare.

Procurorii militari exercită atribuțiile procurorilor obișnuiți, pentru materia dată în competența lor. În plus, parchetele militare efectuează urmărirea penală în cauzele privind fapte penale comise de militari români dislocați pe teritoriul altor state, în cadrul unor forțe multinaționale, în condițiile în care, potrivit unei convenții internaționale, pe teritoriul statului primitor poate fi exercitată jurisdicția română.

6.2.2.3. Statutul judecătorilor și procurorilor

În România, judecătării și procurorii, adică categoriile de funcționari publici reunite sub titulatura comună de **magistrați**, se bucură de o protecție specială, de un statut special. Această situație se explică prin importanța deosebită a acestor categorii de funcționari publici în procesul de administrare a justiției, în condițiile în care autoritatea judecătorească reprezintă una dintre cele trei puteri recunoscute într-un stat democratic.

Statutul magistraților este actualmente reglementat prin Legea nr.303/2004.

Astfel, judecătării numiți de Președintele României sunt inamovibili și pot fi mutați prin transfer, delegare, detașare sau promovare, numai cu acordul lor, și pot fi suspendați sau eliberați din funcție în condițiile prevăzute de lege. Judecătării sunt independenți, se supun numai legii și trebuie să fie imparțiali.

Procurorii numiți de Președintele României se bucură de stabilitate și sunt independenți, în condițiile legii. Procurorii care se bucură de stabilitate pot fi mutați prin transfer, detașare sau promovare, numai cu acordul lor. Ei pot fi delegați, suspendați sau eliberați din funcție în condițiile prevăzute de lege.

Judecătării și procurorii sunt obligați ca, prin întreaga lor activitate, să asigure supremația legii, să respecte drepturile și libertățile persoanelor,

precum și egalitatea lor în fața legii și să asigure un tratament juridic nediscriminatoriu tuturor participanților la procedurile judiciare, indiferent de calitatea acestora, să respecte Codul deontologic al judecătorilor și procurorilor și să participe la formarea profesională continuă.

6.2.2.4. Auxiliarii justiției

Chiar dacă nu fac parte din autoritatea judecătorească, avocații și notarii publici ajută la înfăptuirea justiției. Prin urmare, ei sunt veritabili auxiliari ai justiției, a căror activitate trebuie reținută, chiar și în parte, în contextul lucrării noastre.

A. Avocații

În conformitate cu dispozițiile Legii nr.51/1995, **profesia de avocat** este liberă și independentă, cu organizare și funcționare autonome, în condițiile prezentei legi și ale statutului profesiei. Profesia de avocat se exercită numai de avocații înscrși în tabloul baroului din care fac parte, barou component al Uniunii Naționale a Barourilor din România.

În exercitarea profesiei avocatul este independent și se supune numai legii, statutului profesiei și codului deontologic. Avocatul promovează și apără drepturile, libertățile și interesele legitime ale omului.

Activitatea avocatului se realizează prin:

- a) consultații și cereri cu caracter juridic;
- b) asistență și reprezentare juridică în fața instanțelor judecătorești, a organelor de urmărire penală, a autorităților cu atribuții jurisdicționale, a notarilor publici și a executorilor judecătorești, a organelor administrației publice și a instituțiilor, precum și a altor persoane juridice, în condițiile legii;
- c) redactarea de acte juridice, atestarea identității părților, a conținutului și a datei actelor prezentate spre autentificare;
- d) asistarea și reprezentarea persoanelor fizice sau juridice interesate în fața altor autorități publice cu posibilitatea atestării identității părților, a conținutului și a datei actelor încheiate;
- e) apărarea și reprezentarea cu mijloace juridice specifice a drepturilor și intereselor legitime ale persoanelor fizice și juridice în raporturile acestora cu autoritățile publice, cu instituțiile și cu orice persoană română sau străină;
- f) activități de mediere;
- g) activități fiduciare constând în primirea în depozit, în numele și pe seama clientului, de fonduri financiare și bunuri, rezultate din valorificarea sau executarea de titluri executorii, după încheierea procedurii succesorale sau a lichidării, precum și plasarea și valorificarea acestora, în numele și pe

seama clientului, activități de administrare a fondurilor sau a valorilor în care acestea au fost plasate;

h) stabilirea temporară a sediului pentru societăți comerciale la sediul profesional al avocatului și înregistrarea acestora, în numele și pe seama clientului, a părților de interes, a părților sociale sau a acțiunilor societăților astfel înregistrate.

Avocații stagiari pot exercita activitățile menționate doar în fața judecătoriilor și a celorlalte instituții și autorități publice. De asemenea, ei nu pot autentifica acte juridice. **Avocații definitivi** pot pleda și în fața tribunalelor sau a curților de apel, iar avocații definitivi în profesie de cel puțin 6 ani pot pleda și în fața Înaltei Curți de Casație și Justiție.

Formele de exercitare a profesiei de avocat sunt, la alegere: cabinete individuale, cabinete asociate, societăți civile profesionale sau societăți civile profesionale cu răspundere limitată.

Baroul este constituit din toți avocații dintr-un județ sau din municipiul București. Sediul baroului este în orașul de reședință al județului, respectiv în municipiul București. Baroul are personalitate juridică, patrimoniu și buget propriu. Uniunea Națională a Barourilor din România - U.N.B.R. este formată din toate barourile din România și are sediul în capitala țării, municipiul București.

B. Notarii publici

Potrivit dispozițiilor Legii nr. 36/1995, activitatea notarială asigură persoanelor fizice și juridice constatarea raporturilor juridice civile sau comerciale nelitigioase, precum și exercițiul drepturilor și ocrotirea intereselor, în conformitate cu legea. Activitatea notarială se realizează de **notarii publici** prin acte notariale și consultații juridice notariale, în condițiile prezentei legi. Notarul public este investit să îndeplinească un serviciu de interes public și are statutul unei funcții autonome.

Notarul public îndeplinește următoarele **acte notariale**:

- a) redactarea înscrisurilor cu conținut juridic, la solicitarea părților;
- b) autentificarea înscrisurilor redactate de notarul public, de parte personal sau de avocat;
- c) procedura succesorală notarială;
- d) certificarea unor fapte, în cazurile prevăzute de lege;
- e) legalizarea semnăturilor de pe înscrisuri, a specimenelor de semnătură, precum și a sigiliilor;
- f) darea de dată certă înscrisurilor prezentate de părți;
- g) primirea în depozit a înscrisurilor și documentelor prezentate de părți;

- h) actele de protest al cambiilor, al biletelor la ordin și al cecurilor;
- i) legalizarea copiilor de pe înscrisuri;
- j) efectuarea și legalizarea traducerilor;
- k) eliberarea de duplicate de pe actele notariale pe care le-a întocmit;
- l) orice alte operațiuni prevăzute de lege.

În localitățile în care nu există notari publici, o parte dintre atribuțiile acestora pot fi îndeplinite de **secretarii consiliilor locale**. Astfel, secretarii consiliilor locale ale comunelor și orașelor, unde nu funcționează birouri ale notarilor publici, vor îndeplini, la cererea părților, următoarele acte notariale:

- a) legalizarea semnăturilor de pe înscrisurile prezentate de părți;
- b) legalizarea copiilor de pe înscrisuri, cu excepția înscrisurilor sub semnătură privată.

În circumscripția fiecărei Curți de apel funcționează câte o **Cameră a Notarilor Publici**, cu personalitate juridică. Din Cameră fac parte toți notarii publici care funcționează în circumscripția Curții de apel. Notarii publici din România se constituie în Uniunea Națională a Notarilor Publici, organizație profesională cu personalitate juridică.

După cum se poate observa raportat la informațiile din figurile 56 și 57, există anumiți **factori care determină polarizarea activității auxiliarelor justiției (în special a avocaților)**:

a) Organizarea instanțelor judecătorești și a parchetelor

Acest factor determină în principal polarizarea avocaților, care își stabilesc locul principal al activității în localitățile unde există instanțe de judecată. În aceste localități, există o activitate permanentă pentru avocați, întrucât justițiabilii sunt cei care trebuie să se deplaseze pentru a avea acces la justiție.

Evident că municipiul Timișoara, unde există trei grade de jurisdicție, la care se adaugă instanța militară, își adjudecă partea leului din activitatea avocaților. Reședințele de județ, cu un dublu grad de jurisdicție, polarizează un număr semnificativ de avocați. Ne referim aici în special la municipiul Arad, întrucât în Reșița, din cauza numărului mai redus de cauze (în special din domeniul comercial sau vamal), numărul de avocați este redus (fiind comparabil cu cel din municipiul Lugoj, unde funcționează doar o judecătorie).

Existența unei judecătorii într-o localitate determină polarizarea unui minim număr de avocați.

b) Volumul activității instanțelor judecătorești și a parchetelor

În raport de volumul activității instanțelor și parchetelor, municipiile Arad și Timișoara sunt cele mai “productive” instanțe.

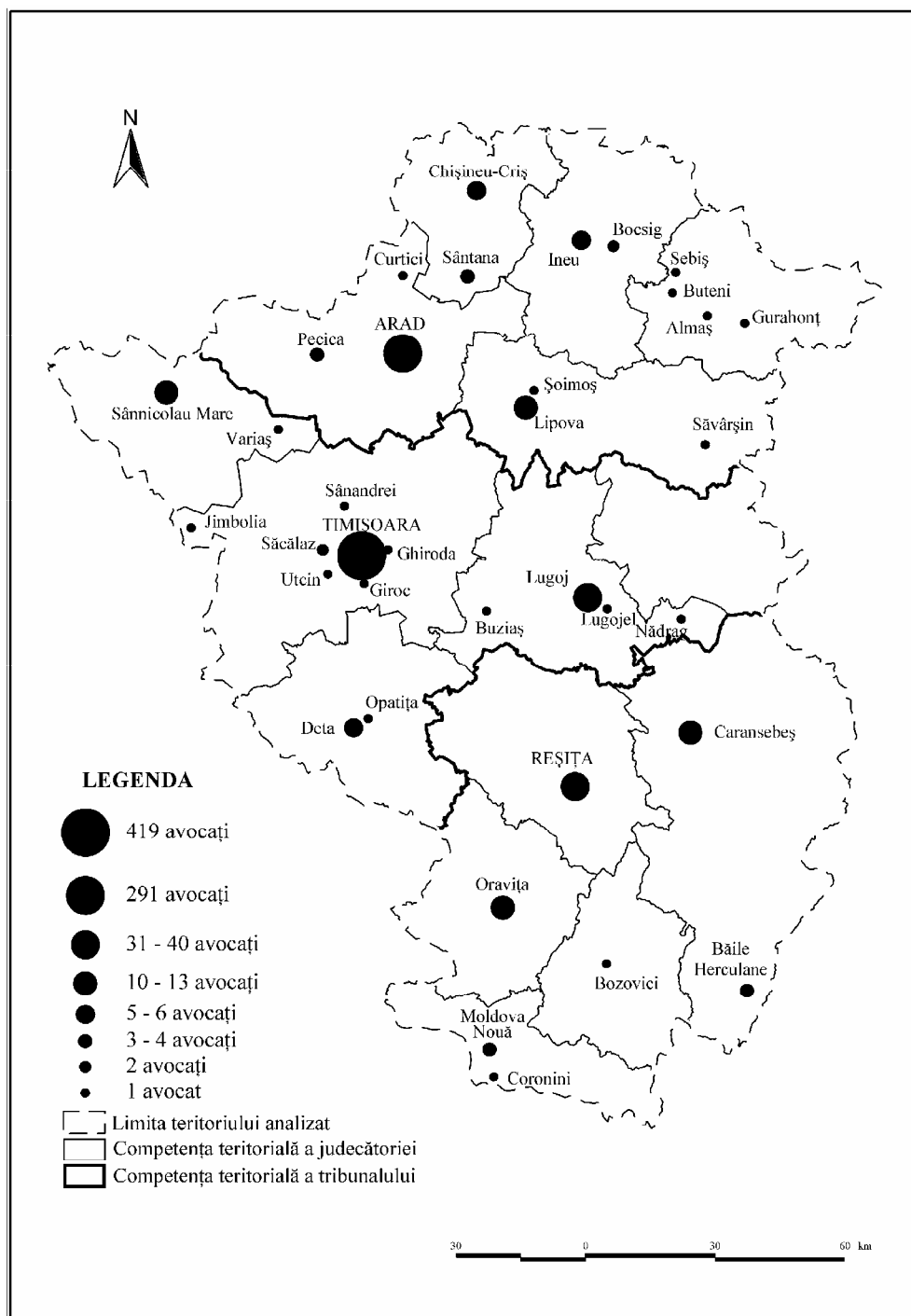

Fig. 56.

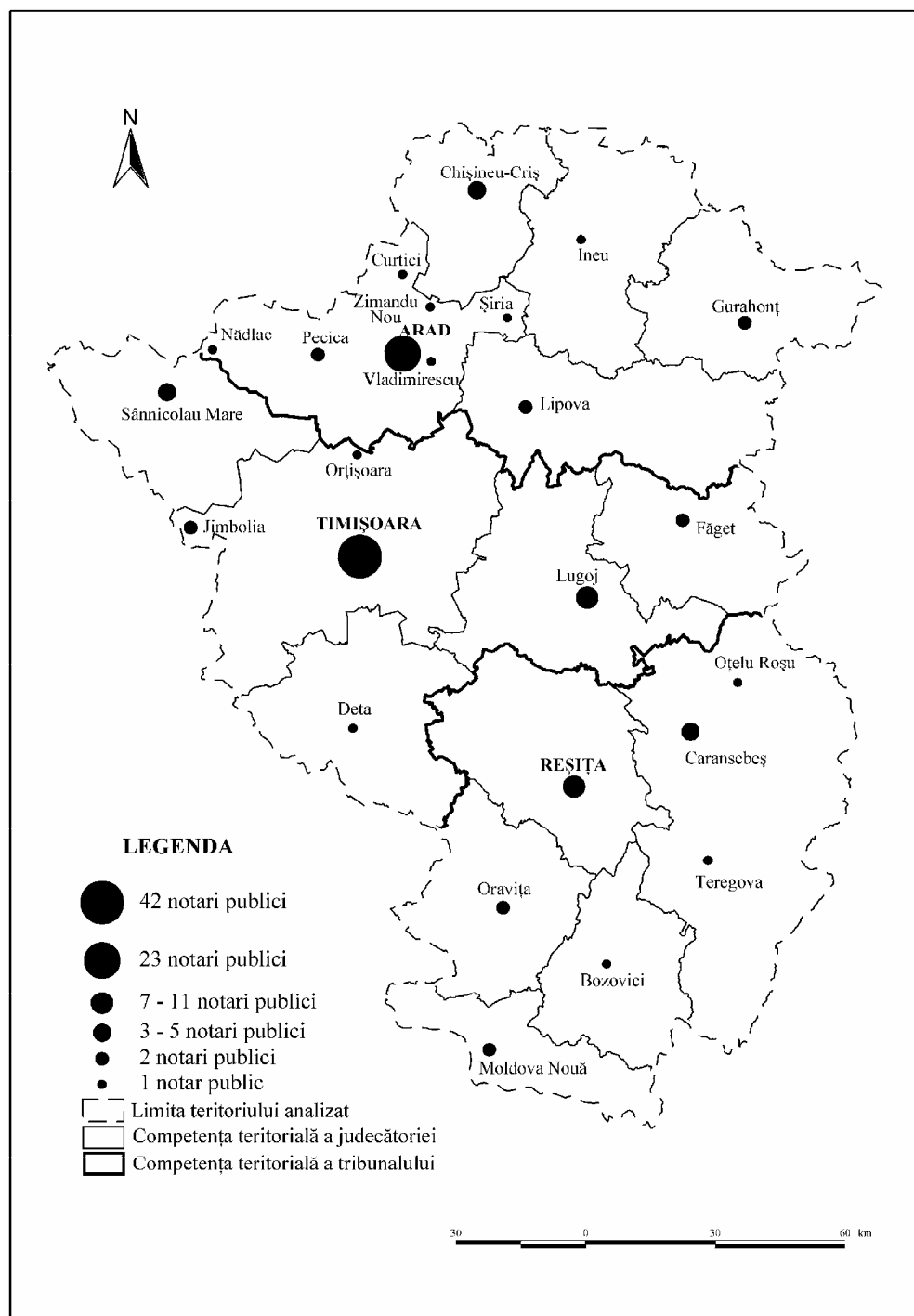

Fig. 57.

Situația este un pic diferită în ceea ce privește localitățile în care sunt organizate judecătorii. Dacă de regulă în fiecare localitate cu judecătorie există minim 5 avocați, la Gurahonț și Bozovici există doar un singur avocat. Acest lucru poate fi explicat prin volumul extrem de redus al cauzelor în ariile teritoriale aflate în competența acestor judecătorii.

c) Mărimea geodemografică

Populația localității nu este neapărat un factor de polarizare în ceea ce privește repartizarea avocaților. Activitatea avocaților este indisolubil legată de activitatea instanțelor de judecată și prin urmare ea se concentrează în localitățile cu instanțe. Așa se explică faptul că există localități cu peste 10.000 de locuitori în care nu există nici un cabinet avocațial (Bocșa, Oțelu Roșu), dar și localități care la mai puțin de 6500 locuitori au 5 avocați datorită faptului că în oraș funcționează o judecătorie (Deta). Pe de altă parte, pentru localitățile care dispun de instanțe de judecată, se constată o directă proporționalitate între numărul avocaților și mărimea așezării.

d) Activitatea economică

Așa cum se poate observa, județele Arad și Timiș, la nivelul cărora se desfășoară o activitate economică mai intensă și mai diversificată, reușesc să polarizeze mai mulți avocați și să asigure o distribuție mai bună a acestora în teritoriu (există de pildă avocați chiar în localități cu 600-700 locuitori - Șoimoș, Lugojel). În schimb, în județul Caraș-Severin, activitatea economică mai redusă influențează atât numărul, cât și distribuția teritorială a avocaților.

Cât privește **activitatea notarilor publici**, trebuie spus că aceasta nu este în mod determinant influențată de nici unul dintre criteriile de mai sus. Reprezentarea grafică ne indică o repartizare teritorială relativ uniformă la nivelul tuturor celor trei județe, chiar dacă subzistă anumite diferențe: un număr semnificativ mai mare de notari publici își concentrează activitatea în județele Arad și Timiș decât în județul Caraș-Severin; numărul notarilor din cele cinci municipii reprezintă mai mult de 80% din totalul notarilor publici.

6.3. INSTITUȚIILE DE ÎNVĂȚĂMÂNT ȘI POLARIZAREA EDUCAȚIONALĂ ÎN BANAT

Educația joacă un rol esențial în societate, dar și în organizarea spațiului geografic. Unitățile de învățământ au o localizare exactă în spațiu, astfel încât ele contribuie la calitatea de **locuri centrale** a așezărilor, și totodată ele sunt **ierarhizate**, în sensul că importanța lor crește o dată cu **rangul** pe care acestea îl dețin. Se deosebesc astfel:

- așezări cu școli cu clasele I-IV, cu capacitate redusă de polarizare;
- așezări cu școli cu clasele I-VIII, cu capacitate medie de polarizare;
- așezări cu licee, grupuri școlare, școli de arte și meserii, cu capacitate ridicată de polarizare;
- așezări cu universități, colegii universitare, școli postliceale etc.

6.3.1. Școlile cu clasele I-IV

În anul școlar 1999-2000, existau în total, în județul Arad, 299 de unități de învățământ unde se predă la clasele I-IV, între care la 160 de unități în mod exclusiv, 118 unități cu clasele I-VIII, 15 secții în licee și 6 unități de învățământ special (acesta fiind prezent și în cadrul altor trei unități deja numărate). Dintre acestea, 40 sunt în mediul urban și 259 în rural.

În același an școlar existau în județul Timiș 358 de instituții de învățământ primar, dintre care 153 cu predare exclusivă la acest nivel (preponderent în mediul rural – 137 de școli, față de 16 în mediul urban), alte 177 de școli cu clasele I-VIII (134 în mediul rural și 43 în urban, din care 26 doar în Timișoara), 19 secții în licee (9 la Timișoara, câte una la Lugoj și Făget, iar restul în mediul rural) și 9 școli de învățământ special (6 în Timișoara, câte una la Lugoj, Recaș și Găvojdia).

În anul școlar 1999-2000 funcționau în județul Caraș-Severin 277 de unități de învățământ cu predare la nivelul claselor I-IV, respectiv 118 școli cu predare exclusivă la acest nivel, 146 școli cu clasele I-VIII, 8 secții în licee și 5 școli speciale cu clasele I-VIII. Majoritatea acestora (209) sunt localizate în mediul rural iar 68 sunt situate în mediul urban. Diferența fundamentală dintre acestea este, de obicei, numărul destul de mic de elevi care studiază în școlile din mediul rural, comparativ cu cele din mediul urban. Astfel, din cei aproximativ 18500 de elevi care studiau în ciclul primar în anul școlar menționat, aproape 11000 erau înscriși la școli din mediul urban, și doar 7500 în mediul rural, deși numărul școlilor rurale este de trei ori mai mare.

În județul Arad există puține așezări (32) care nu dispun de învățământ primar. Aceasta se datorează numărului mic de copii de vârstă școlară din aceste localități, iar uneori copiii lipsesc cu desăvârșire. Majoritatea sunt situate în jumătatea de est a județului, în aria deluroasă și montană, unde

densitatea aşezărilor este maximă, iar dimensiunea demografică a acestora este minimă; mai precis 10 în Dealurile Lipovei şi Culoarul Mureşului, 12 în Depresiunile Cigherului, Zărandului, Gurahonţ, Hălmagiu şi dealurile apropiate, 9 în Piemontul Codrului şi Câmpia Cermeiului şi doar una (Bodrogu Vechi) în Câmpia Aradului. Pe categorii de mărime, 14 aveau în 1992 sub 100 de locuitori, 12 între 100 şi 200 (unele au coborât între timp sub 100), 5 între 200 şi 300 şi doar unul peste 300 de locuitori (Baraţca, 309 în 1992). Trei sate (Baraţca, Neagra şi Văłani-Ciunţeşti) au avut şcoală până în 1999.

Şi în judeţul Timiş există puţine aşezări (29) care nu dispun de învăţământ primar. Acestea sunt în general sate mici şi foarte mici (sub 100 de locuitori) care nu au suficienţi copii pentru a justifica prezenţa unei şcoli primare, iar în unele cazuri copiii lipsesc cu desăvârşire. Majoritatea acestor sate sunt situate în Dealurile Lipovei (19), aria cu cele mai serioase probleme de ordin demografic din judeţ, iar celelalte sunt răspândite în restul judeţului, cinci dintre ele în aria de câmpie din jumătatea vestică, iar alte cinci în aria deluroasă şi montană din sud-estul şi estul judeţului (fig. 6). Cele mai multe aparţin comunelor Bara (patru sate), Bogda (4) şi Secaş (3). Din punct de vedere al mărimii demografice, majoritatea (22) aveau sub 100 de locuitori la Recensământul din 1992, unele fiind înregistrate chiar fără locuitori (Checheş, Nadăş, Cireşu Mic, Bunea Mică); patru aşezări aveau între 100 şi 200 de locuitori, iar trei sate aveau puţin peste 200 de locuitori (Buzad 258, Cralovăţ 233, Gad 225). În cazul satelor unde numărul copiilor de vârste corespunzătoare claselor primare ar atinge cifra cinci, s-ar putea pune problema (re)înfiinţării şcolii. Deocamdată, aceşti copii sunt nevoiţi să facă naveta până la cea mai apropiată şcoală, situată de obicei la mai puţin de 5 km distanţă.

În judeţul Caraş-Severin există un număr mare de sate fără şcoală, 80, în comparaţie cu judeţele Timiş şi Arad, ca urmare a dimensiunii demografice reduse a unor aşezări din aria montană. Multe dintre ele au fost pentru prima dată recenzate în 1956. Se remarcă în acest sens satele aparţinătoare comunei Cornereva (33 din cele 40 de sate ale comunei cu cele mai multe sate din ţară nu au şcoală) şi Sicheviţa (15 din 19). Pe regiuni, cele 80 de aşezări fără şcoală sunt distribuite astfel: în Munţii Ţarcu şi Cernei – 36, în Munţii Almăjului şi ariile învecinate, inclusiv Defileul Dunării – 26, în Munţii Semenicului şi Aninei – 8, în Câmpia Caraşului şi Dealurile Oraviţei – 5, în Dealurile Pogănişului – 3 şi în Culoarul Bistrei şi Munţii Poiana Ruscă – 2 (fig. 58).

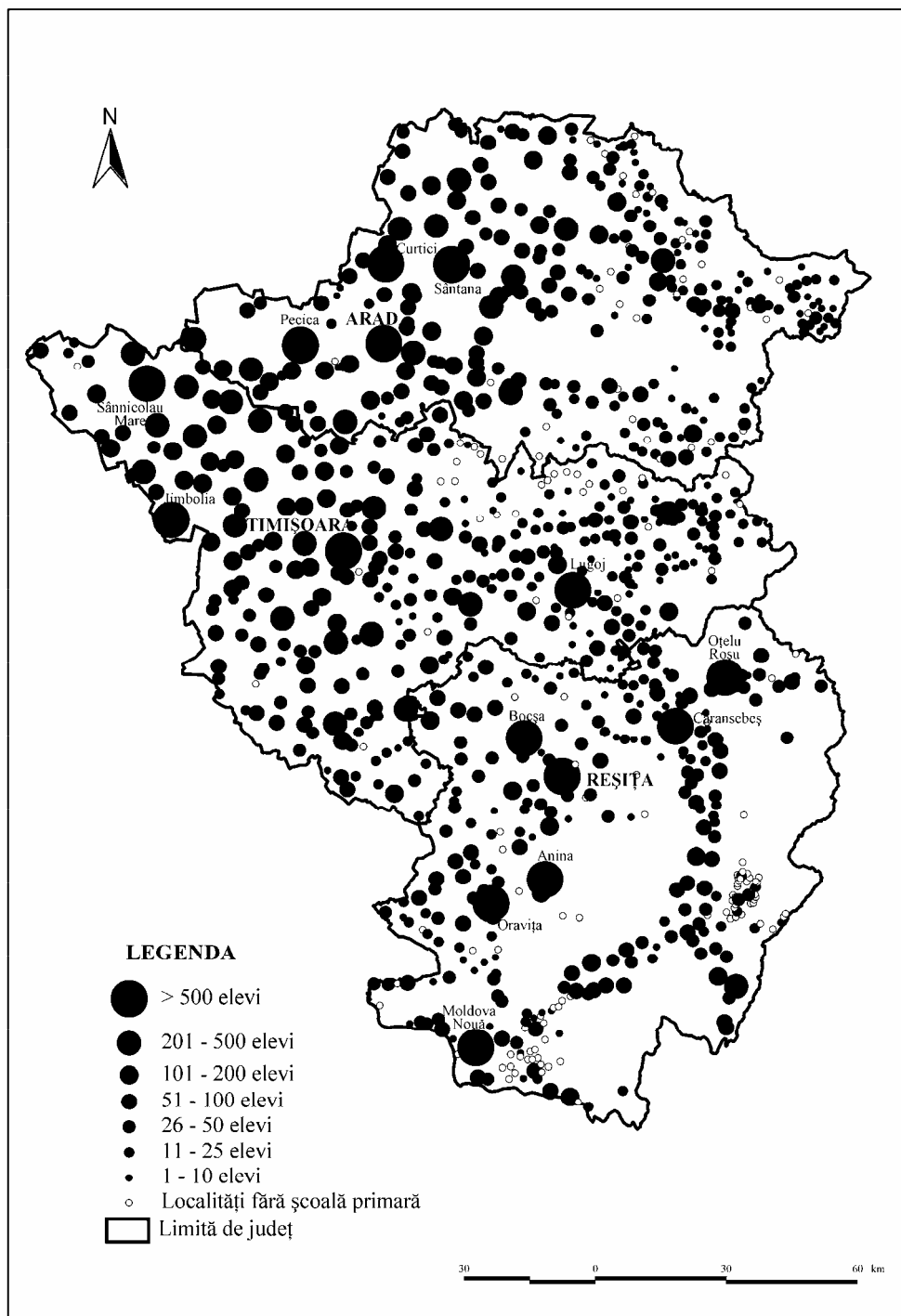

Fig. 58.

Marea majoritate a acestor aşezări (61 din 80) au mai puţin de 100 de locuitori şi au fost înregistrate chiar fără locuitori (Drencova, în Defileul Dunării). În consecinţă, populaţia şcolară este foarte redusă sau chiar inexistentă, cunoscut fiind şi procesul de îmbătrânire demografică din aceste sate. Alte 13 sate aveau în 1992 o populaţie cuprinsă între 100 şi 200 de locuitori. Dintre acestea, la Valea Mare (com. Fârliug) şi Giurgiova au fost reînfiinţate şcolile primare. Doar şase sate aveau peste 200 de locuitori: Jitin, Dezeşti, Pogara de Sus şi Socolari, toate depăşind cu puţin pragul menţionat, Cuptoare (Reşiţa) cu peste 400 de locuitori şi Borlovenii Vechi, cu peste 600 de locuitori. Doar la Socolari s-a reînfiinţat şcoala primară. Situaţia satelor Cuptoare şi Borlovenii Vechi este mai deosebită; deşi ambele deţin potenţialul demografic necesar pentru înfiinţarea unei şcoli primare, vecinătatea spaţială imediată a satelor Secu (pentru Cuptoare) şi Pătaş (pentru Borlovenii Vechi), ambele având şcoli cu clasele I-VIII, explică această absenţă.

Polarizarea la nivelul claselor I-IV este destul de restrânsă. Este totuşi cazul acelor şcoli situate în comune cu un număr semnificativ de sate fără şcoală, precum Cornereva, Sicheviţa, Şopotu Nou sau Dalboşet (judeţul Caraş-Severin). Astfel se explică prezenţa unui număr relativ mare de elevi în aşezări cu mai puţin de 100 de locuitori (1992): Dobraia (29 de locuitori, 12 elevi), Dolina (44 de locuitori, 28 elevi), Ineleţ (47 de locuitori, 9 elevi), Gruni (59 de locuitori, 48 de elevi) din comuna Cornereva, Boina (com. Dalboşet), Cârşie (com. Sicheviţa), Urzicari şi Valea Roşie (com. Şopotu Nou).

Din fig. 59, încă de la prima vedere se poate concluziona că în aria de câmpie numărul şcolilor este mai mic, dar unităţile au un număr mare de elevi, în vreme ce în ariile deluroase şi montane, există numeroase unităţi şcolare cu clasele I-IV, dar cu un efectiv redus de elevi, de cele mai multe ori sub 25 de elevi şi o singură clasă. În municipiul Arad funcţionează 25 de unităţi cu clasele I-IV, între care 4 şcoli cu predare exclusivă la acest nivel, 17 şcoli cu clasele I-VIII şi 4 licee (Liceul de Artă, Liceul "Elena Ghiba Birta", Şcoala Normală "Dimitrie Ţichindeal" şi Liceul German). În general, efectivele de elevi sunt mai mari decât în restul judeţului, depăşindu-se 600 de elevi, de exemplu la Şc. Nr. 3 (682 elevi) sau Nr. 1 (677 elevi). În judeţ, unităţile cu cel mai mare număr de elevi în clasele I-IV sunt: Grupul Şcolar "Marienescu" Lipova 490 de elevi, Şc. Nr. 2 Sântana 458 elevi, Şc. Nr. 1 Sântana 436, Liceul Pâncota 412, Gr. Şcolar Nădlac 402, Şcoala cu clasele I-VIII Ineu 398. La capătul opus, numeroase şcoli, care deţin doar clasele I – IV, au sub 10 elevi: la Baia, Slatina de Criş, Valea Mare, Mermeşti, Feniş şi Poiana câte 4 elevi.

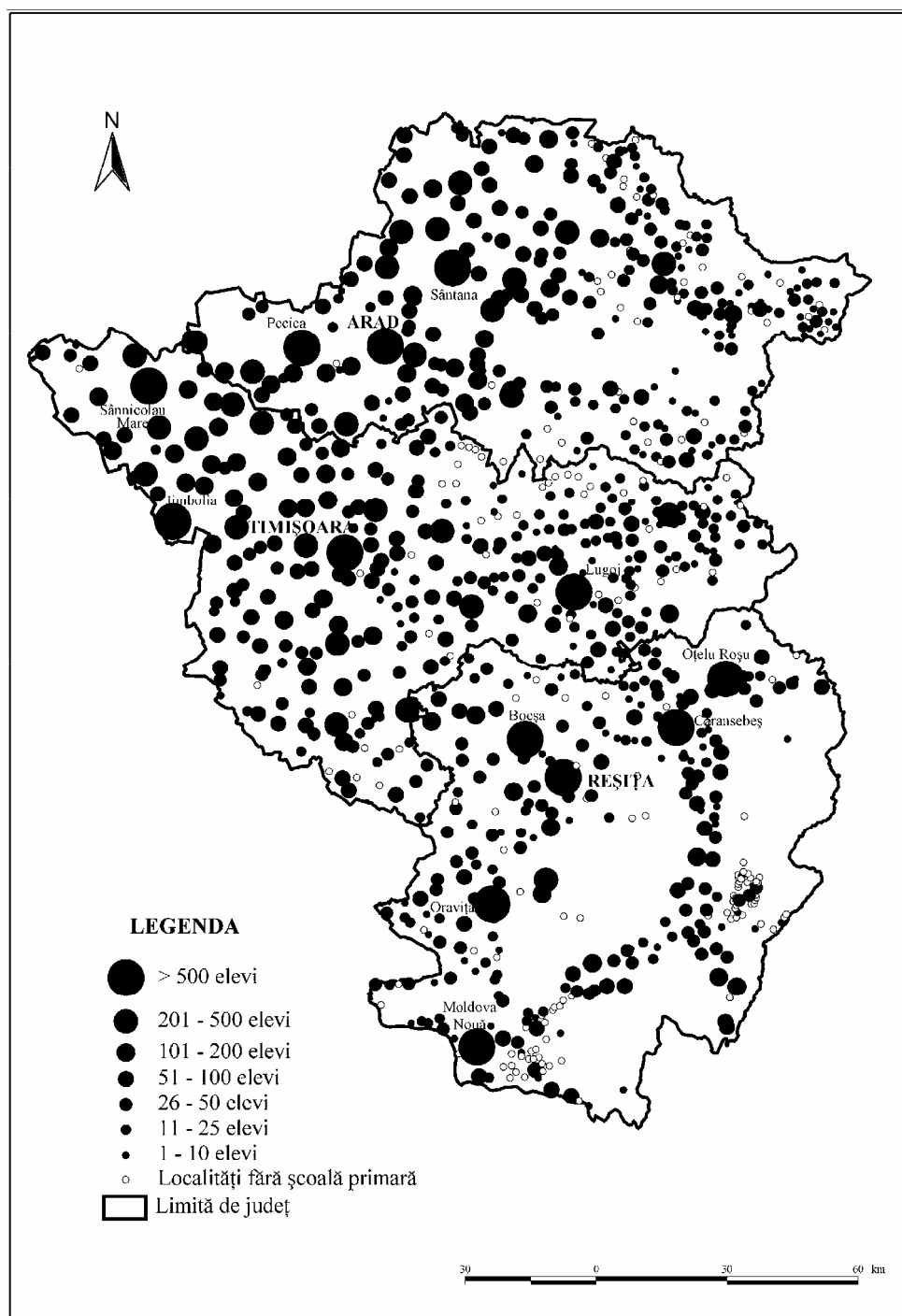
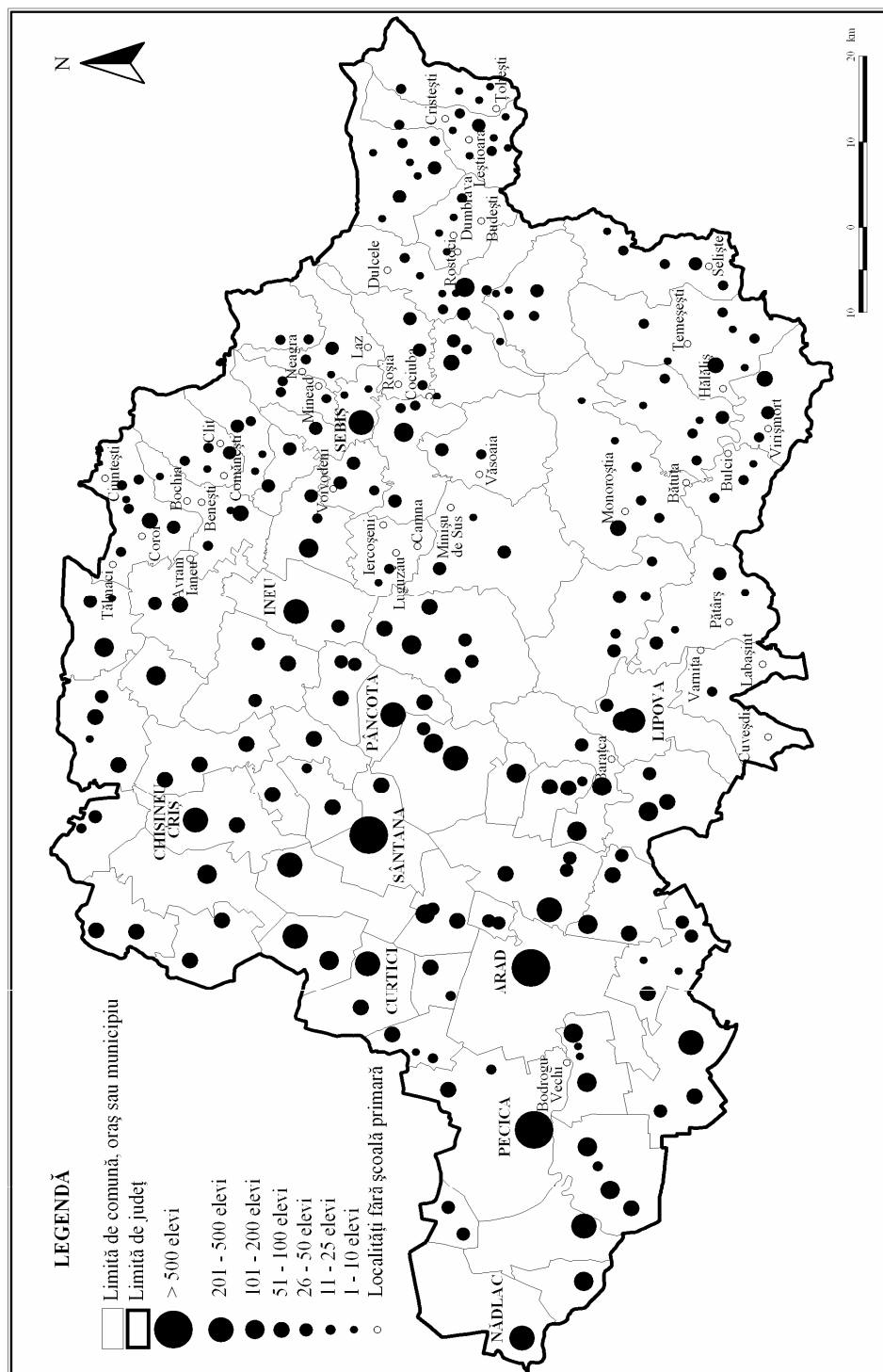

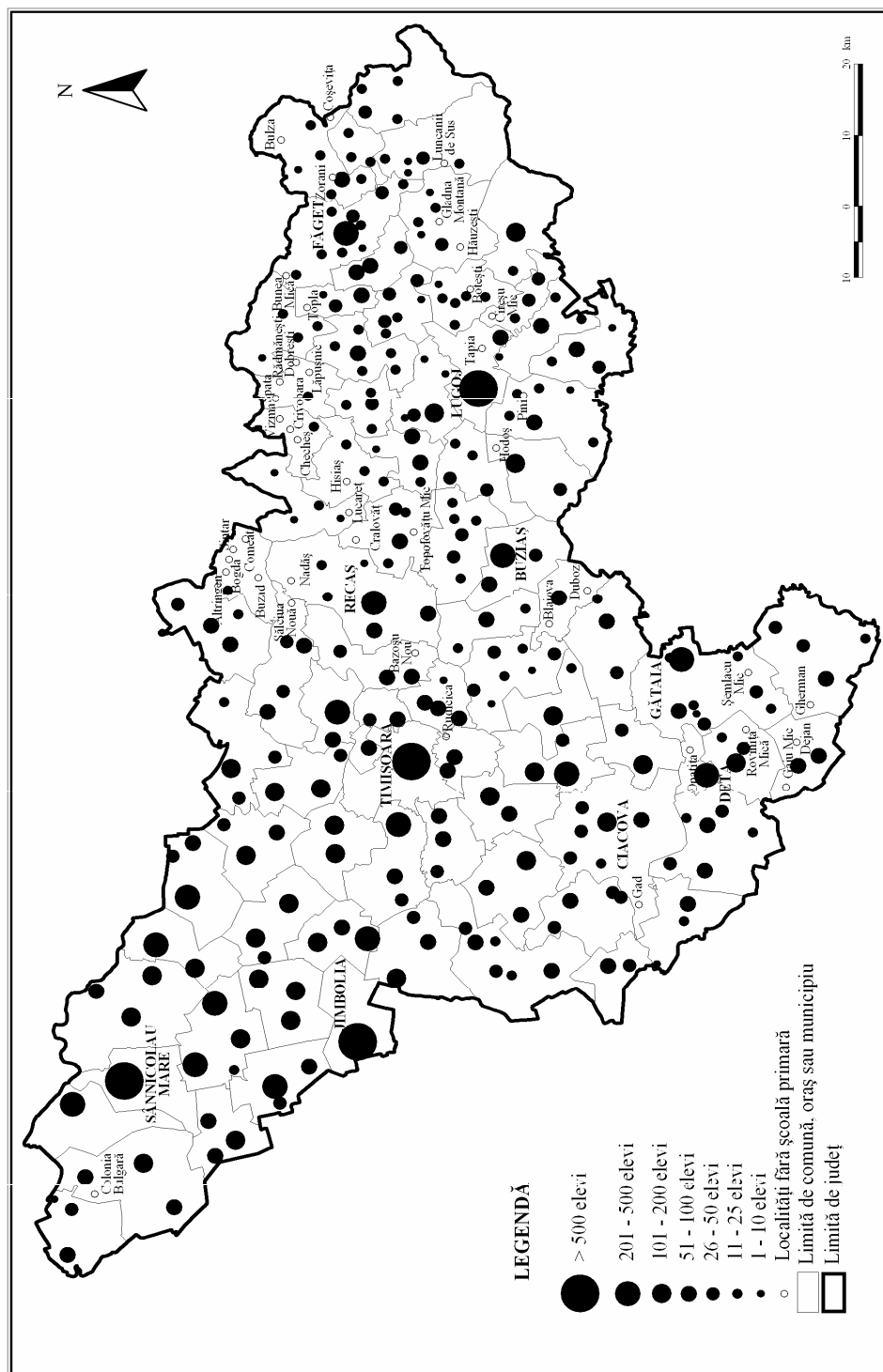
Fig. 59.

Anumite localități, mai extinse în spațiu și cu număr mare de elevi, dispun chiar de un număr mai mare de unități de învățământ cu clasele I-IV: Pecica 5, Șimand 4, Ineu și Șiria 3 (din care una specială) etc. Dimpotrivă, surprinde că unele orașe (Lipova, Pâncota, Chișineu Criș) au o singură școală cu clasele I-IV (fig. 60).

În județul Timiș (fig. 61), situația este asemănătoare. Școlile cu cele mai mari efective de elevi din mediul rural sunt cele din Recaș (326 de elevi), Giarmata și Periam (282), Lovrin, Biled, Săcălaz, Gătaia, Cărpiniș, Variaș, Cenad (toate cu peste 250 de elevi), în vreme ce efectivele minime sunt înregistrate la școlile din Pădurani (com. Mănăștiur), Pădureni (com. V.V. Delamarina) și Topolovățu Mic (toate cu 5 elevi), Baloșești, Zorani, Groși și Semlacu Mic (6 elevi), toate acestea fiind școli cu predare exclusivă la acest nivel. Între școlile cu predare exclusivă, cele mai mari sunt Șc.nr. 2 Jimbolia (140 de elevi), Șc.nr. 9 Timișoara (92), Șc.nr. 7 Lugoj (81), iar dintre cele situate în localități unde nu există alt nivel de predare se remarcă școlile din Moșnița Veche (80 de elevi), Răuți (57), Sânpetru Mic (54), Dolaț, Cerneteaz, Sânmihaiu German (în jur de 50 de elevi).

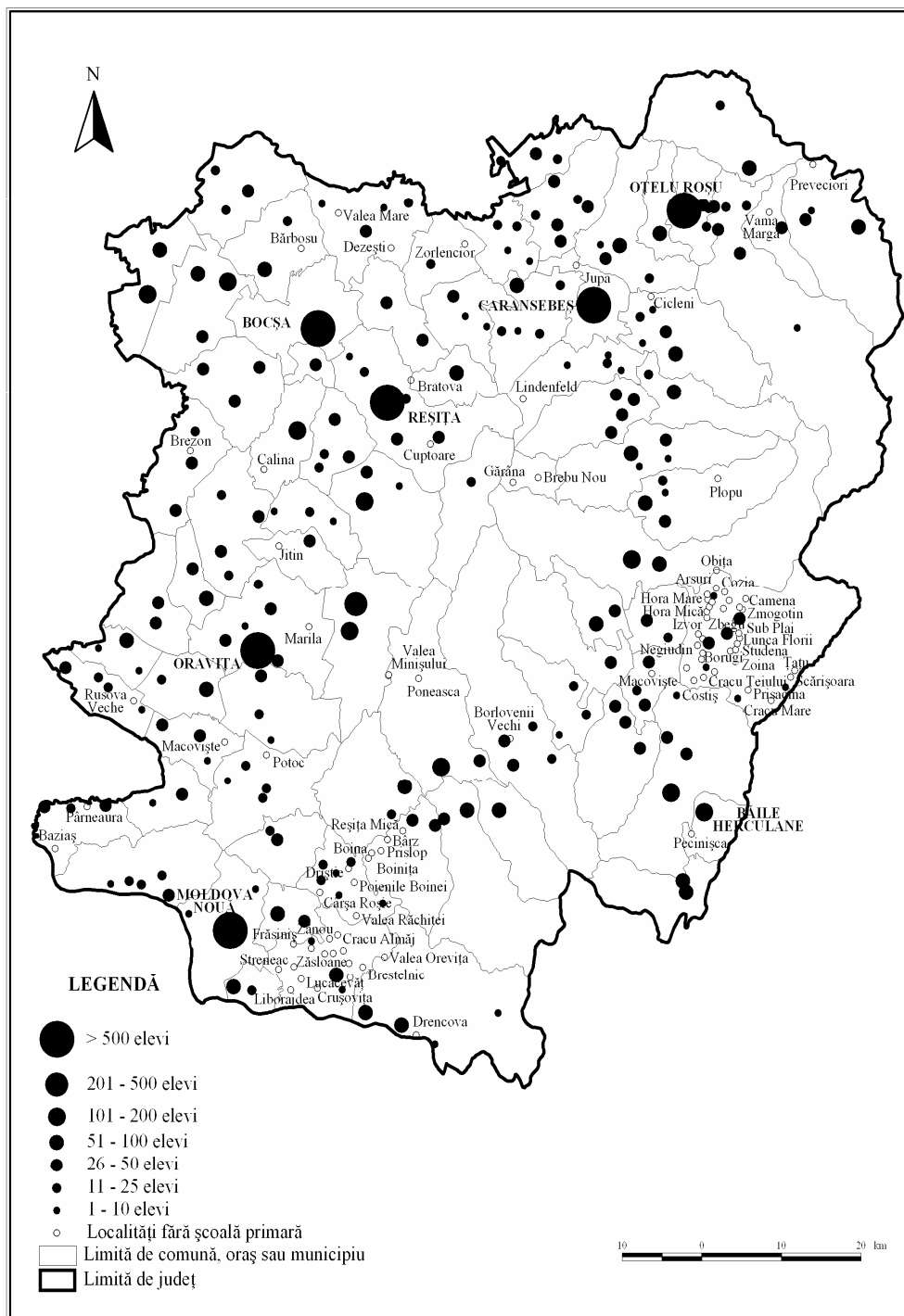
În municipiul Timișoara, și în general în mediul urban, efectivele de elevi sunt mai ridicate, ca și calitatea și diversitatea învățământului primar. În Timișoara există 3 școli cu predare exclusivă, 26 de școli cu clasele I-VIII și 9 secții în licee (Colegiul Bănățean, J.L. Calderon, W. Shakespeare, N. Lenau, Bartok Bela, D. Obradovici, Pedagogic, I. Vidu și Liceul cu Program Sportiv „Banatul”). În Lugoj ființează 2 școli cu predare exclusivă, 8 școli cu clasele I-VIII și o secție în cadrul Grupului Școlar „V. Braniște”. În celelalte orașe există în general o singură instituție de învățământ primar, excepție făcând Sânnicolau Mare, cu două școli cu clasele I-VIII, dar și Jimbolia, cu trei școli, din care două exclusive și una cu clasele I-VIII, și Buziaș, care are și o școală cu clasele I-IV în cadrul fostului IAS. Unele unități au peste 500 de elevi, iar în Timișoara pot depăși chiar și 700; recordmene în acest sens sunt Șc.nr. 7 cu 800 de elevi, Șc.nr.21 783, Colegiul Bănățean 770, Șc.nr.16 „Take Ionescu” 691 de elevi, iar în Lugoj, Școala „Anișoara Odeanu” avea 673 de elevi doar la ciclul primar. Diversitatea educației este relevată îndeosebi de prezența unor clase de predare intensivă a unor limbi de circulație internațională, precum engleza (liceele Shakespeare, Colegiul Bănățean, Bartok, din Timișoara, școlile nr. 2, 12, 13, 16, 18, 24, 25 și 27 din Timișoara, și nr. 4 și 5 Lugoj), franceza (liceul Calderon și școlile nr. 7, 15, 16, 18 și 24 din Timișoara, precum și școlile nr. 4 și „Odeanu” Lugoj) sau germana (Șc. nr. 6 Timișoara). Se poate remarca că în unele școli coexistă clase de predare intensivă a mai multor limbi străine.

În județul Caraș-Severin, cele mai mici efective de elevi apar tot la școlile primare, acesta fiind și motivul pentru care acestea nu dispun și de clasele gimnaziale. Cu doar două excepții (școala Bârza – 92 de elevi, și școala Dealul Mare – Reșița, cu 77 de elevi), în toate școlile cu clasele I-IV se face predare simultană. Doar câteva școli au peste 40 de elevi (cele două deja menționate, Șc. Nr. 2 Carașova 60 de elevi, Gârbovăț 53, Ciclova Montană 47, Iaz 45, Brădișoru de Jos 43 etc). În cazul acestora, ar putea fi pusă în discuție crearea ciclului gimnazial. Majoritatea acestor unități de învățământ au însă puțini elevi, chiar foarte puțini în câteva cazuri: Șumița 3 elevi, Boina, Calina, Crușovița 4 elevi, Apadia, Petrilova, Urzicari, Zorlencior, Măcești 5 elevi. Fiind la limita funcționabilității, unele au fost deja desființate (Boina, Calina, Crușovița și Zorlencior). Efectivele de elevi sunt considerabil mai mari în cazul ciclului primar din școlile generale sau licee. În mediul rural, se depășesc totuși destul de rar 100 de elevi, în localități mai mari, precum Teregova - 154 elevi, Măureni 149, Berzasca 116, Bozovici 107, Mehadia 102 elevi (fig. 62). Se constată însă și situații asemănătoare cu cele din școlile cu predare exclusivă la clasele I-IV, precum existența claselor simultane și a unor efective reduse – doar 4 elevi la școala Gârâna, care a fost desființată între timp. Efective mari, de peste 500 de elevi, studiază la școli din mediul urban: Șc. Nr. 1 Bocșa 552 elevi, Șc. Nr. 4 Moldova Nouă 531, Șc. Nr. 1 Oravița 531, Șc. Nr. 9 Reșița 523, Șc. Nr. 8 Reșița 520 elevi.

Un tip special de polarizare este dat de școlile cu predare în limbile minorităților naționale. Asemenea școli există în județul Arad la Variașu Mic, Zerindul Mic, Pecica, Sânpaul, Iermata Neagră, Satu Nou, Dorobanți, Zerind, Zimandu Nou și Mailat, cu predare exclusiv în limba maghiară, Chișineu Criș, Nădlac, Pâncota, Sânleani, Zimand Cuz, Fântânele, Ghioroc, Iratoșu, Olari, Pecica, Peregu Mic, Sâmpetru German, Adea, Șimand și Țipar cu secții de limba maghiară, Nădlac, Viile Vechi – Nădlac și Țipar, cu secții de limba slovacă, Fântânele, Semlac, Sântana, Vladimirescu, Lipova și Pâncota, cu secții de limba germană, Felnac, cu secție de limba sârbă. În județul Timiș, limbile de predare în aceste școli sunt maghiara, germana și sârba. Totodată, există și secții de predare în limbile minorităților, în unele școli cu limba principală de predare româna. Școli cu predare exclusivă în maghiară sunt la Otelec, Bodo, Pordeanu, Otvești, precum și la Liceul Bartok Bela din Timișoara, iar secții de predare în această limbă la Șc.nr.5 Lugoj, școlile 1, 25 și 26 Timișoara, Șc. Deta, Șc.nr.1 Jimbolia, Șc.nr.1 Sânnicolau Mare, școlile din Dumbrăvița, Dumbrava, Țipari, Tormac și Cruceni.

Deși puțini germani au mai rămas, mulți români își trimit copiii la școli cu predare în limba germană, îndeosebi în clasele primare. Deși la acest nivel nu există nici o școală cu predare exclusivă în germană, secții există la liceele Lenau, Shakespeare și Colegiul Bănățean din Timișoara, școlile nr. 9 și 13 Timișoara, nr. 1 Jimbolia, nr. 2 Sănnicolau Mare, Periam, Buziaș, Deta, Bacova, Biled, Șag și școala „Odeanu” Lugoj. Clase cu predare exclusivă în limba sârbă există doar la liceul „Dositei Obradovici” din Timișoara, dar secții de predare în această limbă se întâlnesc și la școlile nr. 19 Timișoara, nr. 1 Sănnicolau Mare, Cenei, Diniaș, Sănmartinu Sărbesc, Sănpetru Mare, Saravale, Variaș, Gelu și Beregsău Mic. Apreciem că la nivelul școlii primare polarizarea este destul de redusă și toate școlile cu învățământ în limbile minorităților se bazează aproape în totalitate pe elevi din orizontul local. În județul Caraș-Severin, școli cu predare exclusivă în limba sârbă există la Divici, Radimna și Belobreșca, iar o secție cu predare în această limbă, la Socol. La Carașova există o secție de limba croată. Ceha este limbă de predare la școlile din Șumița, Sfânta Elena, Ravensca, Gărnici și Bigăr. Deși nu mai există școli cu predare în limba germană, există numeroase clase cu predare în germană, la Sadova Veche și Tirol, dar cu precădere în orașe, la Șc. Nr. 2 Anina-Steierdorf, Șc. Nr. 2 Bocșa, Școala Normală „C.D. Loga” Caransebeș, Șc. Nr. 1 Oțelu Roșu, Șc. Nr. 3 Oravița, Liceul „D. Tietz” Reșița și Șc. Nr. 8 Reșița. O clasă cu predare în limba maghiară există la Șc. Nr. 2 Reșița.

Un alt tip special de polarizare este dat de școlile ajutoare, care în județul Arad sunt în număr de șase: la Arad (2), Șiria, Ineu, Vărădia de Mureș și Petriș. Secții de învățământ special există și la Școala Nr.2 Arad, Grupul Școlar “Marienescu” Lipova, Școala Felnac, cu număr mic de elevi. În județul Timiș, acestea sunt prezente la Timișoara (6), Lugoj, Receaș și Gavojdia, iar în Caraș-Severin școlile speciale sunt în număr de cinci: două la Reșița, două la Caransebeș (au fuzionat între timp) și una la Bocșa. Ele au atât ciclul primar, cât și cel gimnazial.

Școlile din municipiul Arad au o ofertă mult mai largă decât cele din județ, de exemplu clase cu predare intensivă a unei limbi străine – engleza la Șc. nr. 4 și Liceul “Elena Ghiba Birta”, franceza la școlile nr. 12 și 22, germana la Liceul German; clase cu predare în limbile minorităților – maghiară la școlile nr. 1, 10, 12, 13, 21, germană la școlile nr. 1 și 21, precum și la Liceul German, clase vocaționale – muzică la Liceul de Artă și sport (înot) la Șc. nr. 5. Clase speciale sunt la școlile nr. 18 (penitenciar) și nr. 2, precum și la Școala Ajutoare și la Centrul Școlar Arad. În general acestea adună elevi din municipiu și uneori chiar din județ. În județul Timiș,

se evidențiază clasele vocaționale, între care cele de la Liceul de Muzică „I. Vidu” Timișoara și de la Școala de Muzică și Arte Plastice Lugoj. În județul Caraș-Severin, clase speciale există doar în municipiul Reșița, și anume: intensiv engleză la școlile 7 și 8, intensiv franceză la Școala Nr. 7, intensiv germană la Școala nr. 8. La Școala nr. 10 funcționau o clasă pentru deficienți HIV și două clase „Waldorf”. Clase de muzică ființează la Liceul de Artă Reșița, la Oțelu Roșu, Oravița și Caransebeș.

6.3.2. Învățământul în clasele V-VIII

În anul școlar 1999-2000 (fig. 63), în județul Arad, existau 142 de unități unde se predă la acest nivel, între care 118 școli cu clasele I-VIII, 18 secții în licee și 6 școli cu învățământ special (în plus, o secție de acest fel la Grupul Școlar “A. Marienescu” Lipova); în județul Timiș existau 212 unități unde se predă la acest nivel, între care 177 școli cu clasele I-VIII, 26 secții în licee și 9 școli cu învățământ special (acestea din urmă, aceleași ca în cazul școlilor primare), iar în județul Caraș-Severin 161, din care 146 de școli cu clasele I-VIII, 9 secții în licee, 5 școli speciale și o școală vocațională (Școala Independentă de Muzică și Arte Caransebeș). Cu toate acestea, numărul total de elevi este mai mare, probabil datorită scăderii natalității după 1989, ceea ce a afectat numeric generațiile care în anul școlar 1999-2000 se aflau deja în clasele I-IV. În mod logic, numărul de elevi din școlile cu clasele V-VIII este în medie mai ridicat. Creșterea este mult mai evidentă în mediul urban, unde în ciclul gimnazial studiază mai mulți elevi decât în ciclul primar, fapt care trebuie pus și pe seama unei atracții exercitate de centrele urbane încă din clasele V-VIII.

Deoarece numărul unităților de învățământ este mai mic, este normal ca numărul mediu de elevi pe școală să fie mai mare, acesta fiind cazul majorității școlilor din jumătatea estică a județului Arad, unde o școală deservește mai multe sate (fig. 65). Capacitatea de polarizare crește, fiind în medie 1-2 școli pe comună; trei comune nu dispun însă deloc de învățământ gimnazial: Bata, Ignești și Șistarovăț. Din punct de vedere numeric, cele mai mari unități de acest fel din județ sunt unele din Arad (Șc. nr. 4 711 elevi, altele cu peste 600), Grupul Școlar “Marienescu” Lipova 620 de elevi, Școala Ineu 522, Școala Nr. 1 Sântana 458, Liceul Sebiș 437. La “coadă” se află câteva școli din mediul rural, cu 30-40 de elevi: Cuied 27, Fiscut 30, Măraș 31, Tauț 32, Mailat și Șilindia 34, Nadăș 36, Peregu Mic 37, Drauț 38 etc.

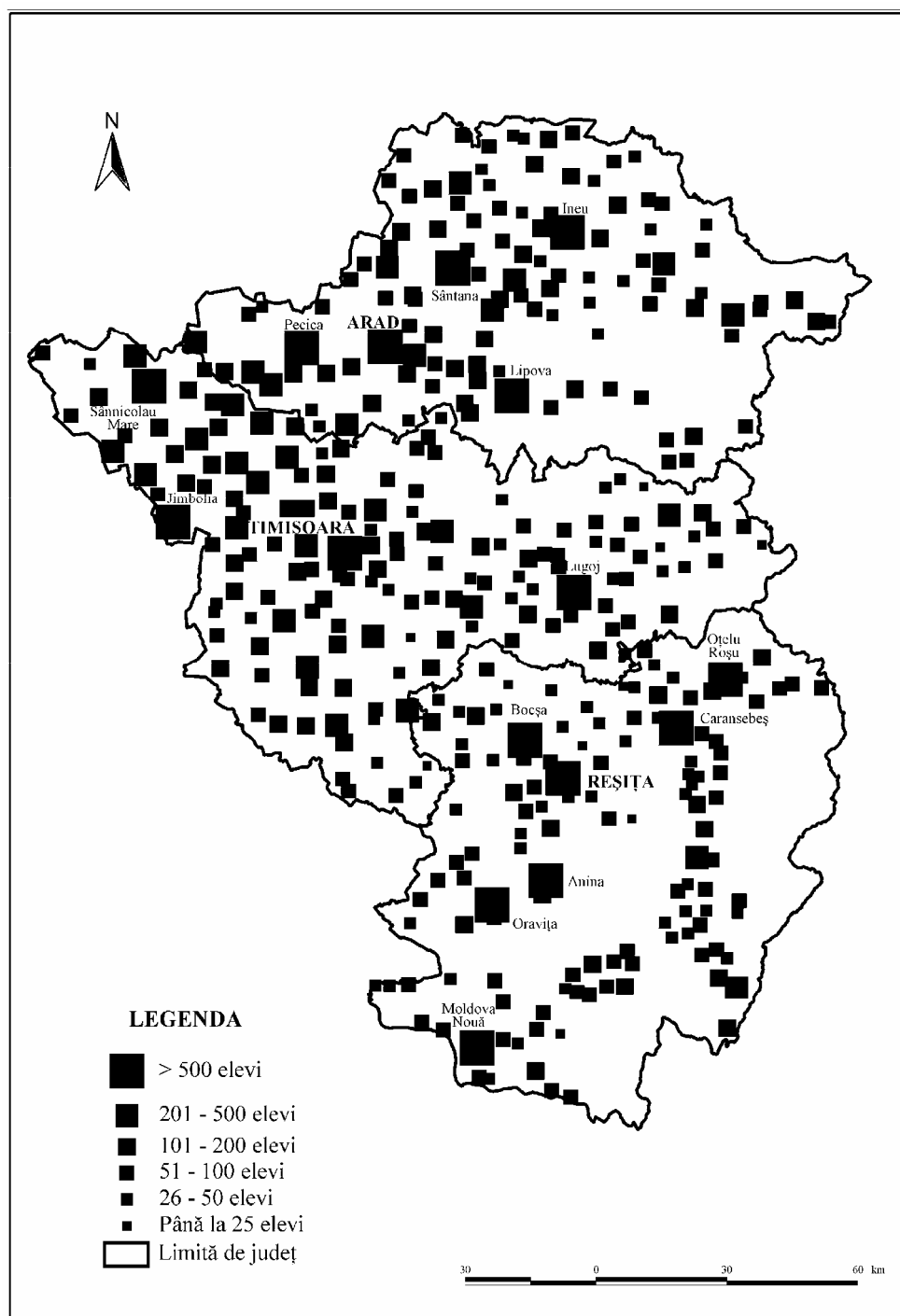

Fig. 63

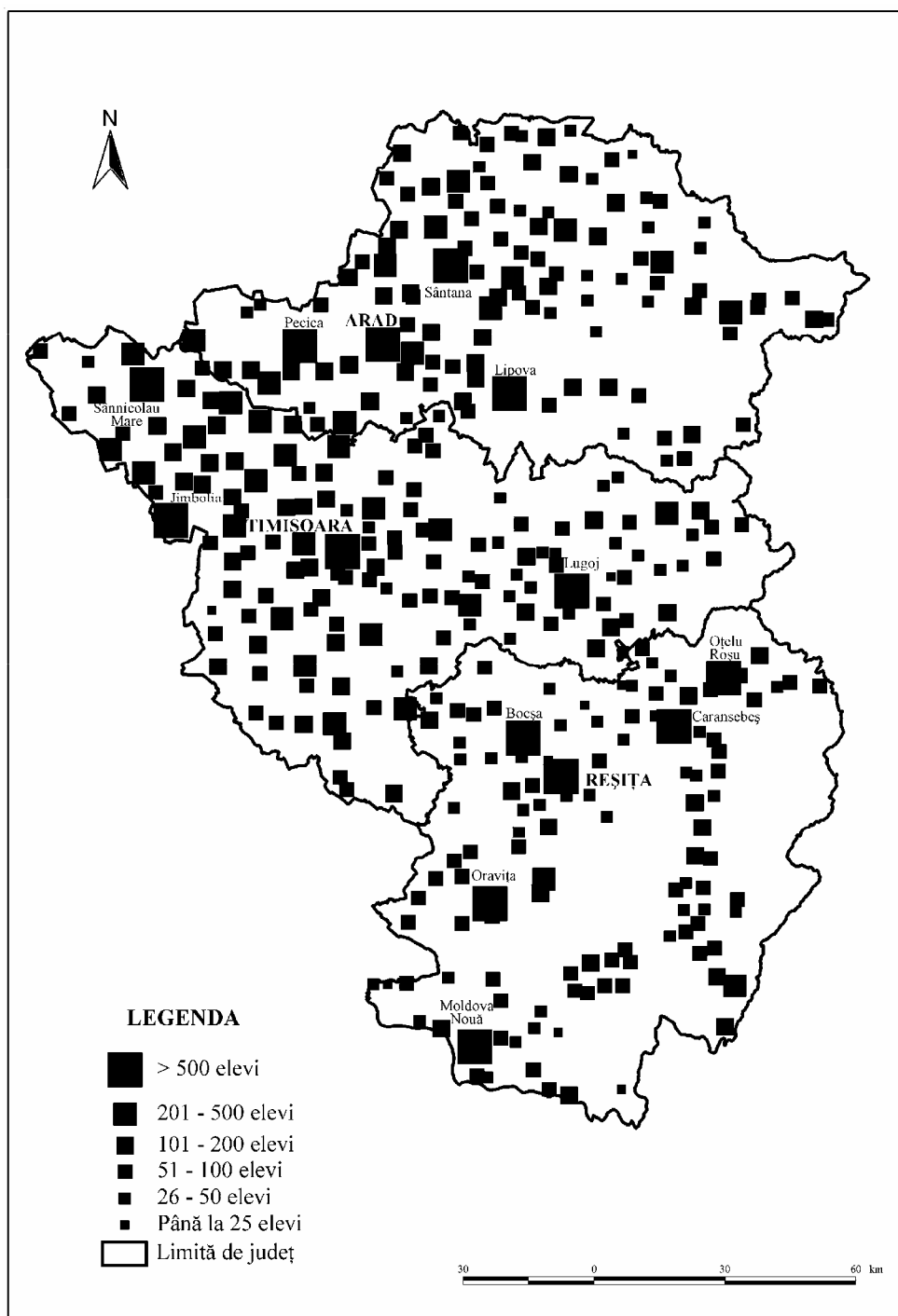

Fig. 64

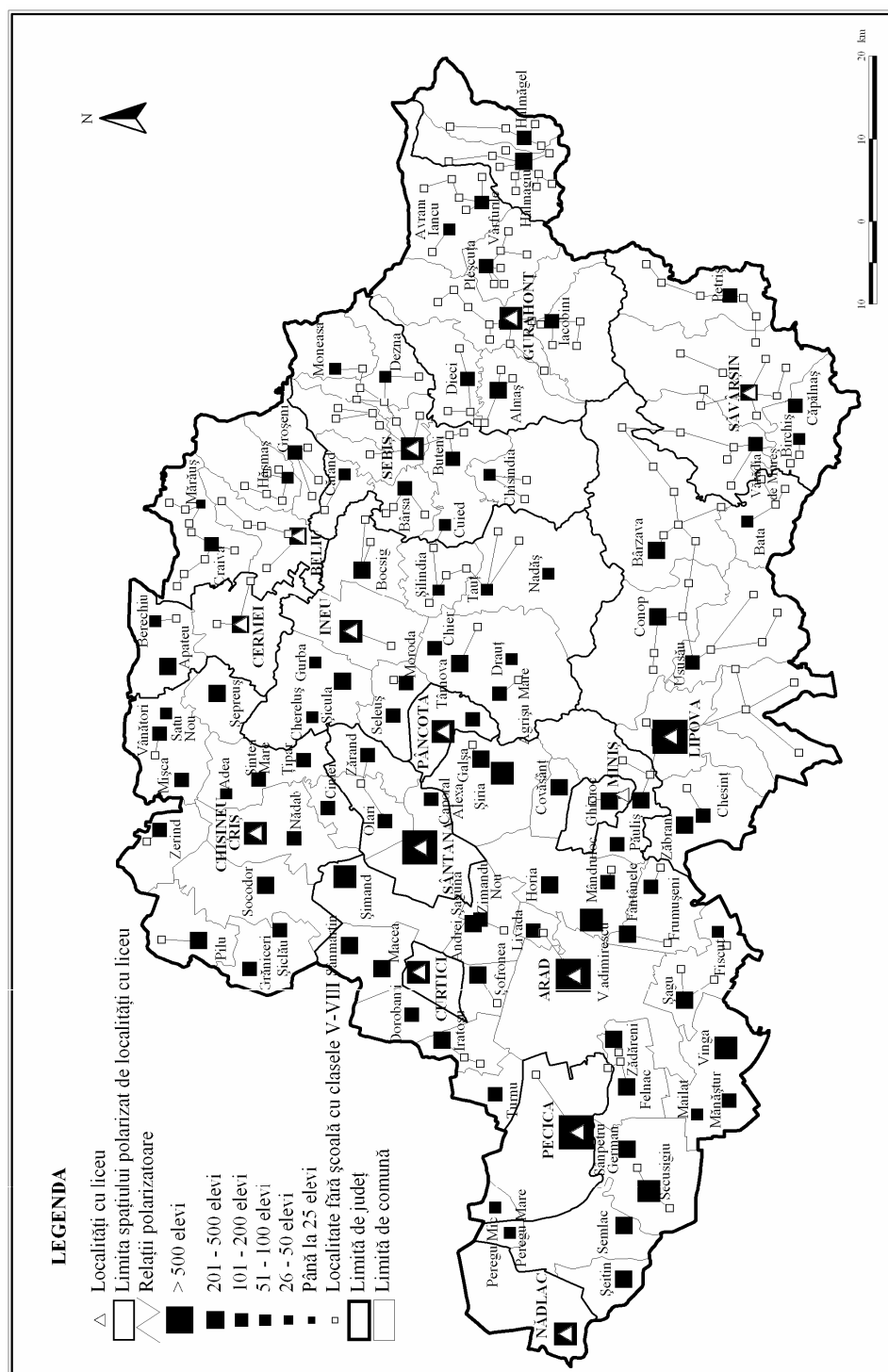

Fig. 65. Polarizarea educațională în județul Arad la nivelul claselor gimnaziale și a instituțiilor de învățământ liceal și profesional în anul școlar 2003-2004

Caracteristica de bază a acestor școli derivă din faptul că ele sunt “concurate” la nivelul comunelor de alte unități de învățământ, cu excepția Șilindiei, iar școlile “concurente” se află de obicei în centrul de comună (Buteni pentru Cuied, Șagu pentru Fiscut, Craiva pentru Măraș ș.a), de asemenea cu unele excepții (școlile din Tauț și Nadăș se concurează reciproc, iar școlile din Țipar și Adea au mai mulți elevi decât cea din Sinte Mare, centrul de comună). În județul Timiș (fig. 66) sunt în medie două școli pe comună; trei comune nu dispun însă deloc de învățământ gimnazial: Bara, Bogda și Secaș, toate situate în Dealurile Lipovei. Din punct de vedere numeric, cele mai mari școli sunt cele din municipiul Timișoara, depășind chiar 1000 de elevi în clasele V-VIII: Șc.nr. 7 cu 1103 elevi, Șc.21 1035, Șc. 25 852, Colegiul Bănățean 851, Șc.16 „Take Ionescu” 833 etc. În restul județului, cele mai mari efective de elevi sunt la Șc.nr.1 Jimbolia 705 elevi, Școala „Anișoara Odeanu” Lugoj 685, Șc.nr.1 Sănnicolau Mare 500, Liceul „T.Vuia” Făget 456 etc. În mediul rural se evidențiază școlile din Recaș (340 de elevi), Gătaia (335), Giarmata (325), Periam (292), Teremia Mare (258). La polul opus se situează câteva școli cu mai puțin de 25 de elevi, situație care în județul Arad, de exemplu, nu se întâlnește. Acestea sunt concurate la nivelul comunei de alte școli, dar se situează la oarecare distanță de acestea și se bazează, de obicei, doar pe elevi din satul propriu: Ferendia și Berini 18 elevi, Bunea Mare 22, Bucovăț (com. Dumbrava) 25 de elevi. Puțin peste 25 de elevi, de asemenea amenințate cu desființarea, sunt școlile din Ohaba Forgaci 28 elevi, Urseni 29, Cladova 30.

În județul Caraș-Severin (fig. 67), cele mai mici efective de elevi se înregistrează, în anul școlar 1999-2000, la Gărâna și Școala Specială Reșița, câte 4 elevi. Dacă la Reșița au existat motive de continuare a activității (preponderent de natură socială), școala din Gărâna a fost desființată, inclusiv la nivelul claselor primare, ceea ce face din Brebu Nou nu doar cea mai mică comună din țară ca număr de locuitori, ci și singura fără nici o unitate de învățământ. Persistența școlii din Gărâna cu efective foarte reduse de elevi timp de mai mulți ani se datorează condiției de izolare în care se află comuna, situată pe platoul înalt al Semenicului, ceea ce făcea inoperabil transportul elevilor la altă școală, în special iarna. Școlile cu efective reduse sunt cele care se află în concurență reciprocă la nivelul aceleiași comune. Mai puțin de 30 de elevi sunt la Ravensca (9 elevi, supusă condiției de izolare în Munții Almăjului, încă funcțională), Valeapai (24 de elevi, comuna Ramna, desființată), Soceni (25 de elevi, comuna Ezeriș, desființată), Zorile (25 de elevi, aflată în concurență cu centrul de comună, Copăcele), Bogâltin (26 de elevi), Lăpușnicel (27 de elevi), Zăvoi (28), Pârvoava (29 de elevi, desființată între timp în favoarea centrului de comună, Lăpușnicel), Copăcele, Mehadica și Câmpia (toate cu 29 de elevi).

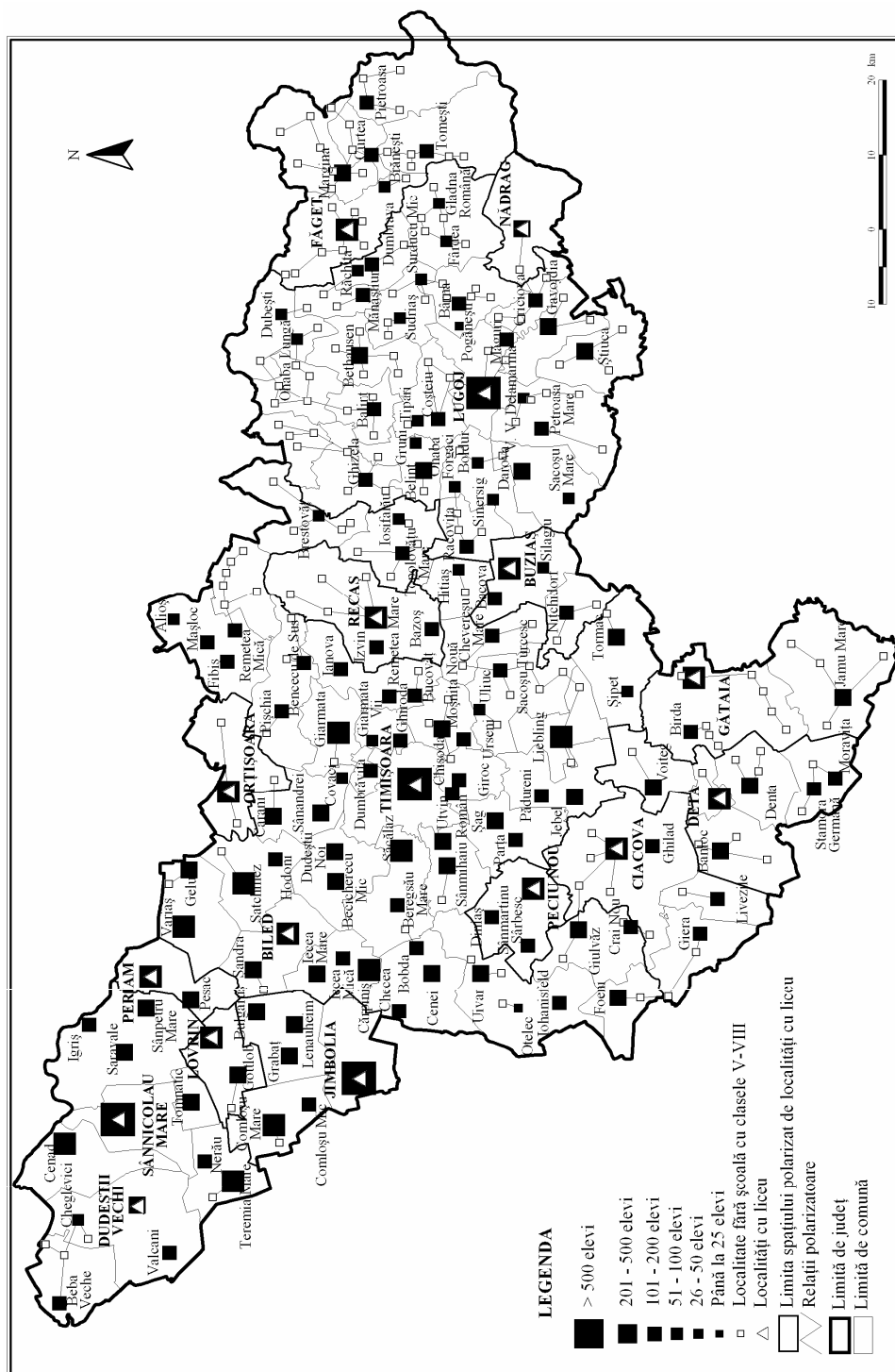

Fig. 66. Polarizarea educațională în județul Timiș la nivelul claselor gimnaziale și a instituțiilor de învățământ liceal și profesional în anul școlar 2003-2004

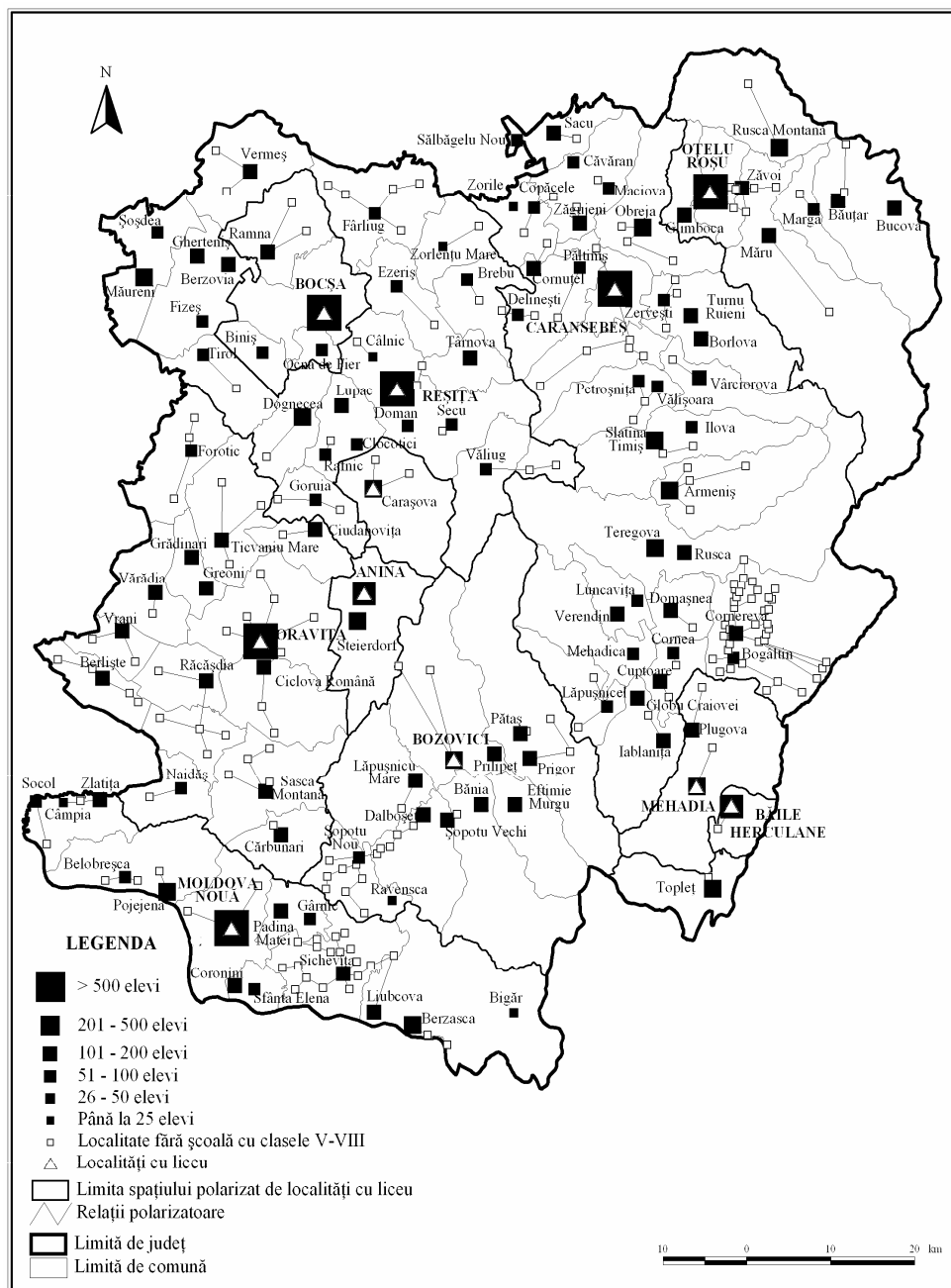

Fig. 67. Polarizarea educațională în județul Caraș-Severin la nivelul claselor gimnaziale și a instituțiilor de învățământ liceal și profesional în anul școlar 2003-2004

Față de numărul de unități desființate la nivelul claselor V-VIII, în comparație cu anul școlar 1999-2000, s-a reînființat ciclul gimnazial la școala Bigăr (comuna Berzasca), chiar și cu numai 10 elevi, pentru a evita transportul pe distanța foarte mare ce desparte satul de centrul de comună. Cele mai mari efective din mediul rural sunt în Culoarul Timiș-Cerna, la Teregova (205 elevi), Topleț (185), Armeniș (156), Slatina Timiș (139), precum și în centre de comună importante, precum Bozovici (153 de elevi), Rusca Montană (152), Carașova (150) și Măureni (143 de elevi). În orașe, școlile au efective mult mai mari, de exemplu 668 de elevi la Șc. Nr. 2 Reșița, 658 la Șc. Nr. 1 Oravița, 648 la Șc. Nr. 6 Reșița, 627 la Șc. Nr. 1 Bocșa, 600 la Șc. Nr. 4 Moldova Nouă și 580 de elevi la Șc. Nr. 9 Reșița.

În județul Caraș-Severin, în mediul rural, o școală generală deservește de regulă mai multe sate. Situațiile sunt însă dintre cele mai diverse:

- cazul în care toate satele din comună dispun de școală generală (în Câmpia Gătaiei: comunele Măureni și Berzovia; în Culoarul Timiș-Cerna: Bucoșnița, Teregova și Luncavița; la acestea se adaugă Lăpușnicu Mare, Ezeriș, Grădinari, Gârnic și Coronini, precum și comunele cu un singur sat: Mehadica, Văliug, Eftimie Murgu și Glimboca);

- situația mai des întâlnită în care două sau mai multe sate din comună dispun de școală generală, polarizând celelalte așezări (în Munții Dognecei: comunele Ramna, Lupac și Doclin; în Depresiunea Caransebeș: Sacu, C. Daicoviciu, Copăcele, Păltiniș, Buchin și Turnu Ruieni; în Culoarul Timiș-Cerna: Slatina Timiș, Cornereva, Cornea, Lăpușnicel, Iablanița și Mehadia; în Depresiunea Almăjului: Bozovici, Prigor, Dalboșeț și Șopotu Nou; în Defileul Dunării: Socol, Pojejena și Berzasca; pe Culoarul Bistrei: Zăvoi și Băuțar);

- cazul obișnuit în care un singur sat, de obicei centrul de comună, dispune de școală generală și polarizează la acest nivel toate celelalte așezări (în Dealurile Pogănișului: comunele Vermeș, Fârliug, Zorlențu Mare și Brebu; în Câmpia Carașului și împrejurimi: Forotic, Vărădia, Berliște, Răcășdia, Ticvanu Mare, Ciclova Română, Sasca Montană și Naidăș; în Munții Semenicolui și Aninei: Târnova, Carașova, Ciudanovița, Goruia și Brebu Nou; în Culoarul Bistrei: Obreja, Marga și Rusca Montană; în Culoarul Timiș-Cerna: Armeniș, Domașnea, Vârciorova și Topleț; la acestea se adaugă comunele Sichevița, Bănia și Cărbunari).

În câteva cazuri, centrul de comună nu beneficiază de școală cu clasele I-VIII: Doclin (școlile generale sunt situate în satele aparținătoare Tirol și Biniș), Brebu Nou (școala, cât a funcționat, s-a aflat la Gărâna), Buchin (o școală la Poiana, și alta, desființată la nivelul claselor V-VIII la începutul anului școlar 2003-2004, la Valea Timișului). Există însă și o

comună, Ciuchici, care nu dispune deloc de o școală cu ciclu gimnazial, deși numărul de elevi din clasele I-IV ar permite înființarea acestuia.

În județul Arad, în spațiul de câmpie, numărul așezărilor care dețin școli cu clasele I-VIII este mai mare de jumătate, practic doar câteva sate mijlocii (Tisa Nouă, Mâasca, Satu Mare, Sânleani, Cuvin, Zimanducz, Aluniș) nu au această dotare importantă. Pe de altă parte, deși în unele cazuri revine un sat fără școală cu clasele respective la unul care are (unele comune din Depresiunea Cigherului și a Zărandului), în jumătatea de est regula este ca doar centrul de comună să dispună de învățământ gimnazial. În câteva cazuri, școala este situată într-o altă localitate decât centrul de comună: Groșeni (comuna Archiș), Ususău (Dorgoș), Iacobini (Brazii). Doar rareori există două școli cu clasele I-VIII într-o singură comună: Zăbrani (centrul de comună și Chesinț), Vârfurile (și Avram Iancu), Craiva (și Mărauș).

În județul Timiș, analizând distribuția școlilor cu clasele I-VIII, se observă că în jumătatea vestică a județului, în special în partea nord-vestică și împrejurimile municipiului Timișoara, majoritatea așezărilor dispun de astfel de școală. Numeroase comune au această dotare în toate satele aparținătoare: Mașloc (patru sate), Sânandrei, Sânpetru Mare, Cărpiniș, Lenauheim, Peciu Nou, Cenei (trei sate), Periam, Ghiroda, Giroc, Jebel, Becicherecu Mic (două sate) etc. Explicația rezidă în dimensiunea demografică mare a așezărilor din Câmpia Banatului în general și din Câmpia Torontalului în special, numărul satelor mici și mijlocii fiind redus. Doar în partea de câmpie de la sud de Timiș și mai ales în Câmpia Gătaiei există comune unde numărul de sate fără școală cu clasele I-VIII îl depășește pe cel al satelor care dețin această dotare (Ciacova, Gătaia, Sacoșu Turcesc, Banloc, Giera).

Aceasta este însă regula în jumătatea de est a județului Timiș, dominată de relieful deluros sau montan, la care se poate adăuga, cu unele caracteristici asemănătoare, Câmpia Lugojului. Numărul așezărilor este mai ridicat, scade însă dimensiunea lor demografică, și crește deci importanța locului (central sau nu) pe care o așezare îl are în cadrul comunei. O singură comună are școală în toate satele, trei la număr: Dumbrava, în Depresiunea Făgetului. În câteva cazuri doar centrul de comună are o astfel de școală: Știuca, Belinț, Balinț, Curtea, Tomești, Mănăștiur, Ghizela, Margina, Nădrag, dar în multe cazuri există două așezări sau chiar trei care atrag copiii din satele înconjurătoare. Această dispersie în teritoriu a școlilor, în așezări cu potențial demografic redus, conduce la efective mici de elevi și la periclitatea procesului de învățământ, în compensație pentru comoditatea distanței de parcurs. Comunele cu trei așezări care dispun de școli cu clasele

I-VIII sunt: Boldur (centrul de comună, Sinersig și Ohaba-Forgeci), Bethausen (și Cladova și Ciciova), orașul Făget (și Brănești și Bunea Mare). Se observă că în cazul unora dintre aceste școli efectivele totale de elevi abia ating cifra corespunzătoare în mod obișnuit unei singure clase, și este de așteptat ca nivelul gimnazial să se desființeze, asigurând însă mijloacele de transport pentru deplasarea elevilor la cea mai apropiată școală.

Polarizarea este mai evidentă la acest nivel, fapt care poate fi dedus, de exemplu, din dimensiunea demografică a unor sate dotate cu școli din clasele I-VIII, precum Iacobini (277 locuitori în 1992), Măraș, Pleșcuța, Șilindia (sub 500 locuitori) în județul Arad. Aceste școli se bazează pe aportul de elevi din satele învecinate (în clasele I-IV sunt doar 9 elevi, de pildă, la Iacobini și Măraș). În județul Timiș, se constată că 18 așezări care au școală cu clasele I-VIII fac parte din categoria satelor mici (sub 500 de locuitori), iar alte opt aveau între 500 și 600 de locuitori și este posibil să fi coborât și ele sub 500 de locuitori. Comparativ cu județul Arad, unde doar patru sate mici erau dotate cu gimnaziu, se remarcă o supraîncărcare a teritoriului. Dacă situația este oarecum de înțeles în cazul unor centre de comună (Brestovăț, Ghizela, Bârna, Sudriaș, toate sub 400 de locuitori), explicațiile sunt mai diverse în cazul unor așezări precum Mănăstire (249 de locuitori), Percosova (304), ambele aparținând comunei Gătaia, Poieni, Dubești, Bunea Mare, Pogănești, pentru a menționa doar pe cele sub 400 de locuitori. Spre exemplu, școala Mănăstire este situată central, între satele Sângeorge (vest, dublu ca mărime) și Berecuța (est), în vreme ce prezența școlii în Poieni este motivată de distanța mare până la centrul de comună, Pietroasa (9 km). Pe de altă parte, unele așezări de mărime mijlocie, unele chiar peste 1000 de locuitori, nu dispun de școală cu clasele I-VIII, cele mai mari fiind Moșnița Veche, Sculia, Chizătău și Cerneteaz (în jur de 1000 de locuitori). Majoritatea sunt sate de câmpie și sunt situate la o distanță minimă de așezarea polarizatoare, care exercită, în unele cazuri, o atracție încă de la nivelul claselor primare (Gătaia pentru Sculia, de exemplu). În alte cazuri, școala este amplasată în satul cel mai „central”, chiar dacă nu neapărat cel mai mare: Moșnița Nouă este mai mică decât Moșnița Veche, dar este mai aproape de Albina sau de Rudicica.

Capacitatea de atracție a elevilor din satele învecinate poate fi cel mai ușor surprinsă apelând la **indicele educațional primar**, care reprezintă raportul dintre numărul de elevi din clasele V-VIII și cel din clasele I-IV la aceeași școală. În lipsa altor date, el poate oferi o imagine a aportului extern de elevi la o școală în clasele gimnaziale, prin raportare la numărul de elevi din clasele primare. Valoarea sa depinde și de alți factori, precum rata

natalității și abandonul școlar, acestea contribuind la valori subunitare în cazul școlilor care nu beneficiază de aport extern de elevi.

Valorile supraunitare ale indicelui sunt cuprinse de obicei între 1 și 2, însă 16 școli din județul Arad dețin valori mai mari de 2, între care școala Iacobini bate toate recordurile cu 7,56 (68 elevi în gimnaziu, 9 în clasele primare), fapt datorat atracției unor sate cu efective superioare de elevi (de exemplu Secaș, 30 elevi în clasele I-IV). Situată în Iacobini a fost determinată de accesul mai facil dinspre toate satele comunei Brazii. Celelalte școli sunt de asemenea situate în depresiunile de pe Crișul Alb (Pleșcuța 4,31, Hălmăgiu, Hălmăgel, Vârfurile > 3, Gurahonț, Bârsa > 2), în Culoarul Mureșului (Conop, Vărădia > 3, Petriș, Ususău, Chesinț) și Piemontul Codrului (Hășmaș, Măraș > 3, Craiva). O excepție este școala Livada, în Câmpia Aradului (2,02, datorită satului Sânleani). La capătul opus, cu valori subunitare minime, sub 0,7, sunt diferite școli din Câmpia Crișului Alb (Nădab 0,47, Sinteia Mare, Adea, Vânători), nordul Câmpiei Aradului (Șimand, Sânmartin, Caporal Alexa) și școala Covăsânț. În cifre absolute, numărul elevilor din clasele gimnaziale crește cel mai mult în raport cu cel din clasele primare în unele orașe, îndeosebi în Arad (peste 1200 elevi în plus), Sebiș (170), Lipova (130).

În județul Timiș, 15 școli dețin valori mai mari de 2, între care școala Sudriaș cu 7,00 (9 elevi în clasele I-IV și 63 în clasele V-VIII), Mânăstire 6,29, Surducu Mic 5,92 și V.V. Delamarina 4,60 au valorile cele mai mari. În toate aceste cazuri nu a contat mărimea demografică, ci “centralitatea” așezării în raport cu celelalte, între care unele mai mari și cu mai mulți elevi în clasele primare (Jupani 26 de elevi, Susani 19, pentru Sudriaș, Traian Vuia și Săceni, pentru Surducu Mic, toate în aceeași comună: Traian Vuia!). Celelalte școli cu valori mai mari de 2 sunt situate în Depresiunea Făget (Margina 3,02, Făget, Balinț, Curtea), în Dealurile Lipovei (Ghizela, Ohaba Lungă) sau în dealurile piemontane ale Munților Poiana Ruscăi (Tomești, Pietroasa, Pogănești, Gladna Română). Un alt caz aparte este școala Percosova (3,33), care, ca și școala Mânăstire, aparține comunei Gătaia, dar are un rol central mai puțin evident, polarizând doar satul Butin, mai mare, și eventual Șemlacu Mic. În câmpie predomină valori subunitare ale indicelui, ceea ce atestă lipsa unui aport extern de elevi, la care se poate adăuga abandonul școlar sau migrarea elevilor la orașe (îndeosebi Timișoara) sau la alte școli, încă din gimnaziu. Cele mai mici valori se întâlnesc în apropierea municipiului Timișoara (Urseni 0,48, Giarmata Vii, Chevereșu Mare, Berini, toate sub 0,7), în Câmpia Torontalului (Saravale 0,6, Tomnatic, Hodoni), sau în alte părți din câmpie – Checea 0,57, Alioș, Iohanisfeld, Clopodia, toate exemplele având indici inferiori valorii de 0,8, situație care

nu se poate imputa variației ratei natalității. În cifre absolute, numărul elevilor din ciclul gimnazial crește cel mai mult în comparație cu cel primar în municipiile Timișoara și Lugoj, dar și în orașul Sânnicolau Mare.

În județul Caraș-Severin, cea mai ridicată valoare se înregistrează la școala Șopotu Nou: 6,9 (69 de elevi în ciclul gimnazial, doar 10 în cel primar), ca urmare a atracției exercitate de centrul de comună asupra celor opt sate aparținătoare, fără a socoti Ravensca, care deține școală generală. O valoare peste 3 se înregistra la Școala Valea Timișului (a cărei elevi au fost mutați la Caransebeș), care polariza satele Buchin și Prisian. Alte școli cu un important aport extern de elevi (valori ale indiceului peste 2) sunt cele din comunele cu o singură școală cu clasele I-VIII, precum Armeniș, Berliște, Topleț și Carașova, sau cele ce polarizează sate mijlocii, precum Iablanița (satul Petnic), Sacu (Tincova și Jena, județul Timiș), Cuptoare (Crușovăț), Rafnic (Vodnic), Belobreșca (Divici și Șușca), Delinești (Ohabita și Apadia), Șopotu Vechi (Gârbovăț), în condițiile unui număr mic de elevi autohtoni. De altfel, zece localități ce dețin școală generală au mai puțin de 500 de locuitori, din care unul sub 100 de locuitori (Gruni, comuna Cornevea), ceea ce denotă importanța așezării ca loc central în rețeaua locală de așezări. Din contră, există 34 de sate mijlocii, cu o populație cuprinsă între 500 și 950 de locuitori, care nu dețin o școală cu clasele I-VIII. Doar opt dintre acestea au peste 700 de locuitori (Petnic, Feneș, Cireșa și Rușchița chiar peste 800), dar vecinătatea unei așezări cu rol de loc central (Iablanița pentru Petnic, Armeniș pentru Feneș etc) n-a făcut posibilă înființarea ciclului gimnazial în aceste localități.

La polul opus, cu valori net subunitare ale indicelui educațional primar, sunt școlile Ramna (0,65), Ghertenish, Dognecea nr. 1 și 2, Zăvoi (0,7), Soceni, Vrani, Șoșdea, Globu Craiovei (0,75), Zlătița, Greoni, Lunca-vața (0,8) etc. Aceste valori indică o tendință de descreștere a numărului de elevi în ciclul gimnazial în comparație cu cel primar. În cazul școlii Ramna, prin desființarea școlii din Valeapai și polarizarea elevilor din acest sat, indicele a redevenit pozitiv în anul școlar 2003-2004.

Învățământul în limbile minorităților la nivel gimnazial este prezent în județul Arad la Dorobanți, Peregu Mic, Satu Nou, Zimandu Nou, Adeia și Zerind (școli cu limba de predare maghiară), Pecica, Chișineu Criș, Iratoșu (cu secții de limba maghiară), Sântana (secție de limba germană) și Nădlac (secție de limba slovacă). În județul Timiș, singurele școli cu predare exclusivă în limba maghiară sunt cea din Otvești și Liceul „Bartok Bela” din Timișoara, iar secții de predare în această limbă există la școlile 1 și 25 Timișoara, Șc.nr. 5 Lugoj, Șc.nr.1 Sânnicolau Mare, Șc. 1 Jimbolia, Deta,

Dumbrăvița, Dumbrava și Tormac. În limba germană se predă exclusiv la Liceul „N. Lenau” din Timișoara, iar secții există la Colegiul Bănățean, Liceul „W. Shakespeare”, Șc. 9 Timișoara, Șc. 2 Sănnicolau Mare, Șc.nr.1 Jimbolia, Școala „A. Odeanu” Lugoj, Deta și Periam. Situația cea mai nefericită se constată la limba sârbă, singura școală cu predare în această limbă din județ fiind, la ciclul gimnazial și liceal, Liceul „D. Obradovici” din Timișoara. În mediul rural din județul Caraș-Severin, predarea se face la toate școlile în limba română, doar la Pojejena și Belobreșca există clase cu predare în limba sârbă.

Școlile din municipiile reședință de județ dețin supremația și la acest nivel în ceea ce privește calitatea și diversitatea educației. Se remarcă, în Arad, clase de limba engleză intensiv la școlile nr. 4, 5, 12 și 21, liceele “Ghiba Birta” și “Pedagogic”, franceză intensiv la școlile nr. 12 și 22, precum și la “Pedagogic”, clase de sport la școlile nr. 11, 12, 18 și 22, liceele “Moise Nicoară” și “Sportiv”, clase de artă sau muzică la Liceul de Artă, învățământ fără frecvență la Școala nr. 3, secții cu predare în limba maghiară la școlile nr. 1, 10, 12, 13 și 21 și în limba germană, respectiv clase de germană intensiv, la Liceul German.

În județul Timiș, în afara liceelor menționate ca având clasele I-IV, și care dețin întreg ciclul învățământului preuniversitar, se adaugă liceele C.D. Loga, Electrotimiș, Arte Plastice și Ion Mincu din Timișoara, C. Brediceanu și I. Hasdeu din Lugoj și Grupul Școlar Jimbolia. Crește numărul de clase cu predare intensivă a unei limbi de circulație internațională; în afara celor deja menționate la ciclul primar, există clase de engleză intensiv la C.D. Loga, Pedagogic, Șc.nr. 7 Timișoara, Grupul Șc. Jimbolia și Liceul Brediceanu Lugoj; franceză intensiv la școlile nr. 5, 9 și 27 Timișoara, „Brediceanu” Lugoj, Liceul „T.Vuia” Făget, germană intensiv la școlile nr. 7 și 9 Timișoara și Liceul „Brediceanu” Lugoj. Se remarcă că asemenea clase, deosebit de atrăgătoare, nu există și la școlile din mediul rural. Între școlile vocaționale, în afara celor menționate la ciclul primar, se adaugă Liceul de Arte Plastice și clasele de sport din cadrul Liceului Sportiv „Banatul”, ambele din Timișoara. În județul Caraș-Severin, oferta este mai variată la orașe, în special la Reșița, unde există clase cu predare în limba germană (la Liceul „D. Tietz”), cu predare intensivă a unor limbi de circulație internațională: engleză la școlile nr. 6, 7, 8, 9 și 11, franceză la Liceul „T. Lalescu” și școlile nr. 2, 6, 7, 8, 9, 10, 11 și 12, germană la școlile nr. 6, 8 și 12, clase de muzică și arte plastice la Liceul de Artă, clase fără frecvență la Șc. Nr. 6. Clase de limba germană există și la Școala Normală „C.D. Loga” Caransebeș.

6.3.3. Învățământul liceal, profesional și de ucenici

În județul Arad funcționau în anul școlar 1999-2000 un număr de 40 de licee, grupuri școlare, școli profesionale și de ucenici, din care 23 în municipiul Arad. Trebuie precizat că Liceul Sportiv, deși funcționa în Vladimirescu, aparținea tot de Arad. Între celelalte 17, câte două se aflau în orașele Lipova, Ineu și Chișineu Criș, și câte unul în orașele Sebiș, Pâncota, Nădlac, Curtici, și satele Pecica, Sântana, Gurahonț, Săvârșin, Miniș, Cermei și Beliu, toate centre de comună cu rol supracomunal, cu excepția Minișului. Ele pot fi clasificate astfel:

- licee teoretice (13, din care 5 în Arad și 8 în județ);
- grupuri școlare (18, respectiv 10 în Arad și 8 în județ, din care 2 la Lipova);
- licee vocaționale (5, toate în Arad: Liceul de Artă, Seminarul Ortodox etc.);
- școli profesionale și de ucenici (2, la Arad: Șc. de Meserii UCECOM și Șc. nr. 2);
- centre școlare, de învățământ special (2, unul la Arad și altul la Ineu).

Dintre acestea, o situație mai aparte au centrele școlare, cel de la Arad pentru nevăzători și ambliopi, iar cel de la Ineu pentru elevi cu deficiențe intelectuale sau unele boli mintale. În ambele cazuri indicele de autohtonie este scăzut, doar 22,5% la Arad și 1,5% la Ineu, ceea ce dovedește importanța lor națională, aici studiind sute de elevi din alte județe.

Liceele, grupurile școlare și școlile de meserii din Arad au o importanță județeană, practic din fiecare comună există cel puțin un elev la studiu în Arad. Cu toate acestea, ponderea elevilor din afara municipiului variază de la o unitate la alta și se poate constata că cele mai bune licee sunt cele care prezintă procentele cele mai ridicate de elevi localnici (deci arădeni); liceele (devenite colegii naționale din anul 2000) “Moise Nicoară” și “Elena Ghiba Birta” peste 86%, Lic. de Artă și Lic. German peste 85%, “Vasile Goldiș” aproape 80%. La capătul opus regula nu se mai respectă, în sensul că de cea mai largă căutare din “exterior” nu se bucură cele mai slabe unități, ci acelea care dispun de internate: Seminarul Ortodox în jur de 22%, Grup Școlar CFR și Grup Școlar Industrie Ușoară cu cca. 45% localnici. Surprinde poziția Liceului Pedagogic (51%) și oarecum a Grupului Șc. Economic-Administrativ (65%).

În Arad vin și elevi din afara județului, din vecinătate (Hunedoara 76 elevi, Timiș 58, Bihor 23, Caraș-Severin 27, Alba 15), din nordul Transilvaniei (Maramureș 37, Bistrița-Năsăud 12), nordul Moldovei (Botoșani 37,

Suceava 23), și chiar din Republica Moldova (23) sau Ungaria (1). Cei mai mulți studiază la Centrul Școlar (105 elevi din afara județului), Grupul Școlar Ind. Ușoară (71) și Seminarul Ortodox (63).

Totuși, majoritatea elevilor provin din Arad, respectiv 2/3 din cei 10185, iar restul în bună parte din comunele învecinate, din Câmpiile Mureșului și Podgoria Aradului. Aceasta poate fi denumită **aria de influență apropiată** a municipiului, cu valori mai reduse în acele localități care dispun ele însele de liceu (Curtici, Pâncota, Nădlac, Pecica, Sântana și Miniș). Există însă și o **arie de influență difuză, depărtată**, care corespunde cu numeroase sate, din partea estică a județului, în aria deluroasă și montană, situate la distanță de alte centre liceale.

Din punct de vedere al dispunerii în spațiul urban, se observă trei areale de concentrare:

- în apropiere de malul Mureșului (“M.Nicoară”, “E.G.Birta”, Pedagogic, Economic-Administrativ și “A.Vlaicu”), în general licee de elită;
- în preajma Pieței Catedralei și Bisericii Sârbești (grupuri școlare: Ind. Alimentară, Ind. Ușoară, “H.Coandă”, “Csiky Gergely”, alte unități precum Seminarul Ortodox, Centrul Școlar, Școala de Arte și Meserii “Spiru Haret” UCECOM, Șc. nr. 2);
- în Piața Podgoria și apropiere (Lic. de Artă “Sabin Drăgoi”, Lic. Baptist, Grupul Școlar “Iuliu Maniu” și Grupul Școlar Transporturi-CFR).

Celelalte unități funcționează în diverse cartiere - Aradu Nou (Lic. German, Grup Șc. Forestier), Șega - Calea Victoriei (“V. Goldiș”, Grup Șc. “Construcții, Ape și Protecția Mediului”), Grădiște (Lic. Penticostal) și satul Vladimirescu (Liceul Sportiv).

Cei mai mulți elevi sunt înregistrați la grupurile școlare, peste 700 la “Construcții-Ape” (901 elevi), Economic-Administrativ, “A. Vlaicu”, “I. Maniu”, în vreme ce numărul minim este deținut de liceele vocaționale, sub 200 la Lic. Penticostal (135 elevi), Lic. Baptist, Lic. de Artă, precum și Centrul Școlar (142 elevi). În județ, cei mai mulți elevi studiază la Grupul Șc. “Mihai Viteazul” Ineu (842), însă nici o altă unitate nu are peste 500 de elevi; în schimb, unele licee teoretice au mai puțin de 100 de elevi (Săvârșin 64, Cermei 76, Curtici 94). Învățământ în limbile minorităților există la Arad (maghiară, germană) și Pecica (maghiară).

Analizând situația unităților liceale din afara municipiului Arad, se poate constata că:

- o serie de licee și grupuri școlare sunt amplasate în așezări din zona de influență apropiată a Aradului sau a altui oraș, și polarizează doar teritoriul administrativ propriu și, eventual, câteva

sate învecinate (Nădlac, Curtici, Pâncota, Pecica, Beliu, Sântana, Cermei, Săvârșin, Miniș);

- un număr de opt licee și grupuri școlare ființează în cinci așezări (patru orașe: Lipova, Ineu, Chișineu-Criș și Sebiș, plus comuna Gurahonț) care polarizează teritorii mai extinse și au așadar un rol de atracție mai evident (fig. 65).

Studiul se limitează de cele mai multe ori la comună ca unitate spațială de analiză; doar acolo unde satele aceleiași comune au tendințe diferite, chiar divergente, s-a detaliat la nivel de sat. Este, de exemplu, cazul comunei Păuliș, în cadrul căreia satul Sâmbăteni este polarizat de Arad, în vreme ce Cladova – de Lipova. Cifrele din paranteză indică ponderea elevilor din liceu, sau școală profesională și de ucenici din comuna respectivă care studiază la instituția de învățământ vizată. Totalul, de 100%, este obținut prin însumarea elevilor comunei la toate instituțiile de învățământ de acest nivel din județ, făcând așadar abstracție de posibilitatea ca unii să studieze în alte județe.

Nu au fost luați în calcul seraliștii, deoarece mulți dintre ei nu mai sunt de vârstă școlară, proveniența lor este mai nesemnificativă, fiind deja familiști, iar numărul lor redus nu afectează decât rareori datele prezente. Ca să fim sinceri, datele lor nici nu sunt totdeauna completate, și deci, greu de supus analizei statistice.

În orașul **Lipova** se află Grupul Școlar Industrial „Atanasie Mariescu” și Grupul Școlar Agricol „Sever Bocu”, care cuprind și secții de liceu teoretic (real și uman), școală profesională și de ucenici. Sunt situate în centrul istoric al orașului, aproape unul de altul și de malul Mureșului, în clădiri vechi, martore ale dramei din „Mara” lui Ioan Slavici. La liceu (excluzând seralul), școală profesională și de ucenici învățau (în anul școlar 1999-2000) 425 de elevi la „A. Mariescu” și 246 la „Sever Bocu”; dintre aceștia, 253 și respectiv 91 erau din Lipova sau cele două așezări componente, Radna (Lipova II) și Șoimoș (Lipova III), deci peste 50% din elevi sunt autohtoni. La Lipova vin însă și mulți elevi din satele din apropiere, un factor favorizant fiind și existența internatelor; procentual, aceștia sunt chiar majoritari la „Sever Bocu”. Aria principală de atracție a orașului o constituie dealurile omonime din imediata apropiere, respectiv comunele Dorgoș (93,1%), Șiștarovăț (90%) și Zăbrani (68,3%), precum și contactul cu Munții Zărandului – în est, comuna Conop (77,6%), iar în vest, satul Cladova (100%) și, în măsură mai mică, satul Păuliș (31,5%). Multă vreme, Culoarul Mureșului de la est de Lipova a fost polarizat de acest oraș, azi însă, pe măsură ce se înaintează spre est, se constată o polarizare difuză; de exemplu, doar 44,6% din elevii din comuna Bârzava se află la liceu în

Lipova. Motivul rezidă în reînființarea liceului din Săvârșin, pe de-o parte, dar și preferința pentru liceele din Arad, pe de altă parte, în rândul elevilor care doresc o pregătire specială și nu beneficiază de o alternativă în vecinătate.

O situație asemănătoare se regăsește în sudul Podgoriei Aradului, unde ființează liceul din Miniș. Desființarea sa începând cu anul școlar 2000-2001 și mutarea claselor existente la Grupul Școlar „Sever Bocu” ar putea modifica aria de atracție a Lipovei, prin includerea comunelor Păuliș și, eventual, Ghioroc. Un număr relativ mic de elevi provin din teritorii mai îndepărtate – Câmpia Vingăi, Câmpia Aradului (chiar și din Arad, așa cum unii lipoveni studiază în Arad), jumătatea de nord a Podgoriei Aradului și, mai rar, de peste munți, din Țara Zărandului și Depresiunea Cigherului.

În **Ineu** există Grupul Școlar „Mihai Viteazul” și, vis-a-vis de acesta, în fosta Cetate, Centrul Școlar, instituție de învățământ special, pentru copii cu deficiențe intelectuale sau cu unele boli mintale. În cadrul Grupului Școlar „Mihai Viteazul” se asigură o pregătire complexă a elevilor, în clase cu profile dintre cele mai diverse – real, uman, silvic, industrial și, în urma preluării claselor de la fostul Grup Școlar din Șicula, agricol. Din cei 805 elevi care studiau aici (excluzând seralul) în anul 1999-2000, doar 392 erau localnici, ceea ce indică o importantă capacitate de atracție. Merită menționat că, din motive evidente, indicele de autohtonie a Centrului Școlar este mult mai scăzut. Chiar dacă majoritatea elevilor săi, care se pregătesc în cadrul școlii profesionale, provin din județul Arad, profilul unic al instituției atrage un flux de elevi din întreaga țară, proces favorizat și de condițiile mult îmbunătățite de studiu și de recuperare în urma unor investiții străine (olandeze). Învățământul liceal din Ineu este preferat de elevii din comunele înconjurătoare, respectiv Șicula (84,1%), Bocsig (81,4%), Seleuș (65%) și Târnova (57,8%, îndeosebi satele Chier, 85%, și Dud, 80%). Acesta reprezintă un model quasicircular de teritoriu polarizat. În realitate, în ciuda prezenței liceelor din Cermei și Beliu, mulți elevi din Câmpia Cermeiului și Piemontul Codrului vin la Ineu – de exemplu, din comunele Apateu (40,9%, în cadrul căreia satul Moșiori 58,3%), Craiva (42,6%) și Hășmaș (43,8%, din care satul omonim – 50%), sau din Depresiunea Cigherului – comunele Șilindia (36,4%) și, mai puțin, Tauț (satul Nadăș, 46,2%). Un număr mai redus de elevi provine din partea estică a Depresiunii Zărandului, Depresiunile Gurahonț și Hălmagiu, Podgoria Aradului și, mai rar, din Câmpia Aradului sau din afara județului.

Orașul **Chișineu-Criș** se mândrește încă în anul școlar 1999-2000 cu două licee – cel teoretic și Grupul Școlar Agricol. Din vara anului 2000 cele două instituții au fuzionat, rezultând Grupul Școlar „M. Veliciu”, cu profil

complex și numeroase corpuri de clădire diseminate prin oraș. La Liceul Teoretic studiau 201 elevi (excluzând seralul), în vreme ce la „Agricol” – 517 elevi, ceea ce înseamnă un total de peste 700. Dacă la primul dintre acestea, majoritatea proveneau din localitate, la „Agricol” doar aproximativ 20% din totalul elevilor erau din Chișineu-Criș. În cazul acestui oraș, teritoriul polarizat este reprezentat de acea parte a Câmpiei joase a Crișurilor situată pe teritoriul județului Arad (excluzând comuna Zerind), coincidență fericită a unei unități de relief cunoscute și sub numele de Câmpia Crișului Alb (G. Posea, 1997) cu aria de polarizare a unui oraș și, parțial, cu limite administrative. Este vorba despre comunele Socodor (87,5%), Sinteia Mare (81,4%), Pilu (76,9%), Șepreuș (71,7%), Mișca (70%) și Grăniceri (66,1%), la care se adaugă satele Nădab, aparținător orașului, și Cinteii (68,8%), care aparține, în mod curios, de comuna Zărand. Încă trei comune se află în raza de interes – Șimand (44,3%), care este situat la limita Câmpiei Aradului și din acest punct de vedere, Apateu (20,7%, în cadrul căreia satul omonim 35,1%) și Zerind (36,1%). În cazul acestei din urmă comune, este necesar de precizat că procentul real este mult mai mic, o bună parte din elevi (necuantificați) preferând liceele din Bekescsaba (Ungaria) sau Salonta (județul Bihor, unde există și secție de limbă maghiară). La Chișineu-Criș se deplasează și elevi din alte părți ale județului – Câmpia Aradului, Depresiunea Zărandului, partea de SV a județului Bihor, dar și din Maramureș (16 elevi doar din Borșa!), îndeosebi la Grupul Școlar Agricol, care beneficiază și de internat.

În clădirea modernă a liceului din **Sebiș** studiau nu mai puțin de 452 de elevi, excluzând seralul, în anul 1999-2000. Acest liceu nu dispune de școală profesională, dar are o clasă de ucenici din anul 1999. Învățământul liceal din Sebiș este recunoscut prin rezultatele sale la nivel județean, iar importanța este relevată de procentul minoritar de elevi autohtoni. Așezările care contribuie la zestrea sa de elevi sunt cele din partea de est a Depresiunii Zărandului – comunele Buteni (76%), Cărand (75%), Chisindia (73,3%), Bârsa (61,9%), precum și cele de pe văile care coboară din Munții Codru-Moma – comunele Ignești (90,9%), Moneasa (71,1%) și Dezna (69,9%). În trecut, când încă liceul din Gurahonț nu era înființat sau reînființat, Sebișul atrăgea și comunele din depresiunile Gurahonț și Hălmagiu. În prezent, numărul elevilor proveniți din aceste părți este destul de mic, chiar nesemnificativ. Puțini elevi vin și din alte regiuni decât cele menționate.

Orașele Nădlac, Curtici și Pâncota sunt situate în aria de polarizare directă a municipiului Arad și deci nu se poate vorbi despre o arie propriu-zisă de proveniență a elevilor de la liceele din aceste așezări. Grupul Școlar „Gr. Tajovsky” din **Nădlac** dispunea totuși de un număr mai mare de elevi –

242 (excluzând seralul), din care 197 erau însă localnici. Ceilalți proveneau din satele cele mai apropiate – Șeitin, Semlac, Peregu Mare, dominate însă de Arad, iar în cazul clasei (ultima generație) de pedagogie în limbile slovacă și cehă există elevi și din județele Caraș-Severin, Bihor, Sălaj și Mehedinți. La Nădlac există și clase cu predare în limba slovacă.

Liceul Teoretic din **Curtici** avea doar 96 de elevi (la secția real), aproape toți din localitate, funcția sa atractivă fiind aproape complet „mascată” de imediata apropiere a municipiului. Este suficient să amintim că 67,3% din elevii acestui oraș preferă Aradul; trebuie însă menționat că liceul din Curtici este destul de recent și nu a avut timp să se impună în teritoriu.

La **Pâncota** învățau 199 de elevi (1999-2000) în cadrul Liceului Teoretic, cu clase de real și uman. Dintre aceștia, 155 erau din oraș sau din satul aparținător, Măderat, iar marea majoritate a celorlalți din satele comunei Șiria. Secundar, la Pâncota vin elevi din satul Agrișu Mare (comuna Târnova) sau din comuna Seleuș.

Dintre liceele din mediul rural, de o conjunctură favorabilă se bucură cele din Gurahonț, Săvârșin și Sântana, care au oarecum asigurată o bază stabilă de elevi. Liceul „I. Buteanu” din **Gurahonț** deservește în primul rând satele moșilor crișeni din Depresiunea Gurahonț, al cărei centru este satul omonim. Clasele de real și uman însumau 271 de elevi, fără cei de la seral, și doar 53 erau din Gurahonț. Ceilalți proveneau fie din satele aparținătoare, fie din comunele învecinate – Dieci (70,6%), Almaș (69%) și Brazii (65,6%) în primul rând, Pleșcuța (55,2%) și Vârfurile (47,4%) secundar. De remarcat faptul că principala concurență o exercită municipiul Arad, în ciuda distanței, dar e posibilă și o atracție din afara județului (municipiul Brad, de exemplu) pentru satele din Depresiunea Hălmagiu (comunele Hălmagiu și Hălmăgel).

Liceul Teoretic din **Săvârșin** s-a reînființat în 1997 și în anul școlar 1999-2000 avea încă un număr redus de elevi – 67, din care doar 14 din localitate. Pentru elevii din Culoarul Mureșului, Aradul încă prezintă o atracție deosebită, deși distanța e mare, iar mulți mai merg încă la Lipova sau în județul vecin, Hunedoara, pentru o calificare anume. Aceasta explică de ce acest liceu nu și-a creat o arie de polarizare – doar elevii din comuna Petriș îl preferă în majoritate (55%), procentele în cazul altor comune fiind însă încurajatoare – Săvârșin (44,8%), Birchiș (34,6%), Vărădia de Mureș (31,1%).

Grupul Școlar „Agricol” **Sântana** ființează într-un oraș cu peste 10000 de locuitori și, datorită prezenței atât a liceului, cât și a școlii profesionale, atrage elevi de pe o arie relativ extinsă, în bună parte inclusă în

cea a municipiului Arad. Astfel, deși 257 elevi din Sântana urmau cursuri la acest liceu (dintr-un total de 375, fără seral), ei reprezintă doar 57,6% din totalul elevilor din comună, ceilalți preferând Aradul. De asemenea, 48,6% din elevii din comuna Olari vin la Sântana, și, în procente nesemnificative, din localități precum Pâncota, Măderat, Șimand, satele comunei Șiria, și altele din Câmpia Aradului, Câmpia Crișului Alb și chiar din Depresiunea Zărandului.

Liceul Teoretic „Gheorghe Lazăr” din **Pecica**, de asemenea situat într-un oraș de peste 10000 de suflete, are de înfruntat și mai puternic concurența Aradului. Din cei 206 elevi ai liceului, în anul 1999-2000, 176 erau pecicani, dar ei reprezintă doar 62,9% din totalul elevilor din sat. Deși are secție de predare în limba maghiară, singurele așezări polarizate de acest liceu sunt satele Sederhat și, parțial, Peregu Mic; de asemenea, mai existau elevi din Semlac.

Liceul Teoretic din **Beliu** avea, fără clasa de seral, 109 elevi, din care doar 34 din sat. Deși Beliu este un important centru al codrenilor, liceul n-a reușit să atragă majoritar decât comunele Archiș (64,9%) și Beliu (61,7%), și mai puțin Craiva (39,3%) și Hășmaș (28,1%), fiind dominat de orașul Ineu, din vecinătate.

O situație similară se întâlnește la **Cermei**, unde numărul elevilor era și mai mic în anul școlar 1999-2000, doar 75, din care 46 localnici. Polarizează doar comuna proprie (71,8%) și satul Berechiu (52,9%, aparține comunei Apateu). Secundar, elevii mai provin și din Șicula, Șepreuș, Chișlaca și chiar Ineu.

Cel mai nefericit caz îl reprezintă Grupul Școlar Agricol din **Miniș**, pentru care anul 1999-2000 a însemnat și ultimul de existență. Cu toate că are o îndelungată tradiție în specializările viticultură și horticultură, precum și o bază materială de invidiat, situarea sa într-un sat aparținător comunei Ghioroc, foarte aproape atât de municipiul Arad, cât și de orașul Lipova, și lipsa unor profile moderne, a generat o criză de candidați care a condus la desființarea sa din toamna anului 2000 și transferul claselor existente la Grupul Școlar Agricol Lipova. În anul 1999-2000 studiau în cadrul său 118 elevi, din care 13 din Miniș și 51 din toate satele comunei Ghioroc, în ansamblu. Doar 42,2% din elevii din Ghioroc preferau însă acest liceu, iar procentul este și mai scăzut în rândul celorlalte comune din Podgorie, atracția municipiului Arad fiind prea mare. Doar în mod excepțional au studiat la Miniș elevi din satele Câmpiei Aradului, la care se adaugă 11 maramureșeni. O parte a acestora și-au cerut transferul în urma deciziei de strămutare la Lipova.

Analiza importanței teritoriale a unităților de liceu, școală profesională și de ucenici, din orașele mici și așezările rurale ale județului Arad, evidențiază pregnant, oarecum paradoxal, dominanța municipiului Arad la nivelul județului. În afara Câmpiei Aradului, Podgoriei Aradului și Câmpiei Vingăi, municipiul atrage numeroși elevi din Culoarul Mureșului, Țara Zărandului, depresiunile Gurahonț și Hălmagiu, Câmpia Crișurilor, concurând serios unitățile liceale din aceste teritorii.

Apreciem că principala cauză rezidă în lipsa de flexibilitate a organelor de conducere a liceelor respective în a oferi candidaților profile care sunt în prezent „la modă”, precum informatică, limbi străine etc., care la rândul său este determinată de lipsa unor cadre didactice calificate în aceste domenii, iar în unele cazuri calitatea cadrelor didactice, dar și a elevilor, descurajează părinții, care preferă să-și trimită „odraslele” la Arad, în ciuda costurilor ridicate. Pe de altă parte, chiar lipsa unor secții de școală profesională sau de ucenici determină plecarea unor elevi, fără examenul de capacitate luat. Dintre aceștia mulți abandonează studiile după clasa a opta deoarece nu există școală profesională sau de ucenici în centrele liceale situate în apropiere.

În județul Timiș existau în anul școlar 1999-2000 un număr de 56 de instituții de învățământ liceal și profesional, net mai mare decât media pe țară, din care 34 în Timișoara, cinci în Lugoj, câte două în Sănnicolau Mare și Ciacova, iar restul în Jimbolia, Deta, Buziaș, Făget, Nădrag, Recaș, Gătaia, Lovrin, Periam, Orțișoara, Peciu Nou, Biled și Dudeștii Vechi, orașe sau centre de comună cu rol supracomunal. Se poate constata că liceele din mediul rural sunt fie licee teoretice (majoritatea), fie școli profesionale combinate cu clase de seral (Orțișoara, Biled), având așadar o ofertă destul de redusă comparativ cu cea din orașe, o excepție fiind Ciacova, care are atât Liceul Teoretic „A. Mocioni”, cât și Grupul Școlar Agricol, însă niciunul nu dispune de școală profesională. Pe ansamblu, aceste instituții se pot clasifica astfel:

- licee teoretice (19, din care 7 în Timișoara, 2 la Lugoj, 3 în alte orașe, 7 în mediul rural);
- grupuri școlare (23, din care 16 în Timișoara, 3 în Lugoj, câte 1 la Jimbolia, Deta etc.);
- licee vocaționale (9, toate în Timișoara: Liceul Baptist, Liceul Penticostal, Liceul de Arte Plastice etc.);
- școli profesionale și de ucenici (4: „Spiru Haret” Timișoara, la Sănnicolau Mare, Biled și Orțișoara);
- școli profesionale speciale (una singură, la Timișoara).

După cum se remarcă în fig. 66, județul Timiș este dominat de cele două municipii, Timișoara și Lugoj, care polarizează teritorii întinse, ce împreună dau aproximativ 75% din suprafața județului. Mai mult, liceele timișorene includ în aria lor de atracție și așezări care dețin ele însele liceu, precum Lovrin, Orțișoara, Peciu Nou, Recaş, Biled, situate la distanțe mici de reședința de județ, și minimizează importanța teritorială a liceelor din orașele Jimbolia, Buziaș sau Deta. Cu toate acestea, indicele de autohtonie a liceelor timișorene este foarte ridicat (72,8%) în comparație cu cele din municipiile mai apropiate, Arad (66,5%) și Lugoj (65,6%), ceea ce înseamnă că aproape trei sferturi din cei peste 18000 de elevi de la liceele din Timișoara sunt localnici și „doar” în jur de 4500 de elevi provin din alte localități, ba chiar din alte județe. Spre deosebire de municipiul Arad, unde nici un liceu nu avea peste 90% elevi din localitate, în Timișoara câteva licee depășesc această cifră, în frunte cu liceele „W. Shakespeare” (98%), „C.D. Loga” (94%), „N. Lenau” (92,4%), „G. Moisil”, „J.L. Calderon”, „Colegiul Bănățean” (în jur de 90%), considerate în general licee foarte bune și mai greu accesibile copiilor instruiți în mediul rural. Multe alte licee și grupuri școlare au autohtonie destul de ridicată (peste 75%), însă câteva fac excepție de la regulă și se remarcă prin indici reduși, chiar sub 50%: Liceul Romano-Catolic „Gerhardinum” (25,8%), Grupul Școlar Silvic (28%) și Liceul „Transporturi CFR” (40,7%), cu arie vastă de atracție, inclusiv în afara județului, care dispun și de internate, și puțin peste 50% licee precum „Industrie Alimentară”, „Industrie Ușoară” sau Școala Profesională Specială.

În Timișoara vin mulți elevi din alte județe (aproximativ 1000), în special cele vecine, jumătate din Caraș-Severin (aproape 500), apoi Arad (peste 150); din Oltenia (Mehedinți 50, Gorj și Dolj aproape 20), Maramureș (aproape 60), Hunedoara (26), nordul Moldovei (Botoșani, Suceava), Transilvania (Alba, Cluj), iar în numere reduse din aproape toată țara, inclusiv București, sau din alte țări (Moldova, Ucraina, Serbia și chiar Germania). Cu toate acestea, majoritatea elevilor din afara Timișorii vin din aria de câmpie din imediata apropiere a municipiului, dar și de la distanțe mai mari. Practic, singura concurență se manifestă în apropierea celorlalte orașe, a căror ofertă liceală este suficient de diversă și calitativ ridicată pentru a atrage elevii. Însă la distanțe egale este preferată Timișoara (cazul comunei Cărpiniș: 104 elevi din satele comunei studiază la licee din Timișoara și doar 35 la Grupul Școlar Jimbolia), iar în unele cazuri chiar sate aparținând altor orașe sunt polarizate de municipiu (Bacova, aparținând orașului Buziaș: 37 de elevi la Timișoara și doar 17 la Buziaș). Astfel, orașul Jimbolia atrage, prin Grupul Școlar, doar comunele Comloșu Mare și

Lenauheim, iar Liceul Teoretic din Buziaș – comuna Nițchidorf. Chiar dacă mai primesc elevi și din alte localități, acestea sunt polarizate de alte centre liceale (criteriul fiind unul strict statistic, contează ponderea în care elevii dintr-un sat se deplasează la un liceu). În sud-estul județului, liceele din Ciacova, Deta și Gătaia reușesc cu greu să-și contureze o arie de atracție, concurându-se atât reciproc, cât și cu Timișoara. Grupul Școlar Forestier Deta atrage doar comunele învecinate (Banloc la vest, Voiteg la nord, Denta și Moravița la sud), în vreme ce comuna Jamu Mare intră în aria de atracție a Timișorii! Liceele din Ciacova polarizează doar comuna omonimă și Giera, precum și satul Livezile (com. Banloc), dar la Grupul Școlar Agricol vin inclusiv elevi din Timișoara. În partea de nord-vest, cele două licee din Sânnicolau Mare (Teoretic și Grupul Școlar) au reușit să-și creeze o arie de atracție destul de întinsă, incluzând comunele Teremia Mare, Cenad, Beba Veche și Sânpetru Mare, ca și satul Tomnatic (com. Lovrin), în ciuda concurenței exercitate de liceele teoretice (de importanță teritorială redusă) din Periam, Lovrin și Dudeștii Vechi. Acestea se bazează aproape în exclusivitate pe elevi din orizontul local, care nu au posibilitățile materiale de a studia în altă parte, cazuri similare fiind și la Recaș, Peciu Nou, Orțișoara, Biled sau Nădrag. Toate aceste licee sau grupuri școlare polarizează, în cel mai bun caz, teritoriul propriei comune.

În municipiul Lugoj ființează (în anul școlar 1999-2000) două licee teoretice („C. Brediceanu” și „Iulia Hasdeu”) și trei grupuri școlare: „A. Vlaicu”, „V. Braniște” cu profil industrial, și „Șt. Odobleja”, cu profil agricol. Indicele de autohtonie scade în ordinea de mai sus, de la unul foarte ridicat („Brediceanu” 91,2%) la sub 50% („Odobleja” 42,1%). Din totalul de 2760 de elevi (fără a lua în calcul seraliștii), 1810 sunt din Lugoj, alții peste 800 sunt din restul județului și 118 din afara județului (din care 78 din Caraș-Severin). Aria de atracție a acestor licee este de altfel destul de largă, cuprinzând Câmpia Lugojului în vest până la canalul Bega-Timiș de la Topolovățu Mic-Hitiaș, Dealurile Lipovei de la est de valea Chizdiei, Depresiunea Făget până în dreptul orașului omonim, Dealurile Lugojului și Surducului până aproape de Tomești. Comunele Margina, Tomești, Curtea și Pietroasa, deși preponderent polarizate de Făget, oferă la rândul lor elevi liceelor lugojene. Culoarul Timișului în amonte de Lugoj este regiunea cel mai clar atrasă de acest municipiu. Existența Grupului Școlar Metalurgic din Nădrag face ca aceasta să fie singura comună din regiune care nu este direct polarizată de Lugoj.

Prezența liceului „Traian Vuia” din Făget este deosebit de importantă pentru teritoriul din estul județului Timiș, dar deocamdată liceul nu dispune de școală profesională, pierzând astfel potențiali elevi.

Lipsa diversității, și uneori a calității procesului de învățământ, este de altfel una din principalele cauze care determină elevii care au liceu în propria localitate să se îndrepte spre instituțiile consacrate din Timișoara și Lugoj. Pe de altă parte, este nevoie de clase de școală profesională sau de ucenici pentru acei elevi care nu și-au luat examenul de capacitate, dar doresc să continue; absența unor astfel de clase determină cote ridicate ale abandonului școlar în rândul elevilor din mediul rural.

În județul Caraș-Severin, învățământul liceal, profesional și de ucenici era reprezentat de 29 de unități în anul școlar 1999-2000. Dintre acestea, mai mult de jumătate sunt concentrate în cele două municipii, Reșița (zece) și Caransebeș (șase), iar restul sunt situate în orașele Bocșa, Oravița (câte două), Oțelu Roșu, Anina, Moldova Nouă, Băile Herculane și comunele Mehadia, Bozovici, Carașova, Prigor și Topleț. În perioada 2000-2003 s-au înființat încă două școli de meserii, la Teregova și Berzasca, precum și Liceul Baptist Reșița.

Cele 29 de unități de învățământ liceal și profesional se pot clasifica astfel:

- licee teoretice (12, incluzând și Liceul Pedagogic Caransebeș, care deține preponderent clase teoretice);
- grupuri școlare (12, toate în mediul urban, din care 4 la Reșița și 3 la Caransebeș);
- licee vocaționale (Liceul cu Program Sportiv Reșița, Liceul de Artă Reșița și Seminarul Teologic Caransebeș);
- școli de arte și meserii, sau de ucenici (două, la Topleț și Prigor).

Studiul polarizării la acest nivel are la bază analiza datelor cu privire la domiciliul elevilor din toate cele 29 de unități amintite. De cele mai multe ori, comuna este unitatea elementară de analiză; doar acolo unde satele aceleiași comune au tendințe diferite s-a detaliat la nivel de sat. Un exemplu este comuna Forotic, în cadrul căreia satul Comorâște este polarizat de Oravița, iar Surducu Mare – de Reșița. Nu au fost luați în calcul elevii de la seral, întrucât s-a considerat, ca și în studiile anterioare (Rusu, 2001; 2002a, 2002b), că aceștia au caracteristici aparte, mulți nu mai sunt de vârstă școlară, sunt încadrați în muncă, iar datele lor nu sunt totdeauna prezente în acte, și deci nu se supun analizei statistice.

În municipiul Reșița studiază în licee și grupuri școlare aproape 5000 de elevi, din care peste 4000 sunt reșițeni. Liceele reșițene au un număr ridicat de elevi autohtoni, în medie 81,5%, ceea ce denotă extinderea redusă a ariei de polarizare a municipiului, care cuprinde doar câteva comune din nord-vestul județului. Reșița polarizează puternic comunele din Munții Semenicului, Aninei și Dognecei: Târnova (93,4% din elevi merg la liceu în

Reșița), Dognecea (93,5%), Văliug (92,9%), Brebu Nou (85,7%), Lupac (83,3%) și Goruia (81,8%); într-o măsură mai mică cele de pe valea Pogănișului și Depresiunea Ezeriș: Brebu (93,8%), Ezeriș (88,9%), Zorlențu Mare (70%), Vermeș (57,1%), Fărliug (38,5%). Spre nord, unitățile reșițene suferă concurența celor două licee din Bocșa, astfel că doar în anumite localități procentele depășesc 50%: Berzovia 48,5% (din care satul Fizeș 75%, iar Ghertenăș 57,9%), Doclin 43,3%, Forotic 44,1% (satul Surducu Mare 87,5%), Măureni 30,6% (comună polarizată de Gătaia, județul Timiș), Ramna 25,3%. Spre sud, liceul din Carașova determină ca doar 45,7% din elevii acestei comune să se îndrepte spre Reșița (din care satul Iabalcea 72,7%). O situație aparte este cea a comunei Cărbunari; deși la mare distanță de reședința de județ, 90,5% din elevii din comună vin să studieze la Reșița, marea majoritate la Grupul Școlar Metalurgic, pe fondul unei tradiții puternice.

Dintre unitățile de învățământ liceal și profesional din Reșița, cel mai ridicat indice de autohtonie îl au liceele teoretice și vocaționale, unde peste 80% din elevi sunt reșițeni (Liceul Teoretic nr. 2 „Traian Vuia” 95,5%, Liceul „Traian Lalescu” 93,3%, Liceul „D. Tietz” 90,5% etc), în vreme ce la grupurile școlare procentul este ceva mai scăzut, până la 70% („Economic” 69,2%, „Metalurgic” 70,3%). Rezultă că majoritatea elevilor din afara Reșiței se înscriu la acestea din urmă. Grupurile școlare dețin și cele mai mari efective de elevi, peste 600: 717 la „Construcții Montaj”, 706 la „Construcții Mașini” etc, urmate de liceele teoretice („T. Lalescu” 600 elevi, Liceul Teoretic nr. 2 „T. Vuia” 529 etc), iar liceele vocaționale au cei mai puțini elevi (Liceul cu Program Sportiv 173, Liceul de Artă 120). O concluzie interesantă vizează relația dintre poziția în cadrul orașului a liceelor și preferința elevilor din alte localități. Astfel, Grupul Școlar de Construcții Mașini, situat în centrul orașului, la mică distanță de șoseaua spre Oravița, este preferat de majoritatea elevilor din Lupac, Dognecea, Grădinari sau Berliște. Grupul Școlar Metalurgic, localizat mai spre nordul orașului, este preferat de elevii din Târnova, Văliug, Răcășdia, Sasca Montană, Cărbunari sau Ciclova Română. Majoritatea elevilor din Culoarul Timiș-Cerna (Armeniș, Slatina Timiș, Teregova, Lăpușnicel, Mehadia) sau din alte arii mai îndepărtate ale județului (Socol, Berzasca, Ciudanovița, Măureni) studiază la Grupul Școlar Economic. Pentru elevii care vin de la Ezeriș sau Păltiniș, Grupul Școlar de Construcții Montaj este cea mai probabilă destinație, în vreme ce elevii din comuna Brebu Nou coboară la Liceul „D. Tietz”, de lângă fabrică, singurul cu secție de predare în limba germană.

Repartiția spațială a unităților de învățământ în municipiul Reșița este asimetrică: majoritatea se află în nordul orașului, în cartierul Govândari, unde există chiar dublete: Liceul Teoretic nr. 2 și Liceul cu Program Sportiv, Liceul Teoretic nr. 3 „Mircea Eliade” lângă Gr. Șc. „Construcții Montaj”. Fac excepție liceele „T. Lalescu”, „D. Tietz”, Grupul Școlar de Construcții Mașini și Grupul Școlar Metalurgic, situate în centru sau în Lunca Pomostului.

Spre deosebire de Reșița, liceele din Caransebeș sunt multe (șase) raportat la populația orașului, și jumătate din elevi provin din afara localității, indicele mediu de autohtonie fiind de 50,5%. Elevii din Caransebeș sunt mai numeroși la Liceul „Traian Doda” (75,4%) și la Grupul Școlar de Construcții Mașini (72,5%), în vreme ce ei reprezintă doar 6,8% din total la Seminarul Teologic, unde doar jumătate dintre elevi sunt din județul Caraș-Severin. Efectivele cele mai mari de elevi sunt la Grupul Școlar Forestier (640 elevi) și Grupul Școlar „Auto” (507 elevi), urmate de Liceul Pedagogic (sau Școala Normală „C.D. Loga” – 463 elevi), la aceste unități numărul elevilor din Caransebeș fiind sub 50%.

Aria de atracție a liceelor din Caransebeș este mai extinsă decât a celor din Reșița, cuprinzând Culoarul Timișului și vecinătatea acestuia, precum și cea mai mare parte a Depresiunii Domașnea-Mehadia. Cel mai puternic polarizate sunt comunele din Depresiunea Caransebeș: Buchin (98,1% din elevi preferă grupurile școlare din Caransebeș), Turnu Ruieni (94,2%), Păltiniș (82,4%), Obreja (68,8%). Pe cursul superior al Timișului, ponderea elevilor care vin la Caransebeș este ridicată la Bolvașnița (89,8%), Buceșnița (82,3%), Armeniș (67,1%), Teregova (61,3%), Slatina Timiș (56,3%), dar este ceva mai redusă în bazinul râului Bela Reca: Cornereva (70,3%), Domașnea (63,3%), Luncavița (45,2%), Mehadica (44,4%), Cornea (34,8%), Iablanița (26,2%) și Lăpușnicel (25%). Spre nord, aria de atracție se extinde de o parte și de cealaltă a Timișului până la ieșirea din județ, cuprinzând comunele C. Daicoviciu (79,2%), Sacu (66%) și Copăcele (57,7%). Pe Culoarul Bistrei, liceele din Caransebeș reprezintă a doua opțiune, după Oțelu Roșu, pentru majoritatea elevilor (Marga 25,6%, Glimboca 24,1%).

Comparativ cu Reșița și Caransebeș, celelalte orașe din județ au arii de polarizare mai restrânse. Semnificativă rămâne aria de atracție a liceelor din Oravița, Moldova Nouă, Oțelu Roșu, parțial Bocșa și comuna Bozovici.

În Oravița funcționează două unități, Liceul Teoretic (425 elevi) și Grupul Școlar Agricol (368 elevi), din care primul are un indice de autohtonie de aproape 70%, iar al doilea puțin peste 50%. Aria de polarizare a celor două licee cuprinde comunele din Câmpia Carașului și Dealurile

Oravița: Ciclova Română (81,6% din elevii care urmează liceul preferă Oravița), Vrani (75%), Naidăș (71,4%), Grădinari (65,9%), Răcășdia și Berliște (ambele 64,3%), Ticvaniu Mare (60%), Ciudanovița (50%), Sasca Montană (48,4%), Vărădia (40,7%), Forotic (38,2%, din care satul Forotic 55,6%). În cifre absolute, se remarcă comunele Grădinari și Răcășdia, cu peste 25 de elevi la cele două unități din Oravița.

Grupul Școlar Industrial din Moldova Nouă avea 763 de elevi (din care 73% localnici) în anul școlar 1999-2000, aproape cât cele două licee din Oravița împreună. Aria sa de polarizare cuprinde comunele din Defileul Dunării din județul Caraș-Severin, respectiv Coronini (79,3%), Pojejena (74,8%), Gârnici (74,4%), Sichevița (68,6%) și, într-o măsură mai mică, comunele de la capetele vestic și estic ale defileului, respectiv Socol (28,1%) și Berzasca (18,6%, din care satul Liubcova 37,5%).

Asemănător ca profil și număr de elevi este Grupul Școlar Industrial din Oțelu Roșu (778 elevi, din care 59,1% localnici). Această unitate atrage comunele de pe Culoarul Bistrei, amonte de Oțelu Roșu, respectiv Zăvoi (81,3%), Rusca Montană (77,2%), Băuțar (77%), Marga (64,1%), iar în aval doar comuna Glimboca (72,2%), în timp ce pentru comuna Obreja (23,4%) liceul din Oțelu Roșu reprezintă a doua opțiune după Caransebeș.

Liceul Teoretic „Eftimie Murgu” din Bozovici reprezintă singura unitate liceală din Depresiunea Almăjului, o arie exclusiv rurală. Deși are efective mici de elevi comparativ cu alte unități liceale (243 de elevi, din care doar 20,6% sunt din Bozovici), aria sa de atracție include toate cele șapte comune din Țara Almăjului, astfel: Lăpușnicu Mare (70,7%), Bozovici (68,8%), Bănia (64,4%), Dalboșeț (61,7%), Șopotu Nou (56,5%), Eftimie Murgu (49,2%) și Prigor (45,6%, în cadrul căreia satul Pătaș 63,2%).

La Bocșa funcționează două unități de învățământ liceal și profesional: Liceul Teoretic (296 elevi) și Grupul Școlar Industrial (385 elevi). Acestea deservesc în primul rând cel de-al treilea oraș al județului, indicele de autohtonie fiind foarte ridicat, 83%, ca urmare a concurenței exercitate de municipiul Reșița asupra ariei potențiale de atracție a acestora. În aria de polarizare a celor două licee din Bocșa se numără doar comunele Ocna de Fier (87,5%) și Ramna (63%), la care se adaugă parțial comunele Doclin (46,7%, în cadrul căreia satul Biniș 55,6%) și Berzovia (33,3%, din care satul Berzovia 45,3%).

Celelalte unități de învățământ liceal au o importanță locală. Astfel, la Grupul Școlar Industrial Anina 93,9% din elevi sunt din localitate. În alte situații, aria de polarizare include cu dificultate și localitatea în care se află liceul, de exemplu doar 58,1% din elevii de liceu din Mehădia preferă

Liceul „Nicolae Stoica de Hațeg” din comuna lor. Acest liceu se află însă în creștere numerică a efectivelor de elevi și este posibil să-și extindă influența și asupra altor comune din Depresiunea Domașnea-Mehadia. El este în concurență atât cu liceele din Caransebeș, cât și cu Liceul Teoretic din Băile Herculane, care însă are preponderent elevi din oraș (indicele de autohtonie este 67%), și liceele din Orșova. Liceul Teoretic Carașova are efective reduse de elevi (48 în anul școlar 1999-2000), iar 91,7% sunt localnici. Efective asemănătoare de elevi se regăsesc și la cele două școli de meserii (sau de ucenici) din Prigor (50 elevi) și Topleț (42 de elevi). Acestea nu reușesc însă să atragă preponderent nici măcar elevii din localitatea unde funcționează. Elevii din comuna Topleț preferă (în proporție de 55,7%) cele două licee din municipiul Orșova, în județul Mehedinți.

O situație aparte o constituie elevii care studiază în afara județului. În afară de cei care preferă localitățile din imediata vecinătate a limitei de județ (Orșova, Gătaia), este interesant de subliniat atracția deosebită a municipiului Timișoara. În anul școlar 1999-2000, aproape 500 de elevi cărășeni studiau la licee timișorene. Dintre aceștia, majoritatea provin din mediul rural, în unele comune ponderea lor fiind semnificativă (Cornea 42,4%, Vărădia 40,7%, Socol 34,4%, Teregova 20,2% etc). Principalele areale de atracție sunt Culoarul Timiș-Cerna, Defileul Dunării și Depresiunea Almăjului, iar unitățile cele mai căutate sunt Grupul Școlar CFR (118 elevi din județul Caraș-Severin!), Grupul Școlar Silvic, Liceul Pedagogic, Liceul Teoretic „Dositei Obradovici” (în limba sârbă). În municipiul Lugoj studiau 78 de elevi din județul Caraș-Severin, majoritatea la Grupul Școlar Agricol „Odobleja”. Aria de proveniență a acestora corespunde cu nord-estul județului, cea mai reprezentativă comună fiind Sacu.

6.3.4. Învățământul superior

Acesta se desfășoară în centrele universitare Timișoara, Arad, Reșița și Lugoj. În Timișoara ființează mai multe universități de stat: Universitatea de Vest, Universitatea Tehnică, Universitatea de Științe Agricole și Medicină Veterinară a Banatului, Universitatea de Medicină și Farmacie, la care se adaugă patru universități private („Mihai Eminescu”, „Tibiscus”, „Banatului” și „Ioan Slavici”). Timișoara este centrul universitar cel mai reprezentativ pentru regiune, și care atrage cei mai mulți studenți.

Celelalte centre universitare sunt relativ recente, deși Aradul a dispus de instituții de învățământ superior în perioada interbelică, iar în epoca comunistă aici a funcționat un institut de subingineri. Cele două universități,

cea de stat, „Aurel Vlaicu”, și cea particulară, „Vasile Goldiș”, își recrutează studenții atât din orizontul local, cât și din alte județe din țară.

În Reșița s-a înființat, după 1990, Universitatea de stat „Eftimie Murgu”, iar în Lugoj, o instituție privată, Eurouniversitatea Drăgan.

În Timișoara, principalul centru universitar al regiunii, ideea înființării unei instituții de învățământ superior datează încă de la sfârșitul secolului XVIII și începutul secolului XIX. În anul 1806 se înființează *Seminarium cleri juniores Diocesis Csanadiensis*, care pregătea preoți romano-catolici pentru parohiile din Dieceza Cenadului. Spre mijlocul veacului al XIX-lea se instituie, în 1841, Facultatea de Filosofie, și apoi cea de Drept (1845), luând astfel naștere Institutul Universitar de Filosofie și Drept. Evenimentele din 1848 și conduita revoluționară a studenților au făcut ca această instituție să fie desființată în 1849. La începutul secolului XX se cristalizează acțiunile pentru înființarea unui Institut Politehnic la Timișoara, precum și a unei Academii de Drept.

Abia după Unirea din 1918, se înființează **Scoala Politehnică** din Timișoara, în baza Decretului Regal nr. 4822/11 noiembrie 1920, al cărei prim rector (director) a fost Traian Lalescu. Funcționează inițial cu o singură facultate cu două secții, care în 1933 se transformă în două facultăți distincte: Electromecanică și Mine-Metalurgie. Din 1941 se adaugă Facultatea de Construcții. În 1948, când are loc reforma învățământului, își schimbă denumirea în „Institutul Politehnic”, care funcționa cu patru facultăți: Mecanică, Electrotehnică, Construcții și Chimie Industrială. Din 1962 se adaugă Facultatea de Mecanică Agricolă, transferată de la Craiova. În 1990 își schimbă denumirea în „Universitatea Tehnică”, iar din 1995, **Universitatea „Politehnica”** din Timișoara. În cei peste 80 de ani de funcționare, a pregătit peste 50000 de ingineri, aproximativ 10000 de subingineri, 2000 de absolvenți de cursuri postuniversitare și s-au acordat peste 1000 de diplome de doctor inginer (I. Munteanu, Rodica Munteanu, 2002). În anul școlar 1999-2000 avea în componere 9 facultăți cu 67 de specializări, peste 10000 de studenți și aproape 1500 de cadre didactice. În anul școlar 2005-2006, funcționau aceleași nouă facultăți: Facultatea de Automatică și Calculatoare, Facultatea de Electronică și Telecomunicații, Facultatea de Electrotehnică și Electroenergetică, Facultatea de Chimie Industrială și Ingineria Mediului, Facultatea de Construcții și Arhitectură, Facultatea de Hidrotehnică, Facultatea de Management în Producție și Transporturi, Facultatea de Mecanică și Facultatea de Inginerie din Hunedoara.

Universitatea de Vest din Timișoara a fost înființată oficial prin Decretul-Lege nr. 660 din 30 decembrie 1944, dar aplicarea decretului-lege

a fost abrogată, cu excepția Facultății de Medicină. În anul 1948 se pun bazele Institutului Pedagogic, prin Decretul 177 din 3 august 1948, înființându-se Facultatea de Matematică-Fizică, iar în 1956 se adaugă Facultatea de Filologie, cu cinci specializări. În anul 1959-1960 se introduc specializările pedagogice de trei ani: istorie-geografie, biologie, chimie, muzică, arte plastice, educație fizică. Prin H.C.M. nr. 999 din 27 septembrie 1962, Institutul Pedagogic de 5 ani se transformă în Universitatea Timișoara. Celor două facultăți menționate, se adaugă în 1967 și Facultatea de Științe Economice, apoi facultățile Institutului Pedagogic de 3 ani. În 1970 existau 12 facultăți cu 20 de specializări. Prin decretul 209/1977 se desființează facultățile pedagogice de 3 ani, fapt care a însemnat un recul semnificativ pentru Universitatea timișoreană (*op.cit.*, p. 411-412). Din anul 1990, situația se schimbă radical, înființându-se toate facultățile Institutului Pedagogic de 3 ani, precum și altele (Drept etc.), iar în 1994 denumirea Universității devine cea actuală, Universitatea de Vest din Timișoara. Baza materială a cunoscut o evoluție asemănătoare, actualul edificiu central datând din 1962-1965. Universitatea de Vest din Timișoara, împreună cu Universitatea „Politehnica”, deține un campus universitar de mari dimensiuni, care include numeroase facultăți, cantine și cămine studențești. În anul școlar 1999-2000, avea 11 facultăți, cu 66 de specializări, aproape 13000 de studenți și peste 700 de cadre didactice. Cele 11 facultăți care funcționează și în prezent sunt: Matematică și Informatică, Fizică, Chimie-Biologie-Geografie, Litere, Istorie și Teologie, Sociologie și Psihologie, Științe Economice, Drept, Arte Plastice, Muzică, Educație Fizică și Sport, și, în fine, Științe Politice, Filosofie și Științe ale Comunicării.

Universitatea de Medicină și Farmacie „Victor Babeș” din Timișoara își începe activitatea la 18 iulie 1945 ca Facultate de Medicină, numele fiind schimbat în Institutul de Medicină începând cu anul 1948, cu trei specializări: medicină generală, pediatrie, igienă, ultima desființată aproape imediat după acel an. Din 1963 își începe activitatea Facultatea de Stomatologie, la care se va adăuga în 1993 Colegiul de Tehnică Dentară, iar din 1995, Facultatea de Farmacie. În prezent, funcționează patru facultăți: Medicină, cu specializările medicină generală și fiziokinetoterapie, Medicină Dentară și Farmacie. În anul școlar 1999-2000 avea patru facultăți (cele trei de mai sus, plus Colegiul Universitar Medical), cu opt specializări, aproape 4000 de studenți și peste 500 de cadre didactice (*op.cit.*, p. 409-413). În perioada de la înființare, din amfiteatrele acestei instituții au plecat peste 13000 de cadre medicale, din care 3000 de persoane din alte state.

Bazele actualei **Universități de Științe Agricole a Banatului din Timișoara** au fost puse în anul 1945, când se promulga Decretul-Lege nr.

617 pentru înființarea Facultății de Agronomie în cadrul Școlii Politehnice. În urma reformei din 1948, facultatea devine instituție independentă, cu numele de Institutul Agronomic și o singură facultate. Din 1955 este transferată de la Arad Facultatea de Zootehnie și Medicină Veterinară. În anul 1980 este inaugurat impresionantul campus de pe Calea Aradului, cu un spațiu de aproape 7000 m². În anul 1985, cele două facultăți se contopesc într-una singură, cu trei secții, dar se revine la o structură diversificată după 1990, înființându-se noi facultăți și specializări. Denumirea de Universitatea de Științe Agricole a Banatului datează din 1991, iar din 1995 se numește Universitatea de Științe Agricole și Medicină Veterinară a Banatului din Timișoara. În anul școlar 1999-2000 cuprindea șase facultăți, cu 15 specializări, peste 3000 de studenți și peste 500 de cadre didactice. În prezent, are aceeași structură cu șase facultăți, respectiv: Agricultură, Horticultură, Management Agricol, Medicină Veterinară, Tehnologia Prelucrării Produselor Agroalimentare și Zootehnie și Biotehnologii.

Între universitățile private din Timișoara, prima instituție autorizată să funcționeze a fost **Universitatea „Tibiscus”**, a cărei activitate a început în anul 1991 cu cinci facultăți. S-a numit inițial Institutul de Studii și Educație Permanentă, iar actuala denumire datează din 1998. Prin Legea 484/2002 a fost acreditată și inclusă în sistemul național de învățământ ca instituție de învățământ superior privat. În prezent, funcționează cu un număr de nouă facultăți, respectiv Calculatoare, Design, Drept și Administrație Publică, Educație Fizică, Jurnalistică, Limbi Moderne, Muzică, Psihologie, și Științe Economice.

Universitatea Creștină „Dimitrie Cantemir” din București are la Timișoara o Facultate de Management Turistic și Comercial, care funcționează din 1991.

Universitatea Banatului din Timișoara, înființată în 1994, continuă activitatea Universității Ecologice, care și-a început activitatea în 1991. În 2001, avea cinci facultăți autorizate, Științe Economice, Drept, Științe ale Comunicării, Științe ale Naturii și Informatică, Sociologie-Psihologie.

Universitatea „Ioan Slavici” din Timișoara ia ființă în 2002, și are în structura sa Facultățile de Inginerie și de Științe Economice.

Universitatea „Mihai Eminescu” din Timișoara funcționează din 2004 cu facultățile Contabilitate și Informatică de Gestiune, Economia Comerțului, Turismului și Serviciilor și Psihologie-Asistență Socială.

Spre deosebire de universitățile de stat timișorene, cele private au un număr destul de mic de studenți.

În **Arad**, ideea de înființare a unei universități a fost difuzată în opinia publică începând cu epoca interbelică și în preajma celui de-al doilea război

mondial. La 1 ianuarie 1945, un grup de intelectuali s-au asociat ideii episcopului Andrei Magieru de a solicita înființarea la Arad a facultăților de teologie, filozofie, drept și litere. Se argumenta în mod deosebit pentru ridicarea rangului Academiei Teologice existente în oraș la cel de Facultatea de Teologie. Efectele acestor solicitări au fost nule, ba mai mult, în 1948 Academia Teologică a fost desființată.

Acceași reformă a învățământului din 1948 a dus la înființarea în acel an a Facultății de Medicină Veterinară, a doua cu acest profil din țară, după cea de la București. Din păcate, în 1955-1957 această instituție a fost mutată la Timișoara, în cadrul Institutului Agronomic. Între anii 1948 și 1957, facultatea a dat 5679 de absolvenți (*Monografia Aradului...*, 1999). Pentru scurt timp a funcționat la Arad și un institut pedagogic de doi ani, menit a asigura învățătorilor o pregătire universitară de scurtă durată. Au fost în total cinci serii de absolvenți, prima în 1961, și ultima în 1965. Din considerente de ordin practic, în 1972 s-a înființat în Arad Institutul de Subingineri, aflat în subordinea Politehnicii timișorene. Acesta a dat numeroase generații de absolvenți cu diplomă de subinginer, care au activat în întreprinderile arădene sau și-au continuat studiile la Timișoara.

În 1990, pe bazele fostului Institut de Subingineri, ia ființă, în baza H.G. nr. 567 din 15 mai 1990, **Universitatea „Aurel Vlaicu” din Arad**, singura instituție de învățământ superior de stat din Arad. Inițial axată pe Facultatea de Inginerie (1990), și apoi pe cea de Teologie (1991), tânăra universitate arădeană și-a extins continuu aria curriculară, înființându-se numeroase facultăți și specializări. În prezent, funcționează opt facultăți: Inginerie, Inginerie Alimentară, Turism și Protecția Mediului, Științe Umaniste și Sociale, Științe Economice, Teologie Ortodoxă, Științe Exacte, Științe ale Educației și Asistență Socială, Educație Fizică și Sport, însumând un total de 33 de specializări, la care se adaugă patru colegii și patru departamente. În universitate învățau în anul școlar 2003-2004 peste 9000 de studenți, majoritatea provenind din județul Arad.

Imediat după Revoluție se pun și bazele învățământului superior privat din Arad, din inițiativa inspirată a profesorului Aurel Ardelean. Inițial constituită în 1990 ca secție în cadrul Universității Ecologice, cu două facultăți: Drept și Marketing-Comerț, din 1991 **Universitatea de Vest „Vasile Goldiș”** devine instituție de învățământ independentă. Prin numeroasele facultăți și specializări înființate și acreditate, această universitate este cea mai mare instituție de învățământ superior privat din această parte a țării, reprezentând un concurent serios și pentru universitatea de stat „Aurel Vlaicu” din Arad. Competiția constantă între cele două unități de învățământ, deși a degenerat uneori în scandaluri de presă neavenite, a determinat

creșterea calitativă și progresul ambelor universități. În anul școlar 2005-2006, în cadrul Universității de Vest „Vasile Goldiș” funcționau următoarele facultăți: Științe Juridice, Științe Economice, Medicină Generală și Dentară, Educație Fizică și Sport, Științe Umaniste, Politice și Administrative, Psihologie și Științe ale Educației, Informatică, Științe ale Naturii și Inginerie, cu numeroase specializări, departamente și secții, inclusiv în orașe din nord-vestul țării (Zalău, Baia Mare, Satu Mare).

Și **Reșița** este un centru universitar tânăr, aici funcționând **Universitatea „Eftimie Murgu”**. În anul 1971 la Reșița se înființează Institutul de Subingineri, cu un an înaintea celui din Arad, ca parte a Institutului Politehnic „Traian Vuia” din Timișoara. Pe baza acestuia ia ființă în 1990 Facultatea de Inginerie, subordonată aceleiași Universități Tehnice din Timișoara, cu cinci specializări: Tehnologia construcțiilor de mașini, Utilajul și tehnologia sudurii, Electromecanică, Deformări plastice și tratamente termice și Turnarea metalelor. În anul 1992 se înființează, ca instituție independentă, actuala universitate, cu două facultăți: Inginerie și Drept și Științe Economice, care din 1995 devine Facultatea de Științe Economice și Administrative. În anul academic 2005-2006, funcționau aceleași două facultăți, cu un total de 12 specializări, și un număr de câteva mii de studenți, majoritatea provenind din județul Caraș-Severin.

În **Lugoj** ființează după 1990 **Universitatea Europeană „Drăgan”**, instituție privată de învățământ superior, fondată de Iosif Constantin Drăgan. În anul școlar 2005-2006, aceasta avea două facultăți, Științe Economice și Drept, cu studenți provenind mai ales din orizontul local.

6.4. INSTITUȚIILE ȘI SERVICIILE MEDICO-SANITARE ȘI POLARIZAREA MEDICALĂ ÎN BANAT

Sistemul sanitar are o structură ierarhică, piramidală, în funcție de gravitatea problemei populația apelând la una dintre diversele „verigi” ale sistemului, cel mai adesea la medicul de familie, medicul stomatolog sau la farmacie, și doar în situații mai deosebite la spitale.

La baza piramidei stau **medicii de familie**, a căror prezență în teritoriu poate fi semnalată începând cu nivelul satelor mari sau al centrelor de comună; în general, locuitorii din satele mijlocii și mici au medicul de familie în altă localitate decât cea în care domiciliază, cel mai adesea în centrul de comună.

Medicul de familie sau medicul generalist este un licențiat în medicină care acordă îngrijire personală, primară și continuă populației, indiferent de

vârstă, sex sau boală. El cooperează cu alți colegi medici și nemedici și știe cum și când să intervină în tratament, prevenție și educație pentru promovarea sănătății pacienților și familiilor acestora. La medicul de familie se poate apela pentru afecțiuni acute, cronice, tratamente de orice fel, certificate de incapacitate de muncă, prenuptiale, precum și orice altă adeverință care atestă starea de sănătate. În fiecare an, medicul de familie este obligat să facă un control medical de bilanț al fiecărui pacient, aceste controale fiind eșalonate după luna de naștere a pacientului.

Doar persoanele asigurate prin Casa de Asigurări de Sănătate pot să se înscrie la un medic de familie, respectiv următoarele categorii de persoane: salariații (conform adeverinței de la locul de muncă care atestă plata contribuției pentru sănătate), șomerii (în baza adeverinței de șomaj), pensionarii (pe baza cuponului de pensie) și orice altă persoană care are efectuată plata la zi la una dintre casele de asigurări județene.

În anul 2004, conform datelor obținute de la Direcțiile Județene de Sănătate Publică, în Banat erau **1073 medici de familie**, respectiv 477 în județul Timiș, 373 în județul Arad și 223 în județul Caraș-Severin (fig. 68). Majoritatea acestora, în special în mediul rural, utilizau cabinetele medicale în sistem „comodat”, activând în foste dispensare sau clinici medicale. De asemenea, ponderea medicilor de familie din mediul urban depășește 50%. În mediul urban și cu precădere în orașele mari au luat naștere și numeroase cabinete private de medicina familiei, în locații amenajate de către medicii respectivi.

În mediul rural, deși ar trebui să existe cel puțin un medic de familie în fiecare comună, se constată că există comune care nu sunt deservite de nici un medic, dintre care cele mai multe se află în județul Caraș-Severin: Brebu Nou, Berliște, Ciudanovița, Cornereva și Ramna, apoi în județul Timiș, comunele Mănăștiur și Secaș, iar în județul Arad, comuna Șiștarovăț. De obicei, în aceste comune activează, în anumite zile ale săptămânii, medici de familie din comunele sau orașele învecinate, sau locuitorii se deplasează în altă localitate la medicul de familie la care sunt afiliați pentru tratament.

Și în satele care nu beneficiază de prezența zilnică a unui medic de familie, există zile în care medicul de familie din centrul de comună sau din satul cel mai apropiat face vizite pacienților. În unele dintre aceste sate sunt amenajate spații speciale, pentru cabinet medical, în care medicul de familie vine o dată sau de mai multe ori pe săptămână.

Din păcate, medicii de familie nu domiciliază uneori în localitatea unde se află cabinetul, astfel încât, în situații de urgență, bolnavii trebuie să apeleze direct la spitalul cel mai apropiat.

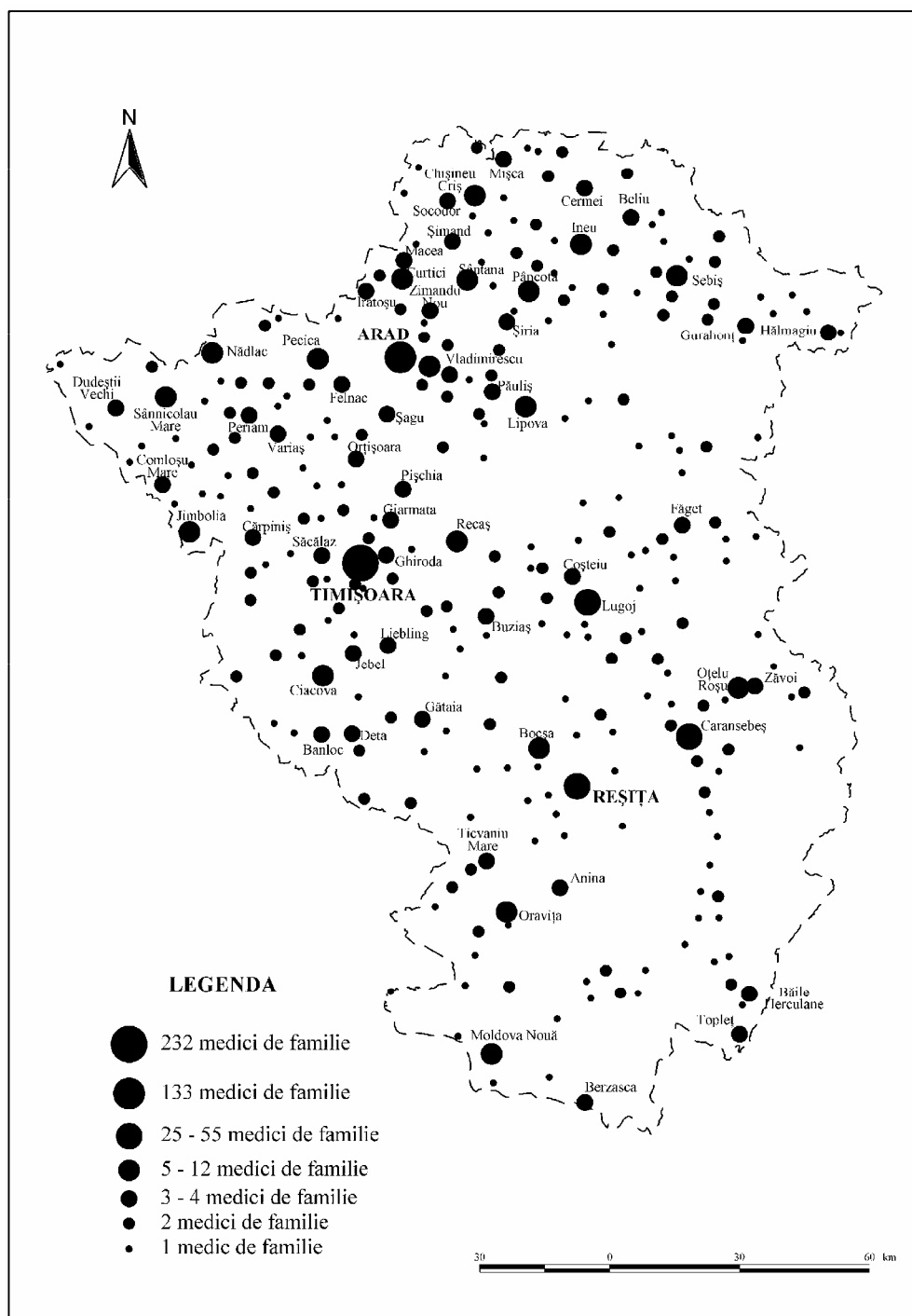

Fig. 68.

Conform Legii Spitalelor nr. 270 din 18 iunie 2003, **spitalul** este o unitate sanitară cu paturi, de utilitate publică, cu personalitate juridică, proprietate publică sau privată, care asigură servicii medicale, ce pot fi: preventive, curative, de recuperare și paleative, de îngrijire în caz de graviditate și maternitate, precum și a nou-născutului. În sensul acestei legi, **spitalul general** este spitalul care are organizate în structură minimum trei din cele patru secții de bază, respectiv medicină internă, pediatrie, obstetrică-ginecologie și chirurgie. În Banat, unele spitale au o singură secție, dar și compartimente cu specificul menționat în lege. **Spitalul de specialitate** este cel care asigură asistența medicală într-o singură specialitate. **Spitalul clinic** este spitalul care are în componența sa minim două clinici în specialități diferite, care desfășoară asistență medicală, activitate de învățământ și cercetare științifică medicală și de educație medicală continuă. În Banat, singurele spitale clinice sunt cele din Timișoara și Arad, unde își desfășoară activitatea cadre didactice și studenți ai facultăților de profil din aceste două municipii. **Spitalul de urgență** este cel care dispune de o structură complexă de specialități și are în dotare aparatură medicală corespunzătoare, personal medical specializat, și care deservește o arie extinsă. Întrucât în Banat nu există spitale de urgență, acest statut a fost implementat spitalelor județene din Timișoara și Arad, care astfel sunt spitale clinice județene de urgență. Spitalul universitar este spitalul localizat în centre universitare medicale, în structura căruia toate secțiile de specialitate sunt clinici universitare. Acesta este cazul Spitalului Universitar CFR din Timișoara, care nu se află în subordinea Direcției de Sănătate Publică Timiș, ci a Facultății de Medicină și Farmacie din oraș. **Centrele de sănătate** reprezintă unități sanitare cu sau fără paturi, care asigură asistența medicală de bază pentru populația din spațiul învecinat, în minim două specialități. **Spitalul de boli cronice** asigură spitalizarea îndelungată a pacientului, în funcție de patologia și gravitatea bolii acestuia.

Spitalele orășenești și comunale sunt specifice nivelului orașelor mici sau așezărilor comunale care polarizează teritorii largi (Gurahonț, Bozovici). În municipii și în reședințele de județ ființează **spitale municipale și județene** cu un număr mai mare de secții și de medici. Spitalele județene au competențe teritoriale extinse la nivelul întregului județ. **Timișoara** este centrul spitalicesc cel mai important, cu numeroase unități specializate.

În total, în Banat ființează **38 de unități spitalicești**, inclusiv centre de sănătate (fig. 69). Dintre acestea, șapte se află în **Timișoara**, trei în **Arad**, și câte unul în alte 26 de localități, cu precizarea că la Buziaș și Chișineu Criș funcționează câte două unități, din care una este centrul de sănătate.

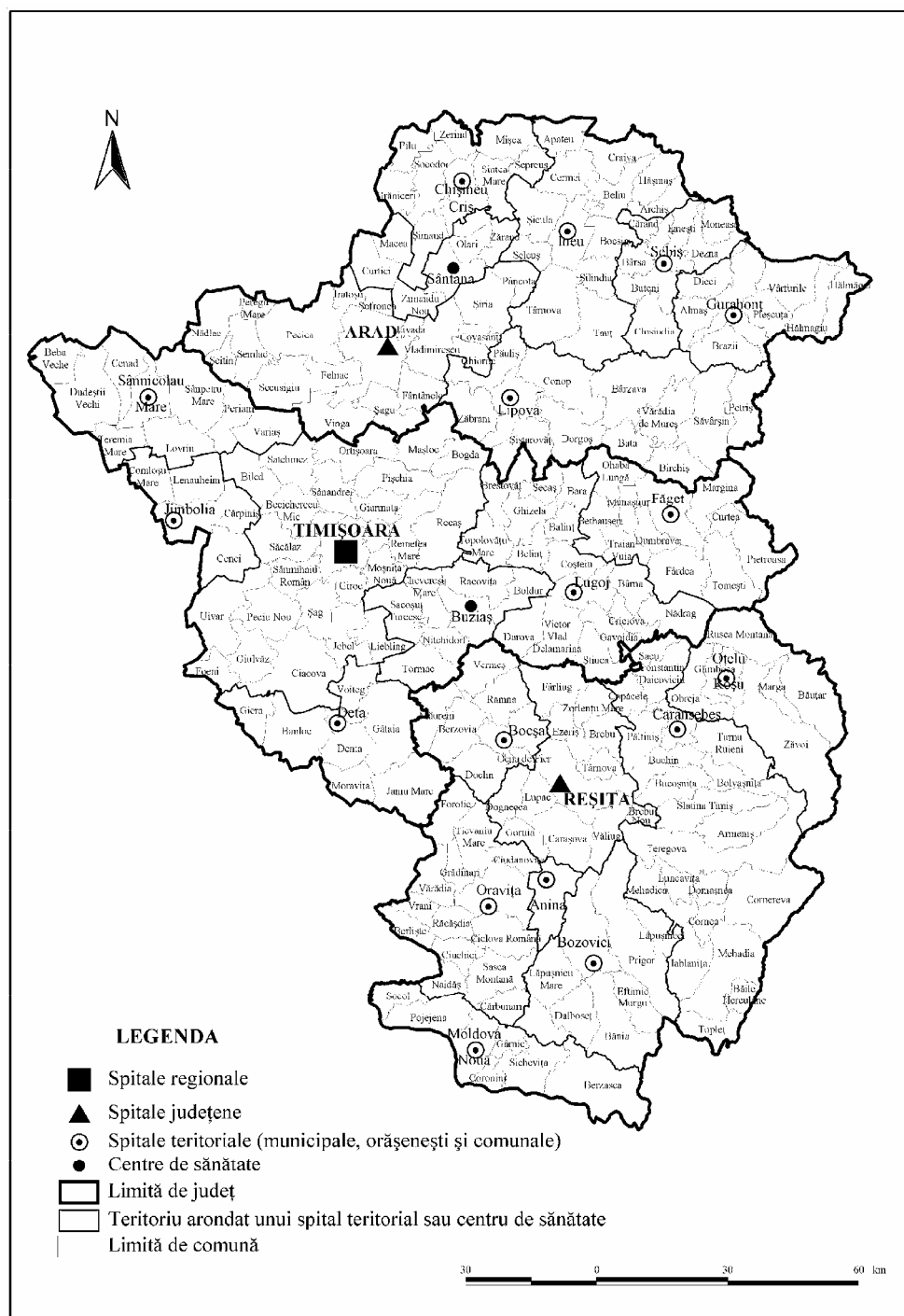

Fig. 69.

În total, ființează 24 de spitale teritoriale, 11 spitale specializate (din care cinci în Timișoara, iar restul în localități mici, fiind în mod obișnuit Spitale de Psihiatrie) și trei centre de sănătate (Chișineu Criș, Ciacova și Buziaș), în condițiile în care centrul de sănătate din Sântana a primit curând statut de spital, iar la Chișineu Criș, în afara centrului de sănătate, funcționează singurul spital privat din această parte a țării, SC Terapeutică SA, o idee valoroasă, care ar merita implementată și în alte părți, mai ales în condițiile închiderii unor secții sau chiar a unor spitale. Din motive de natură financiară, de exemplu, s-a ridicat problema închiderii mai multor unități spitalicești din teritoriul studiat, deocamdată acestea funcționând, dar cu număr redus de secții și paturi, iar la Ineu construcția clădirii noi a spitalului a rămas neterminată.

În cele trei reședințe de județ, spitalele dețin un număr mare de secții, din care majoritatea se află în clădirile „centrale” ale spitalelor, dar altele funcționează în clădiri separate, diseminate prin oraș, și uneori cunoscute la rândul lor sub denumirea de „spital”. Clădirile centrale ale spitalelor județene au fost construite în anii 70 de autoritățile comuniste, fiind în general edificii de tip bloc cu mai multe etaje și cu desfășurare spectaculoasă și pe orizontală, ca și pe verticală. Ele contrastează cu clădirile secțiilor care își desfășoară activitatea altundeva, și care de obicei sunt moștenite din perioadele istorice anterioare, unele necesitând lucrări de reparații capitale.

Tabelul 9.

Spitalele și centrele de sănătate din Banat în anul 2004

Nr. crt.	Spitalul	Localitatea	Nr. de paturi	Nr. de secții	Nr. de medici
1.	Clinic Județean de Urgență	Timișoara	1346	23	380
2.	Clinic Municipal	Timișoara	921	15	228
3.	Clinic de Urgență pentru Copii „Louis Turcanu”	Timișoara	542	9	115
4.	Clinic de Boli Infecțioase și Pneumologie „Victor Babeș”	Timișoara	360	4	41
5.	Clinic de Obstetrică și Ginecologie „Dr. Dumitru Popescu”	Timișoara	273	6	60
6.	Universitar CFR	Timișoara	205	?	?
7.	Institutul de Boli Cardiovasculare	Timișoara	196	?	?
8.	Clinic Județean de Urgență	Arad	799	17	94
9.	Clinic Municipal	Arad	565	14	59
10.	Clinic de Obstetrică-Ginecologie „Dr. Salvator Vuia”	Arad	285	7	30
11.	Județean	Reșița	1030	20	94

12.	Municipal	Lugoj	450	7	50
13.	Municipal	Caransebeș	416	10	37
14.	Orășenesc	Ineu	80	1	8
15.	Orășenesc	Deta	70	1	11
16.	Orășenesc	Făget	130	4	16
17.	Orășenesc	Sânnicolau Mare	135	4	17
18.	Orășenesc	Oravița	310	6	20
19.	Orășenesc	Moldova Nouă	175	3	18
20.	Orășenesc	Oțelu Roșu	120	2	17
21.	Orășenesc	Anina	55	1	4
22.	„Dr. Karl DieI”	Jimbolia	125	2	15
23.	Teritorial	Gurahonț	50	1	9
24.	Comunal	Bozovici	80	1	7
25.	Boli Cronice	Bocșa	60	1	6
26.	Boli Cronice	Sebiș	100	2	6
27.	Boli Cronice	Lipova	115	3	8
28.	Boli Cronice	Sântana	30	1	6
29.	Privat SC „Terapeutica” SA	Chișineu Criș	82	1	7
30.	Psihiatrie și Măsuri de Siguranță	Gătaia	450	5	12
31.	Psihiatrie și Măsuri de Siguranță	Jebel	405	6	15
32.	Psihiatrie	Mocrea	115	2	3
33.	Psihiatrie	Căpâlnaș	85	1	1
34.	Centrul de Recuperare pentru Copii „Cr. Șerban”	Buziaș	40	1	3
35.	Centrul de Sănătate	Buziaș	35	1	7
36.	Recuperare neuro-psiho-motorie	Dezna	75	1	3
37.	Centrul de sănătate	Chișineu Criș	40	1	4
38.	Centrul de sănătate	Ciacova	25	1	4

Unele spitale au și **secții externe**, respectiv în afara orașului; spre exemplu, Spitalul Județean Arad avea secții externe la Ghioroc, Pâncota și Moneasa, Spitalul Oravița, secțiile externe de la Marila, Spitalul Sânnicolau Mare, secția externă Lovrin etc. Aceste secții externe, deși încă mai există, prezintă unele ambiguități ale statutului lor actual.

Teritorial, fiecare spital avea arondată până în 1999 câte o circumscripție, conform hărții atașate. Din acel an, fiecare medic de familie are posibilitatea de a-și trimite pacientul la ce spital dorește, iar asiguratul are de

asemenea dreptul de a se prezenta la orice spital, în caz de urgență. În general, structura ierarhică este clară și rămâne în continuare valabilă, chiar dacă numai ca model. Astfel, în caz de necesitate, fiecare pacient va apela în primul rând la medicul de familie, care în mod normal, tot în funcție de gravitatea bolii, îl va trimite la spitalul teritorial cel mai apropiat. De aici, dacă boala nu se poate trata, sau există soluții mai bune altundeva, următorul pas îl reprezintă spitalul județean, care are astfel arondat întregul județ, pentru cazurile care depășesc competența spitalelor teritoriale. În situațiile cele mai grave, bolnavii sunt nevoiți să apeleze la serviciile spitalelor specializate din Timișoara, care astfel polarizează întreaga regiune de vest a țării, la concurență (destul de mică) cu unitățile specializate din Cluj-Napoca. În cazuri excepționale, este necesar transferul spre București sau spre alte spitale din țară, uneori chiar în străinătate.

În unele localități urbane mici, respectiv centre rurale mai mari, s-au format **centre de permanență**, care asigură asistență medicală de urgență non-stop pentru persoanele din localitate sau cele din împrejurimi. Astfel de centre de permanență (în proiect dotate și cu ambulanță), funcționează, în județul **Arad**, la Nădlac, Pecica, Vinga, Curtici, Șiria și Pâncota, fiecare având între cinci și șapte medici; în județul **Timiș**, la Gătaia, Teremia Mare, Ciacova, Sacoșu Turcesc, Dudeștii Vechi, Fibiș și Recaș, toate cu câte patru medici, iar în județul **Caraș-Severin**, la Băile Herculane, Bocșa și Berzovia, cu câte cinci medici fiecare. Mai există și **unități medico-sociale**, acestea funcționând doar în județul Arad, la Lipova, Ineu, Gurahonț, Ghioroc și Săvârșin (aici spitalul a ars, și deocamdată există în proiect înființarea unui centru de sănătate).

Numărul **medicilor specialiști** este direct proporțional cu cel al spitalelor, majoritatea acestora având, în paralel cu activitatea din ambulatorul spitalului, și cabinete particulare. Majoritatea medicilor specialiști se concentrează în cele două orașe mari (fig. 70). În total există 256 de medici specialiști în județul Arad, din care 196 în municipiul Arad; 213 cabinete medicale de specialitate în județul Timiș, din care 177 în Timișoara și 21 în Lugoj (numărul de medici care lucrează în acestea fiind probabil dublu), și 193 de medici specialiști în județul Caraș-Severin, din care 94 în Reșița și 46 în Caransebeș. Medicii specialiști sunt prezenți aproape peste tot acolo unde există și spital, și în mod izolat în localități fără spital sau centru de sănătate, ca de exemplu la Vladimirescu, Iablanița, Poiana Mărului, Peciu Nou, Curtici, Pecica, Pâncota sau Moneasa. Pe de altă parte, există și orașe, ca Făget sau Jimbolia, unde există spital, nu însă și cabinete ale unor medici specialiști, populația apelând exclusiv la cabinetele din ambulatorul spitalului.

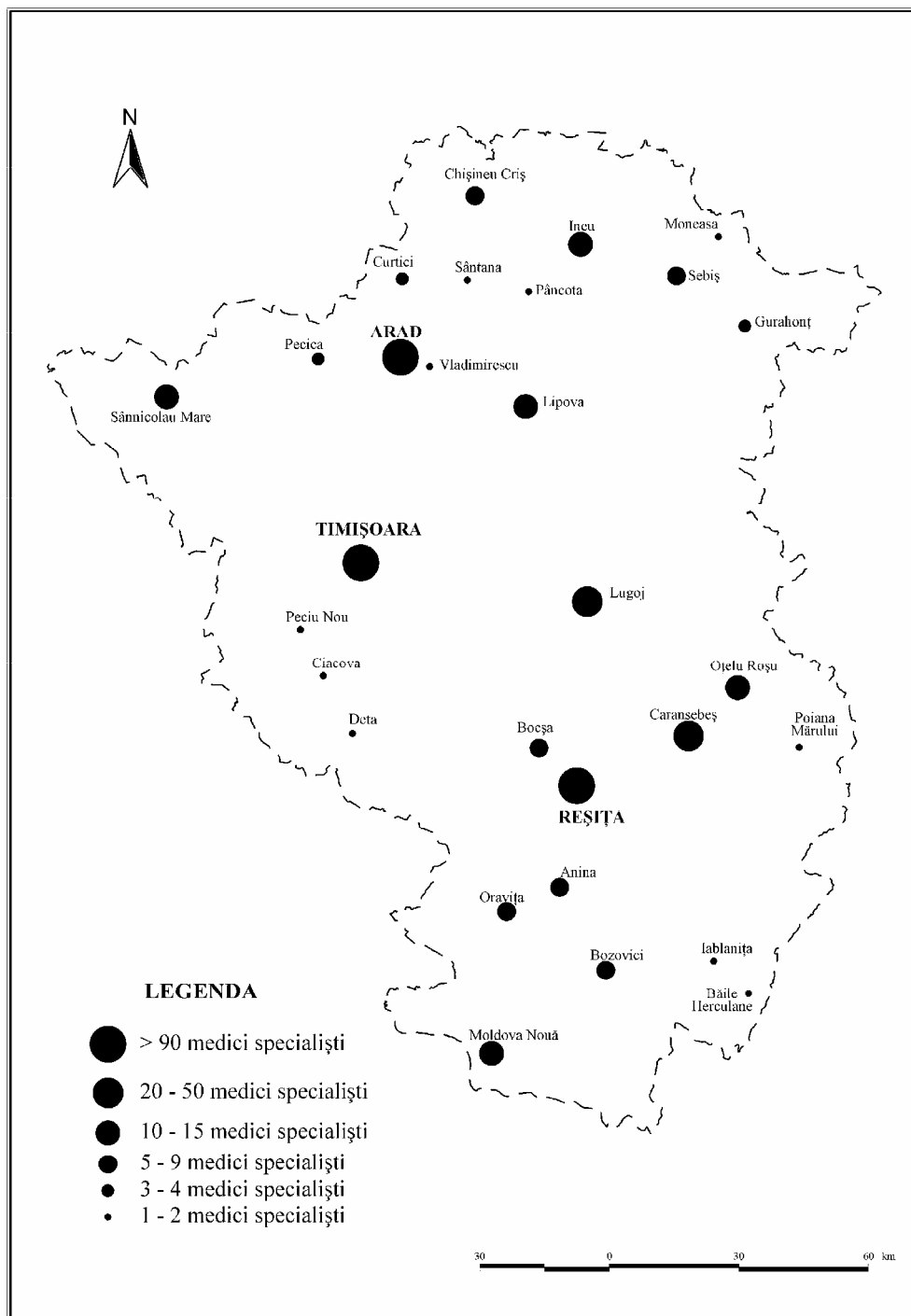
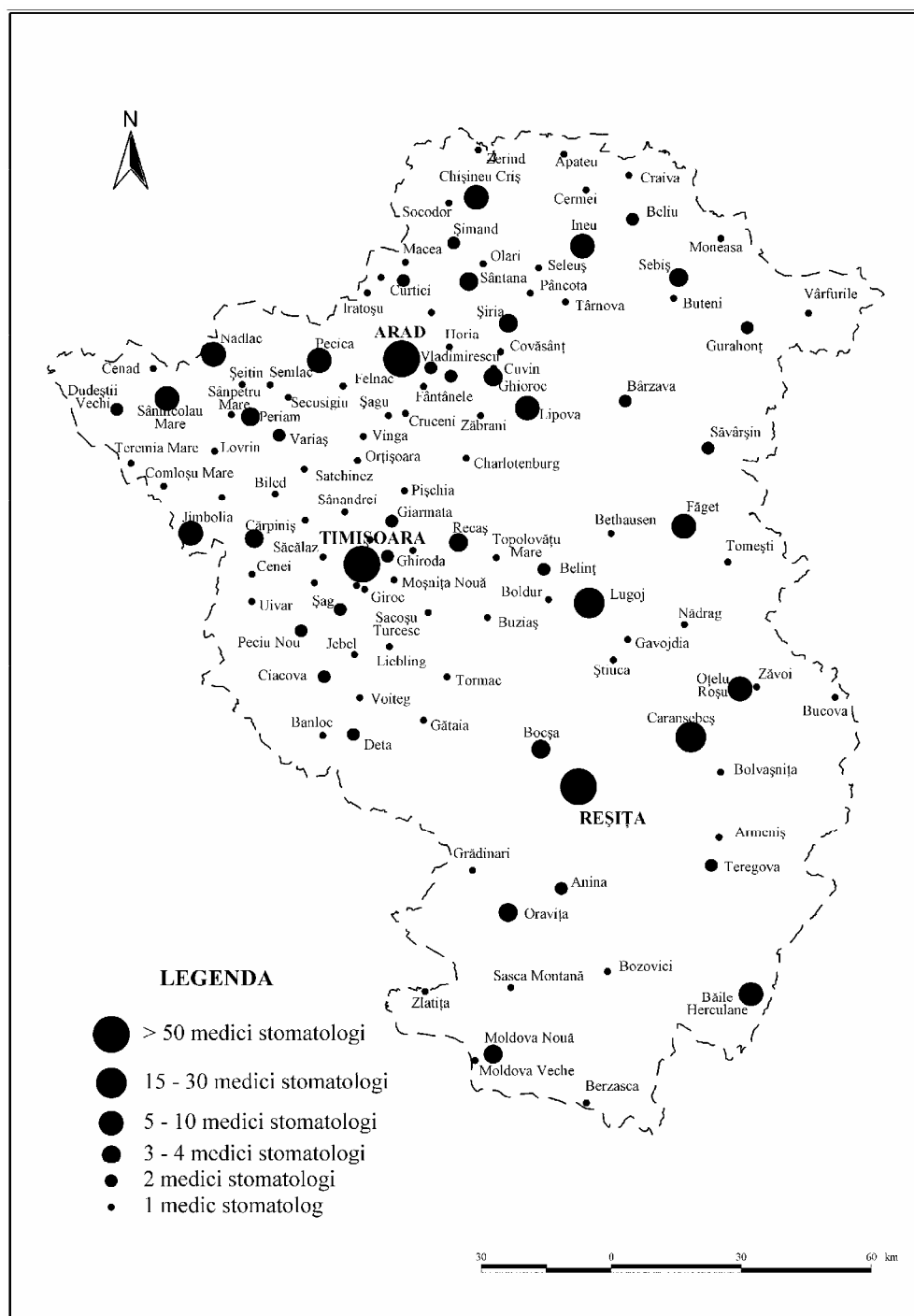

Fig. 70.

Medicii stomatologi, deși aflați în număr mare în reședințele de județ, au o repartitie mai largă în teritoriu, până la nivelul unor comune mai mari. Spre deosebire de medicii de familie, care (cu deosebire în mediul rural) au „moștenit” cabinetele din fostele dispensare medicale sau din policlinici, medicii stomatologi dețin în general cabinete private. În județul Timiș funcționează 474 medici stomatologi (din care 363 în Timișoara), în județul Arad - 269 de medici stomatologi, din care 180 în municipiul Arad, iar în județul Caraș-Severin - 112 medici stomatologi, din care 56 în Reșița. Rezultă un total de 855 medici stomatologi, la nivelul anului 2003, conform datelor furnizate de Direcțiile Județene de Sănătate Publică (fig. 71). Se constată concentrarea exagerată a acestora în cele două mari municipii, unde unui medic stomatolog îi revin mai puțin de 1000 de locuitori, în vreme ce arii rurale extinse sunt slab deservite. Cei mai puțini medici stomatologi sunt în județul Caraș-Severin, unde există destul de puține așezări rurale deservite, între care Bolvașnița, Armeniș, Grădinari, Zăvoi, Sasca Montană, ba chiar și unele sate care nu sunt centre de comună, precum Bucova sau Zlatița. În județele Arad și Timiș, cabinetele stomatologice se întâlnesc în mod obișnuit până la nivel de centru de comună, în special în jumătatea vestică a acestor județe, în spațiul de câmpie, unde și așezările rurale sunt mai mari. Și în aceste județe se pot semna, insular, cazuri în care un medic stomatolog își are cabinetul în sate care nu sunt centre de comună, de exemplu Horia, Cruceni, Charlottenburg, Chișoda.

Farmaciile au o repartitie în teritoriu oarecum asemănătoare cu a cabinetelor stomatologice, până la comunele mari sau de rang supracomunal (fig. 72). Spre deosebire de cabinetele medicale și stomatologice, a căror funcționare este dată de legile pieții, farmaciile se înființează numai cu acordul Colegiului Farmaciștilor, și trebuie să respecte regula conform căreia o farmacie poate să funcționeze dacă deservește minim 15000 de locuitori în mediul rural și 3000 de locuitori în mediul urban. De exemplu, într-un oraș cu 300000 de locuitori pot să existe maxim 100 de farmacii. Farmaciile din mediul rural, în mod logic, trebuie să deservească mai multe comune pentru a ajunge la cifra de 15000 de locuitori amintită.

În teritoriul studiat, mai funcționează și farmaciile aparținând vechii rețele de stat („Arcatim”), dar majoritatea unităților farmaceutice sunt unități private. În total, există 333 de farmacii în cele trei județe conform datelor furnizate de Colegiul Farmaciștilor din fiecare județ, respectiv 151 farmacii în județul Timiș (din care 92 în Timișoara și 12 în Lugoj), 125 de farmacii în județul Arad (din care 69 în municipiul Arad) și 57 în județul Caraș-Severin (din care 27 în Reșița și 9 în Caransebeș). În această cifră au fost incluse și farmaciile care funcționează în cadrul unităților spitalicești.

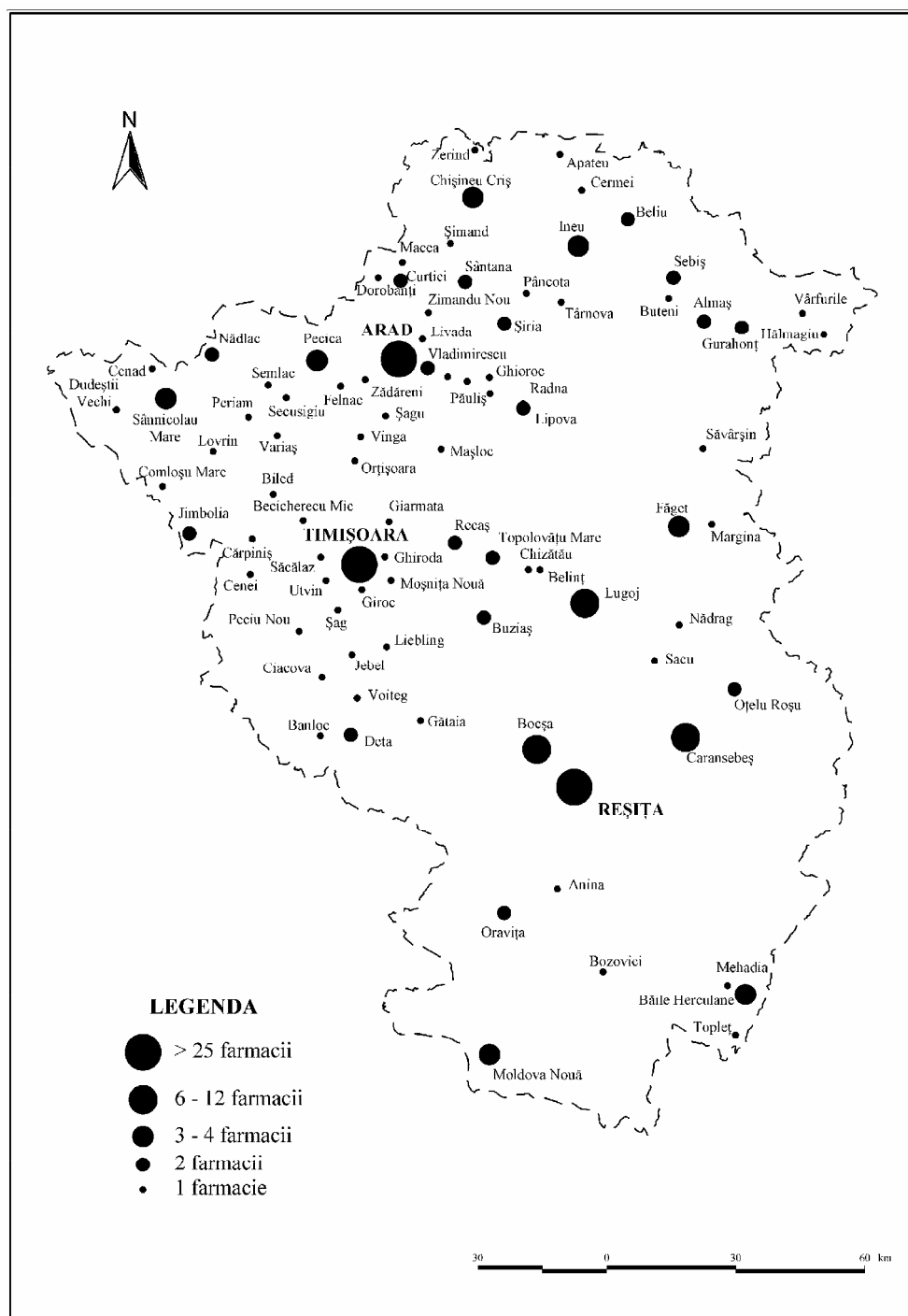
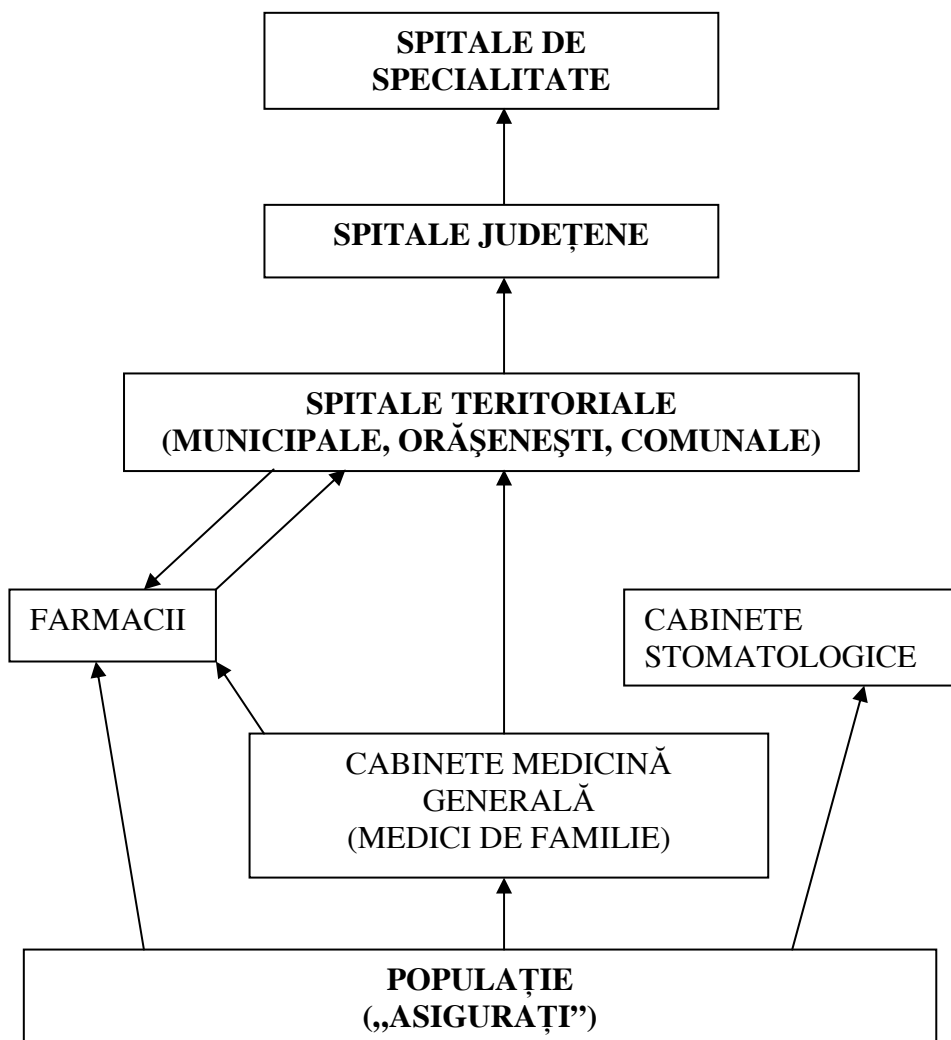

Fig. 72.

Și în cazul farmaciilor se constată o subdezvoltare a acestui sector în județul Caraș-Severin, unde farmaciile din mediul rural sunt rare (Topleț, Bozovici, Sacu și Mehadia). În schimb, în județele Arad și Timiș, multe localități rurale, chiar situate unele lângă altele în spațiul de câmpie, dețin farmacie. Se remarcă prezența acestora, în mod excepțional, chiar și în sate care nu sunt centre de comună, precum Utvin, Chizătau, dar în majoritatea cazurilor farmaciile sunt prezente în centre de comună mari sau în localități de rang supracomunal. În orașe, numărul farmaciilor este mai ridicat, în general în funcție de populația orașului. Se evidențiază orașul Bocșa, cu șase farmacii, Ineu și Sânnicolau Mare cu câte patru, etc.

6.5. INSTITUȚIILE CULTURALE

Prin „instituții culturale” se înțelege în primul rând opera, teatrele și cinematografele, muzee, biblioteci, case de cultură, cămine culturale, librării etc. Unele dintre acestea sunt în mod deosebit importante în localități mai mici, altele au fost organizate în perioada comunistă pe criterii strict administrative (fiecare comună trebuia să aibă, de exemplu, un cămin cultural, o bibliotecă etc).

Tabelul 10.

Instituțiile culturale din Banat

Localitatea	Operă	Filar- monici	Teatre	Cinema- tografe	Nr. reprezentății săptămânale (cinema)	Muzee
Timisoara	1	1	4	2	63	9
Arad		1	2	2	35	4
Reșița			1	1	8	3
Lugoj			1			3
Caransebeș						2
Oravița			x			1
Lipova						2
Deta						1
Jimbolia						3
Buziaș						2
Herculane						1
Ciacova						1
Beliu						1
Șiria						1

Opera Națională Română din Timișoara a luat ființă prin Decretul-Lege nr. 254 din 30 martie 1946, primul director al acestei instituții fiind artista Aca de Barbu.

Timișorenii se bucuraseră însă de spectacole de operă și de operetă începând chiar din secolul al XVIII-lea. La sfârșitul secolului al XIX-lea, sub conducerea lui Bruno Walter, au fost prezentate la Timișoara 15 lucrări din creația universală, momentul de vârf fiind anul 1898. În perioada interbelică s-a încercat o reînviere a teatrului muzical, prin stabilirea la Timișoara a trupei Leonard-Maximilian (1920). Teatrul Liric de Operetă ia

naștere în același an, dar un incendiu devastator a distrus sala de spectacole, costumele și decorurile trupei. Opera Română din Cluj a venit deseori cu spectacole la Timișoara, iar în perioada Diktatului de la Viena, între 1940 și 1945, aceasta s-a mutat în orașul de pe Bega, cu numele de Opera Română din Cluj-Timișoara. O parte din soliștii Operei clujene au rămas la Timișoara și după 1945, pentru a da imboldul necesar înființării Operei timișorene.

Încă de la înființare, Opera timișoreană și-a desfășurat activitatea în clădirea actuală, având o sală de spectacole cu 711 locuri. Clădirea, cunoscută inițial sub numele de Palatul Culturii, a fost construită de arhitecții Helmer și Fellner între 1871 și 1875. Inaugurarea a avut loc la 22 septembrie 1875, cu un spectacol festiv susținut de Teatrul Național din Budapesta, cu piesa „Domnia femeii” de Sz. Ede (I. Munteanu, Rodica Munteanu, 2002). Clădirea a fost însă puternic devastată de incendii în 1880 și apoi în 1920, fiind nevoie de o reconstrucție în fiecare dintre cazuri. În perioada interbelică, reconstrucția s-a făcut cu planurile arhitectului Duiliu Marcu, clădirea fiind reînălțată la 15 ianuarie 1928.

Prima stagiune a Operei timișorene a debutat în 27 aprilie 1947 cu „Aida” de Verdi. În primii zece ani, au fost montate 41 de spectacole de operă, operetă și balet, cu artiști din țară și din străinătate.

Începând cu 1952 și până în 1990, Opera timișoreană a susținut microstagioni în regiunea Banatului și împrejurimi, la Arad, Reșița, Deva, Lugoj, Bocșa, Ciacova etc., iar din 1953 s-au organizat anual turnee în marile orașe ale țării. Primul turneu peste hotare a avut loc în anul 1956, în Bulgaria. Începând cu stagiunea 1968-1969, Opera timișoreană organizează Festivalul „Timișoara Muzicală”, care se desfășoară anual, iar din 1993 are și un caracter internațional.

După 1990, Opera timișoreană cunoaște un reviriment al activității sale și o deschidere totală spre valorile universale în domeniul artistic (a se vedea și pagina web, www.ort.ro). De la înființare și până în anul 2004, pe scena lirică timișoreană s-au montat 187 de premiere, din care 16 premiere absolute și 23 de premiere naționale. O stagiune obișnuită a Operei durează zece luni, perioadă în care se susțin aproape 100 de spectacole, cu o frecvență de opt până la zece spectacole lunar.

În Timișoara ființează și **Filarmonica „Banatul”**, ale cărei începuturi datează din 1871. Și în Arad, în cadrul Palatului Cultural, funcționează **Filarmonica de Stat**, cu o activitate permanentă începând din 1883.

În aceeași clădire cu Opera își mai desfășoară activitatea și instituțiile de teatru din oraș: **Teatrul Național „Mihai Eminescu”**, **Teatrul Maghiar de Stat „Csiky Gergely”** și **Teatrul German de Stat**.

Primele mărturii despre o viață teatrală în Timișoara apar încă din 1753, când se face mențiune despre o „întreprindere teatrală”, care mijlocea reprezentațiile unor trupe ambulante maghiare și germane. Aceste reprezentații au devenit spre sfârșitul secolului al XVIII-lea și în secolul al XIX-lea tot mai dese, având loc în încăperi amenajate special ale Primăriei rasciene, iar, din 1782, întreaga clădire (situată pe actuala stradă Gheorghe Lazăr) a fost pusă la dispoziția diverselor trupe de teatru. N. Ilieșiu (2003) prezintă *in extenso* toți directorii instituției teatrale timișorene de la Iosif Schmallöger (1784) până la Gustav Löcs (1873-1874), sub conducerea căruia teatrul se mută în edificiul nou. În 1828 apare prima revistă timișoreană de teatru, „Thalia”, în limba germană.

Primele încercări teatrale românești la Timișoara au loc în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, odată cu înființarea „Astreii” (1861) și, în particular, a „Societății Diletanților din Timișoara”. Primul spectacol de teatru în limba română a avut loc pe 1 martie 1870 în cartierul Fabric, într-o sală a hotelului „Tigru”, jucându-se „Fantasma” de Lerescu. În anii următori, la Timișoara au poposit și trupe de actori profesioniști, între care cea a lui Pascaly (1871) și cea a lugojanului George Augustin Petculescu (1881-1882).

În acest răstimp, ia însă ființă **Teatrul „Franz Joseph”**, inaugurat la 22 septembrie 1875 în clădirea tocmai terminată a Palatului Culturii. Aceasta a fost prima clădire din Timișoara construită special pentru a găzdui diverse producții artistice, aici având loc spectacole în limbile germană și maghiară. Stagiunea teatrală dura de la 1 octombrie până în Duminica Floriilor, dar și vara aveau loc spectacole în aer liber la „Arena” din cartierul Fabric. Începând cu anii 1880 spectacolele teatrale în limba maghiară au devenit tot mai dese, în ciuda faptului că se bucurau de un public mult mai puțin numeros decât cele de limba germană. După N. Ilieșiu (2003), „până în anul 1882 toate reprezentațiile teatrale erau în limba germană. Când și când – foarte rar – dacă se rătăcea vreo trupă maghiară în Timișoara pentru câteva reprezentații” (*op.cit.*, p. 230). Teatrul s-a împărțit între trupa germană și cea maghiară, favorizată de autorități. În 20 noiembrie 1898, Consiliul comunal hotărăște că, „de aici înainte pe scena teatrului din Timișoara nu se pot juca decât piese în limba maghiară” (*ibidem*, p. 231). Această situație a durat până la Marea Unire, când **Teatrul Comunal** revine în egală măsură tuturor trupelor de teatru.

Perioada 1920-1945 se caracterizează prin lupta pentru un teatru românesc la Timișoara. Această lipsă a fost parțial suplinită, în anumite perioade, de companii și trupe stabilite temporar în oraș: trupa Leonard-Maximilian (1920), trupa Migri (1922), Teatrul Național din Craiova

(ianuarie-mai 1928), Teatrul Național din Cluj (1940-1945). Nu exista însă un colectiv permanent și stabil în oraș, deși **Teatrul de Vest** exista formal din 1934. Acesta funcționa însă prin înjghebări locale provizorii ale colectivelor de amatori și, prin turneele trupelor de artiști profesioniști din alte orașe (I. Munteanu, Rodica Munteanu, 2002).

Pe 24 mai 1945, se întocmește și se trimite un memoriu reprezentanților Frontului Național Democrat, în care se arată necesitatea înființării unei instituții teatrale profesioniste și permanente la Timișoara. În vara aceluiași an, Comisia Locală a Sindicatelor Unite din Timișoara alcătuiește nucleul trupei teatrale permanente, din actori amatori ai echipelor sindicale și din absolvenții Conservatorului de Muzică și Arte Dramatice din Cluj, refugiat în anii războiului la Timișoara.

Prin adresa 5621 din 18 octombrie 1945, Ministerul Artelor a aprobat înființarea primului teatru profesionist din Timișoara, numit „Teatrul Muncitoresc al Poporului”, secția Timișoara. În data de 8 decembrie 1945 are loc premiera primei producții artistice a noului teatru, spectacolul de revistă „Ne dați voie”. Inaugurarea oficială a primei stagiuni survine la 25 decembrie 1945, cu piesa „Ion al Vădanei” de N. Kirițescu.

Ca și celelalte teatre din țară, Teatrul timișorean a fost filială a Teatrului Poporului din București, iar în 1949 devine **Teatru de Stat**. Din 1966 până în 1970 s-a numit „Teatrul Matei Millo”, iar din februarie 1971 – „**Teatrul Național Timișoara**”. Prin Hotărârea de Guvern nr. 694 din 4 septembrie 1995, numele poetului național, Mihai Eminescu, este atribuit teatrului național timișorean.

Activitatea Teatrului Național din Timișoara poate fi analizată prin prisma a cinci perioade (a se vedea și pagina de web a instituției, www.infotim.ro/tnt/tnt.htm). În prima perioadă, 1945-1956, spectacolele au vizat mai ales masele muncitoare, multe piese fiind jucate chiar în incinta unor ateliere sau în halele unor întreprinderi. Perioada 1956-1970 este considerată ca fiind cea mai fertilă din istoria teatrului timișorean, având loc numeroase premiere și spectacole antologice, la conducerea instituției fiind actorul Gheorghe Leahu. După 1971, rigorile ideologice impuse teatrului se accentuează progresiv, opțiunile regizorilor îndreptându-se spre piesa românească de actualitate. Începând cu anul 1979, se constată un oarecare reviriment, în condițiile existente, și prin organizarea Festivalului Dramaturgiei Românești Actuale, cu patru ediții între 1980 și 1987. Ultima perioadă este cea de după 1990, și s-a caracterizat inițial prin ample frământări, schimbări de directori, plecări și venituri de actori și regizori etc. Uneori, abandonul cenzurii ideologice a lăsat loc mediocrității și lipsei de valoare. Teatrul timișorean s-a redresat însă și în prezent sunt puse în scenă nume-

roase spectacole valoroase. Din 1995 a fost reluat, într-o formulă nouă, și Festivalul Dramaturgiei Românești, care în 2006 se află la ediția a 12-a.

Teatrul German de Stat Timișoara (*Deutsches Staatstheater Temeswar*) s-a înființat ca secție germană a Teatrului de Stat din Timișoara începând cu 1 ianuarie 1953, iar din 1956 este o instituție culturală de sine stătătoare. Din 1956 până în 2004 au fost jucate peste 330 de premiere și s-au desfășurat peste 9000 de spectacole, majoritatea pe scena timișoreană, dar și în majoritatea localităților cu populație germană din țară, precum și în străinătate – în special în fosta R.D.G. în perioada comunistă, iar după 1990 în toate țările de limbă germană (Germania, Austria, Elveția), dar și în Ungaria sau Serbia. De asemenea, la Timișoara sunt permanent invitate trupe din Germania sau alte țări, care susțin spectacole în limba germană. Cum minoritatea germană din Timișoara și Banat a scăzut numeric în mod semnificativ, la marea majoritate a spectacolelor teatrale în limba germană se asigură traducerea simultană, în cască, în limba română. Teatrul de Stat German din Timișoara este susținut financiar de Consiliul Județean Timiș.

Teatrul Maghiar de Stat „Csiky Gergely” din Timișoara (*Temesvári Allami Csiky Gergely Színház*) a fost la rândul său înființat ca o secție în cadrul Teatrului de Stat timișorean, începând cu anul 1953. Trupa a fost alcătuită din membrii grupului teatral maghiar care exista pe lângă Sfatul Popular al orașului Timișoara. Primul spectacol a avut loc pe 3 mai 1953, cu piesa „Mașenca” de Afinogenov. În acești ani se amenajează și sala de teatru pusă la dispoziția secțiilor maghiară și germană (actuala sală „Studio”, cu 300 de locuri). Din 1 octombrie 1958, prin hotărâre a Consiliului de Miniștri, secția se transformă în Teatrul Maghiar de Stat din Timișoara. În 1990, acesta ia și numele dramaturgului maghiar Csiky Gergely, care s-a născut pe meleaguri bănățene. În prezent, teatrul maghiar timișorean caută să-și îmbunătățească și să-și diversifice paleta preocupărilor artistice și teatrale, introducând piese de teatru de păpuși în maghiară, sau organizând „Sărbătoarea SalTimBancilor”, împreună cu Primăria Timișoara.

Teatrul pentru Copii și Tineri „Merlin” este singura instituție teatrală timișoreană care nu-și are sediul în clădirea Operei. Cunoscut mai degrabă ca **Teatrul de Păpuși**, acesta s-a înființat ca secție în cadrul Teatrului de Stat la 30 aprilie 1949. Primul spectacol, „Fetița pădurii”, a avut loc într-un edificiu de pe str. Rodnei. În 1956, Teatrul de Păpuși, denumit atunci „Pipăruș Pătru”, devine instituție separată de Teatrul de Stat și se mută în sediul de pe Bd. Tinereții (Regele Carol) nr. 3, unde activează până în prezent. Și această activitate are tradiții pe meleaguri timișorene, în

perioada interbelică fiind binecunoscut teatrul de păpuși ambulant condus de Maria Kerenyi (I. Munteanu, Rodica Munteanu, 2002).

Activitatea teatrală are și la **Arad** o bogată tradiție care premerge înființarea propriu-zisă a actualului **Teatru de Stat „Ioan Slavici”**. Primul document ce atestă prezența unei trupe teatrale este din 1787, când Philip Berndt, conducătorul trupei, cere magistratului orașenesc permisiunea de a juca în Arad. Există însă dovezi indirecte ale existenței anterioare a unui teatru, căci între străzile Aradului de pe harta orașului din 1752 apare și una cu numele „Theatergasse” (actuală Vasile Goldiș); chiar dacă numele acesteia a fost adăugat în 1783, este prea mare coincidența ca această stradă să dea exact în locul unde se afla „Arena” (actuala Piață a Catedralei), construită pe proprietatea lui Sava Thököly, unde au avut loc reprezentații artistice în aer liber până în anul 1857. Pe perioada de iarnă, reprezentațiile se țineau în hanul „Trei Crai”, edificat lângă „Arenă” și demolat în 1909 (*Arad. Monografia orașului*, 1999). Un alt loc unde s-au desfășurat reprezentații teatrale este „Casa Milici”, menționată pentru prima dată la 1798.

Viața teatrală a Aradului a început efectiv odată cu **Teatrul Vechi** al lui **Jacob Hirschl**. Hirschl și-a exprimat dorința de a construi un teatru încă de la venirea sa în Arad, prin 1787. Aprobarea o va obține de la împăratul Francisc doar în 1812, iar construcția teatrului s-a realizat în 1816-1817, probabil pe locul fostei Case Milici (*op.cit.*, p. 284). Trupa care a deschis prima stagiune teatrală la Arad a fost cea a lui Johann Cristoph Kunz, în toamna anului 1817, dar nu se cunosc piesele din repertoriu. În 27 februarie 1818 pe scena Teatrului are loc prima reprezentație a elevilor Preparandiei arădene (*op.cit.*, p. 288), posibil în limba română. Teatrul Vechi al lui Jacob Hirschl este prima clădire de piatră, la noi în țară, destinată exclusiv activității teatrale (*ibidem*).

Clădirea Teatrului Vechi a devenit neîncăpătoare și necorespunzătoare exigențelor culturale ale unui oraș aflat în plin progres economic în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, astfel încât s-a ridicat problema edificării unui **nou teatru** începând cu anul 1862. O decizie fermă în acest sens s-a luat în 1868, stabilindu-se și locul (cel actual). Pe 3 august 1871, lucrarea a fost încredințată, în urma unui concurs, arhitectului Skalnitzky. Ea a durat mai bine de doi ani, între 1872 și 1874. Oficialitățile au ales ca primi directori ai Teatrului pe Aradi Gerö și Tarner. Noul edificiu a fost inaugurat în mod festiv în 21 septembrie 1874, cu un spectacol al unei trupe de actori de la Teatrul Național din Budapesta, în public fiind prezent și împăratul Francisc Iosif (*op.cit.*, p. 302). Ca și în cazul Timișoarei, Teatrul arădean a fost victima unui incendiu devastator pe 18 februarie 1883, în urma căruia a ars aproape în întregime. A fost reconstruit în același loc în următorii ani, de

Halmay Andor. Pe scena Teatrului au avut loc, până la Marea Unire, exclusiv spectacole în limba maghiară.

Stagiunile teatrale au fost susținute de diverse trupe, dintre cele cu o longevitate deosebită remarcându-se cea a lui Szendrey Mihály (1906-1934). În repertoriu erau incluse și numeroase opere și operete. Pentru a se susține din punct de vedere financiar, trupa lui Szendrey organiza numeroase spectacole – aproape zilnice - 225 în șase luni ale anului 1908, 313 în stagiunea 1910-1911 etc. (*ibidem*).

La Arad au venit numeroase trupe românești în turneu, între care cele conduse de Mihail Pascaly, Matei Millo, G.A. Petculescu etc. Se constituie și trupe locale de amatori, multe jucând pe scena Casei Naționale din Pârneava, inaugurată în 1902 (*op.cit.*, p. 292).

În perioada interbelică, numărul reprezentațiilor românești crește, ca urmare a turneelor organizate de diverse trupe de actori profesioniști din țară, și a înființării de trupe de diletanți pe plan local. Aceste spectacole teatrale aveau acum loc pe scena **Teatrului comunal**, fostul Teatru „maghiar”. În partea din față a clădirii funcționa și un restaurant aparte, „Palace”. Ca și în cazul Timișoarei, urbea de pe Mureș resimțea însă acut necesitatea înființării unei trupe de teatru cu activitate permanentă și stabilă.

Aceasta va avea loc abia în 1945, când se înființează, ca și în alte orașe din țară, **Teatrul Poporului**. Teatrul de amatori de până atunci se profesionalizează, și prin aducerea unor actori profesioniști de la București, Iași sau Cluj. Pentru secția maghiară au fost angajați actori de la Budapesta și Cluj.

Din 4 noiembrie 1948, Teatrul Municipal își schimbă denumirea în **Teatrul Român de Stat**, apoi **Teatrul de Stat** din Arad. Stagiunea inaugurală a fost deschisă cu piesa „O scrisoare pierdută” de I.L. Caragiale, pe data de 27 noiembrie 1948. În anul 1949 secția maghiară se desființează. În anul 1957 are loc un nou incendiu de proporții, ceea ce a determinat autoritățile să reconstruiască clădirea, conform planurilor originale, în 1959-1960. În 1967, în interiorul Teatrului s-a amenajat Sala Studio, cu o capacitate de 100 de locuri, unde au loc spectacole de mai mică anvergură. În 2001, sala Studio a mai cunoscut o „redefinire”, ocazie cu care a devenit aproape impracticabilă pentru eventuale spectacole de teatru. Sala Mare are o capacitate de 562 de locuri.

Teatrul arădean a cunoscut aceleași perioade caracteristice pentru toate instituțiile teatrale românești, menționate mai sus pentru Teatrul Național din Timișoara. De la înființare și până în anul 2004 au fost puse în scenă aproape 400 de premiere și în jur de 15000 de reprezentații. Stagiunea teatrală are loc în perioada septembrie-iunie. Din anul 2004, Teatrul de Stat

din Arad a luat și numele scriitorului **Ioan Slavici**, bard al plaiurilor arădene și al Podgoriei.

Din 1995, la Arad se organizează anual, în luna octombrie, Festivalul Național de Teatru Clasic, ajuns în 2006 la a 12-a ediție. De asemenea, au loc manifestări teatrale ale trupelor liceale de amatori – Festivalul Internațional de Teatru Liceal Francofon „Amifran”, care are deja o îndelungată tradiție, 13 ediții până în 2006, și un Festival de Teatru în limba engleză, denumit „Teenplay”. Totodată, în mai se desfășoară și Festivalul de Teatru de Cameră și Underground, care în 2005 s-a aflat la a treia ediție. Acest din urmă festival are loc pe scena Teatrului Vechi.

Teatrul de Marionete din Arad a luat ființă la 7 mai 1951, ca secție a Teatrului de Stat din Arad, de care s-a desprins ulterior. În luna mai, din doi în doi ani, această instituție organizează Festivalul Internațional de Artă și Animație „Euromarionete”. Acest festival a ajuns în 2005 la a 7-a ediție.

În anul 2002 s-a înființat la Arad **Teatrul Maghiar**, care însă nu are momentan un statut cert. Scena a fost montată pe str. Mihai Eminescu, la sediul publicației maghiare „Nyugati Jelen”, dar este utilizată foarte rar de trupe de teatru.

Nevoia și apetența de cultură, de îmbogățire spirituală și delectare estetică a generat și la **Reșița** înființarea **Teatrului de Stat**, inaugurat la 1 iunie 1949. Evenimentul festiv a cuprins în program piesa „Cumpăna” de Lucia Demetrius. Până în 1984 (P. Călin, 1983), colectivul teatrului reșițean a montat în scenă 213 premiere, din care 121 din literatura dramatică românească. Sigur, de la anul considerat și până în prezent numărul premierelor probabil s-a dublat. După 1990, conform obiceiului instaurat în țară, și teatrul reșițean a primit un nume, cel al lui **George Augustin Petculescu**, promotor al teatrului românesc în părțile Banatului și lider al celei mai importante trupe ambulante de teatru românesc din Banat la sfârșitul secolului al XIX-lea.

Localuri propriu-zise de teatru există și la **Lugoj** și **Oravița**. Istoria **Teatrului Municipal „Traian Grozăvescu”** din Lugoj își are începuturile în anul 1841, când, pe data de 10 mai, avea loc un spectacol de teatru școlar atestat de documente. În 1847, „Societatea Românească Cantatoare Theatrale” prezintă primele piese în limba română. Începând cu anii 1870, Lugojul cunoaște o puternică afirmare a vieții teatrale românești, ca o consecință a formării trupei locale a lui G.A. Petculescu, deseori însă plecată în turnee prin Transilvania, Crișana și Banat. În primul deceniu al secolului XX învierea activității teatrale românești este dată de filiala „Societății pentru Fond de Teatru Român”. În perioada interbelică, în Lugoj au activat

mai multe societăți teatrale de amatori, între care „Asociația Română de Teatru Thalia”.

Actualul teatru ia ființă în anul 1963, ca teatru popular cu stagiune permanentă, primul de acest fel din Banat. Sunt introduse anual piese noi în repertoriu, care astfel se diversifică, fiind tot mai mult pe gustul spectatorilor lugojeni. Pe lângă numeroasele spectacole prezentate la sediu și în țară, actorii amatori lugojeni au efectuat și turnee în străinătate, mai ales după 1990. Din anul 1992, o dată la doi ani, municipalitatea și teatrul lugojan organizează Festivalul Internațional de Teatru Neprofesionist, ajuns la a șaptea ediție.

Spre deosebire de teatre, **cinematografele** au cunoscut o epocă de continuă decădere după 1990, ca urmare a unei concurențe tot mai acerbe din partea televiziunii prin cablu. Majoritatea cinematografelor care existau în regiune, inclusiv în mediul rural, s-au desființat, și în prezent mai ființează două cinematografe în Timișoara („Capitol” și „Timiș”), două în Arad („Dacia” și „Arta”, acesta din urmă cu două săli a câte 250, respectiv 60 de locuri) și unul în Reșița („Dacia”). Conform Legii Cinematografiei nr. 630 din 27 noiembrie 2002, mai funcționau la acea dată și următoarele cinematografe: „Cultural”, cu 242 de locuri, în Reșița, „Studio” și „Dacia” în Timișoara, cu câte 708 respectiv 500 de locuri, și „Victoria”, cu 331 de locuri, în Lugoj.

Cinematografele unde mai rulează filme sunt cele din reședințele de județ, unde și afluența spectatorilor este mai mare. În general, cinematografele care au rezistat sunt cele care au avut dintotdeauna un regim privilegiat, unde anumite filme erau difuzate pentru prima dată, unde s-au efectuat cele mai mari lucrări de modernizare, și totodată, au sălile cu capacitatea cea mai mare. Astfel, sala cinematografului „Capitol” are 1079 de locuri, iar grădina de vară a aceluiași cinematograf, peste 2000 de locuri; cinema „Dacia”, din Arad, beneficiază de o sală de 741 de locuri, iar cinematograful omonim din Reșița, 634 de locuri.

Muzeele sunt destul de numeroase. Fiecare județ are câte un muzeu județean sau teritorial, la care se adaugă muzee diverse în orașele principale, precum și colecții muzeale, uneori de istorie locală și etnografie, în anumite localități rurale. De exemplu, în **județul Arad** funcționează în prezent 15 muzee, dintre care patru se află în Arad: Complexul Muzeal Arad (în Palatul Cultural), Colecția de Istorie a Muzicii, Teatrului și Cinematografului „Iosif Sârbuț”, Colecția muzeală a mănăstirii „Sfântul Simion Stâlpnicul” și Muzeul de Artă. Celelalte muzee se localizează la Lipova (Muzeul Orășenesc și Colecția de Carte Veche și Icoane „Ștefan Crișan”), Bodrogu Nou (colecția muzeală a mănăstirii Hodoș-Bodrog), etc. Mai cunoscute sunt

muzele memoriale din Șiria (Ioan Slavici și Emil Montșia) și Zăbrani (Adam Müller Guttenbrunn), în vreme ce muzele locale de etnografie din Beliu, Buteni, Birchiș și Temeșești sunt mai puțin renumite. Un muzeu cu un specific aparte este cel organizat la Miniș, la Stațiunea de Cercetări Viticole: Muzeul Viei și Vinului.

Județul Timiș deține un total de 25 de muzee, din care nouă se află în Timișoara. Desigur, cel mai cunoscut este Muzeul Banatului, la care se adaugă secțiile de etnografie (de la „Bastion”) și de științele naturii ale acestuia, Muzeul de Artă, Muzeul Satului Bănățean „Pădurea Verde”, colecțiile muzeale de artă bisericească ale Arhiepiscopiei Timișoarei, Episcopiei Romano-Catolice, Episcopiei Sârbe, a Mitropoliei Ortodoxe a Banatului, și Muzeul Militar. În Lugoj se află Muzeul de Istorie, Etnografie și Artă Plastică, și colecția muzeală a Protoieriei Ortodoxe a Lugojului, precum și Casa Personalităților Lugojene. Orașul Jimbolia se evidențiază prin prezența a trei muzee, din care două cu caracter memorial: „Dr. Karl Diel” și „Stefan Jäger”, plus Muzeul Pompierilor. O altă casă memorială amenajată ca muzeu este cea de la Lenauheim, „Nikolaus Lenau”. În localități urbane precum Deta, Ciacova sau Buziaș s-au amenajat muzee orășenești, care prezintă specificul localității. De asemenea, tot în Buziaș funcționează expoziția de artă populară „Iulia Folea Troceanu”. Dintre localitățile rurale care dețin muzee de interes local, se remarcă comunele Cenad și Teremia Mare, în Centrul Cultural din această ultimă localitate fiind amenajate cinci expoziții cu caracter permanent.

În **județul Caraș-Severin** ființau 15 muzee sau colecții muzeale. În municipiul Reșița, Muzeul Banatului Montan este găzduit de o frumoasă clădire modernă din cartierul Govândari. Tot în municipiul de pe Bârzava se află și Muzeul Locomotivelor cu Abur, și colecția de artă veche bisericească. În Oravița, vechiul teatru este amenajat pentru a găzdui Muzeul de Istorie a Teatrului și Orașului Oravița, iar în același oraș se găsește și expoziția permanentă de istoria farmaciei montanistice. La Caransebeș se află Muzeul Județean de Etnografie și a Regimentului de Graniță, precum și colecția muzeală a Bibliotecii Seminarului Teologic Ortodox. În apropiere de Caransebeș, la Jupa, este amenajat ca muzeu situl vechiului oraș roman Tibiscum. Un muzeu deosebit se află la Ocna de Fier: colecția de mineralogie estetică a fierului „Constantin Gruescu”. La Băile Herculane, ca și la Buziaș, se află un muzeu al stațiunii, iar muzee sătești funcționează la Bănia, Gornea și Ilidia. O interesantă expoziție în aer liber este cea a morilor de pe valea Rudăriei, rezervația mulinologică din comuna Eftimie Murgu.

6.6. INSTITUȚIILE ȘI SERVICIILE FINANCIARE, BANCARE ȘI DE ASIGURĂRI

6.6.1. Probleme generale

În perioada comunistă, până în 1989, activitățile financiare, bancare și de asigurări se desfășurau exclusiv prin intermediul instituțiilor de stat. Un rol important îl avea Banca Națională a României, precum și băncile specifice (Banca de Investiții, Banca Agricolă, Banca Română de Comerț Exterior), la care se adăuga Casa de Economii și Consemnațiuni (singura bancă deschisă populației). În domeniul asigurărilor monopolul era deținut de ADAS (astăzi ASIROM).

După 1990 a avut loc o „explozie” a instituțiilor bancare și de asigurări în România, în concordanță cu potențialul ridicat – și încă insuficient valorificat – al acestei piețe. În anii 90 numărul băncilor a crescut continuu, cu scurte intervale de stagnare și chiar involuție, și ca urmare a unor falimente spectaculoase (Bancorex, Bankcoop, FNI, Banca Internațională a Religiiilor etc). În ultimii ani, tendința mereu crescătoare a numărului de instituții bancare și de asigurări se menține, în paralel cu scăderea ponderii capitalului de stat în acest domeniu, remarcându-se privatizarea a numeroase bănci, între care și Banca Comercială Română (BCR), iar în viitorul apropiat se pregătește privatizarea CEC.

6.6.2. Unitățile fiscale teritoriale ale Ministerului Finanțelor Publice

La nivelul fiecărui județ, Ministerul Finanțelor Publice este reprezentat de o **Direcție Generală a Finanțelor Publice**, localizată în reședința de județ. Conform anexei nr. 1 la Ordinul Ministerului Finanțelor Publice nr. 1820 din 2003, respectiv Regulamentului „de organizare și funcționare al Direcțiilor Generale ale Finanțelor Publice județene”, acestea reprezintă unități teritoriale ale Ministerului Finanțelor Publice, prin care se realizează, în mod unitar, strategia și programul Guvernului în domeniul finanțelor publice, și se aplică politica fiscală a statului.

Conform articolului 2 din același Regulament, Direcțiile Generale ale Finanțelor Publice își desfășoară activitatea în baza legilor, ordonanțelor de Guvern, a ordinelor și instrucțiunilor elaborate de Ministerul Finanțelor Publice. Ele au în componență: Direcția metodologie și administrarea veniturilor statului, Direcția trezorerie și contabilitate publică, Direcția controlului fiscal, Garda Financiară, serviciile interne (serviciul sau biroul

de resurse umane, salarizare și pregătire profesională; serviciul financiar, contabilitate și buget propriu; serviciul administrativ, arhivă și de gestionare a formularelor), servicii și compartimente independente (compartimentul de presă, compartimentul de relații publice, compartimentul de audit intern, compartimentul de inspecție, compartimentul de soluționare a contestațiilor pentru inspecții, serviciul juridic, serviciul de soluționare a contestațiilor, serviciul de tehnologia informației, compartimentul de control financiar preventiv, biroul de contabilitate a creanțelor bugetare).

În conformitate cu articolul 3 al aceluiași Regulament, Direcțiile Generale ale Finanțelor Publice județene au următoarele atribuții principale:

- organizează activitatea de înregistrare fiscală a plătitorilor de impozite și taxe din județ, de impunere, urmărire și încasare a veniturilor bugetului de stat, a bugetelor locale potrivit legii și a mijloacelor din veniturile extrabugetare;

- analizează și coordonează aplicarea de către organele de executare din cadrul unităților subordonate a dispozițiilor legale în vigoare privind procedurile de executare silită a persoanelor fizice și juridice care nu-și îndeplinesc obligațiile către bugetul de stat;

- organizează acțiuni de control fiscal la persoanele fizice și juridice cu privire la îndeplinirea obligațiilor financiare și fiscale, evidența și vărsarea impozitelor și taxelor la bugetul de stat;

- organizează, în conformitate cu prevederile legale, activitatea de trezorerie și contabilitate publică la nivel teritorial, asigurând încasarea veniturilor și efectuarea cheltuielilor pe bugete, precum și exercitarea controlului prevăzut de normele legale;

- verifică și avizează, potrivit legislației, documentele justificative prezentate de agenții economici, în care se solicită acordarea de subvenții, prime, diferențe de preț de la bugetul de stat;

- administrează contul curent al Trezoreriei județene, deschis la Sucursala județeană a BNR, urmărind în mod deosebit încasarea veniturilor statului, efectuarea decontării cheltuielilor instituțiilor publice, existența soldului, precum și a angajamentelor asupra acestuia;

- organizează și urmăresc derularea activității privind vânzarea și răscumpărarea certificatelor de trezorerie, asigurând efectuarea la timp a tuturor operațiunilor de încasări și plăți etc.

În îndeplinirea atribuțiilor lor, Direcțiile Generale ale Finanțelor Publice județene au dreptul (art. 4) de a aplica sancțiunile prevăzute de lege pentru abaterile înregistrate în domeniul financiar, contabil și fiscal; de a coordona aplicarea, de către organele de executare, a procedurilor de executare silită, în cazul creanțelor bugetare ale Ministerului Finanțelor Publice,

neplătite la termen; și de a aproba, în condițiile prevăzute de lege, înlesniri la plată, precum și restituiri de impozite, taxe și alte vărsăminte obligatorii la buget, cât și repunerea în termen a cererilor și contestațiilor.

În subordinea Direcțiilor Generale ale Finanțelor Publice județene se află **Administrațiile Finanțelor Publice** municipale, orășenești și, uneori, comunale.

În județele Arad, Timiș și Caraș-Severin, există 29 de Administrații ale Finanțelor Publice, astfel: 12 în județul Arad, 7 în județul Timiș și 10 în județul Caraș-Severin (fig. 73). Se observă că județul Timiș, cu populația cea mai numeroasă și economia cea mai dezvoltată, are cele mai puține Administrații! Situația poate fi parțial explicată prin faptul că, în cazul Administrațiilor Finanțelor Publice, nu s-a căutat neapărat o „egalizare” a competențelor teritoriale ale acestora, ci mai degrabă a fost luat în calcul criteriul accesibilității. Ori, în județul Timiș, predominând relieful de câmpie, accesibilitatea persoanelor fizice și juridice la sediile Administrațiilor este bună, în ciuda distanței mai mari de parcurs. Cu toate acestea, este necesară înființarea de noi Administrații ale Finanțelor Publice în acest județ, cel puțin în orașele nou declarate (Recaș, Gătaia și Ciacova), acestea fiind singurele localități urbane din teritoriul analizat care nu dispun de o asemenea instituție.

În județul **Arad**, cele 12 Administrații ale Finanțelor Publice sunt localizate în municipiul Arad și toate cele nouă orașe (Chișineu Criș, Curtici, Ineu, Lipova, Nădlac, Pâncota, Pecica, Sântana și Sebiș), precum și în comunele Gurahonț și Săvârșin. În anii 90, pentru puțin timp, au funcționat Administrații Financiare comunale (Percepții Rurale) și la Șiria, Ghioroc, Buteni și Beliu.

În județul **Timiș**, Administrații ale Finanțelor Publice (A.F.P.) se găsesc în municipiile Timișoara și Lugoj și în cinci orașe (Buziaș, Deta, Făget, Jimbolia și Sânnicolau Mare). Cum am menționat, cele trei orașe declarate ca atare în 2004, Recaș, Gătaia și Ciacova, nu dețin momentan această instituție. De asemenea, spre deosebire de celelalte două județe, nu există nici o comună în care să funcționeze A.F.P. Astfel de Administrații Financiare comunale au existat la Timișoara (pentru zona rurală din jurul municipiului, separat de A.F.P. a municipiului), la Recaș și Periam.

În județul **Caraș-Severin**, cele 10 Administrații ale Finanțelor Publice au sediul în cele două municipii – Reșița și Caransebeș, în toate cele șase orașe (Anina, Băile Herculane, Bocșa, Moldova Nouă, Oravița și Oțelu Roșu) și în două comune: Bozovici și Teregova.

Din punct de vedere teritorial, fiecare Administrație a Finanțelor Publice deservește localitatea de reședință și comunele din apropiere.

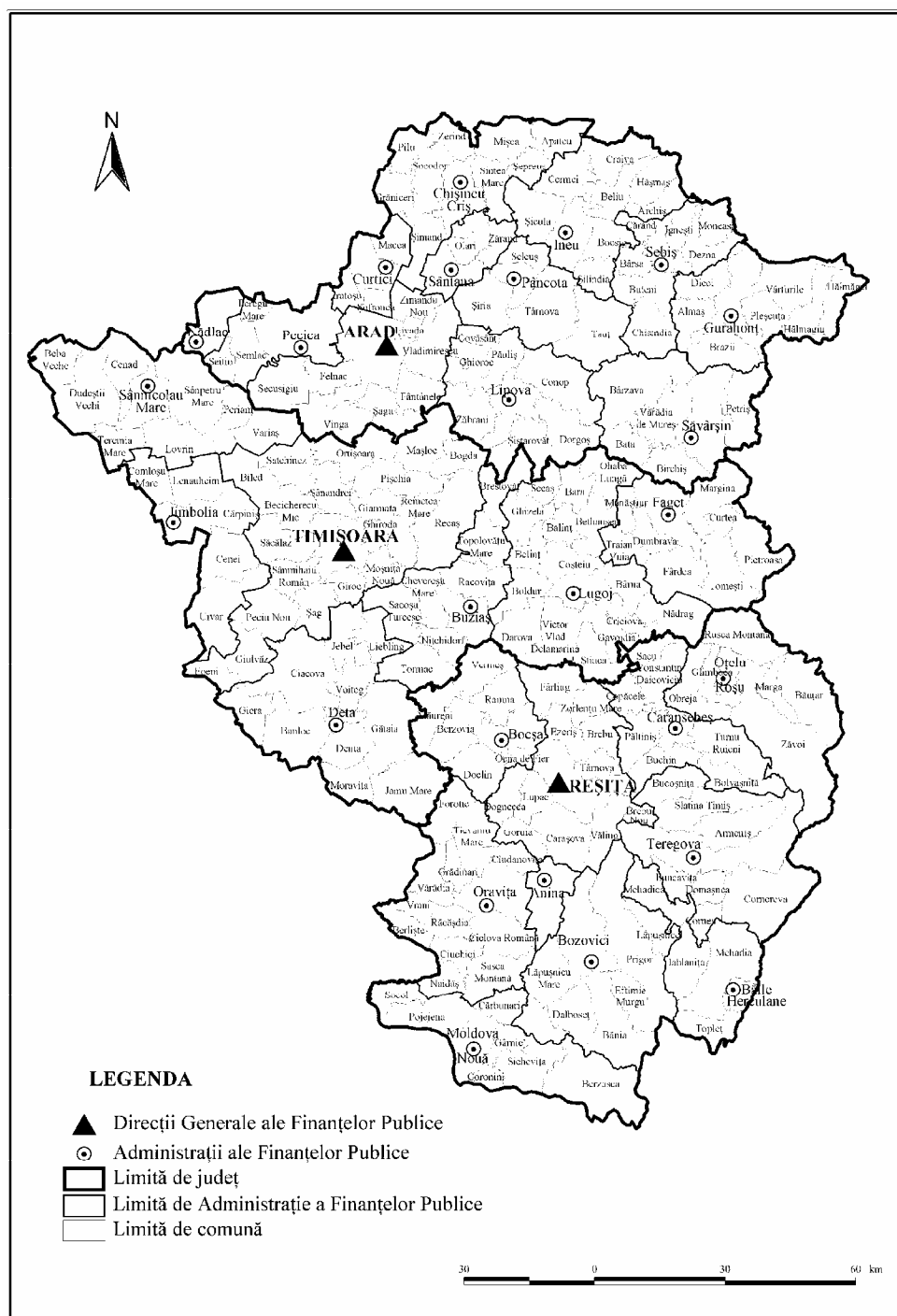

Fig. 73.

În județul Arad, arondarea teritorială este una logică, luând în considerare criteriul accesibilității și distanței. Surprinde totuși faptul că nici o comună nu este arondată A.F.P. a orașului Nădlac, care deservește așadar o singură localitate. În județul Timiș, cele două Administrații municipale acoperă o arie foarte întinsă, comparativ cu Administrațiile orășenești. S-ar impune ca între Timișoara și Lugoj, sarcinile să fie preluate de o nouă A.F.P., a orașului Recaș, care ar echilibra și zona de deservire a A.F.P. a orașului Buziaș, în prezent extinsă nejustificat spre nord. În județul Caraș-Severin, există o A.F.P. cu o singură localitate arondată – Anina, în vreme ce Administrațiile comunale, Teregova și Bozovici, deserveșc arii destul de întinse. Se constată o reducere a zonei acoperite de Administrațiile municipale (Reșița și Caransebeș) comparativ cu cele similare din județul vecin, Timiș.

Criteriul de arondare a contribuabililor la o Administrație a Finanțelor Publice este sediul, în cazul persoanelor juridice, și domiciliul, în cazul persoanelor fizice.

Administrațiile Finanțelor Publice municipale, orășenești și comunale desfășoară activități operative pentru aplicarea politicii fiscale a statului la nivelul teritoriului arondat. Ele au următoarea structură organizatorică minimală: compartimentul Administrarea Veniturilor Statului, serviciul Trezorerie și Contabilitate Publică, compartimentul Control Fiscal – Persoane Fizice și compartimentul Servicii Interne. Administrațiile Finanțelor Publice din municipii au o structură organizatorică mai diversificată, incluzând și: serviciul Tehnologia Informației, compartimentul juridic, serviciul de gestiune registru contribuabili și declarații fiscale – persoane juridice, compartimentul Gestiune Dosare Fiscale, serviciul de colectare, executare silită – persoane juridice, serviciul de colectare, executare silită – persoane fizice, compartimentul cu atribuții specifice speciale pentru monitorizarea societăților cu rambursări de TVA, restituiri și compensări de impozite și taxe, biroul asistență contribuabili persoane juridice, biroul asistență contribuabili persoane fizice, compartimentul aplicare acorduri fiscale internaționale, compartimentul bilanțuri, serviciul încasare și evidența veniturilor bugetare, serviciul verificarea și decontarea cheltuielilor publice, compartimentul administrarea conturilor agenților economici, serviciul administrarea contabilității trezoreriei statului și serviciul casierie tezaur, vânzare și gestiune a titlurilor de stat și certificatelor de trezorerie.

6.6.3. Instituțiile și serviciile bancare

În România, reforma sistemului bancar a început în 1990-1991, când a fost elaborată o nouă legislație bancară, conformă unei economii de piață. Au fost stabilite două nivele: cel al băncii centrale – Banca Națională a României (BNR) și cel al instituțiilor financiare, cărora prin lege li s-a acordat statutul de bănci comerciale.

BNR este banca centrală a țării, instituția de emisiune monetară a statului român. Înființată în 1880, BNR este o instituție publică independentă și are ca obiectiv principal asigurarea și menținerea stabilității prețurilor, în conformitate cu Legea nr. 312 din 2004 privind statutul BNR. BNR are funcțiile de formulare și aplicare a politicii monetare, precum și a politicilor: valutare, a creditului și de plăți. Totodată, BNR are atribuțiile de autorizare și supraveghere în sistemul bancar.

În teritoriu, BNR este reprezentată de 19 sucursale, dintre care trei de gradul I (**Timiș**, Cluj și Iași) și 16 de gradul II, între care și sucursala **Arad**. Rețeaua teritorială a BNR a fost reorganizată în anul 2000, când agențiile BNR și-au încetat activitatea. Totodată, de la 1 septembrie 2003 și-au încetat activitatea trei sucursale BNR, între care și cea a județului Hunedoara, responsabilitățile acesteia fiind preluate de sucursala Arad. Astfel, în prezent, cele două sucursale BNR din Banat răspund, fiecare, de câte două județe: sucursala Timiș de județele Timiș și Caraș-Severin, iar sucursala Arad de județele Arad și Hunedoara.

Conform BNR, la începutul anului 2006, în România erau înregistrate și autorizate să funcționeze 39 de **bănci comerciale**, față de 47 în 1998. Această scădere a numărului de bănci s-a produs pe fondul falimentelor înregistrate în anii 1999-2000 (Credit Bank, Albina, Columna, Bancorex, Bankcoop, B.I.R.), a preluării anumitor bănci de către altele, deja existente pe piața românească, a unor fuziuni între bănci comerciale diverse. Băncile comerciale sunt fie persoane juridice române, fie sucursale ale unor bănci străine. Numărul și ponderea băncilor străine pe piața românească a crescut constant, în special prin privatizarea marilor bănci de stat românești (BCR, Banca Agricolă, BRD, Bancpost etc.). O situație aparte a avut Casa de Economii și Consemnațiuni (CEC). Aceasta a fost organizată printr-o lege specială (Legea nr. 66 din 1996) ca o societate pe acțiuni cu capital de stat. Deși CEC era abilitată să presteze întreaga gamă de activități bancare, avea un grad sporit de autonomie față de capacitatea de supraveghere și control a BNR. Abia în anul 2005, prin Ordinul Ministerului de Finanțe nr. 979 din 8 iulie 2005, publicat în M.O. nr. 635 din 19 iulie, este aprobat noul statut al CEC, care consacră reorganizarea acesteia după modelul băncilor comerciale obișnuite, ținta fiind privatizarea CEC.

Tabelul 11.

Unitățile bancare și banconatele (ATM-urile) din Banat

Banca	Localitatea	Timișoara	Arad	Reșița	Lugoj	Caransebeș	Chișineu Criș	Sănnicolau Mare	Făget	Moldova Nouă ¹	Deța	Oțelu Roșu	Ineu	Bocșa	Buziaș	Lipova	Oravița	Pecica	Curtici	Nădlac	Pâncota	Băile Herculane	Jimbolia	Sebiș	Jebel	Bozovici	Recas	Periam	Total
Total	Bănci	27	22	7	8	7	5	4	4	3	3	3	3	2	3	3	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
	Agenții ²	73	44	13	8	7	5	4	4	4	3	3	3	3	3	3	3	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	259
CEC	ATM-uri	141	90	27	17	11	5	7	4	4	4	3	3	3	2	2	2	3	3	3	2	2	2	1	1	1	1		355
	Agenții	9	4	3	1	1	1	1	1	2	1	1	1	2	1	1	2	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	97 ³
Raiffeisen Bank	Agenții	5	3	2	1	1	1	1			1					1	1							1					18
	ATM-uri	16	11	10	3	4	2	2	1	2	3	1		2	1	2	2		1	1	1	1	1	1	1	1			77 ⁴
BCR	Agenții	6	4	2	1	1	1	1	1	1		1	1	1					1	1	1	1	1						25
	ATM-uri	22	13	4	1	3	1	3	1	1		1	2	1					1	1	1	1	2						58
BRD	Agenții	10	4	1	1	1		1	1	1	1	1			1			1								1			25
	ATM-uri	25	13	5	3	1		2	1	1	1	1	1	1	1			1									1		56
Banca Transilvania	Agenții	7	8	2	1	1	1						1							1									22
	ATM-uri	16	11	2	1	1	1					1	1					1		1									35
Banepost	Agenții	3	1	1	1	1																					1		8
	ATM-uri	17	16	4	3	2													1										43

¹ Inclusiv Moldova Veche.² Sucursale, reprezentanțe, agenții, puncte de lucru etc.³ Celelalte 54 de agenții CEC sunt reprezentate doar pe hartă.⁴ Mai există ATM-uri ale Raiffeisen Bank la Anina, Sântana, Gătaia, Lovrin, Ciacova, Cenad, Gurahonț, Nădab și Hodoni.

Dintre cele 39 de bănci comerciale prezente în România, 27 au sucursale, reprezentanțe, agenții sau puncte de lucru, iar majoritatea și bancomate (ATM-uri), și în teritoriul studiat. O singură bancă – Sanpaolo IMI – are sediul central în regiune, mai exact la Arad. Din tabelul 11, rezultă în mod evident că băncile sunt concentrate în cele două mari orașe: toate cele 27 sunt prezente la **Timișoara** iar 22 la **Arad**. Un număr de 17 bănci nu dețin unități în afara acestor două orașe. Și celelalte 10 bănci, deși au o rețea mai mult sau mai puțin extinsă în teritoriu, își concentrează unitățile bancare și ATM-urile tot în cele două mari orașe, unde au un număr mare de agenții, majoritatea deschise în ultimii ani la nivelul marilor cartiere, pentru a se apropia de potențialii clienți. Desigur, cele două așezări urbane mari concentrează și majoritatea agenților economici, un motiv în plus pentru extindere și crearea unei rețele cât mai vaste – în special de ATM-uri – în interiorul orașelor. Astfel, din totalul de 259 de unități bancare existente la nivelul întregii regiuni la începutul anului 2006, cele două orașe dețin 117 (45%), iar din ponderea bancomatelor este și mai ridicată – 231 dintr-un total de 355, ceea ce reprezintă 65 %.

Excluzând Timișoara și Aradul, doar **Reșița** deține în mod obișnuit mai mult de o agenție a unei bănci, în condițiile în care în acest oraș, reședință de județ, sunt prezente doar șapte bănci. Ca număr de bănci existente, chiar și municipiul **Lugoj** depășește Reșița, având în plus Banca Țiriac, iar municipiul **Caransebeș** are aceleași șapte bănci ca și Reșița. În aceste localități însă, fiecare bancă este prezentă printr-o singură agenție, similar și cu celelalte localități. Doar la Bocșa, Oravița și Moldova Nouă (deoarece am inclus și Moldova Veche), numărul băncilor nu corespunde cu cel al agențiilor, deoarece există câte două agenții CEC.

În total, există **85 de așezări** (fără Moldova Veche) care dețin unități bancare sau ATM-uri. Dintre acestea, jumătate (47) beneficiază de o singură unitate bancară, respectiv CEC, alte patru nu au nici măcar CEC, dar dețin ATM-uri ale altor bănci comerciale (Nădab, Hodoni, Buchin și Șandra), iar alte șapte dețin o agenție CEC și un ATM al unei alte bănci comerciale (în speță, Raiffeisen Bank). Rezultă un total de **27 de așezări** cu minim două unități bancare – dintre care una este întotdeauna CEC, iar o singură localitate dintre acestea (Periam) este lipsită de ATM.

Rezultă un rol primordial al CEC în dezvoltarea rețelei bancare, cu deosebire în mediul rural, unde practic nu are concurență. Din totalul de 85 de așezări amintit mai sus, CEC este prezentă în 81. Comparativ, următoarea bancă, Raiffeisen Bank, este prezentă în doar 30 de așezări (dintre care doar în 11 are agenții, iar în restul – doar bancomate), iar BCR în 16 așezări. Cu excepția CEC, toate celelalte bănci comerciale s-au concentrat aproape

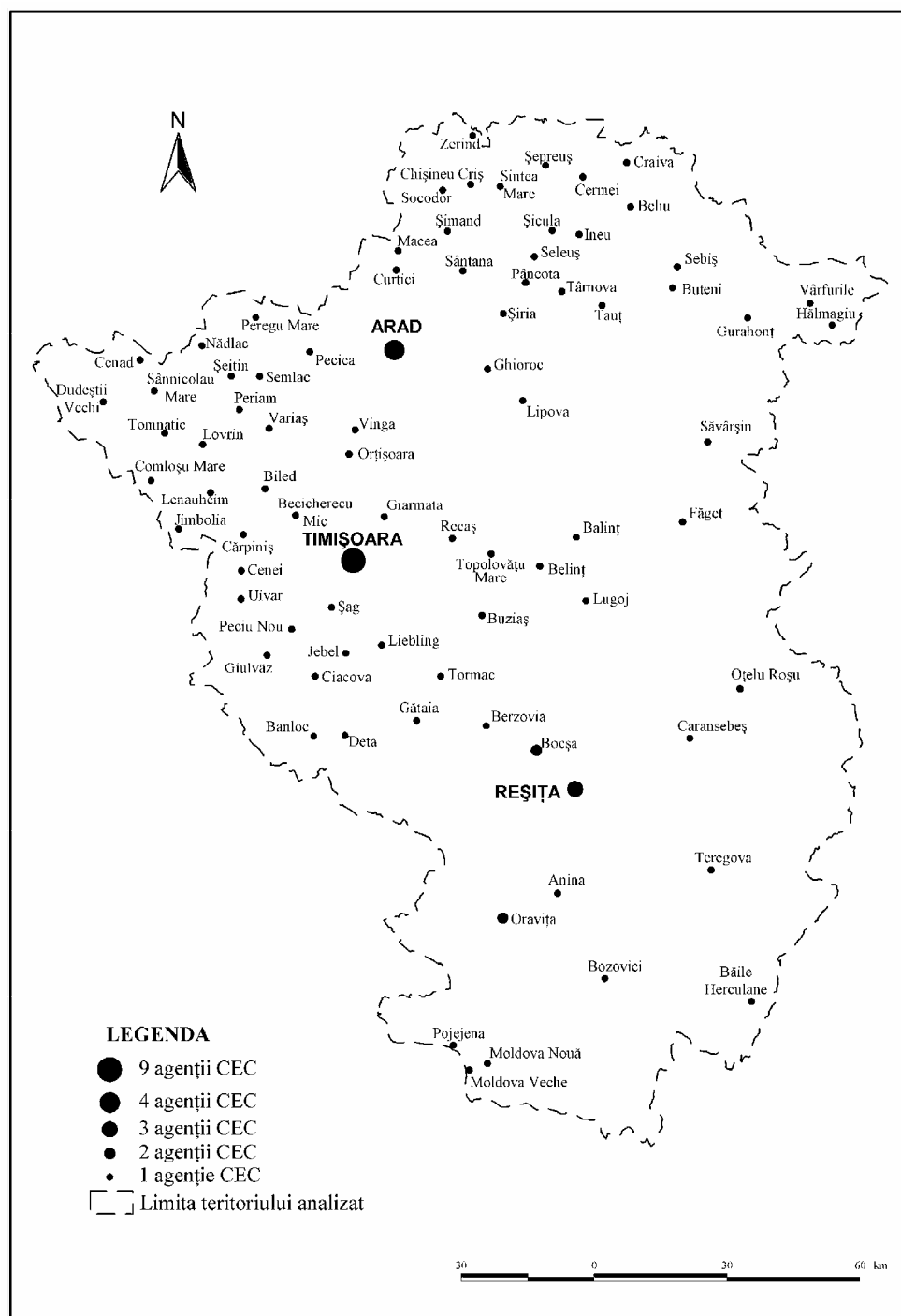
exclusiv asupra așezărilor urbane. În așezările rurale sunt prezente puține agenții – Banca Comercială Carpatica la Jebel și, din 2006, la Bozovici, și Bancpost la Periam. Raiffeisen Bank deține doar bancomate, într-un număr de șase localități rurale, Banca Țiriac la Buchin și Romexterra Bank la Șandra. Au existat și situații în care băncile au renunțat la unitățile din mediul rural, cum a fost cazul BCR, ale cărei agenții din Beliu, Cermei, Nădrag etc și-au încetat activitatea.

În așezările urbane, cu excepția municipiilor menționate anterior, băncile au căutat să-și deschidă unități cu precădere acolo unde concurența era minimă. Astfel, fără a lua în calcul CEC, doar la Chișineu Criș, Sânnicolau Mare și Făget (orașe cu o dezvoltare economică impetuoasă în ultimii ani) există mai mult de două bănci comerciale. Câteva orașe, cu deosebire cele noi (Gătaia, Ciacova, Sântana), precum și Anina (aflat în declin economic) nici nu dețin vreo agenție bancară cu excepția CEC. Alte 10 orașe au o singură unitate bancară în oraș, deși șapte au și bancomate ale altor bănci. Câte două bănci (în afară de CEC) sunt prezente în alte șase orașe: Moldova Nouă, Deta, Oțelu Roșu, Ineu, Buziaș și Lipova, unele dintre acestea având și ATM-uri ale altor bănci (în special, Raiffeisen Bank).

Ținând cont de evoluția rapidă a rețelei teritoriale a unor bănci în ultimul timp, se poate spune însă că în viitor concurența va fi mai acerbă și la nivelul orașelor mici și chiar a localităților rurale.

În profil teritorial, banca cu rețeaua cea mai extinsă este CEC (fig. 74). Aceasta are 37 de unități în județul Arad, 43 în județul Timiș și 17 în județul Caraș-Severin, un total de 97 de unități în 81 de localități. Majoritatea acestora sunt localizate în spațiul de câmpie, unde și așezările sunt mai mari. De fapt, principalul criteriu în dezvoltarea rețelei (care are acest aspect încă din perioada comunistă) pare să fi fost dimensiunea demografică a așezărilor, și mai puțin considerentele legate de eventualul rol polarizator al unor așezări.

Se constată totuși că nu s-au deschis filiale CEC în așezări rurale mari din apropierea marilor orașe, precum Vladimirescu, Săcălaz, Ghiroda, Dumbrăvița. În județul Caraș-Severin, numărul agențiilor CEC pare prea mic, fiind deservite mult prea puține așezări rurale comparativ cu celelalte două județe. Surprinde mai ales lipsa unor astfel de unități în localități cu rol supracomunal, precum Mehadia, Topleț (ambele însă în apropiere de Băile Herculane), Carașova sau Berzasca. Și în județul Timiș se remarcă numărul relativ mic de unități din jumătatea estică, unde nu sunt deservite localități cu profil industrial (unele propuse la un moment dat și ca viitoare orașe) precum Nădrag, Tomești sau Margina, însă există CEC într-o comună mică, precum Balinț.

Unități CEC apar în centre de comună mijlocii sau mici îndeosebi în județul Arad, unde se poate vorbi de o suprareprezentare: Craiva, Tauț, Peregu Mare, Vârfurile, Zerind, Sinteia Mare etc, dar și în județul Timiș, în partea vestică: Uivar, Giulvăz sau Tormac.

Din punct de vedere al cotei de piață, CEC a înregistrat o scădere continuă. În anii 90, CEC a fost constant pe „podiumul” băncilor românești, după BCR și BRD, dar în anul 1998 mai avea doar 9,8% din piață. Pe fondul politicii agresive de atragere a clienților declanșată de celelalte bănci și a scandalului FNI, în care imaginea CEC a fost afectată, cota de piață a acesteia a coborât continuu, până la aproximativ 6,9% în 2003, 5,9% la sfârșitul anului 2004 (când se afla încă pe locul patru) și 4,4% la sfârșitul anului 2005, când se situa abia pe locul șapte în topul băncilor românești.

Este posibil ca în urma noilor măsuri luate pentru reorganizarea CEC, cota de piață a acesteia să crească din nou. Obiectivul pentru următorii trei-cinci ani este revenirea între primele trei bănci din România și, pe termen scurt, o cotă de piață de peste 5%. Aceasta va depinde și de felul în care va fi gestionată privatizarea CEC, pentru care s-au „înscris în cursă” șase bănci: Dexia, EFG Eurobank Ergasias, OTP Bank, National Bank of Greece, Raiffeisen Bank și Monte dei Paschi di Siena.

Din decembrie 2005, CEC a emis și primele carduri, inaugurând cu această ocazie și câteva sute de bancomate proprii. Din nefericire, rețeaua de ATM-uri CEC, în plină expansiune în 2006, nu fusese dată publicității la data redactării acestei lucrări.

Primele trei bănci din România, conform cotei de piață, sunt, din 2001, în ordine: Banca Comercială Română (BCR), Banca Română pentru Dezvoltare – Groupe Société Générale (BRD) și Raiffeisen Bank (moștenitoarea fostei Bănci Agricole). Ele aveau și în 1998 o pondere semnificativă în peisajul bancar românesc, deținând peste 60% din cota de piață (incluzând și Bancorex). Aceleași trei bănci sunt și cel mai bine reprezentate în teritoriul analizat, ca număr de unități bancare și de ATM-uri, după CEC, la începutul anului 2006. BCR și BRD au un ușor avans din punctul de vedere al unităților, în vreme ce Raiffeisen Bank are un avantaj consistent ca număr de ATM-uri, cu precădere ca urmare a dezvoltării rețelei de bancomate în orașele mijlocii, mici și localitățile rurale.

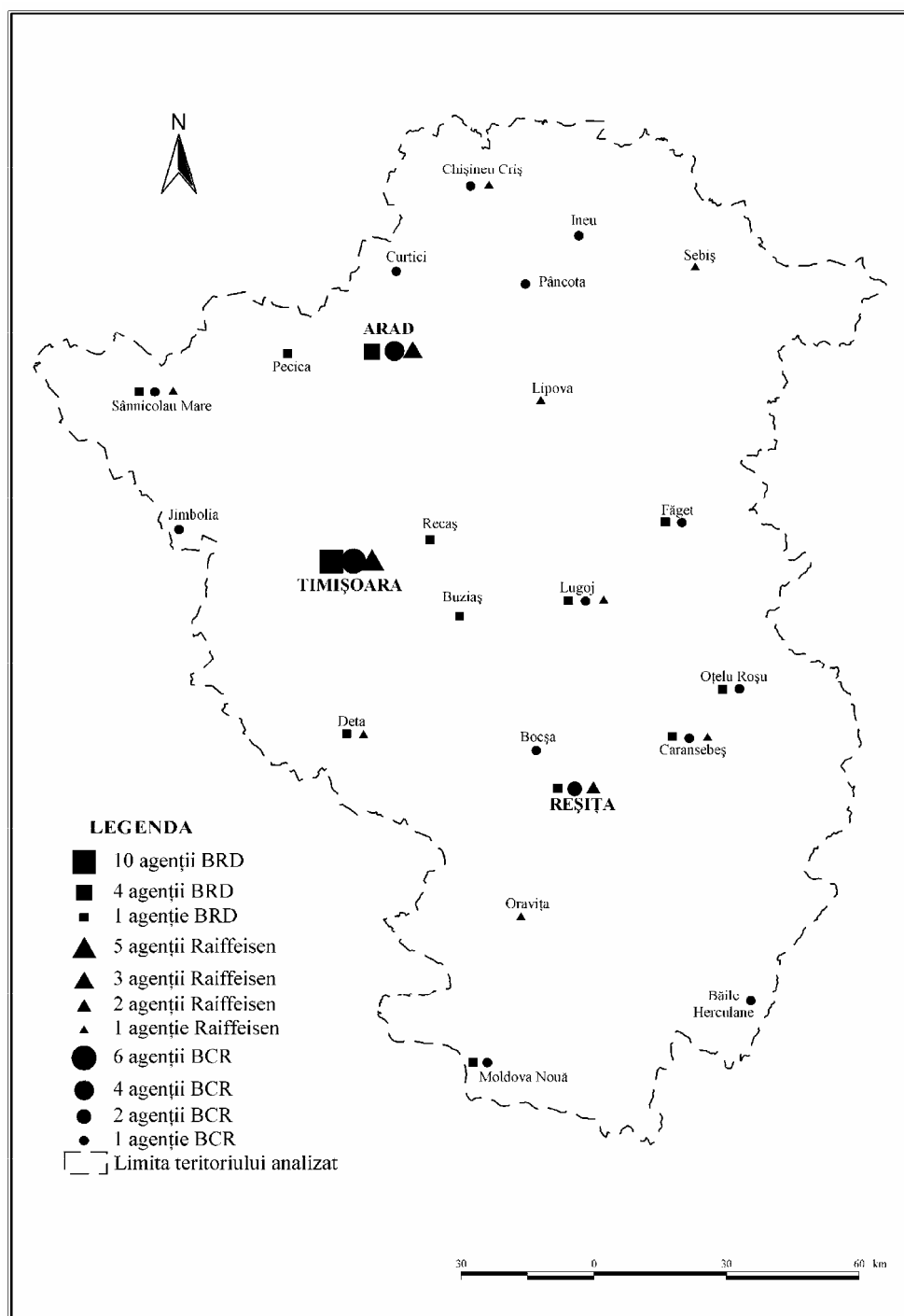
Raiffeisen Bank Romania a rezultat din fuziunea, încheiată la 26 iunie 2002, a celor două entități deținute de Raiffeisen Zentral Bank Oesterreich AG (RZB) în România: Raiffeisenbank (Romania), înființată în 1998 ca subsidiară a RZB, și Banca Agricolă, privatizată de grupul austriac în 2001, și care s-a numit, în 2001-2002, Banca Agricolă – Raiffeisen. După

achiziționarea Băncii Agricole, noii proprietari au implementat un plan de investiții semnificativ, cu rezultate excelente, materializate în profituri semnificative și o creștere constantă a cotei de piață. Astfel, de la 3,4% în 2001, printr-o campanie agresivă de atragere a clienților, Raiffeisen Bank a crescut la 6,9% în 2003 și 9,2% la sfârșitul anului 2004, după care s-a înregistrat un ușor recul. La sfârșitul anului 2005 această bancă deținea 8,8% cotă de piață, dar și-a consolidat poziția a treia. Raiffeisen Bank se numără printre băncile care vizează preluarea CEC, pe care ar putea-o rentabiliza cu succes, având în vedere experiența sa cu Banca Agricolă, la rândul său o entitate bancară cu deosebită semnificație în mediul rural.

În cele trei județe analizate, Raiffeisen Bank are o rețea de 18 unități (fig. 75), din care 10 în cele trei reședințe de județ. Celelalte opt agenții sunt localizate în municipiile Lugoj și Caransebeș, și în orașele Chișineu Criș, Sânnicolau Mare, Deta, Lipova, Oravița și Sebiș. Raiffeisen Bank a renunțat la unele unități ale fostei Bănci Agricole, în mediul rural sau orașe mici, dar a rentabilizat și modernizat unitățile existente. Spre deosebire de alte bănci, Raiffeisen Bank nu a deschis atât de multe ghișee de cartier în marile orașe, ceea ce explică decalajul față de numărul de unități al BCR și BRD, în schimb colaborează cu rețeaua de hiper-market-uri Selgros, unde funcționează agenții Raiffeisen Bank.

Raiffeisen Bank excelează prin numărul ridicat de ATM-uri, multe din acestea situate în așezări unde nu (mai) există agenții, în special în orașe mici și în mediul rural, cu deosebire acolo unde există agenți economici ai căror angajați își primesc salariile pe carduri emise de această bancă. Se remarcă județul Caraș-Severin, unde Raiffeisen Bank deține cel mai mare număr de ATM-uri chiar și în municipiile Reșița și Caransebeș. Totodată, Raiffeisen Bank este singura instituție bancară care are deschise ATM-uri în localități care nu sunt nici măcar centre de comună (Nădab și Hodoni). Din cele 28 de așezări urbane din teritoriul studiat, Raiffeisen Bank lipsește doar în patru (Ineu, Pecica, Jimbolia și Recaș).

Banca Comercială Română (BCR) s-a desprins din Banca Națională a României în 1990, preluând activitățile comerciale ale acesteia. Principala bancă comericală de stat a României, a fost mereu lider de piață, dar cu o cotă în continuă scădere. În ultimii ani, aceasta a scăzut de la 29,3% în 2003 la 26,1% la sfârșitul anului 2004, dar cunoaște o ușoară revigorare – 26,3% la sfârșitul anului 2005. De altfel, în acest an s-au depus eforturi consistente ca banca să constituie o resursă cât mai atractivă în vederea privatizării, care a avut în sfârșit loc la sfârșitul anului 2005, prin preluarea pachetului majoritar de acțiuni de către Erste Bank Austria.

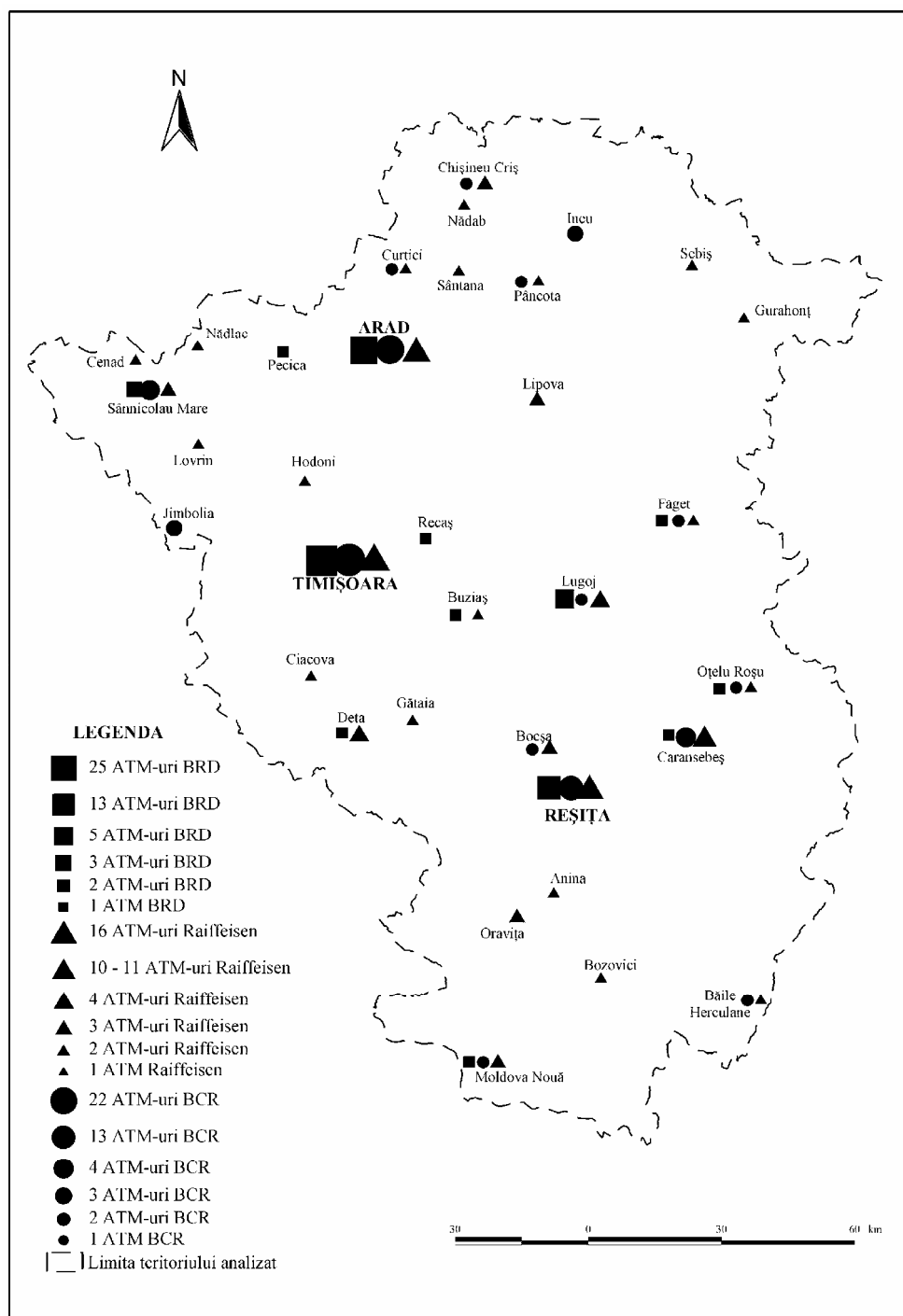
Această privatizare constituie cea mai semnificativă achiziție pe piața bancară românească de până acum. BCR a depășit un moment mai dificil în anul 2000, când a preluat o parte din Bancorex, și a fost ținta zvonurilor unui eventual faliment, pe fondul unor prăbușiri generalizate în sistemul băncilor populare și a falimentului FNI.

Cu excepția CEC, BCR a avut cea mai vastă rețea în teritoriul studiat, fiind doar recent egalată de BRD. BCR nu a mai deschis noi unități bancare în ultimii ani, ba mai mult, a renunțat la agențiile din mediul rural, astfel încât, în acest moment, toate cele 25 de unități BCR sunt situate în mediul urban (fig. 75). Totuși, BCR rămâne banca cu cea mai vastă rețea teritorială de unități, fiind prezentă în 16 localități. Spre deosebire de Raiffeisen Bank, BCR deține ATM-uri doar în acele localități unde există și agenții ale acestei bănci, astfel încât numărul bancomatelor este mai mic. În schimb, BCR a investit în mod deosebit în extinderea rețelei de bancomate în marile orașe, 60% din ATM-urile acestei bănci fiind localizate în Timișoara și Arad. Prezența ATM-urilor în aproape toate cartierele nu a adus însă cu sine și deschiderea de unități de „cartier”, ceea ce a permis băncilor concurente să atragă spre sine o parte din clienți.

Privatizarea BCR, aflată în acest moment la început, va determina probabil schimbări majore în evoluția băncii și chiar a întregului sistem bancar românesc.

BRD – Groupe Société Générale provine din Societatea Națională de Credit Industrial, înființată în 1923 și naționalizată în 1947 de statul român sub numele de Banca de Credit pentru Investiții, redenumită apoi în 1957 Banca de Investiții. Aceasta obține monopolul pentru finanțarea pe termen mediu și lung a activităților industriale din România. În 1990, acest monopol este suprimat, iar instituția se organizează ca bancă comercială, cu numele de **Banca Română pentru Dezvoltare**. În decembrie 1998, pachetul majoritar de acțiuni este cumpărat de Société Générale, care inițiază o amplă campanie de investiții și re tehnologizare a unităților bancare. Din 2001, BRD este cotată la bursă, iar din 2003 a fost redenumită BRD - Groupe Société Générale, în vederea unei mai bune vizibilități a grupului de care această bancă aparține.

BRD a avut în ultimii ani o cotă de piață constantă, în jurul a 13%, poziționându-se pe locul doi între instituțiile bancare românești. BRD a cunoscut o dezvoltare remarcabilă în anul 2005, crescând de la 13% în 2004 la 15% la sfârșitul anului 2005. Această creștere a fost posibilă ca o consecință directă a unei strategii incisive de dezvoltare a segmentului de retail. Astfel, lansat în octombrie 2004, programul BRD Express a definit un concept nou de agenție bancară, în relația cu clienții persoane fizice, care se bazează pe proximitatea față de clientela potențială.

Sub această siglă, BRD a deschis un număr mare de agenții noi, de dimensiuni mici și cu număr redus de angajați, dar care procesează toată gama operațiunilor curente, atât în cartierele marilor orașe, cât și în orașe mici, unde BRD nu avusese nici o unitate bancară.

În acest fel, BRD a egalat BCR ca număr total de agenții în cele trei județe, și se află foarte aproape și din punctul de vedere al bancomatelor (fig. 75 și 76). Și ca urmare a acestui program, BRD este în 2006 banca cu cele mai multe unități în Timișoara – 10, deschise în mai toate cartierele importante. În ultimul an s-au înființat agenții BRD și în orașe mici: Făget, Moldova Nouă, Deta, Oțelu Roșu, Buziaș, Pecica și Recaș, dar această bancă nu este încă atât de bine reprezentată teritorial ca și BCR.

Din punctul de vedere al ATM-urilor, BRD se remarcă prin investiții deosebite, în special în reședințele de județ, unde sunt concentrate peste 75% din bancomate, din totalul de 56. Și în acest caz, BRD deține numărul cel mai mare de bancomate la nivelul Timișoarei (25), dintre toate băncile comerciale. În afara celor trei municipii reședință de județ, BRD deține trei bancomate la Lugoj, două la Sănnicolau Mare și câte unul în toate celelalte localități unde există agenții. O parte din acestea au fost deschise recent, la unitățile bancare de tip BRD Express. BRD nu deține bancomate în localități unde nu există agenție proprie, fapt ce explică, ca și în cazul BCR, decalajul față de Raiffeisen Bank.

Banca Transilvania este o bancă autohtonă cu capital privat, înființată în decembrie 1993 la Cluj-Napoca, autorizată să funcționeze de către BNR din ianuarie 1994, devenită operațională în 16 februarie 1994 prin deschiderea sucursalei Cluj-Napoca. În anii următori au loc majorări succesive de capital, odată cu extinderea rețelei teritoriale, cu precădere în spațiul transilvan. În 1997, Banca Transilvania a fost prima societate bancară cotate la Bursa de Valori București.

Încă din această perioadă, Banca Transilvania a renunțat la statutul de bancă regională, propunându-și să devină o bancă semnificativă la nivel național. La sfârșitul anului 2004, Banca Transilvania a intrat în topul primelor 10 bănci românești, cu o cotă de piață de 3%, iar la sfârșitul anului 2005 a mai urcat două poziții, până pe locul opt, cu o cotă de piață de 3,84% și o creștere a activelor băncii în cursul anului 2005 cu 104%.

Evoluția pozitivă a fost generată și de extinderea fără precedent a rețelei de unități bancare de mici dimensiuni în 2004 și 2005. Ca și BRD, Banca Transilvania a înființat numeroase agenții “de cartier” în marile orașe, însă s-a extins mai puțin în orașele mijlocii și mici. În Banat, se constată o creștere semnificativă a numărului de unități bancare, ajungând la 22 la începutul anului 2006, dar aproape trei sferturi din acestea sunt

localizate în Arad (unde este lider absolut, cu opt agenții, dublu față de băncile situate pe poziția a doua) și Timișoara. Celelalte agenții sunt prezente în celelalte municipii (Reșița, Lugoj, Caransebeș) și în trei orașe mici din județul Arad (Chișineu Criș, Ineu și Nădlac). De altfel, se constată o mai bună reprezentare a acestei bănci în județul Arad, comparativ cu celelalte două județe, Timiș și Caraș-Severin (fig. 77 și 78).

Numărul de bancomate a crescut în același ritm, acestea fiind însă de asemenea concentrate (în proporție de 75%) în cele două mari municipii. În Timișoara, numărul bancomatelor depășește de mai bine de două ori numărul agențiilor, în vreme ce în Arad recordul de agenții nu este dublat de unul similar în ceea ce privește ATM-urile. În toate celelalte localități, bancomatele sunt amplasate doar la unitățile bancare, cu excepția unui ATM la Pecica, unde nu există (încă) agenție BT.

Bancpost a fost înființată în 1991 ca bancă universală, comercială și de economii, ca urmare a restructurării sectorului comunicațiilor. Procesul de privatizare al băncii a fost demarat în 1998, iar în anul următor General Electric și Banco Portugues de Investimento au cumpărat 45% din acțiunile băncii. Banca EFG Eurobank Ergasias din Grecia a cumpărat în mod repetat acțiuni de la cei doi investitori, iar în anul 2002 a achiziționat un ultim pachet de 17% din acțiuni, deținut de stat, devenind acționarul majoritar al acestei bănci.

Conform website-ului băncii, la începutul anului 2004 a fost inițiat un amplu proces de restructurare, care vizează repoziționarea rețelei de unități pe piață și optimizarea operațiunilor, odată cu implementarea unui sistem informatic centralizat cu performanță ridicată (FlexCube), adoptarea unei identități corporative care să reflecte apartenența la grupul Eurobank EFG, precum și sporirea atractivității ofertei de produse și servicii.

În ultimii ani, Bancpost a avut o cotă de piață constantă, între 4,6% (la sfârșitul anului 2004) și 4,5% la sfârșitul anului 2005, când se situa pe poziția a șasea între băncile din România.

În Banat, numărul de unități bancare aparținând Bancpost este redus, acestea fiind prezente doar în cele cinci municipii și, în mod curios, în comuna Periam (fig. 77). Bancpost deține mai mult de o agenție doar la Timișoara.

Bancpost ocupă locul al doilea în rândul emitenților de carduri de pe piața românească, astfel că numărul mic de agenții este compensat de numărul mare de ATM-uri, de peste cinci ori mai multe! Cele 43 de bancomate sunt localizate predilect în Timișoara și Arad, celelalte fiind situate în celelalte trei municipii și în orașul Curtici (fig. 78). La Periam, deși există un punct de lucru, nu există ATM.

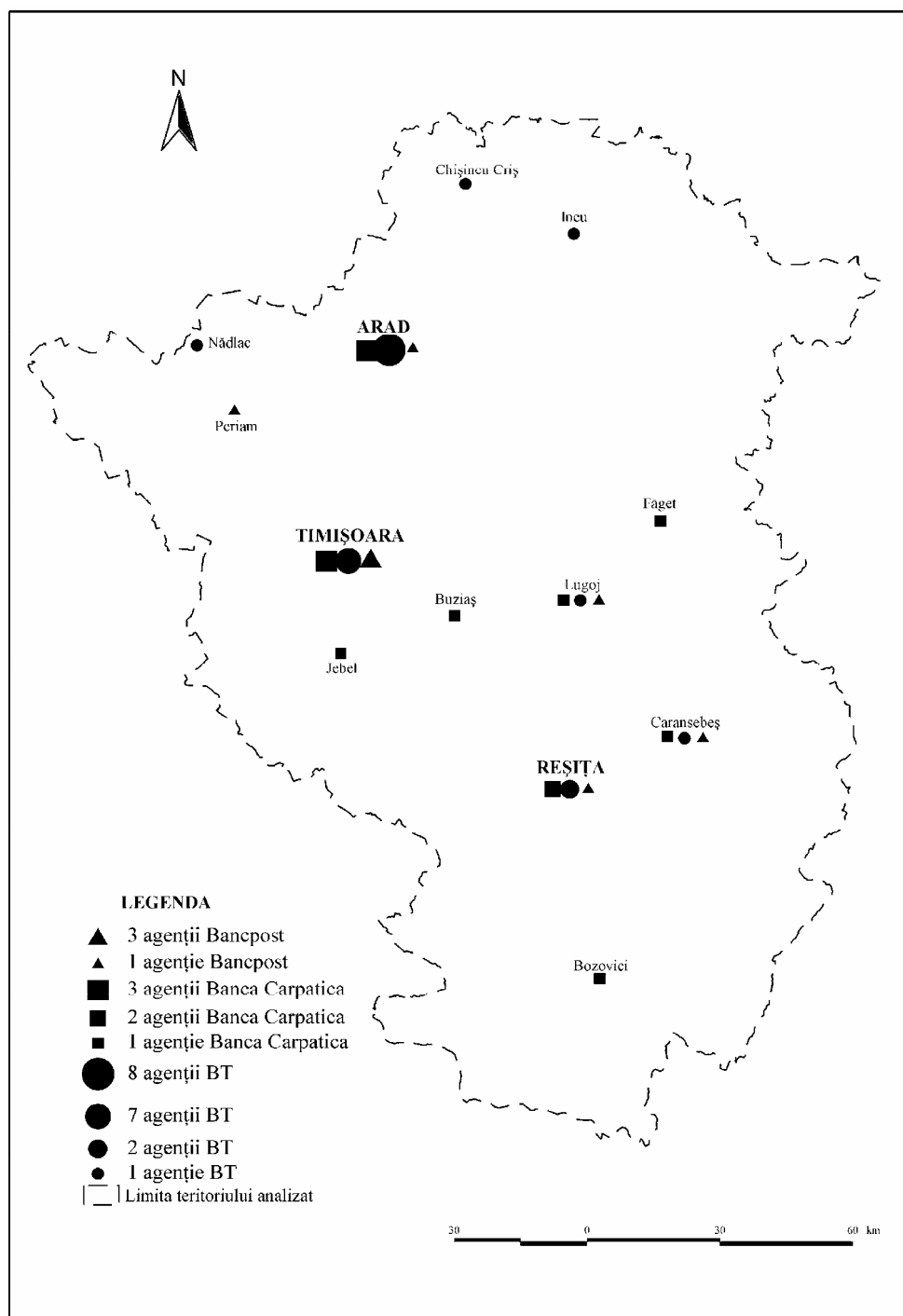
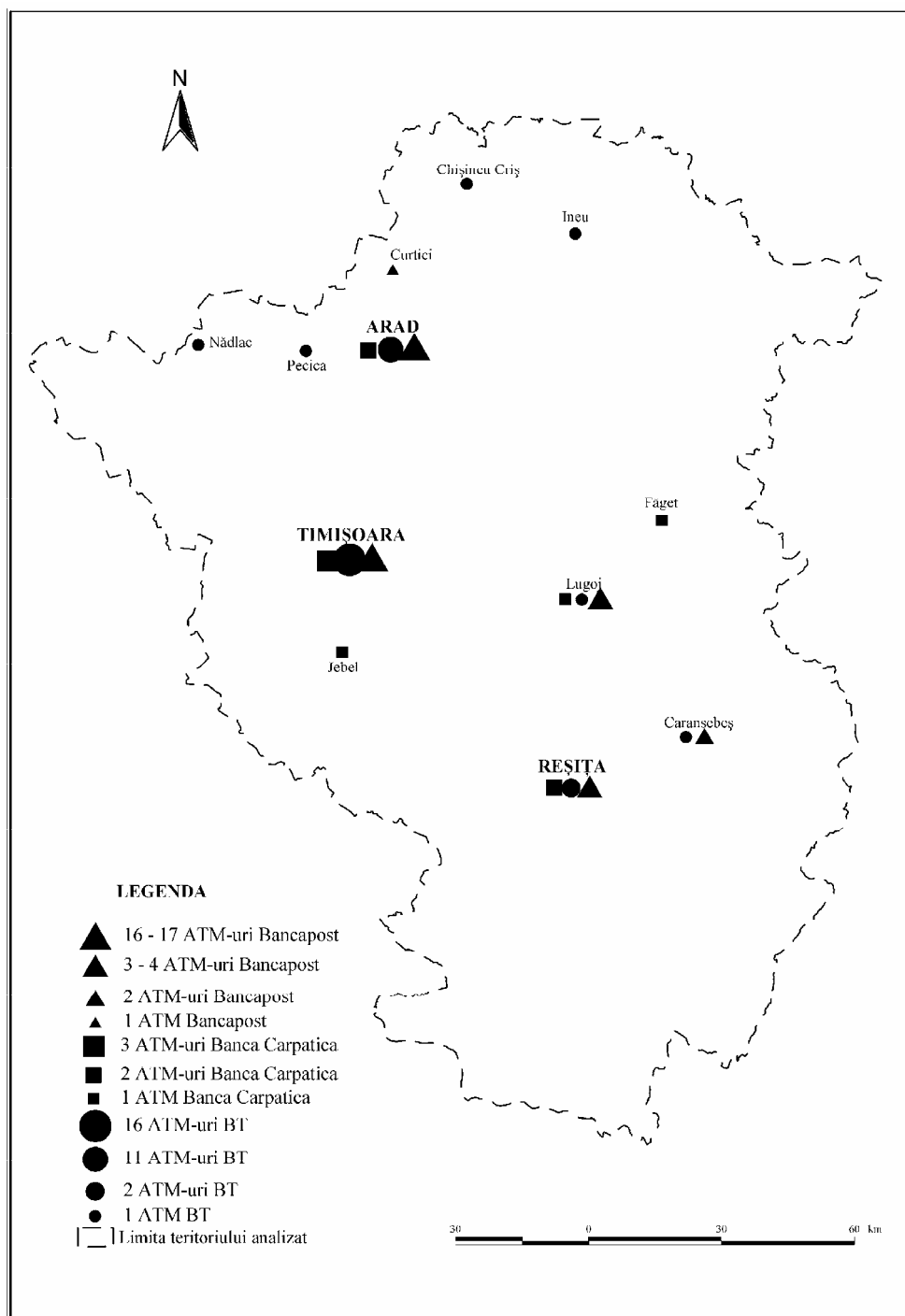

Fig. 77.

Banca Comercială Carpatica a luat naștere în 1999, la Sibiu. Capitalul băncii este integral privat, românesc și străin. În ultimii ani, banca sibiană și-a extins considerabil rețeaua de unități, cu precădere în Transilvania.

În teritoriul studiat, sunt prezente 14 unități aparținând acestei bănci, repartizate destul de uniform, cu o preferință totuși pentru județul Timiș, unde s-au deschis agenții și în orașe mici (Făget, Buziaș) și chiar comune (Jebel), spre deosebire de județul Arad, unde banca este prezentă doar în municipiul reședință de județ. Extinderea rețelei de unități continuă și în 2006, recent fiind deschise și agențiile din Caransebeș și Bozovici (fig. 77 și 78).

Deși în mod obișnuit, fiecare unitate bancară este însoțită și de un bancomat, Banca Comercială Carpatica nu are ATM-uri la una din agențiile din Arad, și deocamdată nici la cele din Caransebeș, Bozovici și Buziaș.

Banca Comercială „Ion Țiriac” a fost înființată în 1991 de renumitul om de afaceri al cărui nume îl poartă. În prezent, banca se află în plin proces de fuziune cu HVB Bank, rezultând HVB Țiriac Bank. La această fuziune ar urma să se alătore și Banca Unicredit. Viitoarea bancă ar urma să moștenească rețeaua bine dezvoltată a Băncii Țiriac și rezultatele foarte bune de pe piață ale HVB Bank.

Banca Țiriac a înregistrat un ușor regres din punct de vedere al cotei de piață în ultimii ani, ieșind din clasamentul primelor zece bănci din România la sfârșitul anului 2004.

În teritoriul studiat, banca deține doar cinci unități (fig. 79 și 80), dintre care trei în Timișoara, celelalte două în Arad și Lugoj. Numărul bancomatelor este mult mai numeros, însă exclusiv în localitățile menționate mai sus, cu excepția unui ATM situat în comuna Buchin, de altfel singura prezență a băncii în județul Caraș-Severin.

ING Bank a fost prima bancă străină care a deschis o sucursală în România, oferind servicii complete, în octombrie 1994. De atunci și până în prezent, banca a avut o evoluție mereu pozitivă pe piața românească, în prezent situându-se pe un loc fruntaș în ierarhia băncilor din România.

Axată inițial pe domeniul corporatist, banca olandeză a intrat serios pe piața de retail, fapt ce i-a adus o creștere semnificativă a activelor și a cotei de piață, urcând de pe locul șase în 2003 (cu 4,26% din piață), pe locul cinci în 2004 (cu 5,62%) și pe locul patru la sfârșitul anului 2005, cu o cotă de 5,3% din piață.

Aceste rezultate au fost posibile ca urmare a unei extinderi fără precedent a unităților bancare până la nivelul cartierelor, în marile orașe, sub sigla „ING Office” – în general agenții de mici dimensiuni.

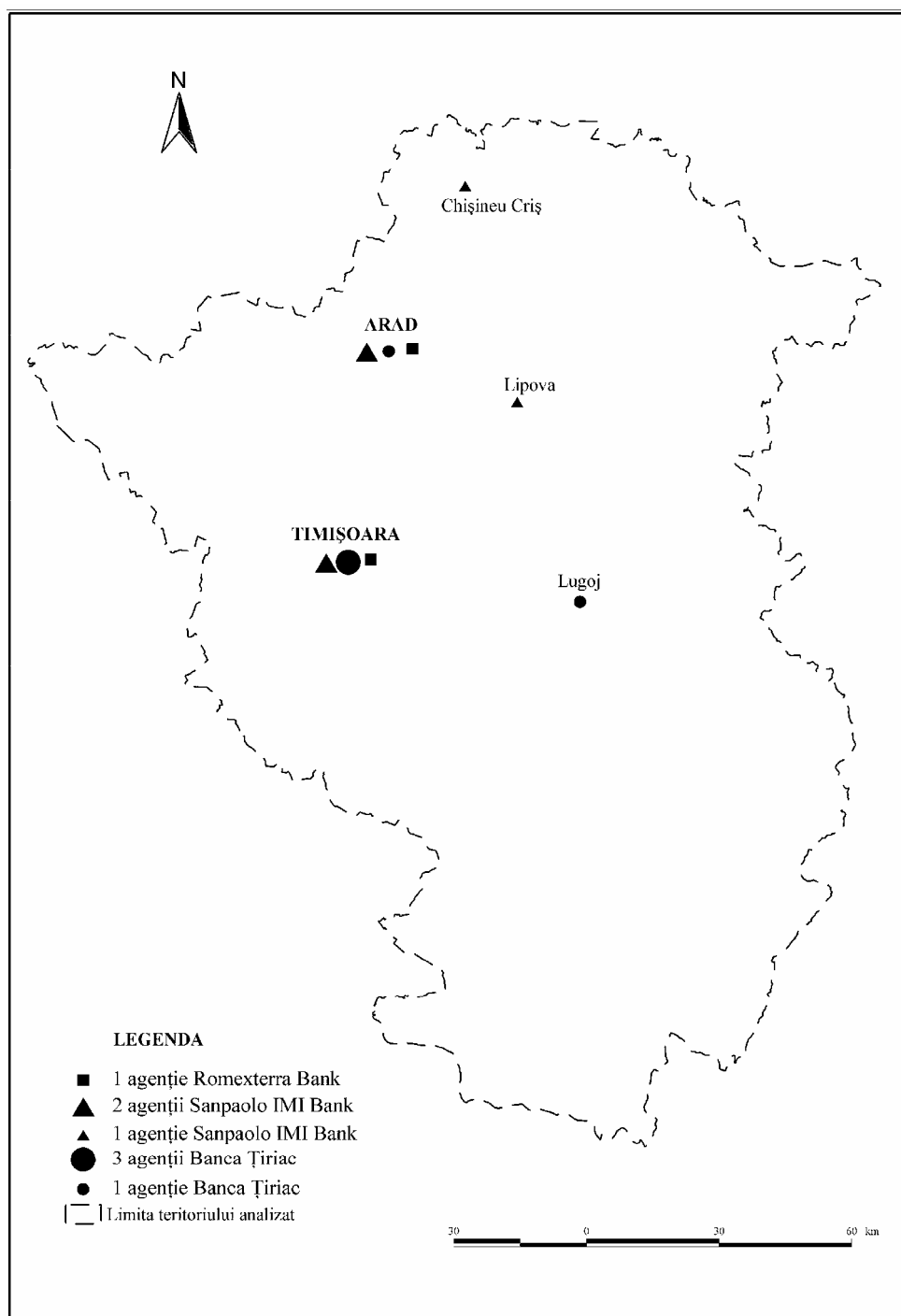

Fig. 79.

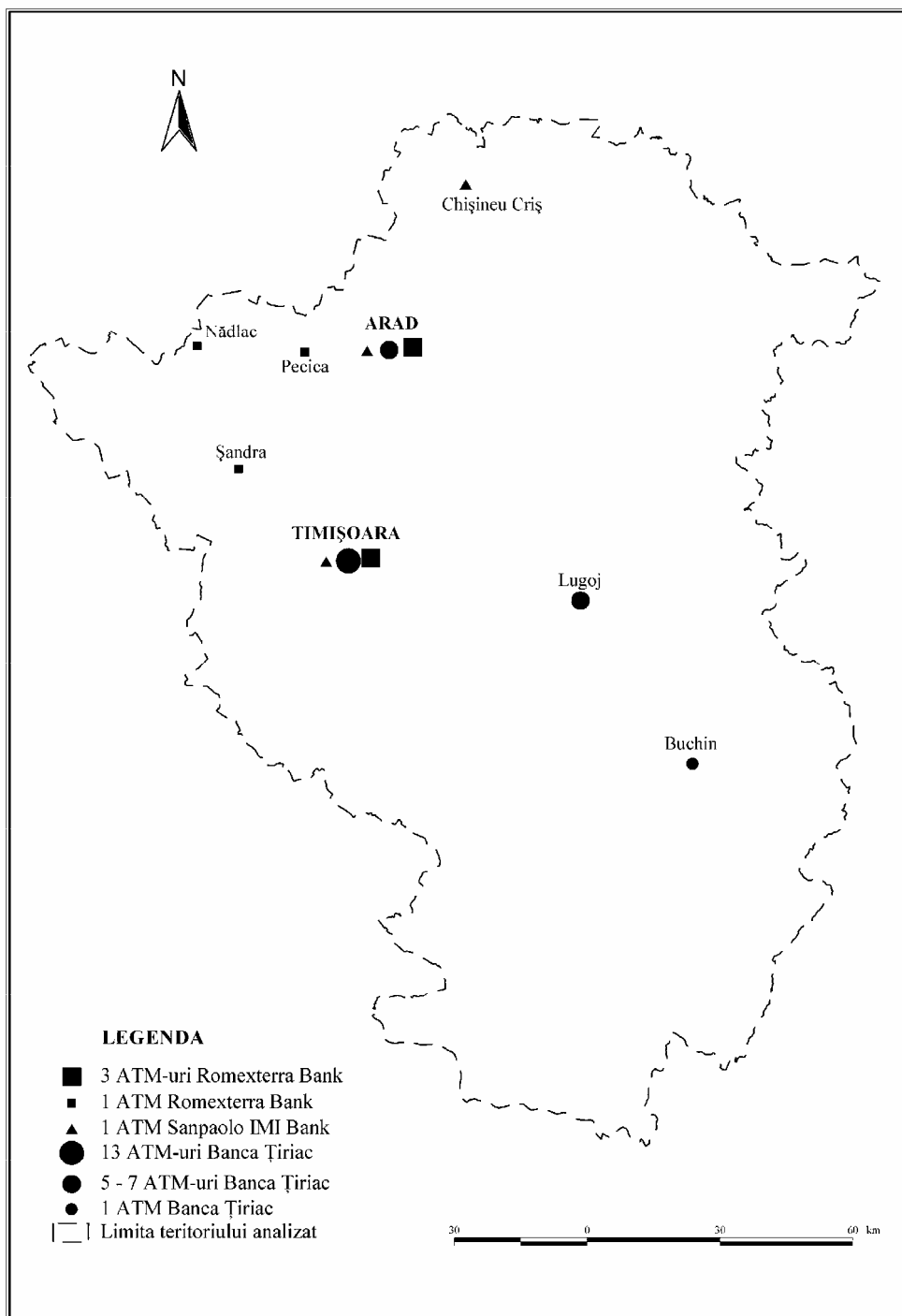

Fig. 80.

În același mod s-au înmulțit și bancomatele (numite și multimate, exclusiv pentru clienții ING Bank).

În Banat, ING Bank este prezentă doar în cele două mari municipii, cu un total de nouă unități și tot atâtea ATM-uri, din care șase la Timișoara și trei la Arad.

Banca Comercială Sanpaolo IMI este singura bancă al cărei sediu central (în România) se află în regiunea studiată. Această bancă este moștenitoarea West Bank, înființată în 1996 la Arad, acest nume fiind folosit până în 2003. Noua bancă a luat naștere prin fuziunea dintre grupul Cardine, acționarul majoritar al West Bank, și grupul italian Sanpaolo IMI, în 2002.

Banca este prezentă cu câte două unități în cele două mari municipii, iar alte două agenții se găsesc la Chișineu Criș și Lipova. În fiecare dintre orașe se află doar un singur bancomat, iar la Lipova niciunul (fig. 79 și 80).

Toate celelalte 17 bănci dețin unități exclusiv la nivelul celor două orașe mari, Timișoara și Arad. În mod excepțional, **Romexterra Bank** are ATM-uri și în alte așezări, la Nădlac, Pecica și Șandra, în directă legătură cu exploatarea petroliere. De altfel, această bancă, a cărei denumire a fost până în 2004 Banca de Credit și Dezvoltare ROMEXTERRA, a fost înființată în 1993 de către salariați ai Societății Naționale a Gazului Metan – ROMGAZ S.A. – cu sprijinul efectiv al conducerii acestei societăți, iar din 1998 au devenit acționari și salariați ai Societății Naționale a Petrolului – PETROM S.A., companie cu care banca întreține relații deosebit de bune.

Între aceste bănci cu o rețea dezvoltată doar la nivelul orașelor mari se numără și unele cotate între primele zece din România: **HVB Bank**, **Alpha Bank** și **ABN-AMRO Bank**.

HVB Bank este prezentă în România încă din 1998, ca subsidiară a Bank Austria Creditanstalt (BA-CA), sub această denumire funcționând până în 2001. În cadrul HVB Group, BA-CA este responsabilă pentru întreaga activitate din Europa Centrală și de Est, având cea mai mare rețea din această parte a continentului. HVB Bank a avut rezultate deosebite în România, situându-se pe poziția a cincea la sfârșitul anului 2005, cu o cotă de piață de 4,9%, o creștere semnificativă. Prin fuziunea cu Banca Țiriac, HVB Bank se va situa pe o poziție și mai favorabilă, obiectivul fiind o cotă de minim 10% din piață. În Banat, banca este momentan prezentă doar în Timișoara și Arad, dar în 2006 urmează să fie inaugurate agenții noi, la Reșița și Caransebeș, dar și în cele două municipii unde este deja prezentă.

Alpha Bank este una dintre cele mai importante bănci cu capital străin din România. A fost înființată în 1993 sub numele de Banca București, iar din 2000 și-a schimbat denumirea pentru a sublinia aparte-

nența la grupul grecesc Alpha. La sfârșitul anului 2005, Alpha Bank se situa pe poziția a noua între băncile din România, cu o cotă de piață de 3,82%. Are două unități și patru ATM-uri în Timișoara și câte unul în Arad.

ABN-AMRO Bank reprezintă o importantă bancă olandeză, intrată pe piața românească în 1995. În ultimii ani a avut o evoluție descendentă a cotei de piață, ca urmare a orientării preponderent corporatiste și mai puțin înclinată spre persoanele fizice. La sfârșitul anului 2005 se situa pe poziția a zecea, cu o cotă de piață de 3,78%. Sucursala Timișoara a fost înființată în 1998 și deservește județele Timiș și Caraș-Severin, iar sucursala Arad – în 2000, deservind județele Arad și Hunedoara.

Banca Românească a fost înființată în 1993 ca o bancă comercială universală, cu capital integral privat. Din decembrie 2003 pachetul majoritar de acțiuni la această bancă a fost achiziționat de National Bank of Greece. Momentan este prezentă doar în Timișoara și Arad, dar acționarii băncii anunță o extindere semnificativă.

OTP Bank România este parte a grupului maghiar OTP, a cărui activitate a debutat în 1992 având la bază fosta casă de economii și consumațiuni din Ungaria. În România, OTP Bank a luat naștere ca urmare a achiziționării (în 2005) a Băncii Comerciale ROBANK, înființată în 1995. OTP Bank susține o politică rapidă de expansiune, având în plan deschiderea a numeroase sucursale în anul 2006, deja acestea fiind inaugurate la Timișoara și Arad. OTP Bank participă și la licitația pentru CEC, banca maghiară având deja experiență cu DSK Bank (echivalentul CEC din Bulgaria).

Banca Italo-Romena este prima companie mixtă italo-română în domeniul bancar. Banca s-a înființat în 1996 și activează din 1997, având ca principal acționar grupul „Veneto Banca” și sediul central la Treviso. Principalii clienți sunt oamenii de afaceri italieni din România. Banca are agenții la Timișoara și Arad.

Volksbank România a intrat pe piața românească din mai 2000 și are ca acționar majoritar grupul austriac Volksbank International AG. În prezent are sucursale și ATM-uri la Timișoara și Arad.

UniCredit Bank este moștenitoarea Demirbank, denumire sub care a activat de la înființare, în 1997, și până în 2002. Banca a fost achiziționată de grupul italian UniCredit, orientat spre Europa Centrală și de Est, unde deține o poziție de lider regional. În prezent, banca se află în plin proces de fuziune cu HVB Bank și Banca Țiriac.

Piraeus Bank este parte a grupului grecesc omonim, care a preluat în 2000 Banca de Credit PATER, înființată în 1995. Banca utilizează o strategie bine pusă la punct de atragere a clienților, în special persoane fizice.

ProCredit Bank este una dintre puținele bănci „de nișă”, orientându-se exclusiv spre finanțarea microîntreprinderilor și întreprinderilor mici și mijlocii. Banca s-a înființat în 2002, când a preluat activitatea Microenterprise Credit Romania (MCR). Până în 2004 a funcționat sub denumirea de Banca de Microfinanțare MIRO. Are sucursală la Timișoara, iar de curând s-a inaugurat și sucursala Arad.

Finans Bank este moștenitoarea Băncii de Credit Industrial și Comercial, înființată în 1993, și achiziționată de grupul turcesc Fiba (Finans Bank) în 2000. Deține o sucursală și un ATM în Timișoara, și curând se va inaugura și sucursala din Arad.

Cinci bănci au sucursale sau agenții doar în Timișoara: **Emporiki Bank, Eurom Bank, Romanian International Bank, Citigroup Bank** și **Eximbank**. Acestea sunt în general bănci cu o cotă redusă de piață și o activitate restrânsă.

O situație aparte, demnă însă de a fi relevată, este cea a **cooperativelelor de credit**. Întocmai ca și băncile, acestea au apărut în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și au proliferat îndeosebi în mediul rural, unde au fost cunoscute și sub denumirea de „bănci populare sătești”. Spiru Haret a fost inițiatorul primei legi a cooperației și susținătorul acestor cooperative de credit, începând cu anul 1898. În perioada interbelică și apoi în epoca comunistă, cooperativele de credit au desfășurat activități financiare conforme cu legislațiile specifice din acea vreme.

După 1990, activitatea cooperației de consum și de credit a fost reglementată prin Decretul – Lege nr. 67/1990. Operațiunile cu caracter financiar au fost efectuate numai pentru membrii operatori.

Din octombrie 1996 și până în iunie 2000, baza legală pentru activitatea cooperativelelor de credit a fost Legea nr. 109/1996 privind organizarea și funcționarea cooperației de consum și a cooperației de credit. Prin această lege, cooperativele de credit au primit și denumirea de **bănci populare**, în ciuda legii bancare 33/1991, unde este interzisă utilizarea cuvântului „bancă”, în afara instituțiilor financiare autorizate de BNR.

Cum capitalul minim necesar pentru înființarea unei astfel de „bănci populare” nici nu era menționat, ci numai numărul minim de membri operatori (100), oricine putea înființa o astfel de „bancă”, cu 100 de buletine. Denumirea de cooperativă de credit dispărea aproape complet sau este scrisă cu litere foarte mici.

Nici noua lege bancară 58/1998, în care se stipula interzicerea folosirii cuvântului „bancă” de către orice instituție care nu are autorizație de la BNR, nu a schimbat situația. Băncile populare au proliferat, atrăgând un număr mare de clienți persoane fizice datorită dobânzilor mai mari practi-

cate la depozite în comparație cu băncile comerciale. Mulți dintre acești clienți au rămas cu „buzele umflate” atunci când unele bănci populare și-au închis porțile.

Totuși, în septembrie 1998 și iunie 1999, s-a interzis înființarea de noi cooperative de credit, prin hotărâre de guvern. Falimentul în lanț a multora dintre băncile populare, în frunte cu Banca Populară Română (BPR), care nu funcționau într-un sistem autorizat, reglementat și controlabil, a determinat autoritățile să adopte Ordonanța de Urgență a Guvernului nr. 97 din iulie 2000, aprobată și modificată de Parlamentul României prin Legea 200/2002, cu modificările și completările ulterioare.

Din denumirea cooperativelor de credit dispare, începând cu anul 2000, cuvântul „bancă”, care a indus în eroare atâția deponenți. În plus, BNR are posibilitatea de a supraveghea și controla activitățile bancare efectuate în cadrul cooperăției de credit. Pagina de internet a BNR conține Registrul Organizațiilor Cooperatiste de Credit.

În esență, sistemul organizației cooperatiste de credit funcționează în prezent pe trei nivele organizatorice: o casă centrală (CREDITCOOP), autorizată de BNR la 6 septembrie 2002, sucursale ale acesteia și cooperativele de credit afiliate la casa centrală. În teritoriul analizat, există două sucursale ale CREDITCOOP, la **Timișoara** și **Arad** (fig. 81). Fiecare are în subordine câte cinci cooperative de credit: cea din Timișoara pe cele din județele Timiș și Caraș-Severin, iar cea din Arad pe cele din județul omonim.

Conform legislației în vigoare, cooperativele de credit sunt asociații autonome, apolitice și neguvernamentale, al căror scop principal este desfășurarea activităților bancare în vederea întrajutorării membrilor lor. O cooperativă de credit este constituită dintr-un număr variabil de membri cooperatori, are capitalul social variabil, acesta fiind alcătuit din părți sociale de valoare egală.

Casa Centrală coordonează activitatea cooperativelor de credit afiliate, având atribuții de reprezentare, control și supraveghere, îndeplinind totodată și funcția bancară pentru unitățile din rețea. Aceasta presupune efectuarea operațiunilor în numerar, precum și a transferului de fonduri în exclusivitate prin intermediul Casei Centrale și a sucursalelor acesteia. De asemenea, Casa Centrală garantează în întregime obligațiile cooperativelor de credit afiliate, și de aceea ea constituie rezerva mutuală de garantare, pe baza cotizațiilor cooperativelor de credit afiliate.

La data de 31 decembrie 2003, rețeaua CREDITCOOP includea Casa Centrală cu 21 de sucursale, 547 de cooperative de credit și 375 de puncte de lucru ale acestora.

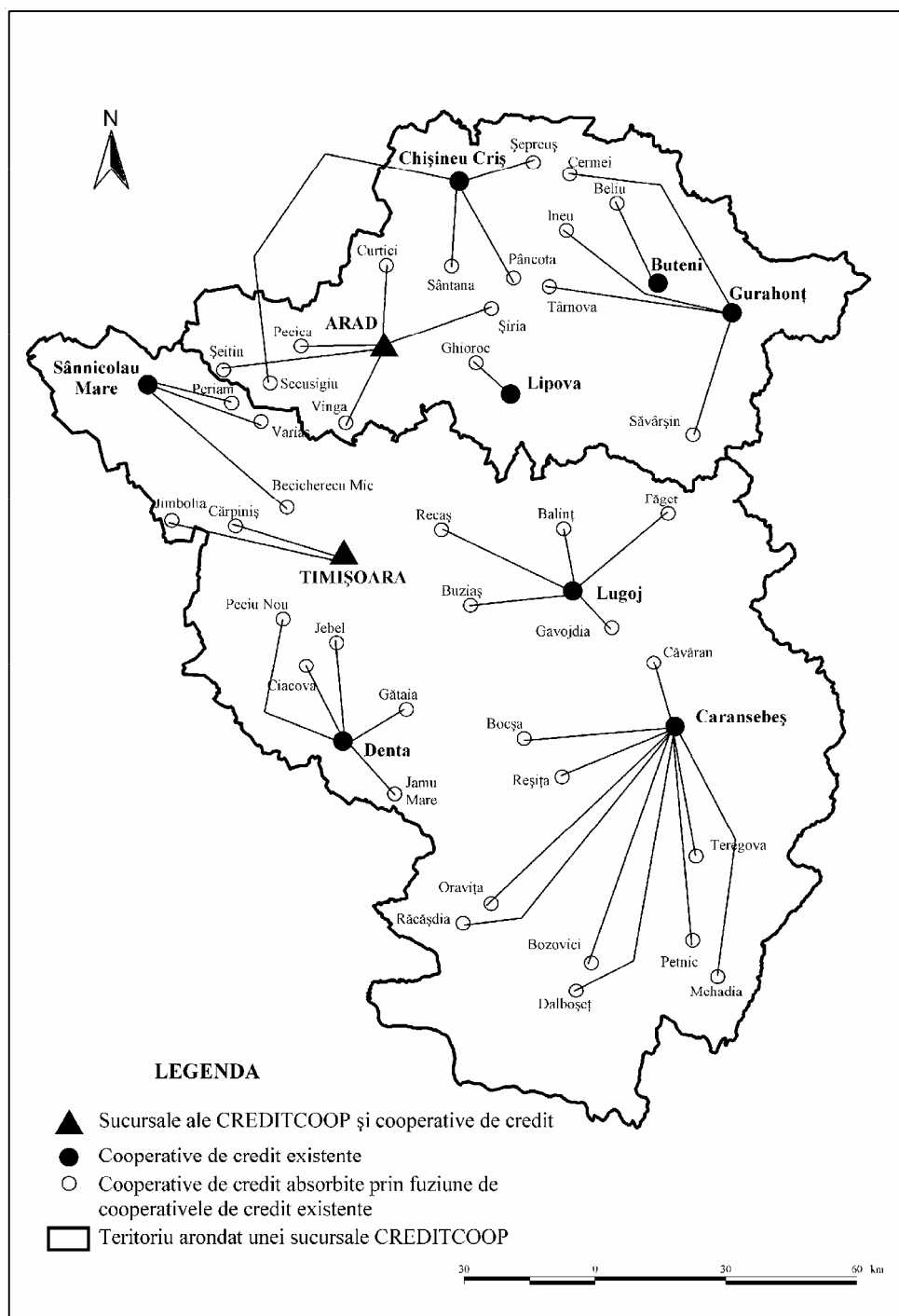

Fig. 81.

Ținând seama de faptul că până la 31 mai 2004 cooperativele de credit aveau obligația de a realiza un venit minim al fondurilor proprii de 3 miliarde de lei (ROL), Casa Centrală a elaborat o strategie bazată pe fuziuni între cooperativele de credit. Astfel, acele unități care au estimat că nu pot atinge pragul impus de reglementările legale în vigoare, au fuzionat cu acele cooperative de credit care aveau un nivel mai bun din punct de vedere economic și financiar. La data de 25 februarie 2004, BNR a aprobat cererile de fuziune întocmite de 504 cooperative de credit, între care 98 absorbante și 406 absorbite la nivel național. Aceste fuziuni au avut loc în cursul anului 2004, la sfârșitul căruia CREDITCOOP mai avea 16 sucursale și 124 cooperative de credit cu 769 puncte de lucru (majoritatea cooperativelor de credit absorbite devenind sedii secundare sau puncte de lucru ale cooperativelor de credit absorbante).

În județele Arad, Timiș și Caraș-Severin funcționează zece cooperative de credit, astfel: „Măgura” Buteni, „Libertatea” Chișineu-Criș, „Crișana” Gurahonț, „Lipovana” Lipova și „Mureșul” Arad – în județul Arad; „Denteana” Denta, „Banatul” Lugoj, „Unirea” Sânnicolau Mare și „Begacoop” Timișoara – în județul Timiș, și o singură unitate în județul Caraș-Severin: „Caransebeșana” Caransebeș.

În 2004, fiecare dintre aceste cooperative de credit a fuzionat prin absorbție cu un număr impresionant de alte cooperative de credit din același județ. Fostele cooperative de credit au devenit puncte de lucru ale cooperativelor absorbante.

În județul Arad, au dispărut următoarele cooperative de credit: „Albina” Curtici, „Agricultorul” Vinga, „Unirea” Șeitin, „Furnica” Șiria, „Speranța” Pecica – absorbite de Cooperativa de Credit „Mureșul” din Arad; „Crișul Alb” Ineu, „Cermeiana” Cermei, „Ogorul” Târnova, „Mureșana” Săvârșin – absorbite de Cooperativa de Credit „Crișana” din Gurahonț; „Dumbrava” Șepreuș, „Pîncotana” Pâncota, „Solidaritatea” Sântana, „Viitorul” Secușiu – absorbite de Cooperativa de Credit „Libertatea” din Chișineu Criș; „Podgoria” Ghioroc absorbită de Cooperativa de Credit „Lipovana” Lipova și „Codrul” Beliu absorbită de Cooperativa de Credit „Măgura” din Buteni. Rezultă un raport de 15 cooperative absorbite la cinci absorbante.

În județul Timiș, numărul de unități absorbite a fost același (15), raportat la doar patru cooperative de credit funcționale în prezent. Astfel, cooperativele „Hârnicia” Periam, „Varieșana” Variaș și „Luceafărul” Becicherecu Mic au fost absorbite de Cooperativa de Credit „Unirea” Sânnicolau Mare; „Recășana” Recăș, „Buzieșana” Buziaș, „Făgeteana” Făget, „Timișul” Gavojdia și „Bega” Balint – de Cooperativa de Credit

„Banatul” Lugoj; „Jebeleana” Jebel, „Cetate” Ciacova, „Șumigul” Gătaia, „Poienița” Jamu Mare și „Unirea” Peciu Nou – de Cooperativa de Credit „Denteana” Denta, iar Cooperativa de Credit „Begacoop” Timișoara a fuzionat doar cu „Cărpinișana” Cărpiniș și „Înfrățirea” Jimbolia.

În județul Caraș-Severin, toate cooperativele de credit, zece la număr fără a include unitatea absorbantă, au fuzionat cu Cooperativa de Credit „Caransebeșana” din Caransebeș. Este vorba despre: „Nera” Bozovici, „Timișul” Constantin Daicoviciu, „Progresul” Dalboșeț, „Izvorul” Mehadia, „Vadu Craiovei” Petnic, „Răcășdiana” Răcășdia, „Creditul Reșițean” Reșița, „Bradul Moșului” Teregova, „Nicolae Bălcescu” Oravița și „Bârzava” Bocșa. A mai funcționat și Cooperativa de Credit „Carașul” din Reșița, a cărei autorizație de funcționare a fost retrasă în 2003.

Prin aceste fuziuni, caracterul predominant rural al cooperativelor de credit s-a schimbat întrucâtva, majoritatea unităților existente fiind amplasate în mediul urban.

Conform reglementărilor în vigoare, fiecare cooperativă de credit are o rază de operare fixă în teritoriu, care nu poate fi încălcată. Astfel, depozitele nu se acceptă decât de la membrii cooperatori, precum și de la persoanele fizice și juridice care au domiciliul stabil sau sediul social în raza teritorială a acelei cooperative de credit. De asemenea, se pot acorda credite doar acelor persoane fizice sau juridice care au domiciliul sau sediul social în raza de competență teritorială a respectivei cooperative de credit. În felul acesta, teritoriile arundate fiecărei cooperative de credit devin foarte importante.

6.6.4. Companiile de asigurări și serviciile în domeniul asigurărilor

În România, primele societăți de asigurare apar în secolul al XIX-lea, fiind în general reprezentanțe ale unor companii străine. Prima societate românească de asigurări, DACIA, ia ființă în anul 1871, fiind urmată de altele. Până la primul război mondial, companiile ofereau preponderent asigurări de incendiu și de viață. În perioada interbelică au apărut numeroase alte societăți de asigurare, dintre care unele erau succesoare ale unor societăți străine. Activitatea în domeniul asigurărilor a cunoscut un moment de maxim în a doua jumătate a anilor 30, când numărul companiilor de asigurări depășea 20. În timpul războiului, societățile de asigurare au cunoscut un declin numeric și valoric. În urma naționalizării din anul 1948, companiile care rezistaseră pe piață au trecut în proprietatea statului.

În anul 1952 s-a înființat Administrația Asigurărilor de Stat – ADAS – instituție specializată în activitatea de asigurare, reasigurare și de comisariat de avarie. Aceasta își desfășura activitatea sub conducerea Ministerului Finanțelor, creându-se astfel un monopol de stat în domeniul asigurărilor. Această situație a durat până în 1990.

După Revoluție, au apărut importante schimbări legislative care au condus la înlăturarea monopolului statului, apariția unui număr mare de societăți de asigurare și la stabilirea unui climat concurențial pe piața asigurărilor din România.

În urma Hotărârii de Guvern nr. 1279 din 8 decembrie 1990 privind înființarea unor societăți comerciale pe acțiuni în domeniul asigurărilor începând cu data de 1 ianuarie 1991, ADAS și-a încetat activitatea, iar activul și pasivul acestei companii au fost preluate de ASIGURAREA ROMÂNEASCĂ S.A., ASTRA S.A și CAROM S.A.

Legea nr. 47 din 16 iulie 1991 privind constituirea, organizarea și funcționarea societăților comerciale din domeniul asigurărilor este cea care reglementează activitatea în domeniul asigurărilor în România. Se înființează numeroase companii de asigurare, ca societăți pe acțiuni sau societăți cu răspundere limitată, cu avizul prealabil al Oficiului de supraveghere a activității de asigurare și reasigurare din cadrul Ministerului Economiei și Finanțelor.

În anul 1994 ia naștere Uniunea Națională a Societăților de Asigurare și Reasigurare din România – UNSAR – la inițiativa a 13 companii din acest domeniu.

Pe piață au apărut și numeroase societăți de intermediere în asigurări, care joacă rolul de agenți dar și de brokeri de asigurare. Termenul de „broker de asigurare” a fost introdus de Legea 32/2000 privind societățile de asigurare și supravegherea asigurărilor. Prin aceeași lege s-a înființat Comisia de Supraveghere a Asigurărilor, organism independent, autonom, cu rol de reglementare, control și supraveghere a pieței asigurărilor. Scopul principal al Comisiei este apărarea drepturilor asiguraților și promovarea stabilității activității de asigurare în România. Societățile autorizate de Comisia de Supraveghere a Asigurărilor sunt înregistrate în Registrul asiguratorilor și brokerilor de asigurare, care poate fi consultat pe pagina de internet a Comisiei (www.csa-isc.ro/ra/). La începutul anului 2006 funcționau în România 37 de companii de asigurări și 314 brokeri de asigurare.

Dintre aceștia, în Banat activează 27 de companii de asigurare (considerând separat companii precum Omniasig și Omniasig Asigurari de Viață, BCR Asigurări și BCR Asigurări de Viață – în tabelul 12 acestea apar împreună) și un număr de cel puțin 13 brokeri de asigurare, situația fiind

mai ambiguă în privința acestora din urmă. Rezultă un total de 40 de companii și brokeri de asigurare.

Considerând Omniasig și Omniasig Asigurări de Viață, respectiv BCR Asigurări și BCR Asigurări de Viață ca fiind practic parte din același grup, numărul total poate fi redus la 38. Jumătate dintre acestea – șase companii și toți brokerii de asigurare – sunt prezente în maxim două așezări, în mod obișnuit Timișoara sau Arad, sau ambele, singurele excepții fiind compania Certasig, cu o agenție la Jimbolia, și compania Gerroma, cu agenții la Timișoara și Reșița.

Spre deosebire de bănci, companiile de asigurare nu sunt obligate să aibă agenții numeroase, inclusiv în cartierele orașelor mari. O bună parte din activitățile acestora se realizează prin intermediul agenților, care încheie polițe de asigurare cu clienții în numele firmei, fără ca să fie nevoie ca clientul să se deplaseze la o unitate a respectivei companii. Agenții de asigurare nu pot fi localizați cu exactitate în teritoriu, întrucât aceștia își pot desfășura activitatea oriunde, indiferent de domiciliul lor stabil.

Astfel, numărul de unități ale companiilor de asigurare este ceva mai redus decât în cazul băncilor, totalul fiind de 243. Numărul maxim de unități într-o localitate îl deține Omniasig (inclusiv Omniasig Asigurări de Viață), cu șase agenții și sucursale la Timișoara. În marea majoritate a cazurilor, companiile de asigurări au câte o singură unitate într-o localitate, unele excepții făcând companiile mari, în municipiile reședință de județ.

Concentrarea atât de evidentă a băncilor în cele două mari municipii nu mai este atât de evidentă în cazul companiilor de asigurări. Totuși, și în acest caz, 40% dintre unități sunt situate în **Timișoara** și **Arad** la nivelul întregii regiuni.

În **32 de așezări** din Banat ființează unități ale unor companii de asigurări, un număr mult mai redus decât în cazul băncilor (unde, totuși, valoarea mare se datorează CEC-ului). Majoritatea acestora sunt așezări urbane, iar în cadrul așezărilor rurale se remarcă prezența punctelor de trecere a frontierei: Cenad, Turnu, Vârșand și Moravița. De altfel, această localizare a favorizat și așezări urbane precum Nădlac sau Jimbolia, care dețin un număr impresionant de agenții de asigurare, dacă raportăm la talia celor două orașe. Este evidentă proliferarea companiilor de asigurări în ariile din apropierea frontierei sau pe drumurile principale care duc spre țările vecine; în același fel sunt prezenți și agenți de asigurare, al cărui număr nu-l cunoaștem cu precizie, dar care sar în ochi ca urmare a anunțurilor cu „carte verde” întâlnite la fiecare pas în așezările de graniță.

Între companiile de asigurări, cinci par să aibă un număr aproape egal de unități: Allianz-Țiriac, Unita, Ardaf, Omniasig și Asirom.

Tabelul 12.

Repartiția teritorială a companiilor de asigurare și a brokerilor de asigurare

Localitatea	Timișoara	Arad	Reșița	Lugoj	Sănnicolau Mare	Caransebeș	Nădlac	Chișineu Criș	Jimbolia	Ineu	Sebiș	Lipova	Moldova Nouă ¹	Oravița	Deta	Băile Herculane	Făget	Bocșa	Pecica	Turnu	Vârșand	Cenad	Oțelu Roșu	Buziaș	Total
Companii ²	31	29	18	12	10	10	7	7	7	7	6	5	5	4	4	4	4	3	3	3	3	2	2	2	38
Agenții ³	52	45	23	13	11	10	9	8	7	7	6	5	5	4	4	4	4	3	3	3	3	2	2	2	243
Allianz-Tiriac	2	2	1	1	1	1	1	1	1		1	1	1	1	1	1	1	1	1				1	1	22
Unita	2	1	1	2	1	1		1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1					1	1	21
Ardaf	2	3	2	1	1	1	1	2	1	1	1		1				1	1	1	1	1				21
Omniasig	6	4	3	1	1	1	1	1		1	1	1													21
Asirom	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1			1					20 ⁴
Astra	3	2	1	1	1	1		1	1	1			1		1	1									16 ⁵
RAI	3	2			2		2													1	1	1	2		15 ⁶

¹ Inclusiv Moldova Veche.² Inclusiv brokeri de asigurare (cu caractere înclinate).³ Sucursale, reprezentanțe, agenții, puncte de lucru etc.⁴ Asirom mai are două agenții la Anina și Pâncota.⁵ Astra are încă o agenție la Moravița.⁶ RAI are încă o agenție la Lovrin.

Allianz-Țiriac este compania de asigurări cu cea mai ridicată cotă de piață în România, 20,7% în anul 2004. Societatea a luat naștere în 1994, sub numele de „Asigurări Ion Țiriac” (ASIT), fiind parte a grupului financiar a cunoscutului om de afaceri. Compania mixtă, cu capital integral privat, a fost achiziționată în august 2000 de grupul german Allianz, cel mai mare grup de asigurări din Europa, care a cumpărat 51% din acțiunile ASIT. Din 2002, noua companie, Allianz-Țiriac Asigurări, a devenit lider pe piața asigurărilor din România.

În Banat, Allianz-Țiriac are 22 de unități (sucursale, agenții și puncte de lucru) în 20 de localități – câte două în Timișoara și Arad și câte una în celelalte orașe (fig. 82). Compania este prezentă exclusiv în mediul urban, însă acoperă aproape toate așezările din această categorie, cu excepția orașelor Ineu, Pâncota, Curtici și Anina și a câtorva orașe declarate recent (Sântana, Recaș, Ciacova, Gătaia) – unde de altfel nu există nici o companie de asigurare.

O rețea aproape la fel de vastă are și compania **Unita** (fig. 82), explicabil dacă se ia în considerare că aceasta s-a înființat în 1990 la **Timișoara**, fiind prima societate de asigurare cu capital integral privat din România. Unita și-a început activitatea în ianuarie 1991 cu asigurări de viață, iar din 1996 practică întreaga gamă de asigurări. În anul 2001, pachetul majoritar de acțiuni a fost achiziționat de grupul austriac Wiener Städtische. La sfârșitul anului 2004, Unita se clasa pe poziția a șasea între companiile de asigurări din țară, conform primelor de asigurare subscrise. În 2006, acționarul majoritar și-a schimbat numele din Wiener Städtische în Vienna Insurance Group.

În teritoriul analizat, societatea are 21 de sucursale, agenții și filiale, în 19 localități urbane – câte două la Timișoara și Lugoj și câte una în celelalte orașe. Practic, este prezentă în aceleași localități ca și Allianz-Țiriac, mai puțin în Nădlac și Pecica, în schimb are o agenție la Ineu, unde grupul german lipsește.

Societatea de asigurare și reasigurare **ARDAF** este o companie înființată în 1992 la Cluj-Napoca, cu capital integral privat și românesc. Deși are sediul central în Transilvania, compania și-a creat o rețea teritorială la nivel național, fiind bine reprezentată și în spațiul bănățean. Cu toate acestea, conform primelor subscrise, societatea se clasa abia pe poziția a opta la nivel național la sfârșitul anului 2004, în ciuda unei creșteri semnificative în raport cu anii anteriori.

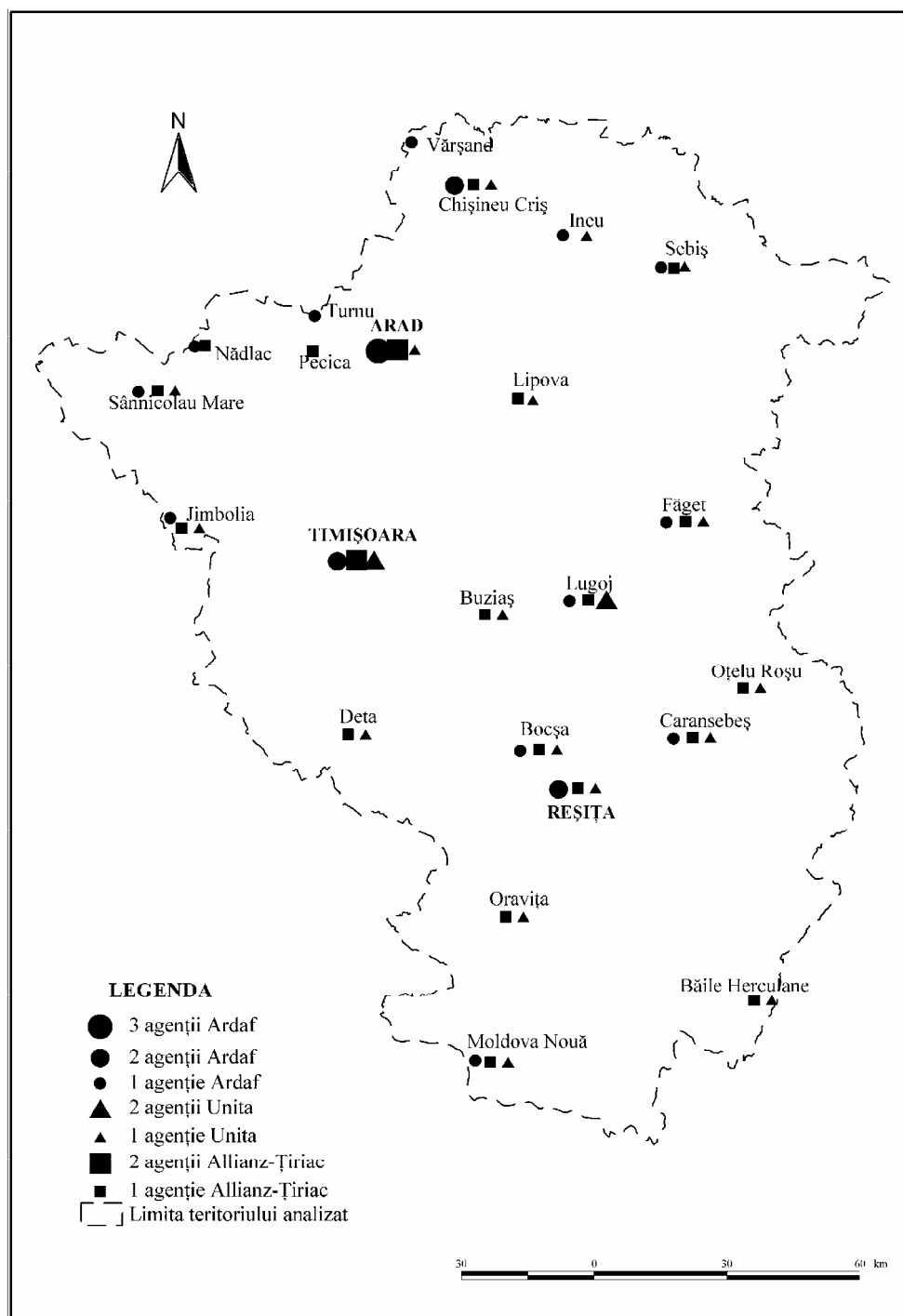

Fig. 82.

În cele trei județe, ARDAF deține 21 de sucursale și agenții (fig. 82), fiind bine reprezentată mai ales la nivelul reședințelor de județ – trei unități la Arad și câte două la Timișoara și Reșița. Comparativ, societatea are o rețea mai consistentă în județul Arad – 10 unități, între care două la Chișineu Criș, și un număr de agenții sunt localizate în punctele rutiere de trecere a frontierei – la Vârșand, Turnu, Nădlac și Jimbolia.

Societatea de asigurări **Omniasig** s-a înființat în 1995, prin cumpărarea portofoliului societății Mondragon, fondată în 1992. Grupului Omniasig i s-a adăugat, din 1998, și Omniasig Asigurări de Viață. În anul 2005, pachetul majoritar de acțiuni al acestei companii, deținut de TBIH Holding Company NV, a fost preluat de grupul austriac Wiener Städtische, intenția acestuia fiind de a-și consolida poziția pe piața asigurărilor din România. Noua sa denumire este, din 2006, Vienna Insurance Group.

De câțiva ani, Omniasig este clasată în mod constant pe podiumul companiilor de asigurări din România, având o cotă de piață de aproximativ 12,7% la sfârșitul anului 2004.

Împreună cu Omniasig Asigurări de Viață, compania aparținând concernului austriac deține tot 21 de unități în teritoriul studiat, dar într-un număr mai mic de localități, acestea fiind concentrate în proporție de peste 50% în cele trei reședințe de județ – șase la Timișoara, patru la Arad și trei la Reșița (fig. 83). Omniasig mai are puncte de lucru în alte opt orașe, având la rândul său preferință pentru județul Arad, în vreme ce în celelalte două județe este prezentă doar în municipiile Lugoj și Caransebeș, și în orașul Sânnicolau Mare.

ASIROM este urmașa vechii societăți ADAS, și până în anul 2002 a fost lider absolut al pieței asigurărilor din România. În ultimul timp, compania a înregistrat o scădere continuă a cotei sale de piață, dar rămâne în continuare pe poziția a doua cu o cotă de piață de 15,4% la sfârșitul anului 2004.

Între companiile de top, este singura care nu are decât o singură unitate în fiecare localitate, deci cele 20 de sucursale și agenții corespund cu același număr de orașe. Dezvoltată exclusiv în mediul urban, compania este singura existentă în așezări precum Anina sau Pâncota (fig. 83).

La o oarecare distanță de aceste cinci companii, care dețin rețeaua teritorială cea mai extinsă în teritoriul analizat, se situează societățile de asigurare Astra, RAI, BCR Asigurări și BT Asigurări.

Ca și ASIROM, **Astra Asigurări** s-a desprins în 1991 din fosta companie de stat ADAS, preluând activele și pasivele corespunzătoare societăților mixte din străinătate (cu participarea ADAS), asigurărilor și operațiunilor de reasigurare în relațiile cu străinătatea.

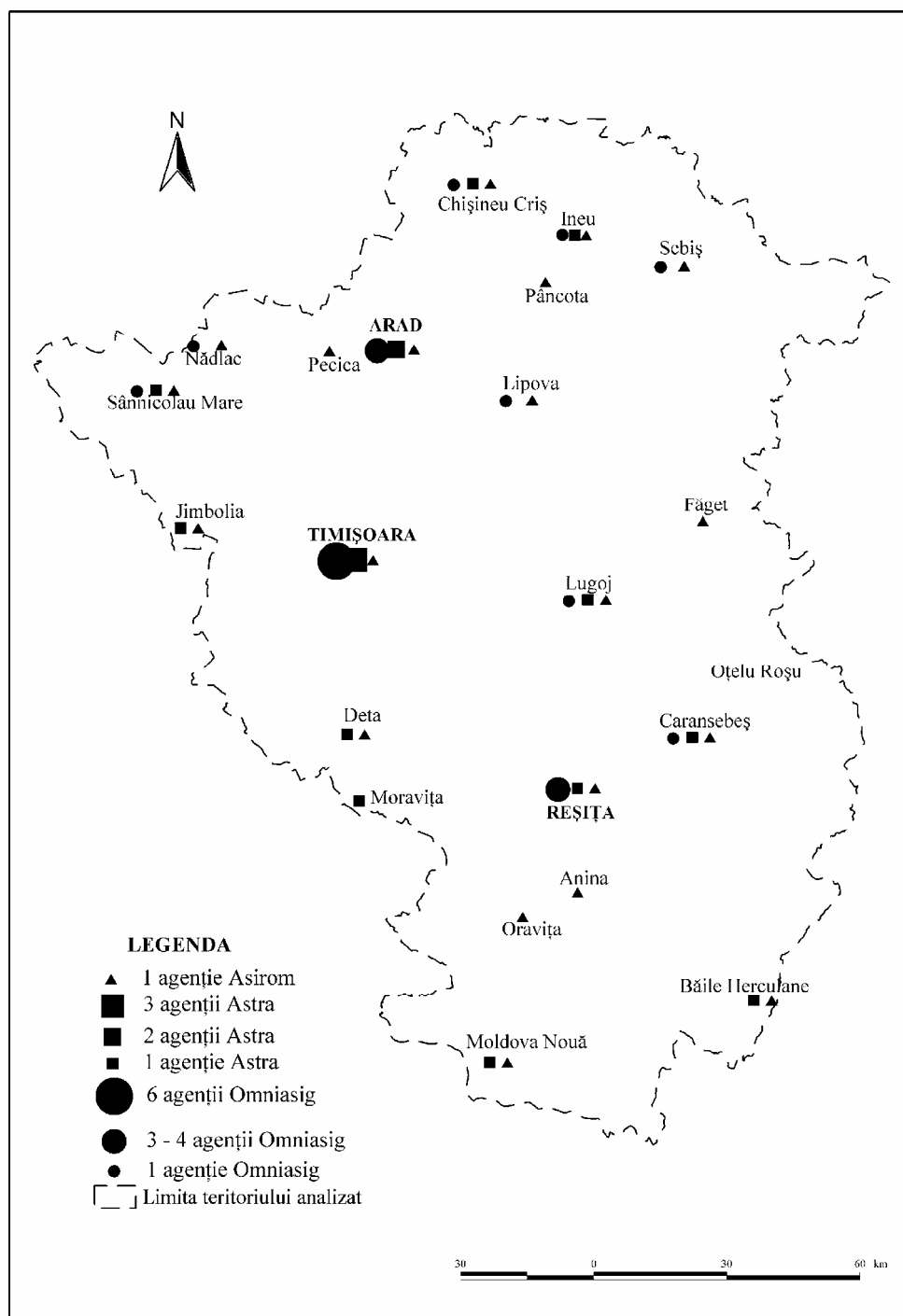

Fig. 83.

De atunci, compania s-a extins în continuu, ocupând la sfârșitul anului 2004 locul șapte în ierarhia companiilor de asigurări din România.

În Banat, Astra Asigurări are 16 unități, trei la Timișoara, două la Arad și câte una în alte 13 localități (fig. 83). Față de societățile amintite mai sus, Astra Asigurări pare să-și fi dezvoltat mai bine rețeaua în județul Timiș, unde se află jumătate dintre unități, inclusiv una situată în mediul rural, la punctul de trecere frontieră Moravița (unde, de altfel, nu are concurență).

Deși nu se află între primele zece companii din România, **Roumanie Assurance International (RAI Asigurări)** deține un număr semnificativ de unități în județele Arad și Timiș, acestea fiind grupate în mod evident de-a lungul graniței.

Compania româno-belgiană cu capital integrat privat își desfășoară activitatea începând cu anul 1992, deținând încă de la înființare și până în prezent locul 1 pe segmentul de piață al asigurărilor medicale de călătorie în străinătate.

Astfel se explică prezența, chiar și cu câte două agenții, în localități precum Sânnicolau Mare, Cenad, Nădlac, și câte una la Lovrin, Vârșand, Turnu, toate situate pe drumurile care duc spre frontieră sau chiar la ieșirea din țară (fig. 84).

BCR Asigurări a luat naștere în 2002, ca parte a grupului financiar BCR. Din această companie s-a desprins, în 2005, BCR Asigurări de Viață. În acești ani de la înființare, compania a cunoscut o dinamică accentuat pozitivă, situându-se la sfârșitul anului 2004 pe poziția a noua în rândul companiilor de profil din România.

În Banat, BCR Asigurări (inclusiv BCR Asigurări de Viață) deține 13 unități, din care șapte (mai mult de jumătate) sunt localizate în reședințele de județ (fig. 84). Celelalte șase locații sunt: municipiile Lugoj și Caransebeș și orașele Sânnicolau Mare, Jimbolia, Ineu și Curtici, în acest din urmă oraș fiind singura societate de asigurări. Se observă similarități între localitățile care au agenții bancare ale BCR, respectiv agenții ale companiei de asigurări omonime.

Asemenea concordante sunt evidente și în cazul **BT Asigurări Transilvania**, companie a grupului ce deține și Banca Transilvania – grupul financiar BT. Compania s-a înființat în 1994, având sediul central la Cluj-Napoca. De la înființare și până în prezent, societatea și-a extins mereu rețeaua teritorială și gama de produse specifice pe care este autorizată să le ofere.

În Banat, BT Asigurări deține cinci unități la Timișoara, trei la Arad și câte una la Reșița, Lugoj, Lipova, Ineu și Vârșand (fig. 84).

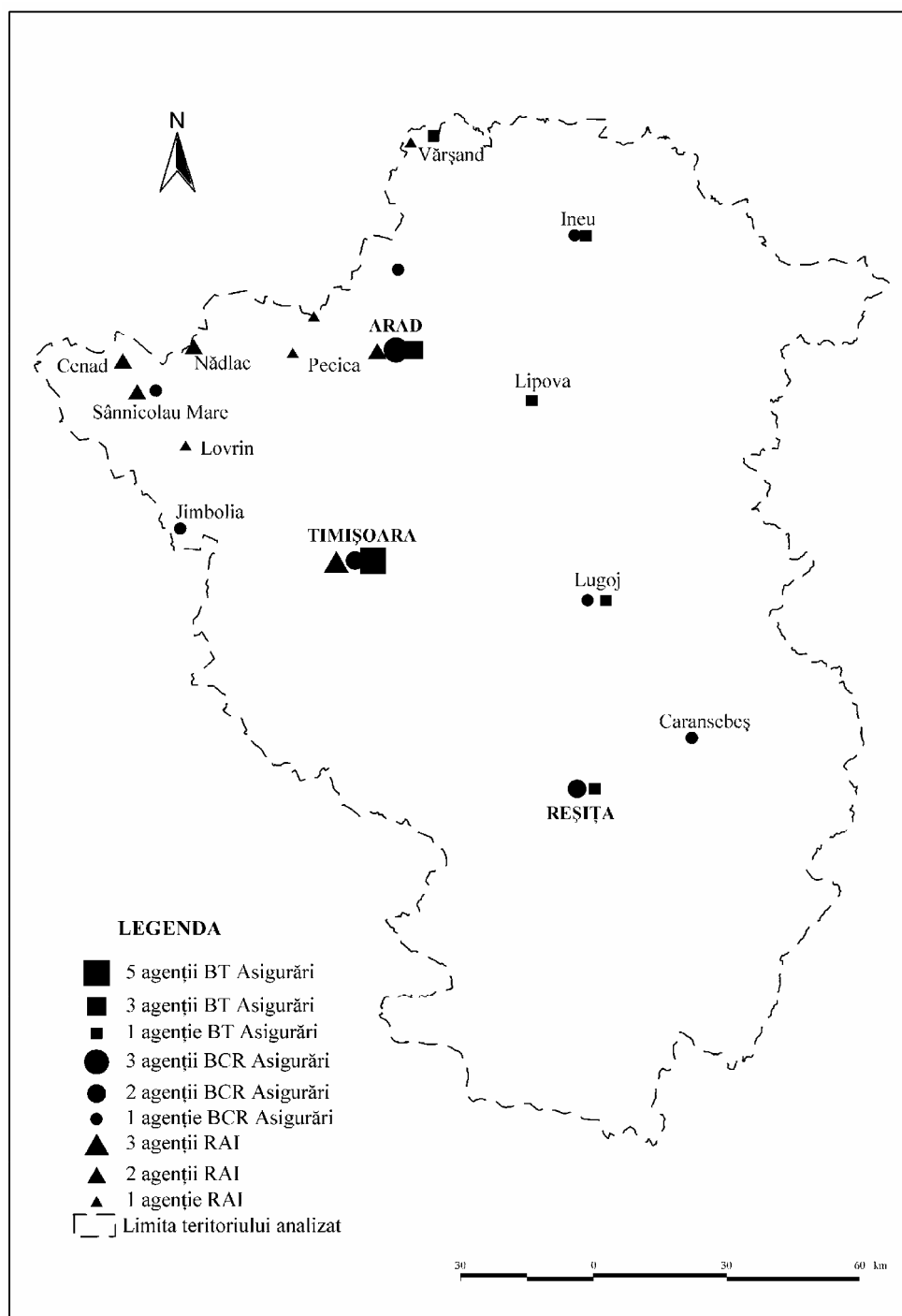

Fig. 84.

Și **Carpatica Asig** este o companie care aparține unui grup financiar cunoscut și pe piața bancară, grupul Carpatica. Societatea a fost înființată în 1996 cu denumirea de ASA ASIGURĂRI ATCLASSIB, fiind integrată în holdingul Atlassib, cu sediul central la Sibiu. În 2004, numele companiei a fost schimbat în cel actual, menit a scoate în evidență apartenența la grupul financiar Carpatica.

În regiunea analizată, compania este prezentă cu opt unități, câte una în fiecare din cele trei reședințe de județ și municipiul Lugoj, precum și în orașul Sânnicolau Mare și punctele de trecere frontieră de la Nădlac, Cenad și Turnu (fig. 85).

Compania de asigurări **AGRAS** a fost fondată în 1992, având ca obiect principal asigurările în domeniul agriculturii. În 1999, a devenit prima (și, până în prezent, singura) companie de asigurări listată la Bursa de Valori București. În 2000, Omniasig devine acționarul principal la Agras, iar în 2001 și-a schimbat denumirea în AGRAS-OMNIASIG, ca urmare a absorbției companiei Omniasig-Asigurări Agricole. Din 2002, acționarul principal este compania UNITA S.A., membră a grupului Wiener Städtische (actualmente Vienna Insurance Group). În 2005, AGRAS a transferat portofoliul de asigurări generale non-agricole către UNITA. De la înființare, compania își menține poziția de lider pe piața asigurărilor agricole.

Agențiile AGRAS se localizează în cele trei reședințe de județ, în orașele Chișineu Criș și Oravița, precum și în localitățile rurale Giarmata și Becicherecu Mic (fig. 85).

ASITRANS a luat naștere în 1994, fiind o companie axată pe asigurări de tip „carte verde”, acestea reprezentând 33,2% din subscrierile realizate în 2005. Societatea deține câte două unități în Timișoara, Arad și Nădlac și una în Reșița (fig. 85).

ASIBAN este o companie bine poziționată pe piața asigurărilor, fiind clasată pe locul cinci ca sume subscrise între societățile de profil din România la sfârșitul anului 2004. Compania a luat ființă în decembrie 1996, având cinci acționari fondatori: BCR, BRD – Groupe Société Générale, CEC, Banca Transilvania și Întreprinderea de Semnalizări și Automatizări Feroviare. Strategia companiei este, printre altele, și extinderea continuă a rețelei teritoriale. La începutul anului 2006, Asiban avea o repartitie echilibrată a agențiilor, câte una în cele cinci municipii și o a șasea în orașul Sânnicolau Mare (fig. 86).

La sfârșitul anului 2004, **GENERALI Asigurări** se situa pe poziția a zecea în topul companiilor de profil din România, în ciuda faptului că nu a intrat pe piața asigurărilor auto obligatorii (RCA) decât în anul 2005.

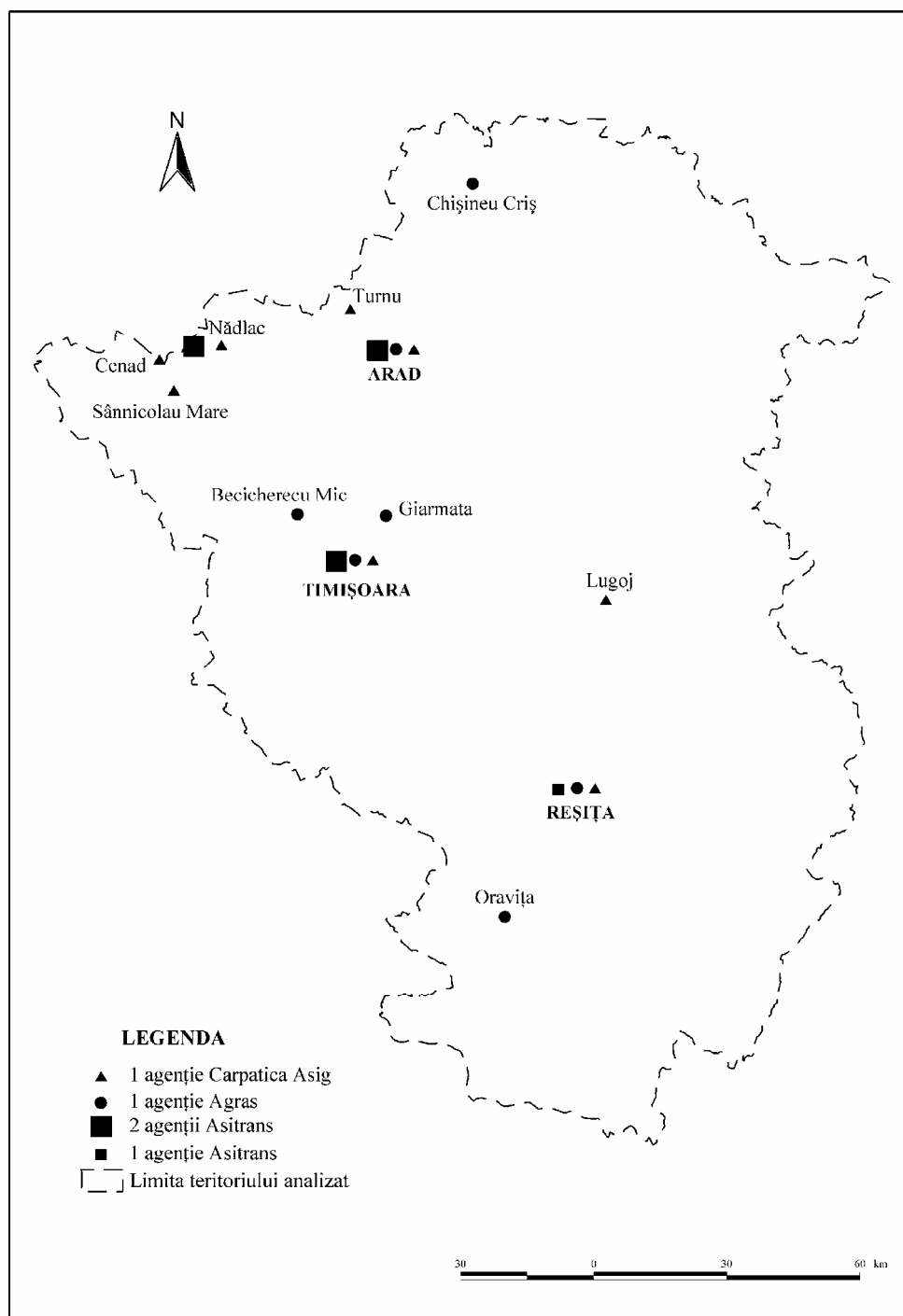

Fig. 85.

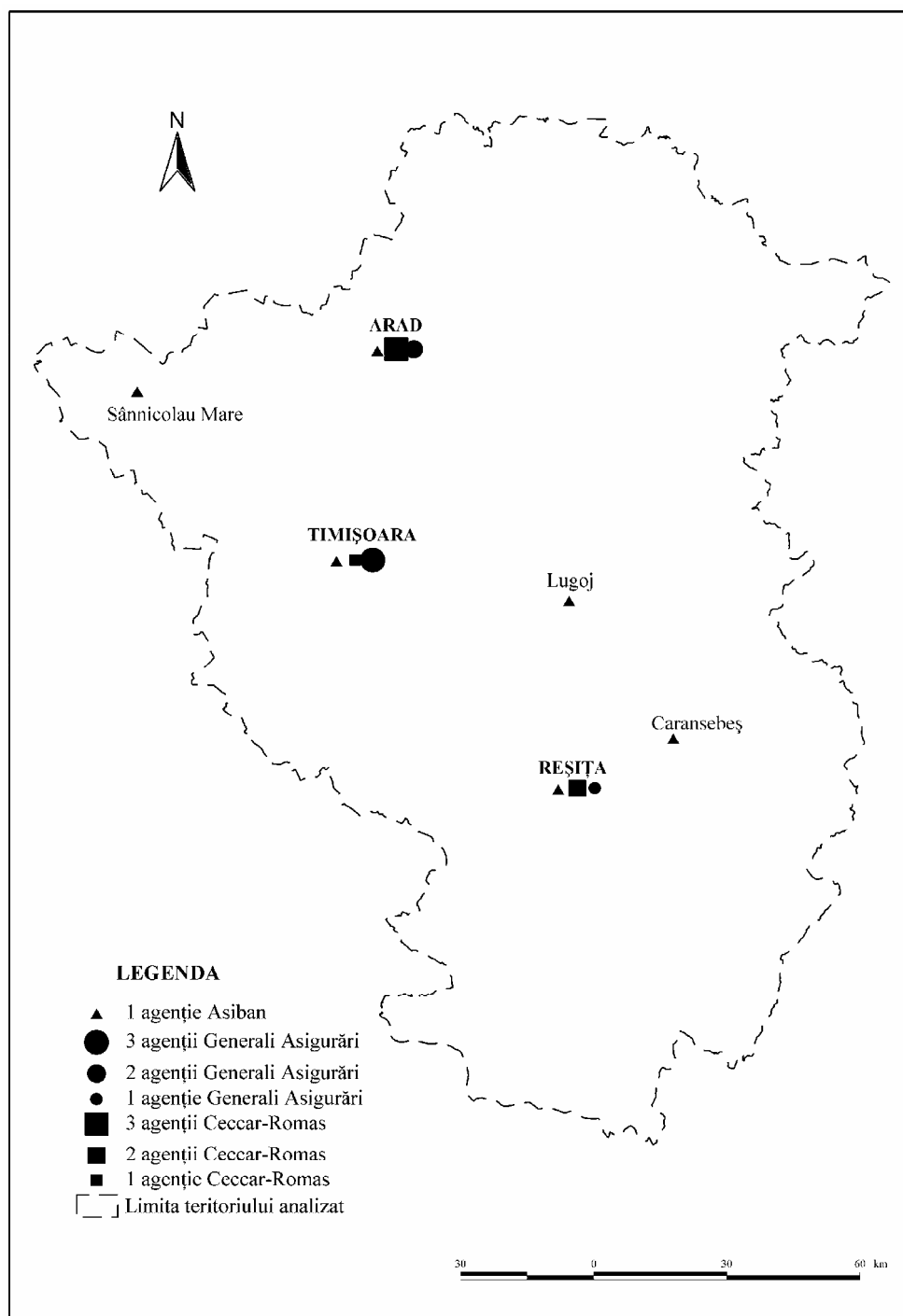

Fig. 86.

După o epocă de glorie a acestei companii italo-austriece pe piața românească în perioada antebelică și interbelică, a urmat o pauză forțată începând cu anul 1948, societatea revenind în România în 1993, sub numele de Generala Asigurări S.A, cu capital mixt italo-român. Acționarul majoritar era societatea italiană Assicurazioni Generali. Din 1999, acționarul majoritar al GENERALI Asigurări este Generali Holding Vienna. Compania este prezentă doar în cele trei reședințe de județ, dar are trei unități în Timișoara și două la Arad (fig. 86).

Aceeași repartitie în teritoriu, dar cu trei agenții la Arad și două la Reșița, față de numai una în Timișoara, o are compania piteșteană **Ceccar – Romas** (fig. 86), fondată în 1998. Aceasta practică majoritatea formelor de asigurări, altele decât cele de viață. Din 2005 este membră a grupului financiar OTP.

În ciuda rețelei încă slab dezvoltate în profil teritorial, **ING Asigurări de Viață** era a patra companie de profil din România, la sfârșitul anului 2004, fiind de departe lider pe segmentul asigurărilor de viață, poziție pe care o deține încă din 1999. Grupul olandez a intrat pe piața românească de asigurări în 1997 cu numele Nederlanden Asigurări de Viață, iar din 2001 și-a schimbat numele în ING Nederlanden Asigurări de Viață, numele actual datând din 2004. Compania deține sucursale în cele trei reședințe de județ, în municipiul Lugoj și în orașul Sebiș (fig. 87).

ABC Asigurări Reasigurări este o companie înființată în 1997, care și-a început activitatea în domeniul asigurărilor în anul 2000, fiind specializată în asigurări în breasla constructorilor. Societatea a fost achiziționată de Hidroconstrucția S.A. în anul 2000, iar începând cu același an structura acționariatului se extinde, incluzând alte firme de construcții și salariați ai acestora. În Banat, societatea este prezentă în cele trei reședințe de județ și în municipiul Caransebeș (fig. 87).

În aceleași locații poate fi găsită și firma **Interamerican România**, membră a grupului Eureko B.V., prezentă pe piața românească din 1995. Compania are rezultate bune mai cu seamă în segmentul asigurărilor de viață.

Și unele dintre celelalte companii de asigurare, cu o rețea teritorială restrânsă la maxim trei localități, sunt specializate pe asigurări de viață: **Aviva**, **AIG-Life** și **Grawe**, toate situate între primele zece societăți din țară pe acest segment de asigurări. Altele, precum **Gerroma**, **PetroAs** sau **Certasig** au ca obiect asigurările generale. În fine, **Garanta** oferă atât asigurări generale, cât și de viață.

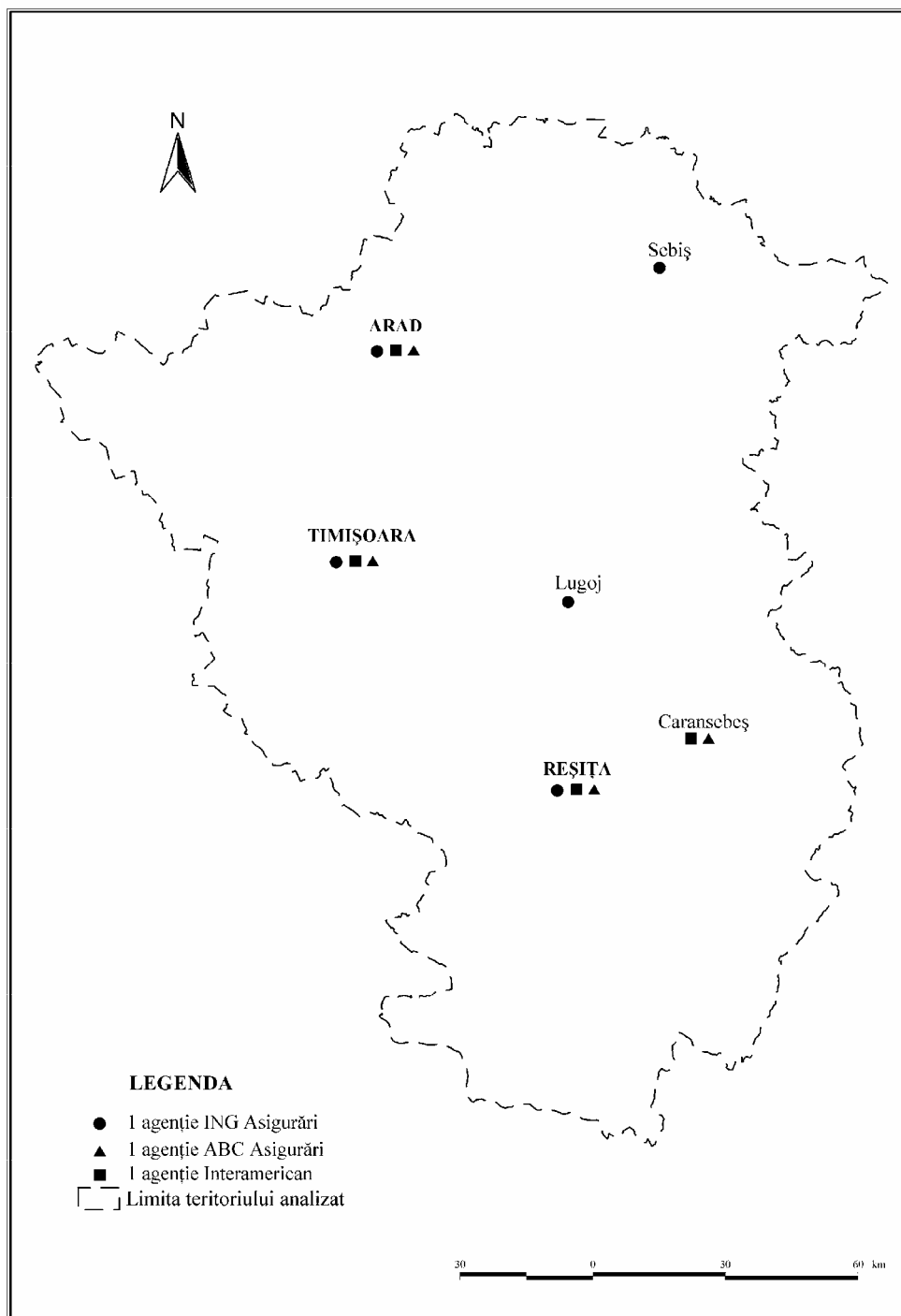

Fig. 87.

Dintre cei 13 brokeri de asigurare (conform Registrului CSA), unul singur are mai mult de un sediu – Astop, în ambele orașe mari din spațiul analizat. Ceilalți au sediul fie în Timișoara, fie în Arad, numărul fiind egal în cele două metropole regionale, câte șase în fiecare.

Aderarea României la structurile europene va produce în mod cert și schimbări în domeniul asigurărilor. Traectoria pieței de profil din România va urma, probabil, pe aceea a altor state din Europa de Est care au aderat deja la Uniunea Europeană, rezultând o accelerare a ritmului de dezvoltare macroeconomică, și inclusiv în domeniul asigurărilor.

6.7. INSTITUȚIILE ȘI SERVICIILE DIN DOMENIUL TRANSPORTURILOR ÎN BANAT

Posibilitățile de transport și comunicații ale unei localități pot constitui un important criteriu de avansare ale acesteia în ierarhie (precum situarea de-a lungul așa-ziselor „linii de forță” feroviare și rutiere), dar pot apărea și premisele unei declasări, atunci când localitatea nu este, de exemplu, deservită de calea ferată, sau se găsește izolată, departe de căile rutiere importante. O analiză mai detaliată a căilor de comunicație va fi realizată în capitolul corespunzător, în acest subcapitol fiind analizate doar acele instituții și servicii relaționate în mod direct cu acestea.

Aeroporturile se localizează la periferia celor două orașe mari, Timișoara și Arad, ambele fiind aeroporturi internaționale.

Aeroportul Internațional „Traian Vuia” din Timișoara, situat la o distanță de circa 12 km nord-est de centrul orașului, este cel mai mare aeroport din țară, după Aeroportul Internațional „Henri Coandă” din București.

Primul aeroport al Timișoarei datează din perioada interbelică și se localiza la câțiva kilometri spre sud de cel actual, în apropiere de comuna Moșnița Veche. Prima cursă a aterizat pe pista „Aeroportului Comunal Timișoara” la 17 iulie 1935.

Aeroportul a fost mutat pe actuala locație, lângă satul Giarmata-Vii, în anul 1960. În 1964 a fost inaugurat terminalul pentru cursele interne, care legau Timișoara de capitală prin intermediul companiei TAROM. După finalizarea lucrărilor de extindere, în 1980, sosesc pe aeroport și primele curse internaționale.

Din anul 1998, aeroportul timișorean a intrat într-un amplu proces de modernizare și restructurare. Începând cu data de 6 ianuarie 2003, aeroportul poartă numele lui Traian Vuia, fiu al plaiurilor Banatului.

Creșterea capitalului privat pe piața românească, dezvoltarea economică de ansamblu și apariția unui număr mare de investitori străini în Banat a făcut ca numărul de curse aeriene de pe aeroportul timișorean să fie tot mai mare, de la an la an.

Conform datelor publicate de Societatea Națională „Aeroportul Internațional Timișoara - Traian Vuia” S.A. pe site-ul web www.aerotim.ro, în anul 2005 au operat în mod regulat de pe acest aeroport un număr de 11 companii aeriene, în ordine alfabetică: Austrian Airlines, Alpi Eagles, Alitalia, Air Europa, Blue Air, Carpatair, Club Air, Lufthansa, Malev, Nouvelle Air și TAROM. S-au înregistrat, în medie, 36 de zboruri pe zi, și o medie de 1200 de pasageri procesați pe zi. Aceste date de trafic variază în funcție de mai mulți factori, între care cel mai semnificativ este sezonabilitatea. Pentru anul 2006 sunt anunțate intrarea pe aeroportul din Timișoara a unor noi companii aeriene, între care My Way Airlines (companie italiană, cu curse spre Veneția și Bergamo), Skyservice Airlines (care și-a exprimat intenția de a opera pe relația spre Toronto) și Dauair (ce va introduce curse regulate spre Dortmund). În numele agenției de turism J’Info Tours, se vor oferi curse charter cu o frecvență săptămânală spre Palma de Mallorca și Barcelona, în perioada de vară.

În primăvara anului 2006, de pe aeroportul Timișoara plecau și soseau săptămânal 221 de curse regulate de pasageri, dintre care 157 de curse internaționale și 64 de curse interne. Aceasta reprezintă o medie de aproximativ 32 de zboruri zilnic. Față de anul 2003 (R. Rusu, 2004a), numărul de zboruri săptămânale a crescut considerabil, atunci fiind înregistrată o medie de 115 zboruri săptămânal, din care 74 de curse internaționale și 41 de curse interne. Se evidențiază mai cu seamă dublarea numărului de zboruri internaționale.

La Aeroportul Internațional Timișoara își are sediul **Carpatair**, compania aviatică care operează majoritatea zborurilor din capitala Banatului. Prin „hub”-ul de la Timișoara, Carpatair conectează o serie de aeroporturi din România, Ucraina și Republica Moldova cu aeroporturi din Italia, Germania și, din 2006, Franța. Astfel, Carpatair are curse regulate zilnice spre următoarele destinații din Italia: Ancona, Bergamo, Florența, Roma, Veneția și Verona, și de trei ori pe săptămână spre Bologna, Napoli și Torino. Spre Germania, Carpatair are zboruri spre München (de două ori pe zi, cu excepția zilelor de week-end), Düsseldorf și Stuttgart (zilnic), iar din 2006, s-a introdus și relația spre Frankfurt/Main (de trei ori pe săptămână). Tot din 2006 este disponibilă destinația Paris (Roissy-Charles de Gaulle), cu aceeași frecvență a zborurilor, de trei ori pe săptămână.

Majoritatea zborurilor internaționale ale Carpatair sunt conectate cu zboruri interne sau spre țările vecine din est, Ucraina (Lvov) și Moldova (Chișinău). Carpatair are meritul de a fi readus un număr semnificativ de aeroporturi românești în circuitul internațional, chiar dacă nu prin curse internaționale directe. Astfel, Carpatair operează zboruri zilnice dinspre și înspre Timișoara de pe aeroporturile din Bacău, București Otopeni, Iași, Oradea, Sibiu și Târgu Mureș, și de trei ori pe săptămână din Cluj-Napoca, Constanța, Suceava și (din 2006) Satu Mare. Cursele spre Chișinău și Lvov au, de asemenea, o frecvență zilnică.

În afară de Carpatair, pe aeroportul timișorean mai operează un număr de șapte companii aeriene de transport de persoane: Club Air, TAROM, Malev, Alitalia, Austrian Airlines, Lufthansa și Alpi Eagles. **Club Air** este de fapt compania tour-operatorului internațional Via Club, care oferă curse regulate în regim charter spre Italia. Din Timișoara, există curse spre Verona (de cinci ori pe săptămână), Palermo, Bari (de trei ori pe săptămână) și spre Pescara (de două ori pe săptămână). Unele curse pleacă din București și fac escală la Timișoara. **TAROM** a renunțat la cursa spre New York prin Timișoara, și în prezent are doar curse interne, spre București Otopeni („Henri Coandă”), cu o frecvență de la una până la patru ori pe zi. **Malev Hungarian Airlines** operează zborurile spre Budapesta, zilnic sau de două ori pe zi. **Alitalia** oferă curse regulate cu o frecvență ridicată (de trei ori pe zi) spre aeroportul Malpensa din Milano. **Austrian Airlines** este compania austriacă care are zboruri spre Viena, de două ori pe zi. **Lufthansa** operează zilnic (exceptând duminica) pe relația spre München. Compania italiană **Alpi Eagles** oferă zboruri zilnice spre Veneția.

Aeroportul internațional din Arad se află pe actualul amplasament din 1935, când a început construcția aerogării, în 1953 fiind terminată construcția pistei, a căilor de rulare și a platformelor de beton. Aeroportul este situat la periferia vestică a municipiului, în apropiere de liziera pădurii Ceala, la o distanță de aproximativ 4 km de centrul orașului.

Anterior construcției actualului aeroport, exista un alt aeroport situat în cartierul Gai, în nord-vestul orașului. În perioada interbelică, începând cu 1922, pe acest vechi aeroport făceau escală zborurile regulate ale „Companiei franco-române de navigație aeriană”, pe ruta Paris – Praga – București – Constantinopol.

Până după 1990, pe aeroportul Arad opera doar compania națională, TAROM, cu zboruri regulate zilnice, spre capitală, și zboruri de sezon spre Constanța (Aeroportul Mihail Kogălniceanu). Spre sfârșitul anilor 90, din Arad s-a putut pleca spre destinații din Italia (Ancona, Treviso) și Germania (Stuttgart), însă cursele interne nu mai păreau rentabile, TAROM renunțând

în cele din urmă la ele. A fost o scurtă perioadă, din timpul războiului din fosta Iugoslavie, când aeroportul din Arad a preluat toate zborurile care în mod normal se desfășurau pe aeroportul din Timișoara (devenind astfel al doilea aeroport din țară). Până la urmă s-a revenit la normal, și cursele internaționale, ca și cele interne, s-au redus ca număr, ajungându-se ca în anul 2003 (R. Rusu, 2004a) să mai existe doar 13 zboruri săptămânale, șase externe și șapte interne. În 2004, au încetat cursele regulate de pasageri, inclusiv cele interne preluate pentru o scurtă perioadă de timp de Angel Airlines. Aeroportul a deservit doar zboruri pentru transportul de mărfuri, pentru care există un terminal cargo de dimensiuni mari. Al doilea factor de favorabilitate îl reprezintă zona liberă Arad-Curtici, din care jumătate se află lângă calea de rulare a aeroportului.

În anul 2006 s-au reluat cursele de pasageri de pe aeroportul Arad, operate de compania **Blue Air** pe rute externe, spre Verona (Brescia) și spre Valencia, cu o frecvență de două ori pe săptămână. Cursele spre Verona (Brescia) au fost mutate de pe aeroportul din Timișoara în ianuarie 2006, dar se pare că vor fi întrerupte din motive comerciale. Cursele spre Valencia au fost introduse din februarie 2006, zborurile București-Valencia făcând escală comercială la Arad. În acest fel, s-a realizat și legătura internă Arad - București.

Un caz special îl reprezintă **aeroportul din Caransebeș**, localitate de dimensiuni neobișnuit de mici pentru a deține un aeroport, dar situată totuși în relativa apropiere a unor centre urbane mai mari (Reșița, Hunedoara, Deva, Lugoj), care ar putea fi deservite la rândul lor de acest aeroport. Inițial, acesta a fost un aeroport militar, transformat într-unul civil în epoca comunistă, fiind inaugurat ca atare în 1979. În perioada de după 1979 au avut loc o vreme zboruri regulate, dar și în sistem charter (operate de TAROM) spre capitală. În prezent este primul aeroport privat din România, deținut de omul de afaceri Iosif Armaș. Nu mai există curse regulate, ci doar charter.

În ceea ce privește **transportul feroviar**, s-au utilizat datele prezente în ultima ediție din *Mersul Trenurilor* (valabil din 11 decembrie 2005 până în 9 decembrie 2006). Față de analiza anterioară (R. Rusu, 2004a), nu se constată schimbări majore. Orașele mari – Timișoara și Arad – au un număr mai mare de stații CFR (inclusiv halte, puncte de oprire etc), din care o bună parte sunt gări ale cartierelor care, la momentul construcției căilor ferate (a doua jumătate a secolului XIX), aveau încă statut aparte. Atât în cazul acestor orașe, ca și în celelalte situații în care o localitate are mai mult de o stație CFR, s-a luat în considerare traficul feroviar din gara considerată principală (Timișoara Nord, Arad, Reșița Sud ș.a.). În afara numărului total

de plecări (care reprezintă și numărul total de trenuri, pentru toate stațiile care nu sunt capăt de linie), s-au mai introdus, ca elemente de referință, numărul de trenuri de altă categorie de viteză decât cele personale (deci Inter-City, Rapide și Accelerate), precum și numărul de trenuri internaționale. Au fost considerate trenuri internaționale doar cele care pleacă peste hotare, deci cele care au o destinație externă, nu și cele care vin din străinătate, dar au ca destinație un oraș din țară (București, de cele mai multe ori).

Se remarcă quasi-egalitatea ce se manifestă între Timișoara și Arad la acest capitol, ca urmare a situației mai bune a orașului Arad pe principala axă feroviară care face legătura dintre România și vestul Europei. Aparenta superioritate a Aradului se datorează, mai ales, faptului că Timișoara reprezintă punct de plecare (respectiv capăt de linie) pentru mai multe trenuri decât Aradul și, pe de altă parte, traficului feroviar mult mai intens ce se desfășoară pe magistrala 2 (200), pe valea Mureșului, inclusă în coridorul IV european, și tranzitată de mai multe trenuri internaționale de călători, în direcția Budapesta.

Municipiile Lugoj și Caransebeș, situate pe magistrala 1 (rebotezată de câțiva ani 900), sunt mai bine deservite decât Reșița din punctul de vedere al transportului feroviar. Traficul foarte redus pentru Reșița, comparativ cu situația prezentată în 2004 (R. Rusu, 2004a), își are explicația în schimbarea de optică cu privire la gara reșițeană de referință. Astfel, în lucrarea respectivă, s-a făcut referire la gara Reșița Nord, de unde pleacă un număr exact dublu de trenuri, dar trebuie specificat că jumătate din acestea se îndreaptă spre Reșița Sud, ceea ce poate fi considerat ca transport urban. Prin municipiul Lugoj trece un număr mai mare de trenuri decât Caransebeșul, deși ambele sunt la intersecția a câte două căi ferate. Totuși, calea ferată de la Caransebeș la Boușari este una fără nici o altă legătură feroviară, de când nu se mai poate trece peste Poarta de Fier a Transilvaniei, înspre Hațeg – Subcetate. În contrast, căile ferate secundare cu plecare din Lugoj – spre Buziaș și Ilia – sunt tranzitate de numeroase trenuri, inclusiv accelerate și un tren rapid.

La nivelul orașelor mici apare prima așezare care nu dispune de ieșire la calea ferată: Moldova Nouă. În cazul său, transportul fluvial compensează parțial absența căii ferate. În contrast cu aceasta, alte localități au chiar patru gări (cazul orașului Bocșa). Densitatea ridicată a căilor ferate din Banat a făcut ca majoritatea orașelor să fie situate pe una sau mai multe căi ferate, și să aibă un număr relativ ridicat de trenuri care le tranzitează stația CFR, din direcții diferite. Ies în evidență așezări urbane precum Lipova (31 de plecări zilnice din gara Radna), Sântana (27), Băile Herculane (care nici nu este nod feroviar, și are 26 de plecări/zi), Buziaș (24), Sânnicolau Mare (22), Gătaia

(21), Ineu (18), Deta (14), Jimbolia, Recaș și Făget (13). Numărul mare de trenuri cu plecare din Curtici se explică prin amenajarea acestei gări ca punct feroviar de trecere frontieră. Și prin unele localități rurale, mai ales cele situate pe căile magistrale sau cele care sunt noduri feroviare, trece un număr semnificativ de trenuri: Săvârșin (26 de plecări zilnic, din cauza localizării pe magistrala 2), Lovrin (25 de trenuri/zi, nod feroviar), Jebel (23, nod feroviar), Periam (19, nod feroviar), Orșoara și Vinga (18) etc. Pentru unele orașe mici, prezența gării este foarte discretă: trei trenuri care pleacă zilnic din Anina, patru din Nădlac etc.

Pentru majoritatea orașelor mici și a localităților rurale importante (de rang supracomunal), se constată că doar așezările situate pe magistrale feroviare sau pe căi ferate principale (Curtici, Sântana, Lipova, Săvârșin, Făget, Băile Herculane, Chișineu Criș, Buziaș) sunt deservite și de alte trenuri decât cele personale. În mod curios, deși sunt situate pe căi ferate importante, unele localități nu beneficiază de opririle trenurilor de viteză, cum este, de exemplu, cazul gărilor Recaș, Teregoa, Topleț sau Mehadia pe magistrala 1 (900). Dacă pentru Topleț sau Mehadia explicația ar putea fi distanța mică până la gara Băile Herculane, sau chiar Orșova, pentru celelalte două stații CFR credem că s-ar impune oprirea trenurilor accelerate. Comparativ, pe magistrala 2 trenurile accelerate opresc la Săvârșin, iar pe linia Lugoj – Ilia, acceleratele opresc în Margina, Făget și chiar Mănăștiur.

Traficul feroviar este dominat de prezența a trei categorii de trenuri: cele locale (personale), cele pe distanțe lungi, pe rute interne, și cele internaționale. O importanță mai mare o au ultimele două categorii, în vreme ce trenurile locale deservesc mai mult navetiștii, fapt care iese în evidență la o cercetare sumară a orarelor acestor trenuri.

Traficul internațional este canalizat, aproape în totalitate, spre Curtici. Singura excepție este trenul internațional București – Belgrad, prin Băile Herculane, Caransebeș, Lugoj și Timișoara Nord, care iese din țară pe la Stamora Moravița. Din Timișoara pleacă trei trenuri internaționale („Crișul”, „Bega” și „Traianus”) spre Budapesta, prin Arad și Curtici; trenul „Traianus” are în componență un vagon de dormit cu destinația München, iar „Bega” conexează în gara Budapest Keleti cu trenul cu destinație Veneția, care în anii trecuți pleca chiar din Timișoara. Și din Arad pleacă două trenuri zilnic spre Ungaria, de data aceasta doar până la Békéscsaba. În afara acestora, din Arad spre Budapesta se poate ajunge cu unul din cele patru trenuri care vin de la București („Pannonia”, „Dacia”, „Ister” și „Transbalkan”). Dintre acestea, două își continuă drumul și mai departe de capitala Ungariei: „Pannonia” până la Praga, iar „Dacia”, la Viena. Și aceste

trenuri sunt conexate cu altele, cu plecare din Praga sau Viena, spre alte orașe din Europa Centrală (în special din Germania și Franța). În direcție opusă, aproape toate trenurile internaționale se opresc la București Nord, doar „Transbalkan” traversează Dunărea, spre Sofia și Salonic. Pentru micul trafic transfrontalier, din Jimbolia pleacă zilnic spre Kikinda (Serbia) două trenuri personale.

Tabelul 13.

Principalii indicatori, instituții și servicii din domeniul transporturilor

Localitatea	Aeroporturi	Zboruri / săptămână	Internaționale	Stații CFR	Nr. de trenuri / zi	Din care IC, R, A	Internaționale	Autogări	Benzinării					Dealeri auto	Service auto
									PETROM	Rompetrol	OMV	Lukoil	MOL		
Timișoara	1	221	157	7	73	23	4	2	5	1	5	5	8	11	46
Arad	1	6	4	4	78	33	10	2	11	3	2	5	3	5	27
Reșița				3	13	2		1	2				2	2	10
Lugoj				2	47	24	1	1	3		1		1	1	7
Caransebeș	1	x		4	41	17	1	1	2	1		3		1	3
Sănnicolas Mare				2	22			1	2						1
Oravița				1	10			1	1			1			
Lipova				1	31	10		1	2						
Ineu				1	18			1	1			1			1
Chișineu Criș				2	15	4		1	1			1			
Bocșa				4	10			1	1			1			1
Moldova Nouă								1							1
Oțelu Roșu				2	10			1	1						1
Sebiș				1	11			1	1						
Deta				1	14				1			1			
Făget				1	13	6		1	1						
Bozovici								1	1						
Gurahonț				1	12			1	1						
Mehadia				2	11				1						
Săvârșin				1	26	10		1	1	1					
Jimbolia				1	13		2		1						
Nădlac				1	4				1						3
Curtici				1	25	18	10		1						
Pâncota				1	11			1	1						

Anina				1	3			1	1					
Buziaș				1	24	8								
Băile Herculane				1	26	14	1							
Pecica				1	9				1			1		1
Sântana				2	27	4								
Ciacova				2	10									
Gătaia				2	21									
Lovrin				1	25									
Recaș				1	13									
Dudeștii Vechi				1	10									
Peciu Nou				1	7									
Cermei				1	7									
Periam				2	19									
Jebel				2	23									
Orțișoara				1	18				1					
Vinga				1	18				1					
Hălmagiu				1	12									
Șimand				1	12				1			1		
Teregova				1	12									
Topleț				1	12									
Ghioroc				1	14									
Vladimirescu				1	14									
Giroc				1	10									
Biled				1	11									
Cărpiniș				1	14									

Trenurile de viteză (accelerate, rapide și inter-city) de pe rutele interne utilizează exclusiv căile ferate magistrale, și cele principale, respectiv magistrala 1 (București – Băile Herculane – Caransebeș – Lugoj – Timișoara), magistrala 2 (București – Deva – Ilia – Săvârșin – Radna – Arad), rutele principale Timișoara – Arad – Chișineu Criș – Oradea, Timișoara – Buziaș – Lugoj – Făget – Ilia și Caransebeș – Reșița. Majoritatea trenurilor conectează cele două orașe mari cu capitala țării, București. Astfel, de la Timișoara spre București pleacă zilnic șapte trenuri (un accelerat, două inter-city și cinci rapide), pe ruta prin Lugoj, Caransebeș, Băile Herculane și Oltenia, și un accelerat prin Buziaș, Lugoj, Făget, Ilia, Deva și apoi spre Sibiu, Brașov și valea Prahovei. Există șapte trenuri și de la Arad spre București, din care patru sunt trenuri internaționale, un rapid, un inter-city și un accelerat, acesta din urmă urmând ruta prin Petroșani și valea Jiului (ca și

„Transbalkan”). Un alt traseu solicitat este cel spre Transilvania și Moldova, care se face cu trenurile accelerate Timișoara – Iași, fiecare circulând pe altă rută. Unul urmează traseul prin Arad – Oradea – Cluj-Napoca, altul prin Aradu Nou – Radna – Ilia – Deva – Cluj-Napoca, iar al treilea prin Buziaș – Lugoj – Ilia – Deva – Cluj-Napoca. Din Cluj-Napoca, toate cele trei accelerate utilizează același traseu, prin Dej, Ilva Mică, Vatra Dornei, Suceava, Pașcani și, în cele din urmă, Iași. Un alt tren accelerat care face legătura între aceleași provincii istorice, dar pe o rută mai sudică, este Timișoara – Galați, care de câțiva ani circulă prin Arad – Radna – Ilia, de unde merge pe traseul consacrat, prin Deva, Alba Iulia, Războieni, Târgu Mureș, Miercurea Ciuc, Adjud, Tecuci.

Legătura cu nordul țării este asigurată de trenurile Timișoara – Baia Mare (prin Arad, Oradea, Satu Mare) și Timișoara – Sighetu Marmăției (prin Arad, Deva, Alba Iulia, Cluj-Napoca, Dej, Salva).

De un succes deosebit s-au bucurat în ultimii ani, de când au fost (re)introduse, și trenurile inter-city, tip “Săgeata Albastră”. Două perechi de astfel de trenuri circulă pe traseul Timișoara – Arad – Oradea – Cluj-Napoca și retur. Un astfel de tren circulă și de la Timișoara la Reșița, dar nu pe ruta directă (prin Jebel și Gătaia), ci prin Lugoj și Caransebeș. Din Reșița pleacă și un tren rapid, ramură a unuia dintre rapidele care fac legătura între Timișoara și București, astfel ca și reședința județului Caraș-Severin să aibă o legătură feroviară directă cu capitala.

Dintre trenurile personale, o mențione aparte trebuie făcută despre cele care au mers de accelerat, introduse în ultimii ani de CFR. Acestea au regim (ca preț) de personal, dar opresc doar în unele stații. În Banat s-au introdus două asemenea perechi de trenuri, unul pe relația Timișoara – Arad – Radna – Deva – Simeria - Petroșani – Târgu Jiu, și un al doilea cu plecare tot din Timișoara, spre Drobeta Turnu Severin, prin Lugoj, Caransebeș și Băile Herculane.

Pentru rețeaua rutieră, s-a analizat repartitia autogărilor și a localităților care reprezintă “puncte de plecare” pentru cursele regulate cu autocare sau microbuze (fără să aibă neapărat autogări), a benzinărilor – în special a celor care fac parte din rețele naționale, a service-urilor autorizate de RAR și a dealerilor auto.

Autogările se găsesc în aproape toate orașele din regiune. Timișoara și Aradul au autogări separate pentru cursele interne și cele internaționale, iar autobuzele spre anumite destinații de interes local pot pleca și din alte părți ale orașului decât de la autogară. Reșița are o singură autogară, iar la Lugoj și Caransebeș autobuzele de pe rutele naționale sau internaționale nu mai intră în autogară, ci opresc lângă șoseaua principală. Majoritatea orașe-

lor mici dețin la rândul lor o autogară, de unde pleacă curse de autobuz spre localitățile rurale înconjurătoare, și opresc anumite curse pe distanțe lungi. S-au luat în considerare și acele localități care, deși nu au propriu-zis amenajată o autogară, constituie punct de plecare pentru curse de interes local.

Benzinăriile reprezintă un indicator aproximativ al mijloacelor auto dintr-o anumită localitate sau dintr-un anumit spațiu, fie că proprietarii acestor mijloace auto au domiciliul în localitatea respectivă, fie că sunt în tranzit. În consecință, majoritatea benzinăriilor se întâlnesc, pe de o parte, în orașele mari, iar numărul lor scade o dată cu importanța demografică a localității; iar pe de altă parte, acestea pot avea localizări chiar și în afara așezărilor, cu condiția de a fi situate pe o șosea importantă (de obicei, pe drumurile naționale și, mai cu seamă, pe cele europene). Evident, atunci când ambele condiții sunt îndeplinite, și numărul de benzinării (ca și de alte servicii pentru traficul rutier) crește proporțional.

Benzinăriile **Petrom** sunt continuatoarele fostei rețele de stat (PECO) de dinainte de 1989, fiind în 2004 preluate de compania austriacă OMV. Rețelei Petrom îi aparțin cele mai numeroase benzinării, în total 57. Astfel, se constată prezența unui număr dublu de benzinării Petrom în Arad (11, incluzând și pe cele două din afara orașului, spre Nădlac) față de Timișoara (cinci, inclusiv cea de la ieșire spre Lipova, de fapt în Dumbrăvița), poate și ca urmare a unor factori subiectivi, respectiv prezența sucursalei Petrom la Arad, sau situarea acestui oraș pe principala magistrală rutieră care face legătura cu Europa Occidentală. La Timișoara există în schimb un număr mare de benzinării particulare. În cadrul orașelor mijlocii, sunt prezente câte două-trei benzinării Petrom, iar în cazul orașelor mici, câte una, rar două (la Lipova, de exemplu). Se remarcă faptul că anumite localități (Moldova Nouă, Buziaș, Băile Herculane, Ciacova, Sântana) nu au nici o benzinărie Petrom, această absență fiind compensată de existența unor benzinării particulare. În schimb, un număr important de benzinării Petrom se află în apropiere de punctele de trecere a frontierei: câte două la Turnu și Vârșand, și una la Moravița. Benzinării Petrom se întâlnesc și în localități mici, dar pe drumurile principale, de exemplu la Șag (pe DN 59), Julița (pe DN 7), Nădab (în apropiere de DN 79, inițial chiar pe drum, până s-a făcut deviația prin afara localității), etc.

Compania **Rompetrol**, înființată în 1974 ca ramura internațională a industriei petroliere românești, a fost privatizată în 1998, devenind cea mai mare companie privată cu capital românesc. Este mai bine dezvoltată în alte părți ale țării, și relativ recent și-a extins rețeaua și în vestul țării, având doar șase benzinării în teritoriul studiat, din care trei în Arad, și câte una în Timișoara, Săvârșin și Caransebeș.

Compania austriacă **OMV** a intrat pe piața românească în 1998 și a deschis prima benzinărie în anul următor. Au urmat numeroase altele, principalul succes fiind însă cel înregistrat în 2004, prin achiziționarea PETROM. Actualmente, benzinării proprii ale OMV se găsesc doar în cele două orașe mari, cinci în Timișoara și două în Arad, și una în municipiul Lugoj.

Compania rusă **Lukoil** a intrat pe piața din România în 1998, când a achiziționat rafinăria ploieșteană Petrotel. De atunci, numărul benzinăriilor Lukoil a crescut considerabil, fiind în acest moment compania cu cea mai extinsă rețea după Petrom, în Banat având 21 de benzinării. Aproape jumătate din acestea sunt amplasate în cele două mari orașe, Timișoara și Arad, iar celelalte, pe șoselele principale, la Șimand și Chișineu Criș pe DN 79, la Pecica pe DN 7, la Caransebeș (trei benzinării) și Topolovățu Mare pe DN 6 etc. Este demn de remarcat că, în județul Caraș-Severin, Lukoil deține benzinării la Bocșa și Oravița, dar nu și la Reșița, cum de altfel nici în Lugoj nu există nici o astfel de benzinărie.

Compania maghiară **MOL** a decis extinderea în România în 1993, având primul sediu central în Arad, în 1994, iar din 2000 sediul central al MOL Romania s-a mutat la Cluj-Napoca. În acești ani, rețeaua a cunoscut o extindere constantă, iar între 2003 și 2005, prin parteneriatul cu Shell, a preluat și toate benzinăriile acestei companii, în România. Până la momentul actual, benzinăriile sunt localizate exclusiv în orașe mari și mijlocii. Din totalul de 14 benzinării, opt se află în Timișoara, trei la Arad, două la Reșița și una la Lugoj.

În afara benzinăriilor care aparțin unor rețele naționale, menționate mai sus, există și numeroase benzinării locale, care deserveșc mai ales localitățile urbane mici sau localitățile rurale. Desigur, unele dintre acestea se localizează și în orașele mari și mijlocii, unde sunt însă nevoite să înfrunte competiția acerbă a companiilor mari.

O altă situație demnă de interes este cea a repartiției **dealerilor auto**. Firmele care intermediază vânzările de automobile se găsesc doar în orașele mari și mijlocii, până la nivelul 4 inclusiv, dar nu și în localități de rang inferior. Astfel, Timișoara are o poziție privilegiată, cu 11 dealeri auto (numărul continuă să crească!), urmată de Arad (cinci), în vreme ce orașele mijlocii au câte una-două firme, care vând în general automobile fabricate în România (Dacia sau Daewoo).

Repartiția **service-urile auto** autorizate este oferită de site-ul de pe internet al Registrului Auto Român (RAR). Se constată prezența acestora cu precădere la nivelurile superioare, mai precis până la nivelul municipiilor; de la nivelul acesta în jos, doar sporadic se mai consemnează câte un service

auto în unele localități urbane (Sânnicolau Mare, Ineu, Bocșa, Moldova Nouă, Oțelu Roșu), și în localități situate pe principala axă rutieră a regiunii, respectiv în apropierea punctului de trecere a frontierei. (Nădlac – trei, Pecica).

6.8. SERVICIILE POȘTALE ȘI DE TELECOMUNICAȚII DIN BANAT

Compania Națională Poșta Română are o rețea vastă de unități, deservind practic toate localitățile țării. Ea este organizată pe Direcții Regionale, județele Arad, Timiș, Caraș-Severin și Hunedoara fiind deservite de **Direcția Regională de Poștă Timișoara** (fig. 88). Aceasta are în subordine Oficiile județene din reședințele de județ, Oficiile zonale (OPRM) – câte patru în fiecare județ, care deserveșc arii rurale extinse, și apoi (fig. 89) oficii poștale (urbane sau rurale), ghișee poștale (urbane sau rurale), agenții poștale (exclusiv în mediul rural, în mod obișnuit în așezări mijlocii sau mici) și circumscripții poștale – care nu au propriu-zis sediu, ci factorul poștal are obligația să treacă prin toate satele arondate circumscripției (de obicei sate mici, apropiate unul de celălalt).

Unitatea de bază este **oficiul poștal**, care are un volum mare de activitate, având activități de prezentare și de distribuție. Are cel puțin trei angajați: diriginte, ofician și factorul poștal. Toate orașele au cel puțin un oficiu poștal, iar orașele mari dețin unități poștale la nivelul fiecărui cartier. Oficiile poștale din orașe au preponderent o activitate de prezentare, având mai mulți angajați pe această latură a activității decât pe cea de distribuire. În orașele mari și, uneori, în cele mijlocii, se află și oficii poștale specializate exclusiv pentru activitatea de distribuire, numite **OPDC** (Oficiu Poștal de Distribuire Centralizat). Astfel de oficii există și la Timișoara, Arad și Lugoj. Oficiile poștale se întâlnesc și în mediul rural, în general în reședințele unor comune mari, și mai rar în sate care nu sunt centre de comună (Agrișu Mare, de exemplu).

În mediul urban, anumite oficii sunt organizate ca **Oficii Județene** (în reședința de județ), care au în subordine toate unitățile poștale din județul respectiv, sau ca Oficii Poștale Rurale Mecanizate (**OPRM**), până de curând numite oficii zonale, care răspund de un anumit număr de oficii, ghișee, agenții și circumscripții poștale din mediul rural. Fiecare OPRM are arondată o arie rurală destul de extinsă, fiind în total câte patru în fiecare județ. Astfel, în județul Arad, OPRM se întâlnesc la Ineu, Sebiș și Lipova, la care se adaugă cel din reședința de județ; în județul Timiș, la Sânnicolau

Mare, Lugoj și Deta, la care se adaugă cel din Timișoara; iar în Caraș-Severin, la Oravița, Caransebeș și Băile Herculane, plus cel din Reșița.

Ghișeul poștal este o unitate de dimensiuni medii, și care este uneori întâlnită și în orașe, ca unitate exterioară a unui oficiu poștal, dar cel mai adesea se întâlnește în mediul rural, de obicei în centrele de comună care nu dețin oficiu poștal sau în sate mai mari, care nu sunt centre de comună. Au în mod obișnuit doi angajați: un oficiant (care preia și rolul dirigentului de la oficiul poștal, în sensul organizării activității ghișeului), care lucrează efectiv la ghișeu și execută activități de prezentare și vânzare, și factorul poștal, care se ocupă de distribuire.

Agenția poștală este o unitate de dimensiuni mici, cu un singur angajat, factorul poștal, și își are sediul de cele mai multe ori la domiciliul acestuia. Factorul poștal îndeplinește toate atribuțiile, atât cele de prezentare și vânzare (la sediu), cât și cele de distribuție. De obicei, agențiile poștale se localizează în așezări rurale mijlocii, uneori mici, rareori în centre de comună (doar în comunele cu număr foarte redus de locuitori).

Circumscripția poștală este de fapt o unitate teritorială, nu una poștală. În acest caz, întrucât circumscripția nu are sediu, factorul poștal are obligația de a face simultan, pe traseu, atât activitatea de prezentare, cât și cea de distribuție. De cele mai multe ori, sunt grupate într-o circumscripție poștală mai multe sate de dimensiuni mici, apropiate între ele ca distanță.

Practic, sistemul poștal include toate localitățile țării, întrucât chiar și acele sate mici care nu au agenție poștală sau nu sunt incluse într-o circumscripție poștală, sunt arondate unei unități poștale din apropiere.

În domeniul telefoniei, compania **Romtelecom** a deținut monopolul telefoniei fixe până în anul 2000. Numărul abonaților Romtelecom, deși foarte mare, este însă în scădere ca urmare a concurenței din partea telefoniei mobile și a celorlalte rețele de telefonie fixă dezvoltate în ultimii ani, în special RDS și UPC. Magazine Romtelecom (fig. 90) sunt prezente doar în municipiile Timișoara, Arad, Reșița și Lugoj, însă produsele Romtelecom pot fi achiziționate și prin intermediul a numeroase alte companii, între care cea mai largă repartiție teritorială o are Poșta Română.

Telefonia mobilă a cunoscut un avânt remarcabil în ultimii zece ani. În prezent, pe piața telefoniei mobile din România activează patru companii: Orange, Vodafone, Zapp și Cosmote.

Magazine proprii ale acestora se află doar în orașele mari, și uneori în orașele mijlocii, reședință de județ. Distribuția se face însă în majoritatea cazurilor prin intermediul distribuitorilor. Cea mai vastă rețea de distribuție o au cele două companii care dețin cea mai largă cotă de piață, Orange (fostă Dialog) și Vodafone (fostă Connex).

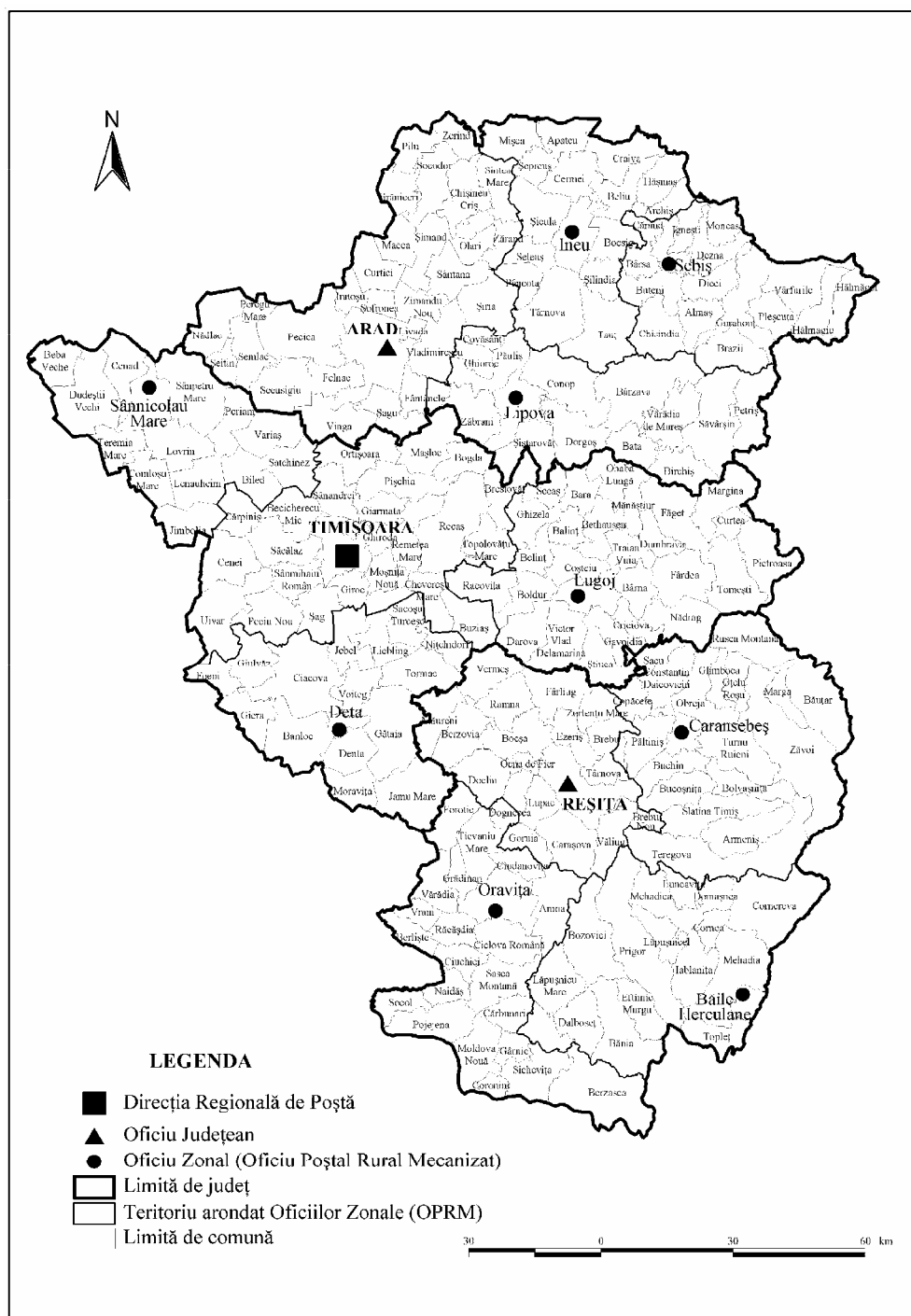

Fig. 88.

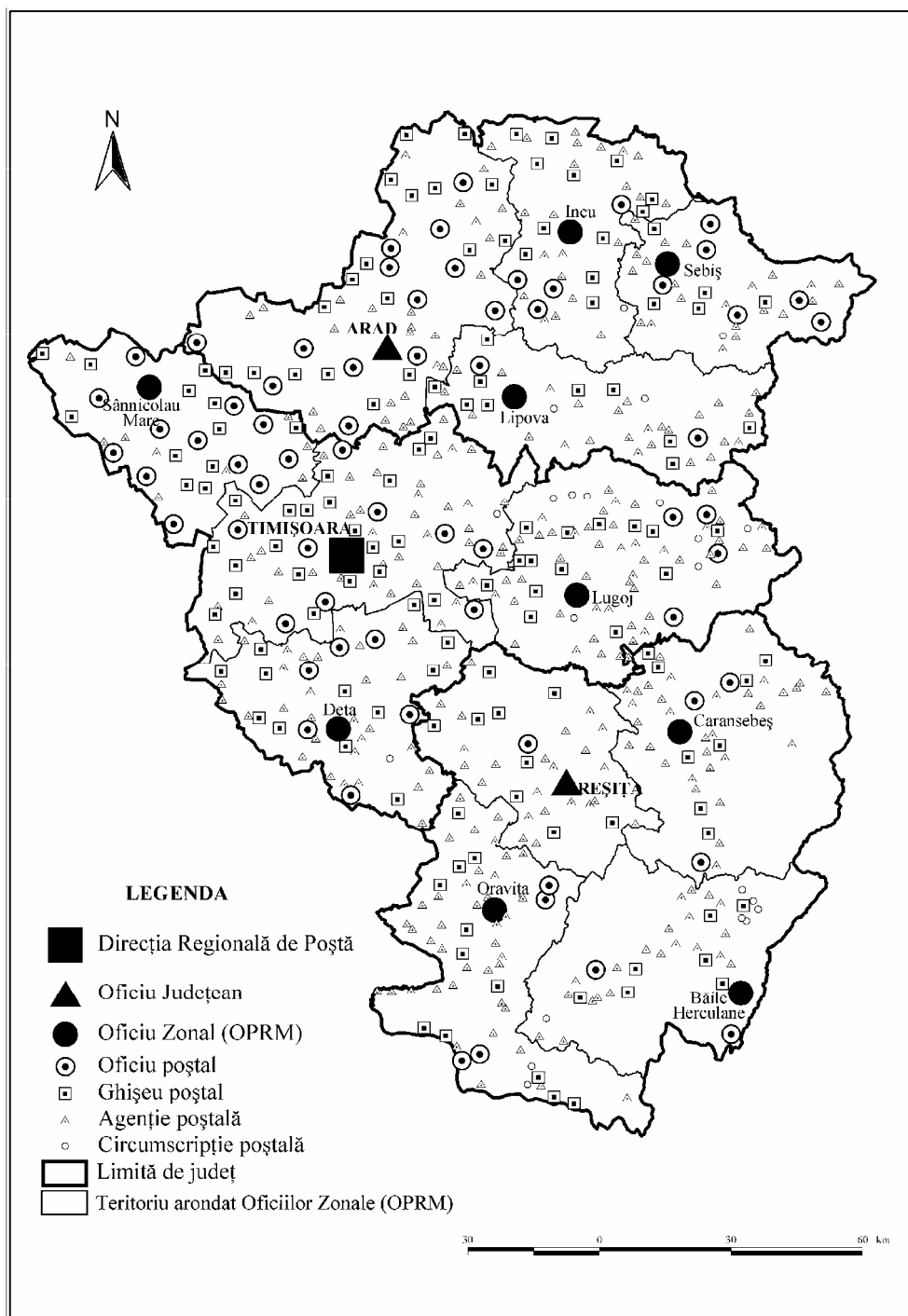

Fig. 89.

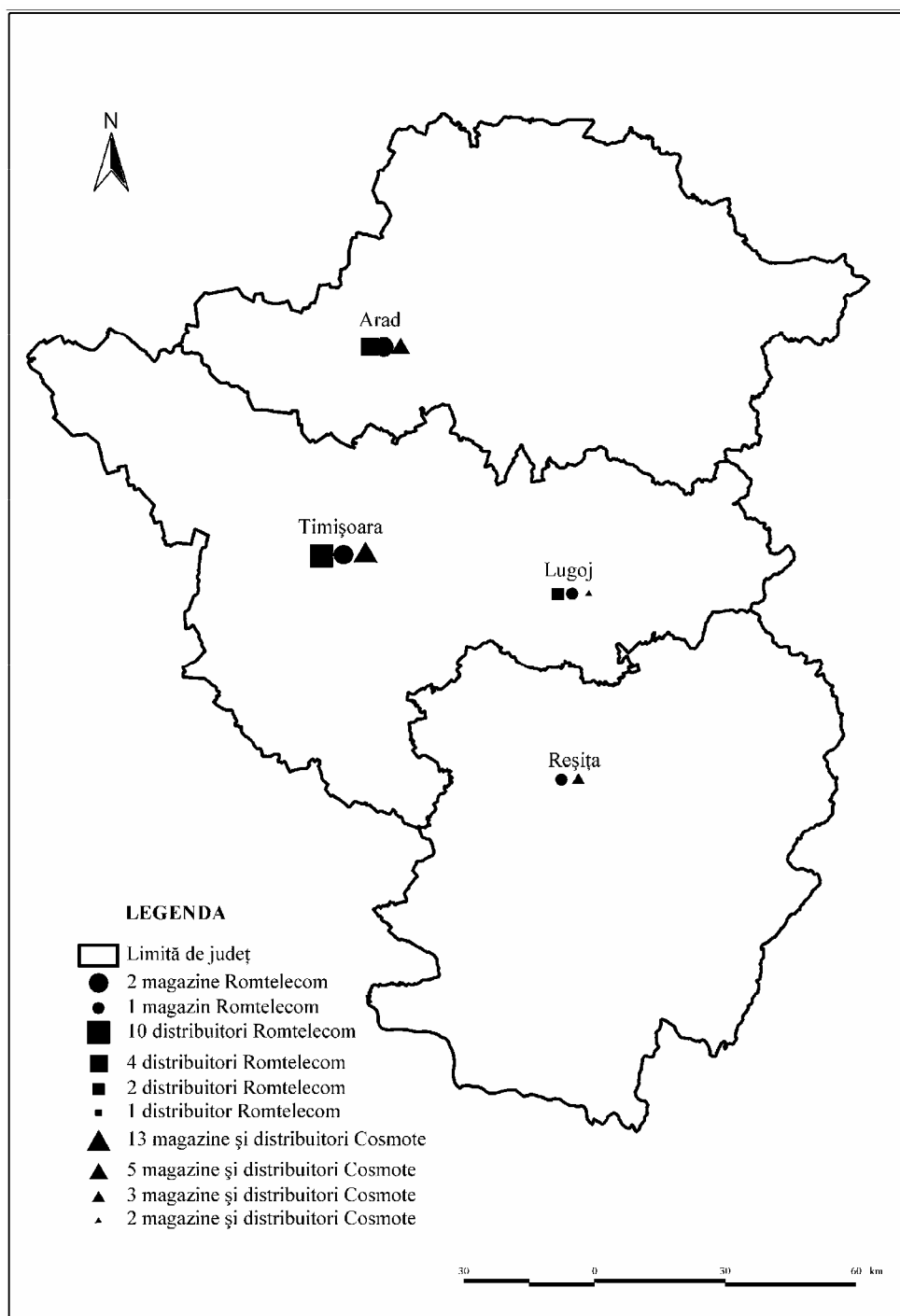

Fig. 90.

Întrucât rețeaua distribuitorilor Orange nu este publică momentan, am analizat doar pe cea a companiei **Vodafone** (fig. 91), moștenită în cea mai mare parte de la Connex.

Astfel, firme care comercializează produse Vodafone se localizează în aproape toate localitățile urbane ale regiunii (cu mici excepții: Anina, Curtici, unele dintre orașele noi – Ciacova, Gătaia, Recaș), precum și în unele localități rurale importante (Gurahonț, Teregova, Berzasca). În orașele mari, numărul acestora a crescut foarte mult, fiind prezente numeroase magazine.

Compania **Zapp** are o rețea de distribuție limitată la orașele mari și mijlocii (fig. 92), la care se adaugă și unele orașe mici (Ineu, Oțelu Roșu). Și compania Zapp are în plan o extindere semnificativă a rețelei de distribuție.

Cosmote este parte din grupul OTE, de care aparține și fosta companie națională de telefonie fixă, Romtelecom. Rețeaua lor de distribuție este aproape similară cu cea a Romtelecom (fig. 90), fiind prezenți cu magazine în orașele reședință de județ și în municipiul Lugoj. Fiind o companie tânără (moștenitoare a „defunctei” Cosmorom), Cosmote se află în prima etapă de extindere a rețelei de distribuție.

6.9. MAGAZINELE, PIEȚELE ȘI POLARIZAREA COMERCIALĂ ÎN BANAT

Magazinele universale erau relativ puține în România comunistă. Aproape fiecare oraș mare sau mijlociu dispunea de un magazin universal, construit în anii 70, pe mai multe etaje, cu scări rulante etc. Acestea („Bega” la Timișoara, „Ziridava” la Arad, „Nera” la Reșița, „Timiș” la Caransebeș etc) sunt în prezent schimbate ca statut față de perioada respectivă, tinzând a se transforma într-un soi de „shopping centres”, unde fiecare raion este deținut de o altă firmă.

Hipermarketurile și supermarket-urile sunt apariții relativ recente pe piața românească, și deocamdată cele mai importante dintre ele, respectiv cele aparținând unor lanțuri de magazine deținute de companii străine (Metro, Selgros, de tip „cash&carry”, sau Billa, Profi) se întâlnesc fără excepție în orașele mari, în speță Timișoara și Arad. Ele vin să acopere un vid pe piața de desfacere românească, și au o dinamică surprinzătoare, astfel încât există premisele unei extinderi a rețelelor și la nivelul orașelor mijlocii. O excepție face supermarket-ul Artima, care a „atacat” exact acest segment de piață, al orașelor mijlocii, deschizând supermarket-uri la Reșița, Lugoj, Caransebeș și chiar într-un oraș mic – Sânnicolau Mare.

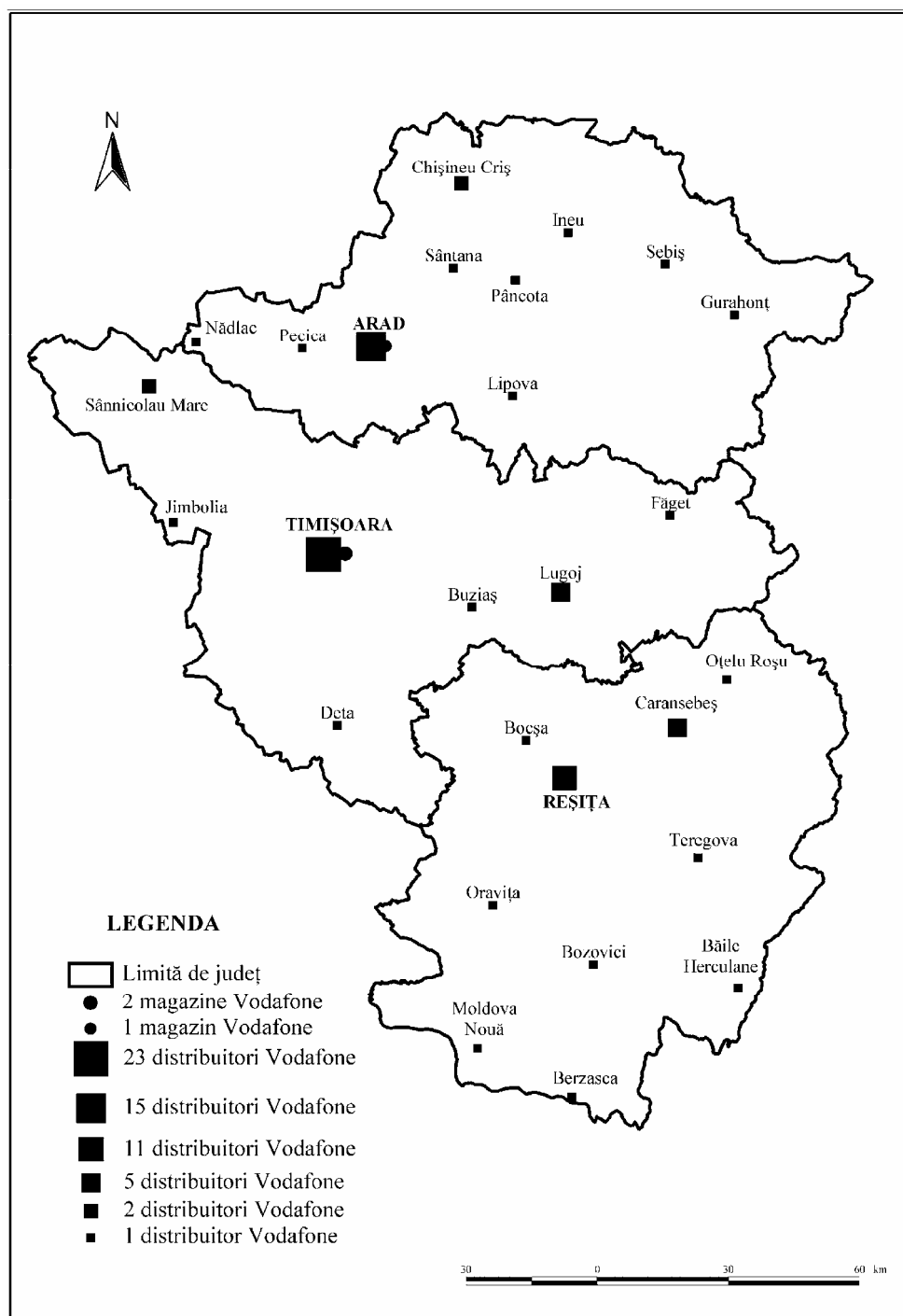

Fig. 91.

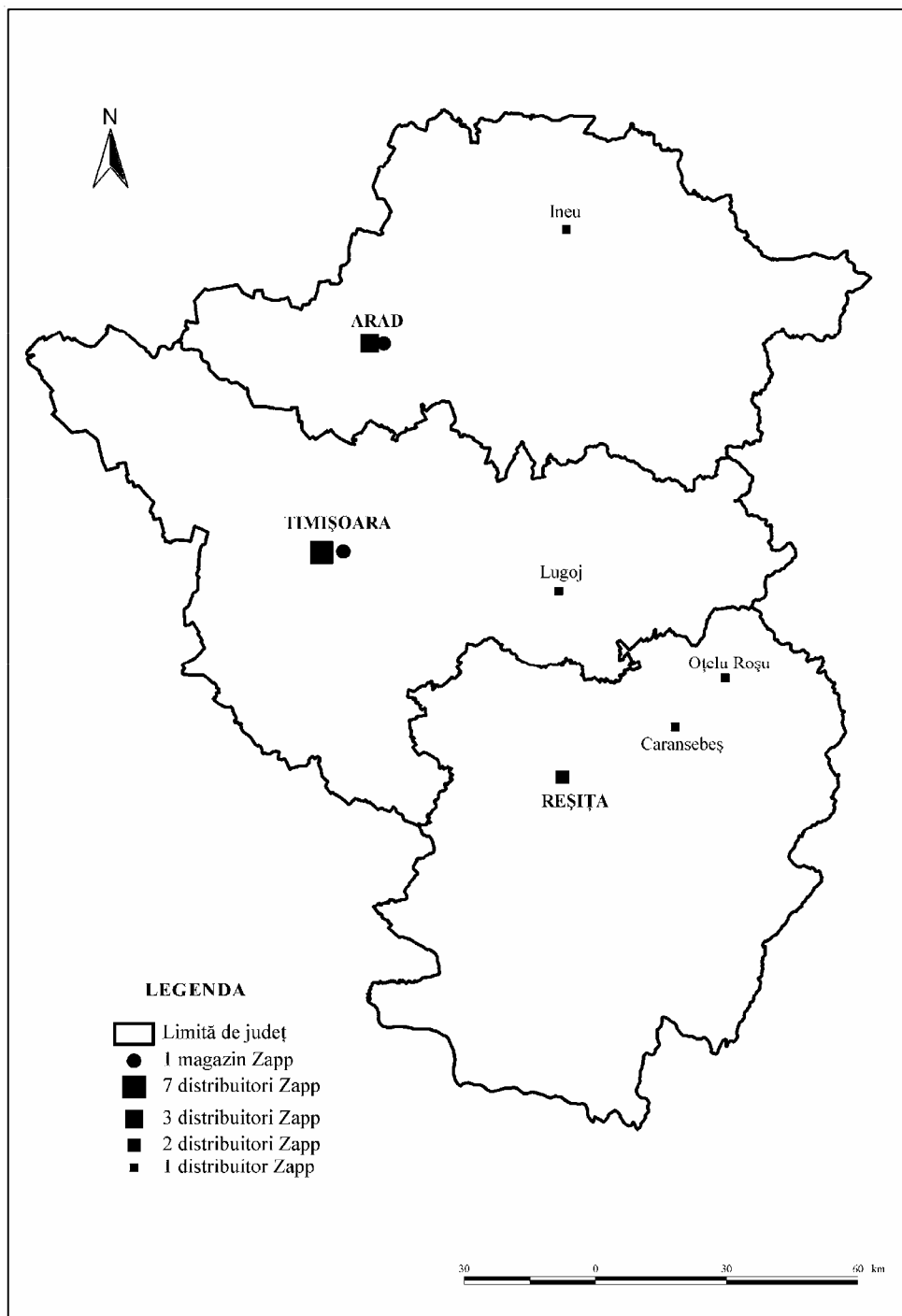

Fig. 92.

Magazinele specializate avute în vedere sunt acelea care comercializează bunuri cu utilizare de lungă durată (instalații, produse electronice și electrocasnice, calculatoare), și aparțin unor rețele cunoscute pe plan național. Se constată că aceste magazine pot fi întâlnite până la nivelul municipiilor, și mai rar în orașele mici, unde în schimb există magazine aparținând unor societăți comerciale locale. Atât magazinele de instalații (Romstal, Ariston), cât și cele care comercializează produse electronice și electrocasnice (Flanco, Altex, Romanel, Rombiz, Domo, Cosmo, Mondo, Ana Electronics, Quasar), își împart aceeași piață, a orașelor mijlocii și mari. Orașele mici dispun de asemenea magazine, dar ele nu fac parte dintr-o rețea națională; astfel de magazine se întâlnesc de altfel destul de frecvent și în orașele mari (Coraura la Arad, cu 5 magazine, Franck la Timișoara etc.) Între localitățile urbane mici care dispun de un supermarket se numără Sânnicolau Mare, unde s-a deschis un supermarket Artima.

Piețele sunt răspândite în toate localitățile urbane, în municipii chiar până la nivel de cartier. Aceste piețe urbane au în general un caracter permanent. În mediul rural, piețele zilnice se întâlnesc doar în așezările mari sau cele de rang supracomunal. În multe așezări rurale se “face” piață doar o dată pe săptămână, iar în unele așezări se țin târguri la anumite intervale de timp, uneori doar anual, la o dată cunoscută.

Tabelul 14.

Repartiția magazinelor generale, a supermarketurilor și a magazinelor specializate

Oraș	Magazin general	Selgros	Metro	Real	Kaufland	Billa	Profi	Artima	Romstal	Flanco	Domo	Altex	Rombiz	Romanel	Mondo	Ariston	Cosmo	Ana Electronics	Quasar
Timișoara	1	1	2	1	1	2	5		3	2	3	2	2	3	1	3	1	1	1
Arad	1	1	1		1	1	2		2	2	1	1	1	3	1			1	1
Reșița	1							1	1	2		1			1			1	
Lugoj	1							1	1	1	1	2					1	1	
Caransebeș	1							1	1	1		1		1					
Sânnicolau Mare								1	1										

IDENTIFICAREA ȘI IERARHIZAREA AȘEZĂRILOR CU ROL DE LOC CENTRAL DIN BANAT ȘI ZONELE DE INFLUENȚĂ ALE ACESTORA LA DIFERITE NIVELE IERARHICE

7.1. PROBLEME GENERALE. IERARHIZAREA AȘEZĂRILOR LA NIVEL NAȚIONAL

Așa cum s-a afirmat și în capitolul introductiv, spațiul geografic funcțional nu reprezintă un sistem închis, izolat, ci funcționează ca un sistem deschis, între el și alte sisteme limitrofe având loc un permanent schimb de masă, energie și informații. Legăturile economice intense, deplasările de populație, alți factori de natură politică, socială și administrativă concură la asigurarea unei unități naționale indestructibile. Acest caracter se asigură prin însăși ierarhia sistemului național de așezări, la nivelul superior aflându-se capitala țării, București (I. Ianoș, 1987).

V. Surd (2003) întrevide nouă nivele ierarhice de centre de comandă, care asociază tot atâtea sisteme teritoriale: centrul subcomunal (Sc), centrul de comună (C), centrul supracomunal (Spc), centre de coordonare urbană la nivel local (L), zonal (Z), județean (J), regional (R), provincial (P) și național (N).

În România, principală modalitate de ierarhizare a așezărilor umane, în general, și urbane, în special, a avut la bază criteriul cel mai la îndemână, și anume cel *demografic*, la care s-a adăugat, în unele cazuri, cel *administrativ*, prin aceasta înțelegându-se fie funcția de reședință de județ, fie rangul de municipiu, oraș sau comună (caz în care localitatea nu este considerată urbană). Prin urmare, cele mai multe ierarhii au avut în vedere relația „talie – rang”, folosind cifrele absolute ale populației orașelor pentru a le grupa pe diferite trepte ierarhice (S. Neguț, 1997). Cea mai cunoscută ierarhie de acest gen este cea a lui V. Cucu (1970), care grupează:

- orașe foarte mari (București);

- orașe mari, de peste 100 000 de locuitori, care sunt la rândul lor divizate pe trei trepte ierarhice (peste 300 000, între 200 000 și 300 000, între 100 000 și 200 000);

- orașe mijlocii, având între 20 000 și 100 000 de locuitori, divizate în mai multe grupe – în funcție de pragul de 50 000 de locuitori (mijlocii mari – peste 50 000; mijlocii mici – sub 50 000), respectiv în funcție de criteriul administrativ – cele care sunt reședințe de județ, și cele care nu sunt, sau cele care sunt municipii și cele care nu sunt etc.;

- orașe mici, sub 20 000 de locuitori, la rândul lor divizate în funcție de pragul de 10 000 de locuitori.

Fără nici o îndoială, cu ocazia fiecărui recensământ, și chiar între recensăminte, orașele au urcat sau au coborât în aceste ierarhii, în funcție de dinamica populației rezidente. Criteriul demografic este util, însă nu ține cont de importanța reală a orașului pentru regiunea pe care acesta o polarizează. Spre deosebire de majoritatea așezărilor rurale, a căror arie de influență este foarte redusă și uneori nu depășește hotarul satului sau al comunei, orașul este un centru polarizator, iar puterea sa de atracție este dată de instituțiile sale de importanță regională, care se adresează unei populații mai largi decât cea a orașului propriu-zis. Aceste instituții deservesc arii mai mult sau mai puțin extinse, iar poziția (rangul) unei așezări urbane ar trebui să depindă în primul rând de extensiunea zonei de influență, prin aceasta înțelegând atât suprafața, cât și populația deservită.

Există un raport indirect între rangul ierarhic al centrelor și frecvența teritorială a acestora, și un raport direct între rang și mărimea ariilor de atracție polarizate. Totodată, în cadrul aceleiași arii, puterea de polarizare este mai puternică în vecinătatea centrului polarizator și scade din intensitate spre periferie. Se constată și faptul că în spațiile rurale, ariile de atracție acoperă suprafețe mai mari (de exemplu, aria de atracție a comunei Săvârșin, pe valea Mureșului), în vreme ce în ariile puternic urbanizate și industrializate, acestea au o arie mai restrânsă, însă pot avea un număr de locuitori mult mai ridicat.

Pe baza acestor criterii, s-a stabilit (E. Molnar, A. Maier, N. Ciangă, 1975) că metropolele provinciale se situează la o distanță de cca. 300 km între ele și acoperă o arie medie de 35000 km² fiecare; orașele mari se situează la o distanță de cca. 200 km între ele și acoperă o arie medie de atracție de 15000 km² fiecare; centrele județene se situează în medie la 140 km unul de altul și acoperă teritorii de cca. 6000 km² fiecare (mărimea medie a unui județ); iar orașele de rang inferior se află la o distanță medie de 40 km unul de altul și acoperă fiecare în medie o arie de circa 1000 km².

Propunem așadar o ierarhie a așezărilor urbane la nivel național, pe care o vom detalia în subcapitolele următoare la nivel regional:

- capitala țării, București (1 921 751 locuitori – la recensământul din 2002) – nivelul 0, corespunzător nivelului național (N) în sistemul ierarhic descris de V. Surd (2003);

- metropolele regionale sau provinciale (7): Iași (321580), Cluj-Napoca (318027), Timișoara (317651), Constanța (310526), Craiova (302622), Galați (298584), Brașov (283901) – nivelul 1, corespunzător nivelului provincial (P) în clasificarea propusă de V. Surd (2003). Există o diferență între primele trei orașe și celelalte patru, dar nu este cazul să detaliem aici;

- marile orașe (10): Ploiești (232452), Brăila (216929), Oradea (206527), Bacău (175921), Arad (172824), Pitești (168756), Sibiu (155045), Târgu Mureș (149577), Baia Mare (137976), Buzău (133116) – nivelul 2, corespunzător nivelului regional (R), la care se pot eventual adăuga Satu Mare (115630), Botoșani (115344), Râmnicu Vâlcea (107656), Suceava (106138), Piatra Neamț (105499), Drobeta Turnu Severin (104035), Focșani (103219), dar pe acestea le considerăm ca aparținând nivelului următor;

- orașe mijlocii, reședințe de județ (23): cele șapte enumerate mai sus, la care se adaugă Târgu Jiu (96562), Tulcea (92762), Târgoviște (89429), Reșița (83985), Bistrița (81467), Slatina (79171), Vaslui (70267), Călărași (70046), Giurgiu (69587), Deva (69390), Alba Iulia (66369), Zalău (63305), Sfântu Gheorghe (61512), Slobozia (52677), Alexandria (50591), Miercurea Ciuc (41852) – nivelul 3, corespunzător nivelului județean (J) în sistemul ierarhic propus de V. Surd (2003);

- celelalte orașe mijlocii, care nu au funcție de reședință de județ, dar excluzându-le pe acelea care nu au avut niciodată această funcție – nivelul 4; acestea nu se regăsesc în clasificarea propusă de V. Surd (2003);

- o parte a orașelor mici și celelalte orașe mijlocii, care dețin funcții regionale și instituții corespunzătoare (judecătorie, spital) – nivelul 5, ce coincid nivelului zonal (Z);

- celelalte orașe mici, cu o arie restrânsă de influență, corespunzătoare nivelului local (L), și în mod excepțional unele localități rurale, care dețin numeroase instituții caracteristice urbanului – nivelul 6;

Ierarhizarea continuă și în cazul așezărilor rurale, unde putem distinge un nivel supracomunal propriu-zis (7), un nivel comunal (8), un nivel al satelor care nu sunt centre de comună, dar dețin instituții asemănătoare acestora (9), un nivel al satelor „obișnuite”, care au măcar școală primară în sat (10) și un nivel ultim, al satelor foarte mici, care nu au nici măcar școală primară și nici alte dotări de bază (11).

Tabelul 15.

Principalele instituții și servicii ce indică rangul unei așezări, pe domenii de activitate

Rang	Biserică	Justiție	Educație	Sănătate	Cultură	Finanțe	Transporturi	Telecom.	Comert
1	Mitropolie	Curtea de Apel	Universități de stat și private	Spitale specializate	Operă		Dealeri auto pentru toate mărcile	Direcția Regională de Poștă	
2	Episcopie		Universitate de stat și privată		Filarmonică	Bănci numeroase și diverse	Aerport internațional	Orange și Vodafone Shop/Store	Magazine cash&carry, supermarket-uri
3		Tribunal	Universitate	Spital județean	Teatru, cinematograf	DGFP		Direcția Județeană de Poștă	
4			Extensie a universităților de stat, licee diverse	Spital municipal	Muzeu	Principalele bănci și companii de asigurare	Dealeri auto Dacia și/sau Daewoo	Magazine Romtelecom	Magazine universale și specializate, diverse
5	Protopopiat	Judecătorie	Licee cu specializări diverse	Spital orașenesc	Casă de cultură		Autogară	OPRM	Magazine specializate
6		Avocat, notar	Liceu teoretic sau grup școlar	Centru de sănătate	Librărie	AFP, bancă, companie de asigurări	Service auto autorizat RAR	Distribuitori Orange sau Vodafone	Piață zilnică
7			Liceu teoretic sau SAM	Farmacie, cabinet stomatologic		CEC	Benzinărie	Oficiu poștal	Magazine diverse, piață
8					Biblioteca			Ghișeu poștal	
9	Parohie		Școală I-VIII	Medic de familie	Cămin cultural	Agenți de asigurare			Magazine cu produse alimentare și nealimentare
10			Școală I-IV				Stație CFR și/sau stație de autobuz	Agenzie poștală	Magazin cu produse alimentare
11	Filie								

În afara acestora, se mai poate concepe un nivel (12), al „așezărilor” care încă nu au această calitate, dar care ar putea fi declarate ca atare, reprezentând comunități închegate, situate la o oarecare distanță de cea mai apropiată așezare și care eventual dețin anumite dotări (biserică, grădiniță, școală, magazin alimentar, bar – a se vedea și capitolul 5.10, punctul 8).

7.2. IERARHIZAREA AȘEZĂRILOR DIN BANAT

În armonie cu ierarhizarea propusă mai sus, la nivelul întregii țări, vom detalia ierarhizarea propusă pentru așezările umane din Banat (fig. 93), precizând în paranteză numărul locuitorilor pe unități administrative – municipii, orașe, comune – la ultimul recensământ, cel din 2002, întrucât datele la nivel de localitate nu sunt disponibile. Acest indicator este însă doar unul orientativ, și este folosit doar la primele șase nivele (ranguri):

- nivelul 1 – Timișoara (metropolă regională, 317660 locuitori la Recensământul din 2002) ;

- nivelul 2 – Arad (oraș mare, 172827 locuitori) ;

- nivelul 3 – Reșița (oraș mijlociu, reședință de județ, 84026 locuitori);

- nivelul 4 – Lugoj (44636) și Caransebeș (28301) - orașe mijlocii, foste reședințe de județ;

- nivelul 5 - Bocșa (16911), Moldova Nouă (13917), Sânnicolau Mare (12914), Oravița (12858), Oțelu Roșu (11749), Lipova (11236), Ineu (10207), Chișineu Criș (8343), Făget (7201), Deta (6423), Sebiș (6327) – orașe mici cu o zonă de influență importantă;

- nivelul 6 - Jimbolia (11136), Curtici (9722), Anina (9167), Nădlac (8144), Buziaș (7772), Pâncota (7186), Băile Herculane (6019), noile orașe Pecica (13024), Sântana (12936), Ciacova (7285), Gătaia (8103) și Recaș (8560) – orașe mici cu o arie de influență limitată, la care se adaugă localitățile rurale Gurahonț (4506) și Bozovici (3321), având numeroase instituții caracteristice mediului urban, inclusiv spital, judecătorie, liceu.

După cum se poate remarca, criteriile de bază, cel demografic și cel administrativ, sunt respectate (în cazul acestei regiuni) până la nivelul (rangul) 4 inclusiv. Localitățile de nivelul 6 pot fi mai mari decât cele de nivelul 5, și chiar în aceste condiții să se situeze pe o treaptă ierarhică inferioară.

Principalul centru polarizator al Banatului este **Timișoara**, singura localitate de nivelul 1, a cărei arie de atracție la acest nivel depășește probabil limitele regiunii studiate.

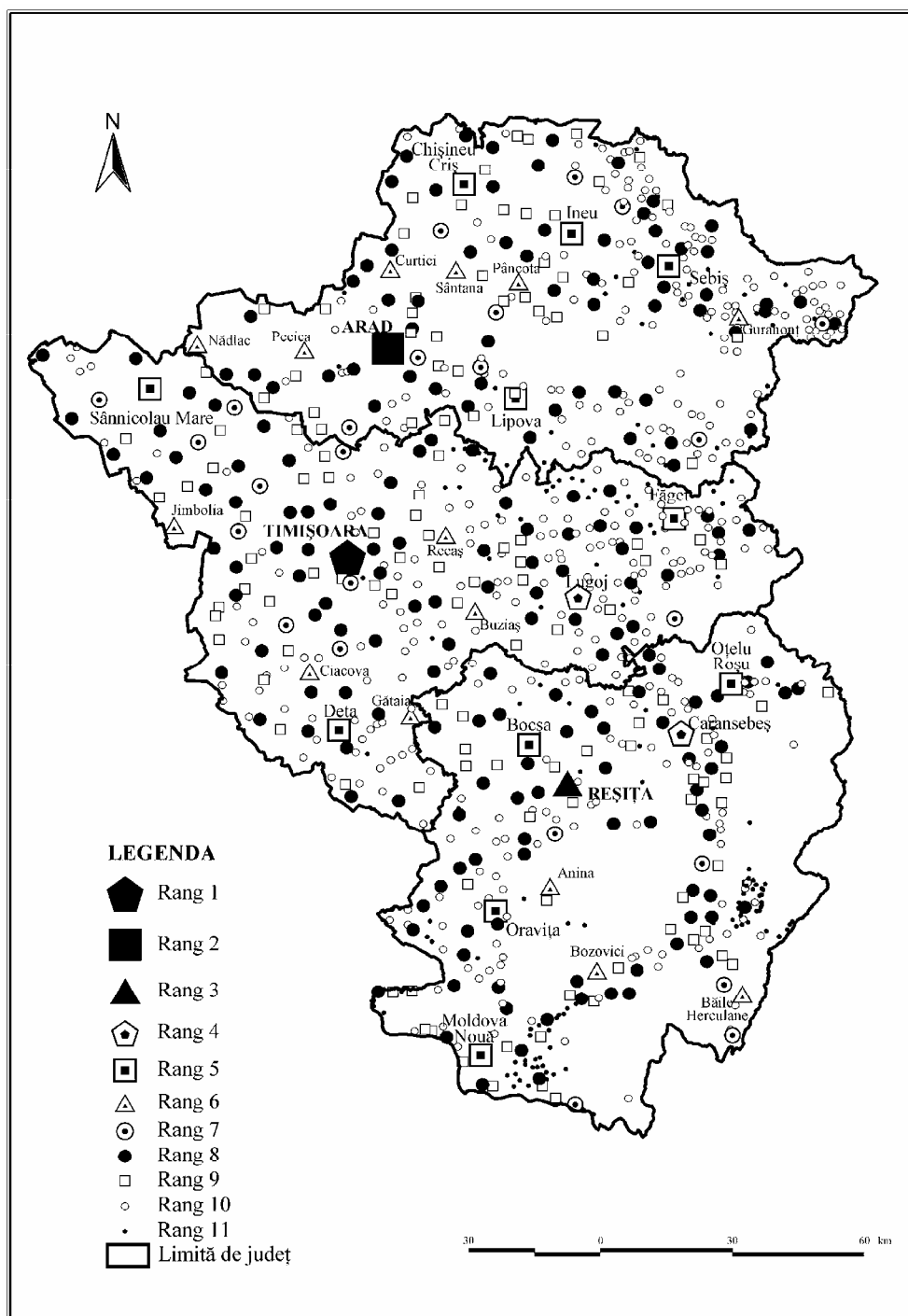

Fig. 93.

Important centru universitar, totodată singurul cu tradiție din partea de vest a țării, este orașul cu cel mai mare aeroport din țară după București, gazdă a numeroase instituții de rang înalt (operă, spitale specializate, curtea de apel, TVR Timișoara, Radio Timișoara), care deservesc întreaga regiune. Dacă până la primul război mondial concurența orașului învecinat, Arad, a fost acerbă, în perioada interbelică și mai ales în perioada postbelică, Timișoara s-a afirmat ca metropola acestei regiuni, favorizată și de organizarea administrativă de după război, până în 1968, când a avut rangul de capitală regională, în vreme ce Aradul a decăzut la nivelul de centru de raion.

La nivelul 2, Timișoara pierde în favoarea **Aradului** județul omonim, care se subordonează, la acest nivel, orașului de pe Mureș. Este o întâmplare faptul că Aradul nu a avut aceeași șansă ca și Timișoara, dezvoltarea sa fiind identică cu a acesteia până în apropierea celui de-al doilea război mondial. Transferul la Timișoara a instituțiilor regionale arădene (Universitatea, de exemplu), a lăsat urme adânci, afectând rangul localității. În prezent, Aradul luptă cu arme inegale în fața Timișoarei, deținând o serie de instituții în măsură a asigura rangul de oraș regional: universitate de stat și privată, spitale, teatre, numeroși dealeri auto, un potențial de transport ridicat, comparabil cu al vecinilor de pe Bega, magazine specializate precum și super-market-uri (Billa, Profi).

Nivelul 3 este cel al reședințelor de județ; aici apare și orașul **Reșița**, care a primit pentru prima dată o funcție administrativă în anul 1968, când a fost numit reședința noului județ Caraș-Severin. La acest nivel își exercită autoritatea o serie de instituții care au o relevanță administrativă: tribunalul, spitalul județean, prefectura, consiliul județean, administrația financiară, biblioteca județeană, precum și altele, obișnuite în cadrul reședințelor de județ: teatru, magazin universal, magazine specializate, dealeri auto. Reșița este un oraș cu veche tradiție industrială, care a avut o dezvoltare deosebită în epoca comunistă, dar în prezent se află într-un regres evident, și ca urmare a proastei evoluții financiare a principalei întreprinderi din oraș, Combinatul Siderurgic.

Nivelul 4 este reprezentat de orașele mijlocii, foste reședințe de județ: **Lugoj** și **Caransebeș**, la care se adaugă, evident, toate orașele menționate mai sus cu care acestea intră în concurență. Se observă că Aradul rămâne cu aceeași zonă de influență la nivelele 2, 3 și 4, întrucât în județul Arad nu există nici o localitate de rang superior nivelului 5. Pe de altă parte, Lugojul preia, la nivelul 4, jumătatea estică a județului Timiș, afectând așadar aria de influență a Timișoarei, iar Caransebeșul – jumătatea estică a județului Caraș-Severin, respectiv culoarul Timiș-Cerna-Bistra, afectând aria de

influență (destul de forțată) a municipiului Reșița. La nivelul orașelor mijlocii, se poate constata prezența a numeroase instituții regionale: licee cu diferite specializări, universități sau filiale ale acestora, spitale municipale, teatru (uneori) și cinematograful, magazine generale și specializate, dealeri auto (în special pentru mașini produse în România – Dacia sau Daewoo), numeroase bănci și bancomate, service-uri pentru automobile.

Deosebit de numeroase sunt localitățile situate la nivelul 5: **Sânnicolau Mare, Bocșa, Oravița, Lipova, Ineu, Sebiș, Chișineu Criș, Deta, Făget, Oțelu Roșu, Moldova Nouă** – toate acestea fiind orașe mici. Este nivelul judecătoriilor și spitalelor, pe baza circumscripțiilor acestora făcându-se și delimitarea ariilor de influență la acest nivel. Toate localitățile menționate dețin un spital; câteva dintre ele, situate în apropierea unui centru de rang superior sau de rang identic, nu au judecătorie (Oțelu Roșu, Bocșa, Sebiș). Toate aceste localități au o zonă de influență de mărime medie, compusă dintr-un număr de minim cinci comune, pe care o deservește prin diverse instituții de caracter regional: licee cu profile diverse, judecătorie, spital (deja menționate), magazine diverse, dar fără o specializare deosebită, gări (excepție: Moldova Nouă), unele service-uri auto, benzinării, bănci (cel puțin una) și bancomate.

La baza ierarhiei urbane se află orașele mici de nivelul 6: **Jimbolia, Nădlac, Curtici, Buziaș, Băile Herculane, Pâncota, Anina, Pecica, Sântana, Ciacova, Gătaia, Recaș**, la care se adaugă două localități rurale de același rang: **Gurahonț și Bozovici**. Acestea sunt localități a căror arie de influență este destul de redusă, la un număr de maxim cinci comune, din două cauze fundamentale: imediată apropiere a unui centru urban de rang superior și, respectiv, vecinătatea graniței (Nădlac, Curtici, Jimbolia). Unele dintre ele își datorează statutul urban unor factori precum statutul de localitate în apropierea punctului de trecere frontieră (exact localitățile menționate) sau cel de stațiune balneo-climaterică (Băile Herculane, Buziaș). Comunele amintite se situează la același nivel și dețin aproximativ aceleași dotări, cea mai importantă fiind liceul; ariile de influență ale liceelor au constituit de fapt principalul criteriu de delimitare a zonei de influență la acest nivel. Totuși, spre deosebire de orașe, unde lipsesc judecătoriile și (cu unele excepții) spitalele, mai caracteristică fiind prezența centrelor de sănătate, la Gurahonț și Bozovici sunt prezente și aceste instituții, ca urmare a localizării lor în arii profund rurale, la depărtare relativ mare de centre urbane care ar putea deține aceste dotări. Băncile apar doar în anumite situații (Curtici – ca urmare a prezenței zonei libere) sau sunt puțin numeroase, maxim două, din care de obicei una este CEC-ul. Majoritatea au acces la calea ferată. Importanța lor comercială este însă redusă, cu unele excepții

(de exemplu, piața de animale din Pâncota). Nu dețin în mod obișnuit cinematografe în funcțiune, și nici alte dotări cu caracter cultural.

Nivelul 7 nu mai aparține așezărilor urbane, fiind rezervat exclusiv localităților rurale cu rang supracomunal. În cadrul acestuia sunt incluse localitățile **Săvârșin, Mehadia, Periam, Cermei, Beliu, Lovrin, Carașova, Șiria, Orțișoara, Vinga, Teregoa, Berzasca, Peciu Nou, Nădrag, Șimand, Jebel, Dudeștii Vechi, Cărpiniș, Biled, Hălmagiu, Vladimirescu, Giroc, Ghioroc**. Toate aceste așezări dețin una sau mai multe dotări care le diferențiază de celelalte așezări rurale învecinate: instituții de învățământ liceal, profesional sau de ucenici, cabinete stomatologice, farmacii, oficiu sau ghișeu poștal, agenții ale unor bănci (în special CEC), magazine diversificate, piață zilnică sau târg săptămânal.

Nivelul 8 – comunal – este unul administrativ, incluzând toate așezările rurale care sunt centre de comună, și nu apar în nici unul din nivelurile superioare (6 sau 7). La nivelul fiecărui centru de comună există o serie de instituții obligatorii: Primărie și Consiliu Local, Poliție, biblioteca comunală, și în mod obișnuit există școală cu clasele I-VIII, unul sau mai multe cabinete medicale – cu un număr corespunzător de medici de familie, dispensar veterinar, una sau mai multe parohii ale diverselor confesiuni, magazine cu bunuri alimentare și nealimentare de bază, ghișeu poștal sau agenție poștală, cămin cultural. Nu toate centrele de comună dețin însă toate instituțiile și serviciile enumerate mai sus. Există, de exemplu o serie de comune unde școala cu clasele I-VIII se află în alt sat (sau sate) decât centrul de comună (Archiș, Brazii, Doclin etc), sau comune care nu au deloc școală cu clasele I-VIII și nici alte instituții caracteristice nivelului comunal: Șistarovăț și Ignești din județul Arad, Secaș, Bara și Bogda din județul Timiș, Brebu Nou în județul Caraș-Severin. Acestea sunt de altfel comunele care nu se pot susține ca atare, având și un număr foarte redus de locuitori (sub 500 la ultimul recensământ), și care ar trebui desființate și alipite altor comune din apropiere.

Nivelul 9 corespunde rangului subcomunal (Sc) propus de V. Surd (2003) și include toate acele așezări rurale care nu sunt centre de comună, dar, cu excepția dotărilor administrative (Primărie etc), dețin majoritatea instituțiilor specifice nivelului comunal, menționate mai sus. Cea mai mare parte a acestor sate au avut rangul de centru de comună până la reorganizarea administrativă din 1968, și ar putea redeveni centre de comună, dacă respectă condițiile impuse de lege și dacă locuitorii susțin această inițiativă.

Nivelul 10 este cel al satelor „obișnuite”, care se caracterizează prin prezența a cel puțin unei parohii (indiferent de cult), a unei grădinițe și a unei școli primare (cu clasele I-IV), a cel puțin unui magazin cu bunuri

alimentare de bază și a unei unități de alimentație publică (bar), eventual a unei agenții poștale, și ai cărui locuitori sunt vizitați cu o anumită frecvență de medicul de familie la care sunt asigurați.

În fine, ultimul nivel, 11, este al localităților rurale mici și foarte mici, situate în general în arii izolate, la distanță de căile de comunicație principale, și care nu dețin aproape niciuna din dotările menționate mai sus, cea mai frecventă caracteristică fiind lipsa școlii. Majoritatea acestor sate au totuși biserică (fără a fi însă una parohială, de obicei filie a unei parohii din satul de rang superior învecinat) și uneori magazin alimentar sau bar. Se constată însă o degradare continuă a condițiilor de trai la acest nivel, precum și o depopulare constantă (unele sate având populație zero la ultimele recensăminte), motiv pentru care se poate bănuir că unele dintre aceste sate vor dispărea efectiv, fie pe cale naturală, fie prin măsuri administrative. Multe dintre aceste sate au apărut relativ recent, fiind cătune ale altor așezări rurale, și declarate în mod oficial sate în 1954 (cazul satelor din comunele Cornereva, Dalboșeț și Șopotu Nou din județul Caraș-Severin).

Ierarhizarea orașelor și determinarea zonelor lor de influență nu reprezintă un scop în sine, ci este menită a rezolva probleme dintre cele mai stringente ale societății în general, și ale societății urbane, în special. Ceea ce iese în evidență este prezența competiției între orașe la toate nivelele; astfel, Timișoara nu are nici un concurent la nivelul 1 (cel puțin nu în regiunea analizată), însă are un concurent la nivelul 2 (Arad), doi la nivelul 3 (Arad și Reșița), încă doi la următorul nivel ș.a.m.d, astfel încât la nivelul 6, Timișoara intră în competiție cu orașe mici precum Jimbolia, Receaș, Ciacova sau Buziaș, iar la nivelul 7 intervin și alte localități rurale, situate în imediata sa apropiere (Cărpiniș, Orțișoara, Biled).

Aceeași afirmație se poate face și despre situarea unui oraș în ierarhie: poziția sa se poate schimba în timp, unele tind să urce, altele să coboare...

7.3. ZONELE DE INFLUENȚĂ ALE LOCURILOR CENTRALE DIN BANAT

7.3.1. Teoria locurilor centrale a lui Christaller și zonele de influență teoretice

Teoria locurilor centrale a fost elaborată în perioada interbelică de geograful german **Walter Christaller** (1893-1969), care o prezintă într-o primă formă în teza sa de doctorat (1933). Teoria a fost ulterior completată de un alt geograf german, **August Lösch** (1906-1945), în anul 1941. După

război, teoria a avut o diseminare largă, fiind dezvoltată de școala geografică anglo-saxonă, în special în anii revoluției cantitative în geografie (anii 60 și 70). Ea a fost folosită și ca instrument în vederea amenajării teritoriului.

Locul central este o așezare care furnizează bunuri și servicii pentru populația proprie și pentru populația așezărilor situate în proximitate, indiferent de distanță. Așezarea cu calitate de loc central poate fi urbană sau rurală. În opinia lui Christaller, funcțiile locurilor centrale sunt în primul rând cele **terțiare**. Deși o parte a teoriei este evident influențată de modelele lui von Thünen și Weber, teoria locurilor centrale nu ia în calcul importanța locului central ca piață de desfacere a produselor agricole (von Thünen) sau ca posibil centru industrial, ci doar ca furnizor de bunuri și servicii.

Christaller elaborează teoria pornind de la următoarele condiții (V. Surd, 2003):

- existența unui spațiu plan de câmpie („spațiu izotrop”), în cadrul căruia transportul este la fel de ieftin în toate direcțiile; costul transportului crește direct proporțional cu distanța (se ia în considerare un singur mijloc de transport);
- populația este distribuită uniform în spațiu și are aceleași afinități, aceleași nevoi și același venit;
- resursele sunt uniform distribuite în spațiu și nu există variații ale producției agricole;
- bunurile și serviciile sunt procurate întotdeauna de la cel mai apropiat loc central care le furnizează, fapt transpus în practică de către toți clienții;
- locurile centrale de rang mai înalt satisfac nevoile de bunuri și servicii specifice atât rangului lor, cât și pentru toate locurile centrale de rang inferior;
- fiecare loc central va fi plasat cât mai departe de un posibil rival, evitându-se concurența;
- la mijlocul distanței între două locuri centrale de același rang, clienții vor gravita spre unul sau altul dintre aceste centre, în mod egal;
- rangul locurilor centrale este determinat de puterea de cumpărare, de cerere și de tipul bunurilor și serviciilor furnizate;
- nu există spații în afara sferei de influență a locurilor centrale.

În aceste condiții, să presupunem (fig. 94) că un agent economic pune în vânzare un anumit produs sau serviciu, la prețul p . Pentru clienți, la acest preț se mai adaugă și costul transportului, dt (d – distanța de parcurs, t – prețul transportului pe unitatea de distanță), deci costul total este $p + dt$.

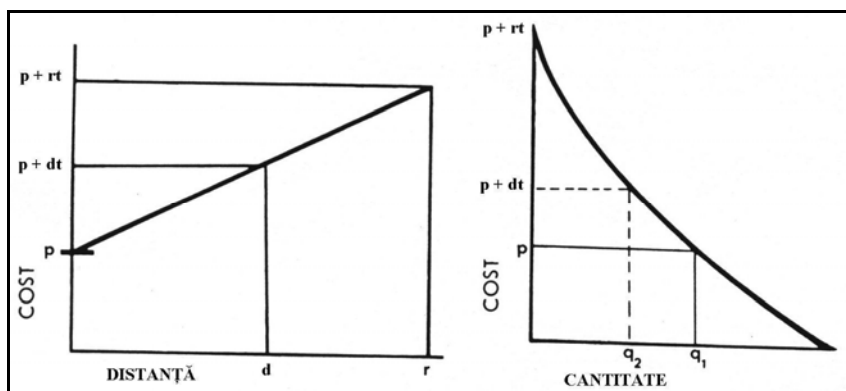

Fig. 94. Variația costului în funcție de distanță și a cantității cumpărate în funcție de cost în modelul Christaller. Sursa: B.J.L. Berry (1968)

Cantitatea consumată scade de la q_1 pentru un client situat lângă locul de vânzare, care plătește doar prețul p al produsului, la q_2 pentru un client situat la distanța d , și care plătește $p + dt$. La distanța r , prețul va fi $p + rt$, iar cantitatea consumată va fi zero: costul transportului este prea mare, astfel încât clientul nu consideră profitabilă deplasarea în vederea achiziționării produsului respectiv. Rezultă că aria de influență a agentului economic care pune în vânzare produsul respectiv este, la modul ideal, un cerc cu raza r . Presupunând că așezarea unde este situat agentul economic este un loc central, acesta va avea, prin agregarea ariilor de influență a agenților săi economici, o zonă de influență sub forma unui cerc cu raza r (fig. 95).

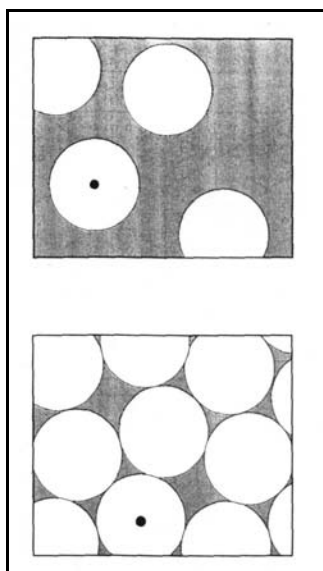

**Fig. 95. Modelul Christaller.
Zonele de influență ideale,
circulare, ale locurile centrale în
expansiune numerică pe o câmpie
omogenă.
Sursa: P. Haggett (2001)**

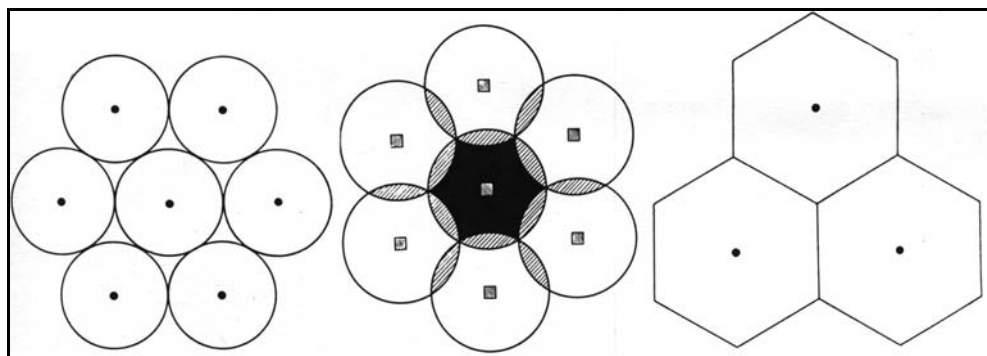

Fig. 96. Modelul Christaller. De la cercuri la hexagoane. Sursa: B.J.L. Berry (1968)

Astfel, în spațiu se profilează, în această fază a teoriei, un număr de cercuri, egale ca dimensiune, reprezentând presupusele zone de influență ale locurilor centrale de rang egal. Pentru ca aceste cercuri să ocupe spațiul cât mai uniform, și pentru a lăsa un minimum de spații libere (care nu sunt deservite) între ele, ele trebuie să fie tangente și dispuse câte șase în jurul unui cerc central. Totuși, condițiile inițiale nu acceptă ca porțiuni din spațiu să nu fie deservite. Astfel, singura soluție este aceea ca cercurile să se intersecteze, exact atât cât este nevoie pentru a acoperi spațiile rămase libere. Rezultă însă porțiuni din spațiu în care locurile centrale devin concurente, de asemenea un fapt inacceptabil conform ipotezelor inițiale ale teoriei. Însă, dacă fiecare client își procură bunurile și serviciile de la cel mai apropiat loc central, atunci ariile suprapuse (hașurate) se vor diviza, prin linii drepte. Rezultă că aria de influență a unui loc central este **un hexagon** (fig. 96).

Locurile centrale nu sunt însă toate de același rang. Presupunând că locurile centrale de rangul cel mai înalt au fost deja stabilite, și că de acolo se pot procura toate bunurile și serviciile posibile, **unde vor fi situate locurile centrale de rang inferior?**

Răspunsul este tot de natură geometrică, teoria inspirându-se din modelul weberian de localizare a industriilor: locul central de rang imediat inferior va fi situat **în centrul triunghiului** format de trei centre de rang superior. Astfel, o nouă rețea de hexagoane de dimensiuni mai reduse (de rang inferior) este creată, având drept centre (locuri centrale) așezările situate în colțurile hexagoanelor mai mari. Repetând procedeul, sunt determinate hexagoane de dimensiuni tot mai reduse, cu locuri centrale tot mai numeroase, dar de rang descrescător. Conform acestei reguli, pentru fiecare loc central, există în medie trei centre de rang imediat inferior (el însuși, plus încă o treime din cele șase situate în colțurile hexagonului

propriu). Astfel, există un loc central de rangul 1, două de rangul 2, șase de rangul 3, apoi 18, 54... Numărul zonelor de influență pentru fiecare rang în parte se calculează adunând locurile centrale corespunzătoare rangului respectiv cu toate cele de rang superior: 1, apoi 3 (1+2), 9 (1+2+6), 27, 81... Această regulă de multiplicare printr-un coeficient de 3 a numărului de locuri centrale și, respectiv, de zone de influență ale acestora, a fost denumită de Lössch o rețea $K = 3$, unde K este coeficientul de multiplicare (fig. 97).

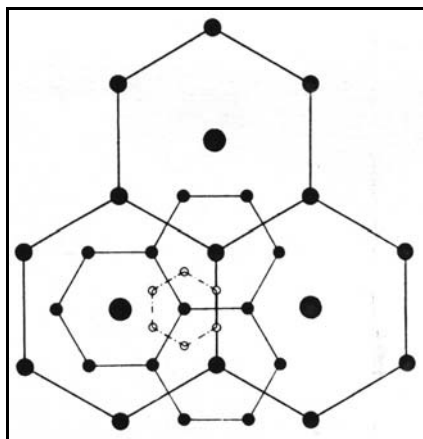

Fig. 97. Modelul Christaller.

Locuri centrale ierarhizate în rețeaua bazată pe principiul pieței ($K = 3$).

Sursa: B.J.L. Berry (1968)

Christaller a considerat această ierarhie de locuri centrale multiplicată cu 3 ($K = 3$) ca fiind bazată pe **principiul pieței**. El a mai propus două ierarhii alternative, una bazată pe **principiul transportului** ($K = 4$) și una pe **principiul administrativ** ($K = 7$). Astfel, se pleacă de la rețeaua de trei locuri centrale, a căror arie de influență are o formă hexagonală. Conform principiului transportului, locurile centrale de rang imediat inferior trebuie localizate la **jumătatea distanței** dintre două locuri centrale.

Rezultă șase locuri centrale de rang inferior situate pe mijlocul fiecărei laturi a hexagonului reprezentând zona de influență a locului central de rang superior (fig. 98). Din moment ce acestea se împart doar la două locuri centrale de rang superior, rezultă că pentru fiecare loc central există **patru locuri centrale de rang imediat inferior** (el însuși, plus alte trei). Astfel, conform acestui principiu, există un centru de rang 1, trei de rangul 2, 12 de rangul 3, apoi 48, 192... iar numărul de zone de influență crește în mod progresiv astfel: 1, 4, 16, 64, 256... deci multiplicat cu 4 ($K = 4$).

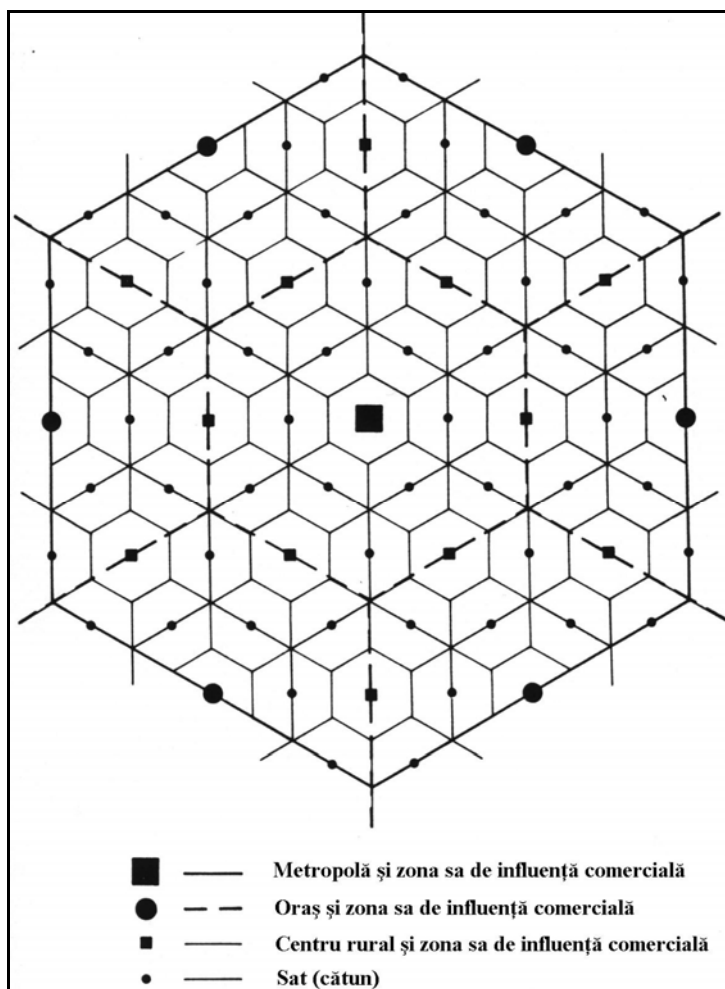

Fig. 98. Modelul Christaller. Aranjamentul spațial al locurilor centrale într-o rețea formată pe principiul transportului ($K = 4$). Sursa: J.U. Marshall (1989)

Conform **principiului administrativ** (fig. 99), fiecare loc central trebuie să controleze cât mai eficient zona sa de influență, motiv pentru care se creează o rețea de **șase locuri centrale de rang inferior situate radiar în jurul său**. Rezultă o multiplicare a numărului de locuri centrale cu un coeficient $K = 7$.

În ultimul sfert al secolului XX, teoria a cunoscut un declin în popularitate în rândul geografilor, ca urmare a următoarelor cauze (J. Benedek, 2004):

- condițiile actuale sunt diferite față de cele din perioada interbelică;

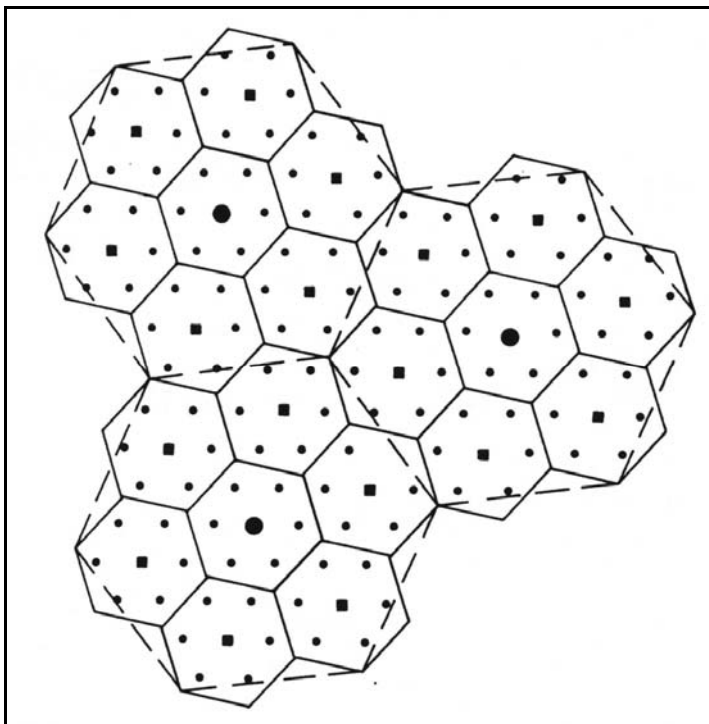

Fig. 99. Modelul Christaller. Aranjamentul spațial al locurilor centrale într-o rețea bazată pe principiul administrativ ($K = 7$). Sursa: J.U. Marshall (1989)

- premisa conform căreia clienții se comportă rațional, pe principiul informației totale, este în discordanță cu teoriile moderne din geografia economică;
- rolul distanței scade în importanță, ca urmare a compresiei temporo-spațiale și a procesului de globalizare;
- spațiul omogen este o premisă care nu se poate aproape niciodată îndeplini;
- serviciile de producție (sau economice) nu sunt analizate;
- imposibilitatea integrării rolului jucat de condițiile istorice, precum și a perspectivei legate de avantajele de aglomerație.

Christaller, în teoria locurilor centrale, a propus o determinare de natură geometrică a zonelor de influență a localităților cu rol de loc central. Astfel, la modul ideal, conform teoriei amintite, zona de influență a fiecărui loc central ar fi un hexagon. În realitate, chiar și acolo unde se întrunesc o parte din ipotezele de la care pleacă teoria, locurile centrale nu au o dispoziție geometrică în spațiu, iar zonele lor de influență au forme variate și dimensiuni diverse.

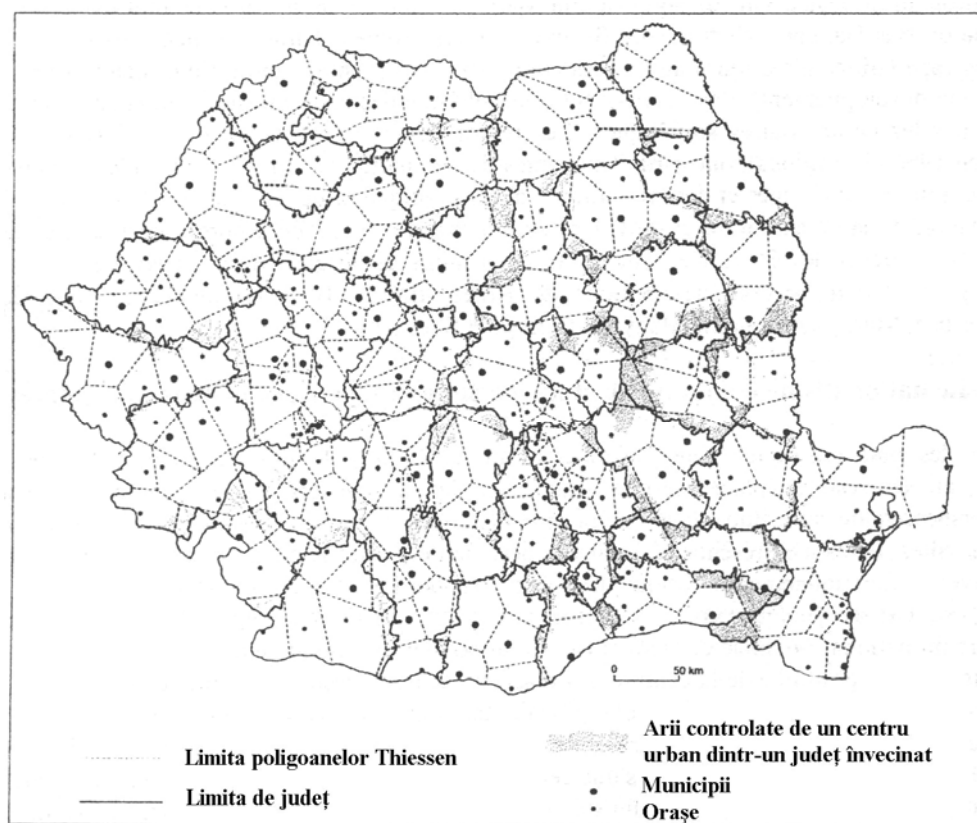

Fig. 100. Zonele de influență teoretică ale centrelor urbane românești, determinate prin metoda poligoanelor lui Thiessen. Sursa: O. Groza (2002)

Cea mai simplă metodă de a determina, pe cale matematică (geometrică), zonele de influență ale unei rețele de locuri centrale într-un spațiu dat, este cea a **poligoanelor lui Thiessen**. Astfel, indiferent de modul de dispunere în spațiu a locurilor centrale, ea statuează că fiecare client va apela la locul central cel mai apropiat ca distanță. Nu se ține cont de o posibilă ierarhie a locurilor centrale, ci toate sunt considerate de același rang. Astfel, rezultă zone de influență de forma unor poligoane (fig. 100). Aceste limite ale zonelor de influență se mai numesc și **teoretice**.

Pentru teritoriul analizat, în vederea trasării poligoanelor Thiessen, s-a utilizat programul ArcGIS. Au fost obținute zonele de influență teoretică ale fiecărui loc central în parte, pentru primele șase nivele (ranguri). Pentru o mai mare acuratețe, au fost introduse și localitățile cu rol de loc central din vecinătate (Cluj-Napoca, Deva, Oradea, Drobeta Turnu Severin, Orșova, Brad, Salonta, Ștei, Hațeg etc), și care ar putea avea o zonă influență extinsă

asupra unei părți din cele trei județe luate în considerare, Arad, Timiș și Caraș-Severin.

La nivelul 1, Timișoara intră în competiție cu orașe precum Cluj-Napoca și Craiova (fig. 101). Se observă că acestea își extind foarte puțin zona de influență teoretică și în teritoriul studiat, cu precizarea că influența municipiului Cluj-Napoca asupra părții de nord-est a județului Arad este împiedicată, în realitate, de lanțul montan al Apusenilor.

La nivelul 2, Timișoara intră în competiție și cu orașe precum Arad, Oradea și Sibiu. Zona de influență maximă a Aradului, cea de la acest nivel, pare să cuprindă și unele părți din nordul județului Timiș, în special din spațiul din apropiere de Sănnicolau Mare, respectiv lângă Mașloc și alte câteva comune din Dealurile Lipovei. Apreciem însă că influența reală a municipiului Arad asupra acestor teritorii este foarte redusă, ca urmare a dispunerii căilor de comunicație, radiar spre Timișoara sau Lugoj. Pe de altă parte, nordul județului Arad, și cu precădere Câmpia Cermeiului și Piemontul Codrului, se află în zona de influență teoretică a municipiului Oradea. Și în acest caz apreciem că, deși există precedentul istoric (plasa Beliu a făcut parte timp de secole din județul Bihor), actuala configurație a căilor de comunicație nu favorizează atracția municipiului de pe Crișul Repede. Municipiul Timișoara, la acest nivel, polarizează exclusiv județele Timiș și Caraș-Severin, după cum reiese cu destulă pregnanță și din fig. 102.

Nivelul (rangul) 3 corespunde cu reședințele de județ, fiind astfel luate în considerare și municipiile Reșița, Deva și Drobeta Turnu Severin (fig. 103). Zona de influență a municipiului Timișoara scade considerabil, corespunzând cu partea vestică și centrală a județului Timiș. Municipiul Reșița are aria sa maximă de influență la acest nivel, care coincide cu cea mai mare parte din județul Caraș-Severin, la care se adaugă părți din județul Timiș – în special zona Lugoșului, a cărei polarizare este împiedicată în realitate de relieful accidentat ce desparte cele două orașe, și o mică porțiune în arealul comunei Jamu Mare. Principalul concurent al Reșiței chiar în propriul județ pare să fie municipiul Drobeta Turnu Severin, care pare să polarizeze partea sudică a județului. Într-adevăr, influența acestui municipiu se face simțită cu pregnanță în jumătatea sudică a Culoarului Timiș-Cerna și oarecum în Defileul Dunării, aval de Coronini. Prezența municipiului Deva în est pare să conteze pentru toate reședințele de județ din teritoriul studiat. Acest oraș își extinde aria de influență teoretică în estul județelor Arad, Timiș și (în mai mică măsură) Caraș-Severin. În realitate, această influență, deși există, este mai puțin semnificativă.

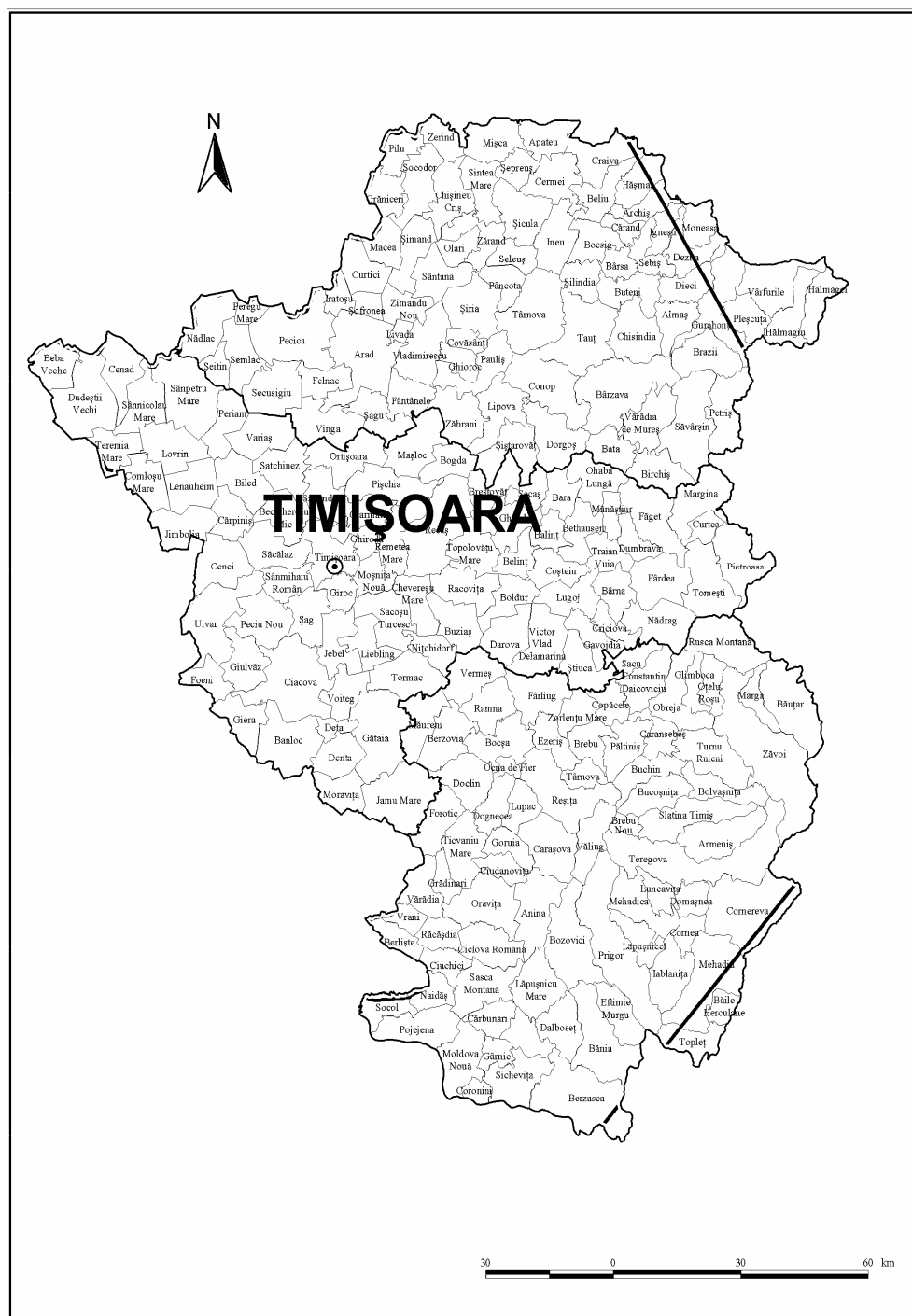

Fig. 101.

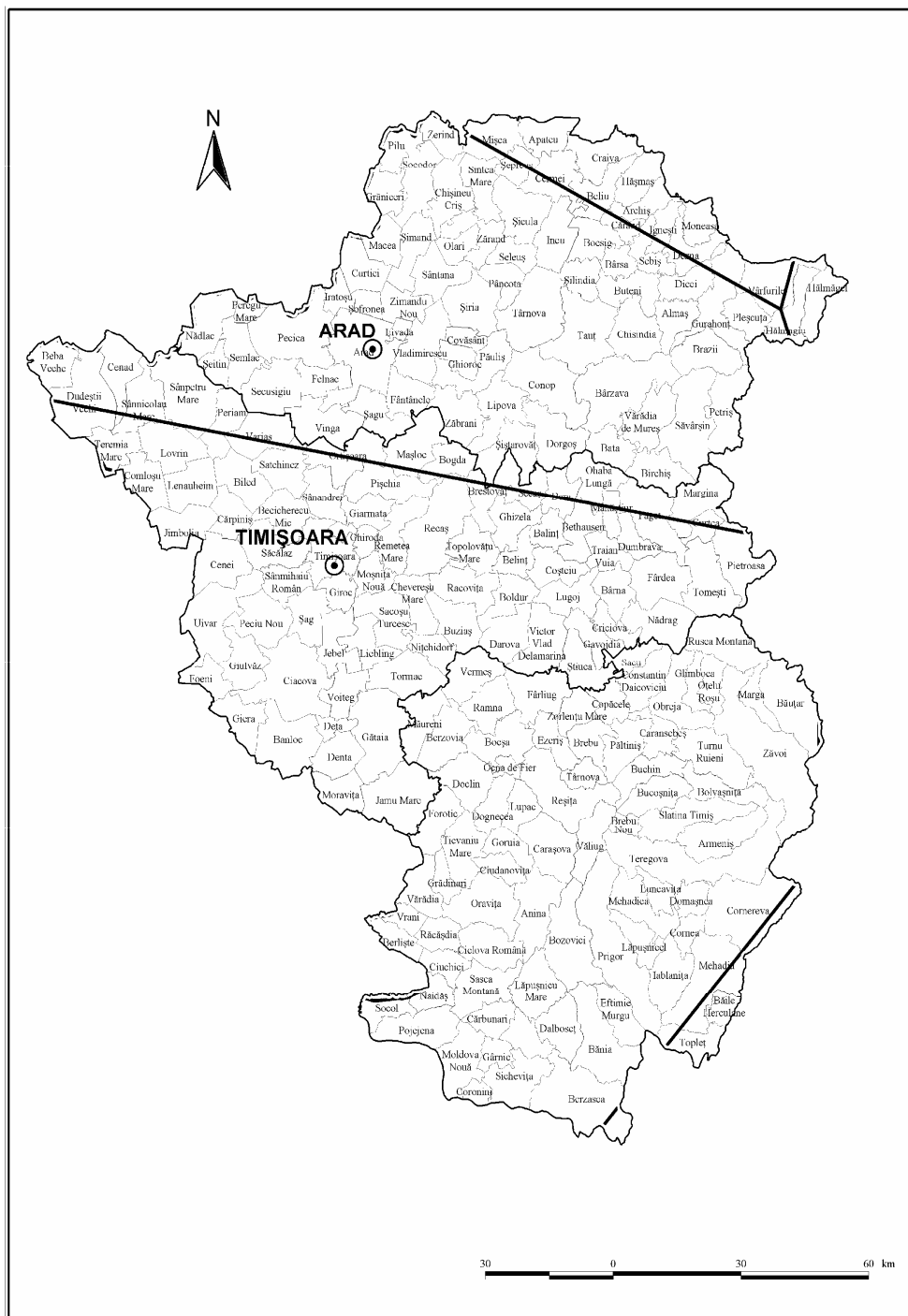

Fig. 102.

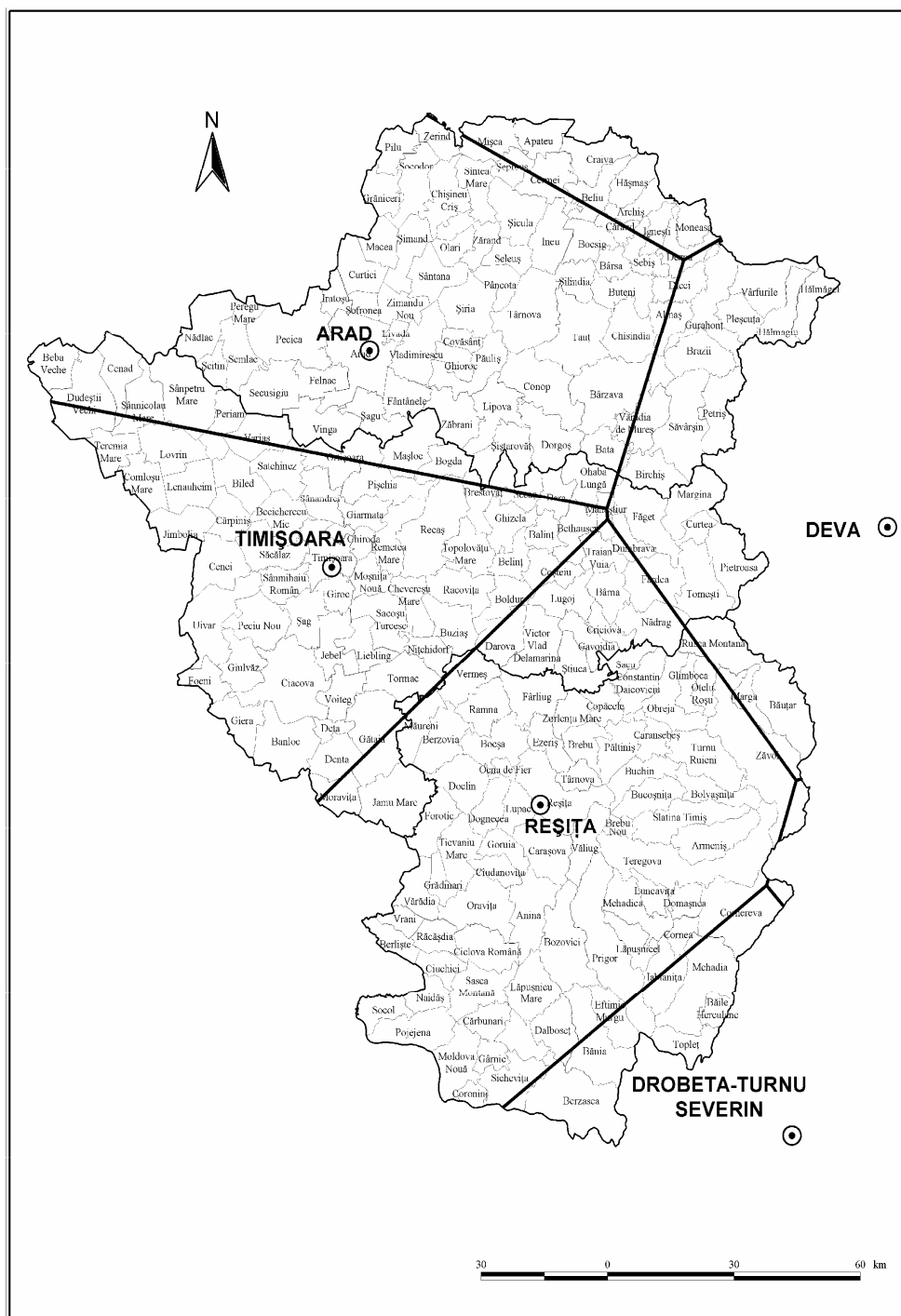

Fig. 103.

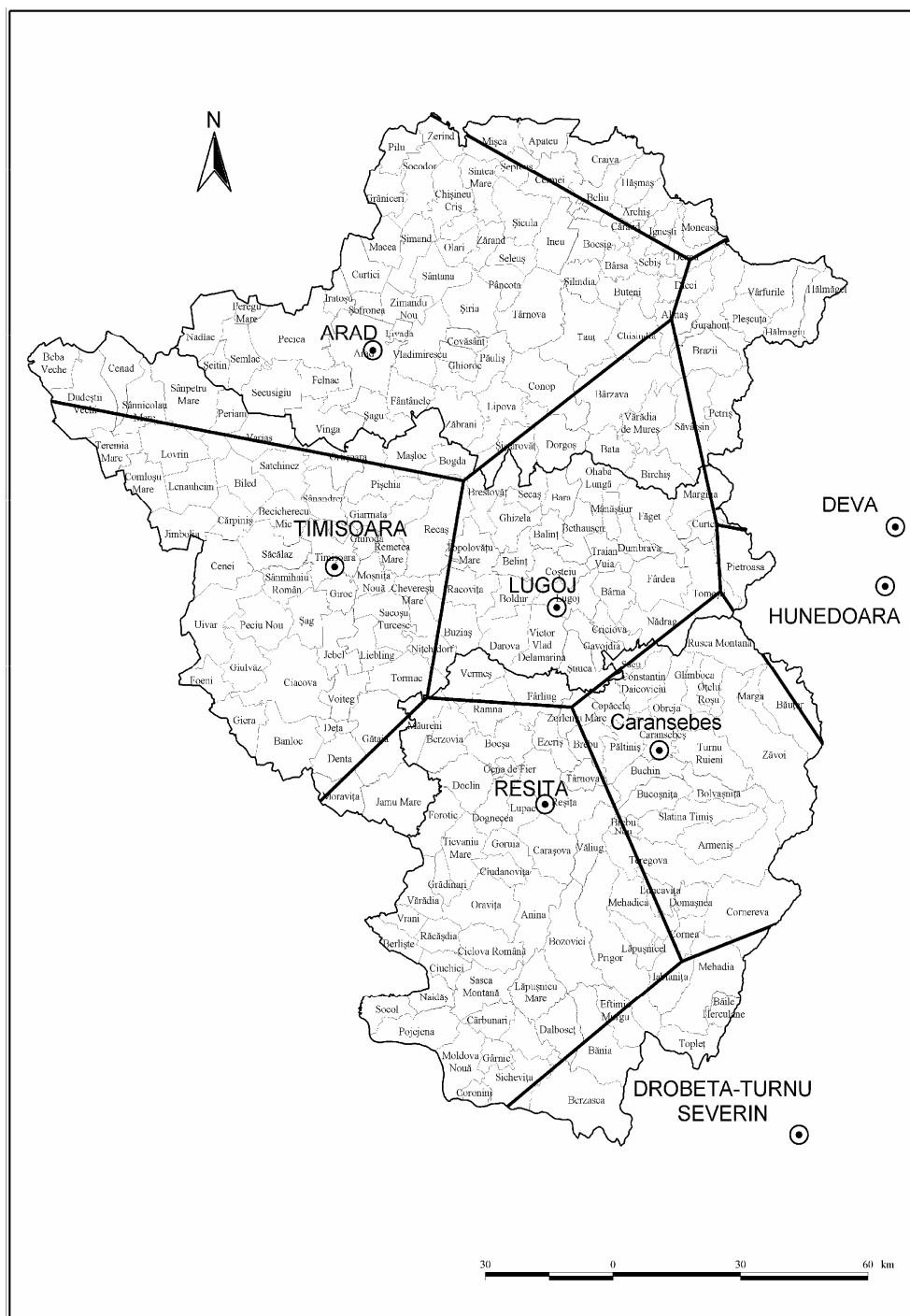

Fig. 104.

La nivelul 4 (fig. 104), sunt luate în considerare și ariile de influență ale municipiilor Lugoj și Caransebeș, iar din afara teritoriului studiat, cea a municipiului Hunedoara. Primele două reduc și mai mult ariile de influență ale municipiilor Timișoara și Reșița. Astfel, zona de influență teoretică a municipiului Lugoj cuprinde aproape toată jumătatea estică a județului Timiș, nordul județului Caraș-Severin și chiar unele comune din sud-estul județului Arad. În realitate, accesul de la aceste comune din Dealurile Lipovei, Culoarul Mureșului și Munții Zărandului spre Lugoj se face cu mare dificultate, și atracția exercitată de acest municipiu este în fapt infimă. Municipiul Caransebeș are o zonă vastă de influență la acest nivel, incluzând toate comunele din Culoarul Timiș-Cerna de la nord de Cornea, Culoarul Bistrei și cel al Timișului, aval de Caransebeș, până la Sacu. Teritoriul din sudul județului Caraș-Severin pare să fie, și la acest nivel, sub influența municipiului Drobeta Turnu Severin. În est, zona de influență a municipiului Hunedoara aproape că nici nu atinge Banatul, iar Deva polarizează mai puțin la acest nivel, doar comuna Petriș și comunele din Depresiunile Hălmagiu și Gurahonț. Acestea din urmă însă sunt despărțite de Deva prin lanțul montan al Metaliferilor, cu o singură posibilitate de traversare, pe la Brad.

La nivelul următor intră în calcul și o serie de orașe mici, astfel încât fragmentarea (pe zone de influență teoretică de mici dimensiuni) crește considerabil (fig. 105). Ies în evidență influențele teoretice ale unor așezări urbane din afara teritoriului studiat. De exemplu, unele teritorii din nordul județului Arad sunt, aparent, în zona de influență teoretică a unor orașe precum Salonta, Beiuș sau Ștei. În realitate, lanțul montan Codru-Moma împiedică realizarea acestei atracții pentru municipiul Beiuș, și o concentrează pe aceea a Șteiului în limitele Depresiunii Hălmagiu, unde de altfel este concurată de un alt oraș din afară, municipiul Brad. În partea vestică a județului Arad, zona de influență a orașului Sănnicolau Mare în arealul orașului Nădlac nu se poate realiza din cauza lipsei unei legături peste Mureș. Aproape identic, orașul Făget nu poate polariza decât într-o mică măsură așezările din Culoarul Mureșului din apropiere de Săvârșin, întrucât căile de comunicație peste Dealurile Lipovei sunt aproape inutilizabile.

În partea de sud-est a județului Caraș-Severin își face, pregnant, simțită prezența municipiul Orșova, care are o zonă de influență teoretică considerabilă, în jumătatea sudică a Culoarului Timiș-Cerna și parțial în Munții și Depresiunea Almăjului. Aceasta este destul de clar evidențiată și în realitate, ca urmare a distanței acestor așezări față de celelalte localități cu statut urban.

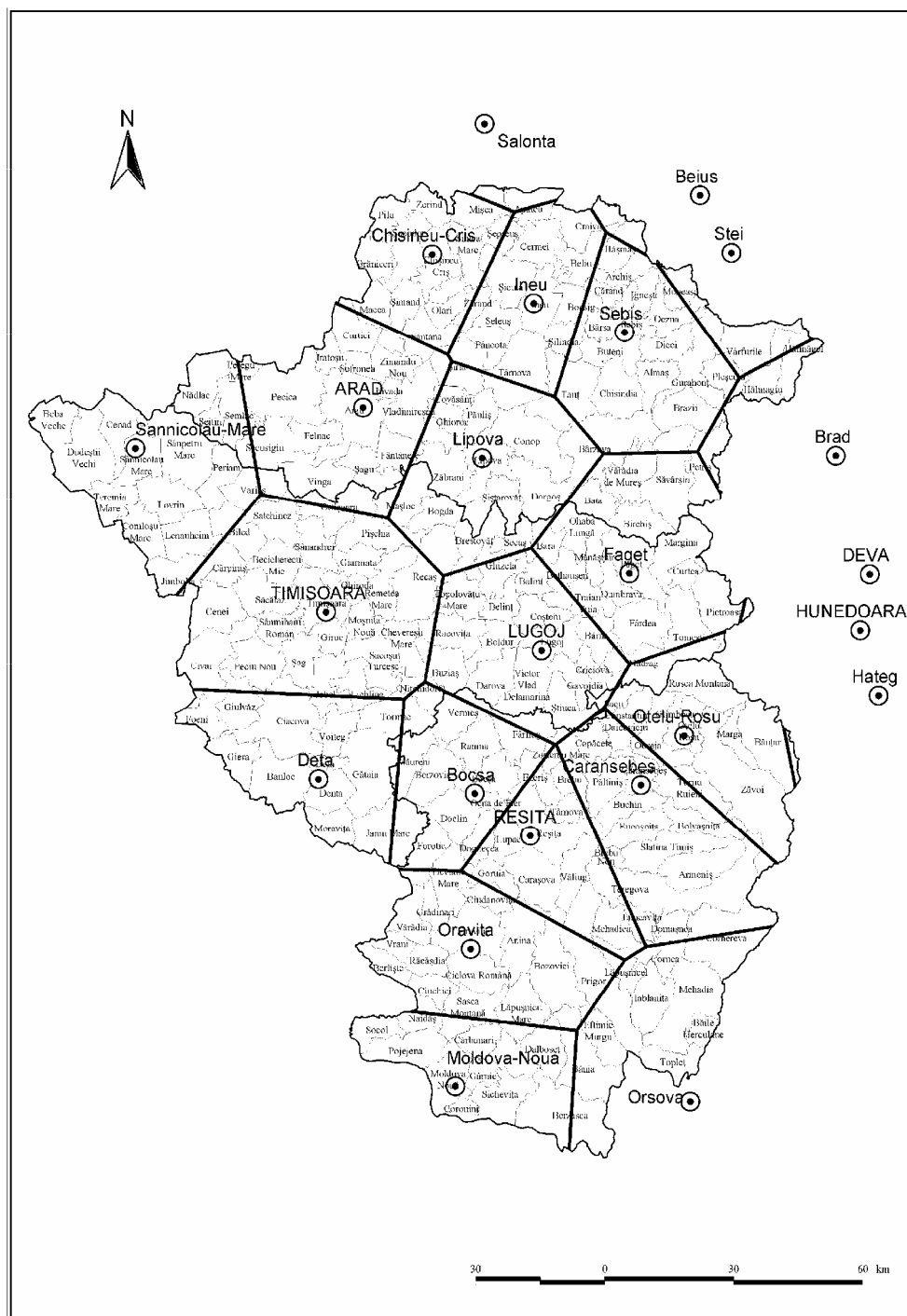

Fig. 105.

În fine, ultimul nivel pentru care s-au trasat limitele zonelor de influență teoretică este nivelul 6 (fig. 106). Fragmentarea este maximă, și fiecare loc central considerat polarizează cel mult câteva comune. Se constată că acele centre urbane mai îndepărtate de celelalte, mai izolate, au în consecință o zonă de influență mai mare. Repartiția, totuși, destul de uniformă în teritoriu a centrelor de rangul șase (unde au fost incluse și două așezări rurale, Gurahonț și Bozovici), nu a generat disproporții profunde. Majoritatea zonelor de influență teoretică la acest nivel corespund cu cele reale, cu unele excepții arătate anterior (zona orașului Făget în județul Arad, cea a orașului Nădlac în județul Timiș – nu poate fi verificată din aceleași motive ca și pentru Sânnicolau Mare în județul Arad).

7.3.2. Teoria atracției urbane și modelul gravitațional Reilly-Converse

Este evident că metoda descrisă mai sus este simplistă și nu poate genera rezultate valide, astfel încât ea mai este folosită doar pentru a compara zonele de influență teoretice cu cele reale.

Încă din 1929, anterior deci teoriei locurilor centrale, geograful american W.J. Reilly a încercat să stabilească o analogie între modul de atracție comercială a două orașe și legea atracției universale a lui Newton. Aceasta a fost formulată în felul următor: două orașe atrag cumpărători din regiunea rurală înconjurătoare în mod direct proporțional cu populația lor și invers proporțional cu pătratul distanței dintre ele.

Presupunem că există două orașe, A și B, a căror populație este egală cu P_A și P_B , iar între ele o localitate H, aflată la distanța D_A de orașul A, respectiv D_B de orașul B. Ponderea celor care preferă să meargă la cumpărături în A este C_A , iar ponderea celor care merg în orașul B, C_B .

$$\text{Atunci, conform celor enunțate mai sus } \frac{C_A}{C_B} = \frac{P_A}{P_B} \times \frac{(D_B)^2}{(D_A)^2}.$$

Conform acestei formulări matematice, influența unui oraș asupra spațiului înconjurător descrește cu distanța și crește cu mărimea orașului.

Această formulare a fost utilizată de P.D. Converse în 1935, care a adăugat teoriei lui Reilly o idee interesantă, și anume existența unui **punct de frontieră** între cele două orașe considerate, A și B. După Converse, există un punct intermediar C, pe dreapta AB, unde volumul cumpărăturilor efectuate în cele două orașe, este egal. Rezultă că $\frac{C_A}{C_B} = 1$

De aici, se poate calcula distanța la care se situează acest punct intermediar față de orașul A, respectiv față de orașul B.

$$\text{Dacă } \frac{P_A}{P_B} \times \frac{(D_B)^2}{(D_A)^2} = 1, \text{ atunci } D_B = \frac{D_{AB}}{1 + \sqrt{\frac{P_A}{P_B}}}, \text{ iar } D_A = D_{AB} - D_B$$

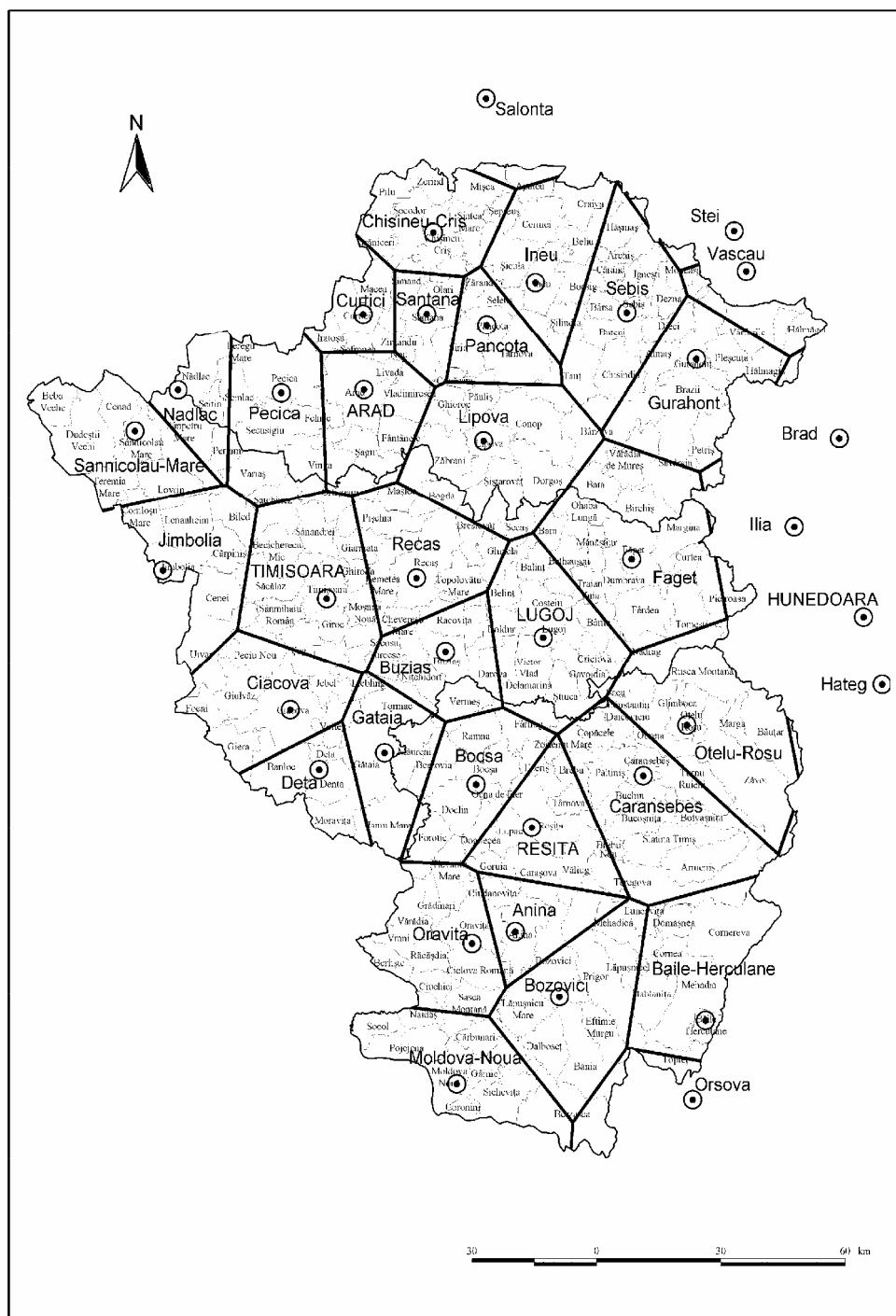

Fig. 106.

Punctul „de frontieră” marchează așadar limita zonei de influență a celor două orașe. Un exemplu este oferit de V. Surd (2003), pentru calcularea punctului „de frontieră” (sau de atracție zero) dintre municipiile Cluj-Napoca și Turda. Astfel, dacă se rotunjesc datele referitoare la populație și distanță (Cluj-Napoca 360 000 de locuitori, Turda 60 000, distanța = 30 km), rezultă că punctul de atracție zero este situat la 8,5 km de Turda și 21,5 km de Cluj-Napoca, ceea ce corespunde în linii mari cu realitatea.

Unul dintre minusurile teoriei este și acela că nu se ține cont de eventuala prezență a unor discontinuități geografice între orașe, spațiul este considerat omogen (izotrop), ca în majoritatea teoriilor spațiale. Rezultate mai adecvate se obțin dacă, în locul distanței în linie dreaptă între orașe, se folosește distanța reală de-a lungul căilor de comunicație principale (în mod firesc, căile rutiere).

Rezultatele au capacitate redusă de generalizare. Cu toate contestațiile la care a fost supusă, teoria atracției urbane fundamentată de Reilly continuă să atragă cercetători. Ea a fost dezvoltată în anii 50 și 60 de Huff, iar în anii 80 de Wilson, ajungându-se la formule mai complicate, care iau în considerare mai multe variabile, precum atractivitatea zonelor de destinație, eliminarea viziunii simpliste asupra distanței, complementaritatea etc. (I. Ianoș, J.B. Humeau, 2000).

În vederea stabilirii zonelor de influență conform formulei Reilly-Converse în Banat, a fost utilizat programul ArcView, realizându-se hărți corespunzătoare fiecărui nivel sau rang, până la rangul șase inclusiv. Ca și în cazul anterior, au fost introduse în calcul și acele localități cu rol de loc central din afara arealului studiat, dar care ar putea avea o zonă de influență extinsă și asupra unor părți din acesta.

Ariile de influență calculate după formula Reilly nu au forma unor poligoane, ci forme dintre cele mai ciudate; limitele pot fi aproape drepte (atunci când localitățile sunt apropiate între ele și ca distanță, și ca mărime geodemografică), sau de cele mai multe ori sunt curbe (fig. 107). În majoritatea cazurilor, zonele de influență teoretice după formula Reilly au forma unor **elipse**, cu centrul polarizator în focarul mai apropiat de centrul polarizator mai mare, învecinat. O caracteristică de bază, care poate suscita discuții, este că centrul coordonator al sistemului de așezări, respectiv așezarea cu numărul cel mai mare de locuitori, are întotdeauna o zonă de influență care, de fapt, le include pe toate celelalte. Practic, toate așezările luate în considerare au o zonă de influență inclusă în zona de influență a unei așezări de rang superior, cu excepția așezării aflate în fruntea ierarhiei sistemului de așezări.

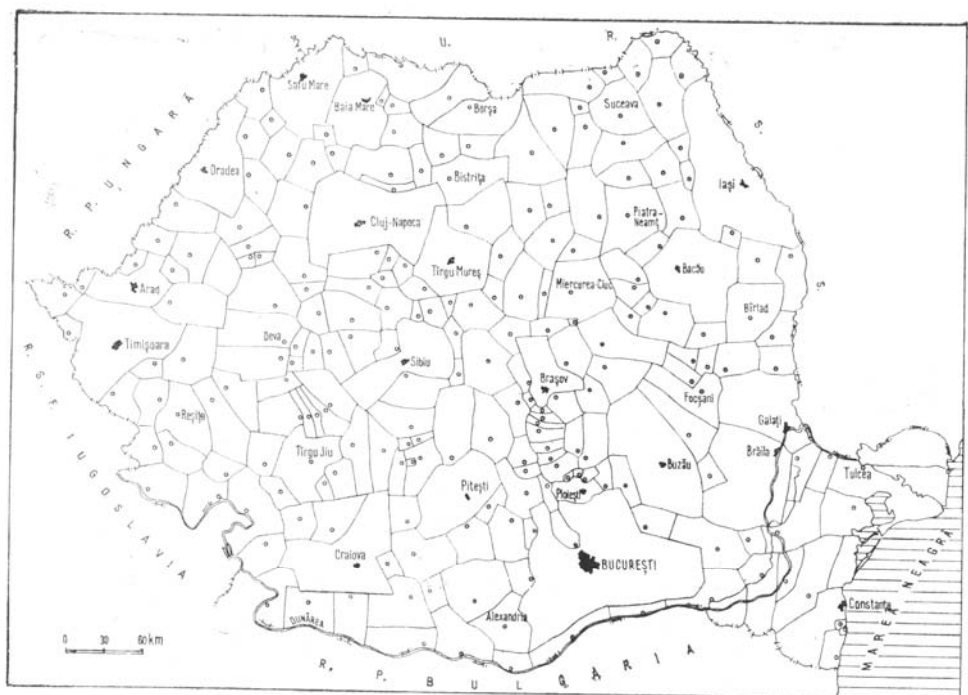

Fig. 107. Zonele de influență teoretică ale centrelor urbane din România calculate pe baza formulei Reilly-Converse. Sursa: I. Ianoș (1987)

La nivelul 1, întrucât mărimea demografică a Timișoarei este apropiată de cea a orașelor Cluj-Napoca și Craiova, rezultatele sunt asemănătoare cu cele obținute cu ajutorul poligoanelor Thiessen (fig. 108). Limitele zonei de influență a orașului Cluj-Napoca includ și în acest caz nord-estul județului Arad, situație neconformă cu realitatea, așa cum s-a arătat deja, din cauza discontinuității geografice reprezentate de Munții Apuseni. Nici includerea văii Cernei în zona de influență a municipiului Craiova nu este mai veridică.

La nivelul 2 (fig. 109), aria de atracție a municipiului Arad este în mod clar restrânsă spațial din cauza concurenței exercitate de Timișoara, în sud, și Oradea, în nord. Dimensiunea demografică a orașului Oradea a permis ca zona sa de influență să înainteze și mai mult spre sud decât în cazul poligoanelor Thiessen, incluzând jumătatea vestică a Munților Codru-Moma, Piemontul Codrului și Câmpia Cermeiului. În consecință, municipiul Arad ar polariza doar Câmpia Aradului, Câmpia Nădlacului, jumătatea nordică a Câmpiei Vingăi, Depresiunea Zărandului și Câmpia Crișului Alb. În fapt, această arie este extinsă și asupra zonelor care conform modelului ar fi polarizate de Oradea.

Fig. 108. Zonele teoretice de influență ale așezărilor de rangul 1, după formula Reilly

Interesant de remarcat concordanța între limita zonelor de influență Arad și Timișoara și limita dintre județele Arad și Timiș, în partea vestică a acestora. Influența municipiului Timișoara în partea de sud-est a județului Arad (Culoarul Mureșului, Munții Metaliferi și Dealurile Lipovei) nu se poate realiza, întrucât fluxurile din această regiune sunt „canalizate” pe valea Mureșului, spre Arad, în vreme ce Dealurile Lipovei, deși nesemnificative altitudinal, constituie o „barieră” din cauza absenței căilor de comunicație importante pe direcție nord-sud. Influența municipiului Cluj-Napoca în Depresiunea Hălmagiului este pur teoretică, cum s-a menționat.

La nivelul reședințelor de județ (fig. 110), se constată că Reșița, deși are doar jumătate din populația Aradului, deține o zonă de influență de dimensiuni similare, consecință a localizării la distanță mai mare de Timișoara, respectiv a unui concurent mai puțin important la sud (Drobeta Turnu Severin, comparativ cu Oradea). Reșița, conform formulei Reilly, reușește să polarizeze aproape întreg județul Caraș-Severin, cu excepția câtorva comune din partea de nord, în Câmpia Bârzavei, și respectiv, a comunelor din extremitatea sudică a Culoarului Timiș-Cerna, polarizate de către Drobeta Turnu Severin (situație destul de reală). În Depresiunea Carașului și partea de vest a Defileului Dunării, atracția exercitată teoretic de Timișoara ar trebui să se facă peste teritoriul sârbesc, de aceea credem că și această arie ar fi, în fapt, parte integrantă a zonei de influență reșițene. Zona de influență a municipiului Deva, care acoperea o bună parte din estul celor trei județe studiate, este în acest caz limitată aproape perfect de-a lungul hotarelor județene, cu excepția comunelor Băuțar și Pietroasa. Nici reședința județului Hunedoara nu reușește să polarizeze comunele din Depresiunea Hălmagiului, care par, și la acest nivel, a fi polarizate de către Cluj-Napoca. În extremitatea sud-estică a teritoriului, pe o mică porțiune din Munții Godeanu și Țarcu, apare o fâșie din limita de influență a municipiului Târgu Jiu, evident neconformă cu realitatea datorită discontinuităților morfologice majore ce există între această localitate și spațiul bănățean.

Nivelul 4 aduce în discuție și municipiile Lugoj și Caransebeș, iar în afara teritoriului studiat, dar cu unele influențe asupra acestuia, municipiul Hunedoara (fig. 111). Acesta din urmă preia și chiar extinde puțin zona de influență a municipiului Deva la nivelul anterior. Zona de influență a municipiului Lugoj este aproape complet inclusă în cea a municipiului Timișoara, iar spre sud intră în contact cu cea a municipiilor Reșița și Caransebeș aproape pe limita de județ. Doar comuna Sacu, din județul Caraș-Severin, ar reveni, conform modelului, zonei de influență a Lugojului. Aceasta are minimum de extensiune spre vest, spre Timișoara, și maximum în direcția opusă, unde aproape că atinge limita zonei de influență a Hunedoarei.

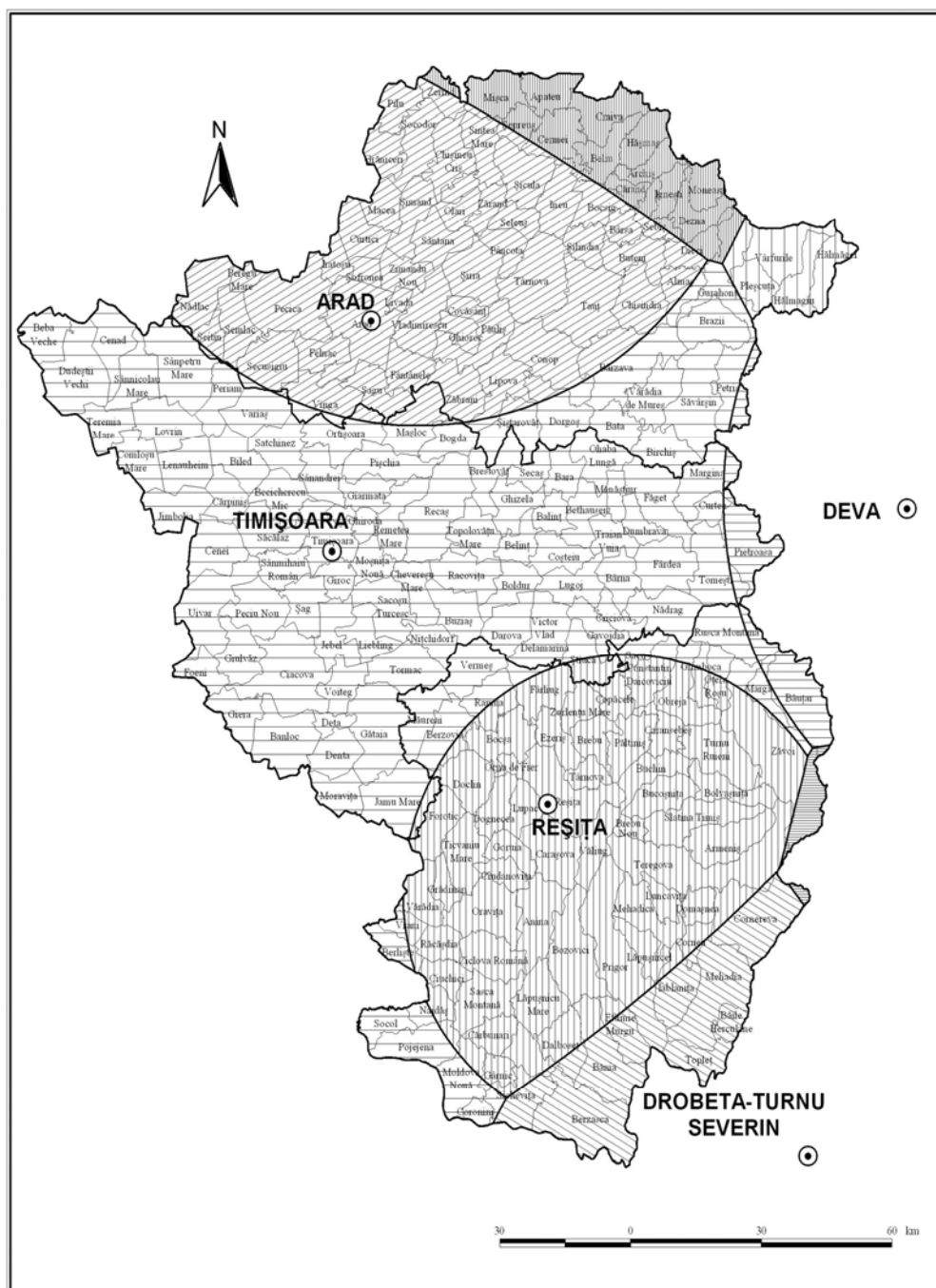

Fig. 110. Zonele teoretice de influență ale așezărilor de rangul 3, după formula Reilly

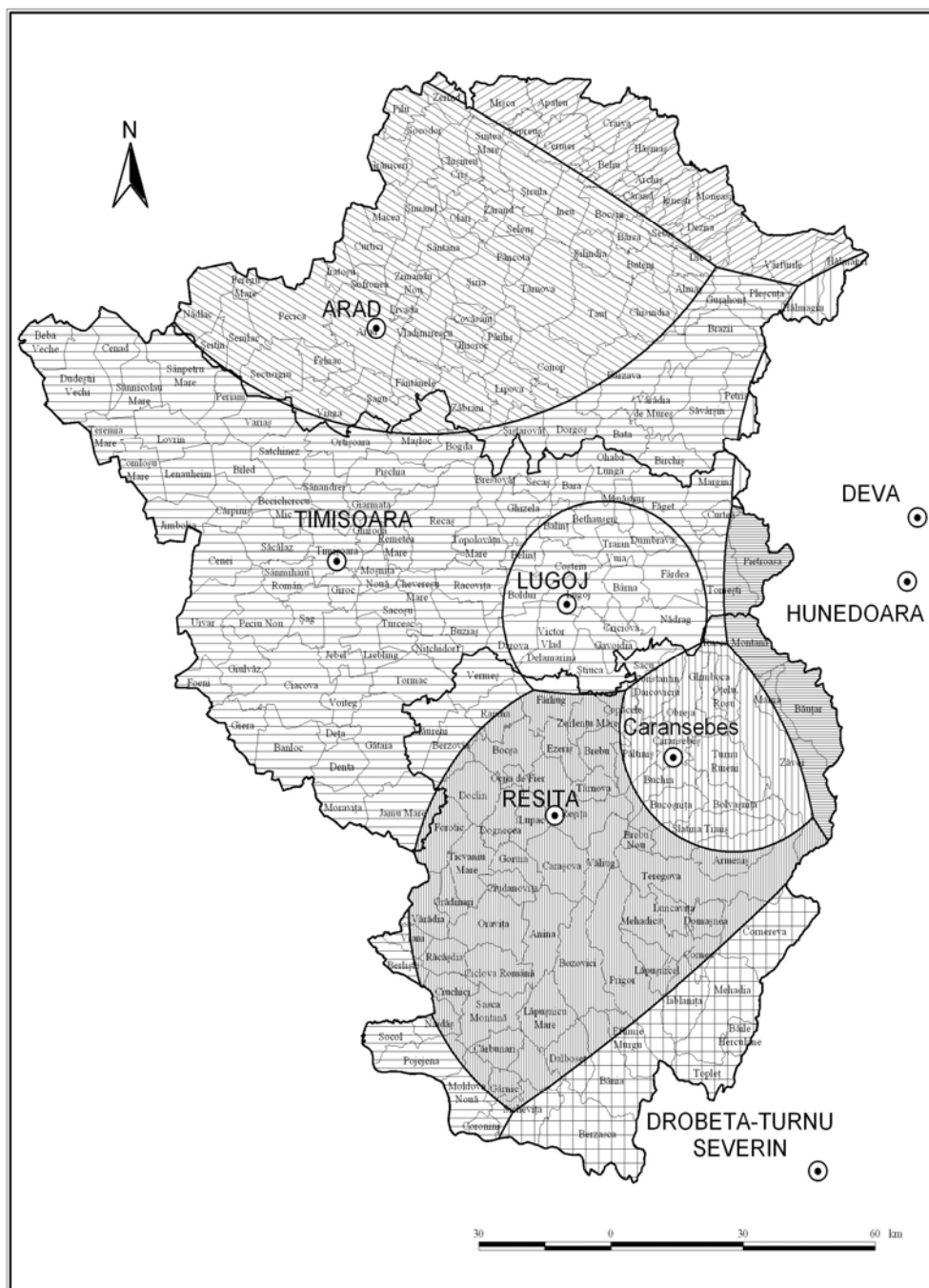

Fig. 111. Zonele teoretice de influență ale așezărilor de rangul 4, după formula Reilly

Considerăm, totuși, că la acest nivel, Lugojul are o zonă de influență ce include arii mai largi din Depresiunea Lugojului, Depresiunea Făget, Dealurile Lugojului și Munții Poiana Ruscă. Zona de influență a municipiului Caransebeș are o formă mai puțin geometrică (circulară), fiind inclusă în bună parte în aria de atracție a Reșiței. Aparent, municipiul Caransebeș polarizează o bună parte din depresiunea omonimă, Culoarul Bistrei aval de Marga și Culoarul Timișului de la Armeniș la Căvăran. Aceste limite coincid în bună măsură cu zona de influență apropiată a acestui municipiu. În partea de nord-est a județului Arad, întrucât am eliminat municipiul Cluj-Napoca la acest nivel de analiză, spațiul Depresiunii Hălmagiului pare să se împartă între Oradea, Deva și Timișoara.

Spre deosebire de poligoanele Thiessen, fragmentarea la nivelul 5 este mult mai redusă, deoarece majoritatea zonelor de influență ale orașelor mici considerate sunt incluse în cele ale unor orașe mai mari (fig. 112). Astfel, eliminând pentru partea de nord zona de influență a municipiului Oradea, rezultă arii de atracție de mici dimensiuni, quasi-circulare, pentru orașele Sebiș, Ineu, Chișineu Criș și Lipova, extinse la cel mult câteva comune din jur, în cadrul zonei de influență a municipiului Arad. Orașele Salonta și Ștei polarizează, doar teoretic, unele spații din Câmpia Crișurilor, respectiv Munții Codru-Moma. Mai la sud, zonele de influență ale orașelor Sânnicolau Mare și, respectiv, Deta, sunt incluse în cea a Timișoarei, iar zona de influență a orașului Făget este limitată atât de Lugoj, cât și de Timișoara. În zona de influență a Reșiței se includ ariile de atracție ale orașelor Bocșa, Oravița și Moldova Nouă, iar spre sud apare Orșova, care polarizează (și în realitate) localitățile Topleț și Băile Herculane. Zona de influență a Caransebeșului include și pe cea a orașului Oțelu Roșu, pe Bistra, amonte de Obreja. În partea de nord-est a județului Arad, pe mici porțiuni din Depresiunea Hălmagiului, își extind influența și orașele Brad și Ștei.

Întrucât nivelul 6 corespunde, aproximativ, precedentului din punct de vedere al dimensiunii demografice a localităților considerate, nu există schimbări majore, ci doar un număr mai mare de zone de influență de mici dimensiuni, quasi-circulare, incluse în zonele de influență ale orașelor mai mari din apropiere (fig. 113). Astfel, în cadrul ariei de atracție a Aradului, apar orașele Pecica, Nădlac, Sântana, Curtici, Pâncota; spre est se remarcă zona de influență mai extinsă a comunei Gurahonț, în teritoriul depresiunii omonime. Mai spre sud, în cadrul zonei de influență a municipiului de pe Bega, sunt incluse și ariile polarizatoare ale orașelor Gătaia, Ciacova, Recaș, Jimbolia și Buziaș. În județul Caraș-Severin, ariile de atracție ale orașelor Anina și Băile Herculane, precum și a comunei Bozovici, sunt incluse în zona de influență a Reșiței (întrucât nu s-a mai luat în considerare Drobeta Turnu Severin, la acest nivel).

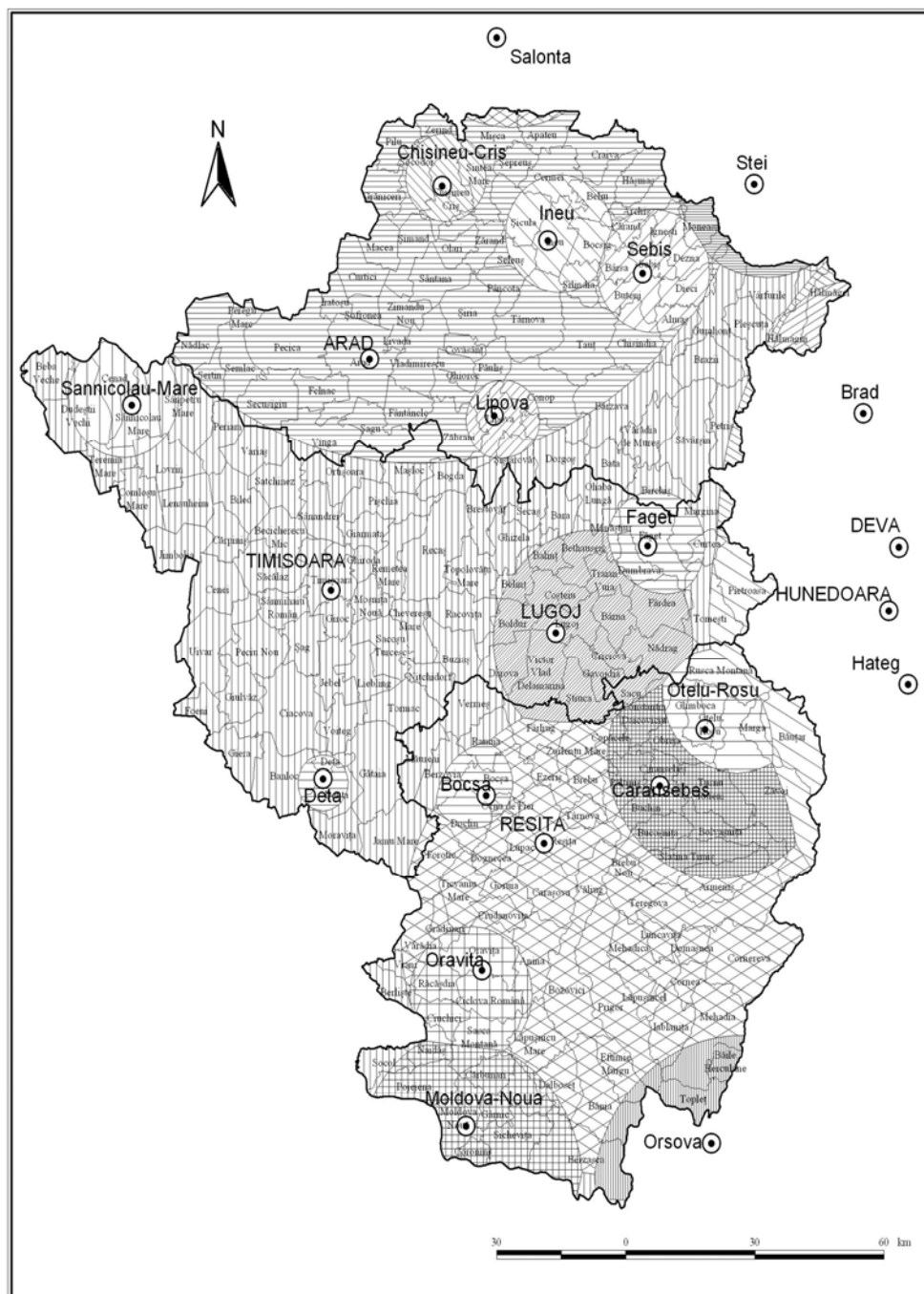

Fig. 112. Zonele teoretice de influență ale așezărilor de rangul 5, după formula Reilly

Fig. 113. Zonele teoretice de influență ale așezărilor de rangul 6, după formula Reilly

În concluzie, zonele de influență teoretice după formula Reilly precizează cu mai multă claritate raporturile existente între localități, pe baza mărimii demografice, dar spațiul geografic este considerat izotrop, și astfel nu sunt luate în considerare discontinuitățile geografice care, de fapt, limitează net anumite arii de influență.

7.3.3. Metode analitice de determinare a zonelor de influență

Metoda punctelor pleacă de la ipoteza că se cunoaște domiciliul (proveniența) tuturor celor care se deplasează într-o localitate cu rol de loc central, indiferent de motivația acestei călătorii, și nu se află doar în tranzit. Astfel, fiecare persoană este reprezentată printr-un punct corespunzător domiciliului său stabil. Rezultă o hartă a punctelor, care în mod normal reprezintă așezările situate în zona de influență a locului central analizat. Desigur, unele persoane provin din zone mai îndepărtate, dar acestea dețin o pondere neînsemnată (maxim 5%), reprezentând mai degrabă vizite ocazionale, și nu cele frecvente.

Această metodă nu ține cont de posibilele variații ale densității populației în spațiul pe care îl reprezintă zona de influență a orașului; astfel, localitățile mari apar pe hartă ca fiind mai bine reprezentate ca număr de clienți în comparație cu așezările mici, chiar dacă ponderea clienților aparținând acestora din urmă ar fi, de fapt, mai ridicată.

Pentru a realiza această hartă, se aplică **un chestionar** asupra clienților unei zone comerciale importante, astfel încât eșantionul să fie reprezentativ. În eșantion se pot include și elevii care studiază la liceele din locul central amintit, sau studenții (dacă este cazul unui centru universitar), pe baza informațiilor obținute de la instituții. De asemenea, semnificativă ar fi și introducerea în baza de date a bolnavilor din spital(e).

Harta astfel obținută oferă informații utile în primul rând pentru comercianții și reprezentanții instituțiilor din locul central, care pot să stabilească, în funcție de aceasta, o strategie de atragere a clienților (de exemplu, prin mijloace publicitare).

Metoda ponderilor este în măsură să dea rezultate mai exacte, întrucât are în vedere nu cifre absolute ale clienților, ci ponderea acestora din total. Astfel, pentru aplicarea acestei metode, este necesară deplasarea în fiecare din așezările care ar putea face parte din zona de influență a unui loc central. Se aplică, de asemenea, **metoda chestionarului**, de data aceasta pentru a interoga potențialii clienți asupra destinației lor favorite, precum și a frecvenței de vizitare a fiecărui loc central pe care aceștia îl menționează. În acest mod, ne putem edifica și asupra impactului concurenței asupra unui loc central, și a limitei zonei sale de influență. Se calculează, pentru fiecare

așezare în parte, pe baza unui eșantion reprezentativ, ponderea deplasărilor spre locul central analizat.

Pe baza studiilor empirice care au avut la bază aceste metode, s-a constatat că zonele de influență pot fi la rândul lor divizate (fig. 114), astfel:

- **zona de influență apropiată (primară sau *Umland*)** concentrează 70-80% din deplasările în locul central considerat, majoritatea locuitorilor fiind clienți regulați;

- **zona de influență depărtată (secundară sau *Hinterland*)**, în care relația cu locul central este mai puțin intensă (15-25% din „vizite”), majoritatea locuitorilor se deplasează doar ocazional în așezarea supusă analizei;

- **zona de influență terțiară** este foarte extinsă și se caracterizează prin deplasări excepționale, foarte rare, ale locuitorilor săi în locul central vizat. Ca urmare a globalizării tot mai accentuate, anumite orașe (New York, de exemplu) au o zonă de influență terțiară de mărime considerabilă, depășind cu mult granițele statale.

Cele trei diviziuni ale zonei de influență se dispun mai mult sau mai puțin concentric în jurul locului central, dar pot avea forme variate, induse de factori fizico-geografici (catene montane, deșerturi, lacuri, cursuri de apă), prezența altor locuri centrale concurente, factori de natură politică (granițe de stat, limite de unități administrative) etc.

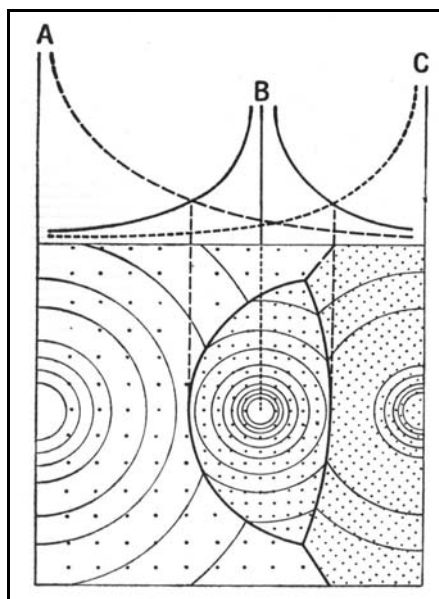

Fig. 114. Zonele de influență a trei orașe învecinate, de mărimi distincte.
Sursa: Jacqueline Beaujeu-Garnier, G. Chabot (1971)

În Banat, aceste tipuri de zone de influență pot fi admise doar în cazul așezărilor mari – Timișoara și Arad, și eventual ale celor mijlocii: Reșița, Lugoj și Caransebeș. Ele sunt cel mai bine puse în evidență de polarizarea exercitată de instituțiile de învățământ, de instituțiile spitalicești și de magazinele de tip hypermarket sau supermarket.

Astfel, în cadrul liceelor din aceste așezări, marea majoritate a elevilor provin din oraș și din zona de influență apropiată a acestuia. O mică parte din elevi provin din zona de influență depărtată, care în mod obișnuit include tot județul (în cazul reședințelor de județ) sau o bună parte din acesta. Zona de influență terțiară este mai bine pusă în evidență în cazul instituțiilor de învățământ superior – astfel, pe lângă studenții care provin din zona de influență apropiată sau depărtată, apar și studenți din județele vecine, ba chiar și din aproape toată țara în cazul centrului universitar Timișoara.

Instituțiile spitalicești polarizează de asemenea, în mod obișnuit, doar locuitorii din zona de influență apropiată a orașelor. Alături de aceștia, cu precădere în spitalele județene, sunt internați și bolnavi care provin din zona de influență depărtată. Spitalele specializate din centrele importante, cum este Timișoara, atrag și pacienții din zona de influență terțiară, din județele vecine, dacă aceștia nu au putut fi tratați corespunzător la spitalul teritorial sau județean cel mai apropiat.

Magazinele de tip hypermarket sau supermarket, prezente cu precădere în cele două orașe mari, polarizează la rândul lor populația localnică și cea din zona de influență apropiată. Totuși, și locuitorii din zona de influență depărtată reprezintă un procent de până la 15% din clienți, iar un procent mic, sub 5%, este dat de clienții din zona de influență terțiară (din județele vecine sau chiar din alte județe din țară, aflați în tranzit).

7.3.4. Zonele de influență ale locurilor centrale din Banat

Zonele de influență nu sunt statice, ele au un caracter dinamic și se pot cu ușurință schimba de la o perioadă istorică la alta. În acest capitol se face o analiză sincronică, respectiv situația așa cum se prezintă ea la momentul actual.

Pentru a determina zonele de influență ale locurilor centrale, pentru fiecare nivel ierarhic, am suprapus zonele de atracție ale instituțiilor și serviciilor cu rol polarizator, pentru care au existat date în acest sens. Acestea sunt analizate în capitolul anterior. Prin reunirea tuturor ariilor de polarizare a unei localități, rezultă un nucleu central, care reprezintă „aria de influență apropiată” a fiecărei așezări, sau zona de influență pentru nivelele

ierarhice inferioare, precum și spații care aparțin zonei de influență numai la anumite nivele, din partea superioară a ierarhiei, și care pot fi definite ca „zona de influență depărtată”.

S-au analizat cu precădere zonele de influență ale instituțiilor judecătorești, ale spitalelor, ale instituțiilor de învățământ (și îndeosebi polarizarea la nivel liceal), ale Direcțiilor de Poștă (inclusiv OPRM) și ale Administrațiilor Finanțelor Publice. O atenție deosebită s-a acordat polarizării educaționale la nivel liceal, preocupare constantă a ultimilor ani (R. Rusu, 2001, 2002a, 2002b, 2004b). Aceasta a fost determinată în urma cercetărilor efectuate la fiecare din cele peste 100 de licee din teritoriul studiat, cu privire la proveniența (pe localități) a elevilor în anul școlar 1999-2000, și confirmată de cercetările asupra provenienței elevilor (pe școli) la admiterea în licee în anii 2001 – 2004, în conformitate cu datele publicate pe internet de Ministerul Educației și Cercetării, pe adresa admitere.edu.ro.

Principalul avantaj în abordarea zonelor de influență ale localităților cu rol de loc central prin prisma polarizării educaționale, este dat de faptul că celelalte zone de influență (în justiție, finanțe, sistem sanitar, telecomunicații etc.) reprezintă de fapt arondări ale legiuitorului sau ale autorităților competente în domeniul respectiv, care au ținut cont mai mult sau mai puțin de realitățile teritoriale existente. Fără a sugera că aceasta este regula, ci mai degrabă excepția, oferim exemplul localității Brestovăț, care a fost arondată Administrației Finanțelor Publice Buziaș. Există și alte „excepții” de acest fel, și în alte domenii, însă în vederea stabilirii zonelor de influență acestea au fost ignorate.

Pentru primele trei nivele de analiză, județul este unitatea de bază, iar limitele de județ coincid cu limitele zonelor de influență. La nivelul 1, Timișoara reprezintă așezarea coordonatoare pentru întreg sistemul de așezări din cele trei județe, premisa de la care a și plecat întreaga lucrare. La nivelul 2, municipiul Arad polarizează județul propriu, lăsând Timișoarei celelalte două județe (fig. 115). La nivelul 3, fiecare dintre cele trei reședințe de județ își polarizează unitatea administrativă proprie (fig. 116). Influențele reședințelor de județ vecine, deși se fac resimțite (Deva, pentru estul județului Arad, Drobeta Turnu Severin, pentru sudul județului Caraș-Severin), nu pot fi luate în considerare, întrucât cele trei reședințe de județ dețin instituții deconcentrate ale autorităților statului, care în mod obligatoriu au în subordine județul respectiv. Suntem deci de părere că județul reprezintă zona de influență a fiecărei reședințe de județ, la acest nivel. De asemenea, doar în cazuri excepționale limitele de județ pot fi „încălcate”, și rareori localități cu rol de loc central (indiferent de rang) își extind zona de influență asupra unei părți din alt județ decât cel din care fac parte.

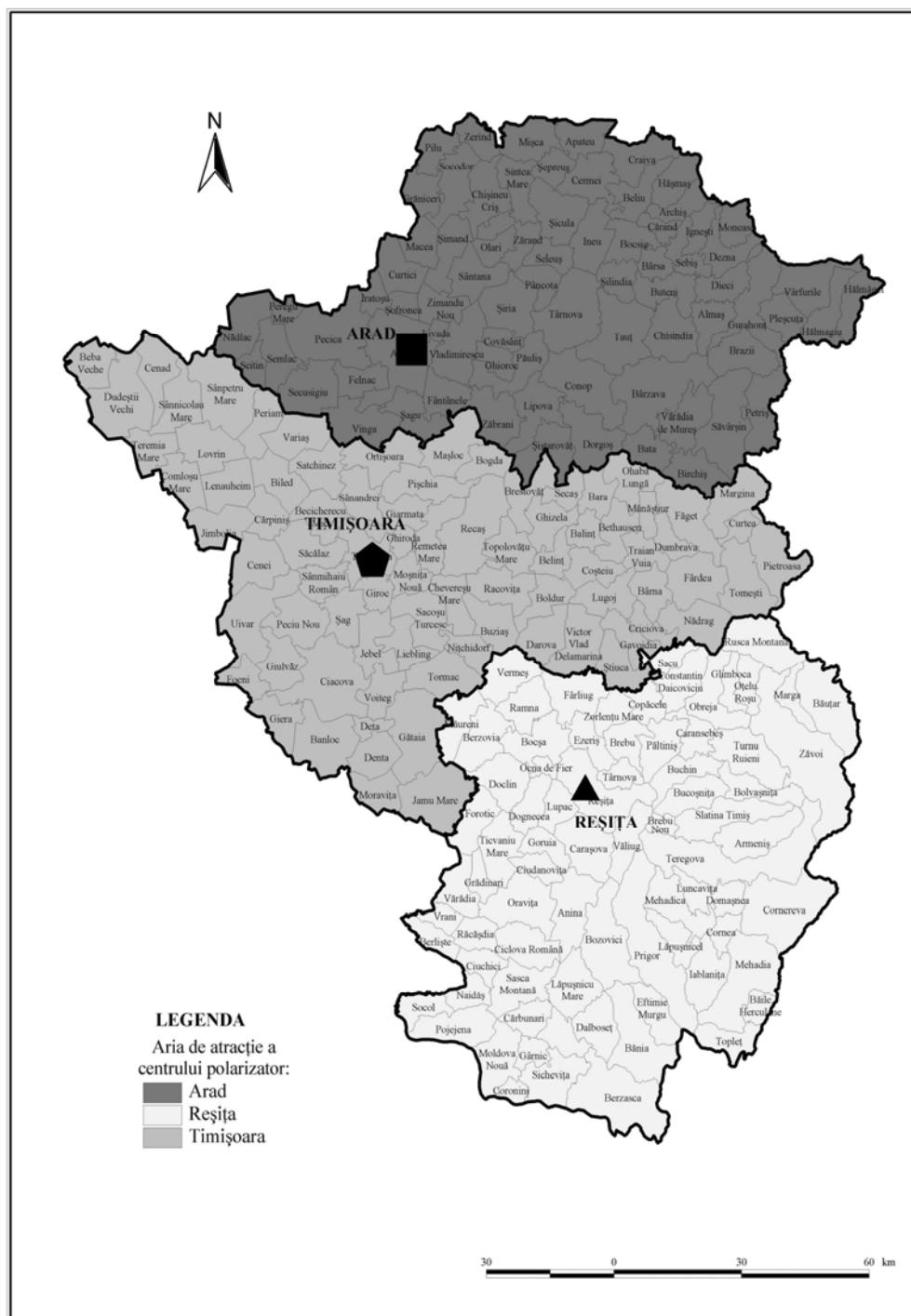

Fig. 116.

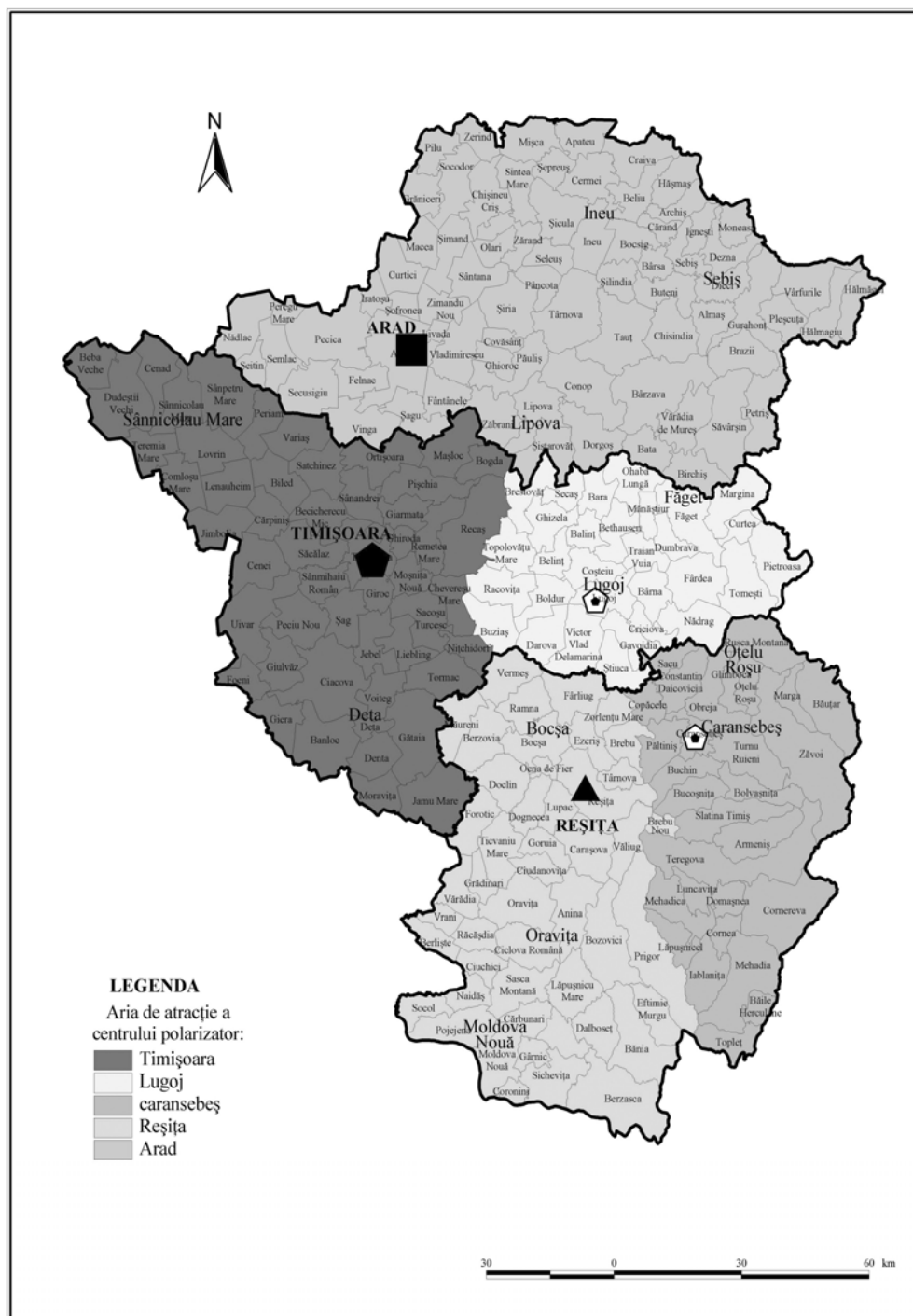

Fig. 117.

La nivelul 4, cel al municipiilor (foste reședințe de județ), intervin și localitățile Lugoj și Caransebeș (fig. 117). Zona de influență a municipiului Lugoj cuprinde jumătatea estică a județului Timiș. Fâșia de contact cu zona de influență a municipiului Timișoara se face pe teritoriul comunelor (de la nord la sud) Brestovăț, Topolovău Mare, Racovița și a orașului Buziaș. Deși se resimt influențe ale ambelor municipii la acest nivel, am ales să integrăm teritoriile mai sus menționate la zona de influență a municipiului Lugoj. Zona de influență a municipiului Caransebeș este mult mai simplu de determinat, coincidând cu unități fizico-geografice, despărțite prin discontinuități de natură morfologică de zona de influență a municipiului Reșița. Astfel, municipiul Caransebeș polarizează teritoriul din județul Caraș-Severin a Culoarului Timiș-Cerna, Culoarul Bistrei, Depresiunea Caransebeș și Culoarul Timișului până la limita cu județul Timiș, și jumătatea sud-estică a Dealurilor Pogănișului, unde intră în contact cu zona de influență a Reșiței aproximativ în dreptul comunelor Brebu și Zorlențu Mare.

Numărul centrelor polarizatoare crește semnificativ la nivelul 5, al orașelor mici cu o arie largă de influență (fig. 118). Este nivelul la care și teritoriul județului Arad este fragmentat de către zonele de influență ale orașelor Chișineu Criș, Lipova, Ineu și Sebiș. Aradul mai polarizează, la acest nivel, doar Câmpia Aradului și a Nădlacului, precum și jumătatea nordică (aparținătoare județului) a Câmpiei Vingăi, acest unități constituind, de fapt, zona de influență apropiată a municipiului. Orașul Chișineu Criș are o arie de atracție extinsă în nord-vestul județului, coincidând cu Câmpia Crișului Alb și extremitatea nordică a Câmpiei Aradului, unde concurează cu Aradul în dreptul comunelor Șimand și Olari, respectiv a orașului Sântana. Orașul Ineu atrage comunele din jurul său, de-a lungul axei Crișului Alb, de la Bocsig până la Șicula, și a Cigherului, dar și spre nord, în Câmpia Cermeiului și Piemontul Codrului (cu precădere în Dealurile Măraușului), până la limita cu județul Bihor. Contactul cu zona de influență a Aradului se face aproximativ în dreptul orașului Pâncota, cu cea a Chișineului, pe linia Apateu – Șepreuș – Zărand, iar cu cea a Sebișului, la Bârsa și Cărand. Zona de influență a Sebișului integrează întreg bazinul Crișului Alb amonte de Bârsa, precum și bazinul superior al Teuzului (comunele Ignești și Cărand), incluzând deci depresiunile Gurahonț și Hălmagiu. Limita sudică este dată de cumpăna de ape dintre Mureș și Crișul Alb, pe culmea principală a Munților Zărandului și a Munților Săvârșinului (parte din Metaliferi). În Depresiunea Hălmagiului se resimt influențele centrelor polarizatoare de același nivel din județele vecine: Brad (județul Hunedoara) și Ștei (județul Bihor), mai apropiate ca distanță. În fine, orașul Lipova are o zonă de influență asimetrică, mult prelungită spre est, de-a

lungul Cuolarului Mureșului, Munților Zărandului (jumătatea sudică) și Dealurilor Lipovei (versantul nordic), până la limita cu județul Hunedoara, unde deja concurează cu Deva.

În județul Timiș, zona de influență a Timișoarei este fragmentată de ariile polarizate de Sănnicolau Mare, în nord-vest, și Deta, în sud. Orașul Sănnicolau Mare își exercită influența asupra Câmpiei Arancăi, ajungând în sud până la Lovrin și Comloșu Mare. Orașul Deta, care de acum are în apropiere două centre urbane noi (Gătaia și Ciacova) le include în zona sa de influență și pe acestea, precum și spațiul rural înconjurător, axat pe văile Timișului inferior, Bârzavei și afluenților acestora din câmpie. Intră în contact cu zona de influență a Timișoarei aproximativ în dreptul comunelor Jebel, Liebling și Tormac. În partea de est a județului, orașul Făget preia la acest nivel jumătatea estică a zonei de influență a municipiului Lugoj, aproximativ la est de comunele Ohaba Lungă, Bethausen și Bârna, până la limita cu județul Hunedoara.

Fragmentarea este mai mare în județul Caraș-Severin, unde au fost considerate ca localități de rangul 5 și orașele Bocșa și Oțelu Roșu, aflate „la limită”, ca urmare a vecinătății imediate a municipiilor Reșița și, respectiv, Caransebeș. Zona de influență a Reșiței este cel mai puternic fragmentată, rămânând doar cu Culoarul Reșiței, parte din Dealurile și valea Pogănișului, Munții Aninei, Semenicului și Depresiunea Almăjului. În sud, spațiul aferent Defileului Dunării din județul Caraș-Severin este dominat de prezența orașului Moldova Nouă. Orașul Oravița polarizează o arie destul de extinsă, axată pe valea Carașului aval de Goruia, respectiv Dealurile Oraviței, Depresiunea Carașului și vestul Dealurilor Dognecei (comuna Forotic). Orașul Bocșa are o zonă de influență asimetrică, în bazinul Bârzavei de la ieșirea din munte până la limita cu județul Timiș, precum și comunele apropiate din Dealurile Dognecei și valea Pogănișului. În estul județului Caraș-Severin, municipiul Caransebeș este concurat doar de orașul Oțelu Roșu, care polarizează la acest nivel întreg Culoarul Bistrei amonte de Obreja, până la Poarta de Fier a Transilvaniei. Influența municipiului Orșova (județul Mehedinți) asupra părții din sudul Culoarului Timiș-Cerna, deși se face simțită mai cu seamă asupra localităților Topleț, Băile Herculane și Mehadia, nu a fost luată în considerare.

Nivelul 6 este ultimul luat în considerare (fig. 119), întrucât la nivelul următor, anumite localități polarizează doar comuna (orașul) propriu. De altfel, o situație de acest fel (pe care o tratăm ca o excepție) se întâlnește și la acest nivel, orașul Anina polarizând exclusiv propria sa unitate administrativă.

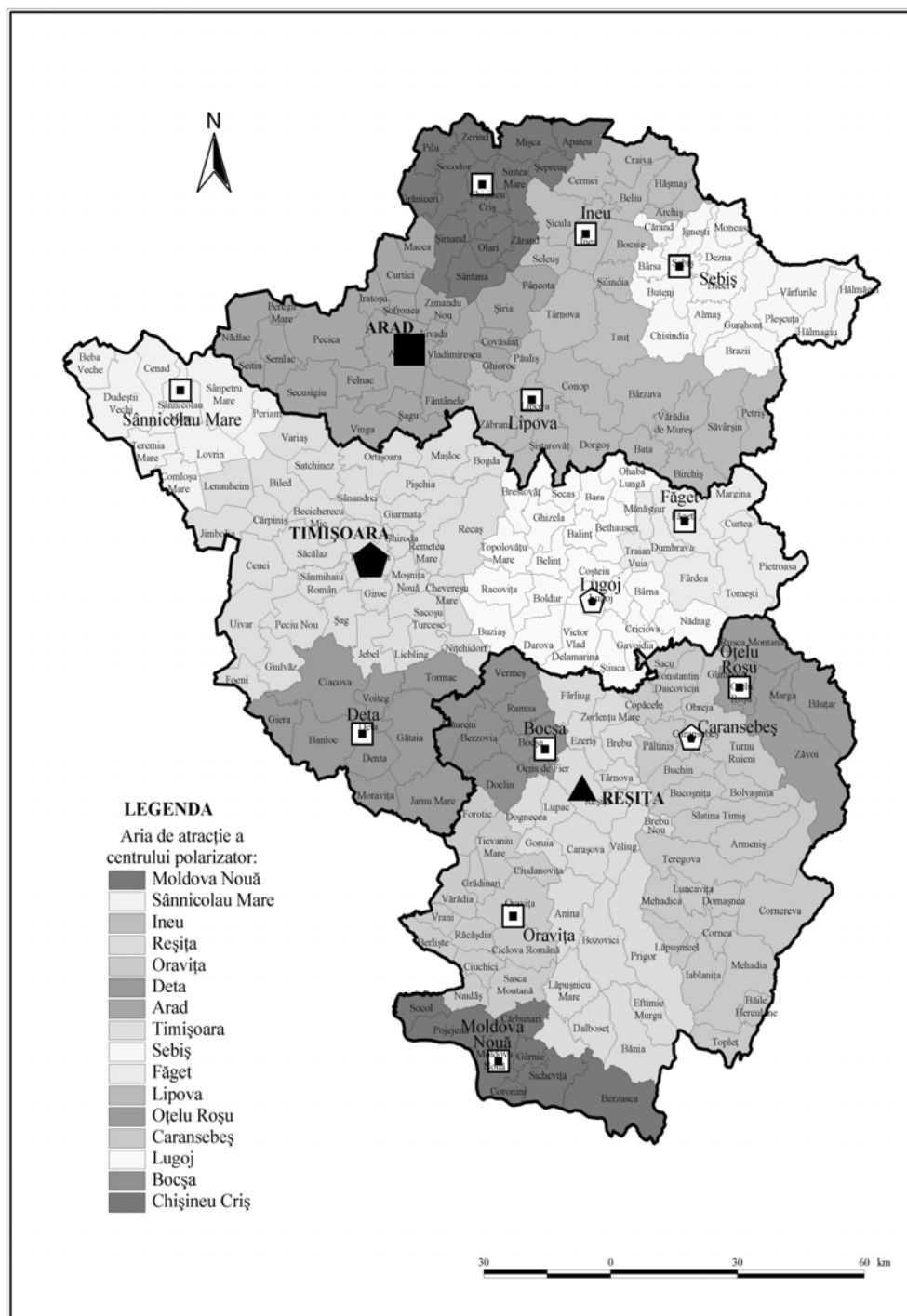

Fig. 118.

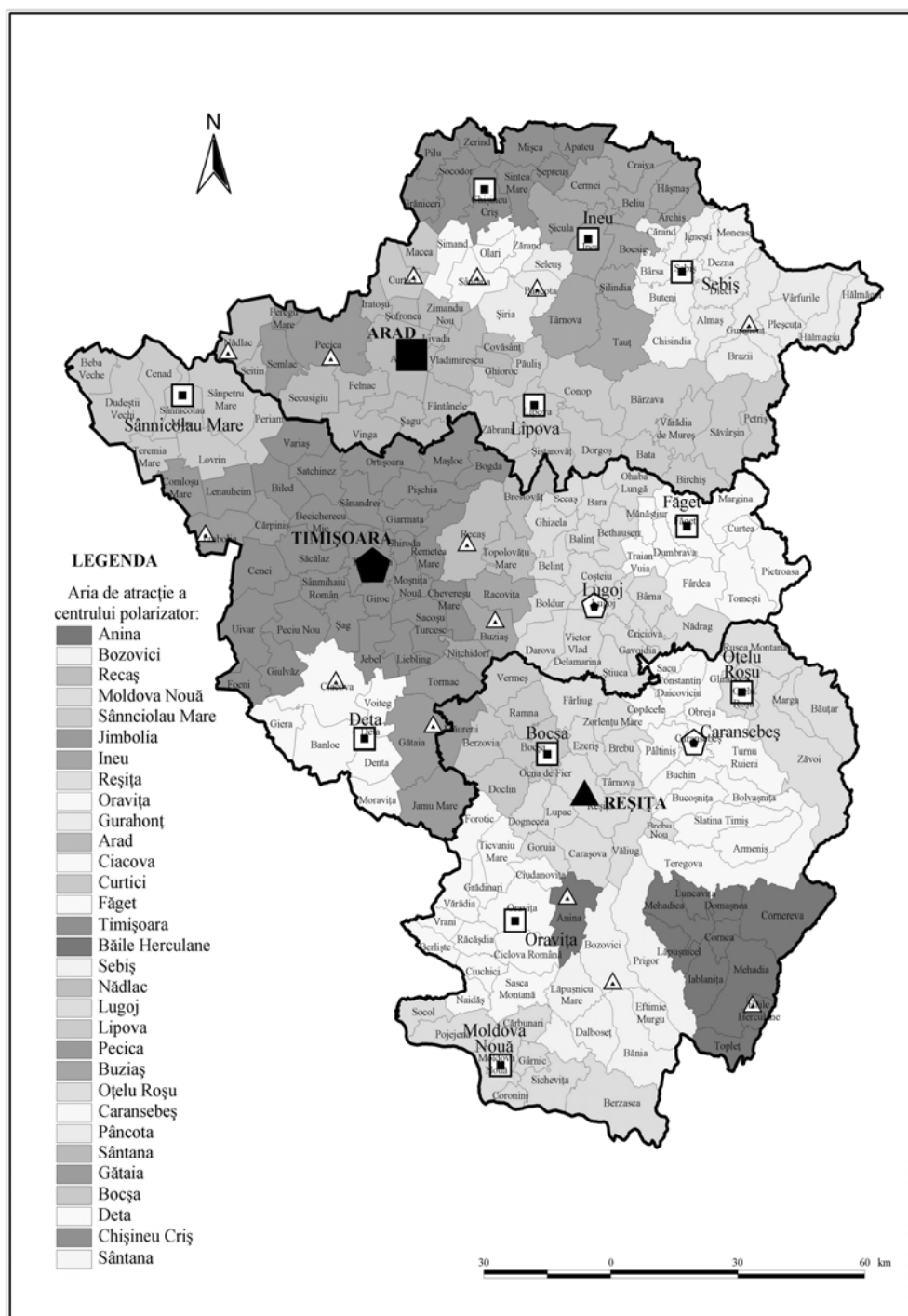

Fig. 119.

În județul Arad, centrele polarizatoare se înmulțesc, în special în zona de influență a Aradului de la nivelul imediat superior. Ca urmare a competiției cu municipiul Arad, dar și cu celelalte orașe învecinate, aceste centre (Pecica, Nădlac, Curtici, Pâncota, Sântana) integrează în zona lor de influență, în afara propriilor unități administrative, maxim trei comune învecinate. O arie mai consistentă de atracție o deține comuna Gurahonț, care preia la acest nivel jumătatea estică a zonei de influență a orașului Sebiș, respectiv depresiunile Gurahonț și Hălmagiu. Și în acest caz, în Depresiunea Hălmagiu este surprinsă influența orașelor Brad, Ștei și Vașcău, din cele două județe vecine.

În județul Timiș, cel mai puternic afectată este zona de influență a municipiului Timișoara și cea a orașului Deta. Astfel, la limita cu aria polarizată de Lugoj, apar două centre de rangul 6, Recaș și Buziaș care, în afara orașului propriu, cu satele aparținătoare, mai polarizează câte două comune din apropiere. În partea vestică a zonei de influență a municipiului Timișoara, orașul Jimbolia polarizează comunele Comloșu Mare, Lenauheim și, într-o mai mică măsură, comuna Cărpiniș. În apropierea Detei, orașele Ciacova și Gătaia preiau teritorii însemnate. Orașul Ciacova își exercită influența și asupra comunei Giera, iar orașul Gătaia – asupra comunelor Tormac și Gătaia din Câmpia Bârzavei, și asupra comunei vecine Măureni, din județul Caraș-Severin, acesta fiind singurul caz în care s-a acceptat ca limita de județ să fie „încălcată”.

În județul Caraș-Severin, la acest nivel mai apar doar trei localități, Anina, Bozovici și Băile Herculane. Dacă zona de influență a orașului Anina este foarte redusă, cea a comunei Bozovici include toată Depresiunea Almăjului. Orașul Băile Herculane polarizează jumătatea sudică a Culoarului Timiș-Cerna, de la sud de Pasul Poarta Orientală (Domașnea) – unde influența sa este minimă, și până la Topleț, la limita cu județul Mehedinți, integrând deci și Depresiunea Domașnea-Mehadia.

Capitolul 8

CĂILE DE COMUNICAȚIE ȘI INDICELE DE CONECTIVITATE AL AȘEZĂRILOR DIN BANAT

8.1. CĂILE DE COMUNICAȚIE. PROBLEME GENERALE

În organizarea spațiului geografic, un rol determinant îl au căile de comunicație. Ele formează rețele vaste și complexe, care acoperă teritoriul în toate direcțiile. Totuși, doar unele dintre aceste căi de comunicație, cele magistrale sau principale, se constituie în adevărate „linii de forță” ale teritoriului; celelalte au doar rolul de a conecta celelalte așezări la rețeaua națională. I. Ianoș (1981) punctează, citându-l pe P. Vidal de la Blache: „orașele și drumurile sunt marii inițiatori ai unității teritoriale”, argumentând în favoarea unei abordări funcționale a spațiului geografic și în regionarea geografică, în general.

La un secol după P. Vidal de la Blache, afirmația sa rămâne valabilă, chiar dacă sintagma „drumurile” ar putea fi înlocuită, pentru o mai mare corectitudine, cu „fluxurile”. Fluxurile se desfășoară însă preponderent de-a lungul căilor de comunicație rutiere, și doar secundar pe cele feroviare, fluviale sau aeriene, așa încât formula inițială se poate menține fără a greși prea mult.

Căile de comunicație sunt prezentate în ordinea lor obișnuită: cele terestre (feroviare și rutiere) și cele fluviale. Navigația aeriană, spre deosebire de celelalte categorii este însă direct legată de aparatul de zbor și de aeroporturi, aceste aspecte fiind deja expuse anterior.

8.2. CĂILE DE COMUNICAȚIE FEROVIARE

Banatul se evidențiază prin **cea mai densă rețea de căi ferate din România**. Astfel, județele Arad, Timiș și Caraș-Severin dețin împreună 14,6% din rețeaua națională de căi ferate, și doar 10,5% din teritoriul național (D. Turnock, 1995). Există un total de 1672 km de cale ferată, cu o densitate medie de 70 km / 1000 km², față de o medie pe țară de doar 47,9

(*op.cit.*). Județul Timiș deține (după municipiul București și județul Ilfov) întâietatea la nivel național la acest indicator, cu o densitate de 90 km / 1000 km², și o lungime a rețelei feroviare de 787 km. Județul Arad însumează 485 km de cale ferată, iar județul Caraș-Severin, 400 km. Densitatea maximă se înregistrează în jumătatea vestică a teritoriului, între aliniamentul Curtici-Arad-Timișoara-Buziaș-Jamu Mare și granița de stat cu Ungaria și Serbia (fig. 120). Conform datelor de la Regionala CF Timișoara (2006), liniile au o lungime totală de 2543 km în cele trei județe, astfel: 1103 km în județul Timiș, 900 km în județul Arad și 540 km în județul Caraș-Severin. Diferențele față de cifrele reprezentând lungimea rețelei sunt date de liniile duble, de cele existente în stațiile și haltele CFR, de liniile industriale sau necomerciale (din depouri, triaje etc).

Majoritatea căilor ferate actuale au fost create în a doua jumătate a secolului XIX, teritoriul analizat având și din acest punct de vedere întâietatea. Expansiunea căilor ferate în acea perioadă a determinat o dezvoltare rapidă a economiei și, în special, a industriei regiunii în perioada de dinainte de primul război mondial, cu consecințe pozitive și ulterior, în perioada interbelică și postbelică. Actualmente, multe din aceste căi ferate nu mai sunt rentabile și este iminentă închiderea anumitor linii de către SNCFR.

Prima linie de cale ferată din România de azi a fost deschisă, pentru traficul de mărfuri, la 20 august 1854, între **Baziaș și Oravița**. Calea ferată trecea și prin teritoriul sârbesc de astăzi, pe la Bela Crkva și Jasenov, și avea o lungime de 62,5 km. Construcția acestei căi ferate a început în 1847, apoi lucrările au fost întrerupte din cauza evenimentelor revoluționare de la 1848-1849, și reluate în 1850, până în 1854, când deschiderea liniei s-a făcut și ca urmare a cererii sporite de cărbune, în condițiile în care Războiul Crimeii era în plină desfășurare. Numită *Kohlenbahn* (linia cărbunelui), calea ferată era destinată transportului cărbunelui de la minele din zona Aninei spre Dunăre. Până la deschiderea liniei Oravița-Anina (1863), cărbunele era transportat (între Anina și Oravița) pe calea ferată cu tracțiune cabalină (*Pferdebahn*) pe porțiunile orizontale, iar pe porțiunile în rampă, prin planuri înclinate funiculare. Preluată în 1855 de la statul austriac de către societatea StEG, calea ferată Oravița-Baziaș a fost deschisă și traficului de călători la 1 noiembrie 1856. În primii ani, pe acest traseu a circulat o singură pereche de trenuri mixte, care aveau o viteză medie comercială de 20,6 km/h, parcurgând traseul în aproximativ 3 ore (I. Popescu, 1987, p. 77-78). În prezent, trenurile mai circulă doar pe porțiunea Oravița-Iam, circulația între Iam și Baziaș, peste teritoriul iugoslav, fiind suspendată în perioada comunistă ca urmare a neînțelegerilor de natură politică cu regimul lui Tito.

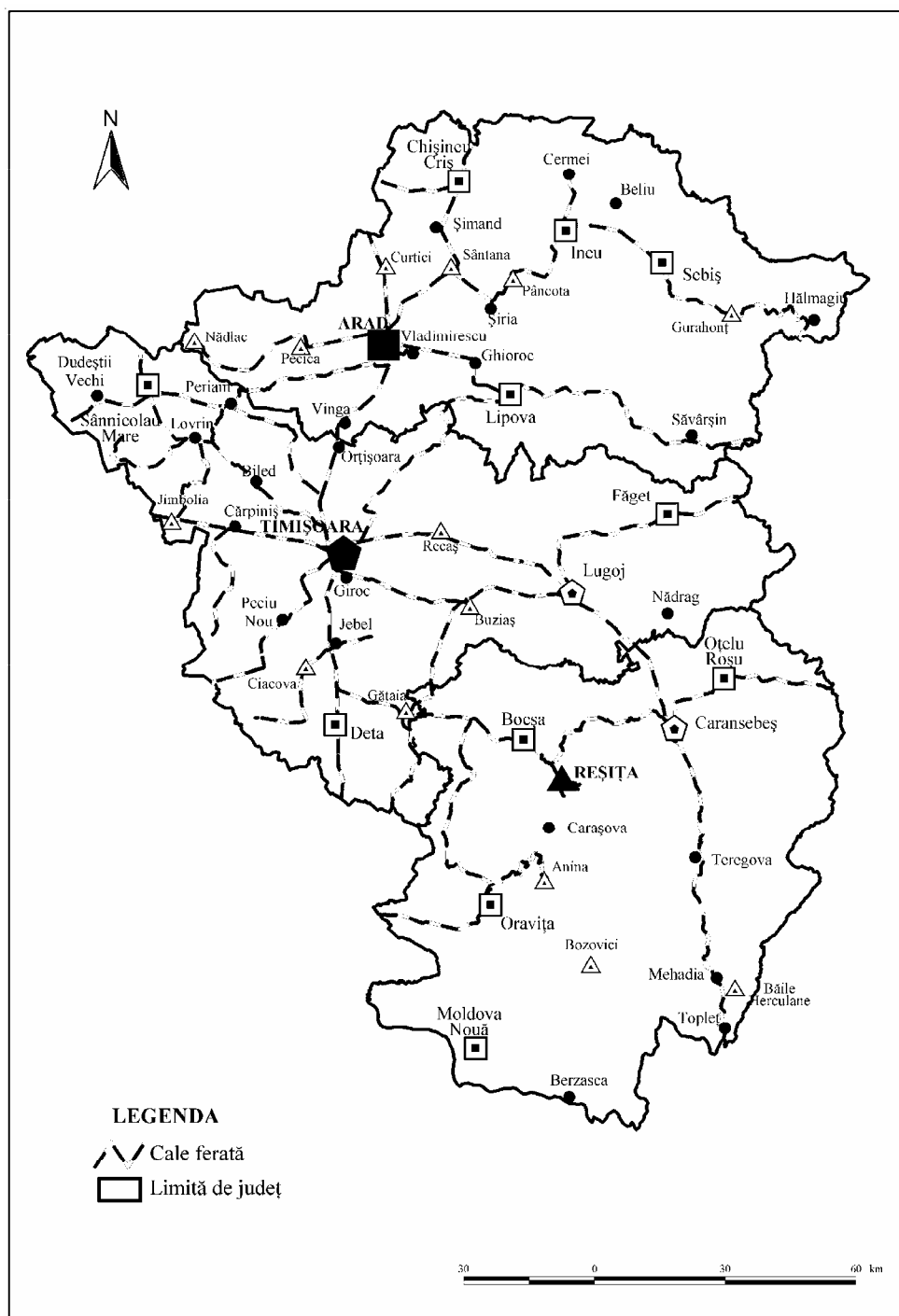

Fig. 120.

În același an (1854), se inaugura și calea ferată care unea Budapesta cu Cegled și Szeged, și care urma a fi continuată spre Timișoara, prin Kikinda și Jimbolia. Lucrările la calea ferată Szeged-Timișoara au început în 1856, fiind realizate de societatea StEG. Tronsonul **Szeged-Jimbolia-Timișoara** (114 km, din care aproximativ 60 km pe teritoriul actual al României) s-a dat în folosință la 15 noiembrie 1857, aceasta fiind așadar a doua cale ferată din Banat, și totodată din România de azi. Lucrările au continuat, astfel că, în mai puțin de un an, după construcția podului metalic feroviar peste Bega în aprilie, la 20 iulie 1858 a fost dată în exploatare calea ferată **Timișoara-Stamora Moravița-Vârșeț-Jasenovo** (94,1 km), care lega astfel și calea ferată Oravița-Baziaș de sistemul feroviar austro-ungar. Lungimea căii ferate de la Timișoara până la Baziaș era de 119,7 km (N. Ilieșiu, 2003). Trenul inaugural era compus din 11 vagoane de călători și unul de bagaje; a plecat din stația Timișoara la orele 7,00, a trecut prin Șag (Timișeni) la 7,25, prin Deta la 8,12, Stamora Moravița la 8,45, Vârșeț la 9,35, Jasenovo la 10,50 și ajungând la Baziaș la orele 11,15 (I. Popescu, *op.cit.*). Pe această linie, Timișoara-Baziaș, s-a introdus și telegraful până în 1860.

Cu mai puțin de un an întârziere față de Timișoara, și Aradul a fost conectat la rețeaua feroviară din Imperiu, linia ferată **Szajol-Békéscsaba-Curtici-Arad** (în total 142,6 km, din care pe teritoriul actual al României circa 20 km) fiind inaugurată la 25 octombrie 1858. Această linie a fost realizată de societatea Theiss-Eisenbahn.

Intervine o pauză de zece ani în care, din cauza situației politice și economice tensionate din Imperiu, nu se mai dau în exploatare alte căi ferate, cu excepția tronsonului Oravița-Anina, construit de altfel de StEG pe propriul său domeniu.

Construcția căii ferate **Oravița-Anina** a început în 1861 și s-a încheiat în 1863, reprezentând o realizare inginerască spectaculoasă și de mare prestigiu în epocă. Traseul, în lungime de 33,4 km, se desfășoară pe o diferență de nivel de 339 m (220 m la Oravița și 559 m la Anina), străbătând 14 tunele cu o lungime totală de 2,1 km, având nouă viaducte (0,8 km) și 102 poduri și podețe. Prin punerea în funcțiune a acestei căi ferate, la 15 decembrie 1863, cărbunii exploatați la Anina au ajuns într-un timp mult mai scurt în întreg imperiul.

La 18 august 1866 lucrările la calea ferată Arad-Alba Iulia au fost concesionate firmei „K.K. priv. Erste Siebenbürger Eisenbahn”, care a demarat construcția la 24 aprilie 1867 (I. Popescu, *op.cit.*). Tronsonul **Arad-Radna-Săvârșin-Deva** (149 km) a fost inaugurat cu mai bine de un an mai

târziu, la 21 august 1868. Primul tren personal a plecat din gara Arad la ora 9 și a ajuns la Deva la orele 13 (*op.cit.*, p. 88).

Societatea StEG a deschis la 26 octombrie 1870 linia **Vălcani-Sânnicolau Mare-Periam** (43 km), care făcea legătura cu linia Szeged-Timișoara în apropiere de Vălcani, pe teritoriul sârb de azi.

La 3 decembrie 1868 a început construcția liniei **Timișoara-Arad**, care fusese concesionată unei societăți particulare. Inuagurarea acestei căi ferate, având o lungime de 55,6 km, s-a făcut la 6 aprilie 1871. Primele trenuri care au circulat între cele mai importante orașe ale regiunii aveau în componență numai câteva vagoane de călători, iar viteza comercială nu depășea 25 km/h (*op.cit.*, p. 83).

La 5 septembrie 1874 a fost inaugurată, tot de către StEG, calea ferată **Voiteni (Voiteg)-Gătaia-Bocșa Montană**, care se desprindea la Voiteg din linia Timișoara-Stamora Moravița-Vârșeț.

Aceeași societate, StEG, a început construcția liniei ferate de mare importanță dintre Timișoara și Orșova. În privința tronsonului Timișoara-Lugoj, existau două alternative, prin Recaș și prin Buziaș, alegându-se în cele din urmă varianta prin Recaș (cealaltă s-a realizat puțin mai târziu). Calea ferată **Timișoara-Recaș-Lugoj-Caransebeș** (98 km) s-a deschis circulației la 23 octombrie 1876. Linia **Caransebeș-Teregova-Orșova** a necesitat executarea de lucrări de artă dificile în Culoarul Timiș-Cerna, între care 19 poduri metalice mari și patru tunele, cel mai lung („Porta Orientalis”) având 898 m. În cele din urmă, acest tronson dificil, în lungime de 89 km, a fost inaugurat la 20 mai 1878. Prin joncțiunea cu linia ferată din vechiul Regat al României, la Vârciorova, începând cu data de 10 iunie 1879 trenurile puteau circula între București și Budapesta și Viena, prin Orșova și Timișoara, de aici existând două variante: prin Jimbolia-Szeged sau prin Arad-Békéscsaba. Concomitent, în același an 1879, s-a făcut joncțiunea între Transilvania și Principatele Unite, prin Ploiești-Predeal-Brașov, dar linia cea mai scurtă spre Europa, și care era folosită și de „Orient Express”, era cea prin Culoarul Timiș-Cerna (D. Turnock, *op.cit.*, p. 18).

Calea ferată dintre Arad și Brad a fost construită într-un interval mult mai lung, de 19 ani. Astfel, prima dată s-a deschis linia **Arad-Sântana-Pâncota-Ineu**, în 1877, urmată de **Ineu-Sebiș**, în 1881, **Sebiș-Gurahonț** în 1889, tronsonul cel mai dificil, prin defileul Crișului Alb, fiind pus în exploatare abia în 1896 pe relația **Gurahonț-Hălmagiu-Brad** (Gr. P. Pop, 1984, D. Turnock, 1995). Din această cale ferată, s-au construit linii secundare: **Ineu-Cermei** (1889) și **Sebiș-Moneasa** (1893, între timp dezafectată).

În 1882-1883 s-a construit și linia **Arad-Pecica-Makó**. Tot în penultimul deceniu al secolului XIX s-a realizat și calea ferată **Kétegyháza-Grăniceri-Nădab** (1884), care se desprindea din calea ferată Arad-Békéscsaba, continuată apoi cu tronsonul **Nădab-Sântana** (1887), făcându-se astfel joncțiunea cu calea ferată a Crișului Alb. Linia ferată **Periam-Pesac-Lovrin** s-a construit în 1888 (D. Turnock, *op.cit.*).

Ultimii ani ai secolului au fost deosebit de productivi în realizarea de căi ferate, în general pe distanțe scurte, și de interes local. În 1892, „drumul de fier” ajungea la Reșița, prin realizarea liniei de pe valea Bârzavei, **Bocșa Montană-Reșița**. Totuși, majoritatea căilor ferate au avut ca punct de plecare Timișoara. La 26 septembrie 1895 se inaugurează calea ferată **Timișoara-Lovrin-Sănnicolau Mare**, pe o lungime de 61,1 km, până atunci legătura feroviară între cele două localități fiind asigurată pe o rută ocolitoare, prin Jimbolia. Tot în 1895 se dau în exploatare liniile **Jebel-Ciacova-Giera-Zrenjanin** și **Jimbolia-Checea-Ionel-Zrenjanin**. În anul următor se deschide calea ferată **Timișoara-Buziaș**, în lungime de 31,1 km, la 18 noiembrie 1896. În anul 1897 sunt date în exploatare liniile **Timișoara-Lipova-Radna** (la 29 mai) și **Timișoara-Peciu Nou-Cruceni-Modoș** (la 31 iulie). În anul următor, 1898, se deschide o nouă legătură cu Transilvania, prin realizarea, într-un ritm foarte rapid, a căii ferate **Vârșeț-Jamu Mare-Gătaia**, apoi **Gătaia-Buziaș-Lugoj** (inaugurată la 22 iulie 1898) și, în cele din urmă, tronsonul cel mai important, **Lugoj-Făget-Ilia** (la 17 septembrie, același an).

În primii ani ai secolului XX, până la Marea Unire, construcția căilor ferate a continuat în același ritm alert. Linia Timișoara-Sănnicolau Mare a fost continuată pe segmentul **Sănnicolau Mare-Cenad-Makó** în 1903, făcând astfel legătura cu calea ferată de pe malul drept al Mureșului. În 1906 s-au dat în folosință căile ferate **Berzovia-Oravița** (care scurta considerabil distanța între Oravița și celelalte centre ale Banatului), **Jebel-Liebling** și **Gyula-Adea-Satu Nou** (azi inexistentă).

Pe 30 noiembrie 1906 se deschide un nou traseu din Arad spre localitățile din Podgoria Aradului, pe o linie cu ecartament îngust (1000 mm), instalată pe platforma drumului **Arad-Ghioroc**. Calea ferată nu pleca din gara „mare” ci din gara Arad-Podgoria, care tocmai fusese construită mai aproape de centrul orașului. Deși gara nu mai există, și astăzi piața unde se afla se numește „Podgoria”. Linia Arad-Ghioroc (19 km) a fost urmată de **Ghioroc-Șiria-Pâncota** (22 km) și **Ghioroc-Radna** (13,8 km), întregul sistem fiind funcțional în 1908. Din 1913 s-a introdus pe aceste linii trenulețul electric cunoscut sub numele de „Săgeata Verde”. Această cale ferată a fost prima linie electrificată din România și Europa de Est, și a opta

din lume (*Arad. Monografia oraşului*, 1999). În perioada comunistă, „Săgeata Verde” a mai circulat doar pe ruta Pâncota-Ghioroc-Radna, în vreme ce pe ruta Arad-Ghioroc au fost introduse tramvaie obișnuite, ca și cele utilizate pentru transportul urban. După mai bine de trei sferturi de secol de exploatare, imediat după 1990 linia îngustă Pâncota-Ghioroc-Radna a fost închisă. Eforturile de a redeschide acest traseu foarte popular s-au lovit de incapacitatea financiară a autorităților, astfel că relația se face cu autobuze, iar linia ferată a și dispărut, șinele și terasamentul fiind vizibile în doar câteva locuri. Doar „Săgeata Verde” a fost salvată și se „odihnește” acum într-un muzeu amenajat în vechiul depou de la Ghioroc.

Calea ferată **Periam-Variaș-Timișoara** s-a inaugurat în 1908, an în care s-a realizat și linia **Caransebeș-Oțelu Roșu-Bouțari-Zăicani-Sarmisegetusa-Hațeg-Subcetate**, peste Pasul Poarta de Fier a Transilvaniei. Această cale ferată scurta distanța dintre Reșița și cărbunii din Depresiunea Petroșani, însă din cauza pantei accentuate în dreptul pasului, între Bouțari și Zăicani, trecerea se făcea pe o linie cu cremalieră (Gr. P. Pop, *op.cit.*). În perioada comunistă, circulația pe această relație s-a întrerupt între Bouțari și Sarmisegetusa, iar după 1990 s-a scos din exploatare și linia Sarmisegetusa-Subcetate, astfel că în prezent se mai circulă doar de la Caransebeș la Bouțari (Băuțar).

Ultimele căi ferate antebelice au fost realizate în 1910, pe segmentele: **Kikinda-Comloșu Mare-Nerău, Jimbolia-Lovrin** și **Periam-Arad**. Această din urmă linie conecta orașul de pe Mureș cu zona de maximă densitate a căilor ferate din arealul Sănnicolau Mare-Jimbolia, fără a mai fi necesar ocolul prin Timișoara sau Makó.

La momentul Marii Uniri, sistemul de căi ferate din Banat corespundea cu cel de azi în proporție de aproximativ 90%. Noile frontiere între România și Ungaria, respectiv Serbia, tăiau căile ferate existente (orientate în mare majoritate vest-est, deci perpendicular) în 23 de locuri (D. Turnock, 1995). S-au păstrat numai trei puncte de trecere a frontierei – **Curtici, Jimbolia** și **Stamora Moravița**, iar celelalte linii care făceau legătura cu Gyula, Békéscsaba, Makó, Kikinda, Zrenjanin și Vârșeț au fost închise la frontieră. Linia Gyula-Satu Nou s-a închis definitiv în 1945, calea ferată Jimbolia-Checea-Ionel a fost închisă pe porțiunea Jimbolia-Checea, care trecea parțial peste teritoriul iugoslav, și s-a construit o nouă linie, Cărpiniș-Checea (din linia Timișoara-Jimbolia) între 1939 și 1945. Linia Pecica-Makó, prin Battonya, s-a închis, în schimb s-a dat în folosință tronsonul **Pecica-Semlac-Nădlac** în 1944-1945 (*op.cit.*, p. 20).

Noua frontieră a urgentat și construirea unei căi ferate de-a lungul său, de la nord spre sud, având în vedere că legătura Arad-Oradea nu se putea

face decât peste teritoriul Ungariei. Pentru aceasta, s-a executat linia **Nădab-Chişineu Criş-Ciumeghiu-Salonta** în 1922-1923, peste Crişul Alb şi Crişul Negru, segmentele Arad-Sântana-Nădab şi, respectiv, Salonta-Oradea, existând de câteva decenii.

Cea mai importantă realizare a perioadei interbelice a fost darea în exploatare a căii ferate **Reşiţa Nord-Caransebeş**, în 1938. Aceasta scurta mult distanţa pe calea ferată între Reşiţa şi sudul şi centrul ţării, inclusiv capitala Bucureşti şi portul Orşova, precum şi bazinul carbonifer Petroşani. Lucrările au început la 7 mai 1934 şi s-au terminat pe 15 octombrie 1938 (Gr. P. Pop, 1984).

Naţionalizarea principalelor mijloace de producţie, la 11 iunie 1948, a afectat şi ultimele căi ferate particulare, între care Pecica-Nădlac, Arad-Ghioroc şi Pâncota-Ghioroc-Radna etc.

În perioada comunistă, în Banat nu au mai fost date în folosinţă linii noi de cale ferată, în contextul existenţei unei reţele oricum foarte dense, în schimb au avut loc lucrări de modernizare a căilor ferate existente, în special după 1965. Astfel, au fost **dublate** liniile Curtici-Arad-Deva, Arad-Sântana şi, parţial, Timişoara Nord-Lugoj-Caransebeş. O altă acţiune a fost **electrificarea** căilor ferate magistrale Bucureşti-Orşova-Caransebeş-Timişoara Nord şi Bucureşti-Deva-Arad-Curtici, a liniei Timişoara-Arad, şi a liniei Caransebeş-Reşiţa. Electrificarea s-a făcut de la sud spre nord, astfel că linia Bucureşti-Orşova era electrificată în 1969, segmentul Orşova-Caransebeş-Reşiţa, la 20 iulie 1971, segmentul Caransebeş-Timişoara în perioada 1971-1975, iar în 1975 s-a electrificat atât tronsonul Timişoara-Aradu Nou (15 septembrie) cât şi Aradu Nou-Arad-Curtici-Lökösháza (19 decembrie), făcând conexiunea cu sistemul feroviar electrificat maghiar şi european (*op.cit.*, p. 34). Ulterior s-a electrificat şi magistrala feroviară 2, dinspre Vinţu de Jos spre Arad, prin Deva.

Punerea în funcţiune a căii ferate Deva-Brad, în 1988, s-a dovedit a fi o acţiune eşuată, aceasta fiind abandonată după 1990 ca urmare a problemelor tehnice numeroase. Deşi această cale ferată nu este situată în teritoriul analizat, ea ar fi putut avea un impact asupra aşezărilor de pe valea Crişului Alb, din judeţul Arad.

Alte linii ferate au rămas în stadiul de proiect, din perioada interbelică şi până în prezent. Astfel, au fost propuse (dar niciodată realizate) căi ferate pe următoarele rute: Băile Herculane-Baia de Aramă-Târgu Jiu, Stamora Moraviţa-Jamu Mare-Comorâşte (pe linia Berzovia-Oraviţa), Iablanita-Bozovici-Anina, Moldova Nouă-Răcăşdia (pe linia Oraviţa-Iam), Vaşcău-Vârfurile (D. Turnock, 1995).

Nimic mai ciudat, ultimul Plan de Amenajare a Teritoriului Național – secțiunea I - căi de comunicație, propune prin **Legea nr. 71/1996** următoarele trasee feroviare noi (anexa 3, punctul 1): Stamora Moravița-Jamu Mare-Comorâște, Răcășdia-Naidăș-Baziaș-Moldova Nouă, Iablanța-Naidăș-frontieră (oare pe unde? prin cheile Nerei?), Chizătău-Balinț, Bouțari-Sarmisegetusa, Vașcău-Vârfurile! Bineînțeles că niciunul din aceste proiecte nu a fost realizat, și nici măcar nu s-au făcut studii de fezabilitate pentru aceste rute.

În aceeași anexă, la punctul 2, se propune sporirea vitezei și pe următoarele căi ferate: Timișoara-Drobeta Tr. Severin, Stamora Moravița-Timișoara-Arad, Curtici-Arad-Deva, Arad-Oradea, deci practic pe liniile magistrale și cele principale din regiune.

Evident, aceste proiecte, existând în PATN, sunt preluate și în PATJ-uri, cu aceleași efecte (nule). Mai mult, și la nivel județean sunt propuse căi ferate noi, de exemplu PATJ Arad include o propunere privind extinderea liniei Ineu-Cermei până la linia Ciumeghiu-Tinca, în județul Bihor. Mai realiste sunt propunerile de electrificare a unor sectoare, precum Timișoara-Stamora Moravița, în vederea stabilirii unei legături feroviare electrificate între București și Belgrad, sau Arad-Oradea. Un alt proiect este (re)deschiderea unui punct feroviar de trecere frontieră, Cenad-Makó.

În realitate, căile ferate din regiunea studiată, cu excepția celor magistrale (Deva-Arad-Curtici și Orșova-Caransebeș-Timișoara) și a celor principale (Oradea-Arad-Timișoara-Reșița sau Stamora Moravița, Reșița-Caransebeș și Timișoara-Buziaș-Lugoj-Ilia), se află într-o **stare înaintată de degradare**. Sunt puternic afectate șinele și traversele, podurile și podețele, fiind necesare lucrări urgente de modernizare pe unele trasee. Conform datelor publicate de Regionala CFR Timișoara (2006), 905 poduri și podețe de pe teritoriul Regionalei (care include și județul Hunedoara) au durată de exploatare depășită, dintr-un total de 3226. De altfel, pe multe rute se circulă cu viteză foarte scăzută, tocmai din aceste cauze de natură tehnică. Pe unele căi ferate încă sunt utilizate garnituri de tren foarte vechi și uzate, puse în mișcare de locomotive care în Europa Occidentală se mai văd doar la muzee, și care oricum nu pot depăși anumite viteze, care sunt astfel comparabile cu cele din secolul XIX. Spre exemplu, conform Mersului Trenurilor valabil de la 11 decembrie 2005 până în 9 decembrie 2006, călătoria de la Oravița la Anina, pe o distanță de 33 km, durează 2 ore; de la Cărpiniș la Ionel, pe o distanță de 31 km, 1 oră și 27 de minute; de la Jimbolia la Lovrin, 27 km în 1 oră și 6 minute; de la Jebel la Giera, 33 km în 1 oră și 26 minute; de la Arad la Nădlac, 55 km în aproximativ 2 ore. Aceste ritmuri de deplasare pot atrage eventual turiștii dornici să admire peisajul,

nu oameni interesați să ajungă cât mai repede dintr-un loc într-altul. Nici pe traseele modernizate nu se ating viteze prea mari, dacă este să comparăm cu situația din țările dezvoltate, unde s-a ajuns la viteze de peste 300 km/h.

Pe unele trasee principale au apărut probleme severe de exploatare, din cauza depășirii, cu ani buni, a datei de casare a unor lucrări. Astfel, podul feroviar de peste Mureș, de la Arad spre Aradu Nou, prin care se făcea legătura cu Timișoara, a fost închis circulației (care oricum se făcea și până atunci cu o viteză de maxim 10 km/h) o perioadă de câțiva ani, după ce s-a constatat că structura podului cedează din cauza eroziunii exercitate de Mureș la picioarele podului (care avea o vârstă de peste 100 de ani). Podul a fost refăcut și circulația s-a reluat în anul 2000.

Viteza scăzută de rulare pe majoritatea traseelor feroviare a generat o continuă scădere a traficului de mărfuri și persoane, în favoarea căilor rutiere, unde sunt utilizate fie autobuzele, fie (pe scară tot mai largă) autoturismele personale. D. Turnock sublinia, încă în 1995 (*op.cit.*) că traficul a scăzut, față de 1989, cu 25% pe căile ferate din Banat. Probabil că, după încă mai bine de zece ani, scăderea este și mai drastică. De câțiva ani, SNCFR „amenință” cu închiderea liniilor nerentabile, adică a majorității celor din Banat, exceptând cele magistrale și cele principale.

În paralel cu căile ferate normale, pentru traficul de mărfuri și persoane, în Banat au funcționat și o serie de **căi ferate înguste, industriale sau forestiere**. Majoritatea acestora au fost, neoficial, utilizate și pentru transportul de persoane. Primele astfel de linii industriale au apărut în Munții Banatului, pe domeniile StEG, făcând legătura cu exploatarea miniere. În 1868 a fost deschisă linia spre mina Secu, iar în 1872 cea spre minele de la Ocna de Fier și Dognecea, prin Bocșa (ulterior echipată, pe distanța Bocșa-Reșița, și cu o linie cu ecartament normal, pentru traficul de călători dinspre Timișoara). În 1908, s-a deschis o linie îngustă în zona Anina, până la Răcăjdiana, cu ramuri spre Valea Minișului și Valea Golumbului (1910). În 1909, linia spre Secu a fost extinsă până la Delinești. În 1910, tot la Anina, s-a inaugurat o linie îngustă spre Mărghițaș și Mediureca (D. Turnock, *op.cit.*, p. 19).

Construcția căilor ferate industriale a continuat și în perioada interbelică, de către Uzinele și Domeniile Reșița (UDR), continuatoarea StEG. În 1927 s-a realizat o astfel de linie de la Anina la Beiu Sec și s-a extins linia dinspre Mărghițaș spre Izvorul Carașului, apoi s-au efectuat conexiuni noi, dinspre Anina spre Mindrișag (1931), Păuleasca și Pleșiva (tot în anii 30), Terie (1941), Portul Secu (1942) și Marila (1948) (*ibidem*).

În alte zone ale Banatului s-au realizat căi ferate industriale pe rutele: Gavojdia-Nădrag, de la Voislova la Ruschița, pentru cariera de marmură, de la exploatarea de la Cozla la portul omonim, pe Dunăre.

Căile ferate forestiere au fost și mai numeroase. Din linia Arad-Ilia se desprindeau opt asemenea linii înguste spre Munții Zărandului și Munții Metaliferi, între care și cea electrică de la Julița la Slatina de Mureș. Pe ruta Ineu-Brad, existau șase asemenea puncte de pornire pe trasee forestiere, în arealele montane învecinate. Din linia Ilia-Lugoj, se desprindeau căi ferate forestiere la Dobra (jud. Hunedoara), Coșteiu de Sus, Margina și Mănăștiur. Între Caransebeș și Orșova, astfel de linii forestiere funcționau pe trasee destul de lungi, cu plecare din Armeniș, Teregoa, Crușovăț și Mehadia, înspre Munții Țarcu, Cernei, Godeanu, Semenici și Almăjului (*op.cit.*, p. 20). De-a lungul Dunării, s-au construit linii forestiere având capăt de linie porturi dunărene, înspre Munții Almăjului, la Berzasca-Drencova și Sichevița. Din linia Caransebeș-Subcetate, s-au desprins căi ferate înguste cu plecare din Voislova și Zăvoi, pe văile Rusca, Lozna și altele.

Sistemul de căi ferate industriale și forestiere a ajuns la maxima sa dezvoltare în anii 50, după care, încetul cu încetul, au început să dispară. Căile ferate din zona Reșița au dispărut în 1968, iar cele din sistemul Anina, în 1971. Ele au fost în general înlocuite de șosele, cu excepția funicularului pus în funcțiune pe distanța Ocna de Fier-Bocșa.

Unele dintre căile ferate forestiere au mai dăinuit până la sfârșitul epocii comuniste, din cauza economiei de carburanți generată de criza mondială din anii 70. Liniile cu plecare din Berzasca, Margina și Teregoa au rămas în exploatare până după 1990, dar au fost și ele în cele din urmă închise (*ibidem*).

În prezent, principalele **noduri feroviare** din Banat sunt cele două orașe mari, **Timișoara** și **Arad**. Din Timișoara, dacă sunt incluse și stațiile Timișoara Sud, Timișoara Est, Ronaț Triaj și Sânnicoleni, alături de gara principală – Timișoara Nord, pleacă trenuri în **nouă direcții**: Arad, Radna, Receaș, Buziaș, Jebel, Cruceni, Cărpiniș, Lovrin și Periam. Din Arad, atât din „gara mare” (impropriu numită de unii călători Aradu Vechi), cât și din gara Aradu Nou, pleacă trenuri în **șase direcții**: Curtici, Sântana, Radna, Timișoara, Periam și Nădlac. În mod curios, al treilea nod feroviar al Banatului este localitatea rurală **Lovrin**, cu cinci direcții (dacă includem și halta Satu Nou), toate însă secundare: spre Timișoara, Jimbolia, Nerău, Sânnicolau Mare și Periam. Urmează, cu patru direcții, municipiile **Lugoj** (spre Ilia, Receaș, Buziaș și Caransebeș) și **Caransebeș** (spre Lugoj, Reșița, Orșova și Bouțari), orașele **Gătaia** (spre Voiteni, Buziaș, Reșița și Jamu Mare) și **Sânnicolau Mare** (spre Cenad, Periam, Vălceni și Lovrin) și așezările rurale **Jebel** (spre Timișoara, Liebling, Voiteni și Giera) și **Periam** (spre Arad, Timișoara, Lovrin și Sânnicolau Mare). Cele mai mici noduri feroviare sunt cele cu trei direcții: **Sântana**, **Ineu**, **Oravița**, **Buziaș**,

Berzovia, Voiteni, Cărpiniș, Radna, Nădab. Celelalte stații de cale ferată nu sunt noduri feroviare; o excepție ar putea face stația **Reșița Nord**, dar în afară de liniile spre Caransebeș, respectiv Berzovia, a treia este în orașul Reșița (spre Reșița Sud).

Traficul feroviar cel mai intens se desfășoară, așa cum este de așteptat, pe căile ferate magistrale și pe cele principale. Astfel, pe ruta **Timișoara Nord – Arad** circulă zilnic nouă perechi de trenuri personale și zece trenuri de viteză (accelerate, rapide, inter-city). Ca număr de trenuri personale, acesta este depășit doar de segmentul **Arad – Sântana**, unde circulă zilnic 11 perechi de trenuri personale, atât cele spre Oradea, cât și cele spre Brad sau Grăniceri, la care se adaugă patru trenuri de viteză (două inter-city și două accelerate). Între **Arad și Ilia**, pe magistrala 2, traficul este de opt perechi de trenuri personale și zece trenuri de viteză, apropiat de cel de pe ruta cea mai intens circulată. Traficul este ceva mai redus pe magistrala 1 (900), unde, pe relația **Timișoara – Caransebeș** circulă zilnic șapte perechi de trenuri personale și opt trenuri de viteză, pentru ca de la Caransebeș la Orșova acesta să scadă la șase personale și șapte trenuri de viteză. Cu un trafic destul de ridicat se impune și traseul **Arad-Curtici**, unde circulă șapte perechi de trenuri personale și nouă trenuri de viteză, toate internaționale. Pe ruta Timișoara Nord - Stamora Moravița circulă tot șapte perechi de trenuri personale, dar un singur rapid internațional (spre Belgrad). Între Reșița și Caransebeș circulă șase perechi de personale și două trenuri de viteză.

Pe majoritatea rutelor secundare, unde traficul de persoane se desfășoară exclusiv prin intermediul trenurilor personale, de interes local, numărul zilnic de trenuri este mai scăzut. Ruta cea mai puțin circulată este între **Jebel și Liebling**, cu doar **două perechi de trenuri pe zi**, urmată îndeaproape de **Oravița – Iam, Oravița – Anina, Cărpiniș – Ionel**, cu câte trei perechi zilnic, **Timișoara – Cruceni, Oravița – Berzovia, Timișoara – Periam, Nădab – Grăniceri** cu câte patru perechi etc. Ruta cea mai intens circulată este, în mod curios, cea dintre **Ineu și Cermei**, cu șapte perechi de trenuri pe zi. Pe majoritatea liniilor, numărul zilnic de trenuri este de câte cinci pe fiecare dintre direcții.

Căile ferate din Banat sunt administrate de **Regionala de Căi Ferate Timișoara**, care mai are în jurisdicție și județul Hunedoara. Subordonate directorului regional, sunt Diviziile Linii, Instalații, Trafic și serviciile Investiții, Bugete Analiză Financiară, Resurse Umane etc. Divizia Linii este împărțită în nouă secții de întreținere linii (câte două la Timișoara și Arad și câte una la Reșița, Caransebeș și Lugoj, celelalte fiind în județul Hunedoara), Secția de Întreținere Mecanizată a Căii (SIMC), Secția Reparații și Confecții Utilaje Cale (SRCUC) și Atelierul de Tabliere Metalice (ATM). În

atribuțiile acestora intră și refacerea și întreținerea podurilor (șase poduri mari peste Mureș, 12 peste Timiș, nouă peste Crișul Alb, podul de la Mehadia peste Belareca, cu o deschidere de 101,76 m) și tunelurilor, între care cele șase de pe linia Caransebeș-Orșova, cu o lungime totală de 2499 m, cel mai lung fiind tunelul Poarta, cu 866 m, față de cei 660 m ai tunelului Gârliște de pe linia Oravița-Anina.

Divizia Instalații răspunde de instalațiile electrice de centralizare și telecomandă pentru siguranța circulației (CT) și de instalațiile fixe pentru tracțiune electrică (IFTE). Zona de Electrificare Timișoara are ca subunități Centrele de Electrificare Timișoara, Arad, Caransebeș și Deva, unde se află și secții CT.

Divizia Trafic are în subordine toate stațiile de CF de pe raza Regionalei CFR Timișoara.

8.3. CĂILE DE COMUNICAȚIE RUTIERE

Pentru partea de istoric a acestui subcapitol, s-a apelat în mare parte la vasta lucrare monografică tipărită în 2001 de Direcția Regională de Drumuri și Poduri Timișoara, care prezintă, mult mai pe larg, aspecte privind dezvoltarea drumurilor din această parte a țării, precum și schimbările de natură organizatorică și administrativă pe care le-a cunoscut instituția în sine.

În Banat nu s-au construit doar primele căi ferate din România, ci, fapt mai puțin cunoscut, aici s-au realizat primele drumuri despre care există mărturii documentare, și ale căror urme mai pot fi detectate pe teren. Acestea aparțin **romanilor**, care în secolul I e.n., au început construcția drumurilor în această parte a Imperiului.

Primul a fost drumul de-a lungul Dunării, de pe malul drept (sârbesc) al fluviului, a cărui construcție a început în anii 33-34, din ordinul împăratului Tiberius. Drumul servea comunicației între castrele de pe malul Dunării, dar și pentru tragerea la edec a ambarcațiunilor prin dificila zonă a cataractelor Dunării. Lucrarea a fost continuată și ameliorată între anii 41-86, sub împărații Claudius, Vespasian și Domițian, și finalizată în timpul împăratului Traian, în jurul anului 100. Pe unele porțiuni, în Cazane, drumul era realizat în semitunel, o parte din cale fiind în consolă simplă, deasupra prăpastiei, pe grinzi din lemn încastrate în stâncă. Drumul roman a fost vizibil pe unele segmente ale sale, și chiar utilizat ca o cărare, până la punerea în funcțiune a barajului de la Porțile de Fier și acoperirea sa de către apele lacului de acumulare rezultat. S-a păstrat însă vestita „Tabula Traiana”, săpată într-un masiv bloc de stâncă, la ieșirea din Cazanele Mici.

Blocul de piatră a fost înălțat deasupra nivelului apelor lacului de acumulare, inscripția fiind astfel vizibilă și în prezent.

În perioada cuceririi Daciei, dinspre Dunăre porneau drumuri romane înspre interiorul provinciei. Acestea au fost inițial realizate în scopuri militare, pentru ca legiunile romane să poată înainta, apoi au fost îmbunătățite și finalizate, după cucerire. Se apreciază că drumurile romane s-au făcut în perioada 100-120, ulterior fiind doar întreținute. Descrierea lor apare în *Tabula Peutingeriana*, iar existența lor a fost atestată de arheologi.

Primul drum ocolea pe la vest și pe la nord Munții Banatului, pornind de la Ram (*Lederata*) pe Dunăre, pe la Vărădia (*Arcidava*), Surducu Mare (*Centum Putea*), Berzovia (*Berzobis*), Ezeriș (*Aizizis*), Păltiniș (*Caput Bubali*), până la *Tibiscum* – Jupa. Al doilea drum urma Culoarul Timiș-Cerna, de la Orșova (*Dierna*) prin Băile Herculane - Mehadia (*Ad Mediam*), Plugova (*Praetorium*), Teregova (*Ad Pannonios*), Slatina Timiș (*Masclianis*), pentru a se uni cu celălalt la *Tibiscum*. Din *Tibiscum* spre est se desfășura drumul care făcea legătura cu capitala provinciei, *Sarmisegetusa Ulpia Traiana*, și cu celelalte orașe din Dacia romană, pe valea Bistrei și peste pasul Poarta de Fier a Transilvaniei.

Aceste drumuri militare romane aveau o bandă centrală de 3-4 m lățime, rezervată infanteriei, încadrată de două benzi exterioare de câte 2-3 m lățime fiecare, pentru cavalerie. Drumurile erau în general în rambleu, cu două, trei sau patru straturi din dale de piatră, pietriș și piatră spartă de diferite mărimi și greutate, cu o grosime de 50-100 cm.

În afara celor trei drumuri amintite, asupra existenței cărora nu există dubii, mai este presupusă existența altor drumuri romane, pe următoarele trasee: *Tibiscum* – Lugoj – Făget – Dobra – *Micia* (Vețel), care făcea legătura între Culoarul Timișului și cel al Mureșului, și Cenad - Aradu Nou - Lipova – Bulci – Dobra – *Micia* (Vețel), pe malul sudic al Mureșului, dinspre Dacia spre Panonia.

După retragerea aureliană, în condițiile unui declin generalizat cauzat de marile migrații, drumurile romane se degradează și în cele din urmă dispar. Noile drumuri, mult inferioare ca realizare tehnică, în fapt simple cărări, urmează în general culmile, apoi circulația se mută preponderent pe văi, când situația politică și economică se stabilizează.

În Evul Mediu, teritoriul bănățean fiind inclus, treptat, în Regatul Ungariei, se amenajează noi drumuri, care urmează în general cursurile de apă, și care uneau principalele cetăți sau centre eclesiastice și comerciale. Majoritatea erau drumuri naturale, de pământ, iar amenajările se făceau numai pe așa-numitele “drumuri mari”, care legau Ungaria de Transilvania, pe valea Mureșului, a Crișului Alb, pe valea Bistrei (Caransebeș – Hațeg)

sau pe valea Begăi (pe la Lugoj – Făget – Dobra), respectiv de Țara Românească, prin Culoarul Timiș-Cerna. Alte drumuri importante erau cele ce făceau legătura între Timișoara și Lipova, între Timișoara și Cenad, între Timișoara, Ciacova și mai departe spre Belgrad, între Timișoara, Arad și Oradea.

În perioada turcească, drumurile comerciale au fost construite prin munca gratuită a țăranilor și erau păzite de oameni înarmați care, în schimbul acestor servicii, erau scutiți de anumite obligații.

În afara drumurilor propriu-zise, existau și altele, cu aspect de poteci, care permiteau accesul pe jos, cu calul sau cu carul, pentru transportul diferitelor produse. Între acestea, se pot aminti drumurile pastorale, drumurile sărarilor, lemnarilor și altor negustori, drumurile meșteșugarilor. Cele mai multe erau drumurile pastorale, în special cele de trasnhumanță, care asigurau deplasarea animalelor dinpre munte spre câmpie. Rezervele de sare din Transilvania au determinat și apariția unor drumuri “ale sării”, între care unul lega Transilvania de Ungaria pe valea Mureșului, prin Deva, Dobra, Lipova, Arad.

În ariile deluroase sau montane, drumurile erau pietruite cu balast sau piatră spartă, uneori bolovani, în mod empiric, dar nu erau întreținute. În spațiul de câmpie, drumurile nu erau pietruite și pe timp ploios erau practic neutilizabile.

Epoca modernă debutează cu integrarea regiunii în Imperiul Habsburgic, începând cu secolul XVIII. Apar drumuri pietruite în mod organizat, poduri peste cursurile de apă, precum și primele organizații care se ocupă cu administrarea drumurilor. Sunt tipărite și primele cărți de specialitate. În 1752, începe construcția drumurilor Deva-Radna-Arad-Pecica-Szeged, pe malul drept al Mureșului, și Arad-Timișoara. Principalul drum de poștă era însă cel de la Deva, prin Dobra-Făget-Lugoj-Timișoara-Sânnicolau Mare-Szeged, care continua spre Buda și spre Viena.

Balastarea propriu-zisă a drumurilor începe după anul 1800, în condițiile tehnice corespunzătoare epocii. În acest fel, s-a construit drumul de la Sebiș la Moneasa, precum și drumul Timișoara-Jimbolia, a cărui pietruire a fost imortalizată, în anul 1831, de un obelisc, înălțat lângă Săcălaz.

În anii 1833-1837, din inițiativa contelui Széchenyi, se construiește drumul de pe malul stâng al Dunării, prin Cazane, de la Orșova la Moldova Veche, și mai târziu până la Baziaș. Lucrarea deosebit de laborioasă a fost proiectată și executată de inginerul Pál Vásárhely. Pe porțiunile cele mai dificile, drumul a fost realizat în semi-tunel cu multe ziduri de sprijin. În anul 1885, s-a amplasat o placă de marmură, cinstind memoria contelui

Szécheny. Această cale de comunicație a fost utilizată (ca drum național) până la inundarea sa, în 1970, de către apele lacului de acumulare, fiind necesară realizarea unei noi șosele.

În 1848, Parlamentul Ungariei a votat legea privind reglementarea circulației rutiere, prevăzând pentru Banat următoarele drumuri de stat de categoria I: Arad-Timișoara-Lugoj-Caransebeș-Mehadia-Orșova; Timișoara-Vârșeț; Deva-Dobra-Făget-Lugoj (drumul de poștă); Dobra-Lipova-Arad-Nădlac-Szeged (“drumul sării”), Hațeg-Poarta de Fier a Transilvaniei-Caransebeș.

După instaurarea dualismului, în 1867, în fiecare comitat se înființează „Oficii regale ingineresti de drumuri și șosele”. În 1890 este aprobată prima **lege privind sistematizarea căilor publice de comunicație terestră**, care stabilea diferitele clase de drumuri, repartizarea sarcinilor de construcție și întreținere, modul de finanțare, administrare, control și supraveghere a drumurilor, procedura în vederea construcției de drumuri noi, percepția de taxe etc.

În conformitate cu această lege, clasificarea drumurilor publice era următoarea:

- drumuri de stat (naționale), a căror întreținere se făcea din fondurile statului;
- drumuri de comitat (județene), care se întrețineau din fondurile comitatelor;
- drumuri de acces la căile ferate, pentru care cheltuielile erau suportate de comitate, calea ferată și comună, precum și de societățile comerciale interesate;
- drumuri vicinale, care făceau legătura între comune (sate), cheltuielile de construcție și întreținere revenind comunelor respective;
- drumuri comunale, care nu ieșeau din raza teritorială a unei comune, și care erau întreținute de locuitorii comunei respective.

Administrarea drumurilor de stat se făcea printr-un departament central cu servicii tehnice în fiecare comitat, controlate de inspectoratele de drumuri. Inspectoratul de drumuri de la Timișoara avea în jurisdicție drumurile publice din comitatele Arad, Cenad, Caraș-Severin, Timiș și Torontal.

În anul 1902, străzile pavate aveau o lungime de 9 km în municipiul Timișoara și 7,3 km în municipiul Arad. Situația statistică pe comitatele arondate Inspectoratului de Drumuri Timișoara era următoarea:

Tabelul 16.

Lungimea, în km, a drumurilor publice din Banat în anul 1902

Comitatul	Drumuri de stat		Drumuri de comitat	Drumuri vicinale	Drumuri comunale
	Total	Pietruite			
Arad	98,3	37,1	558,4	539,2	624,2
Cenad	36,6	14,3	240,9	301,1	281,0
Caraș-Severin	333,1	256,0	1091,2	1059,8	2907,8
Timiș	199,8	17,5	651,2	967,5	2162,2
Torontal	116,9	29,2	651,2	1123,3	1426,1

Sursa: *Monografie. Direcția Regională de Drumuri și Poduri Timișoara...* (2001)

O parte din aceste drumuri se aflau pe teritoriul maghiar sau sârb de astăzi. Se constată că drumurile de stat erau în condiție mai bună în arealul montan, de exemplu în județul Caraș-Severin, unde și materialul în vederea pietrurii era mai la îndemână.

În anul 1914, existau următoarele drumuri de stat în teritoriul studiat: Arad-Vinga-Timișoara, Timișoara-Lovrin-Sânnicolau Mare-Cenad-Szeged, Timișoara-Jebel-Deta-Vârșeț, Timișoara-Recaș-Lugoj-Caransebeș-Mehadia-Orșova, Caransebeș-Oțelu Roșu-Hațeg, Lugoj-Făget-Coșteiu de Sus-Dobra, Mehadia-Lăpușnicel-Șopotu Nou-Cărbunari, Orșova-Moldova Veche-Belobreșca-Zlatița-Biserica Albă, Reșița-Carașova-Grădinari-Oravița, Oravița-Anina-Bozovici, Oravița-Iam-Biserica Albă (Bela Crkva). În perioada de până la primul război mondial s-au construit și numeroase poduri, atât de piatră, cât și metalice, sau de beton armat. Podul metalic „Ancora” peste Bega (la Timișoara) a fost primul pod rutier public din oțel turnat din sud-estul Europei, fiind construit în 1891.

După Marea Unire, pentru administrarea și întreținerea drumurilor de stat, au mai funcționat, pe baza vechii legislații, vreme de câțiva ani, Secții Edile la Arad, Lugoj și Timișoara, redenumite în 1921 ca „Servicii de poduri și șosele”.

Începând cu data de 1 martie 1923, prin Decretul Regal nr. 607 din 19 februarie 1923, s-a înființat Direcțiunea de Drumuri și Poduri Timișoara, care grupa Serviciile de poduri și șosele din județele Arad, Bihor, Caraș-Severin, Hunedoara și Timiș-Torontal. Direcțiunea își schimbă numele în Inspectoratul de Drumuri și Șosele Timișoara la începutul anului 1926, având însă aceleași competențe teritoriale.

În 1926, Inspectoratul administra și următoarele drumuri naționale: Ilia-Arad-Nădlac (nr. 9), Orșova-Mehadia-Caransebeș-Lugoj-Timișoara-Sânnicolau Mare-Cenad (nr. 15), Oradea-Arad-Timișoara-Moravița-Oravița-Sasca Montană-Moldova Veche (nr. 26); Ilia-Făget-Lugoj-Ezeriș-Bocșa-Reșița-Anina-Bozovici-Iablanita-Mehadia (nr. 34); Deva-Brad-Vârfurile-Beiuș-Oradea (nr. 36), Caransebeș-Oțelu Roșu-Hațeg (nr. 56), Oravița-Anina (nr. 60).

În 1929 s-a unificat legislația în domeniul rutier prin Legea pentru drumuri. Astfel, în cadrul Ministerului Lucrărilor Publice și Comunicațiilor, ia naștere Casa Autonomă a Drumurilor de Stat, având în subordine Direcții Regionale, inclusiv cea de la Timișoara, care va reveni însă la denumirea de Inspectorat după noua Lege a drumurilor din 1932. Inspectoratul de drumuri Timișoara avea în subordine Servicii județene la Arad, Timișoara, Lugoj și Oravița.

În 1936, situația drumurilor publice era următoarea:

Tabelul 17.

Lungimea drumurilor publice din Banat (în km), pe categorii, în 1936

Județul	Drumuri naționale		Drumuri județene		Drumuri comunale	
	Total	Pietruite	Total	Pietruite	Total	Pietruite
Arad	259,6	259,6	864,6	775,7	687,3	134,6
Caraș	283,5	279,6	492,0	447,1	1344,2	328,3
Severin	312,4	305,7	569,3	546,7	2175,2	846,6
Timiș-Torontal	240,2	228,6	1017,3	853,1	2415,0	292,7

Sursa: *Monografie. Direcția Regională de Drumuri și Poduri Timișoara...* (2001)

Se remarcă faptul că, în perioada interbelică, accentul a fost pus pe pietruirea drumurilor, în special a celor naționale, pietruite în totalitate, de exemplu, în județul Arad, dar și a celor județene, drumurile de pământ devenind minoritare și caracterizând aproape exclusiv drumurile comunale.

La sfârșitul anilor 30 se trece și la modernizarea anumitor drumuri sau segmente de drum în afara orașelor, precum Arad-Timișoara, Săvârșin-Vărădia (de la reședința regală la aeroportul regal), Orșova-Băile Herculane-Mehadia. De exemplu, drumul Orșova-Mehadia, cu ramura spre Băile Herculane, a fost modernizat în 1937 de societatea de drumuri „VIA”, prin aplicarea a 9,7 km pavaje din piatră și 24 km îmbrăcămînți din beton de ciment din dale de 14 x 3 m, și cu o grosime de 18 cm, care se află în exploatare și în prezent.

În februarie 1939 apare **Legea pentru reorganizarea drumurilor**, prin care drumurile naționale sunt renumerotate. Astfel, în administrarea Inspectoratului de Drumuri Timișoara, aflat în subordinea Direcției Generale a Drumurilor (care răspundea din acel moment exclusiv de drumurile naționale, nu și de celelalte categorii de drumuri publice), se aflau următoarele drumuri naționale: Orșova-Moldova Veche-Socol (nr. 3), Ilia-Arad-Nădlac (nr. 13), Orșova-Mehadia-Caransebeș-Lugoj-Timișoara-Sânnicolau Mare-Cenad (nr. 14), Oradea-Chișineu Criș-Arad-Timișoara-Moravița-Oravița-Sasca Montană-Moldova Veche (nr. 25), Brad-Vârfurile-Beiuș (nr. 26), Oravița-Steierdorf (nr. 41), Lugoj-Ezeriș-Bocșa-Reșița-Anina-Bozovici-Iablanița (nr. 44), Caransebeș-Oțelu Roșu-Hațeg (nr. 45), Gara Băile Herculane-Băile Herculane (nr. 78), Lugoj-Făget-Ilia (nr. 93), Arad-Ineu-Bocsig-Beliu-Craiva (nr. 94), Bocsig-Vârfurile (nr. 95), precum și altele, declarate în 1949.

După război, prin Decretul nr. 266 din 24 iunie 1949, se declasează și se trec în administrarea Sfaturilor Populare Județene drumurile naționale nr. 25 (între Timișoara și Moldova Veche), 26, 41, 44, 45, 78, 93, 94, 95.

Conform Decretului nr. 70 din 23 februarie 1949, Inspectoratul de Drumuri Timișoara se comasează cu unitățile care administrau apele, rezultând Direcția Regională de Drumuri și Ape Timișoara. Această formă de organizare s-a menținut până în 1951, când, prin Decretul 30 din 6 aprilie, se organizează Direcția Întreținerii Drumurilor din cadrul Ministerului Transporturilor, în cadrul căreia ia ființă **Direcția Regională de Drumuri și Poduri Timișoara**, care administra numai drumurile naționale din zona aferentă. Este practic actul de naștere al instituției care administrează și în prezent drumurile naționale din Banat.

Începând cu data de 6 aprilie 1951, Direcția Regională de Drumuri și Poduri Timișoara administra, prin cele patru secții tehnice de drumuri (la Timișoara, Arad, Lugoj și Orșova) drumurile naționale renumerotate în felul următor: DN 57 (fost 3) Orșova-Berzasca-Moldova Veche-Socol, DN 7 (fost 13) Zam-Săvârșin-Arad, DN 6 (fost 14) Orșova-Caransebeș-Lugoj-Timișoara, DN 69 și DN 79 (fost 25) Timișoara-Arad și respectiv Arad-Zerind (spre Oradea). În cursul anului 1951 au fost reîncadrate ca drumuri naționale și DN 59 (fost 25) Timișoara-Moravița, DN 68 (fost 45) Caransebeș-Bucova, DN 76 (fost 26) Brad-Vârfurile-Beiuș și DN 58 Caransebeș-Reșița. Singurele sectoare modernizate erau sectoarele Arad-Timișoara, Săvârșin-Vărădia, Chișineu Criș-Nădab, Orșova-Mehadia, precum și în traversarea orașelor Timișoara, Arad, Lugoj și Caransebeș.

În anul 1953 sunt reîncadrate ca drumuri naționale și următoarele drumuri: Timișoara-Sânnicolau Mare-Cenad (în prelungirea DN 6), Arad-

Pecica-Nădlac (în prelungirea DN 7), Lugoj-Ezeriș-Bocșa-Reșița, numit DN 58A, și Gara Băile Herculane-Băile Herculane, numit DN 6A. Anul următor este rândul drumului Lugoj-Făget-Ilia, denumit DN 68A, să redevină șosea națională. În următorii zece ani sunt trecute în rândul drumurilor naționale sectoare scurte, ca: Cenad-frontiera cu Ungaria (DN 6), Moravița-frontiera cu Iugoslavia (DN 69), Arad-Variașu Mic (DN 7B) sau Bocșa Montană-Bocșa Română (DN 58B).

În anul 1967 se produce prima modificare mai semnificativă, prin încadrarea ca drum național a șoselei Pojejena-Oravița-Moravița, denumit DN 57, în continuarea drumului de pe malul Dunării. Porțiunea Pojejena-Socol din fostul DN 57 a primit indicativul DN 57A.

În anii 1969-1971, în urma reorganizării administrative a țării, și ca o consecință a aderării României la diferite acorduri rutiere internaționale, a diferitelor interese strategice la nivel național, au fost trecute în rândul drumurilor naționale următoarele: Chișineu Criș-Vârșand-frontiera cu Ungaria (DN 79A), Oravița-Anina-Bozovici-Iablanița-DN 6 (DN 57B), ambele în 1969, Reșița-Anina (în prelungirea DN 58), Bocșa-Berzovia-Gătaia-Voiteg (în prelungirea DN 58B), Ezeriș-Soceni-Reșița (DN 58A, sectorul Ezeriș-Bocșa fiind declasat ca drum județean), Timișoara-Jimbolia-frontiera cu Iugoslavia (DN 59A), în anul 1971.

Următoarea etapă de extindere a drumurilor naționale are loc în 1977, prin promovarea ca drumuri naționale a următoarelor drumuri: Jimbolia-Sânnicolau Mare (DN 59C), Cărpiniș-Foeni-Deta (DN 59B), Chișineu Criș-Ineu-Vârfurile (DN 79 A, în prelungire), Orșova-Berzasca (drum refăcut ca urmare a inundării vechiului drum, DN 57), drumul de pe valea Cernei, Băile Herculane-Baia de Aramă (DN 67D). Sunt declassate drumurile Arad-Variașu Mic – redevenit drum județean, și DN 6A – stradă în cadrul orașului Băile Herculane. Considerăm că această extindere a fost oarecum forțată, cel puțin pentru drumurile din județul Timiș, situate de-a lungul frontierei cu Serbia, și cu un trafic redus, având structuri neadaptate la modernitate (inclusiv porțiuni cu drum natural de pământ). În județul Arad, drumul de pe valea Crișului Alb a fost clasat ca drum național și ca urmare a influenței fostului director al Direcției Regionale de Drumuri Timișoara, originar din Vârfurile.

Până în anul 2000 nu se mai produc modificări în statutul drumurilor naționale. Hotărârea de Guvern nr. 540/2000, privind aprobarea încadrării în categorii funcționale a drumurilor publice și a drumurilor de utilitate publică, au devenit drumuri naționale următoarele: Centura Nord Arad (DN 7, în locul drumului care traversa orașul și care a rămas în administrarea Consiliului Local Arad), DN 7 (Hanul de la Răscruce)-Turnu-frontiera cu

Ungaria, încadrat ca DN 7B, DN 57-Vama Naidăș, pe o lungime de 400 m, încadrat ca DN 57C.

Perioada comunistă a coincis cu **etapa de modernizare** a majorității drumurilor naționale, dar și a unora dintre drumurile regionale, denumite drumuri județene după 1968. Ponderea drumurilor naționale modernizate a crescut de la 23% în 1951 la 37% în 1960, 84% în 1970 și 95% în 1980. Principalele lucrări de modernizare au avut loc, așadar, în intervalul 1960-1970, când s-au executat lucrări de asfaltare a: DN 6 Mehadia-Caransebeș, DN 7 Zam-Săvârșin-Lipova-Arad-Nădlac, DN 68A Lugoj-Făget-Ilia, DN 57 Moldova Nouă-Oravița, DN 58 Caransebeș-Reșița, DN 59 Șag-Moravița, DN 6 Timișoara-Sănnicolau Mare, DN 76 Brad-Vârfurile-Vaşcău. Majoritatea traseelor modernizate au urmărit, ca amplasament, traseul vechilor drumuri pietruite, cu mici variante pentru corectare în plan a elementelor geometrice impuse de un drum modern. Excepție a făcut DN 58 Caransebeș-Reșița, care s-a construit în proporție de 65% pe o variantă nouă. Astfel, pe porțiunea dintre Păltiniș și Brebu, lucrările s-au executat pe traseul fostului drum imperial roman, iar ultimii 7 km s-au realizat între Soceni și cartierul Govândari, terminându-se la intrarea în Reșița printr-o lucrare de artă impozantă, podul peste râul Bârzava și pasajul superior peste liniile de cale ferată, având două ramuri, spre Reșița și spre Bocșa, cu racordări denivelate. Tot pe o variantă complet nouă s-a realizat și DN 57 Moldova Nouă-Oravița, pe sectorul de traversare a Munților Locvei, între Pojejena și Naidăș. Lucrările s-au încheiat complet în anul 1968, acesta fiind, după inundarea vechiului drum de pe malul Dunării de apele lacului de acumulare, singurul drum de acces în zona minieră Moldova Nouă pentru o perioadă de aproape un deceniu, până s-a dat în exploatare actualul drum de legătură cu Orșova.

Din considerente de îmbunătățire a fluidității traficului, în special pe sectoarele cu declivități mari, începând cu anul 1970 s-a trecut la executarea benzilor suplimentare pentru traficul lent. Între 1970 și 1978 s-au executat 9,2 km de sectoare cu trei benzi de circulație. Din aceeași perioadă, dar și după 1990, s-au executat și lucrări de extindere la patru benzi de circulație, în special în sectoarele de la intrările în cele două orașe mari – Timișoara și Arad, și la ieșirea din țară, înainte de punctele principale de trecere a frontierei. Începând cu anul 1983, s-au demarat lucrările de ranforsări cu beton de ciment, lungimea drumurilor cu îmbrăcămînți de acest gen dublându-se între 1980 și 1990. Tot în acest deceniu s-au executat lucrări de consolidări de drumuri și reparații capitale, inclusiv de refacere a unor poduri și podețe.

După 1990, s-au realizat numeroase lucrări de **modernizare a drumurilor județene** și chiar a unora dintre drumurile comunale, uneori cu

fonduri provenite din diverse programe europene. Prin declararea unor drumuri naționale și ca **drumuri europene**, s-a accelerat ritmul de ameliorare a drumurilor deja modernizate. Politica rutieră românească a căpătat alte valențe, modernizarea drumurilor făcându-se la standarde europene, prin sporirea capacității portante a sistemului rutier și îmbunătățirea condițiilor de circulație și a siguranței circulației. Au fost **reabilitate substanțial** drumuri precum DN 7 (E 68), DN 6 (E 70) – pe porțiunile Lugoj-Caransebeș și Timișoara-Cenad, actualmente fiind în lucru porțiunea Timișoara-Lugoj, DN 59 Timișoara-Voiteg, DN 58B Voiteg-Gătaia, DN 69 și DN 79 (E 671) – Timișoara-Arad-Oradea, care sunt totodată și drumurile cu traficul cel mai intens. În vederea fluidizării traficului și a reducerii riscului de producere a accidentelor, au fost realizate mai multe pasaje denivelate peste calea ferată, de exemplu la Păuliș pe DN 7 (finalizat în 1997), la Remetea Mare pe DN 6 (în 2002), precum și varianta ocolitoare pentru eliminarea pasajelor la nivel cu calea ferată la Nădab, pe DN 79 (în 2004). Sunt în execuție pasaje denivelate peste calea ferată de la Voiteg (DN 59), Lugoj (DJ 592), Timișoara (DN 59A). S-au realizat parțial centurile de ocolire a municipiilor Timișoara și Arad, aceste lucrări urmând a continua, și sunt în proiect variantele de ocolire a localităților Ineu, Deta, Bocșa, Mehadia, Plugova, Domașnea, ultimele trei pe DN 6 (E 70). În paralel cu reabilitarea drumurilor, s-au executat și lucrări de consolidare și reparare a podurilor și podețelor. Au fost construite noi baze de întreținere și deszăpezire.

Pe drumurile județene s-a adoptat soluția modernizării cu **îmbrăcăminți asfaltice ușoare**, mai puțin rezistente în timp, în condițiile existenței unui trafic mai redus. Acestea totuși au un ritm mai accentuat de deteriorare, impus atât de variațiile de temperatură sezoniere și diurne, cât și de traficul tot mai intens care se desfășoară și pe aceste drumuri. Doar 10% din drumurile județene au fost modernizate cu asfalt tip beton, mult mai rezistent, în vreme ce o treime din drumurile județene sunt încă nemodernizate.

Principala sarcină a Direcției Regionale Timișoara și a celor trei direcții județene este **întreținerea și repararea drumurilor**, respectiv menținerea în permanență a rețelei de drumuri în stare de folosire, supravegherea continuă a elementelor care asigură drumului o viață cât mai lungă, pentru a putea interveni la timp în scopul prevenirii degradării lui, asigurarea unui aspect corespunzător și asigurarea condițiilor desfășurării traficului în condiții de deplină siguranță. Pentru realizarea acestor deziderate, trebuie executate lucrări preventive (asupra părții carosabile, terasamentelor și la lucrările de artă) care reclamă fonduri mici, dar pot evita cheltuieli mari; lucrări de reparații și de compensare a uzurii normale determinată de trafic

și de vârsta îmbrăcăminții drumului, prin executarea de plombări, tratamente bituminoase, covoare asfaltice; lucrări de consolidare pe anumite trasee unde sarcina pe osie a vehiculelor în circulație a crescut considerabil, inclusiv de stabilizare a versanților, acolo unde există pericolul cedării și unde se produc frecvent căderi de pietre. O altă problemă o reprezintă **plantațiile de copaci** de pe marginea drumurilor. Dacă în primii ani, plantația rutieră era o preocupare importantă a secțiilor și districtelor, în prezent, odată cu creșterea traficului rutier și îmbătrânirea arborilor, aceștia au devenit un pericol pentru circulație și au fost îndepărtați de pe marginea drumurilor pe unele sectoare. Un alt aspect care necesită atenția drumarilor este realizarea și întreținerea parcarilor, a stațiilor sau refugiilor pentru autobuze și decolmatarea șanțurilor.

La sfârșitul anului 2004, conform datelor obținute de la Direcția Regională de Drumuri și Poduri Timișoara (pentru drumurile naționale), și de la cele trei direcții județene de drumuri și poduri (pentru drumurile județene și comunale), lungimea totală a drumurilor publice în Banat este de 7083,9 km, din care 1498,328 km drumuri naționale, 3105,607 km drumuri județene și 2479,965 km drumuri comunale (fig. 121). În afara acestora, există și alte drumuri: forestiere, militare, industriale, aflate în administrarea unor societăți comerciale etc.

Din cei aproape 1500 km de drumuri naționale, 597,349 km reprezintă drumuri europene, respectiv E 68 (DN 7), E 70 (DN 6 Orșova-Timișoara și DN 59), E 79 (DN 76), E 671 (DN 69 și DN 79) și E 673 (DN 68A). Județul cu rețeaua cea mai scurtă de drumuri naționale, Arad, deține lungimea maximă a drumurilor europene; cu excepția DN 79A, de pe valea Crișului Alb, și a DN 7B, recent declarat ca drum național (drum de acces la punctul de trecere frontieră Turnu), toate celelalte sunt drumuri europene! Rețeaua cea mai slab dezvoltată de drumuri europene o are județul Caraș-Severin, unde singurul drum european este E 70, respectiv DN 6, prin Culoarul Timiș-Cerna. Drumurile naționale care au și statutul de drumuri europene sunt, în general, cel mai bine întreținute, deși există porțiuni cu probleme (tocmai amintitul drum de pe Culoarul Timiș-Cerna fiind unul dintre acestea). Traficul tot mai intens, și cu deosebire traficul greu (de mărfuri), care după 1990 s-a reorientat spre rețeaua rutieră de pe rețeaua feroviară, conduce însă la deteriorarea în timp tot mai scurt a acestor drumuri. Construcția de **autostrăzi** devine o necesitate imperioasă în condițiile de trafic existente. Proiectul cel mai avansat este cel al autostrăzii de pe Coridorul European nr. IV, pe traseul **Nădlac-Arad-Timișoara-Lugoj-Ilia**, și mai departe spre București. Această autostradă este susținută financiar din fonduri europene, și este probabil să fie realizată în următorii ani.

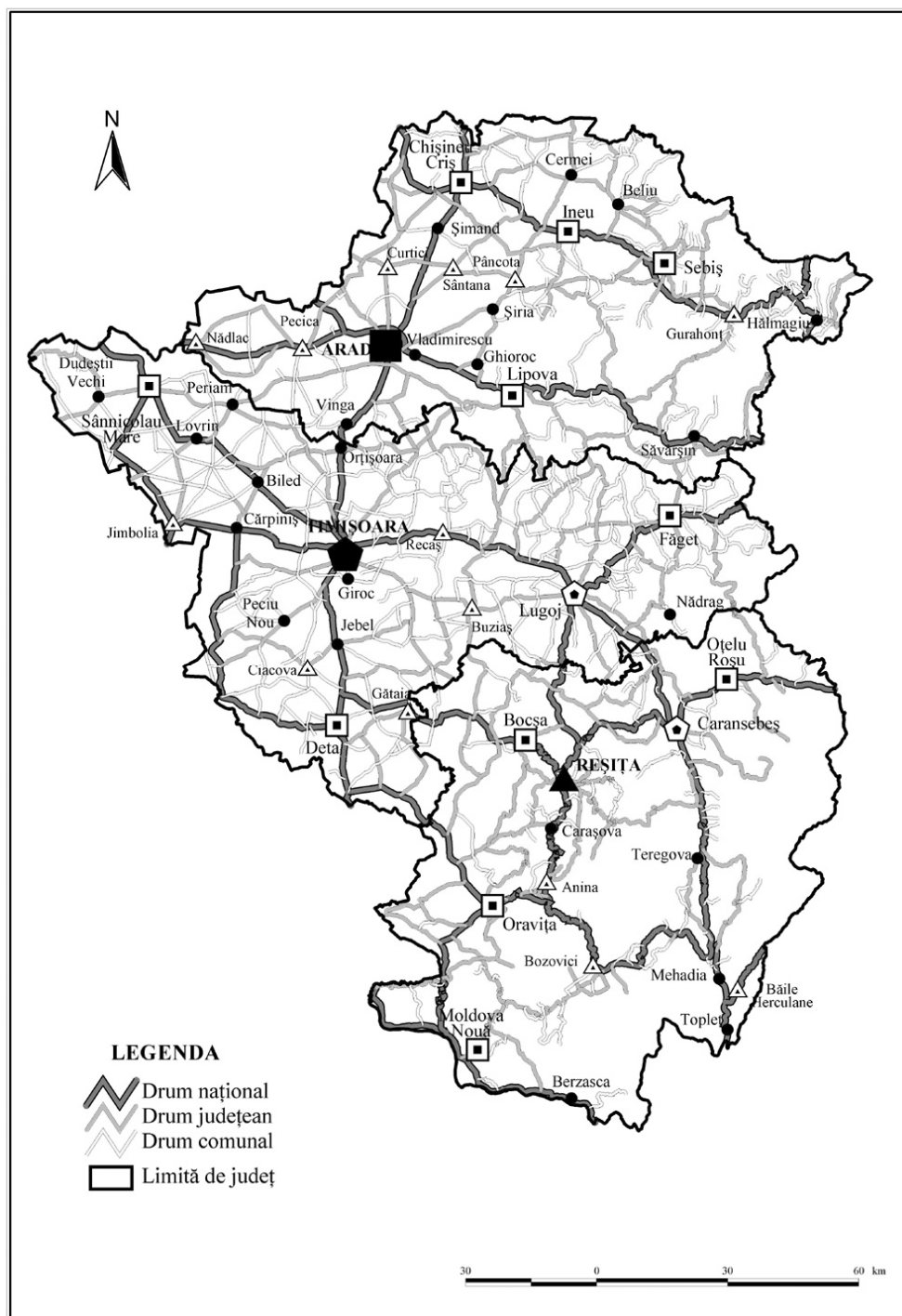

Fig. 121.

Lungimea (în km) și îmbrăcămintea drumurilor publice din Banat în 2004

Tip	Județul	Nr.	Total	Beton asfalt	Beton ciment	Pavaje	Îmbr. asfaltice ușoare	Pietruite	Pământ
DN	Arad	6	405,378	392,298	-	-	13,080	-	-
	Caras-Severin	10	559,639	397,488	118,266	2,433	41,069	0,383	-
	Timiș	10	533,311	422,906	48,914	3,249	58,242	-	-
	Total	21	1498,328	1212,692	167,180	5,682	112,391	0,383	-
DJ	Arad	39	1078,327	82,462	3,720	14,743	624,519	287,718	65,165
	Caras-Severin	40	882,500	91,301	91,139	22,140	262,650	409,07	6,20
	Timiș	44	1144,780	127,600	43,100	11,700	594,660	323,22	44,5
	Total	113	3105,607	301,363	137,959	48,583	1481,829	1020,008	115,865
DC	Arad	113	756,765	2,200	4,300	0,300	63,316	510,202	176,447
	Caras-Severin	82	501,300	2,700	32,250	4,000	72,150	336,000	54,200
	Timiș	176	1221,900	19,100	14,100	-	135,300	427,900	625,500
	Total	371	2479,965	24,000	50,650	4,300	270,766	1274,102	856,147
Total	Arad	158	2240,47	476,96	8,020	15,043	700,915	797,92	241,612
	Caras-Severin	132	1943,439	491,489	241,655	28,573	375,869	745,453	60,400
	Timiș	230	2899,991	569,606	106,114	14,949	788,202	751,120	670,100
	TOTAL	505	7083,900	1538,055	355,789	58,565	1864,986	2294,493	972,012

Sursa: date prelucrate de autor pe baza celor obținute de la DRDP Timișoara și DJDP Arad, Timiș și Caras-Severin

Traficul rutier pe drumurile naționale și județene este monitorizat prin Recensămintele de circulație, realizate o dată la fiecare cinci ani. Ultimele recensăminte de acest fel au avut loc în anii 2000 și 2005. Întrucât datele de la recensământul din 2005 nu sunt încă disponibile, referirile vor fi făcute la datele de trafic din anul 2000.

Unitatea de măsură pentru traficul rutier este MZA, adică media zilnică anuală, realizată din media traficului zilnic pe durata unui an (în speță, anul în care a avut loc recensământul rutier).

Traficul cel mai intens pe **șoselele naționale** s-a înregistrat, ca și în cazul căilor ferate, pe **DN 69 Timișoara – Arad**, mai exact la ieșirea din Timișoara spre IAS Sânmăriei, unde numărul zilnic de autovehicule (MZA) depășește 13000, scăzând spre Arad la 7000 – 8000 de autovehicule. Rezultă cu claritate necesitatea realizării unei autostrăzi pe acest tronson. Tot peste 12000 de autovehicule circulau zilnic și la ieșirea din **Timișoara spre Ghiroda, pe DN 6**. Traficul este mai modest spre Lugoj, unde se înregistrează peste 7700 de autovehicule MZA, iar pe traseul spre Caransebeș și Culoarul Timiș-Cerna, MZA scade la valori cuprinse între 3000 și 5000. Pe **DN 7, la intrarea în Arad dinspre Vladimirescu**, traficul depășea 10000 de autovehicule zilnic, în vreme ce la ieșirea spre Pecica era doar în jur de 7000, iar pe valea Mureșului, între Zam, Săvârșin și Radna se menținea între valorile de 3000 și 4000.

Dintre celelalte șosele, se remarcă **DN 79**, la ieșirea din Arad spre Zimanducz traficul depășind 7000 MZA, iar spre Chișineu Criș scade la circa 5000, și apoi la sub 4000 pe ruta spre Zerind și Oradea. Pe **DN 59**, la ieșirea din Timișoara spre Șag, traficul este de peste 6000 MZA, dar scade spre Voiteg și Deta la sub 5000, și chiar sub 3000. Traficul maxim din apropierea celeilalte reședințe de județ, Reșița, s-a înregistrat pe DN 58B, la ieșirea spre Bocșa, unde atinge aproape 4500 MZA. În fine, mai poate fi amintit și DN 59A, cu un trafic de peste 3500 MZA la ieșirea din Timișoara spre Jimbolia, dar care scade la sub 1500 după Cărpiniș.

Valorile **minime** de trafic pe drumurile naționale sunt sub 1000 MZA, și chiar sub 500 de autovehicule pe zi, ceea ce pune sub semnul întrebării chiar statutul de drum național. Minima absolută s-a înregistrat pe **DN 67D**, pe valea Cernei, între **Băile Herculane** și **Baia de Aramă**, doar 270 MZA. Urmează, în ordine crescătoare, dar cu valori tot sub 500 de autovehicule pe zi, sectorul **Ineu – Sinte Mare** de pe **DN 79A**, sectoarele **Oravița – Anina** și **Bozovici – Globu Craiovei**, de pe **DN 57B**, sectorul **Cozla – Berzasca – Moldova Veche** și **Grădinari – Jamu Mare** de pe DN 57 etc.

Pe drumurile județene, valorile de trafic sunt în medie cuprinse între 500 și 1000 de autovehicule pe zi. Valorile cele mai ridicate se înregistrează

și în acest caz la ieșirea din orașele mari, sau pe tronsoane dintre localități urbane. Astfel, maxima absolută pe drumurile județene s-a înregistrat pe **DJ 709**, între **Șiria și Seleuș (prin Pâncota)**, unde circulau zilnic 5270 de autovehicule. Întrucât și valorile pe segmentele Arad – Șiria (2934 MZA) și Seleuș – Ineu (3563 MZA, pe DJ 792) sunt foarte ridicate pentru un drum județean, se propune promovarea drumului **Arad – Șiria – Pâncota – Ineu** la rangul de **drum național**. O altă valoare ridicată, ușor peste 5000 de autovehicule/zi s-a înregistrat la ieșirea din **Timișoara** spre **Buziaș**, pe DJ 592. Spre Buziaș valorile de trafic scad însă la circa 2000 MZA. Aproape 5000 MZA s-a înregistrat și pe DJ 691, la ieșirea din **Timișoara** spre **Giarmata** (Lipova), dar și în acest caz valorile scad la sub 2000 după Fibiș. Valori de peste 2000 MZA se mai înregistrează pe DJ 709B, Arad – Curtici – Socodor, DJ 792A Bocsig – Beliu – Craiva, DJ 793 Sebiș – Buteni – Chisindia, DJ 682 pe sectorul Arad – Secusigiu, DJ 609 D, între Timișoara și aeroport, DJ 593, între Timișoara și Peciu Nou. De remarcat că în județul Caraș-Severin valorile de trafic sunt mult mai reduse, maxima pe un drum județean fiind înregistrată pe DJ 581, la ieșirea din Reșița spre Lupac (Oravița), aproape 2000 de autovehicule zilnic.

Valorile minime pe drumurile județene sunt sub 500 MZA, până la valori neverosimile, ca de exemplu 16 MZA pe **DJ 582 C Reșița – Anina** (fostul drum al StEG – UDR, nu drumul principal, național) sau 24 de autovehicule pe zi pe **DJ 583**, între **Ezeriș și Bocșa**. În județul Arad, toate valorile de trafic depășesc 200 de autovehicule zilnic, minima fiind de 265 MZA pe **DJ 709 D**, segmentul dintre **Socodor și Grăniceri**. În județul Timiș, traficul minim depășește cu puțin 100 MZA pe **DJ 681C**, între **Jurești și Pogănești** (comuna Bârna), pe **DJ 585**, la trecerea prin **Visag**, pe **DJ 572** între Topolovău Mare, Brestovăț și limita cu județul Arad (spre Cuveșdia), etc. Cele mai scăzute valori din județul Caraș-Severin, în afara celor amintite, sunt pe DJ 586A, între Ocna de Fier, Dognecea și Secășeni, pe DJ 573, între Ciudanovița, Jitin și DJ 581, pe DJ 572 între Comorâște și Doclin, pe DJ 573D, între Răcășdia, Vraniuț și Vrani, toate sub 200 MZA.

Pentru drumurile comunale nu există valori de trafic, cu excepția câtorva drumuri comunale care intră în atenția autorităților județene pentru a fi declarate drumuri județene și pentru care se face recensământul ca pentru orice drum județean.

Drumurile naționale sunt administrate și întreținute de **Direcția Regională de Drumuri și Poduri Timișoara**, în vreme ce drumurile județene sunt în subordinea Consiliilor Județene, iar drumurile comunale – în cea a Consiliilor Locale pe raza cărora se află. În subordinea DRDP Timișoara se află secțiile de Drumuri Naționale (SDN) Arad, Caransebeș,

Deva, Orșova și Timișoara. **Secția de Drumuri Naționale Arad** are în componență districtele de drumuri: Săvârșin, Milova, Arad, Pecica (pe DN 7), Șimand (pe DN 79), Buteni (pe DN 79A) și Vârfurile (pe DN 76). De **SDN Caransebeș** aparțin districtele Bucova (pe DN 68), Caransebeș, Slatina Timiș (pe DN 6), Carașova (pe DN 58), Ezeriș (pe DN 58A), Lugoj (pe DN 68A) și Măureni (pe DN 58B). În subordinea **SDN Orșova** se află districtele Pecinișca, Mehadia, Vârciorova (pe DN 6), Ieșelnița, Berzasca, Moldova Nouă, Oravița (pe DN 57), Bozovici (pe DN 57B). În fine, districtele de pe raza **SDN Timișoara** sunt cele de la Recaș, Sânnicolau Mare (pe DN 6), Orțișoara (pe DN 69), Cărpiniș (pe DN 59A), Șag (DN 59), Dumbrava (DN 68A), Jamu Mare (DN 57), Cruceni (DN 59B), Teremia Mare (DN 59C).

8.4. CĂILE DE COMUNICAȚIE FLUVIALE

Căile de comunicație pe apă prezintă cu totul alte caracteristici decât cele terestre, reclamând construcția de porturi, și amenajarea antropică a șenalului navigabil, prin curățirea de stânci, de aluviuni și nisipuri, amenajarea malurilor, construcția unor ecluze acolo unde este necesar (Gr. P. Pop, 1984). În teritoriul studiat, principala cale de comunicație fluvială este Dunărea, a cărei amenajare în sectorul de defileu a fost una deosebit de dificilă și costisitoare, navigația fiind ameliorată doar începând cu secolul XIX, și mai ales după realizarea sistemului hidroenergetic și de navigație Porțile de Fier, începând cu anul 1971. În afara Dunării, au mai fost utilizate pentru plutărit și alte râuri interioare, în special Mureșul, pentru transportul sării dinspre Transilvania spre Ungaria, iar în secolul XVIII a fost amenajat în vederea navigației canalul Bega. Din nefericire, în secolul XX navigația pe Bega a cunoscut o tot mai accentuată decădere, până la dispariție.

Transportul lemnului pe apă a cunoscut trei forme: plutăritul liber, plutăritul liber cu hait și plutăritul organizat. Plutăritul liber consta în aducerea buștenilor în albia râurilor, după care erau lăsați să plutească liber până la destinație. Plutăritul cu hait presupunea existența unui baraj din lemn sau din piatră, unde buștenii se opreau (*op.cit.*, p. 105-106). Aceste două forme de plutărit se mai numesc și plutărit sălbatic, și s-au practicat pe scară largă în evul mediu pe majoritatea apelor curgătoare, în special în aria montană și colinară.

Plutăritul organizat se practica pe râurile mai mari, cu plutele, care transportau lemn sau sare, în Banat fiind cunoscută această activitate pe **Mureș**. Ocele de sare din Transilvania au fost exploatate încă din vremea

romanilor, iar existența unui **drum al sării** pe Mureș înainte de cucerirea de către Reatul Ungariei a fost confirmată de diferite izvoare istorice (G. Kovách, 1980). Pe această cale se transporta sarea spre Țaratul Bulgar, Imperiul Bizantin și Moravia Mare, principalul port fiind la vărsarea Tisei în Dunăre, *Slankamen* (Piatra Sării). Legenda Sfântului Gerard descrie „porturile” de pe Mureș, stăpânite de Ahtum, care dispunea și de „vama sării”, la începutul secolului XI.

După cucerirea maghiară, se amenajează și alte porturi, și probabil sunt refăcute porturile mai vechi. Cartulariul din 1177 confirmă existența portului *Esteuerd* lângă Arad, pe malul nordic, iar pe malul sudic se afla portul mănăstirii *Byzere* (lângă Frumușeni). Conform documentelor din epocă, capitlul și prepozitul din Arad aveau dreptul la o treime din vama sării de la vasele (plutele) care transportau sarea de la Turda și Ocna Mureș spre Szeged. Traficul în secolul următor, XIII, era atât de intens, încât era nevoie de mai multe porturi, între care sunt amintite cele de la Bulci, Chelmac (*Eperyes*), Lipova, Cladova, Zădăreni, *Popin* (lângă Pecica), Șeitin, Igrîș și Cenad (*op.cit.*, p. 196). Documentul din 20 august 1233, dat de regele Andrei al II-lea, înșiră dreptul anual la sare al unor mănăstiri din ținuturile arădene, care a fost estimat de G. Kovách (1980) la 25000 kg pentru abația benedictină de la Bulci, 20000 kg mănăstirea Byzere, 10000 kg capitlul din Arad (Orod), 25000 kg Episcopia de la Cenad.

Începând cu secolul al XIV-lea, principala vamă regală a sării se constituie la **Lipova**, unde se amenajează portul și clădiri speciale destinate vămii. Ulterior, alături de acestea apar depozite, și o monetărie regală ca urmare a circulației metalelor prețioase. Din secolul XV, vama sării a fost arendată unor negustori lipoveni, orașul Lipova cunoscând o dezvoltare impetuoasă în perioada finală a evului mediu. Pe lângă cantitatea impresionantă de sare exportată, mari cantități erau consumate în plan local, atât de populație, cât mai ales de animale (bovine și ovine, în special).

Comerțul cu sare și, implicit, navigația pe Mureș, a decăzut considerabil după cucerirea otomană, și a cunoscut o epocă de ușoară revigorare în secolul XVIII, când a fost reamenajat portul Lipova, fiind însă definitiv înlocuit cu transportul terestru odată cu apariția căilor ferate și a drumurilor pietruite în secolul XIX.

În prezent există un proiect, conceput împreună cu partea maghiară, pentru amenajarea Mureșului în vederea navigației, de la vărsarea în Tisa la Szeged, în amonte până la Alba Iulia, deci pe întreg teritoriul județului Arad și în zona de graniță cu Ungaria a județului Timiș. Deocamdată, pe Mureș au loc doar unele manifestări sportive – concursuri de canotaj sau caiac-

canoe pe ruta Arad-Szeged, sau „expediții” cu caracter de aventură – cu plutele sau bărcile pe diferite distanțe, chiar și de la izvoare până la vărsare.

Dacă pe Mureș navigația s-a realizat cu un minim de amenajare, nu același lucru se poate spune despre navigația de pe **Bega**. Practic, amenajarea Begăi (sau a Timișelului, cum era numit râul înainte de transformarea sa în canal) a avut scopuri multiple, cele mai importante fiind scoaterea de sub incidența apelor a numeroase suprafețe cu mlaștini, care au fost astfel redat circuitului agricol, și conectarea pe calea apei a orașului Timișoara cu restul Imperiului Habsburgic, într-o epocă (secolul XVIII) în care căile ferate încă nu apăruseră, iar drumurile prin ținuturile mocirloase de șes ale Banatului se prezentau în condiții foarte proaste.

Prima etapă a lucrărilor de hidroameliorare a început în anul 1727, cu acțiunile de desecare și regularizare efectuate în jurul orașului Timișoara, atât din considerente militare, cât și urbanistice. Pentru întărirea terenurilor rămase în urma apelor retrase, au fost aduse milioane de metri cubi de pământ, creându-se astfel noi spații industriale și rezidențiale, folosite ca atare și acum. În anii 1727-1733, lucrările de canalizare au fost extinse amonte de Timișoara, până la Făget, făcând posibilă navigația pe acest tronson și permițând transportul pe apă al materialelor de construcție și al lemnului din regiunea Munților Poiana Ruscă. Lucrările au determinat și desecarea mlaștinilor întinse aflate apropiere de Belinț, unde luncile inundabile ale Begăi și Timișului se interferau. Prin construcția stăvilarului de la Coșteiu și a canalului între cele două râuri, s-a reușit atât desecarea mlaștinilor, cât și reglarea nivelului apei în aval (L. Kakucs, 1998).

Începând cu anul 1731, au loc lucrări de desecare, îndiguire și canalizare și a cursului apei în aval de oraș, între Timișoara și Becicherecu Mare. Întrucât rezultatele obținute în primul an au fost distruse odată cu venirea ploilor de primăvară, autoritățile militare au urgentat ritmul de lucru, recurgând la robote și aducând oameni și din regimentele grănicerești. În anul 1733 s-a încheiat și amenajarea canalului între Timișoara și Becicherecu Mare (92 km). În ciuda eforturilor, nu s-a reușit însă amenajarea unui canal pe porțiunea finală, de la Becicherecu Mare (Zrenjanin) până la portul Titel (pe Tisa), pe o lungime de 12 km, deoarece adâncimea Mlaștinii Albe era prea mare pentru a putea face posibilă excavarea unui canal (*op.cit.*, p. 89).

Cu toate aceste neajunsuri, navigația între Timișoara și Dunăre începe încă din anul 1732. În aval, era utilizată curgerea apei, iar în amonte, de tracțiunea animalelor, cu excepția porțiunii dintre Titel și Becicherecu Mare, unde vapoarele erau împinse cu ajutorul unor prăjini (*ibidem*).

Canalul necesita o întreținere permanentă, fapt care a scăpat din vedere autorităților austriece, preocupate de războaiele cu turcii și de alte

evenimente interne. Cu trecerea anilor, albia s-a înnămolit, digurile au fost distruse, iar apele se revărsau refăcând vechile mlaștini. Navigația a trebuit să fie întreruptă.

După stabilizarea situației externe și interne, Curtea de la Viena a trimis în Banat pe inginerul Johann Karl von Stockhausen, sub conducerea căruia s-a construit un nou canal al Begăi, pe teritoriul sârb, între Itebej și Jankovmost (30 km), în 1754-1755. Canalul construit, ulterior prelungit în amonte până la Timișoara, a devenit curs permanent al Begăi și s-a dovedit util pentru navigație și pentru siguranța localităților din zona inundabilă. Cursul anterior al Begăi, amenajat și îndreptat în perioada 1731-1733, a rămas cu numele de Bega Veche.

O nouă etapă a început cu aducerea, la cârma lucrărilor hidrotehnice din Banat, a inginerului olandez Maximilian Emmanuel Fremaut, în anul 1758. În primul an, acesta a construit un canal de 8 km pentru râul Timiș, între Jabăr și Drăgoiești, pentru a deseca mlaștinile adânci din regiune și pentru a separa definitiv cursul Timișului de cel al Begăi (L. Kakucs, 1998, p. 90). Tot el, între 1758 și 1761, a reconstruit stăvilarul de la Coștei, și a construit un al doilea canal de siguranță, între Topolovătu Mic și Hitiaș, cu ajutorul căruia, în caz de inundație, apele Begăi puteau fi dirijate spre Timiș. Concomitent, au fost aduse îmbunătățiri sistemului de canalizare, au fost reconstruite digurile, și navigația s-a reluat fără întrerupere din acest moment, autoritățile fiind în permanență preocupate de întreținerea, în bune condiții, a șenalului navigabil. La sfârșitul secolului XVIII s-a rezolvat și navigația prin Mlaștinile Albe, între Becicherecu Mare și Titel, fiind astfel deschisă calea spre Dunăre și, mai departe, spre Adriatică.

În paralel cu activitatea de pe Bega, Fremaut a condus și lucrările de desecare și de canalizare din sudul Banatului, începând cu anul 1761, când proiectele sale au fost aprobate de Curtea de la Viena. S-au construit mai multe canale, între care cel al Bârzavei, pentru desecarea mlaștinilor de la Alibunar.

Eforturile populației locale (angrenate în munca la canale, prin robotă) și investițiile masive realizate de autoritățile de stat austriece au dat rezultatele așteptate. Canalul Bega a devenit navigabil pe întreaga distanță, de la Timișoara la Titel, pe circa 114 km, din care 33 km pe teritoriul actual al României, fiind posibil accesul șlepurilor de 600-700 tone. Transformarea canalului într-o arteră care să permită accesul vapoarelor cu aburi a devenit o necesitate stringentă în condițiile dezvoltării industriei, în secolul XIX.

Porțiunea care și de această dată ridica probleme era cea finală, între Klek și Titel, adâncimea canalului săpat în Mlaștina Albă fiind insuficientă. Încercările din 1847 și apoi în 1853, nu au reușit să rezolve toate problemele

legate de navigația cu vapoare cu aburi pe Bega. Construcția căilor ferate și îmbunătățirea rețelei rutiere a amânat o soluție definitivă în privința transportului pe Bega. Abia în 1899, din inițiativa Camerei de Comerț și Industrie din Timișoara, se reiau lucrările de modernizare a canalului Bega, sub conducerea inginerului Emil Szilard. În perioada 1901-1915, aceste lucrări tehnice deosebit de complexe au inclus adâncirea șenalului navigabil și construcția a patru ecluze, care asigurau navigabilitatea în tot timpul anului, de la Timișoara până la vărsarea în Tisa.

În 1912, pe Bega au circulat 563 de vase comerciale. În afara transportului de mărfuri, în medie, circa 50000 de oameni utilizau vapoarele ca mijloc de transport. Războiul a curmat lucrările (finalizate în mare măsură) și a generat apariția statelor naționale, canalul Bega fiind astfel împărțit între România și noul stat iugoslav. Circulația navelor pe Bega a cunoscut o ușoară scădere în perioada interbelică, pentru a fi adusă la minim după 1950. În contextul răcirii relațiilor între România și Iugoslavia, în anul 1958 s-a sistat navigația pe Bega. Construcția de noi poduri în Timișoara, insuficient înălțate deasupra patului albiei, ca și colmatarea albiei cu aluviuni (după 1970 încetând curățarea canalului), au anulat orice discuție despre reluarea navigației cu nave mari, aceasta mai fiind posibilă doar cu vase de tonaj mic. În anul 1983 s-a reluat circulația cu acest gen de vapoare, pentru transportul local, între Timișoara și Utvin (Gr. P. Pop, 1984), însă doar pentru o scurtă perioadă de timp. În prezent, pe Bega se mai navighează doar în scopuri turistice și recreative, pe distanțe scurte, în general pe raza municipiului Timișoara.

Redeschiderea canalului Bega în vederea navigației a fost deseori analizată după 1990, și s-au făcut chiar și studii de fezabilitate, dar acest proiect a rămas în stadiul de deziderat. Prin realizarea conexiunii navigabile cu Dunărea, ar fi posibil accesul direct al Timișoarei la Coridorul 7 european Dunăre-Main-Rhin. Reluarea navigației ar crea o alternativă economică de transport al produselor cu volum mare și perisabilitate redusă, precum cele din agricultură.

Principala cale de comunicație fluvială din Banat este **Dunărea**, care străbate jumătate din defileul său carpatic pe teritoriul județului Caraș-Severin, de la intrarea în țară, la Baziaș și până aval de Cozla, formând totodată granița de stat cu Serbia.

Sectorul dunărean al Porților de Fier, cuprins între Moldova Veche (km 1048) și Drobeta Turnu Severin (km 931), a reprezentat cel mai dificil sector pentru navigație din Europa, până la crearea Sistemului Hidroenergetic și de Navigație Porțile de Fier, în colaborare cu Iugoslavia, în perioada 1964-1971.

Traversând lanțul carpatic, fluviul căpăta aici din nou caracteristicile unei ape de munte, cu pante repezi, cu viteze mari ale curentului, cu îngustări și largiri succesive ale albiei. La acestea se adăuga și relieful foarte accidentat al fundului albiei, care, la nivele scăzute ale fluviului, constituia un mare pericol pentru navigație, datorită numeroaselor praguri și stânci. Toate aceste neajunsuri au impus intervenția omului, în vederea corectării albiei, pentru realizarea unui șenal navigabil corespunzător pescajului vaselor fluviale la diferite gabarite (Alexandra Ghenovici, 1970).

Primii care au intervenit în vederea amenajării fluviului în sectorul de defileu au fost romanii. În paralel cu drumul de pe malul drept, ei au construit un canal de navigație de mici dimensiuni, la „Prigrada”. Cu toate că pescajul navelor folosite în antichitate era redus, autoritățile imperiale au considerat necesară executarea unor construcții de trecere în trepte (*cataractis*), prevăzute cu porți (*valvas*), a unor canale cu descărcare laterală etc (F. Dumescu, D. Demșea, 1996).

Amenajările romanilor dispărând în timp, abia în secolul XIX s-au luat măsuri de amenajare a defileului în vederea navigației. În anii 1830, contele Szécheny inițiază construcția drumului de pe malul stâng al Dunării, astfel încât circulația să se poată desfășura pe uscat. Amenajarea cataractelor a fost lăsată pe mai târziu, depășind posibilitățile tehnice ale epocii.

Optimizarea navigației pe Dunăre continua să se lovească și de dificultăți economice și politico-diplomatice. Autoritățile austriece au înființat în 1868 la Viena „Comitetul pentru regularizarea Dunării”. Inginerul american MacAlpin a fost însărcinat cu cercetarea cataractelor Dunării, dar nu se cunosc efectele acestor cercetări. În anii următori ia naștere un „Comitet internațional” care, sub patronajul statelor riverane interesate, au trimis la fața locului experți însărcinați cu elaborarea proiectului de navigație pe Dunăre în acest sector (*op.cit.*, p. 237). Proiectul din anul 1874 a constituit astfel baza regularizării Dunării la sfârșitul secolului XIX.

Tratatele diplomatice încheiate de Austro-Ungaria cu România și Serbia în urma Păcii de la San Stefano (1878), lăsau mână liberă Austro-Ungariei pentru regularizarea fluviului, fără vreo participare a României și Serbiei. Cele două state riverane trebuiau însă să tolereze lucrările desfășurate pe teritoriul lor. Ceea ce nu a obținut Austro-Ungaria a fost monopolul asupra navigației pe Dunăre, Comisia Europeană a Dunării (formată din state europene ce nu aveau nimic în comun cu Dunărea) respingând categoric aceste pretenții.

În aceste condiții sunt reluate inițiativele guvernului de la Budapesta pentru ducerea la capăt a proiectului de regularizare a Dunării, așa cum a fost conceput în 1874. Proiectul a mai fost supus unei avizări din partea unei

comisii formată din experți străini, astfel că în 1879 apare un raport separat, care avansa propuneri ușor diferite față de proiectul din 1874. Guvernul maghiar primește permisiunea de a începe lucrările în urma Congresului de la Londra (1884).

Lucrările de amenajare au demarat abia în 1889 și au ținut până în 1898. Aceste lucrări au constat dintr-o serie de modificări în mal și în albie, după cum urmează (F. Dumescu, D. Demșea, 1996, Alexandra Ghenovici, 1970): canalul „Stânca” (km 1029,1 – km 1027,2), cu o lungime de 1900 m și o lățime de 60 m; canalul Cozla-Doica (km 1014,7 – km 1011,1), în lungime de 3600 m; canalul Izlaz-Tachtalia (km 1003,5 – km 1001,0), lung de 2540 m și lat de 60 m, situat pe malul drept al Dunării; construcția unui dig longitudinal între Greben și Milanovac, în lungime de 5800 m; canalul Iuți (km 989 – km 987,7), în aval de Milanovac, pe o lungime de 1260 m, și un dig longitudinal de 3513 m până în dreptul insulei Golubinje; canalul Gevrin (km 949,8 – km 946,7), cu lungime de 3167 m și realizarea unui dig longitudinal paralel cu malul drept, pe o porțiune de 272 m; canalul Șip sau Gherdapul Mare (km 946,7 – km 944,6), la „Porțile de Fier”, pe lângă malul drept al fluviului, și canalul Micul Gherdap (km 944,2 – km 943,1) sau al „Porților de Fier mici”.

Pentru epoca respectivă, soluția adoptată era una deosebit de ingenioasă, rezolvând în mare măsură navigația pe Dunăre în condițiile de atunci. Totuși, se mențineau o serie de neajunsuri. În urma construirii canalului Șip, de exemplu, curentul era atât de puternic încât nici un vas obișnuit nu putea urca înspre amonte. A fost necesară instalarea unui vas special, numit *Touer* (Gh. I. Niculescu, 1919), care trăgea după sine vasele venite până la gura de jos a canalului prin mijloace proprii. După primul război mondial, vasul a fost înlocuit cu locomotive de cale ferată, instalate pe malul sârbesc pe șine paralele cu canalul, și care trăgeau navele înspre amonte cu ajutorul unui cablu atașat unui vagon special. Încărcătura maximă admisă a navelor era de 2500 t, iar viteza medie era de 3,5 km/h.

În timpul iernii, pentru vasele prinse de ghețuri în defileu, nu existau locuri de iernare special amenajate; staționarea vaselor se făcea la țărm, natural, fără posibilitatea de apărare împotriva zăpoarelor. În câteva porturi mici se puteau adăposti câteva vase – de exemplu, la Drencova puteau ierna circa 20 de vase; la Eșelnița, 100 de vase; la Orșova, 80 de vase etc (Alexandra Ghenovici, *op.cit.*).

Navigația până la începerea primului război mondial era supervizată de Prefectura maghiară de navigație (*Hatóság*), cu reședința la Orșova. Trecerea prin defileu era asigurată de „piloții de cataracte”, angajați ai

acestei Prefecturi. Aceștia aveau și rolul de inspecta vasul în amănunțime, precum și actele și documentele de navigație (Gh. I. Niculescu, 1919).

În perioada interbelică, navigația pe Dunăre era reglementată de Comisia internațională dunăreană, alcătuită predominant din reprezentanți ai țărilor nedunărene: Anglia, Franța, Italia (Alexandra Ghenovici, 1961). În 1948 însă, s-a adoptat o altă convenție privind regimul navigației pe Dunăre, alcătuită numai din reprezentanți ai țărilor riverane. Această convenție stabilea drepturi egale tuturor statelor participante.

În 1957 s-au pus bazele sistemului hidroenergetic și de navigație Porțile de Fier, prin înființarea comisiei mixte româno-iugoslave, în urma acordului între cele două guverne, român și iugoslav. Colectivele institutelor ISPH București și Energoproiect Belgrad au colaborat, fiind detaliate 64 de variante și subvariante ale proiectului. În 1960 s-a ales soluția definitivă, de amplasare a barajului în aval de Sip pe malul drept și de muntele Moșu și Baba pe malul stâng. Frontul lucrărilor, lung de 1100 m, ortogonal în axa Dunării, cuprinde o soluție perfect simetrică, compusă din următoarele construcții (D. Pavel, 1970): două hidrocentrale identice pe malul stâng și, respectiv, pe malul drept, lungi de câte 215 m fiecare; două ecluze, fiecare cu câte două trepte de câte 17 m cădere; barajul unic, de greutate, din beton, lung de 440 m și înalt de 60 m, cu 17 deschideri, închise prin stavile duble; stații de transformare pe cele două maluri (*op.cit.*, p. 7). Soluția simetrică, deși cu câteva procente mai costisitoare decât o singură centrală și ambele ecluze alipite, a fost găsită ca fiind cea mai bună, deoarece a simplificat problemele organizatorice, financiare, tehnice și de exploatare (*ibidem*).

Lucrările au demarat la 7 septembrie 1964 (M. Grigore, 1964) și s-au încheiat în martie 1971, când s-a trecut la darea în exploatare a sistemului, lacul de acumulare înaintând, pe baza principiului remuului, circa 230 km în amonte, până în apropiere de Belgrad, în perioada 20-30 martie 1971. Inaugurarea oficială a avut loc la 16 mai 1972 (Gr. P. Pop, 1996).

Principalele lucrări în hidrocentrale, baraj, ecluze și amenajările conexe din jurul acestora au necesitat excavații în aluviuni de 18 milioane m³, în stâncă 5 milioane m³, betoane 2,7 milioane m³, fier beton 80000 de tone, totalul echipamentelor (turbine, generatori, transformatori, stavile etc.) 64000 tone (D. Pavel, 1970).

Valoarea lucrărilor conexe a depășit o treime din valoarea investiției. Au fost inundate 10440 ha de terenuri, în mare parte agricole, au fost strămutați 22 930 locuitori din numeroase așezări în amonte (din care unele au dispărut definitiv, altele au fost refăcute deasupra nivelului lacului), au ajuns sub ape 24 km de cale ferată magistrală, 160 km de drumuri, care au trebuit să fie refăcute (*op.cit.*, p. 11). Au dispărut și vechile porturi, unele

nefiind înlocuite de altele noi (Baziaș, Lubotina), au dispărut unele ostroave (Ada-Kaleh, Ogradena), alte insule au fost semnificativ modificate (Ostrovul Moldova Veche). Toate aceste daune „colaterale” au fost compensate de producția semnificativă de energie electrică realizată în cadrul hidrocentralei și de navigația mult mai intensă. Producția de energie electrică a celor șase hidroagregate de câte 178 MW fiecare (sporită apoi la 190 MW) a fost în medie de 5,934 miliarde kWh în perioada 1972-1981, față de 5,553 miliarde kWh, cât era proiectat (Gr. P. Pop, 1996, p. 110).

Traficul de mărfuri și persoane a cunoscut, de asemenea, o creștere semnificativă. Totuși, trebuie spus că transportul de persoane, cu curse regulate ale NAVROM, era obligatoriu pe sectorul Moldova Nouă-Orșova, deoarece nu era încă realizat drumul de pe malul românesc al Dunării. Traficul de mărfuri a crescut de la un maxim de 12 milioane tone / an, cât se puteau transporta în condițiile anterioare construcției barajului, la o valoare potențială de 50 milioane tone / an.

Din motive de natură politică și economică, traficul de mărfuri n-a ajuns niciodată la valoarea maximă menționată, ba mai mult, în condițiile dezmembrării fostei Iugoslavii și a războaielor din anii 90 din spațiul ex-iugoslav, traficul pe Dunăre a cunoscut o recesiune fără precedent. Bombardarea fostei Iugoslavii de către forțele NATO a cauzat nu numai drame umane, ci a condus și la sistarea efectivă a navigației pe fluviu, ca urmare a blocării cauzate de prăbușirea podului de la Novi Sad. Locuitorii din Clisura Dunării au avut însă de câștigat din traficul ilicit de mărfuri ce se făcea cu bărcile, de pe un mal pe celălalt al apei. Dintre cei care s-au îmbogățit „peste noapte” în timpul războiului din Iugoslavia la sfârșitul anilor 90 se numără și locuitorii satului Coronini (Pescari), „eroii” mai multor reportaje publicate în mass-media românească.

Actualmente, în Defileul Dunării mai funcționează porturile Moldova Veche, Drencova, în județul Caraș-Severin, Tisovița și Orșova în județul Mehedinți. Toate aceste porturi se află în proprietatea SC Exploatare Portuară „Drobeta”, cu sediul în Orșova. Portul **Moldova Veche** are o capacitate de operare de 350 000 tone/an, având o lungime a cheiului portuar de 300 m liniari, cu trei dane de operare. Portul are apă curentă, canalizare, energie electrică. Pe țărm se află căpitănia, punctul de control trecere frontieră, o agenție de transport, comisionar în vamă, duty-free shop. Gara fluvială are 396 m², alături aflându-se atelierul de reparații utilaje, clădirea administrativă și platformele pentru depozitarea mărfurilor. Portul **Drencova** are o capacitate de 100 000 tone anual, cu o lungime a cheiului de 100 m liniari și o singură dană de operare.

Conform datelor furnizate de Compania Națională Administrația Porturilor Dunării Fluviale (www.apdf.ro), în anul 2005 **traficul în portul Moldova Veche** a fost unul redus. În total, prin port au trecut 2982 tone de mărfuri, din care 1931 t minereuri de fier și fier vechi, 705 t produse petroliere și gaz și 346 t de articole fabricate din metal. În total, în port au intrat sau ieșit în tot anul 51 de nave, din care 12 românești și 39 sub pavilion străin. Conform aceleiași surse, traficul prin porturile Drencova și Tisovița a fost nul în anul 2005. O activitate mult mai susținută a avut portul Orșova, cu un total de 63124 tone de mărfuri. Aceste date indică o scădere a traficului chiar și în raport cu situația prezentată de Vera Iordăchescu (1963) pentru anii 1954-1960, deci înainte de realizarea sistemului hidroenergetic și de navigație Porțile de Fier. În medie, pe cei șapte ani (1954-1960), volumul de mărfuri transportate prin porturile dunărene existente și în prezent era următorul: la Drencova 33692 tone (față de zero!), la Moldova Veche 20551 t (de șapte ori mai mult ca în prezent), la Orșova 108 275 t, cu peste 60% în plus față de anul 2005.

8.5. INDICELE DE CONECTIVITATE AL AȘEZĂRILOR DIN BANAT

Așezările situate de-a lungul căilor de comunicație principale beneficiază de avantaje evidente, în multe cazuri dezvoltarea lor socio-economică fiind în strânsă legătură cu accesul la acestea. În cele din urmă, multe dintre ele își asigură calitatea de „loc central”, prin funcțiile generate de factorii geografico-istorici, între care un rol decisiv îl are localizarea pe o axă de transport principală, sau, și mai propice, la intersecția unor asemenea axe. Invers, așezările situate la distanță de aceste „linii de forță” sunt net dezavantajate, izolarea fiind cu atât mai puternică cu cât distanța este mai mare. În rare ocazii această izolare poate fi surmontată, și doar prezența unor resurse naturale demne de a fi valorificate și capitalizate poate determina o dezvoltare socio-economică a acestor așezări. Chiar și așa, industria extractivă (de exemplu) și cea prelucrătoare relaționată cu aceasta nu pot ele singure să genereze o ascensiune semnificativă a rangului respectivei localități în ierarhia locurilor centrale. Epuizarea resurselor sau profitul insuficient al exploatării acestora poate însemna declinul economic al așezării în cauză și revenirea la starea inițială de izolare.

În ce măsură poate fi cuantificată conectivitatea sau izolarea așezărilor în raport cu marile axe de transport și comunicație? Pentru a da un răspuns la această întrebare, am introdus în studiu toate căile de comunicație

existente în teritoriul județelor Arad, Timiș și Caraș-Severin, prioritate având căile de comunicație rutiere, întrucât acestea conectează (în principiu) toate așezările, și sunt cele mai utilizate în prezent. Nu am făcut abstracție de căile feroviare, lăsând însă deoparte transporturile fluviale, a căror importanță este greu de stabilit, cu atât mai mult cu cât acestea se desfășoară de-a lungul graniței (în cazul Dunării) sau au un caracter mai degrabă local și, față de ceea ce a fost în trecut, sunt utilizate doar în scopuri recreative (cazul Begăi).

Am numit valorile finale care urmează să rezulte ca reprezentând **indicele de conectivitate**, considerând că aceasta este calitatea „pozitivă” a așezărilor, comparativ cu denumirea „indicele de izolare”, ceea ce ar fi scos în evidență, desigur, același lucru, dar dintr-o perspectivă semantică opusă, a unei calități „negative” a așezărilor.

Am conceput indicele de conectivitate ca fiind un indice compozit, alcătuit din suma indicelui de conectivitate rutier și indicele de conectivitate feroviar:

$$IC = IC_R + IC_F$$

Indicele de conectivitate rutier este în așa fel conceput ca valorile sale să fie mai mari decât indicele de conectivitate feroviar, deci ponderea sa să fie mai ridicată.

Pentru a calcula **indicele de conectivitate rutier**, s-au luat în calcul următoarele aspecte: totalitatea drumurilor care trec prin localitate, punctate fiecare în funcție de rangul său (european, național, județean, comunal) și de calitatea sa (modernizat sau nemodernizat); traficul rutier pentru drumurile în respectiva localitate, pentru drumurile naționale și județene (întrucât drumurile comunale nu dispun de valori de trafic) și distanța față de locurile centrale de rang superior. Motivația acestui ultim principiu considerat este următoarea: conectivitate nu înseamnă doar accesul la un drum, ci și la bunurile și serviciile furnizate de un loc central. Pentru a exemplifica, nu este același lucru ca o localitate să se afle pe DN 7 între Lipova și Ilia, la distanță mare de Arad sau Deva, sau în apropiere de unul din aceste două orașe, considerând că pe drumurile importante valorile de trafic variază destul de puțin.

Deci, în conformitate cu cele afirmate mai sus, **indicele de conectivitate rutier** este dat de suma unor indicatori precum rangul și calitatea drumurilor (RR), traficul existent pe aceste drumuri (TR) și distanța (pe drum) față de locurile centrale cele mai apropiate (DR). În consecință:

$$IC_R = RR + TR + DR$$

Pentru primul indicator, s-a conceput următorul punctaj:

Drumul	Punctajul în funcție de distanță			
	0	1-2 km	3-5 km	6-8 km
Drumuri naționale magistrale (DNx) și drumuri europene principale (Exy)	10	7	4	1
Drumuri naționale principale (DNxy) și drumuri europene principale (Exy)	9	6	3	1
Drumuri naționale magistrale (DNx) și drumuri europene secundare (Exyz)	9	6	3	1
Drumuri naționale secundare (DN xyA) și drumuri europene principale (Exy)	8	5	3	1
Drumuri naționale principale (DNxy) și drumuri europene secundare (Exyz)	8	5	3	1
Drumuri naționale secundare (DN xyA) și drumuri europene secundare (Exyz)	7	4	2	-
Drumuri naționale magistrale (DNx)	7	4	2	-
Drumuri naționale principale (DNxy)	6	4	2	-
Drumuri naționale secundare (DNxyA)	5	3	1	-
Drumuri județene principale (DJxyz) modernizate	4	2	1	-
Drumuri județene principale (DJxyz) nemodernizate	3	1	-	-
Drumuri județene secundare (DJxyzA) modernizate	3	1	-	-
Drumuri județene secundare (DJxyzA) nemodernizate	2	-	-	-
Drumuri comunale modernizate	2	-	-	-
Drumuri comunale nemodernizate	1	-	-	-

După cum se remarcă, au fost punctate și localități aflate la diferite **distanțe** de drumurile principale. Astfel, au fost punctate localitățile situate la 1-2 km de un drum județean secundar modernizat sau de un statut superior acestuia; la 3-5 km de un drum județean principal modernizat sau de un statut superior acestuia; la 6-8 km de un drum național principal, care este totodată drum european (fie el și secundar). S-a considerat că 8 km este distanța maximă la care se poate simți influența unui drum important.

Cea mai complexă divizare s-a făcut în cadrul drumurilor naționale, care au (sau nu) și statutul de drumuri europene. În funcție de importanța lor ca drumuri naționale, respectiv ca drumuri europene, s-au realizat nouă clase de drumuri naționale. Drumurile județene au fost divizate doar în funcție de caracterul lor principal sau secundar (dacă în denumire sunt urmate de o literă sau nu) și de calitatea lor, respectiv dacă sunt modernizate sau nu.

Deși drumurile comunale nu obișnuiesc să fie modernizate, am acordat un punctaj egal celor care sunt modernizate cu cel pentru un drum județean secundar nemodernizat. Pentru localitățile care sunt capăt de drum, punctajul s-a considerat la jumătate. Rațiunea este foarte simplă: dacă într-o localitate, un drum se oprește și apoi un drum cu altă denumire merge mai departe, punctajul trebuie să fie acordat ca și când ar fi vorba de un singur drum care trece prin localitate.

Punând în practică principiile arătate și punctajul enunțat mai sus, a rezultat că cea mai ridicată valoare a indicelui o are municipiul **Timișoara, cu 36 de puncte** (și un trafic însumat pe toate ieșirile de 55584 autovehicule MZA), urmat de **Arad cu 29 de puncte** (trafic însumat de 32903), **Lugoj 27** (14561), **Caransebeș 17,5** (10067), **Reșița 17** (11461). Pe locurile următoare se clasează o serie de localități, care fie sunt noduri rutiere, fie se situează în apropierea marilor orașe și beneficiază de punctajele drumurilor care le tranzitează pe acestea, precum: Vladimirescu 15, Topolovățu Mare 15, Oravița 14,5, Sânleani 14,5, Socodor 14,5, Sânnicolau Mare 14, Livada 14, Băile Herculane 13,5 etc. Și în acest caz se evidențiază poziția inferioară a municipiului Reșița față de Lugoj, și cvasi-egalitatea cu municipiul Caransebeș.

Pentru **indicele de conectivitate feroviar**, s-au luat în calcul aceleași caracteristici: rangul și calitatea căilor ferate (RF), traficul existent pe acestea (TF) și distanța (pe calea ferată, DF) față de cele mai apropiate localități cu rol de loc central.

Rezultă că și indicele de conectivitate feroviar este format din trei indicatori:

$$IC_F = RF + TF + DF$$

Întrucât indicele de conectivitate feroviar trebuie să aibă valori mai mici, pentru primul indicator s-a propus următorul punctaj:

Linia ferată	Punctajul în funcție de distanță		
	0	1-2 km	3-5 km
Cale ferată magistrală electrificată	5	3	1
Cale ferată magistrală neelectrificată	4	2	1
Cale ferată principală electrificată	4	2	1
Cale ferată principală neelectrificată	3	1	-
Cale ferată secundară electrificată	2	-	-
Cale ferată secundară neelectrificată	1	-	-

Au fost considerate căi ferate magistrale liniile 900 (magistrala 1) și 200 (magistrala 2), iar căi ferate principale - toate cele pe care circulă și trenuri de viteză (inter-city, rapide, accelerate), deci nu doar trenuri personale.

Și în cazul indicelui de conectivitate feroviar, ordinea se păstrează în frunte, **Timișoara având 10 puncte** iar **Aradul, 9,5**. Menționăm că și în acest caz se aplică regula de înjumătățire a punctajului pentru stațiile CFR care sunt capăt de linie. Distanța dintre cele două orașe este și mai mică, și din datele de trafic prezentate la capitolul 6, rezultă că gara Arad este tranzitată într-adevăr de mai multe trenuri. Urmează municipiile **Lugoj, cu 8 puncte**, și **Caransebeș, cu 7,5 puncte**. Reșița este și în acest caz depășită net, având un punctaj de doar 3,5 puncte. Astfel, în fața acestui municipiu reședință de județ se află oricare din așezările care au stație pe una din căile ferate magistrale sau principale electrificate. O poziție bună în ierarhie are orașul **Lipova cu 5,5 puncte**, urmat apoi de toate așezările cu stație CFR pe una din cele două magistrale (ambele electrificate), cu 5 puncte.

Însumând cei doi indici, rezultă un indice de conectivitate general, în care ierarhia se prezintă astfel: Timișoara 46 de puncte, Arad 38,5, Lugoj 35, Caransebeș 25, Reșița 20,5, Topolovău Mare și Vladimirescu 20, Lipova și Băile Herculane 18,5, Săvârșin 18, Remetea Mare 17,5, etc. Orașele mici sunt situate în intervalul 10-16 puncte (excepție face Moldova Nouă, care nici nu are ieșire la calea ferată), iar majoritatea așezărilor rurale, cu excepția celor situate pe o cale ferată magistrală și o șosea națională și totodată europeană, au punctaje inferioare lui 10. Poziția din ierarhie a așezării Topolovău Mare are ca explicație tocmai această situație pe DN 6 (E 70) și magistrala feroviară 1, precum și pe DJ 572 Buziaș – Topolovău Mare – Lipova, la care se adaugă drumuri locale (comunale) spre satele din apropiere. Aceeași explicație se poate da și în cazul celorlalte localități rurale situate atât de sus în clasament, cu precizarea că gara localității Vladimirescu se numește Glogovăț (denumirea veche a așezării) și că punctajul a fost puternic influențat de situarea în imediata apropiere a municipiului Arad. Punctajul maxim a fost obținut de localități situate fie pe DN 7 (E 68) și magistrala feroviară 2, fie pe DN 6 (E 70) și magistrala feroviară 1. Se observă că între primele zece clasate, prezentate mai sus, o singură localitate nu se află situată pe una din cele două axe feroviare și rutiere, și anume chiar municipiul Reșița.

ANALIZA COREMATICĂ A SPAȚIULUI BĂNĂȚEAN

9.1. COREMELE – CONCEPT ȘI DEFINIȚIE

Un **model** este o reprezentare simplificată a realității, efectuată în scopuri operatorii: acțiunea, predicția sau explicarea. Un **model spațial** este o reprezentare directă a spațiului în sine, mai exact, a aranjamentelor spațiale: forme, organizări sau structuri, prin abstractizare, simplificare și interpretare.

R. Brunet (1980) distinge patru tipuri de modele spațiale:

- **modelele generale**, care au o vocație teoretică și generală, se doresc a fi aplicabile în orice condiții, și au o expresie matematică și, totodată, una geografică (exemple: modelul von Thünen, modelul Christaller);
- **modelele regionale**, asemănătoare celor generale, dar care sunt aplicabile doar într-un anumit spațiu și eventual timp (exemplu: modelul lui Burgess, care descrie tipul de organizare aureolară a spațiului urban al orașelor nord-americane);
- **modelele specifice** reprezintă o singură organizare, un singur obiect geografic. Este mai degrabă o reprezentare simplificată a unei structuri, dar respectă regulile de modelare, prin urmare implică o importantă muncă de abstractizare și interpretare inductivo-deductivă;
- în fine, **modelele elementare** sau **coremele** sunt acele figuri în care oricare din modelele amintite mai sus poate fi descompus, sau demontat, și cu ajutorul cărora poate fi apoi recompus. Aceste figuri nu sunt infinite ca număr, ele reprezintă acele structuri de bază ale organizării spațiului geografic, prin combinația cărora se poate exprima infinita diversitate a situațiilor reale.

Așadar, **coremele reprezintă modelele elementare de organizare a spațiului geografic.**

Pentru R. Brunet (1980), coremele apar ca niște semne, sau mai degrabă litere, ce formează un alfabet al organizării spațiului geografic, o semiologie a acestei științe. Așa cum literele alfabetului sunt limitate ca număr, dar prin combinația lor rezultă un număr practic infinit de cuvinte și de sensuri, tot așa, coremele, prin combinarea lor, exprimă infinita varietate a organizărilor spațiale concrete.

9.2. CLASIFICAREA COREMELOR

Există trei mari categorii:

- A. Coreme de control teritorial
- B. Coreme ce țin de anizotropia spațiului
- C. Coreme de dinamică spațială

A. Coremele de control teritorial pun în evidență diverse strategii de dominare a spațiului geografic.

a) Modelul **centru-periferie** este poate cel mai cunoscut. Noțiunile de **centru** și **periferie** nu au un sens geometric; centrul se definește prin puterea pe care o exercită asupra periferiei, este locul unde se concentrează activitatea economică și puterea de decizie.

Acest model se poate aplica practic la orice scară: globală, continentală, națională, regională, locală.

La scară regională, anumite orașe de rang superior exercită o anumită atracție pentru un spațiu mai mult sau mai puțin extins, și pot fi, așadar, considerate „centre”. În Franța, unde s-au realizat studii de mare acuitate științifică asupra acestei probleme, au fost identificate mai multe asemenea centre (identice cu „centrele periferiei” la scară națională: Marseille, Nantes, Lyon, Strasbourg, Bordeaux, Lille etc.)

La scară locală, cele mai obișnuite exemple țin de organizarea administrativă a teritoriului. Astfel, reședințele de județ, în cazul României, joacă rol de „centru” pentru județele respective, iar la nivel ierarhic inferior, satul reședință de comună are aceeași semnificație la nivelul (micro-scalar) al comunei.

b) **rețelele**: acestea sunt prezente peste tot în teritoriu și îmbracă diferite forme.

Axa reprezintă o linie de forță a teritoriului, de-a lungul căilor principale de comunicație și/sau de-a lungul unei artere hidrografice importante.

Atunci când numărul centrelor de polarizare se reduce la doar două, avem de a face cu un **bipol**. Pentru ca acesta să fie funcțional, trebuie îndeplinite două condiții: distanța dintre cei doi poli să fie cât mai redusă, iar dimensiunea acestora să fie cât mai apropiată.

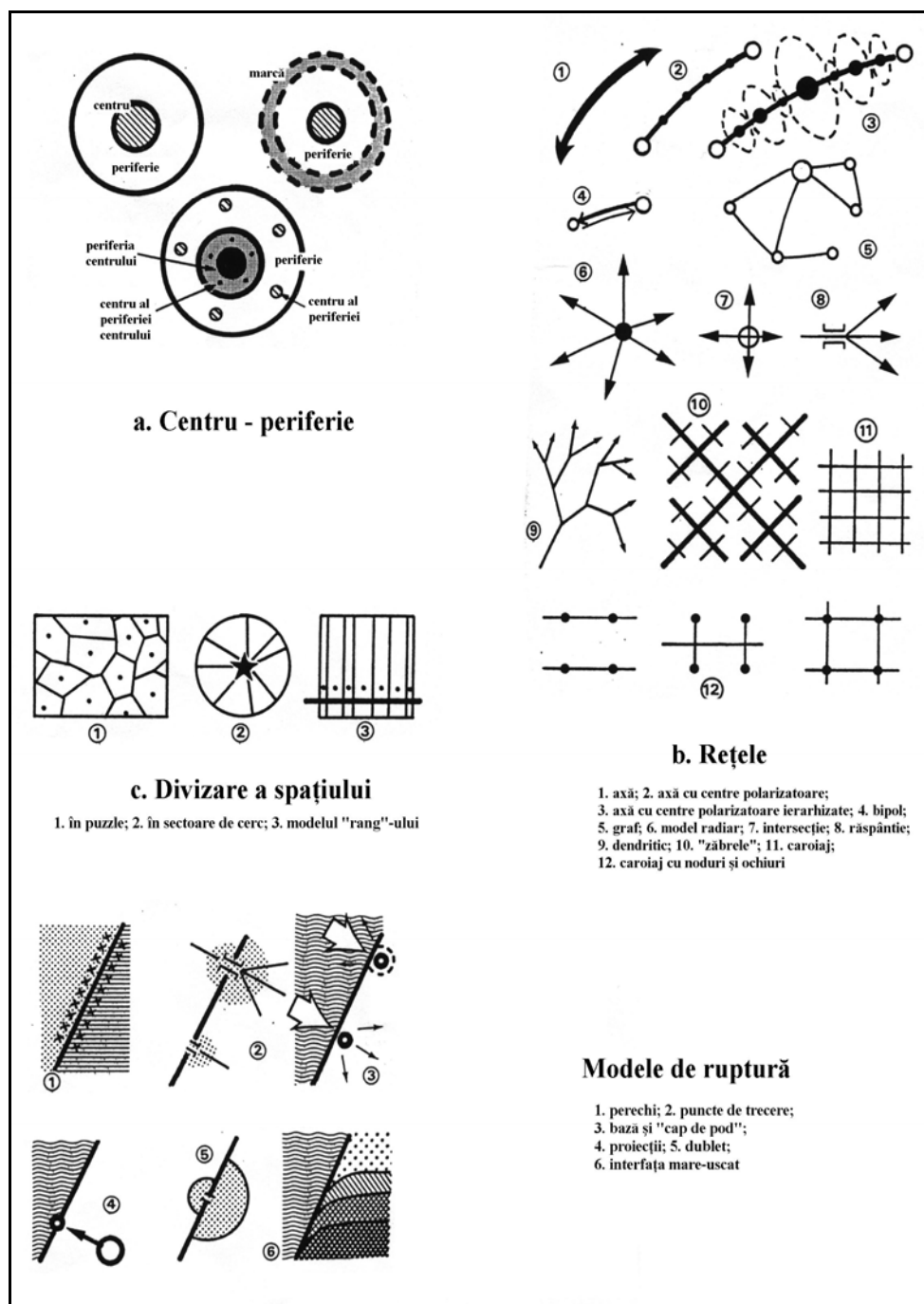

Fig. 122. Coreme de control teritorial.
Sursă: R. Brunet (1980)

Modelul **grafului** este unul foarte utilizat și cunoscut în tehnica geografică. Prin acesta se pot reprezenta centrele de atracție ale unei regiuni mai extinse ca suprafață, de exemplu un județ.

Modelul **radiar** exprimă felul în care un centru polarizator își realizează legăturile cu regiunea înconjurătoare. Un asemenea model este specific mai degrabă ariilor de câmpie, sau a celor depresionare, unde nu există discontinuități care să împiedice dezvoltarea pe o anumită direcție.

Modelele **intersecției** și **răspântiei** reprezintă cazuri particulare ale modelului radiar, în care legăturile se dezvoltă preponderent pe anumite direcții. Intersecția poate să explice, în anumite cazuri, însăși apariția centrului urban respectiv: orașul București își datorează funcția de capitală ca urmare a situației sale la o intersecție importantă de drumuri. Modelul răspântiei este mai des întâlnit la ieșirea din aria montană într-o depresiune, sau la traversarea unui râu important.

Modelul **dendritic** seamănă izbitor cu un bazin hidrografic, și chiar asta și încearcă să reprezinte: o rețea spațială „mulată” pe principalele văi dintr-o regiune deluroasă sau montană, cu slabă accesibilitate pe creste.

Modelul în „**zăbrele**” determină modul în care rețelele sunt organizate în special în ariile fără discontinuități majore, respectiv în câmpii sau depresiuni. El sugerează și prezența unei **rețele ierarhice de drumuri**.

Ultimul model din cadrul rețelelor este cel al **caroiajului**, relativ asemănător cu cel anterior, dar mai regulat sub aspectul intersecțiilor liniilor în unghiuri drepte, precum o tablă de șah. Acesta poate fi de exemplu folosit pentru reprezentarea simplificată a teritoriului național românesc, care poate fi descris printr-un număr variabil de axe ce se întrepătrund în unghiuri drepte.

c) **Coreme de divizare a spațiului.** Sunt circumscripții ale exercitării puterii, ale gestionării societății, sau ale administrării. Se pot împărți în două grupuri: modele geometrice, și modele aleatoare sub aspectul formei.

În Lumea Nouă s-a răspândit, cu precădere în Statele Unite ale Americii, un model geometric, care este încă vizibil și astăzi: divizarea unor teritorii de-a lungul unor meridiane și/sau paralele, fapt datorat necesității de a gestiona și a pune în posesie teritorii despre care nu existau informații concludente. Astfel, s-a încercat o „echilibrare” prin atribuirea unor parcele egale ca suprafață, dar care s-au dovedit inegale ca potențial economic: în vreme ce unele parcele au fost în arii plane, cu soluri propice dezvoltării agriculturii (de exemplu, în preerii), altele au fost situate în arii aproape inaccesibile, la altitudini mari în Munții Stâncoși.

Păstrând principiul echității sub aspectul suprafețelor parcelelor, în Canada (mai exact, în Quebec) a fost aplicată o altă divizare geometrizată,

care ține însă cont de necesitatea accesibilității la o axă de comunicație sau o arteră hidrografică. Acesta este **rang-ul** din Quebec sau modelul „în greblă”.

Modelul în **sectoare de cerc** sau în stea caută aceeași echitate, accesul fiind de data aceasta asigurat spre un punct central (o sursă de apă, un element cultural, de exemplu o moschee sau o biserică). Exemplu: satul Charlottenburg (Șarlota), județul Timiș, are o structură circulară în jurul bisericii din sat. „Prăjitura” se împarte democratic, dar ne dăm repede seama că acest model se combină rapid cu efectul de **direcții privilegiate de dezvoltare**, și brusc, unele „felii” devin „mai egale” decât altele...

Cel mai obișnuit model este cel în **puzzle**, care seamănă cu jocul omonim. Parcelele au o distribuție aparent aleatoare, cu forme dintre cele mai diverse, fără prea multe legături cu geometria; totuși este modelul care se pliază cel mai bine condițiilor geografice specifice locului; fiecare curbă își are explicația ei, fiecare linie frântă este probabil determinată de o caracteristică morfologică sau hidrografică a sitului.

B. Coreme ce țin de anizotropia spațiului.

Această categorie cuprinde coreme care sunt, cel puțin în aparență, mai puțin determinate social.

a) **Coremele dependente de gravitație** au la bază existența unui **gradient**. Aceasta înseamnă o diferențiere spațială netă sau progresivă pornind de la un punct sau de la o axă, fie unidirecțional, fie multidirecțional.

- **modelul în aureolă** reprezintă o diferențiere spațială pornind de la un punct, situat, de regulă, în centru. Este cazul **modelului von Thünen**, unde centrul reprezintă o piață de desfacere (un oraș), care determină specializarea ariilor înconjurătoare, sub forma unor inele concentrice.

- **modelul în benzi** are la bază același principiu, doar că diferențierea se face plecând de la o axă. De o parte și de alta a axei, benzile sunt simetrice, atunci când gradientul este bi-direcțional. Diferențierea spațială se poate însă realiza și **uni-direcțional**, plecând de la o axă într-o singură direcție. Așa poate fi schematizată, de exemplu, dispunerea benzilor longitudinale de vegetație pe continentul eurasiatic, pornind de la axa fațadei atlantice (în vest). În apropierea axei se manifestă un climat temperat oceanic, cu precipitații bogate, care scad însă pe măsură ce se înaintează spre est, ceea ce determină un grad tot mai accentuat de continentalism, care se reflectă în vegetație, ajungându-se la situația „deșerturilor reci” din Asia Centrală.

b) **Coremele de ruptură** modelează fenomene care se produc la frontiere, limite, bariere, la interfața dintre două spații distincte. Aceste linii sunt locul de desfășurare a unor procese particulare de atracție sau de respingere, de „metamorfism de contact”, care se traduc printr-o specializare a ținuturilor respective.

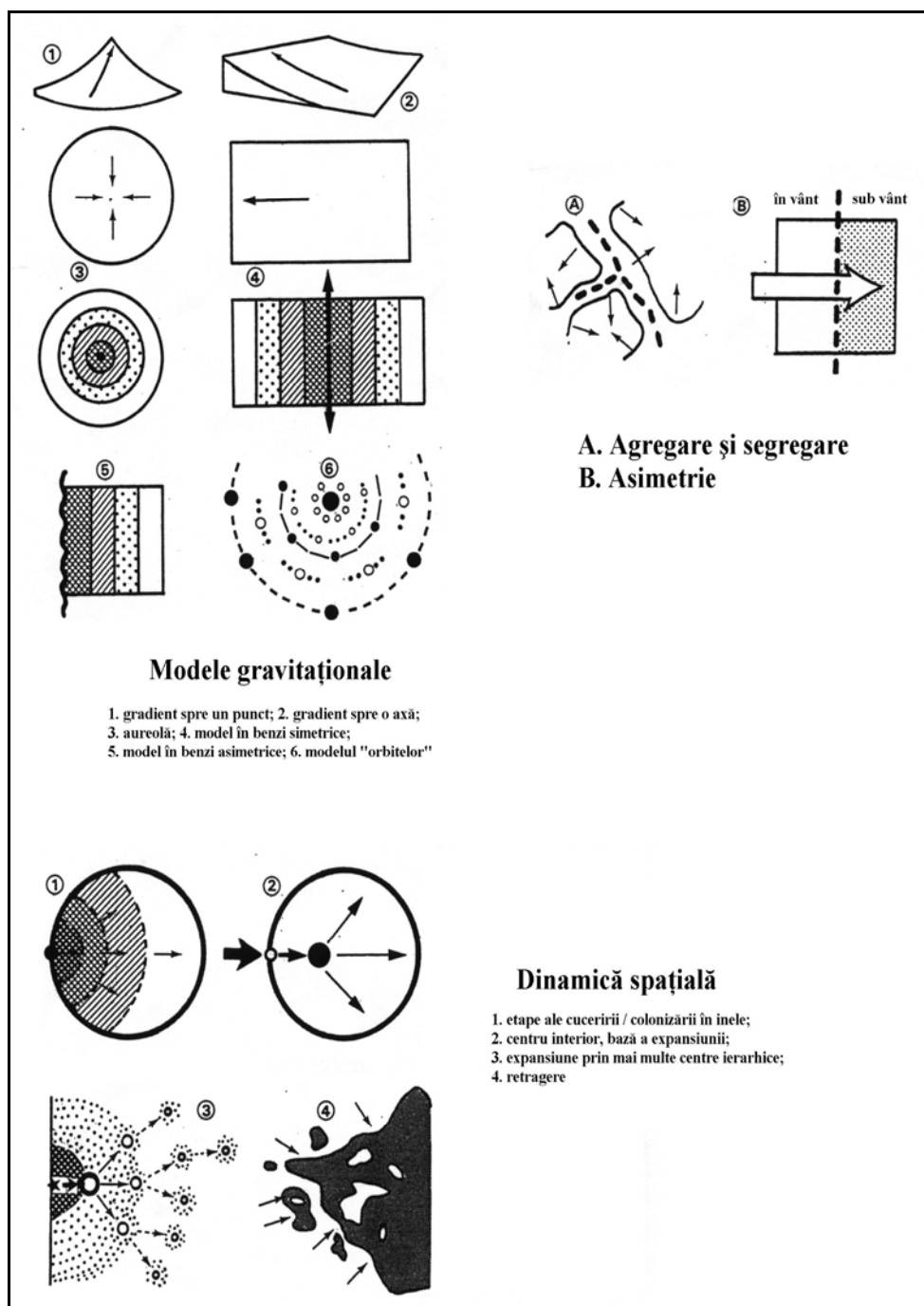

Fig. 123. Coreme ce țin de anizotropia spațiului. Coreme de dinamică spațială.
 Sursa. R. Brunet (1980)

Astfel, se remarcă prezența **perechilor** de o parte și de cealaltă a limitei; de exemplu, la frontiere, există numeroase așezări despărțite doar de fâșia de graniță, cum este cazul Nădlac - Nagylak (România - Ungaria).

Situația **punctelor de trecere** este mai complexă, întrucât propune numeroase cazuri: trecerea peste o arteră hidrografică importantă (poduri), peste o creastă montană înaltă (pasuri sau trecători).

În **ariile de conflict**, „granița” este variabilă și teritoriul este ocupat prin diverse strategii, de unde și vocabularul militar utilizat în denumirea diferitelor puncte de relevanță pentru zona respectivă: **bază** (în teritoriul propriu) sau **cap de pod** (în teritoriul inamic).

Un caz tipic interfețelor este apariția **proiecțiilor și dubletelor**. Astfel, la interfața uscat-mare poate să apară un port, proiecția pe țărmul mării a unui oraș mare din interior. Cele două formează împreună un dublet; dar această denumire se poate aplica și porturilor vecine, situate de o parte și de alta a unui fluviu.

c) **Coremele de agregare-segregare** au la bază diferențierea spațială pe baza apartenenței rasiale, etnice sau confesionale a populației. Discriminările de orice natură nu au încetat să existe, și într-o perioadă nu foarte îndepărtată în timp încă mai existau **ghetto-uri** în Africa de Sud, unde locuia populația de culoare. Situația este însă cât se poate de actuală, chiar dacă nu oficializată: cine nu a auzit de diversele cartiere de „afro-americani” din orașele nord-americane? Pe principiul „cine se aseamănă, se adună”, și alte minorități rasiale, etnice sau confesionale și-au constituit propriile lor cartiere în orașele amintite.

Continental nord-american nu este însă nicidecum locul privilegiat al apariției acestui gen de segregare. În Ulster (Irlanda de Nord), cartierele locuite de populațiile catolică și protestantă sunt despărțite de garduri cu sârmă ghimpată, de exemplu în Belfast. În Bosnia, războiul civil a condus la separarea drastică a unor arii întinse, locuite de sârbii ortodocși, de croații catolici, respectiv de populația de religie musulmană.

La prima vedere, România nu este atinsă de conflicte de natura aceasta. Cu toate acestea, în unele sate există „cartiere” clar segregate spațial, și bine conturate peisagistic, locuite de rromi, iar în satele mixte, cu populație română și maghiară, există cazuri în care cele două etnii ocupă spații distincte în interiorul vetrei satului. Un exemplu ar fi satul Iratoșu (jud. Arad).

În anumite cazuri, cele două comunități și-au format chiar două așezări distincte în timp, ulterior aglutinate sau redenumite, de exemplu: Pecica Română și Pecica Maghiară (astăzi formează împreună orașul Pecica),

Sânleani (sat maghiar) și Livada (sat românesc) – localități practic despărțite de o stradă.

Cât privește **agregarea**, este suficient să amintim existența unor cartiere rezervate exclusiv unei anumite părți a societății, unei anumite păтури sociale. Un proces, prezent pe toate meridianele globului, dar în mare avânt și în România, este crearea unor **cartiere de vile** la periferia marilor orașe, de obicei în ariile localizate în apropierea unor zone verzi sau care prezintă o panoramă asupra centrului urban, permițând totodată accesul la avantajele specifice vieții urbane (curent electric, apă curentă, rețea de gaz, canalizare etc).

d) **Coremele de asimetrie** sunt mai puțin cunoscute, întrucât se conformează mai puțin spiritului modelelor economice fundamentale. **Asimetriile** sunt însă prezente deseori în spațiul geografic, și pot fi modelate. Dintre acestea, cele mai des întâlnite sunt **asimetriile climatice**, determinate de circulația generală a atmosferei sau de prezența unor curenți oceanici cu caracteristici diferite.

La micro-scară, o asimetrie specifică lanțurilor montane situate perpendicular pe direcția predominantă a vânturilor este existența unui versant „în vânt”, cu precipitații bogate, și a unui, „sub vânt”, unde cantitatea de precipitații este mai redusă, și unde bat vânturi uscate, de tip foehn sau bora.

O situație asemănătoare, tot în cazul lanțurilor montane, situate însă pe direcție est-vest, este diferențierea între **versantul sudic și cel nordic**, ca urmare a radiației solare diferențiate, ceea ce conduce și la defazarea etajelor de vegetație pe cei doi versanți. La scară globală, asimetriile apar de multe ori ca urmare a prezenței unor **curenți oceanici cu temperaturi diferite**, dar acest factor se cumulează și cu alții, de natură pluviometrică. De exemplu, în insula Hokkaido, țărmul vestic al insulei deține condiții mai prielnice decât cel estic, nu doar ca urmare a situării sale în calea vânturilor de vest (care aduc precipitații), ci și datorită curentului oceanic cald, în contrast țărmul estic al insulei, afectat de prezența unui curent rece. În mod similar, pe țărmul vestic al continentului nord-american, curenții calzi ai Alaskăi și Californiei ameliorează condițiile climatice ale regiunii, comparativ cu țărmul estic, mult mai puțin primitiv, în special datorită influențelor curentului rece al Labradorului. Situația este cel mai bine ilustrată în Canada.

C. Coreme de dinamică spațială. Toate tipurile de coreme prezentate mai sus au o dimensiune statică, dar spațiul geografic este într-un proces dinamic, de continuă schimbare. Astfel, acest grup de coreme caută să exprime expansiunile sau restrângerile teritoriale, cuceririle sau eliberările, colonizările sau abandonurile.

Acestea includ **modelul difuziei**, care poate să exprime, de exemplu, expansiunea unei populații (colonizarea unui teritoriu). Difuzia nu trebuie să fie însă neapărat atât de vizibilă sau concretă, modelul poate reprezenta de exemplu modalitatea de transmitere spațială a unei boli (cele mai celebre studii s-au realizat cu privire la SIDA, și, mai nou, la SARS), a unei idei sau a unei tehnici (de exemplu, difuzia unei anumite culturi în paleolitic, a Revoluției Industriale în secolele XVIII-XIX).

Expansunea teritorială, fie ea militară sau de altă natură (colonizarea unui teritoriu) se face treptat, în benzi succesive, pornind de la un punct de origine, exact ca și în modelul difuziei. Sunt proiectate sau amenajate spontan **avanposturi, centre de influență sau relee**, a căror funcție este aceea de a concentra capitalul (militar sau economic) deja câștigat și de a facilita desfășurarea procesului în continuare.

În opoziție cu aceasta, **formele de eliberare sau de retragere** sugerează o lipsă a strategiei, o dezordine necalculată, care lasă în urmă, la întâmplare, puncte de rezistență sau areale „albe”, analogia cu retragerea apelor dintr-un lac fiind evidentă.

9.3. COREMELE – UN ALFABET AL GEOGRAFIEI?

Coremele exprimă acțiuni, proiecte și rezultate, reprezentând „semnătura” societăților pe spațiul în care trăiesc. Cu ajutorul lor, vom regăsi facil legi ale spațializării, ale distanței și ale gravitației, dar și ale tuturor acțiunilor sociale de proprietate, exploatare, de comunicare, de locuire și de gestiune a spațiului (I. Ianoș, 2000).

Formele prin care se exprimă coremele nu sunt decât diverse combinații ale trei figuri geometrice de bază: punctul, linia și suprafața. Într-o lucrare ulterioară, R. Brunet (1986) clasează coremele, în număr de 28, cu ajutorul a șapte strategii sau dinamici (divizare, cadrilaj, atracție, contact, tropism, dinamică teritorială, ierarhie) și patru figuri de bază (punct, linie, arie, rețea). Orice organizare a spațiului se poate exprima prin șapte semne de bază:

- **aria**, care circumscrie spațiul analizat, având forme diferite, ca: pătrat, dreptunghi, cerc, poligon, triunghi;
- **punctul**, în funcție de scară, poate reprezenta un loc, o gospodărie, o localitate, un punct de echilibru;
- **linia** are două semnificații, pentru că poate fi dreaptă sau sinuoasă (curbă), și are o funcție de separare când este un front, o frontieră, interfață, și de atracție atunci când este drum, cale ferată etc;

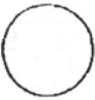
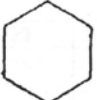
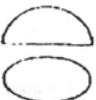
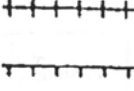
1	Suprafață	
2	Punct	
3	Linie	
4	Flux	
5	Pasaj	
6	Variație/ Polarizare	
7	Gradient	

Fig. 124. Semne de bază. Sursa: P. Cocean (2002)

- **fluxul**, care marchează o asimetrie;
- **trecerea sau pasajul**, care poate face legătura între două spații distincte, dacă este deschisă;
- **variația**, care indică o creștere sau o descreștere;
- **gradientul**, frecvent exprimat prin izolinii sau printr-o săgeată, care arată trecerea de la valori ridicate la valori coborâte sau invers.

Aceste semne de bază se pot combina cu punctul, linia sau aria, rezultând coreme sintetice, iar prin combinarea lor cu rețeaua, rezultă coreme analitice – în total 28 de coreme, formând „alfabetul geografiei” (I. Ianoș, 2000).

Coremele nu sunt universal acceptate de geografi. Termenul nu este aproape deloc utilizat, de exemplu, în literatura geografică anglo-saxonă, fiind contestat însă și de unii geografi francezi.

	Punct	Line	Suprafață	Rețea
Decupaj				
	Loc central	Linii administrative	Stat, regiune	Centre, limite
Cadrilaj				
	Cap de rețea, răscruce	Căi de comunicație	Deșert, irigații, drenaj	Graf
Gravitație				
	Puncte de atracție	Izotropie Orbite	Aureolă Bandă	Legături preferențiale
Contact				
	Punct de trecere	Interfață	Suprafață de contact	Bază, cap de pod
Tropism				
	Centru atractor	Linie de partaj	Suprafață de tendință	Disimetrie
Dinamică teritorială				
	Evoluție punctuală	Axe de propagare	Extensie, regresie	Rețea de schimbare
Ierarhie				
	Semiurban	Dependență Limite	Subansamblu	Rețea decupată

Fig. 125. „Alfabetul geografiei” – 28 de coreme.
Sursa: P. Cocean (2002)

9.4. ANALIZA COREMATICĂ A SPAȚIULUI BĂNĂȚEAN

Banatul poate fi conceput ca un spațiu dominat de bipolul format de Timișoara și Arad, cele două mari orașe. Acestea formează așadar centrul sau zona centrală a acestei regiuni, de maximă dezvoltare economică. Raportat la aceasta, restul teritoriului bănățean poate fi inclus în „periferie” (fig. 126). Periferia este însă străbătută de numeroase axe, pe care se află centre ale periferiei: Reșița, Lugoj, Caransebeș. Principalele axe sunt cele de pe văile și din culoarele: Mureșului, Crișului Alb, Timișului, Begăi, Bistrei, Bârzavei, Nerei și chiar Dunării, la care se adaugă axele din câmpie, orientate mai ales pe direcția nord-sud: Arad - Chișineu Criș (spre Oradea), Timișoara – Deta - Stamora Moravița, dar și axe secundare, precum Timișoara - Sânnicolau Mare - Cenad, Timișoara - Jimbolia, Timișoara - Lipova, Arad - Curtici etc.

Între principalele axe polarizatoare există spații cu orientare divergentă, restrictive sub aspectul dezvoltării socio-economice. Acestea coincid atât cu arealele montane (Munții Banatului, Munții Țarcu-Godeanu-Cernei-Mehedinți, Munții Poiana Ruscă, Munții Zărandului, Munții Codru-Moma), cât și cu unele spații colinare, între care Dealurile Lipovei și Dealurile Pogănișului, cu fenomene de accentuată depopulare.

Structura bipolară Timișoara – Arad, dominată de municipiul de pe Bega, poate fi analizată prin prisma relațiilor de competiție și, respectiv, de cooperare dintre cele două orașe (Ramona Ișfănescu, 2002). Deși avantajele economice și sociale ale Timișoarei pot fi puse în evidență începând cu perioada interbelică când, în urma restructurării granițelor de stat, întreg sistemul de așezări a fost reorientat, totuși, diferențierea celor două orașe s-a manifestat cu pregnanță după al doilea război mondial, cu precădere în perioada de până în 1968, când Timișoara a beneficiat de statutul de reședință de regiune, spre deosebire de Arad, majoritatea instituțiilor de nivel regional fiind transferate în municipiul de pe Bega.

În al doilea rând, în această perioadă s-a evidențiat și o diferențiere la nivelul investițiilor ordonate de autoritățile de stat, astfel încât reorganizarea administrativă din 1968, când Aradul își recâștigă statutul de reședință de județ, nu a mai putut compensa distanța (de natură demografică, economică, socială) dintre cele două orașe, care în prezent se află aproape perfect aliniate pe o dreaptă de tip rang-talie, întrucât Timișoara, ca populație, are aproape dublu numărul de locuitori ai Aradului. O ușoară tendință de echilibrare se resimte în anii de după 1989, însă dezechilibrul creat în primele decenii de comunism nu mai poate fi îndepărtat (într-o perioadă previzibilă de timp).

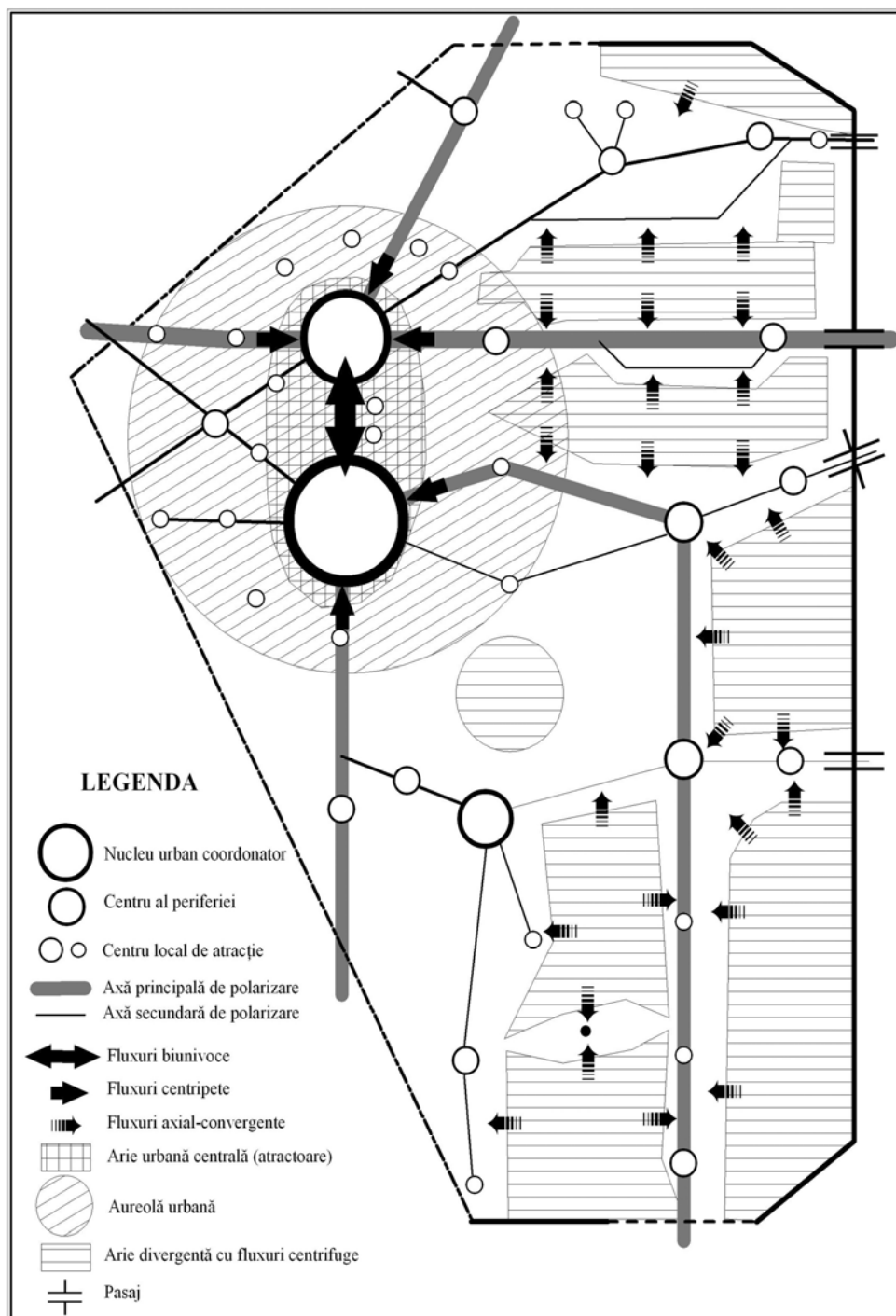

Fig. 126. Analiza coremică a spațiului bănăţean

Astfel, relațiile de competiție sunt mai degrabă reflexul unor mentalități instaurate în timp, în special la nivelul psihologic al populației celor două orașe, și ele se manifestă mai degrabă în cadre ne-ortodoxe (cazurile cele mai spectaculoase, la meciurile de fotbal Poli – UTA). Relațiile de cooperare au la bază realitățile teritoriale existente, necesitatea unei astfel de cooperări fiind evidentă, pentru propagarea bunăstării economice și sociale a ambelor orașe.

Cele două sisteme urbane pot fi la rândul lor tratate separat, fiecare dintre cele două municipii prezentând în jurul lor o adevărată „centură”, aproape concentrică, de centre locale de atracție (urbane și rurale), situate la distanțe cuprinse, în general între 20 și 30 km, ceva mai aproape în cazul Aradului, și ceva mai departe (în medie) în cazul Timișoarei. Aceste „centre ale periferiei centrului”, în concepția coremelor de tip centru-periferie prezentate mai sus, se localizează pe principalele axe care pleacă din cele două orașe spre toate direcțiile, de unde și repartiția lor aproape geometrică. Astfel, în jurul Aradului, și sub directă influență a municipiului, se află orașele Pecica, Curtici, Sântana și localitățile rurale Ghioroc și Vinga. Se constată o ușoară asimetrie, centrele menționate fiind, cu excepția Vingăi, situate la nord de Mureș, în direcția opusă Timișoarei. Ar mai putea fi inclusă și localitatea rurală Periam, care însă, în acest caz, ar aparține ambelor sisteme urbane. Timișoara are un număr mai mare de astfel de localități cu rol de loc central, dispuse chiar în două centuri, una mai apropiată (asimetrică), care ar include localități rurale: Orțișoara, Biled, Cărpiniș, Peciu Nou, și una mai îndepărtată, până la nivelul orașelor Recaș, Buziaș, Ciacova și Jimbolia, și al localităților rurale Lovrin și Periam. O astfel de „centură” mai îndepărtată se poate schița vag și în cazul municipiului Arad, până la nivelul orașelor Nădlac, Chișineu Criș, Pâncota și Lipova, însă considerăm că atracția exercitată de municipiul Arad la acest nivel nu este atât de puternică.

În partea sudică a Banatului, morfologia predominant montană și colinară a teritoriului județului Caraș-Severin nu a permis municipiului Reșița o extindere corespunzătoare a zonei sale de influență, care rămâne încastrată în axele principale, ale văii Bârzavei, Pogănișului și Carașului. Axa Culoarului Timiș-Cerna, continuată în nord de-a lungul Timișului până spre Lugoj, și spre est de-a lungul Bistrei, prezintă mai degrabă caractere de izolare față de sistemul urban principal. Principalele centre polarizatoare – Lugoj, Caransebeș, Băile Herculane, sunt situate la distanțe destul de mari unele de altele, fapt ce ar fi permis, în mod obișnuit, crearea de centre urbane de rang inferior, în vederea deservirii unor areale atât de extinse ca suprafață. Între Lugoj și Caransebeș, de exemplu, nici o localitate nu este

măcar de nivel supracomunal, deși, în trecut, sate precum Jdioara, Criciova sau Sacu au exercitat funcția de reședință de cerc sau de plasă. Situația este și mai dificilă în partea centrală a Culoarului Timiș-Cerna, unde centrele de rangul 7 Teregova și Mehadia sunt insuficient dezvoltate pentru a deservi populația localnică. Rezultă un caracter de axă de tranzit pentru Culoarul Timiș-Cerna, și doar în secundar de axă polarizatoare, generată exclusiv de prezența căilor de comunicație magistrale.

Caractere asemănătoare prezintă și Culoarul Mureșului între Lipova și limita județului Hunedoara (I. Ianoș, 1990). Pe o distanță destul de mare, nu s-a dezvoltat nici un centru urban, și există o singură localitate de rang supracomunal, Săvârșin, deși regiunea este străbătută de cele mai importante și mai circulante căi de comunicație din țară. Un aspect important este și rolul de barieră pe care îl prezintă Mureșul, satele situate la sud, în Dealurile Lipovei, prezentând trăsături paradoxale, de izolare, ca o consecință a absenței podurilor pe o distanță considerabilă, între Lipova și Săvârșin (cu precizarea că și podul de la Săvârșin se află de ceva timp în reparații și este inutilizabil pentru traficul greu). Transportul persoanelor de pe malul stâng al Mureșului pe cel drept, unde se localizează calea ferată și șoseaua, se realizează cu mijloace arhaice (așa-numitul „brod”) și este imposibil în perioadele de ape mari sau când există gheață pe Mureș.

Caractere de izolare mai prezintă și partea de nord-est a județului Arad, axată în general pe axa Crișului Alb. Importanța centrelor polarizatoare scade din aval (Ineu, Sebiș) spre amonte, unde localitățile rurale Gurahonț și Hălmagiu trebuie să deservească arii rurale extinse, din depresiunile omonime, fără a avea instituții și servicii corespunzătoare. Ca urmare, și aici se produce o polarizare difuză, înspre centre urbane mai apropiate sau mai îndepărtate, atât din județul Arad, cât și spre județele vecine, Hunedoara (spre Brad, și chiar Deva) și Bihor (Ștei, Vașcău, și chiar Beiuș).

Cea mai accentuată izolare, atât de natură morfologică, cât și din cauza insuficienței dezvoltării a căilor de comunicații, se regăsește în Depresiunea Almăjului. Singurul centru polarizator este localitatea Bozovici, situată la intrarea în depresiunea a șoselei principale dinspre Reșița și Oravița. Lipsa căii ferate a generat o subdezvoltare în raport cu regiunile înconjurătoare, începând cu sfârșitul secolului trecut, și care se menține până în prezent. Localitatea rurală Bozovici deține anumite instituții de nivel urban, dar este insuficient dezvoltată pentru a deservi sub toate aspectele întreaga regiune, ai cărei locuitori trebuie să străbată distanțe mari pentru a se aproviziona, de exemplu, cu produse de uz casnic.

Dealurile Lipovei și Pogănișului, aparent localizate la distanțe mici de centrele urbane principale, reprezintă la rândul lor arii de divergență a fluxurilor, populația preferând, în ultimele decenii, să plece definitiv în orașele din apropiere. Depopularea accentuată și îmbătrânirea demografică a generat o subdezvoltare manifestă la toate nivelele de analiză a calității vieții și a deservirii acestui areal. O situație similară, dar parțial compensată de prezența căilor de comunicație și accesibilitatea centrului urban Oravița, se conturează și în Depresiunea Carașului și Dealurile Oraviței.

Pe fondul recesiunii economice, în special în domeniul industriei extractive și al industriilor de prelucrare asociate, numeroase centre urbane și chiar localități rurale cu funcții predominant industriale din județul Caraș-Severin, și chiar din județul Timiș (Nădrag și Tomești), au avut de suferit grave crize economice, cu reflectare directă în nivelul de trai și al bunăstării locuitorilor. Capacitatea redusă de cumpărare a populației astfel sărăcite, nivelul ridicat al șomajului și migrația spre alte regiuni ale țării (de multe ori o remigrație spre zonele de origine), au cauzat o subdezvoltare a multora dintre aceste localități, care manifestă și în prezent o dinamică negativă. În scopul ameliorării situației, au fost declarate câteva zone defavorizate (zona Anina – Oravița – Moldova Nouă, care include parțial și spațiul depresionar al Almăjului, zona Oțelu Roșu – Nădrag, zona Bocșa), dar efectele pozitive ale acestui statut întârzie să apară. Speranțele sunt legate de relansarea economică a combinatelor siderurgice de la Reșița și Oțelu Roșu, de restructurarea economică a acestor regiuni prin reorientarea spre alte ramuri ale economiei naționale și recalificarea locuitorilor acestora.

În contrast cu acestea, în spațiul analizat au apărut și numeroase centre industriale noi, iar unele dintre cele mai vechi cunosc o perioadă de relansare economică pe baze noi. În afara municipiilor Timișoara și Arad, care dețin noi zone industriale ce atrag forță de muncă atât din regiune, cât și din afara ei, se evidențiază orașele Sănnicolau Mare, Curtici (mai ales prin dezvoltarea Zonei Libere), Ineu, Deta, care au știut să atragă investitori puternici și se află pe o pantă ascendentă a dezvoltării lor socio-economice.

THE ORGANIZATION OF THE GEOGRAPHICAL SPACE IN BANAT

TABLE OF CONTENTS

Chapter 1. The theoretical and methodological basis of an approach concerning the geographical space organization of Banat	552
Chapter 2. Physical geography influences upon Banat space organization	555
Chapter 3. The human resources and the geographical space organisation of Banat	558
Chapter 4. The land use structure and the land cover in Banat	561
Chapter 5. The evolution of the administrative organization of Banat	566
Chapter 6. The analysis of the territorial distribution and spatial structures of several polarizing institutions and services	574
Chapter 7. The identification and hierarchization of the central place settlements in Banat and their areas of attraction at different hierarchical levels	586
Chapter 8. The communication lines and the connexion index of the settlements of Banat	592
Chapter 9. Chorematic analysis of Banat space	596

Key words: spatial organization, polarization, central places, hierarchy of settlements, areas of attraction, Banat.

THE THEORETICAL AND METHODOLOGICAL BASIS OF AN APPROACH CONCERNING THE GEOGRAPHICAL SPACE ORGANIZATION OF BANAT

1.1. SPACE AND GEOGRAPHICAL SPACE – CONCEPT AND SEMNIIFICATIONS

The concept of space is frequently used by geographers, although its content is seldom given. The use of this concept is not an exclusive attribute of Geography, although no other science assigns to “space” such an important place in its approaches regarding the surrounding reality and in the definition of its contents as a science.

Geographical space, in its largest meaning, is equivalent to the Earth geographical envelope, and the organisation of geographical space must be approached in accordance with the geographical envelope structuring (Gabriela-Alina Muresan, 1997). There is a space defined as geographical space, meaning “the space specific to geographical objects” (I. Ianoş, 1987) or, from a systemic perspective, “that part of the Earth occupied by the geographical system” (I. Donisă, 1989).

1.2. THE FUNCTIONAL GEOGRAPHICAL SPACE AND THE SYSTEM OF SETTLEMENTS

The functional geographical space is conceived as a space where settlements form a system that is clearly hierarchized (I. Ianoş, 1987). The interactions that take place in such a territorial entity are oriented (polarized) by central places of different ranks. In this frame, the settlement system must be viewed as a whole, which integrates the relations between each settlement and its corresponding territory. Accordingly, the functional

geographical space is made up by the integral reunion of the spaces of influence corresponding to all the settlements belonging to it (I. Ianoş, *op.cit*).

In compliance with this definition, depending on the position which the coordinating settlement (the highest-ranked central place) has in the national hierarchy, one may define the corresponding subdivision. In this way, each functional geographical space can be delimited, by specifying the rank of the coordinating settlement.

1.3. THE LIMITS OF BANAT FROM THE POINT OF VIEW OF GEOGRAPHICAL SPACE ORGANIZATION

Banat is an area ambiguously defined nowadays. The historical limits of this province are: Mureş river (in North), Tisa river (in West), the Danube and Cerna river (in South) and the Carpathian Mountains between Zam gorge and the springs of Cerna (in East). After the First World War, about two thirds of Banat have been incorporated in Romania, one third in Serbia and a small part in Hungary, so that the western limit of the Romanian Banat is represented by the state border with Serbia and Hungary. It is obvious that the settlement system of the Romanian Banat is integrated in the national settlement system, and the state border plays a part of a deep discontinuity. In this respect, an analysis of the spatial organization of the entire Banat is not possible, because there are different national systems.

The limits of Banat in the more restrained frame of Romania became more and more permissive in time, and the administrative organizations that followed didn't take the old boundaries into consideration. Even more, several towns (Arad, Lipova, Băile Herculane, Orşova), as well as other settlements, extended on both sides of the rivers that used to represent these boundaries in the past.

We consider that a research concerning geographical space organization must compulsorily take in consideration the administrative organization, because it dictates, in most of the situations and at certain levels, the rank of settlements with administrative functions (such as county seats), which the other urban settlements of the county are obligatorily subordinated to. An analysis of the hierarchy of settlements and of the areas of influence is not possible without considering the county as the minimal attraction area of the county seat. This study includes the territory of three counties: Arad, Timiş and Caraş-Severin.

The researched area accomplishes also another basic requirement: it represents a functional geographical space. For Banat, Timișoara is the coordinating settlement, towards which the entire space of Arad, Timiș and Caraș-Severin counties gravitates. In conclusion, the analysed region, generically known as “Banat”, corresponds to Arad, Timiș and Caraș-Severin counties and is conceived as a functional geographical space, Timișoara being the coordinating settlement.

PHYSICAL GEOGRAPHY INFLUENCES UPON BANAT SPACE ORGANIZATION

2.1. GENERAL ISSUES

The physical geography factors have an important contribution to the general structuring of the geographical space. Among these factors, a very important role is played by the morphology, because it may lend a character of favorability or restrictivity to the analysed geographical space, according to the position of its units or structures.

In compliance with the model, the morfological levels are arranged in a semicircle, with the mountains in the outer part. Towards the interior, there is a succession of piemontan hills, high plains and finally, in the centre, the Lower Timiș Plain. This semicircle is widely opened westwards, having as much as 200 km in diameter. The northern part of the analysed space corresponds to another morphological model, which is specific for Crișana region. In this model, lower areas, also called “bay-depressions”, lie between the mountain ranges.

2.2. THE MORPHOLOGY. THE MAIN PHYSICAL GEOGRAPHY UNITS

The external mountain unit consists of Codru-Moma Mountains, Bihor Mountains (Găina Range), Zărand Mountains, Poiana Ruscă Mountains, Țarcu-Godeanu-Cerna Mountains and Banat Mountains. Most of these belong to the Western Carpathians and few to the Southern Carpathians (the Țarcu-Godeanu-Cerna and Mehedinți Mountains).

Banat Hills are neighbouring the mountain units towards the interior of the semicircle. They consist of Lipova and Bulza Hills (South of Zărand Mountains), Surduc and Lăpugiu Hills (West and North-West of Poiana Ruscă Mountains), Pogăniș, Tirol and Oravița Hills (North and the North-West of Banat Mountains). Crișana Hills are to be found North of Zărand

Mountains. They include Măraș Hills, West of Codru-Moma Mountains, and Zărand Depression with many different divisions, guarded by hills on the borders with Zărand and Codru-Moma Mountains.

Banat Plain represents almost half of the surface of the Western Plain. It can be clearly seen that in the center of Banat semicircle lies Timiș Plain, which is continued to the West and North-West by Jimbolia and Aranca Plains. Timiș Plain is surrounded on three sides by high plains: Vinga Plain to the North, Lugoj Plain to the East and Bârzava Plain to the South. Arad Plain is located between Mureș and the Crișu Alb, representing a subdivision of Banat Plain. Crișurilor Plain lies North of Pâncota-Olari-Șimand-Sânmartin line. It consists of the lower Crișu Alb Plain and the higher Cermei Plain (or Susag Plain), nearby Măraș Hills.

2.3. THE CLIMATE

Without doubt, Banat presents certain climatic features which are specific for it. Most of Banat belongs to the area having a transition temperate continental climate, with submediterranean influences. The same type of climate appears in the western half of Oltenia, but with some important differences. The limit of the climatic area which presents subMediterranean influences may be followed starting North of Nădlac, Semlac, Periam, Giarmata (North of Timișoara), Recaș, South of Lugoj, Caransebeș, over Muntele Mic, Țarcu, Godeanu, the springs of Cerna, Tismana, the watershed between Motru and Jiu and then Jiu valley down to Craiova, where it bends towards Slatina, along the left shore of Olt river and the along the Danube, to Giurgiu.

It should be noticed that Poiana Ruscă Mountains, Zărand Mountains, Codru-Moma Mountains, Găina Range, Măraș, Lipova, Bulza, Lăpugiu and Surduc Hills, Hălmagiu, Gurahonț and Zărand Depressions, Crișurilor, Arad and Vinga Plains and a part of Lugoj Plain belong to the area with transition continental climate, with western maritime influences.

2.4. THE WATER NETWORK

Hidrographically, the south-western group of rivers is individualized in Banat. It includes the systems of Aranca, Bega (both flowing into Tisa), Timiș and Cerna (tributaries of the Danube). The hidrographic basins of

Mureş and Criş rivers are part of the western group of rivers, tributaries of Tisa.

The Western and the Southern Carpathian types of draining are present. The Western-Pericarpathan type appears in the plains and hills, having two sub-types: nivo-pluvial in the lower parts and pluvio-nival in the higher lands and even in the mountains. The Western Carpathian type is specific for Criş river: the draining decreases in winter with the altitude until it gets under 20%, in spring it gets over 40%, in summer it is around 20%, while in autumn it barely gets around 12%. The Southern-Carpathian type is characteristic for the rivers flowing from Ţarcu Mountains, which have a higher weight of summer draining (25-30%) and a low one in winter.

The Danube enters Romania in Banat at Baziaş, at 1685 km from its spring in the Black Forest Mountains and 1075 km away from its mouth to the Black Sea. The sector of the Carpathian gorges of the Danube begins at Baziaş, bounded between Locva and Almăj Mountains on the left side and Miroč Plateau on the right side.

The number of lakes of Banat is much smaller as compared to other regions of Romania.

2.5. THE VEGETATION, FAUNA AND SOILS

Banat has distinct biogeographical characteristics due to the morphological and climatic features mentioned above, although it must be said that in this kind of regionalization the permanent adjustment to the factor of altitude is inevitable, the main phenomenon being the vertical zonality of fauna and vegetation.

The Macaronesian-Mediterranean region has only one subregion in Romania, the Mediterranean one, which is defined by the presence of numerous Mediterranean and submediterranean species, which form vegetal groups with autochthonous Dacian elements, composing the Submediterranean flora.

As for the provinces of the Mediterranean subregion, the Dacian, the Dacian-Illyrical and the Pannonic-Illyrical are to be found in Banat.

THE HUMAN RESOURCES AND THE GEOGRAPHICAL SPACE ORGANISATION OF BANAT

3.1. THE DYNAMICS OF THE POPULATION

3.1.1. The pre-statistical period

The territory of Banat has been inhabited from the beginnings of human civilisation, fact proved by the numerous material artifacts which are dated from the Palaeolithic, Aeneolithic and Neolithic Ages. The artifacts are more and more numerous in the metal ages (the Bronze Age and the Iron Age). For the Dacian-Roman period, the historians assume that the entire Roman Dacia counted about 100,000 inhabitants. Taking into account that Banat represented about 1/5 of this territory, one may estimate its population at around 20,000 inhabitants, on the basis of the above-mentioned number.

After the Romans withdrew, sometimes between 270 and 275, the Dacian-Roman population continued its existence in Banat, suffering the influences of the migrating peoples which passed through, such as the Goths, the Avars and, around 602, the Slavs.

The Hungarian tribes started to establish in the Pannonic Plain in the 9th century (896 is the traditional date) and launched various attacks attempting to conquest lands towards West and East, making contact with the Romanian and Slav population established in Banat. As a consequence, in the 10th-11th century, the Hungarian Kingdom extended its borders and included this region. Along with the gradual set up of the Hungarian domination over Banat during the Middle Ages, more and more written documents registering the existing settlements. The population kept growing, with some decay periods caused by the Tartar invasion, the Turkish attacks and the different sorts of epidemics.

The following period, of the Turkish conquest, is even more devoided of demographic sources. However, although a significant decrease in

numbers is assessed, one cannot agree with a void of population, as some Hungarian authors assert.

Once Banat falls under Habsburg domination, the demographic sources multiply in a significant way. The population increases in numbers, both as a consequence of the positive natural growth rate and of the colonisations that took place in the 18th century (Germans mostly) and the 19th century (especially Hungarians).

3.1.2. The statistical period

Although censuses existed before 1869 – the Josephine one, in 1785 (N. M. Popp, 1942, 1947), and the ones of 1850 and 1857 – the data acquired were either not compatible with the requirements of a modern census (the case of the 1785 census), or not completely published until nowadays. Thus, data from the 1850 and 1857 censuses cover only population for the settlements of the Principality of Transylvania, but not for Banat and Crişana.

So, for estimations over the dynamics of the population at the commune level (and for villages, where necessary), the series of modern censuses starting with the 1869 one and continuing with those from 1880, 1890, 1900, 1910, 1930, 1941, 1956, 1966, 1977, 1992 and 2002 have been taken into account. Also, the valuable work of C. Martinovici and N. Istrati (1921) for the year of 1920 has been taken into consideration as a simple estimation.

3.2. THE NATURAL POPULATION MOVEMENT

Many authors have shown that Banat has a particular feature regarding birth rate. One may define a certain type of “Banat” birth rate, given by the mentality received from the German population that settled here and influenced the autochthonous inhabitants by some cultural features, including the habit of having no more than one child per family. If the birth rate was encouraged to increase in other regions of Romania, inclusively by external factors (the government, the Church), this habit did catch up with the population in Banat, the main motivation being related with the purpose of keeping the family fortune in the hands of only one person.

Due to this low birth rate and a growing death rate, and the demographical aging of the population one may remark a negative natural evolution of the population in all the years after 1990.

3.3. DEMOGRAPHIC STRUCTURES

3.3.1. The gender structure and the age groups structure

One can detect a relative balanced gender structure in the three counties, with a slight numeric advantage of the feminine population, which is a normal feature in the context of demographical aging of population and the higher life expectancy of women.

The age groups structure reveals the proportion of the demographical aging phenomenon. The age groups pyramide has a thin base, consequence of a low birth rate, a process outlined even from the communist period.

3.3.2. The national structure

The Romanians form the majority of the population in all the historical provinces of Romania and this is why it is not appropriately to call this fact as a characteristic for any region of the country. No doubt that the national minorities contribute to the specificity of certain historical provinces. From this point of view, the Transylvanian area, in its largest sense, is quite different from the outer Carpathian area, due to its genuine national and religious mixture.

Banat has a very diverse population structure, clearly dominated by Romanians, representing over 80% of the population. Together with the Romanians, many national groups live in this space that can be cosidered a true “national mixture”: Hungarians, Germans, Serbians, Ukrainians, Slovaks, Croatians (Crassovens), Bulgarians, Czechs etc.

Chapter 4.

THE LAND USE STRUCTURE AND THE LAND COVER IN BANAT

4.1. GENERAL ISSUES

This chapter targets a rigorous analysis of the land use and organization of Banat territory, a diverse one from the point of view of physical geography conditions and thereafter of the way of economical capitalization. The physical geography premises generate a sum of restraints which are visible even in the numbers describing the land use structure at the level of the entire region. For example, the percent of afforested areas is higher in Caraş-Severin County, where mountainous morphology is predominant, but it is very low in Timiş County, which lies mostly in flat plain. As for the arable lands, things are exactly the opposite (see table 1).

Table 1.

Land use structure in Banat

Territory	Total		Arad		Timiş		Caraş-Severin	
	ha	%	ha	%	ha	%	ha	%
Agrarian uses	1573512	64,2	471463	64,6	702355	80,8	399694	46,9
1. Arable	976916	62,1	321032	68,1	528651	75,3	127233	31,8
2. Pasture	429336	27,3	116081	24,6	130394	18,6	182861	45,8
3. Hay fields	129444	8,2	24186	5,1	29280	4,2	75978	19,0
4. Vineyards	10089	0,6	4155	0,9	4714	0,7	1220	0,3
5. Orchards	27727	1,8	6009	1,3	9316	1,3	12402	3,1
Forests	709122	28,9	210999	28,9	109018	12,5	389105	45,7
Other uses	169143	6,9	47674	6,5	58292	6,7	63177	7,4
Total	2451777	100	730136	100	869655	100	851976	100

4.2. METHODOLOGY

There are many ways to analyze land use structures. The easiest and most widely accepted method would consist of the study of primary economic activities, based on the capitalization of the extensive resources of the environment. This method is based on the differentiation of the primary spaces of production: the woodland space, the pastoral space and the proper agrarian space.

4.3. THE WOODLAND SPACE

4.3.1 The location of forests in Banat

The forests covered 28.9 % of the total territory in the three counties of Banat, according to data obtained from the Land Use and Territorial Organisation County Offices for the year 2002. The hilly and mountainous areas of the eastern half of the region concentrate most of the afforested area, their weight exceeding 75% of the total territory of some communes.

On the altitude, the forests cover an interval of about 1500 meters, from about 50 meters in the Danube Gorges up to 1750 meters in the Țarcu Mountains. However, the maximal extension of forests is recorded between 300 and 1600 meters, reaching maximum weights on the low and medium altitude mountains (Codru-Moma, Zărand, Găina, Poiana Ruscă, Semenic, Anina, Almăj and Cerna Mountains).

Table 2.

The distribution of afforested areas in Banat, by geographical units

The geographical unit	Afforested area (ha)
Codru-Moma and Găina Mountains and Codru Piemont	60000
Zărand Depression and Mocrea Hill	4000
Zărand and Metaliferi Mountains and Cigher Hills	108000
Lipova Hills and Mureș Corridor	55000
Poiana Ruscă Mountains and Surduc Hills	90000
Țarcu, Godeanu, Cerna and Mehedinți Mountains	80000
Semenic and Anina Mountains and Oravița Hills	120000
Locva and Almăj Mountains and the Danube Gorges	85000
Caraș Depression	2600
Dognecea Mountains and Doclin Hills	30000
Pogăniș Hills (Sacoș-Zăguzeni)	18000
Romanian Western Plain	56500
Total	709100

4.3.2. The main woodland species and vegetal associations of Banat forests

From the point of view of the zonality in latitude of the vegetation, the territory taken into study is included in two main zones. The first zone is that of the afforested steppe, made out of a subzone of forest clusters consisting of mesophyll oaks (*Quercus robur* mainly) located in a low plain North of Mureş and a subzone of forest clusters with undermesophyll-termophyll oaks (*Quercus pubescens* mainly) in the low plains South of Mureş. The second zone is that of nemoral forests, generally the subzone of the undermesophyll-termophyll oak forests (especially *Quercus cerris* and *Quercus frainetto*) located in the high plain and the lower hills surrounding the Carpathians.

The vertical zonality of vegetation is represented by the following units and subunits: the nemoral zone (consisting of deciduous forests), with the following subdivisions: the *Quercus petraea* forests, the beech (*Fagus*) forests and the mixed (*Fagus* with coniferous trees) forests; the boreal zone (spruce and other evergreen species); the subalpine and alpine zones, where trees grow only in isolated clusters.

4.4. THE PASTORAL SPACE

4.4.1. The distribution of grazing lands in Banat

In Banat, the grazing lands and hay fields together cover an area of about 559,000 ha, representing 35.5% of the total of agricultural lands. Out of these, 429,336 ha (27.3%) are used exclusively as pastures and the other 129,444 ha (8.2%) are hay fields, used as grazing land during winter and spring. The largest weight is recorded in Caraş-Severin County, where grazing lands represent almost 65% of the agricultural lands (over 45% pastures and 19% hay fields), which enables us to consider this county as having an agricultural economy that is mostly pastoral.

4.4.2. The main types of grazing lands in Banat

In the alpine and sub-alpine zones, one may find grazing lands with *Festuca rubra* ssp. *commutata*, *Nardus stricta*, *Festuca supina* and *Carex curvula*.

The meadows of the afforested steppe consist mostly of *Festuca sulcata*, *Festuca vallesiaca*, *Agrostis tenuis* and *Artemisia austriaca*. Their area of extension has been limited and they maintained only on low fertility ground. Within the deciduous forests of the uplands, there are secondary grazing lands consisting of *Festuca rubra*, *Agrostis tenuis* and *Helleborus purpurescens*. In the forests of mixed beech and coniferous trees, the specific pastures consist of various species of *Festuca* and *Agrostis tenuis*.

4.5. THE ARABLE LANDS

4.5.1. The percent of arable lands in Banat

Unlike pastures and hay fields, the arable lands correspond to those highly productive areas, with fertile soils which fit best for crops. These are characteristic especially for the wide open areas located in the Romanian Western Plain, where the weight of arable lands usually exceeds 80% and in almost all cases 60% out of the total. This is the explanation for the high percent of arable land in the two counties with important flat plain areas: Timiș (73.5%) and Arad (68.1%), as compared to Caraș-Severin County (31.8%), where only a few communes located in Caraș Plain and Gătaia Plain have high weights of arable land.

4.5.2. The main crops

The cereals represent the group of crops that cover most of the areas and are the most important ones in the agrarian economy of the region. After 1990, the industrial crops declined more than others, as a result of the economic recession and especially due to the recession of processing industries. The potato crops is still widely spread in Banat, both in the plain and the hilly areas, and even in the mountains.

Due to its variety of products, the early production and the amounts given, the plains of Banat are among the most important areas of vegetable production at the national level. Vegetables are met both in open field and greenhouses. The most extended areas of vegetable production are in the neighbourhood of the cities and along the main valleys in the plain (Mureș, Bega, Timiș, Crișul Alb).

4.6. THE FRUIT GROWING AND THE VITICULTURE

The fruit growing is an old activity in Banat, at first practiced nearby the human settlements, later expanded on the hills or along the valleys and the depressions, sometimes associated with grass lands or hay fields. In 2002, there were 27,727 ha covered by orchards (representing 1.8% of the agrarian lands), almost half located in Caraş-Severin County, where the most important orchards are to be found. The plum tree is the predominant species, characteristic for all the orchards, but especially for the areas of Timiş Corridor, Bozovici, Zărand and Gurahonţ depressions, Surduc and Pogăniş Hills. The second position is held by the apple tree, specific for Reşiţa area, Lipova and Lugoj Hills, Vinga Plain and Domaşnea-Mehadia Depression. The cherry tree (especially nearby Reşiţa), the peach tree (mostly in the plains, in communes such as Periam, Lovrin, Giarmata, Cenad etc), the pear tree and the quince tree are also grown.

The grape vine, a sun-loving plant, has very favourable conditions for growing in Banat, especially in the plain and hilly areas with favourable slope exposition. The grape vines appear also in isolated clusters, but are usually concentrated in vineyards, like the ones near Arad, Receaş, Teremia Mare, Buziaş, which are among the most famous.

4.7. FINAL REMARKS

The deep economic crisis of the last decade generated many conflicts and fundamental changes in the structure of land use. The assignation of land from state to private property, at first for the agricultural lands and then for important afforested areas, has both positive and negative consequences that are not yet completely assessed.

THE EVOLUTION OF THE ADMINISTRATIVE ORGANIZATION OF BANAT

5.1. GENERAL ISSUES

Among the types of geographical space organization, the administrative one is perhaps the most important because it directly induces spatial configurations and polarizing relationships, by concentrating the governing institutions in settlements whose importance increases as a result of their designation as administrative centres.

5.2. THE DACIAN-ROMAN PERIOD

Under the rule of Emperor Hadrian, about 118, the province of Dacia was divided in three parts: *Dacia Porolissensis* (in north-western Transylvania), *Dacia Superior* (the rest of Transylvania and Banat) and *Dacia Inferior* (Oltenia). As a result of the new conflicts with the Marcomans, the free Dacians and the Jasigian Sarmatians, a new organization (168) took place under the rule of the Roman emperor Marcus Aurelius ("The History of Romanians", II, 2001), but few territorial changes occurred. The changes consisted mostly of new names given to the provinces: *Dacia Porolissensis*, *Dacia Apulensis* and *Dacia Malvensis*. Banat was a part of the central province *Dacia Apulensis* which also had a coordinatin role for the other two.

After the Roman retreat, a new province was organized South of the Danube. It was named *Dacia Aureliani* which was later divided into *Dacia Ripensis* and *Dacia Mediterranea*. In the year 535, Emperor Justinian united the two provinces and Justiniana Prima province was instituted. After the 6th century, Banat ran out completely from the Roman administration and later administrative organizations of migrating people who reigned over this land are unknown to us.

5.3. THE MIDDLE AGES

The settlement of Hungarian tribes in the Pannonian Plain at the beginning of the 10th century had a long and powerful impact over the society of Banat.

After the conquests, the Hungarian royalty attempted to introduce the local administrative institutions which are characterized the western type of feudal system, the counties. At first, these counties covered large territories, corresponding to the former pre-statal formations that had existed in the 10th century. In this respect, it is not surprising that Bihor and Cenad were the first counties to be created by the Hungarian power, mainly corresponding to the former voivodeships of Menumorut and respectively Athum, and having the administrative centres in the conquered fortresses: Biharea (Bihor) and Cenad. Later these counties were fragmented, new counties taking shape along the main valleys: Timiș, Caraș, Arad and Zărand.

An issue that is still unclear concerns the region named Banat of Severin. It has been organized as a mark, a border land extended over a large territory which has not entered completely under the full control of the Hungarian kings. It consisted of the mountaineous Banat (centered on the Timiș-Cerna Couloir) and a large part of Oltenia, mostly in the western half of that province.

Beginning with the 14th century, at the same time with the expansion of the territory fully controled by the Hungarian Kingdom, the documents mention the districts, which were the administrative unit specific for the autochtonous population, the Romanians. The number of Romanian districts metioned in the Middle Ages is quite high: 33 South of Mureș, and five North of Mureș river, in today's Arad County. However, their significance was not similar; only eight of them, the most important ones (socially, economically, politically and military), enjoyed the continuation of their privileges from the Hungarian royalty in 1457: Lugoj, Sebeș, Caraș, Bârzava, Almăj, Comiat and Ilidia.

On September 4, 1541, the Autonomous Principality of Transylvania was created under the suzeranity of the Turkish Empire, which comprised its entire territory, but without modifying the county structure. In 1552, the Turkish armies occupied the fortresses along Mureș river and Banat Plain, including Timișoara and the entire Danube gorges of the region. The same year Timișoara Vilayet was organized. In 1566, with the conquest of Gyula, Șiria and Ineu, the entire analysed territory fell under Turkish domination. A part of Banat of Severin remained within the Principality of Transylvania

(under the name of Banat of Lugoj-Caransebeș), but only until 1658, when it was given away to the Turkish Empire by Acațiu Barcsay as a price of its nomination as prince.

5.4. THE TURKISH OCCUPATION AND THE PRINCIPALITY OF TRANSYLVANIA

The Vilayet of Timișoara lasted 164 years (1552 - 1716), as long as the Roman province of Dacia. During this interval, its borders changed frequently, Timișoara area being the only one that remained always within its organization. Generally, the Turkish occupation advanced from West to East and from South to North, meanwhile the Principality of Transylvania reacted oppositely. There were always territories under ambiguous rule between these two parts. A large part of the border remained under the domination of both Turks and the Transylvanian nobles, therefore the peasants were forced to work for both sides (“The History of Romanians”, IV, 2001).

The vilayet consisted of administrative units, the so-called sandjaks, or liva. They were ruled by a sandjakbeg, who was both the military and administrative commander of a certain territory. The sandjaks were divided into smaller units, called nahiye (or districts). The most common division of the Timișoara Vilayet is the initial one, in six sandjaks - Timișoara, Cenad, Lipova, Moldova, Gyula and Ineu.

5.5. THE HABSBURG DOMINATION AND THE RETURN TO THE HUNGARIAN KINGDOM

After the Peace Treaty of Karlowitz (1699), the territories North of Mureș were included in the Habsburg Empire (“The Holy Roman-German Empire”). Even if the territories South of Mureș were also integrated within the Empire after the Peace from Passarowitz (1718), the river continued to represent a significant administrative limit for 250 years, to the mid 20th century. During this time, the name of “Banat” began to be attached to this region with its historical boundaries (Mureș, Tisa, the Danube and the Carpathians). The specific regional awareness of the inhabitants of this territory appeared also in this time.

5.5.1. The territories North of Mureș

After the Peace Treaty of Karlowitz (1699), Serbians were colonized (to serve as border rangers) and settled villages and towns that formed the military border district. The military centre of this district was the city of Arad, who became a cameral city in 1702. 13 settlements of the present-day Arad County were militarized this way.

Arad and Zărand counties have been reestablished at the same time. Arad County substantially extended its area in 1741, when Zărand and Ineu districts have been added to it. Bihor County was also reestablished more or less in its former limits. This way, some villages located in Codru Piemont, such as those of today's Beliu, Cărand, Archiș, Hășmaș and Craiva communes, were again part of Bihor County.

Therefore, at mid 18th century, as a result of the dissolution of Mureș military border districts, Arad County took its shape, that would remain unchanged for the following 200 years, also being 75% identical with the nowadays Arad County.

5.5.2. The territories South of Mureș

These territories fell under imperial domination right after the 1716 conquest, sanctioned by the Peace Treaty of Passarowitz (1718). The civil and military administration has been committed to the general count Florimond Mercy d'Argenteau.

Even in autumn of 1716, the count decided to divide the new imperial province into four large districts: Caransebeș, Ciacova, Cenad and Marga. However, 11 disticts were organized in 1718-1720: Caransebeș, Ciacova, Cenad, Lipova, Lugoj, Orșova, Palanca Nouă, Timișoara, Vârșeț, Panciova and Becicherecu Mare (nowadays Zrenjanin).

There was an administrative office (*Distriktverwalteramt*) in each district, led by a district administrator (*Distriktverwalter*). Locally, the imperial administration mentained the knezial institution.

In 1778 Banat was reincorporated in Hungary, and so the imperial administration was replaced by the county administration, except for the territory of the border military districts.

5.6. BANAT MILITARY BORDER REGIMENTS AND THE COUNTIES UNTIL THE CREATION OF THE AUSTRIAN-HUNGARIAN DUALISM

At the end of the 18th century, almost the entire analysed territory was reintegrated in the modern Kingdom of Hungary, as a part of the Habsburg Empire (which maintained its name as the “Holy Roman-German Empire” until 1804, when its name changed into the Austrian Empire until 1867).

5.6.1. The Border Military Regiments

Illyro-Banat border regiment was founded between 1766 and 1768. The German-Banat border regiment formed between 1765 and 1768. The Romanian battalion of Jupalnic was organized in the period 1769-1773. In 1774, the State War Council decided the union of the Romanian and Illyric military borders into one, the Valachian-Illyrian regiment. In 1790, the Valachian-Illyrian regiment was given the number 13 and the German-Banat regiment, the number 12..

The Valachian-Illyrian regiment headquarters were established at Biserica Albă, from its foundation until 1783 when, by the annexation of Caransebeș, this town became the regiment headquarters until its dissolution in 1872. After the division of the Valachian-Illyrian regiment in 1838, Biserica Alba (Bela Crkva) became once more headquarters: of the Illyrian-Banat battalion (no. 14) since 1838, and after 1845 – for the Serbian-Banat regiment. In 1838, after the division, the Valachian-Illyrian regiment was named Valachian-Illyrian, and in 1845 – Romanian-Banat.

The dissolution of the border military regiments of Banat took place in the years after the dualism act of 1867. The process of dissolution ended in 1872, when a new county came into being: Severin County, having its seat at Caransebeș and covering the former territory of the Romanian-Banat regiment no. 13 and the 12th company (Berzasca) of the Serbian-Banat regiment.

5.6.2. The counties until the set up of dualism (1867)

In 1779, when the territories between Mureș, Tisa, the Danube and the Carpathians were (re)incorporated in the Hungarian Kingdom, the counties of Torontal, Timiș and Caraș came (again) into being. The Hungarian authorities were careful for these new counties to have names that could be

traced down to the Middle Ages, to be shown as territories that would “rightfully” belong to Saint Stephen’s Crown. But the overlapping with the medieval counties was quite rough. The counties located South of Mureș presented a stretched shape, from North (the Mureș line) to South (the limit of the border military regiments). Arad County covered most of the analysed territory North of Mureș, the remainder being a small part of Bihor County (Beliu area). Hălmagiu District belonged to Zărand County and so to the Great Principality of Transylvania, and not to Hungary. The villages Băuțar and Bucova, which were included in Hunedoara County, also belonged to the Principality.

The Royal Free Cities (*szabad kiraly varos*) were outside the counties jurisdiction. They had the right to send their own representatives to the Parliament and enjoyed a numerous privileges. Only two cities obtained this status within the analysed territory: Timișoara and Arad.

A major change in the administrative structures took place after the 1848-1849 Revolution. In November 18, 1849, Francisc Joseph confirms an interim organization of the new province, named “Serbian Voyvodina and Timiș Banat” (*Vojvodatu Serbico et Temesiensi Banatu*). The new province was divided into five districts: Lugoj, Timișoara, Becicherecu Mare, Neoplanta (Novi Sad) and Zombor. The districts of “Timiș Banat” totally corresponded to the former counties of Caraș, Timiș and Torontal.

North of Mureș, after the Revolution the Hungarian Kingdom was divided into large districts, similar to those of the Josephine period. Arad County and the new counties of Bichiș-Cenad (formed by joining these counties, and other additions) and Southern Bihor (which resulted from the division of the large Bihor County) became part of Oradea District.

The neoabsolutist period ended with the October 20, 1860 Diploma. The Diploma restored the former pre-1848 Constitutions to Hungaria and Transylvania. From the point of view of the administration, it was a „come back” to the organization existing before the March 1848 events (*Vormärz*), so the former counties and districts were restored.

5.7. THE ADMINISTRATIVE ORGANIZATION DURING THE AUSTRIAN-HUNGARIAN DUALISM

The dualism was approved by a law of the Hungarian Parliament in March 1867 and has been sanctioned by the formal coronation of Francisc Joseph as King of Hungary. The Austrian-Hungarian Empire, consisting of two separate states - Austria and Hungary - came into being. The

“historical” right of the Hungarians, the proclamation of Hungary as a national state within the borders of Saint Stephen’s Crown with only one recognized nation and a single official language - Hungarian - were the basics of this compromise.

The administrative organization of the new Hungarian state was set in the laws of the years of 1870, 1871, 1876 and 1886. These laws confirmed the counties (*megye*) as basic administrative units and created the communes as forms of organization with juridical personality. The ground for organizing the counties was set by the Municipalities XLII Law sanctioned in 1870. The counties were both administrative-territorial and political units, they exert the executive power at local level. The Royal Free Cities were renamed Council Cities with municipality rights or, easier, municipalities (*törvényhatósági jogú városok*), this being the case of Timișoara and Arad. The counties were divided into districts (*járás*), like before. These were administrative-territorial units without juridical personality. The communes were classified into small communes (*kis községek*), large communes (*nagy községek*) and towns with magistrate (*rendezett tanácsú városok*).

In this period, Hălmașiu District which belonged to Zărand County (dissolved in 1876) was incorporated in Arad County, while Severin County, hardly founded in 1872, was united with Caraș County in 1880, resulting the county of Caraș-Severin.

5.8. THE ADMINISTRATIVE ORGANIZATION DURING THE INTER-WAR PERIOD

At the end of the First World War (1914-1918), the Great National Assembly that took place in Alba-Iulia on December 1, 1918, proclaimed the Union with Romania. The entire analysed territory entered its natural borders, of the Romanian state. The management of the public services in Transylvania was given to the Leading Council, that came into being by the will of the National Assembly of Alba-Iulia. *Act no. IV for the Establishment of Romanian Names in Administration and Justice*, from January 30, 1919, introduced the terms “județ” (county), “plasă” (district), “Council Town” instead of towns with magistrate, “prefect”, “subprefect”, “commune secretary” etc. Also, until the 1925 Law for the administrative unification, the old administrative delimitations were maintained, except for the Romanian part of the former Torontal County which was incorporated to Timiș County, thus resulting Timiș-Torontal County.

According to the above-mentioned law of 1925, the organization of Arad and Timiș-Torontal counties was confirmed, while Caraș-Severin County was split into two counties - Caraș (with its seat at Oravița) and Severin (with the seat at Lugoj).

This administrative organization was maintained until 1950, with a short break between 1938 and 1940, when these counties were part of Timiș Land.

5.9. THE ADMINISTRATIVE ORGANIZATION DURING THE COMMUNIST PERIOD

In 1950, the communist authorities decided to change totally the administrative organization of the Romanian territory by implementing the Soviet model, structured on three levels: regions, departments and communes. The urban settlements were classified in republican towns, regional towns and department towns.

Initially, three regions were created in the analysed territory: Arad, Timișoara and Severin, mainly the same with the present-day counties. In 1952, Severin Region was dissolved and incorporated in Timișoara Region and the same fate followed in 1956 for Arad Region, except for the northern departments of Criș, Ineu and Gurahonț, which were added to Oradea Region.

Timișoara and Oradea regions changed their names into Banat and Crișana in 1960.

The entire administrative system was re-examined in 1968 and the county became once again the basic administrative unit. The settlements were organized in cities (municipalities), towns and communes. The 1968 administrative organization proved to be a rational one, and it remained almost unchanged until today. A new administrative law was sanctioned in 1989, but it did not bring changes at the county level and was anyway cancelled in 1990.

5.9. THE ADMINISTRATIVE ORGANIZATION AFTER 1990

Despite repeated requests that demanded the setting up of the inter-war counties, the 1968 organization remained in force. The only changes took place at local level, as the establishment of new cities (Caransebeș), towns (Făget, Pecica, Sântana, Recaș, Gătaia) and communes, and the renaming of certain settlements.

THE ANALYSIS OF THE TERRITORIAL DISTRIBUTION AND SPATIAL STRUCTURES OF SEVERAL POLARIZING INSTITUTIONS AND SERVICES

6.1. THE RELIGIOUS ORGANIZATION OF BANAT SPACE

6.1.1. General issues

The Church created its own territorial structures, parallel to those of the state. The different religious groups that are legally active in Romania present hierarchies and structures that can be spatially analyzed.

For this, a classification of these denominations have been drawn:

- a) The old, traditional, „apostolic” denominations: Orthodox (either Romanian, Serbian or Ukrainean) and Catholic (either of Latin, Greek or Armenian creed);
- b) The Protestant denominations: Reformed (Calvinistic), Lutheran Evangelical (either of Augustan creed or Sinodo-Presbiterial) and Unitarian;
- c) The Neoprottestant denominations: Baptist, Pentecostal, Adventist of the 7th Day, Christian Evangelical, and the religious movement Jehova’s Witnesses;
- d) The Non-Christian denominations: the Judaism and the Islam.

6.1.2. The spatial organization of traditional, “apostolic” denominations

The traditional denominations, Orthodox and Catholic, have the oldest organization and left the deepest mark on Banat territory. At the same time, most of the population of the analysed space belong to these denominations, the Romanian Orthodox Church having the primacy.

There is a certain overlapping between the state administrative structures and those of the Romanian Orthodox Church.

The parts composing the Patriarchate are: the metropoly, the diocese (either archbishopric or bishopric), the district and the parish.

The three counties of Arad, Timiș and Caraș-Severin lie entirely within Banat Metropoly. The metropolitan seat is always given to the Archbishop of Timișoara. The three dioceses, the archbishopric of Timișoara and the bishoprics of Arad and Caransebeș correspond to the three analysed counties. The bishopric of Arad also has under its jurisdiction the Orthodox parishioners from Hunedoara County.

After the Great Union, all the Serbian Orthodox parishioners from Romania belong to the bishopric of Timișoara. This is organized in three districts: Arad, Timișoara and Socol.

The Ukrainian Orthodox parishioners of Romania are under the spiritual guidance of the Ukrainian Orthodox Diocese of Sighetu Marmăției, consisting of two districts: Sighetu Marmăției and Lugoj. The Ukrainians of Banat belong to the latter one.

The Catholics of Latin creed (Roman Catholics) of Banat are under the jurisdiction of Cenad bishopric, which has at present a structure made up by four archdeaconries and eight districts: the Archdeaconry of the Cathedral, the Archdeaconry of Timiș (with Timișoara, Cenad and Deta districts), the Archdeaconry of Mureș (with Arad, Vinga and Pâncota districts) and the Mountainous Archdeaconry (with Caraș and Severin districts).

After 1990, the Romanian Church United with Rome (Greek-Catholic) regained its identity, but not necessarily its former patrimony or parishioners. According to data made available by the new bishopric of Lugoj, the reorganization is made starting from the existing situation at the end of the inter-war period, before the abolishment.

6.1.3. The spatial organization of Protestant denominations

Taking off at Wittenberg, the Reform not only questioned the Pope's authority, but the entire Medieval order, by raising against the Catholic Church, the main support of feudalism. Especially in Hungary, Banat, Crișana and Tranwoodlandia, the Reform was favoured by the unjust political conditions from the beginning of the 16th century: the harsh financial situation, the abuses of the Catholic Church, the civil war that followed the Mohacs disaster (1526).

In the analysed territory, except for the area of Lugoj and Caransebeș, where there have been rather unsuccessful attempts to convert the Romanian

Orthodox population, Calvinism spread (as in other parts) exclusively among the Hungarian population.

The Diocese of Oradea, called “de Piatra Craiului” (*Királyhágómelléki Református Egyházkerület*) is made up of nine districts, out of which two, Arad and Timișoara (with the seat at Lugoj) have Banat under their jurisdiction.

The Lutheran Evangelical denomination spread mainly within the Saxon population. In the three analysed districts, the Lutherans immigrated from other parts of the Empire at the end of the 18th century and during the 19th century. In Romania, Lutherans are organized into two denominations: Evangelical of Augustan creed (for the Germans) and Lutheran Evangelical Sinodal-Presbiterial (for the Hungarians and the Slovaks). The Lutherans of Augustan creed from Banat belong to Sebeș district and are organized into two parishes: Semlac and Reșița. The Sinodal-Presbiterial Lutherans belong to Baia Mare district, with the seat in Cluj-Napoca (the Hungarians), and Nădlac district (the Slovaks).

6.1.4. The spatial organization of Neoprotestant denominations

The Neoprotestant denominations appeared in Banat at the end of the 19th century and the beginning of the 20th century. Sometimes discriminated by the different political regimes that succeeded in power during the 20th century, these denominations flourished and developed after 1990. The numbers of their adherents consequently grew, due both to proselytism and the high birth rate of their parishioners.

The Baptists are organized in communities. Three such communities function in Banat: Timișoara (Banat), Arad and the Valley of Crișu Alb (with the seat at Sebiș). The Hungarian Baptist churches belong to the Hungarian Baptist Convention, an organ separated from the Union of Baptist Christian Churches of Romania.

The Apostolic Church of God (Pentecostal) is organized in regional communities. The community of Arad includes all the followers from the analysed territory. At the local level, they are organized in groups of churches, similar to parishes; there are 40 such groups of churches in Arad County, 55 in Timiș and 18 in Caraș-Severin.

These two denominations form, together with the Christian Evangelical Church, the Evangelical Alliance of Romania.

The Adventist Church of the Seventh Day is structured into “Conferences”. Banat Conference covers also the counties of Arad (14 districts), Timiș (7 districts) and Caraș-Severin (3 districts).

The religious organization Jehova's Witnesses is made up by congregations, each having between 60 and 120 members. In each county there are several congregations, with at least one "hall of the Kingdom".

6.2. THE JURIDICAL ORGANIZATION OF BANAT SPACE

6.2.1. General issues. A brief history

Emperor Joseph II is the one who initiates the separation of justice from administration, establishing a court in each county, the high courts of Cluj and Tg. Mureş and the royal court. Commercial courts start functioning at the same time, at the end of the 18th century and the beginning of the 19th century.

The Austro-Hungarian dualism of 1867 brought a series of changes in the structures of justice. The new judicial system had the following structure: Justices of Peace at the level of each district, Law Courts (at the county level), the royal court of Tg. Mureş (from 1890 also at Cluj, Oradea and Timişoara).

After the Union with Romania, these territories adopted progressively the Romanian legislation. After the administrative and judicial reorganization of 1925, the four county Law Courts (Arad, Timiş-Torontal, Caraş and Severin, to which Hunedoara was added) remained within the jurisdiction of the High Law Court of Timişoara.

The period of over 40 years of communism had also an impact upon justice. The Public Ministry was transformed in the Prosecutor's Office, and the courts of juries and the High Courts disappeared from the structure of justice.

6.2.2. The present-day juridical organization

The Romanian law courts are organized according to the stipulations of the Romanian Constitution and those of the Law no. 304/2004 regarding judicial organization. In compliance with these, the law courts are: The Supreme Court of Justice, the High Courts, the Law Courts, the specialized courts, the military courts and the Justices of Peace.

The Supreme Court of Justice is the highest-ranked court in Romania. The High Courts are juridical persons, that have under jurisdiction a number of county law courts and specialized courts. The geographical area of

interest for us is under the jurisdiction of Timișoara High Court (the county Law Courts of Arad, Caraș-Severin and Timiș).

The Justices of the Peace are courts without the status of juridical person, organized in the counties and the sectors of Bucharest. The territorial competence of each of the Justices of the Peace from Arad, Caraș-Severin and Timiș counties has been established by the Government Decision no. 337/1993. There is a total of 15 Justices of the Peace, five in each county.

The Public Ministry exerts its attributions by prosecutors, making up prosecutor's offices, under the law. In Banat, prosecutor's offices are organized at the level of each Justice of the Peace, each county Law Court and the High Court of Timișoara.

Even if they do not belong to the judicial authority, the lawyers and public notaries play an important role in the making of justice. According to the stipulations of Law no. 51/1995, the profession of lawyer is free and independent, having an autonomous organization and functionality. The public notary is invested to accomplish a service of public interest and has the status of an autonomous function. There is a Chamber of Public Notaries in the territorial circumscription of each High Court (in this case, at Timișoara), having juridical personality. The territorial distribution of lawyers and public notaries is analysed.

6.3. THE EDUCATIONAL SYSTEM AND THE EDUCATIONAL POLARIZATION IN BANAT

Education plays an essential role in society, but also in the organization of geographical space. Schools have an exact location in space, so they contribute to the status of central places given to certain settlements, and they are also hierarchized, because their importance grows the same way as their rank. One may thus differentiate:

- settlements with primary schools (four forms), with low capacity of polarization;
- settlements with "general" schools (first eight forms), with average capacity of polarization;
- settlements with high, technical or vocational schools, with high capacity of polarization;
- settlements with universities, university colleges, post high schools etc.

6.3.1. The primary schools (forms I-IV)

In the academic year 1999-2000, there were in all 299 schools in Arad County, 358 in Timiș County and 277 in Caraș-Severin County, where these first forms are given.

Caraș-Severin County has the highest number of villages without such a school, 80, as compared to Timiș and Arad, because of the small size of some villages in the mountainous area.

The polarization at the level of the first four forms is quite low. It is however the case of the schools located in communes comprising a large number of villages without a school, such as Cornereva, Sichevița, Șopotu Nou or Dalboșeț (Caraș-Severin County). A special type of polarization is given by the schools where the language of teaching is other than Romanian. We estimate that, at the level of the primary instruction, all schools with a language of teaching belonging to the national minorities attract pupils only from the nearby area.

6.3.2. The instruction in the forms V-VIII

In the academic year 1999-2000, there were 142 units for this level of instruction in Arad County, among which 118 “general” schools (forms I-VIII), 18 sections of the high schools and six special schools; 212 units in Timiș County, out of which 177 “general” schools, 26 sections in the high schools and nine special schools, and 161 units in Caraș-Severin County – 146 “general” schools, nine sections in the high schools, five special schools and one vocational school.

Because the number of educational units is lower, it is normal that the average number of pupils in each school to be higher, and the capacity of polarization increases. There is an average of one or two schools in each commune, although there are several communes which do not have general education schools (Șiștarovăț, Ignești, Secaș, Bara, Bogda, Brebu Nou, Ciuchici etc).

The attraction over the pupils from the neighbouring villages may be most easily shown using the primary educational rate, which represents the relation between the number of pupils from the V-VIII forms and the number of pupils from the I-IV forms at the same school. If other data are not available, it may give a perspective of the external share of pupils at a “general” school in the higher forms, by dividing the total number of pupils with the number of pupils from the primary forms. The value of the rate

depends also on other factors, such as the birth rate or the abandonment of school, which contribute to subunitary values of the rate in the case of schools that do not have an external share of pupils at this level.

6.6.3. The education at the level of high, technical and vocational schools

In the academic year 1999-2000, there were 40 high, technical and vocational schools in Arad County, out of which 23 were in the city of Arad. In the same year, there were 56 such educational institutions, among which 34 were located in Timișoara and five in Lugoj. In Caraș-Severin County, this level of education was represented by 29 units in the academic year 1999-2000; more than half lie in the two cities, Reșița (ten) and Caransebeș (six).

The study of polarization at this level has at its basis the analysis of data regarding the residence of the pupils from all the above-mentioned educational units. Most of the times, the commune is the elementary unit of analysis. The details at the village level are given only where the villages from the same commune have distinctive tendencies.

6.3.4. The university education

The highest level of education is given in the university cities of Timișoara, Arad, Reșița and Lugoj. There are several state universities in Timișoara: The “West” University, the Technical University, the University of Agrarian Sciences and Veterinarian Medicine, the University of Medicine and Pharmacy. There are also three private universities („Mihai Eminescu”, „Tibiscus” and „Ioan Slavici”). Timișoara is the most representative university centre of the region, attracting the highest number of students.

The other university centres are rather new ones, although Arad had university-ranked schools in the inter-war period, and during the communist period, there existed a technical institute for under-engineers. The two universities, the statelily-owned “Aurel Vlaicu”, and the private one, “Vasile Goldiș”, attract students both from the local area and around the country.

After 1990, “Eftimie Murgu” state University was founded in Reșița, and the private university “Eurouniversitatea Drăgan”, in Lugoj.

6.4. THE HEALTH INSTITUTIONS AND SERVICES AND THE MEDICAL POLARIZATION IN BANAT

The general practitioners are at the basis of the pyramid in the health system. Their presence in the territory may be drawn from the level of large villages of commune centres; generally, the inhabitants of medium- or small-sized villages have their physician in other settlement than the one where he or she lives, most of the times in the commune centre.

The rural or town hospitals are specific for the level of small towns and rural settlements that attract large territories (Gurahonț, Bozovici). There are city or county hospitals in the cities and the county seats. They have a larger number of sections and medical staff. The county hospitals have a territorial competence over the entire county. Timișoara is the most important health centre, with several specialized hospitals.

The number of specialist physicians is directly proportional to the number of hospitals. Most of them have private offices, apart from the activity at the hospital. Most of the specialist physicians are concentrated in the two large cities.

The dentists, although present in large numbers in the county seats, have a more scattered territorial distribution, even to the level of larger communes. Unlike general practitioners, who “inherited” the former state medical offices (especially in the rural areas), the dentists usually work in their own private offices.

The pharmacies (the chemists) are located both in cities – in almost all their districts - and in rural settlements, in larger commune centres, like the dentists. Private chemists predominate.

6.5. CULTURAL INSTITUTIONS

Within the cultural institutions, one may include operas, theatres, cinemas, museums, libraries, houses of culture, bookshops etc. Some of these are especially important in smaller settlements, other functioned during the communist period according to administrative criteria (for example, each commune must have had a house of culture, a library etc).

The only opera house of the region lies at Timișoara. Timișoara has also four theatres (Romanian, Hungarian, German and the puppets one) and an equal number of cinemas. Arad has only two theatres and one cinema; Reșița has a theatre and a cinema. The other cities and towns only have

houses of culture, as the cinemas have been closed. There is a theatre at Lugoj, but without regular shows. The theatre have been transformed into a museum at Oravița.

There are cultural houses in most of the rural settlements, and especially in the commune centres, although their state of conservation differs from one place to another and are usually used for wedding parties. Each commune centre has also a public library, a branch of the county library.

6.6. THE FINANCIAL, BANKING AND INSURANCE INSTITUTIONS AND SERVICES

6.6.1. General issues

During the communist period, until 1989, the financial, banking and insurance activities were exclusively under the control of state institutions. The National Bank of Romania had an important role, and the other banks were also state banks (Bank of Investments, Bank of Agriculture, Romanian Bank for External Commerce). The only bank open for the population was CEC. As for the insurances, the state owned ADAS (today ASIROM) had the monopoly.

An “explosion” of the banking and insurance companies took place in Romania after 1990, as the market had (and still has) a high potential.

6.6.2. The territorial units of the Ministry of Public Finances

At the level of each county, the Ministry of Public Finances is represented by a General Direction of Public Finances, located in the county seat. The city, town and sometimes rural Administrations of Public Finances are under the jurisdiction of this General Direction of Public Finances.

There are 29 Administrations of Public Finances in Banat, distributed in this way: 12 in Arad County, 7 in Timiș County and 10 in Caraș-Severin County. It must be noticed that Timiș County, having the largest number of inhabitants and the most developed economy, has the smallest number of Administrations! From a territorial point of view, each Administration of Public Finances cater for the settlement where it resides and the neighbouring communes.

6.6.3. Banking institutions and services

In Romania, the reform of the banking system started in 1990-1991, when a new banking legislation came into effect, according to the principles of a market economy. Two levels have been set up: the one of the central bank – the National Bank of Romania (BNR), and the other one, of the financial institutions which were given, by law, the status of commercial banks.

Nationwide, BNR is represented by 19 branches, three of the first degree (Timiș, Cluj și Iași) and 16 of the second degree, among which Arad branch. Out of the 39 commercial banks that exist in Romania, 27 have branches, agencies or offices in Banat, and most of them also have ATMs. Only one bank – Sanpaolo IMI – has its headquarters within the region, more precisely at Arad. The banks are concentrated in the two large cities: all the 27 are present at Timișoara, and 22 at Arad. A number of 17 banks do not have offices out of these two cities. There is a total of 85 settlements which have bank offices or ATMs. More than half of these (47) have only one bank unit, CEC.

Special attention must be drawn to credit cooperatives. Basically, the system of the credit cooperative organization functions on three levels: a central house (CREDITCOOP), branches of this house and the credit cooperatives affiliated to the central house. Within the analysed territory, there are two branches of CREDITCOOP, at Timișoara and Arad. Each has five credit cooperatives under its jurisdiction: the one in Timișoara those from Timiș and Caraș-Severin counties, and the one in Arad, those from Arad County.

6.6.4. The insurance companies and the services in the field of assurance

There are 27 insurance companies and 13 insurance brokers in Banat at the beginning of 2006. Half of these – six companies and all the brokers – are located in as much as two settlements, usually Timișoara and/or Arad.

There are 32 settlements in Banat where offices of at least one insurance company are to be found. Most of these are towns, but one should also notice several rural settlements, mainly border passing points: Cenad, Turnu, Vârșand și Moravița. As a matter of fact, this location also favored urban settlements, such as Nădlac or Jimbolia, which have an impressive number of insurance offices as compared to their size.

6.7. THE INSTITUTIONS AND SERVICES IN THE FIELD OF PUBLIC TRANSPORTATION IN BANAT

International airports lie in the outskirts of the two large cities, Timișoara and Arad. The airport of Caransebeș is the first private airport of Romania. It does not provide regular flights, but charters only.

Regarding the railway transportation, one should notice the balance between Timișoara and Arad, due to the better location of Arad on the main railway line connecting Romania and Western Europe (a situation similar to the one regarding road traffic). Lugoj and Caransebeș are better located (on a main railway line) than Reșița from the point of view of the railway transportation.

As for the road network, the distribution of bus and coach stations and the settlements representing “departure points” for regular bus and minibus lines (not necessarily having a bus station) has been analysed. The location of gas stations, car services authorized by RAR and car dealers is also studied.

6.8. THE POST AND TELECOMMUNICATION NETWORKS OF BANAT

The national company Romanian Post (Poșta Română) has a wide network of offices, providing services for practically all the settlements of Romania. It is organized in Regional Departments, the counties of Arad, Timiș, Caraș-Severin and Hunedoara being under the authority of Timișoara Regional Department. It has under jurisdiction the county offices, the zonal offices (OPRM) – four in each county, serving extensive rural areas, and then post offices (either urban or rural), post desks (urban or rural), post agencies (exclusively in the rural areas, usually in small or middle-sized villages) and post circumscriptions – which do not have a location properly, but the postman has the duty to reach all the villages belonging to the circumscription (usually small villages and near one another).

Romtelecom company had the monopoly over the wired telephony until the year 2000. The number of Romtelecom users, although very high, is declining as a consequence of the competition from wireless phone companies and the other wired telephone companies developed during the latest years. Romtelecom offices are to be found only in the cities.

The mobile telephony has developed very fast in the latest ten years. At present, there are four companies providing services on the Romanian

market of wireless telephony: Orange, Vodafone, Zapp and Cosmote. The network of offices and points of sale belonging to these companies and their dealers is analysed.

6.9. THE STORES, THE MARKETS AND THE COMMERCIAL POLARIZATION IN BANAT

The universal stores were relatively few in communist Romania. Almost every large or medium-sized city had a universal store, built in the 70s, with several floors, escalators etc. These („Bega” at Timișoara, „Ziridava” at Arad, „Nera” at Reșița, „Timiș” at Caransebeș etc) are nowadays changed as compared to that period, being transformed into some sort of shopping centres, where each department is the property of another company.

The hipermarkets and supermarkets are relatively new on the Romanian market. For now, the most important of them belong to foreign chains such as Metro, Selgros, Billa, Profi, and can only be found in the two large cities of Timișoara and Arad. They came to cover a need on the Romanian retail market and have a surprising dynamics, so there are chances for the extension of the network in the middle-sized cities.

The specialized stores taken into account are those which provide goods for long-term usage, such as installations, electronic devices, PCs, and are part of nation-wide networks. It can be noticed that such stores are found in cities and seldom in small towns, where these goods are provided by local companies.

Markets exist in all urban settlements, even at the level of the districts in the cities. These urban markets usually have a permanent character. In the countryside, daily markets function only in the large villages or the central places for a large area. In many rural settlements there is market only once a week, and in some villages the fairs are held at large intervals, sometimes just once a year, on a specific date.

THE IDENTIFICATION AND HIERARCHIZATION OF THE CENTRAL PLACE SETTLEMENTS IN BANAT AND THEIR AREAS OF ATTRACTION AT DIFFERENT HIERARCHICAL LEVELS

7.1. GENERAL ISSUES. THE HIERARCHY OF SETTLEMENTS AT NATIONAL LEVEL

The functional geographical space is not a closed, isolated system, but an open one. The intense economic links, the population movements and other factors having a political, social or administrative nature, ensure together an undestructible national unity. This feature is also ensured by the hierarchy of the national system of settlements, which has Bucharest, the country capital, at its upper-most level (I. Ianoş, 1987).

In Romania, the usual way for establishing the hierarchy of human settlements, in general, and of urban settlements, in particular, was based on the most available criterium, the size of the settlements, to which the administrative status of the settlement (as county seat, city, town or commune centre) was sometimes added.

As a consequence, most of the hierarchies had in view the size-rank relationship, using absolute numbers of the population to group urban settlements on different hierarchical levels (S. Neguţ, 1997). The most widely-known hierarchy of this type is that of V. Cucu (1970), grouping:

- very large cities (Bucharest);
- large cities, having more than 100,000 inhabitants, which are themselves divided into three hierarchical steps (over 300,000; between 200,000 and 300,000 and between 100,000 and 200,000);
- middle-sized towns, having between 20,000 and 100,000 inhabitants, divided into several groups, according to the 50,000 inhabitants threshold (middle-to-large – over 50,000,

and middle-to-small, below 50,000) and the administrative criterium – whether they are county seat or not, whether they are cities or just towns etc;

- small towns, under 20,000 inhabitants, divided in their turn according to the 10,000 inhabitants threshold.

V. Surd (2003) proposes nine hierarchical levels of polarizing centres, associated to the same number of territorial systems: the undercommune centres (Sc), the commune centres (C), the supercommune centres (Spc), the urban coordinating centres at local (L), zonal (Z), county (J), regional (R), provincial (P) and national (N) level.

We propose a hierarchy of urban settlements at national level, which is to be detailed in the following paragraphs of the chapter:

- the country capital, Bucharest – level 0, corresponding to the national level (N) in the hierarchy described by V. Surd (2003);
- the regional or province metropolis (7) : Iași, Cluj-Napoca, Timișoara, Constanța, Craiova, Galați, Brașov – level 1, corresponding to provincial level (P) in the classification of V. Surd (2003);
- the large cities (10) : Ploiești, Brăila, Oradea, Bacău, Arad, Pitești, Sibiu, Târgu Mureș, Baia Mare, Buzău – level 2, corresponding to the regional level (R), to which one may add Satu Mare, Botoșani, Râmnicu Vâlcea, Suceava, Piatra Neamț, Drobeta Turnu Severin și Focșani, but we have considered these as belonging to the next level;
- middle-sized cities that are county seats (23): the above mentioned cities and the following ones - Târgu Jiu, Tulcea, Târgoviște, Reșița, Bistrița, Slatina, Vaslui, Călărași, Giurgiu, Deva, Alba Iulia, Zalău, Sfântu Gheorghe, Slobozia, Alexandria, Miercurea Ciuc – level 3, corresponding to the county level (J) in the hierarchical system proposed by V. Surd (2003);
- the other middle-sized towns, which are not county seats anymore, but excluding those which never had been – level 4; this level does not exist in V. Surd's classification;
- a part of small towns and the other middle-sized towns, which have regional functions and corresponding institutions (law court, hospital) – level 5, coinciding with the zonal level (Z);
- the other small towns, having a limited attraction area, corresponding to the local level (L), and, exceptionally, some

rural settlements, which have numerous institutions that are similar with those found in towns – level 6.

The hierarchy continues for rural settlements, where we have differentiated a proper supercommune level (7), a commune level (8), a level of the villages that are not commune centres, but have similar institutions (9), a level of “usual” villages, that have at least a primary school (10), and the lowest level of very small villages that have neither school nor other basic institutions or services (11).

7.2. THE HIERARCHY OF SETTLEMENTS IN BANAT

In compliance with the hierarchy proposed above, at national level, the hierarchy for Banat human settlements is detailed, specifying the number of inhabitants (according to the latest census) by administrative units, between brackets. The number of inhabitants for each settlement is not yet available.

This index is presented only for orientative purposes, and is used only for the first six levels (ranks):

- level 1 – Timișoara (regional metropolis, 317,660 inhabitants at the 2002 census);
- level 2 – Arad (large city, 172,827 inhabitants) ;
- level 3 – Reșița (middle-sized city, county seat, 84,026 inhabitants);
- level 4 – Lugoj (44636) and Caransebeș (28301) – middle-sized cities, former county seats;
- level 5 - Bocșa (16911), Moldova Nouă (13917), Sânnicolau Mare (12914), Oravița (12858), Oțelu Roșu (11749), Lipova (11236), Ineu (10207), Chișineu Criș (8343), Făget (7201), Deta (6423), Sebiș (6327) – small towns having a large attraction area;
- level 6 - Jimbolia (11136), Curtici (9722), Anina (9167), Nădlac (8144), Buziaș (7772), Pâncota (7186), Băile Herculane (6019), and the newly-declared towns of Pecica (13024), Sântana (12936), Ciacova (7285), Gătaia (8103) and Recaș (8560) – small towns having a small area of attraction, to which the rural settlements Gurahonț (4506) and Bozovici (3321) are added, as they have numerous institutions similar to those of the towns, including law court, hospital, high school.

The basic criteria, the demographic one and the administrative one, are respected (in the case of Banat) until level (rank) 4, but not below. For instance, level 6 settlements might be larger than level 5 ones, and even so they have a lower rank in the hierarchy.

The hierarchization is detailed also for rural settlements, including the lowest rank, 11, specifying the institutions and services peculiar for each level.

7.3. THE AREAS OF ATTRACTION OF CENTRAL PLACES IN BANAT

7.3.1. The central place theory of Christaller and the theoretical areas of attraction

The central place is a settlement which provides goods and services for its own inhabitants and for the population of the neighbouring settlements, no matter the distance. The settlement that has the status of central place may be urban or rural. In Christaller's opinion, the functions of central places are mainly tertiary. Although a part of this theory is obviously influenced by von Thünen's and Weber's models, the central place theory does not take into account the importance of the central place as a market for agricultural products (von Thünen) or a potential industrial centre, but only as a provider of goods and services.

In his theory of central places, Christaller brought up a geometrical determination of attraction areas for the settlements that are considered to be central places. Thus, ideally, according to this theory, the area of attraction for each central place would be a hexagon. In reality, even if some of the hypotheses of the theory are met, central places do not have a geometrical distribution in space and their areas of attraction have different forms and sizes.

The simplest method to determine mathematically (geometrically) the areas of attraction of a network of central places in a given space is that of Thiessen's polygons. According to this method, each customer would go to the nearest central place available, no matter the way central places are arranged spatially. A hierarchy of central places is not taken into account, and all of them are considered to have the same rank. Areas of attraction in the shape of polygons are formed accordingly. These are also known as theoretical limits and areas of attraction.

ArcGIS programme has been used in order to have the Thiessen polygons for the analysed territory. The areas of attraction for each central place of the first six ranks has been obtained. For a better assessment, neighbouring central places (Cluj-Napoca, Deva, Oradea, Drobeta Turnu Severin, Orşova, Brad, Salonta, Ştei, Haţeg etc), which might have an area of attraction over Banat territory, have also been introduced in the network

7.3.2. The theory of urban attraction and the Reilly-Converse model

It is obvious that the above-described method is simplistic and cannot generate valuable results, so it is only used for comparison with the real areas of attraction.

Even since 1929, therefore before the central place theory was created, the American geographer W.J. Reilly had tried to establish an analogy between the commercial attraction of two cities and the Newton's law of universal attraction. This was stated as follows: two cities attract customers from the neighbouring rural region directly proportional to their population and inversely proportional to the square distance between them.

In order to delimit the areas of attraction in Banat according to Reilly-Converse formula, ArcView programme was used. Maps corresponding to each level or rank have been drawn, down to level six. As before, the central places located out of the analysed area, but which might have an area of attraction extended over parts of Banat, have also been introduced.

7.3.3. Analytical methods for determining the areas of attraction

The points method starts from the hypothesis that one knows the residence (the provenance) of all those who depart for a central place settlement, no matter the reason for their journey, but they are not just in transit. So, each person is represented by a point corresponding to his or her residence. The result is a map of points, which should normally represent the settlement located in the area of attraction of the analysed central place.

The weights method is able to provide more accurate results, because it takes into account their weight, not their absolute numbers. Therefore, to apply this method, it is necessary to go in each of the settlements that might be part of the area of attraction of a central place. The questionnaire method is also applied, this time in order to interrogate the potential customers over their favourite destination and the frequency of their visits in each of the mentioned central places.

On the basis of empirical studies which used these methods, it came out that the areas of attraction may be divided in their turn, as follows:

- the primary area of attraction (or *Umland*) concentrates 70 to 80% of the movements to the considered central place, most of the inhabitants being customers on regular basis;
- the secondary area of attraction (or *Hinterland*), where the relationship with the central place is less intense (15 to 25% of “visits”), most of the inhabitants being occasional customers of the analysed settlement;
- the tertiary area of attraction is very large and is characterized by exceptional and very rare visits of its inhabitants to the central place taken into consideration.

In Banat, these types of areas of attraction may be acknowledged only in the case of large cities - Timișoara and Arad, and possibly the middle-sized ones: Reșița, Lugoj and Caransebeș. They can be best underlined by the polarization exercised by educational institutions, hospitals and supermarkets.

7.3.4. The areas of attraction of the central places of Banat

The areas of attraction are not static, they have a dynamic character and can easily change from one historical period to another. In this chapter, a synchronical analysis is made, thus concerning the present-day situation.

In order to determine the areas of attraction of central places, we superposed the areas of attraction of the polarizing institutions and services for which data was available for each level of the hierarchy. The areas of attraction of the law courts, hospitals, educational institutions (and especially high schools) and Administrations of Public Finances have been predominantly analysed.

THE COMMUNICATION LINES AND THE CONNEXION INDEX OF THE SETTLEMENTS OF BANAT

8.1. THE COMMUNICATION LINES. GENERAL ISSUES

The communication play an important role in the organization of geographical space. They form large and complex networks that cover the territory in all directions. However, only some of these communication lines, the cardinal and main ones, form the true “force lines” of the territory. The others serve only the purpose of connecting the other settlements to the national network.

8.2. THE RAILWAY LINES

Banat stands out as it has the highest density of rail tracks in Romania. Thus, Arad, Timiș and Caraș-Severin counties hold together 14.6% of the national railway network and only 10.5% of the national territory (D. Turnock, 1995). There is a total of 1672 km of rail tracks, with an average density of 70 km/1000 km², as compared to a national average of only 47.9 (*op.cit.*). Timiș County owns (after Bucharest and Ilfov County) the highest value of the density, 90 km/1000 km², and a length of the railway network of 787 km. Arad County has 485 km of railways and Caraș-Severin, 400 km. the highest is recorded in the western half of the territory, between Curtici-Arad-Timișoara-Buziaș-Jamu Mare line and the state border with Hungary and Serbia.

Most of the present-day railways have been created during the second half of the 19th century, the analysed territory having the prominence in this respect too. The first railway of nowadays Romania was opened, for freight traffic, on August 20, 1854, between Baziaș and Oravița. The expansion of railways in that period caused a fast economic development. It led to a fast development of the industry of the region in the period previous to the first

world war, with later positive consequences, during the inter-war and post-war periods. At present, many of these railways are not lucrative anymore and the closing of some lines by SNCFR is imminent. The main railway nodes of Banat are the two large cities, Timișoara and Arad.

8.3. THE ROAD NETWORK

A less known fact is that in Banat there were not just the first railways of Romania, but also the first roads which are mentioned in documents, and whose traces can still be detected on the ground. These roads were built by the Romans.

In Middle Ages, Banat territory was gradually included in the Kingdom of Hungary and therefore new roads are arranged. They usually follow the water courses and linked the main fortresses, religious or commercial centres. Most of these were natural roads and only the so-called “high roads” were organized.

The proper ballastation of roads began after 1800, in the technical conditions of the period. In 1890, the first law regarding the systematization of public roads is approved. It established different types of roads, distributed the tasks of construction and maintenance, settled such issues as the financing, administration, control and surveillance of the roads, the proceedings for building new roads, tax collection etc.

After the Great Union, the Roads and Bridges Department of Timișoara has been established, consisting of the roads and bridges county branches of Arad, Bihor, Caraș-Severin, Hunedoara and Timiș-Torontal. During the inter-war period, importance was given to paving the national roads, which were all paved in Arad County for example, but also to ballast the county roads, while natural roads were reduced in number and characterized communal roads only.

After the war, the Regional Department of Roads and Bridges of Timișoara is founded in 1951. This department administrated only the national roads included in its area. The communist period coincide with the stage of modernizing most of the national roads but also some of the regional roads, or county roads, as they were named after 1968. The weight of modernized national roads increased from 23% in 1951 to 37% in 1960, 84% in 1970 and 95% in 1980.

After 1990, modernization of county roads and even local roads followed, sometimes with the financial help of different European programmes. Roads like DN 7 (E 68), DN 6 (E 70), DN 59, DN 58B, DN 69

și DN 79 (E 671) were significantly improved. These are the roads where the highest traffic is recorded.

At the end of 2004, according to data from the Regional Department of Roads and Bridges of Timișoara (regarding national roads) and the three county departments of roads and bridges (for the county and local roads), the total length of public roads of Banat is 7083.9 km, out of which 1498.328 km national roads, 3105.607 county roads and 2479.965 local roads. Apart from these, there are other roads, such as forestry, military, industrial ones, and roads held by different companies. Out of the almost 1500 km of national roads, 579.349 km are european roads: E 68 (DN 7), E 70 (DN 6 Orșova-Timișoara and DN 59), E 79 (DN 76), E 671 (DN 69 and DN 79) and E 673 (DN 68A).

8.4. THE NAVAL COMMUNICATION LINES

The communication lines on water present other features than the ground ones, as they claim the building of harbours, the human systematization of the navigable fairway, by eliminating the rocks, the alluvia and the sands, the arrangement of banks, the building of locks where necessary (Gr.P.Pop, 1984). Within the analysed territory, the main naval communication line is the Danube, whose systematization in the area of the gorges was an extremely costly and difficult task. Navigation was improved only from the 19th century and especially once Porțile de Fier (the Iron Gates) hydroenergetic and navigation system has been created, since 1971. Apart from the Danube, other inner rivers, such as Mureș, have been used for rafting, mainly for the shipping of salt from Transylvania to Hungary. Bega canal was digged for navigation during the 18th century. Unfortunately, navigation on Bega gradually declined and was brought up to an end during the 20th century.

At present, Moldova Veche and Drencova harbours function on the Danube sector corresponding to Caraș-Severin County.

8.5. THE CONNEXION INDEX OF THE SETTLEMENTS OF BANAT

The settlements located along the main communication lines have obvious advantages, their social and economic development being often closely connected to this link. Eventually, many of them have the quality of

central place due to geographical and historical factors. The location on a main transportation axis, or even better, at the crossroads of such axes, plays a decisive role. Opposite to this, the settlements situated at some distance from this “force lines” are clearly disadvantaged, the larger the distance, the higher the isolation. In few occasions this isolation may be overtaken, and only the presence of natural resources available for exploitation and capitalization may cause a social and economic development of these settlements.

To which extent one may quantify the connexion or isolation of settlements related to the main axes of transport and communication? To answer this question, all the existing communication lines from the territory of Arad, Timiș and Caraș-Severin counties have been taken into account. Priority was given to the road network, because it (normally) links all the settlements and it is most widely used at present. Railways are also taken into consideration, but naval communication lines have been put apart, because their importance is difficult to establish, as they develop along the border (in the case of the Danube) or they have a rather local character and are used for leisure purposes only, as compared to what they meant some time ago.

CHOREMATIC ANALYSIS OF BANAT SPACE

9.1. CHOREMES – CONCEPT AND DEFINITION

A model is a simplified representation of reality, carried out for operating purposes: action, prediction or explanation. A spatial model is a direct representation of space itself, or more precisely, a representation of spatial orders: shapes, organizations or structures, by means of abstractization, simplification and interpretation.

The choremes are elementary models of geographical space organization.

For R. Brunet (1980), choremes are signs or letters, which for an alphabet of geographical space organization, a semiology of this science. As the letters of the alphabet are limited in number, but their combination leads to a practically infinite number of words and meanings, equally the number of choremes is limited, but their combination express the infinite variety of existing spatial organizations.

9.2. CLASSIFICATION OF CHOREMES

According to the above-cited author, there are three main categories: choremes of territorial control, choremes of spatial unisotropy and choremes of spatial dynamics.

Each of the three types of choremes is analysed and examples are given for each type and subtype.

9.3. CHOREMES – AN ALPHABET OF GEOGRAPHY?

Choremes express actions, projects and results, representing the “signature” of the societies upon their living space. Laws of spatialization, distance or gravity will be easily found with their help, the same way as all

social actions regarding spatial property, exploitation, communication, habitat or management (I. Ianoş, 2000).

The shapes expressing choremes are combinations of three basic geometrical figures: the point, the line and the area. In a later paper, R. Brunet (1987) classifies the 28 choremes according to seven strategies or dynamics (division, frame, attraction, contact, tropism, territorial dynamics, hierarchy) and four basic shapes (point, line, area, network).

9.4. THE CHOREMATIC ANALYSIS OF BANAT SPACE

Banat may be conceived as a space dominated by the two-node structure consisting of the two large cities, Timișoara and Arad. Accordingly, they form the centre or the central area of this region, having the highest economic development. As compared to this, the remainder of Banat territory may be included in the “periphery”. The periphery is however crossed by numerous axes, where centres of the periphery are located: Reșița, Lugoj, Caransebeș, Ineu etc. The main axes follow the valleys and corridors of Mureș, Crișu Alb, Timiș, Bega, Bistra, Bârzava, Nera and even the Danube. Then, there are the axes from the plain, usually oriented North to South: Arad - Chișineu Criș (towards Oradea), Timișoara - Deta – Stamora Moravița, but also secondary axes like Timișoara - Sânnicolau Mare - Cenad, Timișoara - Jimbolia, Timișoara - Lipova, Arad – Curtici etc.

In between the axes, one may find spaces with divergent orientation, with low social and economic development. These include mountain ranges (Banat Mountains, Țarcu-Godeanu-Cernei-Mehedinți Mountains, Poiana Ruscă Mountains, Zărand Mountains, Codru-Moma Mountains) but also hilly areas, such as Lipova and Pogăniș Hills, which have been depopulated.

BIBLIOGRAFIE

1. Achim, V. (2000), *Banatul în Evul Mediu*, Edit. Albatros, București;
2. Acsady, I. (1896), *Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában 1720-1721*, Budapest;
3. Andea, A. (1996), *Banatul cnezial până la înstăpânirea habsburgică (1718)*, Edit. Banatica, Reșița;
4. Ardelean, A. (1999), *Flora și vegetația din valea Crișului Alb – de la izvoare până la ieșirea din țară*, „Vasile Goldiș” University Press, Arad;
5. Ardelean, V. (1969), *Geografia legumiculturii în Câmpia Aradului*, Societatea de Științe Geografice, Comunicări de Geografie, IX, București, pp. 31-35;
6. Ardelean, V., Herșcovici, O. (1970), *Utilizarea terenurilor în câmpia dintre Mureș și Crișul Alb*, Studii de geografie a Banatului, I, Timișoara, pp. 355-362;
7. Ardelean, V., Zăvoianu, I. (1979), *Județul Timiș*, Edit. Academiei RSR, București;
8. Ardevan, R. (1998), *Viața municipală în Dacia Romană*, Edit. Mirton, Timișoara;
9. Beaujeu-Garnier, Jacqueline, Chabot, G. (1971), *Geografia urbană*, Edit. Științifică, București;
10. Benedek, J. (2004), *Amenajarea teritoriului și dezvoltarea regională*, Edit. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca;
11. Berry, B.J.L. (1968), *Geography of Market Centers and Retail Distribution*, Prentice Hall, Inc., Englewood Cliffs, N.J.;
12. Binder, P. (1970), *Lista localităților din Banat de la sfârșitul secolului al XVII-lea*, Studii de Istorie a Banatului, II, Timișoara, pp. 61-68;
13. Birăescu, T. (1934), *Evoluția etnografică a Banatului, vol. II: Banatul sub turci*, Timișoara;
14. Bizerea, M., Bizerea, F. (1978a), *Localizarea așezărilor din Banat consemnate în „Gesta Hungarorum”*, Studii de Istorie a Banatului, V, Timișoara, pp. 1-16;
15. Bizerea, M., Bizerea, F. (1978b), *Așezările din Banat consemnate în registrele dijmelor papale din anii 1332-1337*, Studii de Istorie a Banatului, V, Timișoara, pp. 17-25;
16. Bizerea, M., Rudneanu, C. (1969), *Considerațiuni istorico-geografice asupra districtului autonom al Caransebeșului în Evul Mediu*, Studii de Istorie a Banatului, I, Timișoara, pp. 7-22;
17. Bocșan, N. (1986), *Contribuții la istoria iluminismului românesc*, Edit. Facla, Timișoara;
18. Boldea, Ligia (2002), *Nobilimea românească din Banat în secolele XIV-XIV. Origine, statut, studiu genealogic*, Edit. Banatica, Reșița;
19. Boroș, I. (1930), *Regularea comunelor în județul Caraș 1784-1796*, Analele Banatului, anul III, fasc. V, nr. 4, pp. 30-42;
20. Boșcaiu, N. (1971), *Flora și vegetația munților Țarcu, Godeanu și Cernei*, Edit. Academiei RSR, București;
21. Brunet, R. (1980), *La composition des modèles dans l'analyse spatiale*, L'Espace Géographique, 4, Paris, pp. 253-265;
22. Brunet, R. (1986), *La carte-modèle et les chorèmes*, Mappemonde, 4, Paris, pp. 2-6;
23. Brunet, R., Ferras, R., Théry, H. (1993), *Les mots de la géographie. Dictionnaire critique*, Reclus, La Documentation Française;

24. Bugarski, S. (1995), *Srpsko Pravoslavlje u Rumuniji*, Academia Sârbă de Științe și Arte, Edit. Prometeu, Novi Sad;
25. Buz, V. (1980), *Munții Codru-Moma. Studiu fizico-geografic*, teză de doctorat, Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca;
26. Caciora, A. (1971), *Organizarea teritorial-administrativă și instituțională a comitatelor Arad și Zărand*, în „Culegere de referate, sesiunea 1969”, Direcția Generală a Arhivelor Statului, București, pp. 5-13;
27. Caciora, A., Glück, E. (1973), *Evoluția demografică din comitatul Arad în secolul al XVIII-lea*, Revista Arhivelor, anul L, vol. XXXV, nr. 2, pp. 315-323;
28. Caciora, A., Glück, E. (1980), *Situația etno-demografică a părților arădene între 1849-1918*, Ziridava, XII, Arad, pp. 221-250;
29. Călin, P. (1983), *Repere privind activitatea repertorială a Teatrului de Stat din Reșița, în exercitarea misiunii sale ideologice și artistice (1949-1984)*, Banatica, 7, Reșița, pp. 457-467;
30. Cerović, L. (1997), *Sârbii din România din Evul Mediu timpuriu până în vremurile noastre*, Edit. Motica Srpska, Novi Sad;
31. Ciobanu, T. (2002), *Lupta bănătenilor împotriva dominației otomane în vremea lui Mihai Viteazul*, în *Vilaietul Timișoarei (450 de ani de întemeiere a pașalâcului) 1552-2002*, BHA Universitatis Timisiensis V, Edit. Mirton, Timișoara, pp. 117-128;
32. Ciuhandu, Gh. (1940), *Românii din Câmpia Aradului de acum două veacuri, cu un excurs istoric până la 1752 și însemnări istorice-politice ulterioare*, Tipografia Diecezana, Arad;
33. Ciulei, Gh., Ciulei, Gh. C. (1997), *Dreptul românesc în Banatul medieval*, Edit. Banatica, Reșița;
34. Cocean, P. (2002), *Geografie regională*, Edit. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca;
35. Conea, I. (1984), *Plaiuri carpatice*, Edit. Sport-Turism, București;
36. Cotoșman, Gh. (1941), *Istoria pe scurt a Episcopiei Caransebeșului, I (până la 1785)*, Tiparul Tipografiei Diecezane, Caransebeș;
37. Crețan, R. (1999), *Etnie, confesiune și comportament electoral în Banat. Studiu geografic*, Timișoara;
38. Csánki, D. (1890), *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, I-V, Budapest;
39. Cucu, V. (1970), *Orașele României*, Edit. Științifică, București;
40. Decei, A. (1974a), *Aspecte economice și sociale din viața Banatului în epoca otomană*, Studii de Istorie a Banatului, III, Timișoara, pp. 12-26;
41. Decei, A. (1974b), *Încercările lui Sigismund Báthory de a elibera Banatul și Timișoara de sub turci*, Tibiscus, Istorie-Arheologie, 3, Timișoara;
42. Dolga, Aurora (1976), *Condițiile înființării regimentelor grănicerești în Banat*, Studii de Istorie a Banatului, IV, Timișoara, pp. 45-57;
43. Dolga, Aurora (1978a), *Aspecte din organizarea militară a regimentelor grănicerești din Banat*, Studii de Istorie a Banatului, V, Timișoara, pp. 44-49;
44. Dolga, Aurora (1978b), *Aspecte privind organizarea socială a regimentelor grănicerești din Banat*, Studii de Istorie a Banatului, V, Timișoara, pp. 49-55;
45. Donisă, I. (1989), *Spațio-temporalitatea sistemului geografic și organizarea spațiului geografic*, Terra, XXI (XLI), 3-4, București, pp. 9-13;
46. Dudaș, F. (1983), *Zărandul – chipuri și fapte din trecut*, Edit. Albatros, București;

47. Duma, S. (1998), *Studiul geoecologic al exploatărilor miniere din zona sudică a Munților Apuseni, Munții Poiana Ruscă și Munții Sebeșului*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca;
48. Dumescu, F., Demșea, D. (1996), *Două variante ale proiectului de amenajare pentru navigație a fluviului Dunărea între localitățile Moldova Veche și Turnu Severin*, Banatica, 14, Reșița, pp. 235-243;
49. Ehrler, J.J. (2000), *Banatul de la origini și până acum (1774)*, traducere și note de Costin Feneșan, Edit. de Vest, Timișoara;
50. Feneșan, Co. (1970), *Contribuții la istoricul învățământului în granița militară bănățeană la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea*, Studii de Istorie a Banatului, II, Timișoara, pp. 91-110;
51. Feneșan, Co. (1996), *Stăpâni și supuși în comitatul Severinului în timpul celei de-a doua ocupații habsburgice (1688-1699)*, Banatica, 14, Edit. Banatica, Reșița, pp. 149-224;
52. Feneșan, Co. (1997), *Administrație și fiscalitate în Banatul imperial 1716-1778*, Edit. de Vest, Timișoara;
53. Feneșan, Cristina (2004), *Cultura otomană a vilayetului Timișoara (1552-1716)*, Edit. de Vest, Timișoara;
54. Fényes, E. (1839), *Magyarországnak 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapolja statistikai és geographiai tekintetben*, IV-VI, Pest;
55. Fényes, E. (1847), *Magyarország leirása*, I-II, Nyomatott Beimelnél, Pest;
56. Fényes, E. (1851), *Magyarország geographiai szótára*, I-IV, Nyomatott Kozma Vazulnal, Pest;
57. Fényes, E. (1857), *Az Ausztriai birodalom statisztikája és földrajzi leirása*, I-II, Kiadja Heckenast Gusztáv, Pest;
58. Ficheux, R. (1929), *Munții Apuseni*, în volumul jubiliar „Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul (1918-1928)”, vol. I, Edit. Cultura Națională, București;
59. Filipescu, T. (1929), *Voivodina sârbească. Studiu critic istoric-etnografic*, Atelierele Grafice „Cultura Națională”, București;
60. Ghenovici, Alexandra (1961), *Geografia căilor de comunicații și a transporturilor în regiunea Banat*, Probleme de Geografie, VIII, Edit. Academiei RPR, București, pp. 437-450;
61. Ghișa, E., Tudoran, P., Coldea, Gh. (1971), *Contribuțiuni la studiul pădurilor din Munții Zărandului*, Studia UBB, series Biologia, Cluj-Napoca;
62. Gräf, R. (1997), *Domeniul bănățean al STEG 1855-1920. Din istoria industrială a Banatului montan*, Edit. Banatica, Reșița;
63. Gräf, R. (2002), *Banat montan*, în „Din sud-vestul Germaniei în Banat și Transilvania”, Haus der Heimat, Stuttgart, pp. 58-66;
64. Grigore, M. (1964), *Un nou obiectiv economic pe harta patriei*, Natura, Geografie-Geologie, XVI, 6, București, pp. 53-57;
65. Groza, L. (1983), *Grănicerii bănățeni. Pagini din cronica Regimentului de grăniceri din Caransebeș*, Edit. Militară, București;
66. Groza, L. (1993), *Restituiri istorice*, I-VI, Edit. Dacia Europa Nova, Lugoj;
67. Groza, O. (2002), *Polarisation territoriale et organisation administrative en Roumanie. The missing link: le niveau regional*, în Ungureanu, Al., Groza, O., Muntele, I. (coord.), *Moldova. Populația, forța de muncă și așezările umane în tranziție*, Edit. Corson, Iași;

68. Guboglu, M. (1970), *Călătoria lui Evliya Celebi în Banat (1660)*, Studii de Istorie a Banatului, II, Timișoara, pp. 23-60;
69. Gureanu, D. (2003), *Monografia turistică montană a județului Arad*, Edit. Carmel Print, Arad;
70. Guțan, M. (2003), *Istoria administrației publice românești*, Edit. Universității „Lucian Blaga”, Sibiu;
71. Guțan, M. (2005), *Istoria administrației publice locale în statul român modern*, Edit. ALL Beck, București;
72. Haggett, P. (2001), *Geography: a Global Synthesis*, Prentice Hall, London;
73. Hațegan, I. (2003), *Habitat și populație în Banat (secolele XI-XX)*, Edit. Mirton, Timișoara;
74. Iambor, P. (2002), *Cucerirea Banatului de către turci și transformarea lui în pașalâc*, în *Vilaetul Timișoarei (450 de ani de întemeiere a pașalâcului) 1552-2002*, BHA Universitatis Timisiensis V, Edit. Mirton, Timișoara, pp. 7-26;
75. Ianoș, I. (1981), *Puncte de vedere privind analiza geografică regională a teritoriului României*, Studii și Cercetări de Geologie, Geofizică, Geografie, seria Geografie, XXVIII, București, pp. 103-111;
76. Ianoș, I. (1987), *Orașele și organizarea spațiului geografic*, Edit. Academiei RSR, București;
77. Ianoș, I. (1990), *An Analysis of Geographical Space Organization in a Morphological Passageway (The Mureș Corridor between Deva and Lipova Towns)*, Revue Roumaine de Geographie, 34, București, pp. 59-68;
78. Ianoș, I., Humeau, J.B. (2000), *Teoria sistemelor de așezări umane*, Ed. Tehnică, București;
79. Ilea, Ana (1981), *Organizarea domeniului Beliu în secolul al XVIII-lea*, Ziridava, XIII, Arad, pp. 149-154;
80. Ilieșiu, N. (2003), *Timișoara. Monografie istorică*, Edit. Planetarium, Timișoara;
81. Istrate, N. (1925), *Indicatorul comunelor din Ardeal și Banat. Informațiuni asupra comunelor*, Tipografia „Cartea Românească”, Cluj;
82. Ișfănescu, Ramona (2002), *Relations of Competition between Timișoara and Arad*, Geographica Timisiensis, 11, nr. 2, Timișoara, pp. 49-62;
83. Juhász, C. (1930), *Das Tschanad-Temesvarer Bistum im Frühen Mittelalter 1030-1307. Einfügung des Banats in die Westeuropäische Germanisch-Christliche Kulturgemeinschaft*, Aschendorffsche Verlagsbuchhandlung, Münster in Westfalen;
84. Jurjica, T. - coordonator (1981), *Județul Caraș-Severin*, Edit. Sport-Turism, București;
85. Kakucs, L. (1998), *Contribuții la istoria agriculturii din Banat. Secolele XVIII-XIX*, Edit. Mirton, Timișoara;
86. Kovách, G. (1980), *Date cu privire la transportul sării pe Mureș în secolele X-XIII-lea*, Ziridava, XII, Arad, pp. 193-200;
87. Kräuter, F. (1929), *Germanii din Banat*, Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul 1918-1928, I, Ed. Cultura Națională, București, pp. 639-648;
88. Mac, I., Tudoran, P. (1971), *Geneza reliefului din latura vestică a Munților Zărand (Munceii Șiriei)*, Studii și Cercetări de Geologie, Geofizică, Geografie, seria Geografie, XVIII, 2, București, pp. 225-230;
89. Madgearu, A. (1993), *Contribuții privind datarea conflictului dintre ducele bănățean Ahtum și regele Ștefan I al Ungariei*, Banatica, 12, II, Reșița;

90. Mager, T. (1937), *Aspecte din Munții Apuseni. Ținutul Hălmaგიului – monografie. Cadrul istoric, părțile I – III*, Tiparul Tipografiei Diecezane, Arad;
91. Marchescu, A. (1941), *Grănicerii bănățeni și comunitatea de avere (Contribuțiuni istorice și juridice)*, Tiparul Tipografiei Diecezane, Caransebeș;
92. Marshall, J.U. (1989), *The structure of urban systems*, Toronto;
93. Martinovici, C., Istrati, N. (1921), *Dicționarul Transilvaniei, Banatului și celorlalte ținuturi alipite*, Institutul de Arte Grafice „Ardealul”, Cluj;
94. Măhăra, Gh. (1977), *Câmpia Crișurilor*, în vol. *Câmpia Crișurilor, Crișul Repede, Țara Beiușului*, Edit. Științifică și Enciclopedică, București;
95. Mărghită, L. (1979), *Banatul în lumina arheologiei*, vol. I-III, Edit. Facla, Timișoara;
96. Merușiu, V. (1929), *Județele din Ardeal, și din Maramureș până în Banat*, Lucrările Institutului din Cluj, vol. V, Cluj, pp. 156-203;
97. Mihăilescu, V. (1966), *Delaurile și câmpiile României. Studiu de geografie a reliefului*, Edit. Științifică, București;
98. Moldovan. S., Togan, N. (1919), *Dicționarul numirilor de localități cu poporațiune română din Transilvania, Banat, Crișana și Maramurăș*, Ediția a II-a, Edit. „Asociațiunii pentru literatura română și cultura poporului român”, Sibiu;
99. Molnar, E., Maier, A., Ciangă, N. (1975), *Centre și arii de convergență în R.S. România*, Studia UBB, Geologia-Geographia, Cluj-Napoca, pp. 50-55;
100. Munteanu, I., Munteanu, Rodica (2002), *Timișoara. Monografie*, Edit. Mirton, Timișoara;
101. Munteanu, Rodica (1976), *Fenomenele de iarnă pe râurile din bazinul hidrografic al Timișului*, Geografia Banatului, Timișoara, pp. 103-110b;
102. Munteanu, Rodica, Herșcovici, O. (1970), *Considerații asupra lacurilor din Banat*, Studii de geografie a Banatului, I, Timișoara, pp. 175-182;
103. Mura, G. M. (1978), *Lo spazio geografico. Introduzione alla Geografia Urbana e Regionale*, Napoli;
104. Mureșan, Gabriela-Alina (2002), *Regiunea de bordură a Munților Apuseni cu Depresiunea Transilvaniei (sectorul Someșul Mic-Ampoi). Organizarea spațiului geografic*, teză de doctorat, Universitatea „Babeș-Bolyai”, Facultatea de Geografie, Cluj-Napoca;
105. Neguț, S. (1997), *Modelarea matematică în geografia umană*, Edit. Științifică, București;
106. Niculescu, Gh. I. (1919), *Porțile de Fer și cataractele Dunării*, Buletinul Soc. Române Regale de Geografie, tomul XXXVIII, pp. 170-186;
107. Niculescu, Gh., Călin, D. (1990), *Muntele Mic-Țarcu. Ghid turistic*, Edit. Sport-Turism, București;
108. Nistor, I.S. (2000), *Comuna și județul, factori ai civilizației românești unitare. Evoluția istorică*, Edit. Dacia, Colecția Patrimoniu, Cluj-Napoca;
109. Orghidan, N. (1969), *Văile transversale din România*, Edit. Academiei RSR, București;
110. Pascu, Șt. (1971), *Voievodatul Transilvaniei, I*, Edit. Dacia, Cluj;
111. Pascu, Șt. (1979), *Voievodatul Transilvaniei, II*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca;
112. Pascu, Șt. (1980), *Din trecutul județului Arad. Populația medievală până la mijlocul secolului al XVI-lea*, Ziridava, XII, Arad, pp. 17-22;
113. Pascu, Șt. (1986), *Voievodatul Transilvaniei, III*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca;
114. Pascu, Șt. (1989), *Voievodatul Transilvaniei, IV*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca;

115. Pavel, D.I. (1970), *Sistemul hidroenergetic și de navigație Porțile de Fier în cadrul amenajării Dunării*, Terra, II (XXII), 5, București, pp. 3-12;
116. Păcurariu, M. (2000), *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, Edit. Sophia, București;
117. Pădurean, C. (2003), *Populația comitatului Arad în secolul al XIX-lea*, Edit. Universității „Aurel Vlaicu”, Arad;
118. Pecican, O. (2001), *Arpadieni, Angevini, Români*, Edit. Fundației DESIRE, Cluj-Napoca;
119. Pop, Gh. (1947), *Noi contribuții geomorfologice privitoare la cursul inferior al Mureșului. Vechiul curs Mureș-Bega*, Lucrările Institutului de Geografie, VIII, Cluj-Napoca;
120. Pop, Gr. P. (1984), *România. Geografia circulației*, Edit. Științifică și Enciclopedică, București;
121. Pop, Gr. P. (1996), *România. Geografie hidroenergetică*, Edit. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca;
122. Pop, Gr. P. (2000), *Carpații și Subcarpații României*, Edit. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca;
123. Pop, Gr. P. (2005), *România. Dealurile de Vest și Câmpia de Vest*, Edit. Universității din Oradea, Oradea;
124. Pop, I. - coordonator (1978) *Flora și vegetația Munților Zarand*, Contribuții Botanice, Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca;
125. Pop, I. A., Năgler, T. - coordonatori (2003), *Istoria Transilvaniei. Vol. I (până la 1541)*, Institutul Cultural Român, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca;
126. Popescu, I. (1987), *Căi ferate. Transporturi clasice și moderne*, Edit. Științifică și Enciclopedică, București;
127. Popeți, C. (1982), *Forme de pătrundere a Reformei în Transilvania și Banat (sec. XVI)*, Studii de Istorie a Banatului, VIII, Timișoara, pp. 42-56;
128. Popp, N.M. (1942), *Populația Banatului în timpul lui Iosif II*, Lucrările Institutului din Cluj, vol. VII, Timișoara, pp. 347-402;
129. Popp, N.M. (1947), *Crișana și Maramureșul în conscripția iosefină*, Biblioteca Institutului de Cercetări Geografice al României, București;
130. Posea, G. (1997), *Câmpia de Vest a României*, Edit. Fundației „România de Măine”, București;
131. Preda, M. (2005), *Comunele și orașele României*, Edit. All Beck, București;
132. Pușcariu, I.S. (1864), *Disertațiune despre împărțirea politică a Ardealului*, Sibiu;
133. Pușcaru-Soroceanu, E. (1963), *Pășunile și fânețele din RPR*, Edit. Academiei RPR, București;
134. Radu, D. (1903), *Diecesa Lugoșului. Șematism istoric*, Tipografia Ioan Virány, Lugoș;
135. Rădulescu, Al. (2002), *Istorie și demografie în Banatul otoman (1552-1716). Realități și ipoteze, în Vilaietul Timișoarei (450 de ani de întemeiere a pașalâcului) 1552-2002*, BHA Universitatis Timisiensis V, Edit. Mirton, Timișoara, pp. 53-91;
136. Răduțiu, A., Gyémánt, L. (1995), *Repertoriul izvoarelor statistice privind Transilvania 1690-1847*, Edit. Univers Enciclopedic, București;
137. Rusu, A.A., Pascu-Hurezan, G. (1999), *Cetăți medievale din județul Arad*, Arad;
138. Rusu, R. (2001), *Polarizarea educațională în județul Arad*, Comunicări de Geografie, V, București, pp. 559-564;

139. Rusu, R. (2002a), *Importanța teritorială a instituțiilor de învățământ liceal și profesional din orașele mici și așezările rurale din județul Arad*, Studia UBB, Geographia, XLVII, 1, Cluj-Napoca, pp. 137-149;
140. Rusu, R. (2002b), *Polarizarea educațională în județul Timiș*, Analele Universității de Vest din Timișoara, seria Geografie, XI-XII, Edit. Univ. De Vest, Timișoara, pp. 235-245;
141. Rusu, R. (2004a), *Organizarea spațiului geografic și amenajarea teritoriului. Caiet de lucrări practice*, litografiat, Universitatea „Babeș-Bolyai”, Facultatea de Geografie, Cluj-Napoca;
142. Rusu, R. (2004b), *Polarizarea educațională în județul Caraș-Severin*, Lucrările Seminarului Geografic „Dimitrie Cantemir”, 23-24, Iași, pp. 281-289;
143. Săgeată, R., Baroiu, D. (2004), *Granițele de stat ale României – între tratatele internaționale și dictatele de forță*, Edit. Princeps Edit, Iași;
144. Sebestyén, Gh. (1984), *Unele cetăți ale Banatului și desenele lui L.F. Marsigli*, Revista muzeelor și monumentelor. Monumente istorice și de artă, nr. 1, București, pp. 41-49;
145. Sencu, V., Băcănar, I. (1976), *Județul Caraș-Severin*, Edit. Academiei RSR, București;
146. Suci, I.D. (1968), *Revoluția de la 1848 în Banat*, Edit. Științifică, București;
147. Surd, V. (2003), *Geografia așezărilor*, Edit. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca;
148. Surd, V., Bold, I., Zotic, V., Chira, Carmen (2005), *Amenajarea teritoriului și infrastructuri tehnice*, Edit. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca;
149. Surdu, B. (1969), *Granița turco-austriacă din Banat în secolul al XVIII-lea*, Anuarul Institutului de Istorie din Cluj, XII, Cluj, pp. 267-275;
150. Surdu, B. (1970), *Aspecte privitoare la situația Banatului în 1743*, Anuarul Institutului de Istorie din Cluj, XIII, Cluj, pp. 7-68;
151. Szentkláray, J. (1879), *Száz év Dél-Magyarország újabb történetéből (1779-től napjainkig)*, Nyoma Tott a Csanád-Egyházmegyei Könyvnyomdában, Temesvár;
152. Taylor, A.J.P. (2000), *Monarhia habsburgică, 1809-1918. O istorie a Imperiului Austriac și a Austro-Ungariei*, Edit. ALLFA, București;
153. Tomoni, D. (2002), *Cetatea Făgetului în timpul stăpânirii otomane, în Vilaietul Timișoarei (450 de ani de întemeiere a pașalâcului) 1552-2002*, BHA Universitatis Timisiensis V, Edit. Mirton, Timișoara, pp. 129-140;
154. Totoiu, I. (1960), *Contribuții la problema stăpânirii turcești în Banat și Crișana*, Studii. Revista de Istorie, anul XIII, nr. 1, București, pp. 5-35;
155. Trinkaus, E., Moldovan, Oana, Milota, Șt., Bilgăr, A., Sarcina, L. et al. (2003), *An early modern human from Peștera cu Oase, Romania*, PNAS, September 30, 2003, vol. 100, no. 20, pp. 11231-11236;
156. Tudoran, P. (1983), *Țara Zarandului. Studiu geoecologic*, Edit. Academiei RSR, București;
157. Tulescu, V. (1941-42), *Românii din Banat și raporturile lor cu populația alogenă. Contribuțiuni de antropogeografie și etnografie*, Buletinul Societății Române Regale de Geografie, București, tomurile LX, pp. 143-238 și LXI, pp. 205-259;
158. Turnock, D. (1995), *Aspects of the Railway Geography of Banat*, Analele Universității de Vest, V, Timișoara, pp. 16-27;
159. Țicu, D. (1998), *Banatul montan în evul mediu*, Edit. Banatica, Timișoara;

160. Țintă, A. (1972), *Colonizările habsburgice în Banat 1716-1740*, Edit. Facla, Timișoara;
161. Ujvari, I. (1972), *Geografia apelor României*, Edit. Științifică, București;
162. Ureche, V. (1998), *Administrația județului Timiș la 30 de ani (1968-1998)*, Edit. Augusta, Timișoara;
163. Varga, E. A. (2002), *Erdély etnikai és felekezeti statistikája. 1850-1992. Helységnévtár. Összesített mutató az I-V. kötetekhez*, Edit. Pro-Print, Csikszereda (Miercurea Ciuc);
164. Velcea, Valeria, Velcea, I., Mândruț, O. (1979), *Județul Arad*, Edit. Academiei RSR, București;
165. Veliman, V. (1985), *Documente turco-osmane privind vilaietul (eialetul) Timișoarei*, Revista Arhivelor, anul LXII, vol. XLVII, nr. 4, București, pp. 413-427;
166. Vert, C. (2002), *Tipuri de peisaje rurale în Banat*, Edit. Mirton, Timișoara;
167. Vesa, P. (2000), *Bisericile de mir arădene între tradiție și modernitate*, Edit. Mirador, Arad;
168. Vuia, R. (1926), *Țara Hațegului și Ținutul Pădurenilor*, Lucrările Institutului de Geografie al Universității din Cluj, II, Cluj-Napoca;
169. Zöllner, E. (1997), *Istoria Austriei de la începuturi până în prezent*, I-II, Edit. Enciclopedică, București;
170. xxx (1978), *Aradul, permanență în istoria patriei*, Comitetul Județean de Cultură și Educație Socialistă, Arad;
171. xxx (1983), *Geografia României*, I, Edit. Academiei RSR, București;
172. xxx (1987), *Geografia României*, III, Edit. Academiei RSR, București;
173. xxx (1992), *Geografia României*, IV, Edit. Academiei RSR, București.
174. xxx (1997), *Carta Verde. Politica de dezvoltare regională în România*, Guvernul României și Comisia Europeană. Programul PHARE, București;
175. xxx (1999), *Arad. Monografia orașului de la începuturi până în 1989*, Edit. Nigredo, Arad;
176. xxx (2001), *Monografie. Direcția Regională de Drumuri și Poduri Timișoara la 50 de ani*, Edit. ArtPress, Timișoara;
177. xxx (2001), *Istoria Românilor*, vol. I-IV, Academia Română, Edit. Enciclopedică, București;
178. xxx (2003), *Istoria Românilor*, vol. V-VIII, Academia Română, Edit. Enciclopedică, București;

Tiparul executat la

IMPRIMERIA MIRTON

Timișoara, str. Samuil Micu nr. 7

Tel.: 0256-225684, 272926; Fax: 0256-208924;

e-mail: mirton@mail.dnttm.ro

www.mirton.ro